

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

IX CİLD

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

IX CİLD

(Yeddi cildliyin davamı)

*AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat
İnstitutunun Elmi Şurasının 29 may 2018-ci il
tarixli qərarı ilə (protokol №8) çap olunur.*

BAKI-2018

Elm əvvəli görünən, sonu görünməyən bir aləmdir. Bu aləmdə hərə bir yolla gedir. Hərə bir nəticəyə gəlir. Yenilik görülmüş işlərin sayəsində yaranır.

Yusif

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

IX CİLD

(Yeddi cildliyin davamı)

«TƏHSİL»
BAKI-2018

*Müəllif əsərin işıq üzü
görməsində maddi-mənəvi dəstəyə görə
dostu Vüqar Abbasova təşəkkür edir.*

Elmi redaktoru: **Şirindil Alışanlı,**
*filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor*

Rəyçi: **Alxan Bayramoğlu,**
*filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor*

Paşayev Qəzənfər

P26 Seçilmiş əsərləri. IX cild. Bakı, «Təhsil»,
2018, 480 səh.

Bu cilddə professor Qəzənfər Paşayevin 2012-ci ildən 2017-ci ilə qədər qəzet, jurnal və kitablarda çıxan məqalələri yer alır. Müəllifin «Ədəbi estafetlərdə keçən ömür» kitabı ədəbi-elmi-publisistik məqalələr toplusundan ibarətdir.

Kitaba filologiya elmləri və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyalara verilən rəsmi opponent rəyləri də daxil edilmişdir.

«Görkəmli elm adamları və qələm sahiblərinin professor Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri» adlı çox maraqlı bölmə də bu cildə verilmişdir.

P 4702060204 2018
053

© «Təhsil», 2018

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

**ƏDƏBİ ESTAFETLƏRDƏ
KEÇƏN ÖMÜR**

BAKI-2017

Redaktoru və
önsözün müəllifi:

Şirindil Alışanlı,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçi:

Alxan Bayramoğlu,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Paşayev Qəzənfər

P 26 Ədəbi estafetlərdə keçən ömür. Bakı, «Təhsil», 2017, 416 səh.

Kitabda professor Qəzənfər Paşayevin 2012-ci ildən günümüzə qədər kitab, qəzet və jurnallarda çıxan məqalələri yer alır. Müəllifin «Ədəbi estafetlərdə keçən ömür» kitabı ədəbi-elmi-publisistik məqalələr toplusundan ibarətdir. Əminik ki, alimin bu kitabı da elmi ictimaiyyət və oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaq.

P $\frac{4502020000}{053}$ 2017

© «Təhsil», 2017

FİLOLOJİ FİKRİMİZİN GÖRKƏMLİ NÜMAYƏNDƏSİ*

Professor Qəzənfər Paşayev doğma vətəninə olduğu kimi İraq, Türkiyə, İran kimi ölkələrdə də dilçi, ədəbiyyatşünas, folklorçu kimi etiraf olunmuş alim, pedaqoq və ictimai xadimdir. Ömrünün səksəninci baharını tükənməz enerji, yaradıcılıq ehtirası ilə qarşılayan Qəzənfər müəllimi müasir humanitar fikrimizin səlahiyyətli söz sahibi etmiş yeddicildlik «Seçilmiş əsərləri» onun elmi maraq dairəsinin hüdudlarını, mövzu və mətləblərini, müəllifin vətəndaşlıq mövqeyini özündə ehtiva edir.

Qəzənfər Paşayev imzasını tanıdan, ona bir filoloq alim kimi hörmət və nüfuz qazandıran, şübhəsiz ki, onun İraq türkmanlarının varlığını özündə yaşadan mənəvi yaddaşın bütün daşıyıcılarına eyni həssaslıq və professionallıqla yanaşması, onların bitib-tükənməyən milli-bədii tutumunu üzə çıxarmasıdır. Qəzənfər müəllim klassik ədəbi irs, dil tarixi, qarşılıqlı ədəbi təsir, müasir ədəbi proses haqqında yazanda da və danışanda da İraq türkmanlarının zəngin mədəniyyətinin ona aşılacağı bir ovqata köklənir. Tez-tez söylədiyi aşağıdakı Kərkük xoyratı ona uşaqlıq günlərinin ağrı-acılarını yenidən yaşadır.

*Necə dağlar;
Qarşıda necə dağlar,
Yetim yanağı bilir
Göz yaşı necə dağlar.*

Tovuzun Düzqırıqlı köyündən beş-altı dərsləklə Bakıya yollanan Qəzənfər müəllim bu gün doğma məktəbində onu qarşılayan onlarca məktəblinin qürur hissi ilə başı üzərinə qaldırdığı onlarla sanballı elmi-publisistik kitabın müəllifidir, ölkəmizdə sayılıb-seçilən ziyalılardandır.

* Bax: «Azərbaycan» qəzeti, 8 avqust 2017-ci il.

Professor Qəzənfər Paşayevin humanitar fikrin müxtəlif sahələrini eyni səriştəliklə tədqiq etməyinin kökü onun geniş elmi erudisiyasından, böyük həyat təcrübəsindən irəli gəlir.

Azərbaycan Dillər Universitetində ingilis və Azərbaycan dilləri ixtisasına yiyələnməsi, uzun illər xaricdə rus və ingilis dilləri üzrə tərcüməçi işləməsi, İraqda işlədiyi müddətdə ərəb dünyası ilə yaxından tanışlığı onun elmi tədqiqatları üçün ədəbi-tarixi zəmin yaratdı. Altı ildən çox İraqda tərcüməçilik fəaliyyəti dövründə müşahidə və elmi axtarışları əsasında yazdığı «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» əsəri bu illərin bəhrəsi olmaqla yanaşı, onun sonrakı fəaliyyətinin də bütün istiqamətlərini müəyyən etdi.

Xoş bir təsadüf Qəzənfər müəllimə İraq ellərinə qovuşmaq xoşbəxtliyi bəxş etdi. Hələ gənclik illərində İraq deyəndə romantik bir ovqata köklənirdik. Aşıqların söylədiyi «Koroğlunun Bağdad səfəri», «Min bir gecə dastanları»nın bitib-tükənməyən real və irreal həyat lövhələri məsafəcə bizə o qədər də uzaq olmayan bu ölkə haqqında hərənin bir İraq, Bağdad obrazı yaradırdı. Hələ bu ölkədə bizim dildə danışan xalqın varlığından xəbərsizdik. Füzulini yetirən, Gəncədən, Qarabağdan perik düşmüş doğmalarımızın taleyi, indisi haqqında təsəvvürümüz Bağdad ellərinin ilğımına bənzəyirdi.

«Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» ötən əsrin 80-ci illərində Azərbaycan ədəbi-mədəni həyatında gözlənilməz, ilğıma bürünmüş xəyallarımızı gerçək edən hadisə oldu. Tələbəlik illərindən tanış olduğum bu kitabı yenidən oxudum. Vaxtı ilə əldən-ələ gəzən bu əsərin 80-ci illərdə necə sevildiyinin şahidi kimi çağdaş günlərimizdə yaşarlığının sirrini bilmək istədim.

«Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» əsəri bizim ədəbiyyat tariximizdə janr etibarını ilə yeni hadisə idi. Bunu vaxtı ilə dəqiq müşahidə etmiş şair, professor Qasım Qasımzadə yazırdı: «Altı illik səmərəli zəhmətin əbədiləşən səhifələrini nəzərdən keçirdikcə Q.Paşayevin şəxsində istedadlı dilçi, ədəbiyyatşünas, tarixçi, et-

noqraf alimlə, sosioloq jurnalistlə, ən ümdəsi də bütün bunları özündə cəmləşdirən, görüb-götürmüş şərqşünas bir müsahiblə üz-üzə dayanırıq». Bu dəqiq elmi müşahidələrə onu artırmaq istədim ki, çağdaş ədəbi-mədəni zəmində əsərin janrına yenidən qayıtdıqda burada yazıçı təfəkkürünün reallaşdırdığı, ədəbi-tarixi sinxronluğun vəhdətini ehtiva edən roman poetikasının şahidiyik. Uzaq və yaxın tarix, mif, folklor, təbiət haqqında Q.Paşayevin müşahidələri, bədii qavrayış yetkinliyi müəllif təhkiyəsinin poetik həndəvərindədir. Xatirə, məktublaşma, müxtəlif tipli görüşlərə verilən bədii yozumlar əsərə bir tamlıq gətirir.

Artıq İraqa hər kəsin gediş-gəlişi üçün qadağaların olmadığı bir vaxtda (məlum müharibəni və onun nəticələrini nəzərə almasaq) bu əsərin müasir elmi mənasını reallaşdıran nədir? Çoxsaylı gediş-gəlişlərə və nəşrlərə baxmayaraq, bu əsər yenə də İraq haqqında ən dolğun elmi-bədii biçimdə informasiya qüdrətinə malikdir. Bu əsər İraq haqqında, bu ölkədə yaşayan türklər haqqında bir müəllif tərəfindən yazılacaq ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, folklorşünaslıq, etnoqrafiya, tarix səpkili çoxçeşidli əsərlər silsiləsinin təməl daşlarıdır. «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» ədəbi-bədii fikrimizə milli bir ovqat bəxş etdi, eyni kökə bağlı Kərkük və Azərbaycan türklərinin uzun əsrlərin sınağından keçən «bayatı»; «xoyrat» yaddaşının birliyini, eyniyyətini ortaya qoydu.

Ötən əsrin 60-70-ci illərində ədəbi prosesdə mifə, folklorla qayıdış məqamında «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabı ədəbi-bədii fikrin türk bədii düşüncəsinin estetik daşıyıcılarına qayıdışda təkən oldu. Bu əsərə qədər Qəzənfər Paşayevin nəşr etdirdiyi «Kərkük bayatıları» (R.Rza ilə birgə, 1968), «Arzu-Qəmbər» dastanı, «Kərkük mahnıları» (1973) kimi kitablar, onlara yazılmış müqəddimə və şərhlər folklor biçimində olan janrların yaşamaq haqqını təsdiq etməklə yanaşı, unudulmaqda olan poetik ənənələrə marağı artırdı. «Bəlkə də, bu kitab olmasaydı, mən rədioda «Bulaq» verilişini yaratmazdım» (Mövlud Süleymanlı).

Qəzənfər Paşayevin yaradıcılıq imkanları bu əsərdə bir məqsədə xidmət edir. İraqda yaşayan dili, inamı, varlığı bizimlə bir olan Kərkük elləri ilə uçurulmuş mənəvi körpüləri bərpa etmək. Mübaliğəsiz demək olar ki, ömrünün yarım əsrini Kərkük türkmanlarının ədəbi-mədəni həyatının keçmiş və indisinə həsr etmiş Q.Paşayev böyük elmi toplumun görəcəyi işi görmüşdür. «Bizim nəsil üçün İraq Füzulidən, Füzuli Kərbəladan başladığı kimi, Kərkük də Qəzənfər Paşayevdən başlayır» (Yaşar Qarayev).

«Kərkük bayatıları» (1968), «Arzu-Qəmbər» dastanı, «Kərkük mahnıları» (1973), «İraq-Kərkük atalar sözləri» (1978), «İraq-Kərkük bayatıları» (1984), «Kərkük tapmacaları» (1984), «Nəsimi. İraq divanı» (1987), «Kərkük folkloru antologiyası» (1987), «İraq-türkman nağılları» (2014), «Çağdaş İraq şeirindən seçmələr» (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə, 2001) kimi nəşrlər Qəzənfər Paşayevin bir folklorçu, mətnşünas kimi tədqiqatçılıq potensialının miqyasını ortaya qoydu. Mətni duymaq, onun alt qatlarındakı milli düşüncənin, həyat tərzinin poetik fikir daşıyıcılarını üzə çıxartmaq hər alimə nəsib olmur.

Qəzənfər Paşayevin folklor yaddaşı Qurbani, Xəstə Qasım, A.Tufarqanlı, Sarı Aşiq, A.Ələsgər, A.Şəmsir, Mikayıl Azaflı irsinin sənət möcüzələri zəminində formalaşmış. Azərbaycan saz sənətinin incilərinə dərinləndən bələd olan, onların nəşri və təbliği ilə ardıcıl məşğul olan Qəzənfər müəllimin Kərkükün mədəni sərvətlərinə vurğunluğunun, onun bədii-fəlsəfi mahiyyətinin sərrast araşdırmasının bir sirri də yaradıcılıq psixologiyasının bu yönümü ilə bağlıdır.

Qəzənfər Paşayev bir dilçi-folklorşünas kimi Kərkük mədəni sərvətlərinin dərinliyinə endikcə ucalıb. Yuxarıda qeyd olunan ədəbi materiallar əsasında yazılmış «İraq-türkman ləhcəsi» və «Kərkük folklorunun janrları» kimi monoqrafiyalar ona orijinal təfəkkür sahibi olan bir filoloq kimi ölkəmizdə və onun hüdudlarından kənarında elmi nüfuz qazandırmışdır. Onun dilçi-

liklə bağlı araşdırmaları yeddicildliyinin ikinci cildində toplanmışdır. Qəzənfər müəllimin bir dilçi alim kimi tədqiqatları filoloji fikrimizin sərhədlərini böyütdü. Dil faktoru zəminində tarixə qayıdış səmərəli nəticə verdi. Professor Kərkük dialektinin faktik materialı ilə «Kitabi-Dədə Qorqud», eləcə də Cənubi Azərbaycan türklərinin dil mətnləri əsasında Azərbaycan və Kərkük mədəniyyətinin tipoloji təsnifatını verir. Bu oxşarlıqlar fonunda Füzuli poetik tilsimini yaradan ədəbi-mədəni mühitin mənzərəsi yaradılır. Qəzənfər Paşayevin dilçilik görüşlərinin mərkəzində böyük milli-siyasi mənası olan konsepsiya dayanır, bunu Kərkük türklərinin tarixi taleyi fonunda əsaslandırır. Bu gün Kərkük türklərinin varlığı bu dilin mövcudluğundan keçir. Xoyratda əyaniləşən milli mənlilik ideyası dilçi alim tədqiqatının metodoloji meyarına çevrilir.

*Dilim-dilim;
Kəs qovun dilim-dilim.
Mən dilimdən vaz keçməm,
Olursam dilim-dilim.*

Azərbaycan dialektologiyasının inkişaf dövründə yazılmış «Kərkük dialektinin fonetikasını» əsərinin üstünlüyü onda idi ki, bu əsərdə rus və Azərbaycan türkologiyasının elmi-metodoloji təcrübəsi ilə ilk dəfə tədqiq olunan dil materialı vəhdətdə idi. Digər tərəfdən, monoqrafiya İraqda və Türkiyədə Kərkük dialektinin öyrənilməsinin başlanğıcı oldu. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının böyük bir dövrünün poetik sisteminin qaynaqlarını və təkamülünü öyrənmək mənasında da göstərilən monoqrafiya öz missiyasını davam etdirir. Bu gün azərbaycanşünaslıqda kərkükşünaslıq adlı müstəqil elm sahəsi var. Onun qurucusu Qəzənfər Paşayevdir. «Mən hesab edirəm ki, Q. Paşayevin azərbaycanşünaslığa verdiyi zəngin dil, ədəbiyyat nümunələrinin tədqiqinə başqa elmi kollektivlərimiz də qoşulmalıdır» (Tofiq Hacıyev).

«Dilimiz-varlığımız» başlığı ilə çap olunmuş tədqiqatlar məzmun baxımından sistemləşdirilmiş, müəllifin rəhbər tutduğu ideoloji kontekst, dilə xalqın tarixi taleyi bucağından baxış prinsipi onlara bütövlük, elmi məntiq aşılamışdır.

Müəllif «Kitabi-Dədə Qorqud», İraq-türkman ləhcəsi və Azərbaycan ədəbi dilini eyni təfəkkürün bəhrəsi kimi əyaniləşdirən leksik vahidlər, toponimlər əsasında doğru qənaətə gəlir: «Taleyin hökmü ilə çeşidli ictimai-siyasi səbəblər üzündən soykökündən ayrı düşən, təcrid olunaraq ərəb və kürd xalqlarının əhatəsində yaşayan, məhz buna görə də qədim leksik və fonetik göstəricilərini daha çox qoruyub saxlayan İraq türkmanlarının ləhcəsində «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının dil özəllikləri ilə üst-üstə düşən həm leksik, həm də fonetik xüsusiyyətlər çoxdur».

Qəzənfər Paşayevin «İraq-türkman folkloru» və «Kərkük folklorunun janrları» kimi sanballı monoqrafiyaları bu diyarda meydana çıxmış folklor nümunələrini müasir elmi biçimdə dünya ictimaiyyətinə təqdim edən əsərlərdir. Folklorşünaslıq elminin tarixi təcrübəsini mükəmməl öyrənmiş Qəzənfər Paşayevin bir tədqiqatçı kimi üstünlüyü onun, eyni zamanda folkloru dil daşıyıcısı kimi görməsindədir. Məşhur İraq alimləri bu monoqrafiyaları «Şah əsər» (Ə.Bəndəroğlu), «Abidə bir əsər» (M.Naqib) başlıqları altında dəyərləndirmiş, müəllifi Kərkük xalqını bütün dünyaya təqdim etmiş Əta Tərzibaşı ilə bir tutmuşlar.

Professor Mahir Naqib Qəzənfər müəllimin fəaliyyətini yüksək dəyərləndirərək böyük səmimiyyətlə yazır: «Bir zamanlar tək vahid torpaq halında olan Kərkük və Azərbaycan indi iki ada halına gəlmişdir. Bu gün bu iki adanı bir-birinə bağlayan körpünün memarı məhz Qəzənfər Paşayevdir. İftixarla söyləyə bilirik ki, artıq o, Əta Tərzibaşı qədər dəyərli bir araşdırıcımızdır».

Bu ilin aprel ayının sonunda (2017-ci il) Əta Tərzibaşının vəfatının ildönümünə həsr edilmiş Türkməneli Kültür Mərkə-

zi və Avrasya Yazarlar Birliyinin təşkilatçılığı ilə Ankarada keçirilən toplantıda iştirak etmək bu sətirlərin müəllifinə də qismət oldu. Professor Qəzənfər Paşayevin Bakıda yenicə nəşr edilmiş və təqdimatı keçirilmiş son kitablarından biri olan «Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti» adlı əsəri bu böyük şəxsiyyətin İraq türkmənləri üçün kim olduğunu Azərbaycan oxucusuna, elmi ictimaiyyətinə yaxından tanıtdı. Qədirşünaslıqla yazılmış bu monoqrafiyada Qəzənfər müəllim öz həmkarının yaradıcılıq yolunu onun tədqiqatlarının mövzuları üzrə təhlil edir, bu əfsanəvi insanın iki milyonluq bir xalqın mədəniyyətinin cəfakəşi olduğunu emosional, elmi-publisistik bir ovqatla şərh edir. Bu konfransda Qəzənfər Paşayevin göstərilən monoqrafiyasının ərəb qrafikası ilə Ankarada nəşri təqdim olundu. Bir daha şahidi oldum ki, İraq və Türkiyə alimləri Kərkük mədəniyyətinin dünyaya tanıtılmasında Əta Tərzibaşı ilə Qəzənfər Paşayevi qoşa qanad hesab edirlər. Toplantının keçirildiyi otelin geniş foyesində bu iki alimin əsərləri sərgilənmişdi. Eyni biçimdə, eyni həssaslıq və qədirşünaslıqla. Dünyanın mötəbər elmi kürsülərindən Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil edən Qəzənfər müəllim bu toplantının rəyasətində daha məmnun və xoşbəxt idi. Yarım əsrin bir-birini tamamlayan çeşidli araşdırmaları ona bu elin, bu xalqın dərin hörmət və ehtiramını qazandırmışdır. Qəzənfər Paşayevin Kərkük sevdası onun həyat sevdasıdır. Bu sevdə bitib-tükənmir, davam edir. Kərkük şairlərinin əsərlərinin Azərbaycanda yeni nəşrləri ilə, yeni məqalələr, yeni tədbirlərlə. Əlinizdəki kitabda olduğu kimi.

Qəzənfər müəllim bu gün ədəbi-ictimai həyatda ən fəal ziyalılarımızdan biridir. Onun klassik ədəbiyyatımız, XX əsrin və müasir ədəbi prosesin hadisə və şəxsiyyətləri haqqında müxtəlif ədəbiyyatşünaslıq-tənqid janrlarında yazdığı əsərlərini oxunaqlı edən, ona söz demək səlahiyyəti qazandıran elmi səriştəsi ilə yanaşı, yüksək zövq sahibi, obyektiv tədqiqatçı olmasından doğur. O, Füzulidən, Nəsimidən danışdığı professional-

lıqla Səməd Vurğun və Rəsul Rza, Elçin və Anar, Hüseyn Arif və Nəriman Həsənzadə sənətindən söz açır. Nəsimi irsinin nəşri və tədqiqi tarixinə onun elmi töhfəsi də mətndən, onun naməlum şeirlərinin elmi dövriyyəyə gətirilməsindən başlayır. «Nəsimi haqqında araşdırmalar», «Borcumuzdur bu ehtiram», «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı», «Ədəbi məktublar», «Elçin haqqında düşüncələrim», «Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası» kitabları bir daha təsdiq edir ki, Qəzənfər Paşayevin elmi maraq dairəsi zaman-məkan məhdudluğu tanımır. Qədim yazılı abidələr, folklorun janrları, dilçiliyin tarixi və nəzəri problemləri, ədəbiyyat tarixinin öyrənilməmiş faktları və görkəmli simaları haqqında, həmçinin çağdaş ədəbi proseslə bağlı ədəbi-publisistik formada operativ reaksiyaları onun simasında cəm olunan alim-vətəndaş bütövlüyüdür.

Professor Qəzənfər Paşayev o nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, öz müəllimlərinə, həmkarlarına mənəvi dəstəyini onların sağlığında olduğu kimi, dünyalarını dəyişdikdən sonra da eyni səmimiyyətlə davam etdirir. A.Zamanov, M.Şirəliyev, R.Rza, Y.Qarayev, H.Arif, İ.Məlikzadə, B.Nəbiyev, Ə.Hacızadə, Tofiq Bayram, F.Qoca haqqında məqalə, monoqrafiya, orijinal formada düşünülmüş yubiley nəşrləri Qəzənfər müəllimin mənəvi sərəvətimizə, onu yaranadnlara ehtiramından yaranır.

«Nostradamusun möcüzəli aləmi», A.Dümanın «Qafqaz səfəri», A.Kristinin «Mavi qatarın sirri», S.Benetin «Necə yaşayasan yüzü haqlayasan», İrəc Parsinecadın «M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi» kimi tədqiq və tərcümələri bir də ona görə xüsusi elmi əhəmiyyət kəsb edir ki, onlar ədəbiyyat tariximizdəki müəyyən boşluqları doldurur, dünyada tanınan şəxsiyyətlərin ölkəmizlə, xalqımızla bağlı mülahizə və düşüncələri ilə bizi qovuşdurur. Kütləvi informasiya vasitələrində, müxtəlif ədəbi-ictimai tədbirlərdə, mərasimlərdə çıxışları, məktubları, nitqləri Qəzənfər müəllimin həm də bir vətəndaş, vəfalı dost kimi mövqeyinin göstəriciləridir.

Professor Qəzənfər Paşayevin monoqrafiya və tərtib kitablarının sayı əlliyə yaxındır. Bu nəşrlərin sayı və sanbalı bir-birini tamamlayır. Bir ildə xaricdə və ölkəmizdə bir neçə kitab, onlarca məqalə nəşr etdirən Qəzənfər müəllim yarım əsrdən çoxdur ki, eyni yaradıcılıq şövqü ilə yaşayır, yaradır. O, müxtəlif vəzifə kürsülərində, ali məktəbdə müəllim, kafedra müdiri, elmi-tədqiqat müəssisələrində şöbə müdiri, baş elmi işçi kimi çalışarkən varlığı qədər sevdiyi xalqın, dövlətçiliyimizin maraqlarını uca tutmuş, dünyanın çeşidli ölkələrində filoloji fikrimizi ləyaqətlə təmsil etmişdir.

Professor Qəzənfər Paşayevin elmi kadrların hazırlanmasındakı cəfəkeşliyi, xeyirxahlığı yaxşı mənada həsəd doğurur. Onun rəhbərliyi ilə müdafiə edilən namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının, rəsmi opponenti olduğu, rəy verdiyi əsərlərin böyük bir siyahısı mövcuddur. Professor bu rəyləri «Seçilmiş əsərləri»nə daxil etmişdir. Bunlar onun dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, etnoqrafiya sahələrini birləşdirən alim tədqiqatçı portretinə yeni cizgilər əlavə edir. Uzun illər həmsədri olduğu AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun Müdafiə şurasında, eləcə də Elmi şurasında eyni səliqə-sahmanla fəaliyyətini davam etdirir.

Qəzənfər müəllimin elmi-pedaqoji fəaliyyəti ölkəmizdə və xaricdə yüksək dəyərləndirilmiş, xarici alimlərin onun haqqında məqalələri, rəyləri sanballı bir kitabda, «Kərkük sevdalı elm adamı»nda toplanmışdır. Respublikamızın çox dəyərli alimlərinin yazdığı onlarca məqalənin cəm olduğu «Ömrün əbədiləşən illəri» məcmuəsi onun yarım əsrlik yaradıcılıq yolunun bütün istiqamətlərini dolğun əks etdirir.

Müasir ədəbi-elmi prosesdə tükənməz bir enerji ilə fəaliyyətdə olan Qəzənfər müəllim Respublikamızın ictimai-siyasi həyatında da yaxından iştirak edir. O, Respublika Ağsaqqallar Şurasının idarə heyətinin, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın üzvü, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Təftiş Komissiyasının sədridir.

Kərkük mədəniyyətinin tədqiqi sahəsindəki xidmətlərinə görə Kərkük Vəqfinin, İraq-türkman cəbhəsinin yüksək diplom və ödüllərinə layiq görülmüşdür.

Səksənillik ömrünü böyük ləyaqətlə yaşamış xalqımıza Kərkük dünyasını bəxş etmiş, təvazökar el ağsaqqalı, nəcib ailə başçısı Qəzənfər müəllimin həyat yolu onun həmkarlarının, oxucularının fəxr etdiyi, ehtiram göstərdiyi elm və vətəndaşlıq ünvanıdır.

Şirindil Alışanlı,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

«ƏBƏDİYYƏT DASTANI»NA
OXUNAN NƏĞMƏ *

Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin xatirəsinə həsr etdiyi möhtəşəm «Əbədiyyət dastanı» poeması işıq üzü görəndə öndərimizin xalq qarşısında misilsiz xidmətlərini, xalqın xilaskarı məqamında durduğunu dərindən dərk edən təfəkkür və qələm sahiblərindən biri – Əli Rza Xələfli əsər barədə ürək sözlərini mətbuatda bəyan etdi: «Son iki il Zəlimxan Yaqub üçün böyük dastan dövrü, poeziyanın epos dövrü kimi xarakterizə oluna bilər. Şairin yaradıcılığında şah əsərlərdən sayılacaq «Əbədiyyət dastanı» bu dövrün məhsuludur. Lider və xalq, şəxsiyyət və cəmiyyət, şəxsi iddia və ictimai mənafə, cəmiyyətin özünəməxsus təzadları, ağrılar və acılar, ümidlər və üfüqlər... bütün bunlar «Əbədiyyət dastanı»nın görünən tərəfləridir. Görünməyən tərəflərdə isə şair iztirabları, söz odunda külçə-külçə əriyən insan taleyi dayanır. İnsan bu əzablara qatlaşaraq idealı yaradır və nəticədə özünü təsdiq edir, idealına qovuşur».

Şair və publisist Əli Rza Xələfli bir məqaləyə sığmayan lider və xalq, şəxsi iddia və ictimai mənafə, cəmiyyətin özünəməxsus təzadları, ağrılar və acılar, ümidlər və üfüqlər kimi böyük mətləbləri gündəmə gətirəndə onun bununla kifayətlənməyəcəyini duyurdum. Lakin onun nə yazacağını fəhm edə bilmirdim. Sən demə bütün bu müddət ərzində o, «Ölməzlik nəğməsi» adlı əsər üzərində işləyirmiş («Ölməzlik nəğməsi». Bakı, «Vətən» nəşriyyatı, 2013, 352 səh.) İlhamla, məhəbbətlə yazılmış bu əsər «Əbədiyyət dastanı»na nəğmədir – desək səhv etmərik. Redaktoru olduğum əsəri oxuyan kimi məndə onun haqqında yazmaq istəyi baş qaldırdı.

* Bax: «525-ci qəzet», 19.01.2012.

Düşündüm ki, buna mənəvi haqqım var. Nədən ki öndərimiz haqqında «Xilaskar», «Tarix qurub-yaradanları yaşadır», Dövlət mükafatına layiq görülən «Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabına öndərimizlə bağlı yazdığım məqalələrim vardır. Zəlimxanın yaradıcılığına həsr etdiyim yazılarım da az deyil. Bununla belə, ürəyimdə bir narahatlıq da keçirdim. Bu, səbəbsiz deyildi. Ulu öndərimizə həsr etdiyim məqalələrimin birində göstərdiyim kimi, tarixi şəxsiyyətlər haqqında yazmaq nə qədər şərəfli və məmnunluq gətirən bir iş olsa da, o qədər də çətin və məsuliyyətlidir. Azərbaycan tarixində bir epoxa olan, misilsiz xidmətlərinə görə xalqın xatirəsində əbədlilik qazanan, onun qürur və güvənc yerinə çevrilən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevə əsər həsr etmək daha böyük məsuliyyət və istedad tələb edir. Doğrudur, Zəlimxan Yaqubun bədii sözün intəhasız imkanlarından məharətlə istifadə edərək Azərbaycan salnaməsində qızıl hərflərlə yazılmış bu bənzərsiz tarixi şəxsiyyətə həsr etdiyi, hər misrası dərin mənalar kəsb edən möhtəşəm «Əbədiyyət dastanı» poeması özü də bənzərsiz əsərdir.

Odur ki, dahi şəxsiyyət haqqında yazılmış möhtəşəm əsərə əsər həsr etmək böyük cürət, bilik, istedad və təfəkkür, öndərimizə və Zəlimxan poeziyasına sonsuz məhəbbət tələb edir.

Zəlimxan Yaqubun ali sevgisinə bənzər məhəbbət

Xoşbəxtlikdən narahatlığım uzun çəkmədi: Əli Rza Xələflinin «Ölməzlik nəğməsi» əsərini oxuyub qurtaranda bir rahatlıq hiss etdim. Hətta sevindim də. Bəzən, hətta publisistikasında da ilham pərisi şair Əli Rza Xələflini qanadları üstünə alıb real həyatdan uzaqlaşdırır. Zəlimxanın «Əbədiyyət dastanı» real həyat həqiqətlərindən bəhs etdiyinə görə Əli Rza sərhədsiz duyğulara uymamış, ortaya həqiqətən də gərəkli bir əsər qoymuşdur. Bax, buna görə sevindim.

Otuz iki bölmədən ibarət bu fəlsəfi əsər 350 səhifəni əhatə edir. Əsəri həyəcənsiz oxumaq olmur. Mənə qalırsa, əsərin

ən böyük məziyyəti insanı düşündürməsidir. Əsərdən əxz elədiyim başlıca qənaət odur ki, Heydər Əliyev kimi tarixi şəxsiyyətlər dünyalarını dəyişdikdən sonra da, onların fikir və ideyaları yaşayır, aktuallığını itirmir, bütün zamanlar üçün gərəkli olurlar.

Əsərin «Kədərin zirvəsindən başlayan elegiya» adlanan 1-ci bölməsində müəllif tarixən şairlərlə hökmdarlar arasında ki münasibətlərdən, onların, o cümlədən də Heydər Əliyevin yaradıcı adamlara qayğısından və onların himayədarlarına çevrilməsindən, öndərimizin Zəlimxan Yaqub yaradıcılığına verdiyi yüksək qiymətdən söz açır. Əsərin «Hikmətə baş əydim» bölməsində müəllif «Əbədiyyət dastanı»nı misra-misra təhlil süzgəcindən keçirdikcə, fikirlərini izhar etdikcə, özünün də ulu öndərə sonsuz məhəbbətini açıqca görmək olur. Zəlimxan Yaqub kimi hələ o da kədəri dilinə gətirmir. Öndərimizə ali sevgini şairlə birgə yaşayır:

*Xalqı zirvələrə qaldırmaq üçün
Sevgi şahlığının taxtına çıxdın.
Oğul xalq üçündür, zirvə dağ üçün,
Nə yaxşı bu xalqın baxtına çıxdın. –*

deyə Zəlimxan Yaquba qoşulur. O ali kədəri də şairlər birgə bölür. Xüsusi vurğulayır ki, «Əbədiyyət dastanı»nı yaradan ali kədər və ali sevgidir. Ali kədərin zirvəsində dayanan Zəlimxan onun ümumxalq kədəri olduğunu dərinədən dərk etmiş, onu sözün zərgər dəqiqliyi ilə cilalamış, ali kədərin və ali sevginin sonsuzluğunu inanılmaz ürək çırpıntıları ilə vəsf edə bilmişdir. Şairin vəsf etdiyi ali kədər və ali sevgi real həyat hadisəsi ilə bağlıdır. Bu isə Zəlimxanın bir sənətkar kimi həyat həqiqətlərinə sadıqlığından xəbər verir.

«Əbədiyyət dastanı» kədər dağının zirvəsindən oxunan elegiyadır:

*Sazın sinəsi yandı, muğamat xal itirdi,
Bülbüllər yaşıl çəmən, çiçəklər bal itirdi.*

*Qaya xınalı kəklik, zirvə qartal itirdi, –
«Heydər köçdü» deyəndə.*

Əli Rza Xələfli «Əbədiyyət dastanı»nı, demək olar ki, bütövlükdə tədqiqat süzgəcindən keçirmiş, bəzən ayrı-ayrı misralar barədə fikir yürütməkdən belə çəkinməmişdir.

*Bəd xəbəri deyəndə insanlar fağır olur,
Bir sözün ağırlığı min dağdan ağır olur –*

misralarına iki səhifə həsr edən Əli Rza Xələfli göstərir ki, Zəlimxanın poeziyasındakı çoxqatlılıq, daha dərinliklərdəki məna tutumu, nisbətən üzdəki mənalarla zəncirvari bağlıdır... Qəfil xəbər, doğrudan da, ildırım kimi çaxır. Ağır xəbər öz dəhşəti ilə o qədər miqyaslı olur ki, onu ilk anda qavramaq, soyuq-qanlı qarşılamaq mümkün olmur. Dağdan ağır olan inanılmaz xəbər şairi sarsıdır. Dişi dodağını kəsir, göz yaşları yanaqlarını yandıra-yandıra dodağına bulaşır. Məlum olur ki, şair illərlə öncə bir dəfə də belə ağlayıbmiş:

*Mən belə ağlamışam qanlı fələk ilk dəfə
Ürəyimi qıranda.
Yetim qalıb atamı torpağa tapşıranda –*

deyərək fəryad edən şairə Əli Rza «Ölməzlik nəğməsi»ndə həyan olur. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, «Əbədiyyət dastanı» ədəbiyyatımıza, incəsənətimizə, ümumiyyətlə, mədəniyyətimizə daim qayğı göstərən, müasir Azərbaycanımızın qurucusu ulu öndərimizə mənəvi borc kimi qələmə alınmışdır. Əli Rza Xələfli onu da doğru olaraq göstərir ki, «Əbədiyyət dastanı» mədhiyyəçilikdən çox-çox uzaqdır. Bunu Zəlimxan Yaqubun səmimi və ağırlı-acılı sözlərindən də görmək olur: «Ölümünə heç vaxt inanmadığım, ölümsüzlüyü ilə ömrüm boyu öyünəcəyim bir şəxsiyyətlə bağlı üstümüzü alan, qapımızı qəfil döyən qara xəbər hamı kimi məni də dərin-dərinə sarsıtdı. Bu sarsıntılar içində əlimə nə vaxt qələm aldığımdan heç özümün də xə-

bərim olmadı. O vaxt özümə gəldim ki, artıq sonuncu misranı yazıb, son hissəni tamamlamışam».

Deyilənləri möhtəşəm «Əbədiyyət dastanı» poemasının son misraları da təsdiqləyir:

*Həsrətini çəkəcəyəm illər boyu,
Kövrək qəlbim oyum-oyum oyulacaq.
Eşqin ilə yaratdığım bu dastanın
Son nöqtəsi mən öləndə qoyulacaq.*

Mən Əli Rza Xələflinin «Ölməzlik nəğməsi» əsərini bütövlükdə araşdırmaq fikrindən uzağam. Burada təkcə onu demək istəyirəm ki, müəllifin şəxsi düşüncə və qənaətlərini içinə alan bu zəngin və düşündürücü əsəri maraqla və şükranlıqla oxudum.

YUBİLEY MƏKTUBU*

Əzizim Yavuz müəllim!

Hər dəfə mətbuatda yazılarınızı oxuyanda xəyalən Abbas müəllimli günlərimizə dönürəm. Abbas müəllimin təmtəraqdan uzaq, müqəddəs mənzilində görüşlərimiz barədə düşündükcə vaxtın necə amansızcasına keçdiyini göz önünə gətirirəm. Xəyalımdan yaddaşıma həkk olunan bayatı keçir:

*Keçdi ömrüm,
Gör necə keçdi ömrüm.
Harayladım, dönmədi,
Elə bil heçdi ömrüm.*

Lakin ömür-gün keçsə də, təəssüflənmirəm, sevinirəm. Ona görə sevinirəm ki, ruhdan düşmürük, yazıb-yaradırıq. Xüsusən də, bizdən yaşlı olsanız da, sizin ədəbiyyatımıza, elmimizə olan sevginiz, məhəbbətiniz illərlə öncə olduğu kimi davam edir, mənalı yazılarınız oxucu və tədqiqatçıları heyran qoyur. «Ədəbiyyat qəzeti»nin son sayında (27.01.2012) Vaqif Yusiflinin «Poeziyanın yolları və illəri» monoqrafiyasına həsr etdiyiniz sanballı məqaləniz istisna təşkil etmir. Oxucular və tədqiqatçılar sizi – görkəmli ədəbiyyatşünas alimimizi nəsrimizin ən etibarlı araşdırıcılarından biri kimi tanıyır. Sizin «Tarixi roman və müasirlilik» (1975), «Azərbaycan sovet tarixi romanı» (1979), «Tarix və roman» (1988) monoqrafiyalarınız deyilənlərə dayaq olur.

Bu əsərlər gənc tədqiqatçıların bəhrələndiyi mötəbər mənbələrdir. Poeziyamızın ən bariz tədqiqatçılarından biri – tanınmış tənqidçi Vaqif Yusifliyə, onun əsərinə səxavətlə məqalə yazmağınız təqdirəlayiqdir. Vaqifin mənsub olduğu nəslin bir çoxunun ədəbiyyatşünaslıq elmimizin zirvəsində bərqərar olduğu halda, onun doktorluq dissertasiyasını belə gec hasilə gətirdiyindən gileylənir və bir az da təəssüf hissi keçirirsiniz.

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 3 fevral 2012-ci il.

Yavuz müəllim, Vaqif Yusifli doktorluq dissertasiyasını mənim də üzvü olduğum Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun müdafiə şurasında müdafiə edəndə, sanki bayram idi. Rəsmi opponentlər akademik İsa Həbibbəyli, filologiya üzrə elmlər doktorları Qafar Hüseynov və Təyyar Cavadov əsəri yüksək qiymətləndirdilər. Xüsusən də akademik İsa Həbibbəyli qırx beş dəqiqəlik çıxışında əsərin məziyyətlərindən, Vaqif Yusiflinin ədəbiyyatşünaslıq elmimizə gətirdiyi yeniliklərdən söz açdı. Əsəri elmi cəhətdən təhlil süzgəcindən keçirən akademik axırda dedi ki, o, neçə illərdən bəri Vaqif Yusiflini elmlər doktoru kimi tanıyır.

Yavuz müəllim, görürsünüzmü görkəmli alimimizin fikri sizin qənaətlərinizlə üst-üstə düşür?! Həqiqət budur. Məqalənizdə zamanın, vaxtın amansızlığından da gileylənirsiniz. Lakin nə qəm. Zamanın, vaxtın amansızlığı bizi əyə, sındıra bilməyib. Bizə iki yüzilliyin və minilliyin qovşağında yaşamaq qismət olub. Yavuz müəllim, bu il sizin 85 yaşınız tamam olur. Sevinirəm ki, ömrünüzdən keçən illər hədəf getməyib, məhsuldar və fərəhli olub. Sevinirəm və fəxr edirəm ki, bu yaşda da gənclik həvəsi və enerjisi ilə ədəbiyyat elmimizə qədərincə xidmət göstərirsiniz. Tanınmış pedaqoq kimi gənclərimizin yetişməsində əməyiniz böyükdür. Yarım əsrdən əvvəl «Əməkdar müəllim» kimi fəxri ada layiq görülməyiniz çox mətləblərdən xəbər verir.

Yavuz müəllim, bu il mənim də yubiley ilimdir. 75 yaşım tamam olur. Bu münasibətlə «Seçilmiş əsərləri»min yeddicildiyini çapa hazırlamışam. Bu günlərdə işıq üzü görəcək. Göndəriləcək ünvanlar arasında Naxçıvan Dövlət Universitetinin kitabxanası, akademik İsa Həbibbəyli və siz də varsınız.

Yavuz müəllim, siz ziyalılığınızla nümunə olan gözəl insansınız. Sizə bundan sonrakı ömür payında gümrah yaşamağı, həmişəki kimi ədəbi məsələlərə dair düşüncələrinizlə örnək olmağı arzu edirəm.

BÖYÜK İTKİ *

Ömrün yarpaqtökən çağı o qədər də ürəkaçan deyilmiş. İllərlə dostluq etdiyən, təmasda olduğun insanların itkisi necə də ağır olur. Qələm götürüb vida sözü yazmaq ondan da betər olur. Bəkir müəllimlə çərşənbə günü rəhbərlik etdiyi Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda iş otağında görüşdük, səmimi söhbət etdik. Təzəcə siqnal sayı çapdan çıxmış «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabını mətbuatda rəy yazmaq üçün mənə verdi. Çünki kitabın əlyazmasını redaktə edib Bəkir müəllimə qaytaranda, kitab çıxanda ona rəy yazacağımı söyləmişdim.

Sağollaşib ayrıldıq. Kim bilərdi ki, bu, son görüşümüz olacaq. Səhərisi gün acı xəbər ildırım sürəti ilə paytaxta yayıldı...

Məni Bəkir müəllimlə keçən əsrin 70-ci illərində rəhmətlik Abbas Zamanov tanış və yaxın etmişdi. Sonralar Bəkir müəllim məni direktoru işlədiyi Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna işə dəvət etdi... İş günləri otağına girib hal-əhval tutmasam, özü məni axtarar və elmi kitablar da hədiyyə edərdi. Dostluğumuz təmənnəsizlik təməli üzərində qurulmuşdu. 70 illik yubileyim ərəfəsində «Alim haqqında dost sözü» adlı məqalə yazdı. Çox sevindim. Ona görə yox ki, akademik öz işçisi haqqında məqalə yazmışdı. Buna qədər də o, mənim «Nostradamusun möcüzəli aləmi», «İraq-türkman folkloru», «Nəsimi haqqında araşdırmalar» kitablarımın redaktoru olmuş, sonuncu kitaba önsöz yazmışdı. Sevincimə səbəb Abbas Zamanovdan sonra ağsaqqalım olan Bəkir müəllimin dostluğumuzu ədəbi ictimaiyyətə bəyan etməsi idi.

Bəkir müəllimin şəxsiyyəti və insani keyfiyyətləri barədə professor Abbas Zamanovun bircə cümləsini yada salmaq kifayətdir: «Mirzə Bəkir saflıq, paklıq, təmizlik mücəssəməsidir».

* Bax: «525-ci qəzet», 17 mart 2012-ci il.

Bəkir müəllim, eyni zamanda xeyirxahlığı, mərhəməti, humanistliyi ilə seçilirdi. Yəqin buna görədir ki, illər öncə ona həsr etdiyim ilk məqaləmi «Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş» adlandırmışdım.

Bəkir müəllimin xeyirxahlığı, humanistliyi onu bir şəxsiyyət kimi ucaldırdı. Bu böyük insanın ovqatı milli ənənələr, islami dəyərlər üzərində köklənmişdi. O, milli idi, lakin millətçi deyildi. Bu da Bəkir müəllimi bir çoxlarından fərqləndirirdi.

Nəçə illərdən bəri Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Bəkir müəllim Dissertasiya şurasının sədri, mən isə müavini kimi fəaliyyət göstərirəm. Böyük alim və böyük ziyalı, akademik Bəkir Nəbiyevin Dissertasiya şurasının yığıncaqlarını aparması özü bir məktəb idi. Onun müdrikliyi, Azərbaycan ədəbiyyatını dərinləndirən bilməyi, sözü məqamında deməyi hamını heyran edirdi.

Bəkir müəllim, sözün həqiqi mənasında, bir nümunə məktəbi, örnək idi. Elə adamlar var ki, onlarla təmasda olmaqdan, düşündürücü kəlamlarından, səmimiyyətindən, ziyalı nəəcibliyindən doymursan. Belələri ilə yol yoldaşı olmaq özü böyük qismətdir. Onlardan biri də akademik Bəkir Nəbiyev idi. Tələdən gələn qismətdir ki, iki dəfə Bəkir müəllimlə İraqa, İrana və Türkiyəyə, sonuncu dəfə isə Beynəlxalq Nəsimi konfransında məruzə etmək üçün Suriyaya – Nəsiminin uyuduğu Hələb şəhərinə səfər etmişəm. Yeməyə Allahın adı ilə başlaması, dualarla bitirməsi nəinki bizim, hətta yerlilərin belə diqqətindən yayınmır, buna görə ona xüsusi ehtiram göstərirdilər. Təsadüfi deyildir ki, Sovet quruluşunun süqutundan sonra, o, həccə gedən ilk azərbaycanlılardan biri idi. Onun həcc ziyarətinə öndərimiz Heydər Əliyevin Prezident təyyarəsində getməsi özü də çox mətləblərdən söz açırdı. Həm xalq, həm də dövlət qarşısında böyük ehtiram qazanmaq Bəkir müəllim kimi əməlisaleh, imanlı, vicdanlı adamlara qismət olur. O, buna nəcabəti, ləyaqəti, xeyirxahlığı, vətənpərvərliyi, müdrikliyi ilə nail olmuşdu. Bəkir müəllim bütün titullara, fəxri adlara, yüksək mükafatlara, ordenlə-

rə layiq görülmüş nüfuzlu bir alim idi. Bununla belə, heç vaxt yaratdıqları ilə kifayətlənmirdi. Hasil olan qənaət budur ki, Bəkir müəllim ömrünün mənasını yazıb-yaratmaqda, xalqa, ədəbiyyatımıza xidmətdə görürdü. Bu isə gənclərə, lap elə biz yaşlılara da örnək olmaq baxımından dəyər kəsb edirdi. Başqalarına örnək, nümunə olmaq xoşbəxtlikdir. Bu xoşbəxtliyi Bəkir müəllim alın təri, yuxusuz gecələri, halal zəhməti ilə qazanmışdı.

Bəkir müəllimin ömür yoluna nəzər salanda bir daha dərk edirsən ki, illəri illərə calayıb uzun ömür sürmək, necə gəldi yaşamaq hünər deyil, həyatı həyat kimi ləyaqətlə, mənalı yaşamaq, özündən sonra iz qoyub getmək hünərdir.

Bəkir müəllimin peşəkar və səriştəli qələmin, təfəkkür və məntiqi görüşlərin məhsulu olan əsərlərini oxuduqca insan ömrü üçün böyük bir zaman kəsiyində ədəbiyyatşünaslıq elmimizin və tənqidimizin keçdiyi enişli-yoxuşlu, keşməkeşli yollara nəzər salmaq, ədəbiyyatımızı və ədəbiyyatşünaslıq elmimizi yaradanlar haqqında geniş məlumat, nəzəri biliklər əldə etmək olur. Ədəbiyyat elmimi özünə həyat kredosu seçən alim bir gün belə onsuz yaşamırdı – desək, həqiqətdən kənar olmaz. Ədəbiyyatımıza, onu yaradanlara Bəkir müəllimin dərin məhəbbəti, bitib-tükənməyən enerjisi və buna təkan verən arzuları cild-cild monoqrafiyaların, saysız-hesabsız elmi məqalələrin meydana gəlməsinə münbit şərait yaratmışdı. Bəkir müəllimin çap etdiyi əsərlərini nəzərdən keçirdikdə inanmaq olmur ki, bir ömürdə insan bu qədər iş görə bilərmiş.

Bu həcmdə yaradıcılıq işini yerinə yetirmək təbii ki, ədəbiyyatımızı və xalqımızı dərin məhəbbətlə sevən, tükənməz istəklə yazıb-yaradan qələm sahiblərinin payına düşə bilər. Həqiqətdən də, bu sayda elmi tədqiqat işini ömrünü bütövlükdə ədəbiyyatşünaslıq elmimizə həsr edən, onun patriarxı adını qazanan, öz elm sahəsində böyük nüfuz sahibi olan bir alim edə bilərdi. Bu, akademik Bəkir Nəbiyev, hamımızın sevimlisi Bəkir müəllim idi.

Uzun ömür payı və istedadı sayəsində ədəbi prosesə, klassik ədəbi irsə, ədəbi tənqiddə, ədəbi əlaqələrə, poeziyada sənətkarlıq məsələlərinin tədqiqinə 50-dən artıq kitab, doqquz yüzdən çox məqalə və resenziya həsr edən alim nəinki Şimali Azərbaycanda, keçmiş Sovetlər Birliyi ölkələrində, eləcə də Türkiyə, İran və İraqda görkəmli ədəbiyyatşünas kimi tanınır.

Diqqət çəkən bir məsələ də odur ki, akademikın özünün də yaradıcılığı tədqiqatçıların, xüsusən də indi adlı-sanlı alimlər kimi tanınan Kamal Abdulla, Teymur Kərimli, Vilayət Quliyev, Şirindil Alışanov, Elmira Rəhimova, Vaqif Arzumanlı, Nizaməddin Şəmsizadə, Arif Əmrahoğlu və başqalarının tədqiqat obyektinə çevrilmiş, onlar müəllimləri haqqında sanballı məqalələr və kitablar yazmışlar.

Uzun illərdən bəri dostluq münasibətində olduğum Bəkir müəllimin yaradıcılığına dərin məhəbbət, şəxsiyyətinə hörmət və ehtiram hissi ilə yaşayanlardan biri də mən olmuşam. Alimin hədiyyə etdiyi hər bir kitabını oxuduqca əsər məni ağışuna alıb böyük idealların bərqərar olduğu, arzuların bitib-tükənmədiyi bir aləmə aparıb. Bəkir müəllimdən bəhs edən bir məqaləmdə göstərdiyim kimi, bu aləmdə usanmadan külüng çalan, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin keşiyində müsəlləh əsgər kimi dayanan, yaşamağı yazıb-yaratmaq üçün qənimət sayan, böyük bir elmi müəssisənin görə biləcəyi vüsətli işləri təkbəşinə görə, həyatı, yaradıcılığı, insanlara münasibəti, xeyirxahlığı, bəlağətli nitqi, müdrikliyi ilə örnək olan Bəkir Nəbiyev zirvəsi möhtəşəmliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu zirvədən ədəbiyyatşünaslıq elmimizin geniş üfüqləri apaydın görünür. Məhz buna görə də Bəkir müəllimdən, onun məhsuldar yaradıcılığından yazmaq adama məmnunluq gətirir və bundan sonra da, şübhəsiz, bu, belə olacaq.

Mənə gəlincə, deməliyəm ki, görkəmli ədəbiyyatşünas haqqında «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı» adlı kitab buraxmışam. Eləcə də akademikın «Nəsimi kəlamının işığında» ki-

tabının və «Seçilmiş əsərləri»nin 5-ci cildinin redaktoru olmuş, hər iki kitaba önsöz yazmışam. İnkişafımda böyük xidməti olan ustadımın, dostumun yoxluğunda təsəlli olan elə bunlardır.

Biz Bəkir müəllimlə dünən vidalaşdıq, qəhərləndik, itkinin böyüklüyünü vücudumuzda duyduq. Odur ki, vida sözündə bu böyük itkidən və Bəkir müəllimə ölməzlik gətirən məsələlərdən söz açdım. Fəxri xiyabanda Bəkir müəllimi son mənzilə yola salanda ilk Xalq şairimiz Səməd Vurğunun dahi Üzeyir bəyə ithaf etdiyi, ölümə meydan oxuyan şeiri qəlbimə hakim kəsilmişdi:

*Ölüm sevinməsin qoy, ömrünü vermir bada,
Xalq qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər.*

Bəkir müəllim də sevərək yaşadı, sevilərək əbədiyyətə qovuşdu.

SAĞLIĞINDA ƏBƏDİLİK QAZANAN İNSAN, ÖRNƏK ALİM *

Professor Müseyib Müseyibov örnək insan, örnək alim, örnək pedaqoq idi. Coğrafiya elmləri doktoru Müseyib müəllim Bakı Dövlət Universitetinin bu elm sahəsi üzrə dayaqlarından biri idi. Bütün keçmiş SSRİ miqyasında yaxşı tanınan, Coğrafiya üzrə Cəmiyyətlərin üzvü olan Müseyib müəllim böyük nüfuz sahibi idi. Yaşının 80-dən artıq olmasına baxmayaraq, ölən günə qədər elm və təhsil məbədi Bakı Dövlət Universitetinin coğrafiya fakültəsinin dekani, coğrafiya kafedrasının müdiri idi. Gənclik həvəsi, gənclik ehtirası ilə işləyirdi. Bu yaşda iki məsul vəzifəni yerinə yetirmək Müseyib müəllim kimi həyatın mənasını zəhmətdə, yazıb-yaratmaqda görən insanlara qismət olur. Akademik Abel Məhərrəmovun təbirincə desək, indi bizim elm və təhsil gəmilərimiz Müseyib müəllim kimi alim və pedaqoqlarımızın sayəsində dünya okeanlarında üzürlər. Bu yüksək tribunadan Müseyib müəllimin istedadını qiymətləndirən, onun arzularının həyata keçməsinə şərait yaradan, hətta ölümündən sonra belə adını əbədiləşdirən, coğrafiya fakültəsində «Professor Müseyib Müseyibov adına təqaüd» verilməsi barədə qərar çıxaran, fakültədə görkəmli alimin anım gününə «Müseyib Müseyibov kabineti»nin yaradılmasına görə universitetin rəhbərliyinə xüsusən də, bu elm və təhsil məbədinin rektoru Abel Məhərrəmovu təvəzülərlər və Tovuz Cəmiyyəti adından minnətdarlığımı bildirirəm. Bu, az-az alimlərə, az-az pedaqoqlara qismət olan şərəfli hadisədir. Əbədilik qazanmağın təzahürüdür. O, buna layiq idi.

Böyük yaradan Müseyib müəllimə ağıl, intellekt, təfəkkür, həyata, insanlara məhəbbət bacarığı və əməksevərlik bəxş etmişdi. O, vəzifə borcunu yerinə yetirməklə bərabər, ictimai iş-

* Bax: «Qədim oğru» qəzetinin xüsusi buraxılışı, №4, iyul, 2012.

lərdə də fəal iştirak edir, böyük nüfuz qazanırdı. O, universitetin tədris və nizam-intizam şurasının sədri kimi əvəzsiz işlər görürdü. Müseyib müəllim, eləcə də Təhsil Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Tədris, təhsil və elmi-metodiki şuranın aparıcı simalarından biri idi. Bütün deyilənlərlə bərabər, Müseyib müəllim Tovuz Cəmiyyətinin Ağsaqqallar şurasının sədri kimi böyük işlər görürdü. Tovuzluların ağsaqqalı rütbəsinə layiq görülmüşdü. Mənfur qonşularımız ermənilərin Azərbaycana, o cümlədən də Tovuz rayonuna təcavüzü zamanı Müseyib müəllim də Zakir Zeynalov, Ramiz Zeynalov, Mikayıl Əliyev, Akif İsmayılov, Məmməd Məmmədov kimi vətən, torpaq qədrilən kişiləri başına toplayaraq cəbhə xəttinə böyük köməkliklər göstərirdi. Tovuzluların bir qarış belə torpaq sahəsinin itirməmələrində onların böyük rolu olduğu danılmaz faktdır. Bu gün Müseyib müəllim aramızda yoxdur. Lakin o, gördüyü böyük işlərlə, xeyirxah əməlləri ilə bizim aramızdadır.

Mən bu yüksək tribunadan professor Müseyib Müseyibovun anım gününü belə yüksək səviyyədə təşkil edənlərə, ilk növbədə, akademik Abel Məhərrəmov, Tovuzun fəxrlərindən biri, görkəmli alim və diplomat Məmməd Əliyevə, Tovuz Cəmiyyətinin vitse-prezidenti Çingiz Abbasova, müavinlər Nəməzəli Məmmədova və Əli İsmayılova bir daha Tovuz Cəmiyyəti və tovuzlular adından minnətdarlığımı bildirirəm.

Belə hesab edirəm ki, Müseyib müəllim bu gün bizimlədir. Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsinin müdrik kəlamı vardır: «İnsan dünyasını dəyişdiyi zaman yox, onu son xatırlayacaq adam öləndə ölür». Həqiqətən də, Müseyib müəllim kimi ləyaqətli, layıqlı, elm və təhsil sahəsində böyük ad-san, nüfuz qazanan adamlar ölmürlər. Onlar neçə ki biz varıq, bizim qəlbi-mizdə yaşayırlar.

YOXLUĞUNUN XİFFƏTİNİ ÇƏKDİYİM SƏNƏTKAR *

Elə sənətkarlar var ki, ölümü ilə təkcə el-obanın deyil, bütün xalqın qəlbini sızıldadır. Ümumxalq məhəbbəti qazanan, yoxluğu ilə ürəklərə od salan Aşıq Şakir belə sənətkarlardan idi...

Keçən əsrin 50-ci illərinin ortaları idi. Yaxşı yadımdadır, hər gün radionun günorta konsertində kənd zəhmətkeşlərinin xahişi ilə Aşıq Şakir heç olmazsa bir-iki mahnı oxuyardı. Onu da deyim ki, XX əsrin 50-70-ci illərində Azərbaycanda bir çox görkəmli aşıqlar yetişmişdi. Şirvanda Şakirlə bərabər, Pənah, Aşıq Əhməd, Aşıq Məmmədəğa, Borçalı mahalında Hüseyn Saraçlı, Aşıq Əmrah, Aşıq Kamandar, Kəlbəcərdə Aşıq Şəmşir, Gədəbəydə Aşıq İsfəndiyar, Tovuzda Mikayıl Azaflı, Aşıq Əkbər, Aşıq İmran, Goranboyda Aşıq Hüseyn Cavan və başqaları. Ulu ozan-aşıq sənətimizə gələn sənətkarların sayı o qədər artmışdı ki, onları birləşdirən bir quruma ehtiyac duyulurdu və 1982-ci ildə Xalq şairi Hüseyn Arif və yazıçı, folklorşünas alim, prof. Əzizə Cəfərzadənin səyi nəticəsində Aşıqlar Birliyi yaranmışdı. Təəssüf ki, Aşıq Şakirə bu əlamətdar hadisəni görmək qismət olmadı. Təkrarsız sənətkar Aşıq Şakir yaşasaydı, bu il 90 yaşı tamam olacaqdı. Nə etmək olar, həyat belədir: «Bir də görürsən ki, açılan solur». Lakin xalq məhəbbəti belə sənətkarları yaşadır. Aşığın anadan olmasının 90 illiyinin Ağsuda təntənəli şəkildə keçirilməsi, Kürdəmirdə bu günlərdə keçiriləcəyi aşığa el məhəbbətindən xəbər verir. Mən hələ Aşıq Şakirə həsr olunmuş kitab və «Məlhəm» Humanist Qadınlar Birliyinin «Aşıq Şakir – 90» adlı xüsusi buraxılışını demirəm. Orada bir çox görkəmli ziyalıların, alimlərin, saz-söz sənətinin bilicilərinin aşığa həsr olunmuş məqalələri və müxtəlif bölgələrdən olan

* Bax: «525-ci qəzet», 02.06.2012. «Folklor və etnoqrafiya» jurnalı, №2, 2012, s. 12-17.

şairlərin şeirləri yer alır. Mən Aşıq Şakirə sonsuz məhəbbətin bu günlərdə Şamaxıda prof. Seyfəddin Qəniyevin 60 illik təntənəli yubiley mərasimində bir daha şahidi oldum. Hamı ondan danışdı. Bu, səbəbsiz deyildi. Prof. S.Qəniyev öz yubileyinə Aşıq Şakirə həsr olunmuş «Şirvanlı Aşıq Şakir» (*Bakı, «Elm və təhsil», 2012*) kitabı ilə gəlmişdi. Rayon Mədəniyyət sarayının böyük zalında nəinki bir boş yerin olmadığını, hətta çoxlarının ayaq üstə durduğunu görəndə gözlərim önünə Şirvanın ölməz şairləri Xaqani, Nəsimi, S.Ə.Şirvani, Sabir, Abbas Səhhət, Hadi gəldi. Yaddaşımda burada yetişən görkəmli alimlər və sənətkarları aradım. Burada sənətə, sənətkara, ədəbiyyata, elmə, alimə böyük qiymət verildiyini düşündüm və bir daha özüm üçün kəşf etdim ki, burada davamlı ənənələri olan mühit vardır.

Şakir belə bir mühitdə yetişmiş, Şirvan aşığı mühitinə töhfələr vermiş, məktəb yaratmışdır. Şakirlə şəxsən tanışlığım, daha doğrusu, məclisində ilk dəfə iştirak etməyim 1957-ci ilin iyul ayına təsadüf edir. Orta məktəbi bitirib ali məktəbə daxil olmaq üçün Bakıya gəlmişdim. O vaxtlar axşamlar parklarda və hətta kinoteatrlarda filmlərin nümayişindən əvvəl pulsuz konsert verirdilər. Bəxtə bax ki, radioda mahnılarını məhəbbətlə dinlədiyim, o vaxta qədər üzünü görmədiyim Aşıq Şakir Dağüstü parkda konsert verirdi. Sanki dinləyiciləri ovsunlamışdı. Aşıq arada məzəli söhbətlər edirdi. Müxtəlif dillərdə – rus, qazax, ləzgi, gürcü və s. oxuduğu mahnılar dinləyicilərə əvəzsiz ovqat bəxş edirdi. Aşığın səhnə gərdisi indi də gözlərimin önündədir. Onun səsi bu gün də mənim üçün sirri-xuda olaraq qalır. Mənim Aşıq Şakir yaradıcılığına əbədi məhəbbətim həmin axşamdan başladı. Sonralar onun rəhbərliyi ilə Şirvan aşıqlarının filarmoniyada keçirilən, toy-bayrama çevrilən konsertlərində iştirak etmək mənə dəfələrlə qismət olub. Hər dəfə Şakir oxuyanda 1957-ci ildəki hisləri yaşayırdım. Səmimiyyətlə deyirəm, onun yoxluğunun xiffətini bu gün də çəkirəm.

Aşıq Şakirin şah əsəri «Şirvan şikəstəsi» idi. Əslində, onun bütün mahnıları sənət nümunəsi idi. Hətta indi bəzilərinin iro-

niya ilə yada saldığı «Kolxozun» adlı mahnıda «İşıqlıdı lampaları kolxozun» sətirləri adamı heyran edirdi. Xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, Şakirin yazdığı və məharətlə oxuduğu «Kolxozun» şeirinin mənasını o dövrdə kənddə yaşamış adamlar bilirlər. Gecələr kəndlər, əgər belə demək mümkünsə, qaranlıq dünyaya dönürdü. 1955-ci ildə Tovuz rayonunun Düzqırıxlı kəndinə elektrik işığı çəkildəndən, kənddə telefon qovşağı, radio qovşağı yaradıldıqdan, kənd klubunda filmlər göstərilməyə, konsertlər verilməyə, teatr tamaşaları göstərilməyə başlayandan sonra həyat dəyişdi. Aşıq Şakir gördüyünü qələmə aldı və o vaxt üçün reallıq olan hadisələri məlahətli səslə aləmə car çəkdi:

*Başdan-başa şəhər olub elləri,
Gözəl keçir növbaharı kolxozun*

– dedi və sözləri hədəfə düz dəydi, ürəkləri fəth etdi. Aşıq Şakirin səsi o qədər məlahətli, o qədər şirin idi ki, hətta bəzən poetik mətnləri zəif olan mahnıları oxuyanda belə dinləyici onun səsinin seyrindən çıxıb bilmir, valeh olur, poetik mətnin dəyərinə məhəl qoymurdu. Şakir ecazkar səslə aşıq olsa da, Güney və Quzey Azərbaycanda, Borçalı və Göyçə mahallarında çox sevilirsə də, bilirdi ki, onu əbədi yaşadan bədii yaradıcılığı olacaq. Bunu açıqca etiraf edir və yazırdı:

*Adım Aşıq Şakir, mahalım Şirvan,
Yazıb-yaratmışam çox şeir-dastan.
Sözlərim ellərə qalsın ərməğan,
Ölmərəm, inanın min il yaşaram.*

Aşıq Şakir çoxsaylı gəraylılar, qoşmalar müəllifidir. Şeirlərində kənd həyatını, tərəqqimizi, əmək qəhrəmanlarını vəsf etməkdən doymurdu. Onun el şairləri və aşıqlarla deyişmələri də dövrün bir çox məsələlərinə – aşığın ozan-aşıq sənətinə, bu sənəti yaradıb-yaşadanlara münasibətinə işıq tutur. Təəssüf ki, Aşıq

Şakirin yaradıcılığı indiyə kimi hərtərəfli tədqiq olunmamışdır. Doğrudur, 1977-ci ildə aşığın sağlığında çıxan «Şirvan aşıqları» toplusunda aşığın şeirlərində verilmiş S.Qəniyevin «Şirvan aşıq mühiti» doktorluq dissertasiyasında Aşıq Şakirin yaradıcılığının özünəməxsusluğundan az da olsa danışılmışdır. Lakin sənətkarın bədii irsinin bütövlükdə toplandığı «Şirvanlı Aşıq Şakir» ilk əsərdir. Kitabın redaktoru görkəmli folklorşünas alimimiz prof. Məhərrəm Qasımlı əsərə «Onun səsi bir gülüstan idi» adlı maraqlı önsöz yazıb. Prof. Seyfəddin Qəniyev «Aşıq Şakir poeziyasının bəzi poetik məqamları» adlı qırx səhifəlik tədqiqatını və aşığın gəraylı, qoşma və deyişmələrini kitaba daxil edib. Əsərdə Aşıq Şakirlə bağlı dastana bənzər iki rəvayət də yer alır. Başdan-başa təsirli poeziya nümunələri ilə dolu olan rəvayətlər Aşıq Şakirin enişli-yoxuşlu sənət yolunda çəkdiyi keşməkeşli əziyyətlərdən, sənət uğurlarından, ilk məhəbbətindən söz açır:

*Ucaboylu, sinə meydan, tər sinə,
Bu işimin avandı nə, tərsi nə.
Axtarmasam üzüm dönsün tərsinə,
Od düşübdür şirin cana aqlaram.*

– deyərək uğursuz məhəbbətini bəyan edir. Bozalqanlı Hüseyni köməyə çağırır. Sonralar repertuarının ən gözəl mahnılarından birinə çevrilən «Gəldi-qayıtdı» qoşmasını dilə gətirir:

*Dedim bu gəlməyin qeyri-qəsdı var,
Bəzəyi, zinəti, zövqü, şəsti var.
Anladım dilbərin, yəqin dostu var,
Arif eyhamını bildi qayıtdı.*

Yeri gəlmişkən, deyək ki, Aşıq Şakir bütün Azərbaycan aşıqlarının sənətkarlığını yüksək qiymətləndirirdi. Biz bunu Aşıq Şakirin Sövdalı Həsənlə deyişməsindən bariz şəkildə görürük:

Sövdalı Həsən:

*Qopanda dilindən «Döymə şikəstə»,
Qalxır yatağından min ağır xəstə,
Gül yağır üstünə dəstəbədəstə
Gur alqışlar olur xələtin, ey dost.*

Aşıq Şakir:

*Mən ki bir damlayam, ümmandan danış, –
Bəylərdən, Pənahdan, Qurbandan danış,
Xaloğludan, Əkbər, İmrandan danış,
Gör harda qalıbdır Əhmədin, ey dost.*

Burada və el şairəsi mərəzəli Badam Müslüm qızı ilə deyişməsindən biz Aşıq Şakirin təvazökarlığını açıqca görürük:

Badam nənə:

*Güvənmə var xoşavazın, qamətin,
Aşıq, el sınağı olur çox çətin,
«Bişməmişən», hələ «çiydi» sənətin,
Böyük imtahanlar dalda qalıbdır.*

Aşıq Şakir:

*Naşı quşam, sığınmışam elinə,
Yeni atılmışam eşqin gölünə,
Çəkmə məni söz-sənətin zilinə,
Bişməmişəm, çiyəm, ay Badam nənə.*

Aşıq Şakir qədər mahnıları ürəkləri fəth edən az sənətkar tapmaq olar. Aşığın «Şirvan şikəstəsi», «Səhər-səhər», «Nə bağ bildi, nə də bağban», «Gəldi-qayıtdı», «Bala Nərgiz», «Kəndimiz», «Sən də gül», «Bir başına dolandığım», «Boylana-boylana», «Süzə-süzə» kimi mahnıları bu gün də toylar yaraşığı, aşıqların güvənc və qürur yeridir.

Aşıq Şakir xalq yaradıcılığından, xüsusən də bayatılardan bol-bol bəhrələnmişdir.

*Süzüb karvanını getdi cavanlıq,
Yüz çığırсан, yönü bəri qayıtmaz.
İllər ötdükcə ömür gödələr,
Ötüb keçən günlər geri qayıtmaz.*

Aşığın «Qayıtmaz» qoşmasından misal gətirdiyimiz yuxarıdakı bənd, görün xalq bayatısı ilə necə də səsləşir:

*Keçdi ömrüm;
Gör necə keçdi ömrüm.
Harayladım, dönmədi,
Elə bil heçdi ömrüm.*

Bu, bir həqiqətdir ki, ozan-aşıq sənəti xalqın öz yaradıcılığı olduğundan bu sənətin daşıyıcıları hər vaxt xalqın içərisində olur, onun sevinc və kədərini bölür, xalq isə əsl sənətkarları əbədi yaşadır. Aşıq Şakir əbədilik qazanan sənətkarlardan idi. Zamanında olmazın şan-şöhrət və nüfuz qazanmışdı. Aşıq sənətinin ilk nümayəndəsi olaraq onun Azərbaycan Ali Sovetinə deputat seçilməsi (1955), az sonra «Əməkdar mədəniyyət işçisi» fəxri ada layiq görülməsi (1961) çox mətləblərdən xəbər verir. O da əlamətdardır ki, Ali Sovetin deputatlıq vəsiqəsini və döş nişanını aşığa xalq yaradıcılığını, o cümlədən də aşıq sənətini və poeziyasını dərinləndirən, təbliğ edən unudulmaz şairimiz Səməd Vurğun təqdim etmişdir. Xeyli müddət Kürdəmir rayonunda dil-ədəbiyyat müəllimi işləmiş qardaşım Ələsgər deyirdi ki, Aşıq Şakir məclislərdə fəxarətlə bu barədə danışardı.

Aşıq Şakir sənətinin çiçəkləndiyi bir dövrdə – 1979-cu ildə 57 yaşında dünyasını dəyişdi. Prof. Məhərrəm Qasımlının yazdığı kimi, «görünür, ürəklə yaşayanlar, ürəklə oxuyanlar, sənətini qəlbən sevənlər çox yaşaya bilmirlər. Həssas duyğuların fırtınası onları sənət dəryasında qərç edir». Lakin nə qəm. Belə xoşbəxt sənətkarlar heç vaxt unudulmur, xalqın qəlbində əbədi məskən salırlar.

Böyük mütəfəkkir Cəlaləddin Ruminin həqiqətdən qaynaqlanan kəlamı vardır: «Biz öləndə bizim məzarlarımızı torpaqlarda axtarmayın, bizim məzarlarımız aqıl insanların qəlbindədir».

Düşündürücü kəlamdır. Odur ki, saz-söz pərəstişkarlarına, şakirsevərlərə üz tutaraq deyirəm: Şakirin məzarını təkcə Kürdəmir şəhər qəbiristanlığında axtarmayın. Onu bizlərə miras qoyub getdiyi mahnılarında, gəraylı və qoşmalarında, dastan və deyişmələrində, xalqın qəlbində axtarın və yenidən kəşf edin.

ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN ÖMÜRNAMƏSİ MİLLİ MƏDƏNİYYƏT HADİSƏSİDİR*

*BƏKİR NƏBİYEVİN «ÜZEYİR HACIBƏYLİNİN
ÖMÜRNAMƏSİ» ƏSƏRİ MİLLİ MƏDƏNİYYƏT
HADİSƏSİ KİMİ*

Akademik Bəkir Nəbiyev məni direktoru olduğu Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda iş otağına çağıraraq sevinclə «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi (fragmentlər)» əsərinin siqnal nüsxəsini göstərdi və dedi: «Kitabın əlyazmasını oxuyanda demişdin ki, kitab çıxan kimi mətbuatda ona rəy yazacaqsan. Siqnal nüsxəsini götür və mümkünsə onu tezləşdir».

Bəkir müəllimin dahi bəstəkar, musiqişünas alim, akademik Üzeyir bəyə həsr etdiyi qiymətli əsərinə rəy yazmağı mənə etibar etdiyinə görə ürəyimdə minnətdarlığımı bildirdim.

Təəssüf ki, səhəri gün bu böyük insan haqqında vida sözü yazmalı oldum. Bir daha özüm üçün «kəşf etdim» ki, əməlisaleh, imanlı adamlar ölümün yaxınlaşdığını duyurlar. Bəkir müəllimin «mümkünsə onu tezləşdir» sözlərini də onda dərk etdim. Yüksək mədəniyyəti, səliqə-sahmanı, dəqiqliyi, xeyirxahlığı ilə seçilən, hamımıza örnək olan, yoxluğu ilə qəlbimizə od salan Bəkir müəllimdən fiziki ayrılığımızın sabah qırx günü tamam olacaq. Bu müddət ərzində görkəmli alimin f.e.d. Cəlal Məmmədovun redaktəsi ilə «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» («Şərq-Qərb», Bakı, 2012, 520 səh.) kitabı ilə bərabər, «Şamaxı torpağının yetirdiyi böyük Azərbaycan şairləri» («Ozan», Bakı, 2012, 288 səh.) əsəri də işıq üzü gördü.

Təəssüf ki, Əfzələddin Xaqani, İmadəddin Nəsimi, Seyid Əzim Şirvani, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət və Məhəmməd Hadidən bəhs edən bu əsərin siqnal nüsxəsini belə görmək

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 21.04.2012.

ona qismət olmadı. Təsəllini onda tapırıq ki, haqqında böyük fəxarətlə danışdığı, sanballı «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabını gördü və sevincini həmkarları ilə bölüşmək imkanı tapdı (bunun necə nəşəli olduğunu yaradıcı adamlar bilir).

Akademik Bəkir Nəbiyev çox qiymətli, nadir faktlarla zəngin əsərində möhtəşəm yaradıcılıq yolu keçən Üzeyir bəyin necə böyük və nadir şəxsiyyət, inanılmaz istedad sahibi olduğunu səriştəli, təcrübəli alim qələmi ilə açıb göstərə bilmiş, üzeyirsevərlərin və tədqiqatçıların ürəyincə olan təkrarsız bir əsər ortaya qoymuşdur.

Azərbaycan musiqişünaslığı tarixində ölkənin hüdudlarını yarıb beynəlxalq arenaya çıxan, nəzəri musiqişünaslığın zəngin üfüqlərində bərqərar olan dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli haqqında əsər yazmaq asan iş deyil. Məlumdur ki, Üzeyir bəy dünyaya səs salan ilk opera və operettalarımızın, ilk qəzəl-romansların, ilk dövlət himninin müəllifi, yeni tipli ilk orta musiqi təhsili ocağının, ilk milli konservatoriyanın, ilk xalq çalğı alətləri ansamblının, ilk simfonik orkestr və ilk elmi-tədqiqat İncəsənət İnstitutunun təşəbbüskarı və yaradıcısıdır. Akademik Üzeyir Hacıbəyli, eləcə də görkəmli musiqişünas alimdir. Dahi bəstəkarın «Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları» monoqrafiyası onu musiqişünaslıq elmimizin korifeyləri sırasına yüksəldib.

O, təkcə Azərbaycanın deyil, dünya musiqişünaslarının, korifeylərinin fəth etdiyi zirvədə bərqərar olmuşdur. Üzeyir bəyin simasında dahi və korifey sözlərinin məna tutumunu xüsusi vurğulamaq, belə hesab edirəm ki, mətləbdən kənar olmazdı.

Dahi o yaradıcı simadır ki, onun gördüyü işi ondan əvvəl heç kim görmüş olmasın və bu, dünya səviyyəli nailiyyət olsun, nəhayət, dünyada qəbul edilsin.

Korifey isə o dahiyyə deyirlər ki, o azı bir elm, sənət, texnika sahəsində yeni inkişaf istiqaməti açsın, bu istiqamətdə gələcək üçün fundamental əsas yaratsın, davamçıların ilk nəslini hazırlasın.

Yalnız korifeylərin ilk əsəri klassikaya çevrilir. Üzeyir bəyin «Leyli və Məcnun» operası kimi.

Üzeyir Hacıbəyli görkəmli bəstəkar, musiqişünas alim olmaqla bərabər, həm də yazıçı, jurnalist və ictimai xadim idi. Üzeyir bəyin çoxşaxəli yaradıcılığı onun misilsiz fitri istedada malik olmasından söz açaır. Odur ki, Üzeyir bəy kimi bir dahiyə, musiqi sənətimizin korifeyinə əsər həsr etmək nə qədər şərəfli olsa da, bir o qədər də məsuliyyətli bir işdir.

Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığı sahilsiz ümməna bənzəyir.

Bəstəkarın zəngin həyat yoluna, təkrarsız yaradıcılığına, elmi-pedaqoji, ictimai fəaliyyətinə həsr olunan məqalə və monoqrafiyaları saymaqla qurtaran deyil. Təkcə Moskvada rusca V.Vinoqradovun «Ü.Hacıbəyov və Azərbaycan musiqisi» (1938), S.Korevin «Ü.Hacıbəyov və onun operaları» (1952), Z.Səfərovanın «Ü.Hacıbəyovun musiqi və estetik görüşləri» (1973) monoqrafiyaları böyük tirajla çap olunmuşdur.

Hələ biz Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanıb çap edilən «Üzeyir Hacıbəyli ensiklopediyası», «Üzeyir Hacıbəyli. Ömür salnaməsi (1885-1948)» və bəstəkarın «Bibliografiya»sını demirik. Bütün əsərlərdə Üzeyir bəyə layiq olduğu qiymət verilmişdir. Biz burada dünya şöhrətli rus bəstəkarı Tixon Nikolayeviç Xrennikovun Üzeyir bəyə həsr etdiyi məqaləsinin son cümlələrini verməklə kifayətlənirik: «Üzeyir Hacıbəyovun musiqisi köhnəlmək nə olduğunu bilmədən planetimizin bir çox guşələrində səslənərək insanlara sevinc duyğuları aşılıyır. Onun yaratdığı ölməz melodiyalar böyük sənətkarın xatirəsinə, yaradıcılıq hünərinə parlaq bir abidə kimi həmişə yaşayacaqdır».

Üzeyir bəyə həsr olunmuş bütün əsərlərdən qırmızı xətt kimi keçən bir fikir vardır. Üzeyir Hacıbəyli o nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, tək birçə günü də səmərəsiz keçməyib.

Təsadüfi deyildir ki, öndərimiz Heydər Əliyev Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 110 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda (18.09.1995) böyük mətləblərdən xəbər verən nit-

qində xüsusi vurğulamışdır: «Üzeyir Hacıbəyovun yaşadığı hər gün bizim üçün qiymətlidir».

Akademik Bəkir Nəbiyev «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» əsəri üzərində işə başlamazdan öncə Azərbaycan xalqına başucalığı gətirən bəstəkarımıza həsr olunan bütün əsərlərlə tanış olmuş, bəzisini dönə-dönə oxumuş, qeydlər aparmışdır.

Bəkir müəllim yeni yolla gedərək bəstəkarın çox zəngin həyat və fəaliyyətini təqvim üzrə əks etdirən xronoloji soraq kitabı hazırlayıb. Alimin «Milyonların həmdəmi» adlı giriş məqaləsində göstərdiyi kimi, işin həcmi nəzərə alaraq təqvim günləri üzərində işləyərkən, ilk növbədə, Üzeyir bəyin tərcümeyi-halının ən tələyüklü günləri, onun istinasız olaraq bütün opera və operettalarının ilk tamaşa günləri, bəstəkarın bütün əsərlərinin və haqqında nəşr edilmiş mühüm kitabların, elmi-tədqiqat və publisistik əsərlərinin çapa imzalandığı tarixlər əsas götürülmüşdür. Doğrudan da, mənalı və zəngin bir ömrün bütün təqvim günlərinin tədqiqi cild-cild kitablara sığmazdı. Məhz buna görə də tədqiqatçı araşdırmaya Üzeyir bəyin ömür yolunun yalnız iki yüzə yaxın təqvim gününü cəlb etmişdir. Kitabın adında mötərizə içində fraqmentlər sözünün yazılması bununla bağlıdır.

Akademik Bəkir Nəbiyevin dahi Üzeyir bəyə həsr etdiyi maraqlı əsəri daha iki cəhəti ilə fərqlənir.

Birinci cəhət ondan ibarətdir ki, tədqiqatçı Üzeyir bəyin ömürnaməsini hazırlayarkən onun ayrı-ayrı əsərlərinin nəşri ilini deyil, çapa imzalanma tarixini əsas götürmüşdür. Müəllif giriş məqaləsində bu məsələyə inandırıcı aydınlıq gətirir və göstərir ki, Üzeyir bəy kimi böyük tarixi sima ilə bağlı eyni ildə iki və daha çox kitab nəşr oluna bilər. Odur ki, tədqiqatçı heç vaxt qarışıq salınması mümkün olmayan çapa imzalanma tarixini əsas götürmüşdür.

Müəllifin göstərdiyi kimi, bu əsər Üzeyir bəyə həsr olunmuş bəzi sorğu kitablarından fərqli olaraq faktların sadalanması, təsviri ilə məhdudlaşmır, oçerklərdə söhbət gedən bütün fakt və hadisələrə müəllifin münasibətini əks etdirir, buna görə də izahlı ömürnamə səciyyəsi daşıyır.

Təkcə 1-ci oçerki, Üzeyir bəyin anadan olma təqvim gününü götürüb təhlil etdikdə müəllifin haqlı olduğunu əyani şəkildə görürük. Bu oçerkdə Üzeyir bəyin atası Əbdülhüseyn bəydən, anası Şirinbəyim xanımdan, Üzeyir bəyin qardaşları və bacılarından, Şuşanın tarixindən, Vaqifin başına gələnlərdən, bütün Qafqazın musiqi Məkkəsi Şuşadan, onun yetirdiyi Qasım bəy Zakir, Xurşidbanu Natəvan, Mir Möhsün Nəvvab, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Firidun bəy Köçərli, Yusif Vəzir Çəmənzmənlı, Lətif Kərimov, Cəlal Qaryağdı kimi tarixi şəxsiyyətlərdən söz açır. Bir çap vərəqi həcmində olan bu oçerkdə müəllif Üzeyir bəyin Şuşada doğulmuş davamçıları və yetirmələrindən iftixarla bəhs edir. Zülfüqar Hacıbəyov, Fikrət Əmirov, Niyazi, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Soltan Hacıbəyov, Əşrəf Abbasov, Zakir Bağırov, Süleyman Ələsgərov kimi məşhurların adını çəkir. Fəxarətlə Cabbar Qaryağdı, Seyid Şuşinski, Xan Şuşinski, Zülfü Adıgözəlov, Bülbül, Rəşid Behbudov, Sadıxcan, Qurban Pirimov, Məşədi Cəmil Əmirov kimi görkəmli sənətkarlarımızın musiqi mədəniyyətimizin planetimizdə yayılmasında gördüyü misilsiz xidmətlərdən danışır.

Tədqiqatçının əsərini həyəcənsiz, fikrə qərq olmadan oxumaq olmur. Elə götürək, əsərin Üzeyir bəyin kiçik qardaşı Ceyhun Hacıbəyli ilə bağlı hissəsini. 1919-cu ildən dünyasını dəyişdiyi 1962-ci ilə qədər Fransada mühacir həyatı sürən, vətən həsrəti çəkən Ceyhun bəy bir an belə Azərbaycanı unutmamış, hətta fransızca «Qarabağ dialekti və folkloru» adlı monoqrafiya çap etdirmişdi. Əsəri f.e.n. Bayram Ağayev tərcümə etmiş və əsər 1999-cu ildə Bakıda «Ozan» nəşriyyatında Bəkir müəllim və mütərcimin giriş məqaləsi ilə çap olunmuşdur. Ceyhun bəy Parisdə iki həyat yaşayırdı: bir real Paris həyatını, bir də özünün qurub-yaratdığı nisgillərdən, gümanlardan və xatirələrdən ibarət Vətən həyatını. Tədqiqatçı Ceyhun bəyin vətən xiffətini, vətən həsrətini necə də dəqiq ifadə edə bilmişdir. Vətən həsrəti heç nə ilə müalicə olun-

mayan sağalmaz bir yaradır. Vətən həsrəti insanın qəlbini, ruhunu, vücudunu elə çulğayır ki, elə kövrəldir ki, hər gün, hər saat ürəyin intizarda, qulağın səsdə olur.

Mənə akademik Bəkir Nəbiyevin bu qiymətli əsərinin əlyazmasını oxumaq və mətbuatda çap olunan məktubla minnətdarlığımı və arzularımı bildirmək qismət olub. Həmin məktubu burada verməyi münasib bildim:

«Hörmətli Bəkir müəllim!

Sağlığında klassikləşən, Azərbaycan xalqının iftixarı, dahi şəxsiyyət «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabınızın əlyazmasını oxuyub qurtardım. Üç il üzərində sərəsər işlədiyiniz bu möhtəşəm əsərin korrekturasını 10 günə zorla tamamladım. Kitabı oxuyub qurtaranda incəsənət sahəsində çox az biliyə malik olduğumu dərk etdim. Sovet sisteminin dəhşətlərini bir daha yaşadım.

Nə yaxşı ki kitabın əlyazmasını mənə etibar etdiniz. Çox şey öyrəndim. Bir məsələ mənə qaranlıq qaldı. Deyilənlərə görə, Firidun bəy Gəncədə öldürüləndə Nərimanov Üzeyir bəyi öz evinə gətirir ki, ona toxunmasınlar. Təəssüf ki, Üzeyir bəylə Nərimanovun münasibətləri barədə kitabınızda elə bir məlumata rast gəlmədim. Çox istərdim Azərbaycanın ağır vaxtlarında hər ikisi Bakıda fəaliyyət göstərən bu iki tarixi şəxsiyyətin münasibətlərinə dair kitabınızda nəşə olaydı. Mən bu barədə professor Paşa Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» («Maarif», 1992, səh. 380) kitabında maraqlı bir məlumat oxumuşam:

«1913-cü ildə Ü.Hacıbəyov «Əsli və Kərəm» operasını yazmışdır. Opera tez bir zamanda tamaşaçıların rəğbətini qazandı. . . N.Nərimanov operaya resenziya yazdı. Ü.Hacıbəyovun istedadını yüksək qiymətləndirdi, xüsusilə xalq yaradıcılığına həssas və dahiyənə münasibət N.Nərimanovu heyran qoydu. N.Nərimanov operanın əsasına qoyulan dastandan söhbət açdı, xalq ideallarının böyüklük və ülviliyini heyrətləklə şərh etdi».

Dərin hörmət və ehtiramla

Qəzənfər Paşayev

Bakı – 14.02.11»

Məqaləni yazmaq üçün akademik Bəkir Nəbiyevin «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabını bir daha diqqətlə oxuyub qeydlər edəndə sözlə deyilməyəcək bir məmnunluq, qürur və rahatlıq hissi keçirdim. Bir daha o qənaətə gəldim ki, böyük şəxsiyyətlər barədə mötəbər sözü böyük həyat təcrübəsi, dərin biliyi, mötəbər sözü deməyə mənəvi haqqı olan adamlar deyəndə daha mötəbər olur.

Akademik Bəkir Nəbiyevin əsəri gözlənilməz sonluqla, arzu və istəklə bitir. Bir neçə sətirdən ibarət «Son söz»də müəllif yazır: «Üzeyir bəyin ömürnaməsinə burada xitam verdim. Amma kitab tamamlanmamış qaldı... Çünki onun son səhifələrində yazılmaq üçün növbəsini gözləyən bir oçerkin yeri görünür. Həmin oçerk bəstəkarın doğulduğu, boya-başa çatdığı, dünyaya pərvazlandığı Şuşa şəhəri erməni işğalçılarından azad edildikdən sonra yazılacaqdır. Orada hökmən göstəriləcəkdir ki, bu münasibətlə Azərbaycan Dövlət simfonik orkestri özünün tam heyəti ilə Şuşanın əfsanəvi gözəllik guşəsi olan Cıdır düzündə, hava şəraitinin necə olmasından asılı olmayaraq, Üzeyir bəyin «Koroğlu» operasının qələbə ahəngi ilə ləngərlənən uvertürasını xüsusi şövqlə çalmış, bununla da bütün dünyaya, o cümlədən namərd qonşumuza bir daha elan edilmişdir ki, Azərbaycanın haqq işi qalib gəlmiş, onun ərazi bütövlüyü birdəfəlik təmin edilmişdir».

Arzu arzudan doğur – deyirlər.

Bəkir müəllimin ən böyük arzularından biri də «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabını yazıb qurtarmaq idi. Şükürlər olsun ki, böyük yaradan imkan verdi ki, Bəkir müəllim bu gərəkli əsəri bitirsin. Kim bilir, bəlkə də, bu əməlisaleh, imanlı şəxsiyyət yaradandan möhlət istəyibmiş. Məlum olan odur ki, akademik Bəkir Nəbiyevin bu əsəri üzeyirşünaslığa dəyərli töhfədir.

SÖHBƏT MƏNƏVİYYAT ALƏMİNDƏN GEDİR *

Folklardan söz düşəndə gözlərim önünə ilk olaraq ədəbiyyatşünaslıq elmimizin iftixarı Yaşar Qarayevin tarixi sözləri gəlir: «Əsətir və bayatıda, nağıl və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklordur». Bir az da dərinə getsək, çəkinmədən deyə bilərik ki, folklor, sözün həqiqi mənasında, xalqın ruhu, psixologiyası, tarixidir. Onun istək və arzularının, təsəvvür və təfəkkürünün, mənəvi aləminin güzgüsü, tükənməz incilər xəzinəsidir. Bir sözlə, folklor xalqın ən böyük milli sərvətidir. Bu baxımdan, folklorşünaslıq elminizə dövlətin daim qayğı göstərməsi təsadüfi deyildir. «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1300 illik yubileyinin keçirilməsi, ikicildlik «Dədə Qorqud ensiklopediyası»nın çapı, analoqu olmayan Folklor İnstitutunun yaradılması, tanınmış folklorşünas alim Məhərrəm Qasımının Dövlət mükafatına layiq görülməsi, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda şöbənin, universitetlərdə folklor kafedralarının fəaliyyəti deyilənlərə dayaq olur. Onların arasında Bakı Dövlət Universitetinin səmərəli fəaliyyəti ilə seçilən Şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrası da vardır. Bu il kafedranın folklorşünaslıq elminizə töhfə etdiyi iki əsəri xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Onlardan biri AMEA-nın müxbir üzvü, mərhum Azad Nəbiyevin, həqiqətən də, çox qiymətli «Azərbaycanda Novruz» («Çıraq», 2012, 272 səh.) əsəri, ikincisi isə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səhər Orucovanın «Azərbaycan folklorunun toplanma, tərcümə və nəşr problemləri» (Bakı, «Elm və təhsil» nəşriyyatı, 2012, 536 səh.) monoqrafıyasıdır.

* Bax: «525-ci qəzet», 20 iyun 2012.

Həqiqət naminə deyək ki, AMEA-nın müxbir üzvü, mərhum Azad Nəbiyevin rəhbərliyi ilə bu kafedrada böyük işlər görülüb. Bu günlərdə kafedrada filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Almaz Hüseynovanın «Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığı» mövzusunda doktorluq dissertasiyası tanınmış folklorşünas alimlərin iştirakı ilə müzakirə edilərək müdafiəyə buraxılmışdır. Kafedranın aparıcı müəllimləri, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Ülkər Nəbiyeva və Səhər Orucovanın doktorluq dissertasiyalarının müzakirəyə təqdim edilməsi kafedranın potensialından xəbər verir.

Folklorşünas alim Orucova 2002-ci ildə mənim də üzv olduğum Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda «Azərbaycan folklorunun rus dilinə tərcümə problemlərinin özünəməxsusluğu (1980-1990)» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edəndə, onun bilik səviyyəsi, təfəkkürü folklorumuza dərin bələdliyi və məhəbbəti, göstərir ki, o, əldə olunanlarla kifayətlənməyəcək. Fikrimdə yanılmamışdım. Həqiqətən də, Səhər Orucova keçən on il ərzində folklorşünaslıq sahəsində dəyərli və diqqətçəkən işlər görüb. Alimin beşi xarici ölkələrdə çıxmaq-la 30-dan artıq məqaləsinin çap edilməsi, Folklor İnstitutunun direktoru, tanınmış folklorşünas alim, filologiya üzrə elmlər doktoru Muxtar İmanovun elmi redaktəsi ilə təzəcə işıq üzü görmüş «Azərbaycan folklorunun toplanma, tərcümə və nəşr problemləri» monoqrafiyası deyilənlərə dayaq olur. Dosent S.Orucovanın üç fəsildən ibarət fundamental əsəri, demək olar ki, onun doktorluq dissertasiyasını tam əhatə edir. Monoqrafiyanın «Azərbaycan folklorunun tərcümə tarixində XIX əsr tərcümə prosesinin rolu və tərcümə prinsipləri» adlı I fəslə dörd əsaslı bölmədən ibarətdir. Bu bölmələrdə folklorumuzun rus dilinə tərcümə tarixində XIX əsr tərcümə prosesinin mövqeyindən, folklor nümunələrinin janrlar üzrə toplanması, nəşri, tərcüməsi işində «SMOMPK» məcmuəsinin vaxtilə hazırladığı elmi-nəzəri prinsiplərdən, onların sonrakı mərhələlərdə ənənə kimi davam

etdirilməsindən və ümumiyyətlə, folklorun tərcümə nəzəriyyə-sindən bəhs edilir. Demək lazımdır ki, bu fəslin, eləcə də monoqrafiyada yer alan başqa fəsilərin elmi cəhətdən uğurlu alın-masında alimin ana dili ilə yanaşı, rus dilini də mükəmməl bil-məsi böyük rol oynamışdır.

Əsərin II fəslə «SMOMPK» və XIX əsr Azərbaycan milli-mə-nəvi folklor layları adlanır. Burada hər biri ayrıca fəslə bərabər yeddi bölmədə folklor məsələləri tədqiqata cəlb olunur. XIX əsr-də Azərbaycanın müxtəlif regionlarında, xüsusən də Şamaxı və Səlyan bölgələrində, Şamaxı qəzasına aid Altıağac kəndində top-lanmış milli-etnoqrafik folklor layı, eləcə də İrəvan şəhərində yer alan toponim, etnonim, hidronim və antroponimlər, inanclar, sı-namalar, mərasim və bayramlara xüsusi diqqət yetirilir.

Monoqrafiyanın III fəslində bütövlükdə folklorumuzun «SMOMPK»-da nəşr olunan lirik janrlarından, onların toplan-ması, tərcüməsi və nəşri problemlərindən bəhs edilir. Burada bayatılardan, bayatı şəkili şeirlərdən, vəsfi-hallardan, ağılar-dan, sayaçı nəğmələrindən, laylalardan, xalq mahnı və nəğmə-lərindən, şikəstə xalq mahnılarından, tapmacalardan, eləcə də epik-lirik növə daxil olan atalar sözlərindən bəhs edilir.

Yeri gəlmişkən, xüsusi qeyd edilməlidir ki, «Qafqaz ərazilə-ri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu» – SMOMPK» (Sbornik materialov dlya opisaniy mestnostey i plemyon Kav-kaza) məcmuəsində etnoqrafiyaya, arxeologiyaya, coğrafiya-ya, tarixə, əhalinin təsərrüfat və peşə-məşğuliyyətinə, dini eti-qadlarına, fauna və floraya, təhsil və tərbiyə məsələlərinə qədə-rincə yer ayrılsa da, burada şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri əsas yeri tutur. Bu məcmuə, demək olar ki, siyasətdən kənar idi. Odur ki, 1881-ci ildə ilk sayı Tiflisdə çıxan məcmuə 1929-cu ilə qə-dər fəaliyyətini davam etdirmiş və çox mühüm işlər görmüşdür. Təəssüf ki, bu və ya digər dərəcədə bu zəngin məcmuəyə mür-a-ciət edilsə də, indiyə kimi «SMOMPK» məcmuəsinə iki nami-zədlilik dissertasiyasından başqa elə bir tədqiqat işi həsr olunma-

mişdir. Məhz buna görə də folklorşünas Səhər Orucovanın monoqrafiyası orijinallığı ilə seçilir və böyük elmi əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, folklor xalqımızın tarixini, inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, etnoqrafiyasını, adət-ənənəsini, inam və etiqadını və s. əks etdirən müstəsna dəyərə malik bir xəzinədir.

Bu xəzinədə uzaq keçmişlərlə bağlı hadisələrə, hətta unudulub getmiş, hafizələrdən silinmiş tarixi həqiqətlərin güclə sezilə bilən izlərinə belə təsadüf edilir. Odur ki, tədqiqatçılar bu mənəvi incilərə istinad edir, onların vasitəsi ilə müəyyən hadisələrin izlərini və köklərini axtarırlar. Bu baxımdan, «SMOMPK» məcmuəsinin gördüyü işin miqyası və sahilsiz ümmana bənzər Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının gərəklilik dərəcəsi haqqında təsəvvür yaratmaq üçün atalar sözü və məsəllərdən gətirdiyim bircə misalla kifayətlənəcəyəm. Tarixçi atalar sözü və məsəlləri qədim tarixə, tarixi hadisələrə dair məlumat baxımından, hüquqşünas onları xalq həyatının yazılmamış qanunları baxımından, etnoqraf atalar sözü və məsəlləri unudulub getmiş adət-ənənələrin hifz olunub saxlandığı xəzinə baxımından qiymətləndirir. Filosof atalar sözü və məsəllər vasitəsi ilə xalqın düşüncə tərzini öyrənməyə, məntiq aləmində yerini dürüsləşdirməyə can atır. Dilçi isə onlara insan nitqinin inkişaf pillələrini, dilin leksik-qrammatik qayda-qanunlarını tədqiq etmək işində əvəzsiz mənbə nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. Odur ki, atalar sözləri və məsəlləri tarixi sənədlər də adlandırmaq olar. Bu baxımdan folklorumuzun bütün janrları tarixə yoldaşlıq edən mənəvi dəyərlər mənbəyidir – desək səhv etmərik. Folklor xalqın alınmaz qalası, əbədiyaşar abidəsidir. Bu abidənin daha möhkəm, daha möhtəşəm olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirlə yad edilməlidir. Mən folklorşünas alim Səhər Orucovanın monoqrafiyasını, hər şeydən əvvəl, bu baxımdan dəyərləndirirəm.

Əminliklə deyə bilərəm ki, folklorşünasın bu əsəri hər zaman təqdirlə yad ediləcək və onu bir alim kimi yaşadacaqdır.

HƏDƏR YAŞANMAYAN ÖMÜR*

Şəkinin şöhrəti və sərəvəti lətifələrin təmənnasız toplayıcısı, tərtibçisi və nəşr edəni kimi tanıdığımız Hikmət Əbdülhəlimovun yenicə çapdan çıxan «Daşdan su çıxar kimi...» (*Bakı, «Apostroff» nəşriyyatı, 2012, 428 səh.*) çox maraqlı və sanballı kitabı onun səriştəli qələm sahibi olduğunu bir daha göstərdi. Oxucular və tədqiqatçılar bu zəhmətkeş insanı «Şəkinin gülüş çələngi», «Saa quzu kəsərəm», «Şəki lətifələri», «Şəki gülməcələri» kitablarından yaxşı tanıyırlar. Azərbaycan folklorşünasları arasında adı tez-tez, həm də hörmət və ehtiramla çəkilən Hikmət Əbdülhəlimovu «Şəki lətifələri», Şəki lətifələrini isə Əbdülhəlimov məşhurlaşdırmışdır – desək həqiqətdən kənar olmaz. O, Şəki lətifələrindən elə bir çələng hörmüş, elə bir abidə ucaltmışdır ki, vətənimizin hər guşəsindən görünür. Bu, səbəbsiz deyildir. Şəkililərin xəmiri lətifə ilə yoğrulub. Şəki Azərbaycanın Qabrovasıdır.

Şəkiyə güzarı düşüb orada bir neçə gün qalan hər kəs aydınca görə bilir ki, müdriklik məhsulu olan lətifələr orada gündəlik tələbat hadisəsidir.

Şəki lətifələrini toplayıb bizə ərməğan edən Hikmət müəllim əslən şəkilidir.

Şüurlu həyatı boyu dövlət idarələrində vicdanla çalışan, vəzifə borcunu yerinə yetirən, «Qırmızı əmək bayrağı», «Şərəf nişanı», «Şöhrət ordeni» ilə təltif edilən Hikmət Əbdülhəlimov heç vaxt folklordan ayrılmayıb, onunla yaşayıb. Ahıl çağlarında belə folklorla olan sonsuz məhəbbəti azalmayıb, əksinə, folklorşünaslıq fəaliyyətinin yeni mərhələsi başlayıb. AMEA-nın Folklor İnstitutunun «Azərbaycan folkloru antologiyası seriyasından: «Şəki folkloru» (*I cild, 2000, 496 səh. (ortaqlı), II cild, 2002, 472 səh; III cild, 2009, 536 səh.*) Hikmət müəllimin yu-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 14.07.2012; «525-ci qəzet», 14.07.2012.

xusuz gecələrinin məhsuludur. Məhz buna görə də müəllifin yeni kitabında biz folklorşünas Əbdülhəlimovla ədəbiyyatşünas Əbdülhəlimovu qoşa görürük. Bir yandan görürük ki, damarlarında axan canlı qan yaddaşı – folklor onu necə müdrikləşdirib, başqa bir yandan onun ədəbiyyatşünas kimi yetişməsində «Ünsiyyət körpüsü», «Müdrək sinədəftər», «Bir ömrün salnaməsi» kimi kitablarının az rol oynamadığının şahidi oluruq. Şübhəsiz, onun Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə üzv seçilməsində bu faktor az rol oynamamışdır.

«Daşdan su çıxar kimi...» əsəri (Şəkidə bu ifadə saf, pak insanlarla bağlı işlənir) müəllifin keçdiyi ömür yolu və vicdanı qarşısında hesabatıdır. Hikmət müəllimin səmimi etirafı oxucunu inandırır: «Yaşımın bu qürub çağında and içə bilərəm ki, bütün şüurlu həyatım boyu vicdanımın səsinə qulaq asmış, onunla hesablaşmış, qarşısında hesabat vermişəm. Bu gün də onun qarşısında alınacaq, üzüağam».

Sadə, təmtəraqdan uzaq bir ömür sürən Hikmət müəllim oxucular və insanlar arasında yaxşı ad-san qazanmışdır. Bunu isə yaxşı əməllər sayəsində əldə etmək olur.

Müəllifin xatirələrindən, düşüncələrindən söz açan əsər, təvazökarcasına deyilmiş sözlərlə başlayır:

«Ömrün yeddinci aşırımını keçəndən sonra, qürub çağında yaşadığım həyatın salnaməsini qələmə almaq qərarına gəldim. Əslində, bu fikir məndə təzə yaranmamışdır (17 iyul 2009-cu ildə Hikmət müəllimin 70 yaşı tamam olub). Zaman-zaman bu fikrə düşür, sonra isə nə deyərlər, nə fikirləşərlər, görəsən, bu əməldə də bir şöhrətpərəstlik izi axtarmazlar və s. mülahizələrlə təxirə salır, özümdən uzaqlaşdırmağa çalışırdım». Nə yaxşı ki Hikmət Əbdülhəlimov L.N.Tolstoyun «çalışın ətrafdakıların mülahizələri, rəyləri, fikirləri yükünü daşımaqdan azad olun, görün bu zaman nə qədər yüngülləşəcəksiniz» müdrək kəlamından və Kolumbiya yazıçısı Q.Markesin «Həyat insanın necə yaşadığı deyil, onu necə xatırladığı və başqalarına anlatmaq mə-

harətidir» fikrindən nəticə çıxararaq qələmini memuar janrında sınaşıdır. Məlum həqiqətdir ki, memuar ədəbiyyatı bizdə arzuolunan səviyyədə deyildir.

Kitabın ən böyük məziyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, yeddi onilliyi arxada qoyan, təcrübəli müəllif olduqca faydalı olan xatirələrini, düşüncələrini bəzək-düzəksiz, olduğu kimi oxucularla bölüşür. Müdrik kəlamlar, gərəkli məsləhətlər, insanı düşünüb-daşınmağa sövq edən ibrətamizlik əsərin ana xəttini təşkil edir. Məsələn, müəllifin şöhrət dalınca qaçmağın acı nəticələri barədə fikirlərini oxuyan, az-çox düşünməyi bacaran hər kəs ciddi ibrət dərəsi götürər. Şöhrətin oddan da qorxulu olduğunu dilə gətirən müəllif məşhur «Xaç atası» filmində baş rolun ifaçısı, «Oskar» mükafatı laureatı, İtaliya əsilli Alfredo Ceyms Paçinonun sözlərini yada salır: «Şöhrət narkotika qəbul etmək kimi bir şeydir, o, əvvəlcə insanı göyün yeddinci qatına qaldırır, sonra isə guppultu ilə başı aşağı salır».

Müəllif bununla kifayətlənməyərək Kolumbiya yazıçısı Qabriyel Qarsia Markesə də müraciət edir. Bütün dünyada ad qazanan görkəmli yazıçı yazırdı ki, şöhrət dəlisov at kimidir. Əgər belə atın cilovunu və şöhrətin ipini boş buraxsan, vay halına.

Kitabda Hikmət müəllim məni də həmişə düşündürən bir məsələdən geniş söz açır. O, Sovet quruluşunun məlum neqativ, hətta kütləvi cinayət faktları ilə tarixə düşmüş cəhətlərini etiraf etməklə bərabər, Sovet üsul idarəsini birtərəfli, qərəzli, yalnız qara boyalarla, zülmət imperiyası kimi qələmə verənlərə etiraz səsinə ucaldır. Akademik Abel Məhərrəmovdan bircə misal gətirməklə fikrini tamamlayır: «Biz sovet təhsil gəmilərində dünya okeanlarında üzürdük». Bu, həqiqətdən də, belədir. Güney Azərbaycanda 30 milyondan artıq qardaş-bacımızın ana dilində bircə məktəbi də yoxdur. Bizdə isə elm-təhsil, incəsənət və başqa sahələrdə əldə olunan uğurları saymaqla qurtaran deyil.

Müəllifin «Maddi durumun indikindən qat-qat ağır olmasına baxmayaraq, o dövrün insanların bir-birinə olan təmən-

nasız qarşılıqlı sədaqətini, köməkliyini, ürəyiyananlıqını, indi həsrətində olduğumuz canlı ünsiyyətini, əsl insani münasibətlərini yaddaşında əziz xatirə kimi saxlayıram» fikri də etiraz doğurmur, əksinə, yaşlı adamlarda həsrət hissi oyadır.

Kitabın «Yetmiş illik ömrün xatirə dəftəri» bölümündə nələr yoxdur?! İki qız atasının etiraflarına fikir verin: «Uşaqlarımın az olmasını şəxsi həyatımda buraxdığım ən böyük, bağışlanılmaz səhv hesab edirəm». Bəzi gənc ailələrə bundan böyük, ibrətgötürücü söz demək çətindir. Eləcə də «İnsanlara yaxşılıq edərkən onların buna layiq olub-olmamalarının fərqi-nə varmamışam» kəlamı da ibrətamizdir.

Bu bölmədə yer alan hər başlıqdan sonra bir hikmətli kəlam verilir. Məsələn: «Dağlardan əzəmətli yalnız dağlar ola bilər» və ya «Güzəran ən böyük bələdir, o insanı ayaqlarından asaraq edam edir» və s.

İnsan xatirələrdə yaşayır – deyənlər haqlıdırlar. Hikmət müəllim də bu fikirdədir. Fikrinin doğruluğunu sübuta yetirmək üçün Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsiyə müraciət edir: «İnsan dünyasını dəyişdiyi zaman yox, onu son xatırlayacaq adam öldə ölür». Bu kəlama bənzər müdrik kəlama hələ Çin mütəfəkkirinin Azərbaycanda o qədər də tanınmadığı vaxtlarda, 40-50 il bundan əvvəl professor Abbas Zamanovdan dəfələrlə eşitmişdim. O, ləyaqətli bir insanı son mənzilə yola salanda deyərdi: «Sağ ol, a filankəs!». Mənasını soruşanda deyərdi ki, o ölməyib, o bizimlədir. Yaxşı adamlar ölmürlər. Onlar neçə ki, biz varıq, bizim qəlbimizdə yaşayırlar.

Kitabdan hasil olan qənaətlərdən biri də Hikmət müəllimin həddən artıq mütaləli olmasıdır. Müəllif bu münasibətlə yazır: «Ömrüm boyu öyrənməyə, özümü tanımağa, dərk etməyə səy göstərmişəm, kitablardan bəhrələnmişəm. Elm, mənəviyyat mənbəyi kimi kitablara inanmış, onlara səcdə etmişəm». Maraqlıdır ki, o, burada avtoqrafla hədiyyə olunmuş kitablari sadalayır, kitablardan və müəlliflərdən bəhs edir. İnam və iman sahi-

bi olan Hikmət müəllim akademik V.Məmmədəliyevin «Qurani-Kərimi»i avtoqrafla ona bağışlamasından və müqəddəs kitabımızdan əsərində bol-bol bəhrələndiyindən xüsusi söz açır. Müəllif, eləcə də dünyanın çox böyük şəxsiyyətlərinin kitablarını oxuyub, onlardan yerli-yerində istifadə etmiş, əsərini zənginləşdirmiş və daha oxunaqlı etmişdir.

Kitabda müdriklərin kəlamları qırmızı xətt kimi keçir. İstər-istəməz müəllifin də müdrikiyinə ürəyində yer ayırırsan və inanırsan ki, bu müdriklik ona təkcə kitablardan deyil, əsasən, damarlarında axan canlı qan yaddaşı folklordan gəlib.

Kitabın böyük bir hissəsi yazıçı, şair və alimlərimizə həsr olunub. «Dostlarımızın qədrini sağlığında bilək» bölümünü həyəcansız oxumaq olmur. Bu bölüm Bəxtiyar Vahabzadənin aşağıdakı misraları ilə başlayır:

*Yaranışdan bilirik, –
ömrə nəhayətdi ölüm,
Zamanın hökmü budur:
hər kəsə qismətdi ölüm.*

Burada Xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadəyə, AMEA-nın müxbir üzvü Yaşar Qarayevə həsr olunan yazılar – ağılar, xüsusilə təsirlidir.

Kitabda H.Əbdülhəlیمovun əsərlərinə həsr olunmuş ayrıca bölüm də yer alır. Bəxtiyar Vahabzadə, Əziz Əfəndizadə, Faiq Çələbi (bir neçə məqalə), Ədalət Tahirzadə, Əfqan, Sadıq Murtuzayev, Flora Xəlilzadə, Sönməz Abbaslı, Süleyman Əhmədov, Sabir Əfəndiyev və başqalarının əsərlərində Hikmət müəllimin yaradıcılığından və şəxsiyyətindən bəhs edilir. Professor Ədalət Tahirzadə kitaba yazdığı son sözü «Hikmətnamə» adlandırır. Bununla həm Hikmət müəllimin şəxsiyyətinə, həm də əsərinə işarə edib və mənə görə doğru seçim edib. Əsərin hər səhifəsi hikmətlə doludur. Ömrünü təmənnasız olaraq Şəki folk-

loruna, xüsusən də Şəki lətifələrinə həsr edən, onlardan qədərincə bəhrələnərək hikmət məktəbinə çevrilən Hikmət Əbdülhəlimovun əsəri elə belə də olmalı idi.

Bu çox maraqlı, düşündürücü kitabı oxuyub qurtaranda qəlbimi Rəfik Zəkanın kitabda yer alan ölməz misraları göynətdi:

*Keçən günlərimi qaytaraydılar,
Gələn günlərimi qurban verərdim.*

KORİFEY YAZIÇI HAQQINDA BƏNZƏRSİZ ƏSƏR*

Mənim məktəb illərim bəşəriyyətin ən böyük kəşfi kitablara hədsiz maraq olan dövrə düşüb. O vaxt kəndlərdə radio və televiziyanın nə olduğunu, demək olar ki, bilmirdik. Kitabları hərisliklə oxuyurduq. Yaxşı yadımdadır, M.S.Ordubadinin əsərləri əl-əl gəzirdi. «Dumanlı Təbriz» və «Gizli Bakı» romanlarını növbə ilə oxuyurduq. Məktəbimizin kitabxanaçısı «Qılınc və qələm» əsərini bizə məsləhət görmürdü: «Hələ uşaqsınız, başa düşməzsiz» – deyirdi. Onun bizi uşaq hesab etməsi, kitabı verməməyindən daha çox xətrimizə dəyirdi. Vaxt keçdi. İngilis-Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsində oxuduğumdan istər-istəməz möhtəşəm «Qılınc və qələm» romanını oxumaq da mənə qismət oldu. Məmməd Səid Ordubadi bir yazıçı kimi yaddaşımda həkk olundu.

Bu günlərdə professor Yavuz Axundlunun səmimi avtoqrafı ilə göndərdiyi, təzəcə çapdan çıxmış «Məmməd Səid Ordubadi» monoqrafiyasını alanda şirinli-acılı gənclik xatirələrim yenidən vərəqləndi (bunun nə demək olduğunu yaşlı adamlar yaxşı bilir). Buna görə ağsaqqal alim dostum Yavuz Axundluya və kitabın çapında maddi dəstəyini əsirgəməyən, əsərə «Azərbaycan tarixi roman məktəbinin banisi» adlı sanballı önsöz yazan akademik İsa Həbibbəyliyə minnətdarlığımı bildirirəm.

Onu da deyim ki, akademik İsa Həbibbəylinin «Ədəbiyyat qəzeti»ndə dərc edilən «Ədəbiyyatımızın nəhəngi» və kitaba yazdığı önsözdə tədqiqata layiq neçə-neçə sanballı fikirlər vardır. Xüsusən də Ordubadi yaradıcılığının Lev Tolstoyun yaradıcılığı ilə müqayisə olunması yenidir. Doğrudur, hələ sovet dönəmində Ordubadi «Azərbaycan ədəbiyyatının Şekspiri», «Azərbaycan ədəbiyyatının Qoqolu», «Azərbaycan ədəbiyyatının Belin-

* Bax: «525-ci qəzet», 03.11.2012, s. 24.

skisi» kimi epitet və ifadələrlə oxucu və tədqiqatçıların diqqətinə çatdırılır, qiymətləndirilirdi. Eyni zamanda akademik İsa Həbibbəylinin göstərdiyi kimi, bu ifadələrlə yazıçının, yaxud alimin sənətinin və ya elminin böyüklüyü, qüdrəti deyil, Qərb, yaxud rus ədəbiyyatının adıçəkilən görkəmli nümayəndələrindən Azərbaycan ədibinin geniş ölçüdə təsirlənməsi, faydalanması yada salınırdı. Əlbəttə, «Dumanlı Təbriz», «Gizli Bakı», «Qılınc və qələm» kimi romanlarda Qərb və rus ədiblərinin əsərlərinin izlərini, təsirlərini axtarmaq gülünc idi. Burada söhbət yalnız müqayisədən gedə bilər ki, bunu İsa müəllim tam dəqiqliklə etmişdir: «Böyük Lev Tolstoy rus ədəbiyyatının tarixində malik olduğu səviyyə etibarilə hansı yeri tutursa, Məmməd Səid Ordubadi də Azərbaycan ədəbiyyatında həmin mövqeyə malikdir». İsa müəllim bu qənaətə professor Yavuz Axundlunun monoqrafiyasını oxuyaraq gəlmiş, əsərə yüksək qiymət vermişdir: «Artıq iyirmi ilə yaxındır ki, Azərbaycan ordubadişünaslığını Prezident təqaüdçüsü, Əməkdar müəllim, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Yavuz Axundlu təmsil edir. Professor Yavuz Axundlu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tarixi romanın elmini yaratmış görkəmli tədqiqatçıdır. Azərbaycan tarixi roman janrının inkişaf yolunun sistemli şəkildə öyrənilməsi və elmi-nəzəri tədqiqi Yavuz Axundlunun adı ilə bağlıdır».

Həqiqətən də, professor Yavuz Axundlu Azərbaycan tarixi roman janrının tədqiqi sahəsində çağdaş ədəbiyyatımızda ən mötəbər, ən nüfuzlu söz sahibidir. On ildən artıq görkəmli yazıçı, şair, dramaturq, publisist tərcüməçi və ədəbiyyatşünas kimi tanınan Ordubadinin yaradıcılığı ilə bağlı M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda ədibin əlyazmaları üzərində işləyən tədqiqatçı dördcildlik «Dumanlı Təbriz» romanından namizədlik dissertasiyası yazmış, sonralar da Əlyazmalar İnstitutunda araşdırmalarını davam etdirərək M.S.Ordubadi ilə bərabər başqa müəlliflərin də tarixi romanlarını tədqiq etmiş, «Azərbaycan sovet tarixi romanı» (1979) adlı sanballı monoqrafiya bu-

raxmış, elə həmin mövzuda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Az sonra «Tarix və roman» (1988) və «M.S.Ordubadi» («Elm», 1997, 352 səh.) monoqrafiyalarını çap etdirmişdir. Bu fədakar alim həsəd aparılacaq yaş həddinə baxmayaraq, əldə olunanlarla kifayətlənməmiş, «M.S.Ordubadi» monoqrafiyası üzərində yenidən işləmiş, Azərbaycan tarixi roman janrının təməl daşını qoyan, Azərbaycan tarixi roman məktəbinin banisi, Ordubadi haqqında «Məmməd Səid Ordubadi» («Elm və təhsil», 2012, 384 səh.) monoqrafiyasını mükəmməl şəkildə buraxmışdır. Üç fəsildən ibarət monoqrafiyada Ordubadinin dövrü, mühiti və həyatı, bədii yaradıcılığı: poeziya yaradıcılığı, felyetonları, dram yaradıcılığı, elmi-publisistik məqalələri, hekayələri, «İki çocuğun Avropaya səyahəti», «Qanlı sənələr», «Bədbəxt milyonçu, yaxud Rzaquluxan Firəngiməab» əsərləri, M.S.Ordubadi və tarixi roman janrının bəzi məsələləri, «Dumanlı Təbriz» romanının mövzu və ideyası, əsas surətləri, bədii xüsusiyyətləri və dili, «Dumanlı Təbriz» ədəbi tənqiddə, romanın variantları, Bakıdakı inqilabi hərəkətin bədii inikası, «Qılınc və qələm», Ordubadi haqqında xatirələr və nəhayət, son söz yer alır. Elə saydıqlarımızdan da görünür ki, M.S.Ordubadi qələmini ədəbiyyatımızın, demək olar ki, bütün janrlarında sınamış, uğur qazanmışdır. Hələ biz ədibin tarixi roman janrının əsasını qoyduğunu və məktəb yaratdığını demirik. M.S.Ordubadi, eyni zamanda tanınmış ədəbiyyatşünas kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simaları – Nizami, Füzuli, Vaqif, Sabir və başqaları haqqında məqalələr, eləcə də «XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və onun klassik Şərq ədəbiyyatına təsiri» adlı monumental elmi-tədqiqat əsəri yazmışdır. Göründüyü kimi, zamanında onun «Azərbaycan ədəbiyyatının Belinskisi» adlandırılması ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki elmi-tədqiqat ilə bağlı olmuşdur.

M.S.Ordubadi «Koroğlu», «Nərgiz», «Nizami» və s. operalarının, eləcə də «Beş manatlıq gəlin» və «Ürəkçalanlar» musiqili

komediyalarının librettosunun müəllifidir. Çoxcəhətli yaradıcılığı Ordubadiyə imkan vermişdir ki, tərcüməçilik sahəsində də qələmini sınaşın. A.S.Puşkinin «Baxçaray fontanı» poemasını, «Boris Qodunov» dramını, «D.Bedninin «Baş küçə» poemasının uğurlu tərcüməsi onun bir şair kimi istedadından xəbər verirdi.

«Məmməd Səid Ordubadi» kitabında «Şeir yaradıcılığı» bölməsinə nəzər salanda aydınca görmək olur ki, Ordubadi M.Ə.Sabir üslubunda və onun təsiri altında şeirlər yazmışdır. Şairin «Şərqi-Rus» qəzetinin 14 dekabr 1903-cü il tarixli 109-cu sayında çap olunan «Xabi-qəflət» adlı ikinci mətbu şeiri deyilənlərə əyani sübutdur:

*Dur, ey qafil yatan könlüm, oyan bu xabi-qəflətdən,
Sənə yoxdur səmər hərgiz bu bica istirahətdən!
Tamamən xalq olub bidar avazi-müəzzindən
Dur, ey aludeyi-qəflət, göz aç bir dəm kəsələtdən.*

Ordubadi sağlığında olduğu kimi, dünyasını dəyişəndən sonra da həqiqi qiymətini almışdır. Ədib Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur. Naxçıvanda büstü qoyulmuş, Bakıda və Ordubadda ev-muzeyi yaradılmış, ona Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasında geniş yer verilmişdir. Bütün bunlar ədibin yaradıcılığına verilən yüksək qiymətdən xəbər verir.

Professor Yavuz Axundlunun xüsusi vurğuladığı kimi, M.S.Ordubadinin çoxşaxəli yaradıcılığı həm sağlığında, həm də sonralar ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olmuşdur. Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin formalaşmasında və inkişafında xüsusi xidmətləri olan M.Arif, M.Cəfər, C.Xəndan, Ə.Sultanlı, M.Cəlal, A.Zamanov, K.Talıbzadə, B.Nəbiyev, F.Vəzirova, Q.Xəlilli kimi görkəmli alimlərimiz Ordubadi yaradıcılığına sanballı əsərlər həsr etmişlər.

Ədəbiyyatşünas Rasim Tağıyev isə Ordubadinin bibliografiyasını tərtib edərək çap etdirmiş, Cənubi Azərbaycan alimi Fərhad Dağyaran onu fars dilinə tərcümə etmişdir.

Bununla belə deməliyəm ki, Ordubadi yaradıcılığının ən müqəddir tədqiqatçısı professor Yavuz Axundludur. Otuz ildən artıq bir dövrdə Ordubadinin həyat və yaradıcılığı, ədəbi şəxsiyyəti ilə bağlı tədqiqat aparan alim ədibin «Həyatım və mühitim» adlı xatirə-memuarı, «İki çocuğun Avropaya səyahəti» adlı romanı, «Qrenadanın süqutu» tarixi dramı, «Qanlı sənələr» (qanlı illər) əsəri və Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılan çoxlu sayda işıq üzü görməmiş yazıları barədə ilk dəfə söz açmışdır. Ordubadinin «Molla Nəsrəddin» jurnalı və XX əsrin əvvəllərində digər mətbu orqanlarda dörd minə qədər şeir və felyetonunun çap olunduğunu da professor Yavuz Axundlu üzə çıxarmışdır.

Çox mətləblərdən söz açan, çox da maraqlı «Məmməd Səid Ordubadi» monoqrafiyası müəllifin çox yığcam, çox da təvazökarcasına yazılmış «son söz»ü ilə bitir. Elə bu bir səhifə yarımlıq «son söz» əsər haqqında tam təsəvvür yaradır: «M.S.Ordubadinin həyat və yaradıcılığı haqqında tədqiqatımıza burda son qoymaq, sözüümüzü bitirmək istəyirik. Çalışdıq ki, bu nəhəng sənətkarın həyatı, mühiti, şəxsiyyəti və ən başlıcası, bənzərsiz yaradıcılığı barədə bizi düşündürən, narahat edən fikir və mülahizələri oxucularla bölüşək... Ordubadinin sənət dünyasından yalnız məlum olan əsərlərini deyil, məlum olmayanları – arxivlərdə – xəfə küncələrdə üstünü toz basmış əsərləri də təqdim elədik. O əsərlər ki Ordubadını bir insan, bir sənətkar kimi tam, dolğun şəkildə səciyyələndirir, bir vətəndaş, bir azərbaycanlı kimi öz xalqına intəhasız məhəbbətindən və xidmətindən söz açır».

Ömrünün ahıl çağında da professor Yavuz Axundlu qələmi əlindən yerə qoymur, gənclik həvəsi ilə ədəbiyyatşünaslıq elimimizə layiqincə xidmət edir. Onun son vaxtlar nüfuzlu mətbu orqanlarda çap olunan bir-birindən maraqlı və sanballı məqalələri, «Məmməd Səid Ordubadi» monoqrafiyası imkan verir deyək ki, elm fədaisi Yavuz müəllim bir örnəkdir.

AZƏRBAYCAN VƏ HİNDİSTAN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNƏ BİR BAXIŞ*

Dünya mədəniyyətinin inkişafına töhfələr bəxş edən Hindistanın paytaxtı Dehlidə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin (1141-1209) 870 illik yubileyinə həsr olunan beynəlxalq konfrans əlamətdar günlərdə keçirilir. Noyabr ayının 19-da görkəmli ictimai xadim İndira Qandinin anadan olmasının 95 illiyi və İndira Qandi Milli Mədəniyyət Mərkəzinin 25 illiyi qeyd olundu. Beynəlxalq konfransın bu mədəniyyət mərkəzində keçirilməsi təsadüfi deyildir. Mənim mövzum Nizami Gəncəvi və İndira Qandinin fəaliyyəti ilə sıx əlaqədardır. Odur ki, iki dost ölkə arasında ədəbi və mədəni əlaqələrə dair məruzəmi burada etməyimdən məmnunam.

Tarixi mənbələr göstərir ki, Hindistan və Azərbaycan arasında ədəbi-mədəni əlaqələr qədim zamanlara gedib çıxır. Lakin Orta əsrlərdə bu əlaqələr daha da dərinləşmişdir. Dahi Azərbaycan şairləri Nizami Gəncəvi və Xaqani Şirvani bəzi əsərlərini və ya əsərlərinin bəzi hissəsini Hindistana həsr ediblər. Nizami Gəncəvinin «Yeddi gözəl» əsərinin birinci hissəsi hind şahzadəsi Furakin hekayətindən bəhs edir. Bundan əlavə, Nizami yaradıcılığının zirvəsi olan «İskəndərnamə» əsərinin hər iki hissəsində – «Şərəfnamə» və «İqbalnamədə»də şair Hindistandan söz açır: «İskəndər Hindistana yola düşür», «İskəndərin Keydə məktubu», «İskəndər Hindistandan Çinə yollanır», «Hind müdrikinin İskəndərlə söhbəti», «İskəndərin Hindistana və Çinə ikinci səfəri» və s. Qeyd etmək istərdim ki, Nizamini «Xəmsə»si görkəmli hind şairi Əmir Xosrov Dəhləviyə (1253-1325) o qədər dərin təsir etmişdir ki, Nizamini özünün ustadı

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 01.12.2012, 1-2-3-cü səhifələr; «Kredo» qəzeti, 22.12.12, s. 3-5.

adlandırmış və Nizaminin «Xəmsə»sindən ruhlanaraq «Pənc gənc» («Beş xəzinə») əsərini yazmışdır.

Akademik Həmid Araslı «Azərbaycan və Hindistan xalqları arasında mədəni əlaqələrin tarixindən» adlı maraqlı məqaləsində qeyd edir ki, Xosrov Dəhləvi «Xəmsə»sində hər poemanı Nizami Gəncəvinin adı ilə başlayıb və onun adı ilə bitirib. O, Nizami haqqında yazırdı ki, Nizami poema yazmaq fəninə birincilik qazanmışdır. O xəzinə sahibi öz neməti ilə hamını bəsləyir. Biz onun işini davam etdiririk.

Maraqlıdır ki, Nizami də hind ədəbiyyatından bəhrələnmiş, «Xosrov və Şirin» əsərində hind xalqının bütün dünyada məşhur olan, o zamanlar Yaxın Şərqdə «Kəlilə və Dimnə» kimi tanınan, müdriklik xəzinəsi olan «Pançantra»dan bol-bol istifadə etmişdir. Akademik Həmid Araslının göstərdiyi kimi, Şirin Xosrovu mənalı həyat keçirməyə dəvət etdiyi zaman təşkil olunmuş fəlsəfi məclisdə filosof Büzürk Ümid «Pançantra»dan qırx hikmətli təmsil danışır.

Həmkarlarımin nəzərinə çatdırıram ki, «Kəlilə və Dimnə» Azərbaycanda çox sevilən əsərlərdəndir, 1809-cu ildən başlamış bu əsər təkrar-təkrar müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən Azərbaycan dilinə çevrilərək çap edilmişdir. Əsərin ilk tərcüməçisi Əvəz Əli Səfiqulu oğlu olmuşdur.

Əsərlərindən görüldüyü kimi, Azərbaycanın məşhur şairi Xaqani Şirvani (1126-1199) də Hindistanla, onun fəlsəfəsi, məntiq elmi, musiqi və rəqsləri ilə çox maraqlanmış, prof. S.Aşurbəylinin yazdığına görə, Hindistana «Şiniyyə» adlı poema həsr etmiş, poemanı şəxsən özü Dehli və Multan şəhərlərinə göndərmişdi (*S.Aşurbəyli. Orta əsrlərdə Azərbaycan və Hindistan arasında iqtisadi-mədəni əlaqələr (rusca). Bakı, «Elm», 1990, s.94*). Bundan əlavə Şirvanşah III Manuçöhrə həsr etdiyi əsərində Xaqani hind qılıncını vəsf etmiş, Manuçöhrün hind qılıncı ilə düşmənlərini necə qırdığını nəzmə çəkmişdir.

Azərbaycanın dahi şairi Məhəmməd Füzulinin də ədəbi əlaqələrimiz yolunda payı vardır. Füzuli «Ənisül qəlb» əsərində hind alimlərini yunan filosofları ilə bir cərgədə xatırlayır. Əmir Xosrov Dəhləvini qüdrətli sənətkarlar sırasında qeyd edir.

M.F.Axundzadə də Azərbaycan-Hindistan ədəbi əlaqələri yolunda az iş görməmişdir. Hind xalqının tarixinə, fəlsəfəsinə yaxından bələd olan M.F.Axundzadənin «Kəmalüddövlə məktubları» adlı məşhur traktatını Hindistan şahzadəsi Kəmalüddövlənin dili ilə yazması təsadüfi deyildir. O, materializm mövqeyində duran çavcakların dini görüşlərini üstün tuturdu.

Azərbaycan-Hindistan əlaqələrində azərbaycanlı səyyahların da xidmətləri böyük olmuşdur.

Səyyahlarımızın yazdıqları hesabına azərbaycanlı oxucular bu əfsanəvi ölkənin insanları, adət-ənənələri, bitki və heyvanlar aləmi, təbiəti, şəhərləri və s. haqqında məlumat əldə edə bilərlər. Məsələn, Əbdürrəşid əl-Bakuvinin 1403-cü ildə çap etdirdiyi «Coğrafiya» kitabı bu baxımdan diqqəti çəkir.

Başqa bir səyahətçimiz Hacı Zeynalabdin Şirvani (1780-1838) Hindistanda səkkiz il yaşayaraq ölkəni başdan-başa gəzmiş, «Riyazüs-siyahə» («Səyahət edilən bağlar») və «Bustanüs-siyahət» («Gül-çiçək bağlarına səyahət») adlı maraqlı kitablar yazmışdır.

Musiqi sahəsində də diqqətçəkən oxşarlıqlarla üzləşirik. Şah Təhmasibin (1513-1578) hakimiyyəti dövründə hind imperatoru Hüməyun Təbrizi ziyarət edərkən (Şah Təhmasib onun ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsinə kömək etmişdi) özü ilə musiqiçilər gətirmişdi. Güman ki, «Hüməyun» və «Mahur hindi» o vaxtdan azərbaycanlı müğənnilərin repertuarına daxil olmuşdur.

Başqa bir misal. Lap qədim dövrlərdən Hindistanın suvarma sistemi və suvarma kanalları olmuşdur. Azərbaycanın Ağcabədi rayonunda Hindarx kəndi vardır. Şübhə yoxdur ki, vaxtilə hindli mütəxəssislərin rəhbərliyi ilə burada suvarma kanalı

çəkilməmiş və Hindarx kəndinin adı bununla bağlıdır. Bu məsələyə toxunmazdım, əgər daha köklü sübut olmasaydı. İraqda Bağdad-Kərbəla yolunda Fərat çayı üzərində bənzəri olmayan, hind mütəxəssislərinin inşa etdiyi möhtəşəm «Hindiya Baraj» adlanan bənd (damba) vardır. Bu bənddən Hindarx adlanan böyük kanal çəkilməmişdir. Mətləbdən uzaqlaşmayaraq onu da deyim ki, Bakıda – İçərişəhərdə XV əsrdə tikilən «Multanı» adlanan karvansara vardır. Bu, vaxtilə iki ölkə arasında ticarət əlaqələrinin çiçəkləndiyindən xəbər verir. Başqa bir misal. Bakının şəhərətərafı məntəqəsində Atəşgah adlanan ibadət xana vardır. Bu ibadət gahı XVIII əsrin əvvəlində varlı hind taciri tikdirib. 1880-ci ilə qədər burada hind zəvvarları ibadətlə məşğul olmuşdular.

Xüsusi vurğulamaq istərdim ki, Əkbər şahın və onun varislərinin zamanında hindlilərin, farsların, türklərin və azərbaycanlıların milli ənənələrinə hörmət siyasəti yeridildiyinə görə bir çox azərbaycanlılar, o cümlədən də şairlər Hindistana köç ediblər. Orada yazıb-yaratmış, bir çoxu elə oradaca haqq dünyasına qovuşmuşlar. Hindistana köç edən şairlərdən bəzilərinin adlarını çəkmək istərdim: Sahib Təbrizi, İbrahim Ordubadi, Mahmud bəy Füsuni, Əbdüləli Mehbu, Hacı Müzəffər Təbrizi, Əli Nazim, Mirzə Məhəmməd Munsı Təbrizi və başqaları. Akademik Araslıının yazdığına görə, XVII əsr hind təzkirələrindən «Şəmi əncümən», «Nigaristani söxən», «Miratül-xiyal», «Xəzaneyi-amire»də Azərbaycan şairlərindən Nizami, Xaqani, Nəsimi, Füzuli, Saib Təbrizi və başqalarının yaradıcılığına yüksək qiymət verilmişdir. Belə olmasa idi, XIX əsrdə Nizaminin bütün əsərləri litoqrafiya üsulu ilə Hindistanda çap edilməzdi.

XX əsrin əvvəllərində ölkələrimiz arasında iqtisadi, mədəni və ədəbi əlaqələr yüksələn xətlə yeni istiqamət aldı. 1899-cu ildən azərbaycanlı milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyevin məddi yardımı ilə Kəlkətdə müsəlmanların mütərəqqi «Həblülmətin» («Səmimi dostluq») qəzeti çap olunmağa başladı. Sonralar görkəmli dövlət xadimi kimi yetişən yazıçı Nəriman Nəri-

manov 1901-1905-ci illər arası həmin qəzetin Qafqaz müxbiri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan və Hindistan arasında iqtisadi, mədəni və ədəbi əlaqələr XX əsrin ikinci yarısında uğurla inkişaf etdi. Qüdrətli şair Səməd Vurğun «Zəncinin arzuları» poemasında hind xalqının taleyindən söz açıb. Şair «Buruqlar səltənəti» poemasında Bombay fəhləsindən, Hindistan demokrati Taylardan bəhs edib. Dünya şöhrətli hind yazıçısı Taqora şeir həsr edib. Elə oradaca Taqorun şeirini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək poemasına daxil edib. Oxucular üçün maraqlı olacağını nəzərə alaraq onları burada verməyi münasib bildim.

«Azad şüur» deyir «zəncirsiz ürək»,
O qocaman Taqor, o böyük insan,
Onun rübabilə vəcdə gələrək,
İstiqlal eşqilə yanır Hindistan.*

*Qoy onun kiçicik bir şeirini mən
Burdaca köçürüm öz dilimizə;
Hər böyük dühanın xəzinəsindən
Sadə bir inci də dövlətdir bizə.*

*«Bir aləm ki, nə zindan var, nə zəncir
İnsan oğlu ömür sürür vüqarla.
Fikir dustaq, ürək dustaq deyildir,
Bölünməmiş dünya min bir hasarla.*

*Həqiqətin ürəyindən söz gəlir!
Ağlın hüsnü şafəqlənir günəştək.
Şərəf sözü ülvyyəyə yüksəlir,
Qaralmayır çirkablara düşərək.
Bu azadlıq göylərində, ya rəbbim!
Qoy göz açsın mənim də öz vətənim!»*

* Bax: **Səməd Vurğun**. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı – «Azərənəşr», 1954, s. 83.

1954-1957-ci illər arası Hindistanın dövlət xadimlərindən prezident Razakrişnan, Baş nazir Cəvahirıləl Nehru, onun qızı İndira Qandi Azərbaycanı ziyarət ediblər. İndira Qandi Azərbaycana 1955-ci ilin iyul ayında gəlmişdi.

O, Atəşgahı ziyarət etsə də, xalqının ibadətgahı onu sevindir-mədi. İndira Qandi də atası Cəvahirıləl Nehru kimi özünə əziyyət vermək, həyatından imtina etmək kimi qədim ənənələri pisləmişdi. Lakin İncəsənət muzeyini ziyarət edən İndira Qandi gördüyü incəsənət əsərlərini, xüsusən də Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayevin «Mənim anam» əsərini çox xoşlamışdı. İndira Qandi fürsətdən istifadə edərək dünyanın «Yeddi möcüzəsi»ndən biri olmağa layiq – Neft Daşlarını ziyarət etdi. Dənizin ortasında dayaq-lar (estakada) üzərində tikilmiş kiçik şəhərdə neftçilər dənizin di-bindən neft (indi isə həm də qaz) çıxarırlar. İndira Qandinin Neft Daşlarını ziyarət etməyinin məqsədi sonralar, o, Baş nazir olan-da məlum oldu. İndira Qandi bir çox hind gəncini Neft və Kim-ya İnstitutunda (indi Neft Akademiyası) oxumağa göndərmişdi. Yeri gəlmişkən, 70-ci illərdə azərbaycanlı mütəxəssislər Eyyub Tağıyevin rəhbərliyi ilə Hindistanda neft və qaz yataqlarını üzə çıxardılar. Bundan sonra Eyyub Tağıyev ömürlük Hindistan Dövlət Nazirliyində baş məsləhətçi təyin edilmişdi.

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, İndira Qandinin Azərbaycana gəlişi ziyalılara, xüsusən də qələm sahiblərinə o qədər tə-sir etmişdi ki, onlar mədəni, ədəbi, iqtisadi, tarixi əlaqələrə dair kitablar yazmağa başladılar. Görkəmli Azərbaycan alimi Sara Aşurbəyli «Azərbaycan-Hindistan iqtisadi və mədəni əlaqələri» adlı çox maraqlı və gərəkli kitab yazdı. Yusif Hacı-yev «İndira Qandi» adlı əsər yazdı. İndira Qandi ilə bağlı ma-raqlı faktlardan biri də odur ki, valideynlər yeni dünyaya gə-lən körpə qızlarına İndira adı verir və qürurla İndira Qandiyə teleqram və məktublar göndərirdilər. İndira Qandi onların mək-tublarını cavabsız qoymurdu. Onun məktublarından birini mə-ruzəmdə verməyi münasib bildim.

Baş nazirin iqamətgahı,

Nyu-Dehli

30 yanvar 1958-ci il.

Hörmətli Sadıxova!

Biləndə ki, nəvənizə mənim adımlı qoyubsunuz, çox sevindim. Hesab edirəm bu, bizim ölkəmizə sayğıdır. Arzu edirəm balaca İndira böyüyəndə gözəl və mehriban bir qız olsun. Ölkələrimiz arasında əlaqələrin möhkəmlənməsinin simvoluna çevrilsin. Ona xoşbəxtlik arzulayıram.

Hörmətlə İndira Qandi

Sonralar Hindistanla əlaqələrimiz yeni vüsət aldı. Görkəmli hind aktyoru Rac Kapur Azərbaycana gəldi. Onun gəlişi təntənəyə, bayrama çevrildi. Xalq artisti Rəşid Behbudovun Hindistana qastrol səfəri də bayrama çevrildi. Qəzetlər yazdılar: «Azərbaycan musiqisi və mahnıları bizimkilərə çox yaxındır. Rica edirik, ey müğənni, Hindistana bir də gəl». Rəşid Behbudov yenedən Hindistana dəvət edildi. İndira Qandi müğənninin sənətini yüksək qiymətləndirdi. İnanılası deyil, lakin faktdır. Keçən əsrin 50-ci illərində hind filmləri Azərbaycanda bütün kinoteatrları fəth etmişdi. «Cənab – 420», «Avara», az sonra «Zita-Gita» filmləri kinoteatrlarda ən çox göstərilən filmlər idi. Hind filmlərində yer alan mahnılar, rəqslər o qədər geniş yayılmışdı ki, hind mahnı və rəqsləri üzrə müsabiqələr keçirirdilər. Çox gənc, 16 yaşlı Elmira Rəhimovanın istedadı o vaxt üzə çıxdı.

1957-ci ildə Elmira Rəhimovanı Cəvahirəl Nehru Hindistana mahnı və rəqs üzrə oxumağa dəvət etdi. O, iki il Kəlkətə və Benqaliyada hind mahnı və rəqslərini öyrəndi və məşhurlaşdı.

1957-ci ildə Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev də Hindistana dəvət edildi və üç ay «Hindistan haqqında» adlandırdığı rəsm əsərləri üzərində işlədi. Dahi Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayev Nizaminin «Yeddi gözəl» poeması əsasında gözəl bir balet ortaya qoydu. Hind gözəli Furaka həsr olunmuş musiqini həyəcənsiz dinləmək olmur. Bəstəkar və dirijor Niyazi Ra-

bindranat Taqorun «Çitra» əsərinə musiqi yazdı. Baletin səhnə quruluşunu rəssam Mikayıl Abdullayev verdi.

Xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycanın görkəmli sənətkarlarından Mikayıl Abdullayev (1970), Maestro Niyazi (1974) və Mirzə İbrahimov (1979) Beynəlxalq Cəvahirəl Nehru mükafatına layiq görülüblər. 1971-ci ildə Mikayıl Abdullayev ikinci dəfə Hindistana dəvət edilmişdi. Baş nazir İndira Qandi Beynəlxalq Cəvahirəl Nehru mükafatını rəssama şəxsən özü təqdim edib. Mikayıl Abdullayev xeyli rəsm əsərləri çəkərək onlara «Hindistanla ikinci görüş» adı verib. Rəssam bu səfəri zamanı İndira Qandinin təbiətdə olduğu kimi portretini çəkib. Bundan sonra görkəmli Azərbaycan rəssamları Tahir Salahov, Toğrul Nərimanbəyov və Əməkdar incəsənət xadimi Asəf Cəfərov da Hindistana gediblər. Görkəmli rəssam, xalça ustası Kamil Əliyevin eskizi əsasında İndira Qandinin portreti ilə qeyri-adi xalça toxunulub.

2010-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycan Dövlət Dillər Universitetində Dehli Universitetindən gəlmiş professorun yaxından iştirakı ilə hind dili tədris edilən şöbə yaradılmışdır. Burada otuza yaxın azərbaycanlı tələbə oxuyur. Bütün bunlar Azərbaycan-Hindistan əlaqələrinin möhkəmlənməsi işinə xidmət edir. Mən iki ölkə arasında ədəbi əlaqələrin möhkəmlənməsində dahi hind yazıçısı, şairi, dramaturqu və filosofu, Nobel mükafatı laureatı (1913) Rabindranat Taqorun (1861-1941) rolunu və xidmətlərini xüsusi vurğulamaq istərdim. 1925-ci ildə Taqor Sovetlər Birliyinə dəvət olunmuşdu. Lakin o, yalnız 1930-cu ildə gələ bildi. Bununla belə Taqor Azərbaycanda XX əsrin 20-ci illərindən tanınmağa başlamışdı. 1923-cü ildən başlamış yazıçının ad günü Azərbaycanda hər il qeyd edilir. Ədəbiyyatşünas alimlər onun yaradıcılığına əsərlər həsr edirlər.

Taqorun «Fəlakət» əsəri 1929-cu ildə Azərbaycan dilinə çevrilərək çap edildi. Professor Mikayıl Rəfil «Fəlakət» əsərinə rəy yazdı (*bax: «İnqilab və kultura» jurnalı, №7-8, 1929*). Ədə-

biyyatşünas alim, sonralar akademik olan Məmməd Arif Taqor yaradıcılığına sanballı məqalə həsr etdi («*Ədəbiyyat qəzeti*», 11.06.1936). Şair Mikayıl Rzaquluzadə Taqorun poeziya yaradıcılığına aid məqalə yazaraq Moskvada dərc etdirdi («*Literaturnaya qazeta*», 12.06.1946). 1961-ci ildə Taqorun anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə təntənəli yığıncaq keçirildi. Görkəmli yazıçıya bir çox məqalələr həsr edildi. Onlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar: Akademik Məmməd Arif «Böyük hind yazıçısı» («*Azərbaycan» jurnalı, №4-5, 1961*), professor Mir Cəlal «Qədim Şərqi qocaman mütəfəkkiri» («*Ədəbiyyat qəzeti*», 6.05.1961), professor Cəfər Xəndan «Hindistanın ən böyük qələm sahibi» («*Kommunist» qəzeti, 5.05.1961*), yazıçı Anar «Rabindranat Taqor» (*rusca çıxan «Literaturniy Azərbaycan» jurnalı, №5, 1961*), elə həmin ildə Anar və Araz Dadaşzadə yazısının «Bağban» hekayələr toplusunu Azərbaycan dilinə çevirərək Xalq şairi Rəsul Rzanın «Hind xalqının böyük nəğməkarı» adlı giriş məqaləsi ilə çap etdirdilər. Rəsul Rza məqalədə Taqoru Əbu Əli İbn Sina, Leonardo da Vinçi, Mixail Lomonosov, İohann Höte kimi dahilərlə müqayisə etmişdir.

Taqorun «Əbədiyyət nəğmələri» kitabı da Bakıda işıq üzü görüb («*Mütərcim» nəşriyyatı – 2003*). Kitabın tərcüməçisi, professor Maqsum Hacıyev ona «Bəşəri arzular carçısı» adlı maraqlı önsöz yazmışdır. Kitaba Taqorun çoxlu mənsur şeirləri və altı hekayəsi daxil edilmişdir. Onlar aşağıdakılardır: «Adət», «Oğurlanmış xəzinə», «Dəftər», «Ac daşlar», «Dənizin o biri sahilində» və «Naməlum qız». 2011-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Hindistanın Azərbaycandakı səfirinin iştirakı ilə yazısının yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edildi. Professor Vaqif Arzumanlı geniş və məzmunlu məruzə ilə çıxış etdi. Ədəbiyyatşünas alimlər Taqor yaradıcılığının məziyyətlərindən söz açaraq yazısının Azərbaycanda ən çox sevilən ədiblərdən olduğunu xüsusi vurğuladılar. Bunu deməyə onların əsası vardı. Taqor o azsaylı

müəlliflərdəndir ki, demək olar, bütün bədii yaradıcılığı Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək 1963-1967-ci illər arası 8 cilddə çap edilib. Mən hər cildə gedən əsərlər barədə ayrıca danışmaq istərdim. Qoy hindli həmkarlarımızda görülən işin miqyası barədə təsəvvür yaransın:

I cild (Bakı – «Azərnəşr» – 1963, 288 səhifə). Bu cildə Taqorun həyat və yaradıcılığına həsr olunan geniş həcmli məqalə (s. 5-24) və Əli Səbri tərəfindən tərcümə edilən «Fəlakət» romanı daxil edilmişdir.

II cild (Bakı – 1964, 388 səh.). Bu cildə Taqorun xalq yazıçısı Qılman Musayev tərəfindən tərcümə edilən «Qora» romanı daxil edilmişdir.

III cild (Bakı – 1964, 340 səh.). Bu cildə yazıçının Beydulla Musayev tərəfindən tərcümə edilmiş «Ev və dünya» və «Sonuncu şeir» romanları daxil edilmişdir.

IV cild (Bakı – 1965, 360 səh.). Bu cildə yazıçının Mehdi Mirkişiyev tərəfindən tərcümə edilən 33 hekayəsi daxil edilmişdir.

V cild (Bakı – 1965, 288 səh.). Bu cildə yazıçının Mikayıl Rzaquluzadə tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən 16 hekayəsi yer alır.

VI cild (Bakı – 1965, 268 səh.). Bu cildə yazıçının 6 pyesi daxil edilmişdir. «Təbiətin qisası», «Qurbanlıq heyvan», «Raci», «Poçt» və s. Tərcüməçi Cəfər Bağır və Məmməd İbrahim. Yeri gəlmişkən, «Poçt» pyesini professor Vilayət Quliyev ingilis dilindən yenidən tərcümə edərək çap etdirmişdir («Azərbaycan» jurnalı, № II – 2012).

VII cild (Bakı – 1965, 300 səh.). Bu cildə müəllifin «Bağban» əsərinin bir hissəsi, «Çitanjali» və «Köçəri quşlar» kitablarından götürülmüş mənsur şeirləri daxil edilmişdir. Tərcüməçilər Məmməd Rahim və Mikayıl Rzaquluzadədir.

VIII cild (Bakı – 1967, 272 səh.). Bu cildə yazıçının Əkbər Ağayev və Həmid Qasımzadə tərəfindən tərcümə edilmiş «Xatirat» və «Rusiya haqqında məktublar» əsərləri daxil edilmiş-

dir. (Məruzədə adı keçən bütün kitabların Bakıda üz qabığını çıxartdırıb Nyu-Dehlidə İndira Qandi Milli Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru, prof. Mənsurə Haydara təqdim etdim.) Təəssüf ki, Rabindranat Taqorun yaradıcılığını çıxmaqla hind ədəbiyyatı barədə məlumatımız o qədər də çox deyildir. Əminliklə deyə bilərik ki, bizim Hindistana səfərimiz ədəbi və mədəni əlaqələrimizin inkişafı yolunda uğurlu addım olacaq. Çünki bizim dövlətimiz, xüsusən də möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev xarici ölkələrlə hərtərəfli əlaqələrə xüsusi önəm verir.

NİZAMİ DÜHASINA MƏHƏBBƏTLƏ*

Əfsanələr və möcüzələr ölkəsi Hindistanda olmaq mənə də qismət oldu. Noyabrın 29-u – dekabrın 2-si (2011–2012) arası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı, Hindistandakı səfirliyimizin və İndira Qandi Milli Mədəniyyət Mərkəzinin dəstəyi və yaxından iştirakı ilə Hindistanın paytaxtı Nyu-Dehli şəhərində, İndira Qandi Milli Mədəniyyət Mərkəzində dahi şairimiz, dünyanın beş qitəsini ölməz «Xəmsə»si – beşliyi ilə heyrətləndirən Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 870 illiyinə həsr edilən Beynəlxalq konfrans və sərgi təşkil olunmuşdu.

Sərginin düzənlənməsində və konfransın keçirilməsində tanınmış mədəniyyət işçiləri, ədəbiyyatşünas alimlər, incəsənət ustaları iştirak edirdilər. Konfransın işinə və sərginin təşkilinə böyük önəm verildiyindən nazirlikdən Vaqif Bəhmənli, F. Babayev, Ə. Rəsulov, A. Cəfərov, Xalq artistləri A. Zeynalov, M. Əyubova, M. Müslümov, F. Dadaşov, Azərbaycan televiziyasından F. Nadir, operator F. Məstanov, xalçaçılıq muzeyindən R. Zeynalova, M. F. Axundzadə adına Milli Kitabxanadan X. İsmayılova, ədəbiyyatşünas alimlərdən AMEA-nın müxbir üzvü, prof. T. Kərimli, fil.f.d. S. Hacı və mən iştirak edirdik. Konfransın açılış mərasimində İndira Qandi Milli Mədəniyyət Mərkəzinin prezidenti Ç. R. Qarexan, ölkəmizin Hindistandakı səfiri İbrahim Hacıyev, nümayəndə heyətinin rəhbəri Vaqif Bəhmənli, İndira Qandi adına Milli Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru, prof. Mənsurə Haydar çıxış edərək ədəbi-mədəni əlaqələrimizin daha da möhkəmlənməsinə məmnunluqlarını bildirdilər. Sonra Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş sərginin açılışı oldu. İncəsənət ustalarımız

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 07.12.2012, 1-2-3-cü səhifələr; «Kredo» qəzeti, 22.12.12, s. 3–5.

sərgiyə baxış zamanı mahnıları ilə nəinki hindliləri, elə nümayəndə heyətinin üzvlərini də valeh etdilər. Günün ikinci yarısı konfrans öz işinə başladı. Konfransda 14 professor olmaqla 24 alimin məruzəsi dinlənildi. Müzakirələrdə çıxış edənlərin sayı daha çox idi. Konfrans zamanı məlum oldu ki, Hindistanda bütün universitetlərdə Nizaminin əlyazma nüsxələri vardır. Onlar elmi şəkildə araşdırılır və öyrənilir. Biləndə ki, Nizami Universitetlərdə tədris edilir, hətta Nyu-Dehli Universitetində Nizami irsini öyrənən və tədris edən şöbə (kafedra) vardır, qürur hissi keçirdik. Mənim yaddaşımda akademik Həmid Araslının 1957-ci ildə yazdığı «Azərbaycan və Hindistan xalqları arasında mədəni əlaqələrin tarixindən» məqaləsində toxunduğu maraqlı bir məsələ canlandı: «1955-ci ildə Bakıya gəlmiş hind yazıçısı Khedker Nizami Muzeyinin xatirə dəftərində yazmışdır: «Böyük şair Nizami Hindistanda çox məşhurdur».

Azərbaycan nümayəndə heyəti hind yazıçısının 57 il bundan öncə dediklərinin canlı şahidi oldu.

Oxucularda təsəvvür yaransın deyərək hind alimlərinin məruzələrinin bəzisini burada qeyd etməyi münasib bildim:

– Prof. Aynul Həsən: «Nizami Gəncəvi poeziyasının mahiyyəti və dəyəri»;

– Prof. Nəsim Əhməd Şah: «Cammu və Kəşmir kitabxanalarında olan Nizami «Xəmsə»sinin əlyazmalarının dəyərləndirilməsi»;

– Prof. S.M.Niyazmənd: «Kəşmirdə farsca məsnəvi yazanlara Nizaminin təsiri»;

– Dr. Sayfulla Saifi: «Nizaminin Əliqarh və Cəmiyyə Milliyyə kitabxanalarındakı əlyazmaları haqqında»;

– Prof. Cəfəri: «Nizami Gəncəvinin Movlanə Azad kitabxanasında yer alan əlyazmalarında Nizami sənəti və düşüncələri»;

– Dr. Möhsin Əli: «Füzuli və Nizaminin «Leyli və Məcnun» əsərlərinin müqayisəli təhlili və tədqiqi».

Çox maraqla dinlənilən məruzələrdən biri də prof. T.Kərimlinin «Nizami Gəncəvinin əsərlərində türk xarakteri» oldu. Konfransda məruzəsi olmayan, lakin çıxışları maraqla izləyən qocaman alim, prof. Muşirul Hasan T.Kərimlinin məruzəsindən sonra çıxış edərək şübhələrinə son qoyulduğunu, Nizaminin azərbaycanlı olduğuna heç bir şübhə yeri qalmadığını dilə gətirdi. Nizamişünaslıqda böyük nüfuz sahibi olan prof. Mənsurə Haydar bəyan etdi: «Azərbaycan xalqı xoşbəxtidir ki, Nizami kimi şairi var. Nizaminin ədəbi irsi bütün dünyanın sərvətidir».

Mənim rəhbərlik etdiyim bölmədə 7 professor məruzə etdi. Onları dinlədikcə ürəyim dağa dönürdü. Yekun çıxışında dedim: «Hörmətli hind alimlərini dinlədikcə, onların Nizamiyə olan məhəbbətini dərinləndirən duyduqca bir daha o qənaətə gəldim ki (əslində, bu elə məruzə edən alimlərin də qənaəti idi), Nizami kimi şairlər, Taqor kimi yazıçılar bir xalqa mənsub olurlar. Onlar bəşəriyyətə məxsus olurlar».

Mənim məruzəm «Azərbaycan və Hindistan ədəbi-mədəni əlaqələri» adlanırdı. Məruzədən sonra vaxtilə Leninqradda təhsil almış prof. Mənsurə Haydar dedi ki, mütləq Hindistan və Azərbaycan ədəbi-mədəni əlaqələrinə dair kitab yazacaq. Mövzu ilə bağlı rusca kitabları ona göndərməyimi xahiş etdi. Məmnuniyyətlə söz verdim ki, prof. Sara Aşurbəylinin «Orta əsrlərdə Azərbaycan-Hindistan iqtisadi və mədəni əlaqələri» adlı kitabını (*Bakı, «Elm», 1990*) səfirliyimiz vasitəsi ilə ona çatdıracağam.

Xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, konfrans çox yüksək elmi səviyyədə keçdi. Konfransın bağlanma mərasimində Vaqif Bəhmənli alqışlarla qarşılanan, həqiqətdən xəbər verən sözlər dedi: «Biz Hindistanı yaxşı tanıyır və qiymətləndiririk. İndi gördük ki, bu hislər qarşılıqlı imiş. Hindistanda da bizi yaxşı tanıyır və sevirilər».

Mən konfransda Hindistanla bağlı Azərbaycanda yazılan kitablardan, 1929-cu ildən indiyə kimi Taqorun ölkəmizdə çap olu-

nan kitablarından söz salaraq ədəbi əlaqələrin qarşılıqlı olanda daha çox bəhrələr verdiyini xüsusi vurğuladım. Hindistanda Azərbaycan dilini bilən olmadığını göz önünə gətirərək qeyd etdim ki, XX əsrin 70-ci illərindən səriştəli əcnəbi tərcüməçilərin köməyi ilə Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələri xarici dillərdə, o cümlədən də ingilis dilində antologiyalar şəklində çap olunur. Siz antologiyalardan istifadə ilə ürəyinizə yatan əsərləri ana dilinizə tərcümə edə bilərsiniz. Təklifim bəyənildi. Bu istiqamətdə də işin aparılacağı, şübhəsiz, öz bəhrəsini verəcək.

«Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası»nı (ingiliscə) onlara göndərməyi də mən öz boynuma götürdüm*. Həmin gün axşam səfirliyimiz ziyafət verdi. Hindistanlı qonaqlar və xarici ölkələrin səfirləri, diplomatik korpusun nümayəndələrinin də dəvət olunduğu ziyafətdə incəsənət ustaları hamını haldan-hala saldılar.

Gecədən xeyli keçəndək davam edən ziyafətdə türk səfiri xahiş etdi ki, «Ayrılıq» mahnısını oxusunlar. Mələkxanım Əyyubova və Azər Zeynalov mahnını elə həzin, elə məlahətlə oxudular ki, türk səfirinin həyat yoldaşı göz yaşlarını saxlaya bilmədi.

Nizaminin yubileyi ilə bağlı tədbirlər 2 dekabrda Tac Mahala səfərlə yekunlaşdı. Dehlidən Aqraya üç saat çəkən yolboyu şahidi olduq ki, Hindistandakı təsərrüfat mədəniyyətinə çox az ölkədə təsadüf edilir. Yəqin belə olmasa idi, bir milyarddan artıq əhaliyə yemək çatdırmaq çətin olardı. Tac Mahal Aqra şəhəri yaxınlığında Camna çayı sahilindədir. Ölkənin 18 %-i, daha doğrusu, 180 milyonu bu ərazilərdə, eləcə də Nyu-Dehlidə yaşayır. Yəqin buna görədir ki, buralarda spirtli içkilər açıq satışda yoxdur. İndi o qədər də firavan olmayan Aqranı arzuların çiçəkləndiyi şəhər adlandırırlar. Bu şəhəri bütün aləmdə məşhur edən dünyanın 7 möcüzəsindən biri olan Tac Mahaldır. Tac Mahala yaxınlaşanda, hər şeydən əvvəl, bizi heyrətlən-

* Hər iki kitabı 2013-cü il yanvarın 7-də dostum Əmirhüseyn Məcidovun oğlu İmanla Hindistana göndərdim.

dirən turist axını oldu. Bir milyard əhalisi olan Hindistanın hər yerindən və xaricdən gələn turistlərin çöhrəsini görəndə saatlarla növbədə qalacağımızı düşündük. Xoşbəxtlikdən dövlət nümayəndə heyəti olduğumuzdan bizi növbəsiz buraxdılar. Ağ mərmərdən tikilən möhtəşəm abidənin ideal simmetriyası və hədsiz, əsrarəngiz gözəlliyi adamı heyran edir. Abidə adamı o qədər məftun edir ki, gözünü çəkə bilmirsən. Tac Mahal abidəsini Cahan şah sevimli arvadı Mümtaz Mahal Banu Bəyimmin xatirəsinə tikdirmişdir (1630-1652).

Yazılanlara görə Mümtaz Mahal uşaq üstündə dünyasını dəyişib. Cahan şah 8 gün evdən çıxmayıb. 9-cu gün evdən bayıra çıxanda görüblər ki, şahın saçları ağappaqdır. Məqbərəni türk memarı Məhəmməd İsa Əfəndi tikmişdir. Səliqəli, planlı, çox böyük bağ içində salınmış memarlıq ansamblının (məscid, mehmanxana və s. tikililər) əsas tikilisi olan Tac Mahal beşgünbəzli möhtəşəm binadan (hündürlüyü 45 m) ibarətdir. Mümtaz Mahalın türbəsi məqbərənin ortasındadır.

Cahan şah dünyasını dəyişəndə onun türbəsinə də sevimli arvadının yanında yerləşdirmişlər. Abidənin divarları cilalanmış ağ mərmərdən tikilmiş, əlvan və qiymətli daşlardan (əqiq, mirvari, sədəf, yaqut, kəhrəba, zümrüd və s.) naxışlanmışdır.

Onu da deyim ki, Tac Mahalın çökəcəyi barədə gəzən şayiələr əsassızdır. Ola bilsin ki, bu söz-söhbət bu ölməz abidəyə turist axınını təmin etmək üçündür. Necə olsa da turist axını ağlasığmaz dərəcədə böyükdür. Burada turist axınını tənzimləmək və abidənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yüzlərlə hindlinin çalışdığını da qeyd etmək lazımdır. Əsrlərdən bəri, saf eşqin simvolu kimi tarixdə yaşayan bu abidəni görmək, bizə böyük eşqin carçısı Nizaminin 870 illik yubiley tədbirlərinin Hindistanda keçirilməsi sayəsində qismət oldu.

Mən ABŞ, İngiltərə, Səudiyyə Ərəbistanı, İraq, Suriya, Türkiyə, keçmiş Sovet İttifaqı daxil olmaqla bir çox ölkələrdə elmi konfranslarda olmuşam.

Nyu-Dehliyə Nizaminin 870 illiyinə həsr olunan konfrans kimi xoşməramlı, elmi səviyyəli konfransları çox az görmüşəm. Güman ki, bu, Nizami dühası ilə bağlı məsələdir.

Onu da deyim ki, məruzələrimiz konfransın materiallarına həsr olunmuş məcmuədə ingiliscə çap olundu. Güman edirəm ki, məruzəm azərbaycanlı oxucular üçün də maraq kəsb edəcək. Odur ki, onu 50 ildən artıq səmimi ünsiyyətdə olduğum oxuculara təqdim edirəm.

Akademik Vasim Məmmədaliyev – 70

**BÖYÜK ALİM,
BƏNZƏRSİZ ŞƏXSİYYƏT***

Böyük yaradan bəzi bəndələrinə qeyri-adi istedad, dəryalar qədər ağıl, geniş ürək, xeyirxahlıq, sadəlik, təvazökarlıq, səmiyyə bəxş edir. Belə insanlar haqqında düşünəndə göz önünə ilk gələnlərdən biri görkəmli şərqşünas və ilahiyyatçı alim, Səudiyyə Ərəbistanı, Misir, Suriya, İraq və s. Şərq ölkələrinin, eləcə də Milli Elmlər Akademiyamızın həqiqi üzvü, Bakı Dövlət Universitetinin sütunlarından biri, akademik Vasim Məmmədaliyev gəlir. Vasim müəllim dilçi ilə dilçi, ədəbiyyatçı ilə ədəbiyyatçı, tarixçi ilə tarixçi, hüquqşünasla hüquqşünas, etnoqrafla etnoqraf, musiqişünasla musiqişünasdır. O, nədən danışır danışsın, adamı heyran edir, savad dairəsi adamı heyrətə gətirir.

Azərbaycan, ümumən Şərq poeziyasını Vasim müəllim qədər dərinləndirən bilən və ən gözəl biçimdə təbliğ edən, sevdirən az adam tanıyıram. Və təkcə poeziyanı deyil, eləcə də muğamata. Bu yaxınlarda «Mədəniyyət» kanalında Aşıq Xanlar Məhərrəmovə həsr olunmuş bir verilişdə iştirak etdim. Səhəri gün təsadüfən Vasim müəllimlə görüşdüm. Sən demə verilişə baxıb-mış. Onun aşıq musiqisi, aşıq sənəti barədə fikirləri məni çaşbaş qoydu. Bakı mühitində böyümüş ustadın folklor musiqimizi, aşıq yaradıcılığını belə dərinləndirən bilməsi məni mat qoydu. Sanki Vasim müəllimi yenidən kəşf edirdim, fərhləndirdim. Uşaqlıqda mənəvi qıdam saz-söz olduğundan qəlbim Vasim müəllimə minnətdarlıq hissi ilə döyündü.

Vasim müəllimi fərqləndirən cəhətləri saymaqla bitməz. Onlardan biri də onun məclis, yığıncaq aparmağıdır. O, insanları

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 28.12.2012; «Parlaq zəka sahibi – böyük vətəndaş» əsəri, Bakı «Vətən» nəşr., 2012, 134-138.

elə məftun edir, elə sehləyir ki, məclisin nə vaxt qurtardığını belə unudursan, təəssüflənirsən ki, məclis sona yetdi, Vasim müəllimin söhbətlərindən doymadım.

Bir sözlə, Vasim müəllim bənzərsiz şəxsiyyətdir.

Dəfələrlə onun evinin qabağında Bakı kəndlərindən gələn neçə-neçə maşının düzüldüyünü görmüşəm. Toya dəvət edən kim, kəndlərində hüsr düşdüyünü xəbər verən kim. Hər yerə də vaxt tapıb baş çəkir.

Bəzən düşünürəm, bu yaşda adam bu qədər enerjini haradan alır, yorulmur, usanmır, məclislərin ən arzuolunan adamına çevrilir. Ağıma ilk gələn o olur ki, bu enerjini o, xalq məhəbbətindən alır. Ümumxalq məhəbbəti qazanmaq çox çətin-dir. Bu məhəbbəti qazanıb onu xərcləməmək daha çətin-dir. Bir dəfə Vasim müəllim və oğlu Ayazla söhbət edirdik. Söhbət əsnasında Ayaz gileyləndi ki, onun yaşında olan gənclərin çoxunun maşını var, onun isə velosipedi də yoxdur. Mən söhbətə müdaxilə edərək dedim ki, Ayaz, sənin atan sənə elə bir miras, ad-san qoyub ki, ömrün boyu xərcləsən də qurtarmayacaq. Hansı qapıya üz tutsan, qapılar taybatay açılacaq. Deyəcəklər, Vasim müəllimin oğludur.

Dediklərim, səmimi sözlərimdir. Olanı yazıram. Nə gizlədim, elə şəxsiyyətlər var ki, haqqında söz demək istəyəndə ona layiq sözləri diqqətlə seçir, ifrata varmaqdan və oxucuların məzəmmətindən çəkinirsən.

Elə şəxsiyyətlər də vardır ki, haqqında ən mötəbər sözləri belə deməkdən çəkinmirsən. Bilirsən ki, deyilən söz ona layiqdir, verilən qiymət ona ana südü kimi halaldır.

Neçə illərdən bəri əlaqına, mədəniyyətinə, elminə, dünyagörüşünə, sadəliyinə, təvazökarlığına, bir dost kimi sədaqətinə, poeziyamızı, musiqimizi, bir çox dilləri gözəl bilməyinə, insanlarla bənzərsiz ünsiyyət qabiliyyətinə, bəlağətli nitqinə heyran olduğumuz, üzündən, gözündən, kəlamından nur yağan akademik Vasim Məmmədaliyev belə şəxsiyyətlərdəndir. Onu bəzi

ziyalılarımızdan fərqləndirən cəhətlər qədərincədir. Əvvələn, onu deyim ki, xalqın bütün təbəqələri ona eyni dərəcədə hörmət və ehtiram göstərir. Maraqlıdır ki, ona paxıllıq edən, demək olar ki, yoxdur. Qibtə və pərəstiş edənlər isə çoxdur. Bir yandan həlim xasiyyətlidir, mülayimdir. Başqa bir tərəfdən də möhkəmdir, dəyanətlidir. Əqidəsini tez-tez dəyişənlərdən deyil.

Vasim müəllim iddiası olan adam deyil, mənəviyyat aşığıdır. Maddi sərvətlərə münasibət məsələsində onun sadə həyat sürən ailəsi çoxlarına örnək ola bilər. O, ruhən, mənən təmiz və pakdır. Odur ki, Vasim müəllimin «İslam, təfəkkür və təkamül» və «Haqqın dərgahında» kimi misilsiz televiziya verilişlərində və məclislərdə insanları paklığa, saflığa, imana, inama çağırması ilahidən gələn səda kimi təbii qəbul olunur.

Ölkəmizdə milli azadlıq və din azadlığı bərqərar olmağa başlayanda qadağa xofunu xalqın qəlbindən götürməyi bacaran, xalqa əsl həqiqəti bəyan edən ziyalılarımızdan biri də akademik Vasim Məmmədəliyev oldu. Və o, bunu təkə güclü natiq kimi radio və televiziya heyranedicisi çıxışları və mütəmadi apardığı verilişləri ilə deyil, möhtəşəm bir işlə, Qurani-Kərimi Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə etdi. Vasim müəllim fitri natiqlik istedadı, bəlağətli nitqi, məntiqi və xoş rəftarı ilə insanların dünyagörüşünə, qəlbinə, hərəkət və rəftarına təsir edə bilən ilahi gücə malik ziyalımızdır.

Deyirlər, əvəzolunmaz insan yoxdur. Mən bu fikirlə razılaşa bilmirəm. Mənə qalırsa, Vasim müəllim əvəzolunmazdır, təkrarsızdır. O, dahilər məqamına yaxın bir insandır.

Burada Vasim müəllimi fərqləndirən bir məsələdən də söz açmaq yerinə düşərdi. Adətən, elmi, təfəkkürü, fitri istedadı ilə seçilən böyük şəxsiyyətlərlə uzun müddət oturub-duranda, təmasda olanda çox vaxt onlar adiləşirlər. Lakin Vasim müəllimlə yaxın olduqca qərribə bir mənərə ilə qarşılaşırsan. O, gündən-günə insanın qəlbində və gözündə ucalır, əzəmətli dağa dönür. Bu, ilahi möcüzəyə bənzəyir. Kim bilir, bəlkə də, bu,

onun dahiliyinə dəlalət edir. Axı dahilərin qiymətini zamanında vermək çətin olur. Heç şübhəsiz, ardıcıl olaraq biliklərə, elmə, hikmətə yiyələnməsi, fitri istedadı, qeyri-adi yaddaşı və təfəkkürü onu bir mərtəbədən başqa bir mərtəbəyə yüksəltdirmiş, kamillik məqamına çatdırmışdır. Və demək olar ki, Vasim müəllim şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət adlanan və kamil insanı şərtləndirən hədləri fəth etmiş, elmin enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli yolunda büdrəməmişdir.

Bir çox Şərq ölkələrinin, o cümlədən də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki, elm və din fədaisi, ölkəmizdə şərqşünaslıq elminin, inam və etiqadımızın inkişafına, formalaşmasına təkan verən professor Vasim Məmmədəliyevi başqa şərqşünaslarımızdan fərqləndirən bir cəhət vardır. Adətən, şərqşünasları Şərq müdrikliyi elə ram edir, elə ovsunlayır ki, onlar bu müdrikliyin tilsimindən ömürlük kənara çıxıb bilmirlər. Lakin Vasim müəllim ərəb və fars dilləri ilə bərabər, rus və ingilis dillərini, Avropa və Qərb mədəniyyətini, elmini və şəriətini də mükəmməl bilməsi ilə seçilir.

Bakı kəndlərində Vasim Məmmədəliyevə «müəllim» deyib müraciət edirlər. Və bu kəlmə burada böyük alimə böyük hörmət, ehtiram məqamında işlənir. Vasim müəllim məclisə girəndə ayağa dururlar.

İnkərolunmaz həqiqətdir ki, elmi yaradan alimdir, ancaq alim yaşadan və ona əbədiyyət gətirən isə elmdir. Vasim müəllim əqli, iradəsi, gərgin əməyi, daxili inamı, əzmkarlığı ilə bunu artıq sübut edib.

Azərbaycan elminin korifeylərindən biri Nəsirəddin Tusi elm adamlarından danışarkən xüsusi vurğulayırdı ki, elm sahiblərini elmlərin çoxluğu ilə deyil, əməllərinin faydalılığı, əxlaqlarının safılığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır.

Əgər səkkiz yüz il öncə böyük alimin göstərdiyi şərtlərlə miqzan-tərəzi qurulsaydı, sınaqdan üzüağ çıxanlar arasında mütləq akademik Vasim Məmmədəliyev də olardı.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində Vasim Məmmədəliyevin rəhbərlik etdiyi Elmi-Dini Şuranın üzvü və nəhayət, qırx ildən artıq onunla dostluq edən bir adam kimi apardığım müşahidələr imkan verir çəkinmədən deyim ki, onun bir alim kimi şəxsiyyətini və cəmiyyətdə mövqeyini şərtləndirən saf əxlaq, yüksək mənəviyyat, fitri istedad, fədakarlıq, düzlük, biliklərə can atmaq və s. kimi amillər olmuşdur.

Deyirlər, insanın adını valideynləri, yaşını və qismətini Yaradan, qiymətini xalq verir. Bu kəlamda böyük bir həqiqət vardır. Və bu həqiqət akademik Vasim Məmmədəliyevin tərəfindədir. Ömrünün 70 ilini şərəflə başa vuran, xalqın dərin hörmət və ehtiramını qazanan, xalqımızı Şərq aləmində layiqincə təmsil edən böyük ziyalımız, görkəmli alimimizdir.

Ərəblərdə deyim var: iki adam, iki şeydən usanmaz; varlı pul yığmaqdan, alim öyrənməkdən. Şərqşünaslıq və ilahiyyat elmlərində zirvələr fəth edən müdrik Şərqin bu müdrik kəlamı sanki onun boyuna biçilib. Öyrənməkdən usanmayan, yorulmayan Vasim müəllim elmi səviyyəməzdən asılı olmayaraq, çoxlarımızı öyrədir. Qazancı ümumxalq məhəbbəti, ehtiramı olur.

GÖRKƏMLİ ALİM, BÖYÜK ZİYALI *

Etnoqrafiya elmimizin banilərindən biri, akademik Teymur Bünyadov vüqarla, gümrahlıqla, hünərlə 85-i haqladı. Alimin mənalı ömür yoluna, elmi yaradıcılığına nəzər salanda iki böyük dahinin qızıldan qiymətli kəlamları gəlir göz önünə. Azərbaycanın dünya şöhrətli alimi, Bağdadda Kazimiyyə məscidində imam Museyi Kazimlə yanaşı uyuyan, əsərləri dünyanın bir çox aparıcı dillərinə tərcümə olunan Xoca Nəsirəddin Tusi xüsusi vurğulayrdı ki, elm sahiblərini elmlərinin çoxluğu ilə deyil, əməllərinin faydalılığı, əxlaqlarının saflığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır. Dahi Nəsirəddin Tusinin göstərdiyi şərtlərlə mizan-tərəzi qurulsaydı, şübhəm yoxdur ki, sınaqdan üzüağ çıxanlar sırasında mütləq akademik Teymur Bünyadov da olardı.

Dahi Nizami isə deyirdi:

*Rütbələr içində seçilir biri,
Hamıdan ucadır alimin yeri.*

Nizamının dövründə alim alim idi, kərpickəsən kərpickəsən, bəna bəna idi. İndiki dövrdə vəziyyət dəyişib. Ona görə də həqiqi alimdən söhbət düşəndə, mütləq əsl alim ifadəsini işlətmək zorunda qalırıq. Teymur Bünyadov əsl alimdir, etnoqrafiya elmimizin patriarxıdır. Bu bəstəboy, nəcib insanın yeri alimlər arasında elə ucadır ki, hansı tərəfdən baxsan, onun elminin nuru diqqətini çəkəcək, onu görəcəksən.

Teymur Bünyadova yaradan o qədər böyük istedad və mərifət verib ki, lap cavanlıqdan elmin, biliyin enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli yolu ilə irəliləyərkən həmişə birinci olmuşdur. Baxmayaraq ki, atası Əmiraslan Nazar oğlu 1938-ci ildə «xalq

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 1 fevral 2013-cü il.

düşməni» damğası ilə güllələnmişdi, 1946-cı ildə orta məktəbi bitirəndə ona qızıl medal verməkdən imtina edə bilməmişdilər. (Maraqlıdır ki, alimin hər iki qızı da orta məktəbi qızıl medalla bitirib. İndi Qaratel şərqşünas, atasının yolu ilə gedən Şirin isə tarix elmləri doktorudur.)

Teymur müəllim Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirdikdən sonra (1946-1951) Azərbaycandan ilk olaraq Moskvaya, SSRİ Elmlər Akademiyasının Maddi Mədəniyyət Tarixi İnstitutunun aspiranturasına daxil olur və vaxtından əvvəl namizədlik dissertasiyası müdafiə edir. O, ilk dəfə olaraq «Azərbaycanın qədim və Orta əsrlər dövrü təsərrüfat həyatı» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. Teymur müəllim respublikamızda arxeologiya və etnoqrafiya elmləri üzrə ilk elmlər doktoru, professordur. AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda AMEA-nın ilk müxbir üzvü (1989), 2001-ci ildə isə ilk həqiqi üzvü seçilmişdir. 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə institut üzrə ilk olaraq «Şöhrət» ordeninə, 2008-ci ildə isə «Əməkdar elm xadimi» fəxri adına layiq görülüb.

1995-ci ildə institutun tarixində ilk dəfə olaraq Milli Məclisə deputat seçilib və parlamentin Elm və Təhsil Məsələləri Komissiyasının sədri kimi səmərəli fəaliyyət göstərmişdir.

Bir az əvvələ qayıdaraq onu da deməliyəm ki, 1960-cı ildə Teymur müəllimin Respublikamızda ilk dəfə olaraq çap etdirdiyi irihəcmli «Azərbaycan arxeologiyası oçerkləri» əsəri indi də ali məktəblərin müvafiq fakültələrində dərs vəsaiti kimi istifadə edilir. Tədqiqatçı 1964-cü ildə isə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq «Azərbaycanda əkinçiliyin inkişafı tarixinə dair» monoqrafiyasını çap etdirmişdi. 1969-cu ildə isə ilk olaraq «Azərbaycanda maldarlığın inkişaf tarixindən» monoqrafiyasını buraxmışdı. Hər iki monoqrafiya haqqında Moskvada nüfuzlu «Sovetskaya arxeologiya» və «Sovetskaya etnoqrafiya» jurnallarında görkəmli alimlərin müsbət rəyləri dərc edilmiş və bu əsər-

lərin tarix elminin araşdırılmasında müstəsna rolu göstərilmişdir. Akademik Teymur Bünyadovun rəhbərliyi ilə ilk dəfə olaraq fundamental əsər, üçcildlik «Azərbaycan etnoqrafiyası» hazırlanmış və Prezident İlham Əliyevin 2004-cü il 12 yanvar tarixli sərəncamı ilə böyük tirajla çap olunmuşdur. Akademik Teymur Bünyadovun rəhbərliyi ilə ilk dəfə olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunan üçcildlik «Qəbələn tarixi», «Qəbələn etnoqrafiyası» və «Qəbələ folkloru» əsərləri nəşrə hazırlanmış, rus və ingilis dillərinə tərcümə edilmişdir. Çox asanlıqla sadaladığım bu «ilk dəfə»lərin arxasında keşməkeşli, üzücü 60 illik elm yolu durur. Bu yola Teymur müəllimin 30-dan artıq monoqrafiya və çoxsaylı elmi məqalələri işıq tutur. Akademikin rəhbərliyi ilə 7 elmlər doktoru, 25-dən artıq aspirant və dissertant alimlik dərəcəsi almışdır.

Akademik Teymur Bünyadovun elmi fəaliyyətini AMEA-nın prezidenti, akademik Mahmud Kərimov, AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik Nailə Vəlixanlı, AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktoru, tarix elmləri doktoru Maisə Rəhimova, tarix elmləri doktoru Solmaz Məhərrəmovə və başqaları sanballı əsərlərində yüksək qiymətləndirib, Azərbaycan etnoqrafiya elmində Teymur Bünyadov məktəbinin yaranmasından və s. söz açıblar. Azərbaycan etnoqrafiya elminin son 50-60 illik inkişaf tarixinin onun adı ilə bağlı olduğunu xüsusi vurğulayıblar. Akademik Mahmud Kərimovun həmkarı haqqında qənaəti adamda qürur hissi oyadır: «Akademik Teymur Bünyadovun ömür yoluna və çoxşaxəli elmi-ictimai fəaliyyətinə nəzər saldıqda bu böyük insanla fəxr etməmək mümkün olmur».

Elm aləmində nüfuz sahibi olan alimin fəaliyyətində ədəbi-bədii yaradıcılıq da mühüm yer tutur. Təsadüfi deyildir ki, o, Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər Birliyinin üzvüdür. Onun bədii əsərləri maraqla oxunur. Keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq alim-yazıçı və şair Teymur Bünyadov «Ana Kürüm», «Qızıl qaya», «Zirvəqala», «Mərd qalalar, sərt qayalar», «Qız

var oğuldan qeyrətli», «Göz yaşları» (roman), «Əsrlərdən gələn səslər», «Azərbaycanın uzaq keçmişinə səyahət», redaktoru olduğum, Əməkdar artist Nuriyyə Hüseynovaya həsr olunmuş «Sən olmasaydın», «Bir qız bir oğlanındır», «Öpəydim gözlərindən», «Gül açılır, yaz olur», «Anam birdi, vətən tək», «Xan çinar kölgəsində», «Başı çalmalı dağlar», «Bilsəydim ayrılıqdı» kimi sadə və anlaşqlı dildə yazılan, oxucular və tədqiqatçılar tərəfindən dəyərləndirilən əsərlər yazmışdır. Akademikin hər bir əsəri həcmindən asılı olmayaraq faydalılığı ilə seçilir. «Daş var qızıdan qiymətli, qız var oğuldan qeyrətli» atalar sözündən götürülən «...Qız var oğlandan qeyrətli» əsəri istisna təşkil etmir. Həmcə çox da böyük olmayan kitabda Azərbaycan tarixində özünə əbədi şöhrət qazanmış Tomiris, Banuçiçək, Selcan xatun, Möminə xatundan, Uzun Həsənin anası Sara xatundan, Taclı xatundan, Tutibikədən, Şərəf Cahan Bəyim xatundan, Həcərdən, qanlı 20 Yanvar şəhidi İlhamın sədaqətli Fərizəsindən bəhs edilir. Bu xanımlar dar gündə ərləri ilə çiyin-çiyinə olublar.

Akademikin vətən uğrunda, torpaqlarımız uğrunda qənaəti belədir: «Aparılan hər vuruş qurtuluşdur».

Alimin «Əsrlərdən gələn səslər» əsəri Azərbaycan musiqi tarixi ilə məşğul olan tədqiqatçılar üçün əvəzsiz mənbədir. Kitabda qədim dövrlərdən üzü bu yana dünya şöhrətli sənətkarlarımızdan, musiqişünaslarımızdan, müğənnilərimizdən, onların milli musiqimizin inkişafındakı xidmətlərindən söz açır. Ən başlıcası, tədqiqatçının muğamlarımız, xalq mahnılarımız, simli, nəfəsli və zərb musiqi alətlərimizin təşəkkülü və inkişaf mərhələləri xronoloji ardıcılıqla təsvir və təhlil edilir. Musiqi xəzinəmizin tarixi çox sadə və anlaşqlı dillə qələmə alınmışdır. Əsərdə yer alan «Muğamlar, mahnılar», «Sazlı-sözlü dünya», «Gül nəfəslər, gözəl səslər» və s. kimi bölmələri həyəcənsiz oxumaq olmur. Bu əsərdə ilk dəfə olaraq xalqımızın musiqi mədəniyyəti tarixi-etnoqrafik baxımdan peşəkarlıqla araşdırılıb.

Azərbaycanın Qərb bölgəsində Teymur müəllimin uşaqlıq və gənclik illərində insanların mənəvi qidası saz-söz olmuşdur (əslində, bu elə indi də belədir). Odur ki, saz-söz vurğunu olan akademik poeziyanı, xüsusən də bayatıları çox sevir və özü də illərdən bəridir ki, bayatı yazır. Onun üçcildlik bayatılar kitabı işıq üzü görüb: «Anam birdi, vətən tək», «Xan çinar kölgəsində», «Başı çalmalı dağlar». Bundan əlavə «Bilsəydim ayrılıqdı» bayatılar kitabı da vardır. Bu kitablarda tək-cə bayatılar deyil, alim-şairin həyat, dünya, ana, vətən, qəhrəmanlarımız, elm adamları və b. barədə düşüncələri də yer alır. Burada «Nəsihət, vəsiyyətim sizlərə», «Nə anasız vətən var, nə vətənsiz ana», «Nə küs, nə inci», «Gözü yolda qalan var», «Ellərdən almışdım, ellərə qaldı», «Qarşıdadır imtahanlar, sınaqlar» və s. kimi qeyri-adi bölmələr vardır.

Teymur müəllimin bayatılarının əksəriyyəti birinci sətri kəmhəcalı, Kərkükdə olduğu kimi xoyratvarı bayatılardır:

*Ağlar könlüm;
Ah çəkər, ağlar könlüm.
Mən yara neyləmişdim,
Dağ çəkər, dağlar könlüm.*

Akademik Teymur Bünyadovun fikirlərini ifadə etmək üçün Rəsul Rza və Hüseyn Kürdoğlu kimi bayatı janrından istifadə etməsi bir daha göstərir ki, bayatı vaxtı keçmiş janr deyil. Alimin üçcildliyi bir daha göstərir ki, xalq yaradıcılığının, hətta ən qədim növü belə yeni dövrün fikrini ifadə etməkdə çox münasib forma olur:

*Qan ağlar;
Qanlı yanvar qan ağlar.
Dəyişər çərxi-dövrən,
Qan udduran, qan ağlar.*

Bayatıda söhbət o dövətdən gedir ki, Teymur müəllimin atası Əmiraslan Nazar oğlunu 1938-ci ilin əvvəlində «Xalq düşməni» damğası ilə güllələmiş, səkkiz yaşında anasını itirən 10 yaşlı Teymuru yetim qoymuşdu. İllər sonra bəraət alandan sonra Teymur müəllimi çağırır, qan bahası təklif etmişdilər. Teymur müəllimin cavabı qısa olmuşdur: «Atama vurulan güllə bağrımı elə parçalayıb, qanla elə doldurub ki, qan bahasına yer qalmayıb». İndi Qazax şəhərində akademik Teymur Bünyadovun atası güllələnən yerin yaxınlığında Azərbaycanda bənzəri olmayan bir park-seyrangah vardır. Burada Qazax rayonunun görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin – şairlərin, yazıçıların, qəhrəmanların, generalların abidələri ucalır. Onların arasında akademik Teymur Bünyadovun da abidəsi vardır. Akademik Respublikamızda sağlığında abidəsi ucaldılan iki-üç alimimizdən biridir. Bu, müstəqilliyimizin töhfəsidir.

Akademik Teymur Bünyadov təmtəraqsız və iddiasız həyat sürən, fikri-zikri yaradıcılıqda olan, yaratmaq ehtirası ilə yaşayan nümunəvi ziyalıdır. Vətənimizin görkəmli alimi və böyük ziyalisını anadan olmasının mübarək 85 illiyi münasibəti ilə ürək-dən təbrik edir, bundan sonra da ömür payını gümrah və mənalı yaşamağı arzu edirəm.

UNUDULMAZ BƏKİR MÜƏLLİM*

Ömrün yarpaqtökən çağı bizlərin – çalışdığımız Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun qapısını aşkar döyməyə başladı. Düz bir il əvvəl akademik Bəkir Nəbiyevi, arxasınca tanınmış ədəbiyyatşünaslar prof. Nazif Qəhrəmanlı, Mail Dəmirli, itirdik. Az öncə isə prof. Vəli Osmanlı son mənzilə yola salmışdıq. Vaxt necə də tez gəlib-keçir. Elə bil dünən idi. Bəkir müəllim təzəcə çapdan çıxmış «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabının siqnal nüsxəsini almışdı. Çox sevinirdi. Sanki ilk kitabı işıq üzü görmüşdü. Mətbuatda rəy yazmaq üçün kitabı mənə verdi və xahiş etdi ki, rəyi tezləşdirim. Sağollaşmış ayrıldıq. Kim bilərdi ki, bu, bizim son görüşümüz olacaq. Səhərisi gün ağır xəbər bizləri sarsıtdı. Görkəmli alimin kitabına rəy yazmaq əvəzinə vida sözü yazmalı oldum. Doğrudur, az sonra Bəkir müəllimin son kitabına «Üzeyirşünaslığa dəyərli töhfə» adlı məqalə yazıb «Ədəbiyyat qəzeti»ndə çap etdirdim (21.04.2012). Bu böyük insanın son arzusu da yerinə yetdi. Lakin bizim Bəkir müəllimlə bağlı çox arzularımız ürəyimizdə qaldı. Bəkir müəllimin səliqə-sahmanı hər an göz önünə gəlir. Rəhbərlik etdiyi Dissertasiya Şurasında müdafiə etmiş tədqiqatçılar təsdiqini alanda sanki öz övladı müdafiə edibmiş kimi sevinər, onların diplomlarını Şuranın iclasında təntənəli şəkildə təqdim edərdi. Ruhunu şad olsun! Keçən il ərzində tanınmış alimlər Asif Rüstəmli, Vaqif Yusifli və Ataəmi Mirzəyev doktorluq dissertasiyalarının təsdiqini aldılar.

Bəkir müəllim bir nümunə məktəbi idi. Təvazökarlığı, sadəliyi, insanlara münasibəti ondan öyrənmişik. İstər İnstitutun elmi, istərsə də Dissertasiya Şurasının yığıncağını aparmağı, düz-lu-məzəli zarafatları bir məmnunluq və ürək rahatlığı gətirər-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 15.03.2013.

di. Çox diqqətli idi. Qırx ilə yaxın dostluq münasibətində olduğum, xarici ölkələrə birgə gedib-gəldiyim Bəkir müəllim, hətta mənim üçün oxunmamış kitab idi. Onun «Nəsimi kitabının işığında» kitabının əlyazması Elmi Şurada çapa tövsiyə ediləndə məni redaktor təyin etmişdilər. Bir gün gözləmədiyim halda protokoldan çıxarışı aşağıdakı yazı ilə mənə verdi: «Möhtərəm Qəzənfər müəllimə kiçik bir xatirə yarpağı. Bəkir müəllim. 12.III.09».

Bir dəfə də Xalq şairi Rəsul Rzaya həsr etdiyim «İki zirvədən biri» məqaləmi «Azərbaycan» qəzetinə çapa verməmişdən əvvəl xahiş etdim ki, oxusun, rəyini bildirsin. Səhərisi gün sonuncu vərəqin aşağısında qırmızı mürəkkəblə yazılmış, hədsiz sevincimə səbəb olan rəyi mənə verdi: «Əla! Gələcəkdə bir dissertantınıza mövzu verin: «Rəsul Rza və klassik ədəbi irs». Bu məqalədəki gözəl faktlar və onların açımı dissertasiyanın bir fəslinə yetər... Bəkir müəllim. 12.XII.08».

Hər iki yazını ən əziz xatirə kimi saxlayıram. Bəkir müəllimlə dostluğumuz öz yerində, ədəbi əməkdaşlığımız çox məhsuldar idi.

Mənim «Nostradamusun möcüzəli aləmi», «İraq-türkman folkloru», «Nəsimi haqqında araşdırmalar» kitablarımın redaktoru olmuşdu. Nə gizlədim, Bəkir müəllim kimi ciddi redaktor görməmişəm. Sovet dövrünün ən ciddi redaktorlarından da, bəlkə, ciddi idi. «Nostradamusun möcüzəli aləmi» kitabını üç dəfə oxuyaraq min səhifədən 670 səhifəyə qədər endirdi. «Nəsimi haqqında araşdırmalar» kitabıma çox maraqlı önsöz yazdı. Yetmişillik yubileyimdə «Alim haqqında dost sözü» adlı məqalə yazdı. Çox sevindim. Ona görə yox ki, akademik öz işçisi barədə məqalə yazmışdı. Ona görə ki, Bəkir müəllim dostluğumuzu ədəbi ictimaiyyətə açıqlamışdı. Onu da deyim ki, dostluğumuz təmənnəsizlik təməli üzərində qurulmuşdu. (Kaş o günlər olaydı!) İndi inkişafımda böyük xidmətləri olan ustadımın, dostumun yaradıcılığına böyük məhəbbət və ehtiramla həsr

etdiyim məqalələr təsəlli olur. Akademikin «Seçilmiş əsərləri»-nin 5-ci cildinin, eləcə də «Nəsimi kəlamının işığında» kitabının redaktoru olmuş, hər iki əsərə əhatəli önsöz yazmışam. Deyilənlərdən başqa, «Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş», «Tarix qurub-yaradanları yaşadır», «Böyük yolun yolçusu», «Tarixi səfərin bəhrəsi», «Yarıməsrlük gərgin əməyin bəhrəsi», «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin təntənəsi» məqalələr toplusunu «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı» adı altında kitab halında buraxmışam. Bu əsərlər Bəkir müəllimin peşəkar və səriştəli qələminin, təfəkkür və məntiqi görüşlərinin məhsulu olan, ədəbi prosesə, klassik ədəbi irsə, ədəbi tənqiddə, ədəbi əlaqələrə, poeziyada sənətkarlıq məsələlərinə həsr olunan cild-cild monoqrafiyalarından, elmi məqalələrindən söz açır. O kitablar insan ömrü üçün böyük bir zaman kəsiyində ədəbiyyatşünaslıq elmimizin və tənqidimizin keçdiyi enişli-yoxuşlu, ancaq şərəfli yola nəzər salmaq, ədəbiyyatımızı və ədəbiyyatşünaslıq elmimizi yaradanlar və yaşadanlar haqqında qiymətli məlumat, nəzəri biliklər əldə etmək üçün əvəzolunmaz mənbədir.

Bəkir müəllim əməlisaleh, imanlı və inamlı insan idi. Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycandan həcc ziyarətinə ilk gedənlərdən biri Bəkir müəllim olmuşdu. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın işində yarandığı 1997-ci ildən birgə fəaliyyət göstərirdik. İslami dəyərlər haqqında Bəkir müəllimin fikirləri bəzən yüksək savadlı din xadimlərimizi belə heyran edirdi. Çox səmimi, vicdanlı, son dərəcə genişürəkli, humanist adam idi. Uzun illər Bəkir müəllimin rəhbərlik etdiyi Dissertasiya Şurasında sədr müavini kimi dəfələrlə onun xeyirxahlığının, mərhəmətinin, humanistliyinin şahidi olmuşam. Onun xeyirxahlığı, humanistliyi həqiqət üzərində bərqərar olduğundan onu bir şəxsiyyət kimi ucaldırdı.

Bəkir müəllim xoşbəxt adam idi. Elm və təhsil məbədi Bakı Dövlət Universitetində Məmməd Arif, Feyzulla Qasımzadə, Mir Cəlal, Əli Soltanlı, Cəfər Xəndan, Muxtar Hüseynzadə ki-

mi böyük müəllimlərdən dərs almışdı. Həqiqətən də, «Tarixdə böyük şəxsiyyətlər nəsil, ailə, mühit, sevimli müəllimlərin təsiri ilə boya-başa çatıb məşhurlaşırırlar» (Gülrux Əlibəyli).

Akademik Bəkir Nəbiyevin yazdıqlarından hər məqamda böyük qənaətlər hasil etmək olur. Məsələn, alimin «Heydər Əliyev haqqında etüdlər» əsərini oxuyandan sonra qəti qənaətə gəldim ki, böyük şəxsiyyətlər barədə mötəbər sözü, böyük həyat təcrübəsi olan, dünyanın keşməkeşlərindən başı çıxan adamlar deyəndə daha mötəbər olur. Həqiqətən də, Bəkir müəllim bədi sözü intəhasız imkanlarından məharətlə istifadə edərək Azərbaycanın tarixi salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmış, Azərbaycan tarixində epoxa olan öndərimizin portretini yaratmış, qədirbilən xalqımıza töhfə etmişdir.

Adam çox oxuduqca, çox bildikcə dərk edir ki, az bilir. Bəkir müəllimlə təmasda olanda çoxlarımız bu hissi daha çox keçirərdik. Onun ədəbiyyatşünaslıq sahəsində dərin biliyi, dünyagörüşü, mühakimələri bizi çox vaxt çaşbaş salırdı.

Akademik Bəkir Nəbiyev bütün titullara, fəxri adlara, yüksək mükafatlara, ordenlərə layiq görülmüş nüfuzlu bir alim idi. Bununla belə, qələmi yerə qoymurdu. Ömrünün mənasını yazıb-yaratmaqda, xalqa xidmətdə görürdü. Bu, gənclərə, lap elə yaşlı nəslə də örnək olmaq baxımından dəyər kəsb edir. Başqalarına örnək, nümunə olmaq xoşbəxtlikdir. Bəkir müəllim bu xoşbəxtliyi alın təri, yuxusuz gecələri, titanik zəhməti sayəsində qazanmışdı.

Bəkir müəllim Xalq yazıçısı Hüseyn Abbaszadənin «Dünyadan gör necə insanlar gedib» əsərinə yazdığı məqaləsində göstərirdi ki, insanlar dünyamızdan köçür, lakin onların əməlləri, bir də barəsində xatirələr qalır. Xoşbəxt o kəslərdir ki, əbədiyyətə qovuşandan sonra xalqa gərəkli əsərləri, haqqında unudulmaz xatirələr qalsın. Çəkinmədən deyə bilərəm ki, Bəkir müəllim Yaradanın həmin xoşbəxt bəndələrindən biridir. Elə gün olmaz ki, İnstitutumuzda Bəkir müəllimi yada salmayaq. Ən əsa-

sı odur ki, ölümündən sonra Bəkir müəllimin «Əhməd Cavad» əsəri AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimlinin redaktəsi ilə çap olundu. Redaktoru olduğu «Molla Nəsrəddin» jurnalının VIII cildi işıq üzü gördü. Möhtərəm prezidentimizin sərəncamı ilə «Firidun bəy Köçərli» kitabı çap olunur. Baş redaktoru olduğu «Azərbaycan tarixi» V-VI cildlər çapa hazırlanır.

Bəkir müəllim böyük irs qoyub gedib.

Akademik Bəkir Nəbiyevin son kitabı «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» kitabında dahi bəstəkarımızı son mənzilə yola salarkən, Azərbaycanın ilk Xalq şairi Səməd Vurğunun Üzeyir bəyin məzarı başında oxuduğu şeir yer alır:

*Ölüm sevinməsin qoy, ömrünü vermir bada,
Xalq qədrin canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər.*

Bəkir müəllim də sevərək yaşadı. Cismani cəhətdən bizdən ayrılsa da, o, bizimlədir. Yaxşı adamlar ölmürlər. Onlar biz yaşadıqca bizim qəlbimizdə yaşayacaqlar.

AŞIQ SƏNƏTİNİN MEMARLARINDAN BİRİ*

Sinkretik aşıq sənəti çox şərəfli, şərəfli olduğu qədər də çətin, mürəkkəb və əzab-əziyyətli sənətdir. Bunun bir daha mədəni irsimizi məhəbbət və yüksək peşəkarlıqla xalqa təqdim edən, xalqın məhəbbətini qazanan «Mədəniyyət» kanalında musiqimizə, muğamlarımıza, xanəndə və tarzənlərimizə həsr olunan bir verilişdə sanki yenidən dərk etdim.

Bəstəkar Oqtay Rəcəbov dedi ki, bizdə özü tar çalıb-oxuyan yeganə xanəndə Qulu Əsgərov olub və əlavə etdi ki, bu çox ağır işdir. Sənətkar beynindən gələn enerjini eyni vaxtda həm ürəyinə, həm də barmaqlarına verməli olur.

Həmin anda möcüzəli aşıq sənəti, böyük ustad aşıqlar barədə düşündüm və qərribə bir mənzərə ilə üzləşdim: Aşıq musiqi ifaçısıdır, aşıq müğənnidir, aşıq xanəndədir, aşıq bəstəkarıdır, aşıq aktyordur, aşıq rəqqasdır, aşıq bədii qiraət ustasıdır, aşıq şairdir, aşıq alimdir, aşıq dastançıdır, aşıq məzhəkəçidir, aşıq pedaqoqdur.

Təsadüfi deyildir ki, aşıq sənətini dərindən bilən dahi Üzeyir bəy yazırdı: «Aşıq yaradıcılığı elə bir sənət aləmidir ki, orada şairin də, yazıçının da, bəstəkarın da, xanəndənin də, rəqqasın da istənilən qədər götürəcəyi pay vardır».

Yuxarıda sadaladığımız cəhətləri ehtiva edən, adlarını iftixarla çəkdiyimiz ecazkar sənətkarlar aşıq sənətinin zirvəsində bərqərar olurlar. Bu sırada Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasıım, Valeh, Şəmkiirli Hüseyn, Alı, Ələsgər, Molla Cuma, Ağdabanlı Qurban, Hüseyn Bozalqanlı, Mirzə Bilal fəxarətli yer tuturlar. Onların aşıq havaları və sözlərinə bəstələnmiş nəğmələri dillər əzbəridir. Aşıq sənətini yaradıb-yaşadanların hərəsindən saz-söz pərəstişkarlarına ərməğan olaraq bir-iki nümunə vermə-

* Bax: «Folklor və etnoqrafiya» jurnalı, №2, 2013.

yi, onların dilinin təmizliyini, gözəlliyini, şirinliyini, dilimizi necə qorumalarını oxucuların diqqətinə çatdırmağı lazım bildim.

Qurbani:

*Başına döndüyüm ay qəşəng pəri,
Adətdir dərərlər yaz bənövşəni.*

Və ya:

*Ay ağalar, ay qazılar,
Yar yaman aldatdı məni.*

Abbas Tufarqanlı:

*Budur gəldi bahar fəslü,
Dağların lala vaxtıdır.*

Və ya

*Nə ağlarsan, nə sızlarsan,
Bir dərdi beş alan könlüm.*

Aşıq Valeh:

*Ay ana, bu bir cüt sonanın,
Hansına qurban mən olum.*

Şəmkirli Hüseyn:

*Yarın bağçasında üç gül açılıb,
Ağ gül, qırmızı gül, bir də sarı gül.*

Alı:

*Yar yanında günahkaram,
Doğru sözüm yalan oldu.*

Və ya

*Gəşt eylədim, bu dünyanı dolandım,
Əllini keçirdim, yüzə nə qaldı.*

Molla Cümə:

*İsmi pünhan, niyə məndən küsübsən,
Dost mehriban ya bir olar, ya iki.*

Aşıq Ələsgərdən nümunələr verməyə ehtiyac duymadıq. Aşığın həm öz havalarını, həm də sözlərinə bəstələnmiş mahnıları saymaqla qurtaran deyil: «Niyə döndü», «Narın üz», «Dolanır», «Düşdü», «Gələndə», «Güləndam», «Güllü», «Müşkünaz», «Ola», «Öldürür», «Sarıköynək», «Telli», «Ceyran», «Xoş gəldin», «Mən», «Getmə, amandı», «Görürsənmi oğrun baxan gözəli» belələlərindəndir.

Aşıq Şəmşir poeziyası bu böyük sənətkarların yaradıcılığından bəhrələnmiş, onların qaynar poeziya çeşməsindən su içmiş, ürəklərə yol tapmış, ümumxalq məhəbbəti yaranmışdır. Aşıq Şəmşir öz sələfləri kimi sağlığında klassikləşən, aşıq sənətini inkişaf etdirən, Göyçə-Kəlbəcər aşıq mühitinin formalaşmasında xidmətləri olan ustad aşıqdır.

Təsadüfi deyildir ki, Aşıq Şəmşir sələfləri olan azman aşıqlar kimi, folklor üzrə dərsləklərə düşüb və Universitetlərin müvafiq fakültələrində tədris olunur.

Aşıq Şəmşirin 1955-ci ilin yayında Kəlbəcərdə sevimli şairimiz Səməd Vurğunla görüşü hadisəyə çevrildi. Səməd Vurğun aşığın şairlik qabiliyyətini görüb onu Bakıya dəvət etdi. Bakıda aşığa qeyri-adi qayğı göstərildi. Aşığın Yazıçılar Birliyinə qəbul olunması gündəmə gətirildi. Kitabı plana salındı. Səməd Vurğunun xahişi ilə şair Osman Sarıvəlli aşığın yaradıcılığından monoqrafiya yazmağa başladı. Lakin o, əvvəlcə aşığın yaradıcılığı ilə yaxından tanış oldu və Şəmşirin 1959-cu ildə işıq üzü görün «Şeirələr» kitabına önsöz yazdı. Bundan sonra aşığın «Qoşmalar» (1971), «Seçilmiş əsərləri» (1973), «Dağ havası» (1979), «Şeirələr» (1980) kitabları çap olundu. Bu böyük nailiyyət idi. Sağlığında bu qədər kitabı çap olunan aşığa, demək olar ki, təsadüf edilmir. Bu əsərlər Aşıq Şəmşirin aşıq-

şair kimi şöhrətlənməsinə gətirib çıxardı. Başqa bir yandan da tədqiqatçıların, xüsusən də folklorşünasların, musiqişünasların diqqətini cəlb etdi. Monoqrafiyalar, məqalələr yazıldı, dərslərlərə salındı. Lakin bu ənənənin əsasını Osman Sarıvəlli hələ 1973-cü ildə yazdığı «Aşıq ürəkli şair, şair ürəkli aşıq Şəmşir» monoqrafiyası ilə qoymuşdu.

Səməd Vurgunun xeyir-duası və dəstəyi ilə böyük sənət yoluna çıxan Aşıq Şəmşir şöhrətləndi. «Əməkdar mədəniyyət xadimi» fəxri adına layiq görüldü.

Əlçatmaz zirvə olan Aşıq Ələsgəri çıxmaqla, heç bir aşığın yaradıcılığına bu qədər əsər həsr olunmayıb. Osman Sarıvəllidən sonra Məmməd Aslanın «Saxla izini, dünya» (1989), «Dədə Şəmşir yaddaşlarda» (2000, toplayıb tərtib edən Qənbər Şəmşiroğlu), prof. Mürsəl Həkimovun «Haqq aşığı Dədə Şəmşir» (monoqrafiya, 2004), Sədnik Paşayevin «Aşıq Şəmşirin poetik aləminə səyahət» (2008), «Ünvanımız – Dədə Şəmşir» (2011, toplayıb tərtib edən folklorşünas alim Adil Cəmil), Səbinə İsayevanın «Aşıq Şəmşirin poetikası» (monoqrafiya, 2012), Cəmilə Çiçəyin «Kəlbəcərin saz qalası» (I kitab, 2012) və «Arı çiçəyə gəlir» (II kitab, 2012) kitabları çap olundu. Deyilənlərdən əlavə Səbinə İsayeva «Aşıq Şəmşirin yaradıcılığı» mövzusunda namizədlik dissertasiyası yazaraq uğurla müdafiə etmiş, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almışdır.

Aşıq Şəmşirin ədəbi irsinə, saz-söz sənətini dərinləndirən bilən alimlər, şair və yazıçılar, saz-söz sənətləri çoxsaylı məqalələr həsr ediblər. İftixar hissi ilə M.Təhmasib, P.Əfəndiyev, M.Həkimov, V.Vəliyev, S.Paşayev, Ə.Eldarova, M.Qasımlı kimi ömrünü folklorumuzun, aşıq sənət aləminin araşdırılmasına həsr edən, Şəmşir yaradıcılığından yan keçə bilməyən alimlərimizin adlarını bu məqamda çəkmək istərdim. Aşıq Şəmşirin həyatı və yaradıcılığına həsr olunan monoqrafiyalar, elmi-publistik kitablar və məqalələr bu görkəmli aşığın ozan-aşıq sənətinin memarlarından biri olmasından xəbər verir.

Adını çəkdiyimiz kitablarda və saysız-hesabsız məqalələrdə Aşıq Şəmşirin həyatı, mühiti və poetik irsi tədqiqat süzğəcindən keçirildiyindən burada ancaq bir-iki məsələdən söz açmaqla kifayətlənəcəyəm. Şəmşir 1920-ci ildə yediillik məktəbi bitirmişdi. Bu, o zaman üçün nəinki əyalətlərdə, hətta mərkəzlərdə belə hər adama qismət olmurdu. Şəmşir aşıqlığı atası, şairlik təbi olan, elmi, bilikli Ağdabanlı Qurbandan öyrənmişdi. Klassik aşıq poeziyasını mükəmməl bilirdi, sinədəftər idi. Bu münasibətlə bir şeirində yazırdı:

*Şəmşirəm, Qurbanın nişanəsiyəm,
Böyük aşıqların dəftəriyəm mən.*

Şəmşirin yaradıcılığında onun savad səviyyəsi özünü qabarıq şəkildə göstərir:

*Daşı şüşə edir, şüşəni ipək,
Neftdən qab-qacaq, alovdan çiçək,
Qumdan qızıl çəkir, torpaqdan çörək,
Gərmişin qüdrəti insan əlləri.*

Bu misralar bir yandan dünyanın əsrəfi olan insanın nələrə qadir olduğundan xəbər verirsə, digər tərəfdən də qüdrətli sənətkarın savad səviyyəsindən söz açır. Aşıq Şəmşir bütün aşıq şeir şəkillərindən, o cümlədən də tənisin bütün məlum növlərindən bol-bol istifadə etmişdir.

Aşıq Şəmşirə həsr elədiyim «Aşıq Şəmşir haqqında düşüncələrim» adlı məqaləmdə göstərmişdim ki, Aşıq Şəmşirin Mikayıl Azaflı ilə aşıq poeziyasının ən çətin və mürəkkəb janrı olan tənislə deyişməsi aşıq yaradıcılığında az təsadüf edilən hadisədir. Çünki tarixən tənislər yaratmaq əsl sənətkarlıq nişanəsi hesab olunmuşdur. XVII əsrin qüdrətli söz ustası Xəstə Qasım aşıq üçün tənislər yaratmağı «hünər göstərmək» anlamında qəbul edirdi və deyirdi:

*Nə alim işidi, nə də üləma,
Təcnis meydanının öz hünəri var.*

Həqiqətən də, təcnis yaratmaq hər aşığa müyəssər olmur. Çoxları məzmunu, mənanı formaya qurban verirlər. Fikir versəniz, görərsiniz ki, Xəstə Qasımdan üzü bu yana təcnis yazmaq deyil, bu işin çətinliyini nəzərə çatdırmaq üçün «təcnis yaratmaq» ifadəsi işlənir. Xoşbəxtlikdən Aşıq Şəmşirin təcnislərində forma-məzmun vəhdətdə olur:

*Təbib qarşı gəlsə, sağalar yara,
İstər ağla, ya sızıda, ya zarı.
Qışın ömrü təslim olur bahara,
Çiçəklərdən bal çəkəcək yaz, arı...*

Aşıq Şəmşirin lirikasından onillər boyu tədqiqatçılar böyük məhəbbətlə söz açırlar. Ustad aşığın lirikasını: ictimai lirika, məhəbbət lirikası, təbiət lirikası kimi bölərək ayrı-ayrılıqda təhlil edirlər. İctimai və məhəbbət lirikası başqa ustad aşıq-şairlərdə də qabarıq şəkildə özünü göstərdiyindən, Aşıq Şəmşirin məhəbbət lirikasından söz açmaq istərdim. Mənə belə gəlir ki, ömründə Kəlbəcəri görməyən adamın belə ustadın təbiət lirikası ilə tanışlıqdan sonra gözləri önündə bu füsunkar diyarın təbiəti istedadlı bir rəssamın fırçasından çıxan heyranedici rəsm əsəri kimi canlanacaqdır. Həqiqətən də, Aşıq Şəmşirin təbiəti vəsf edən şeirlərini oxuduqca heyran olmaya bilmirsən.

*Yaz olanda bizim uca dağlarda,
Öpüşür gül-çiçək, lalə, bənövşə.
Maralların, cüyürlərin gözündən
Utanıb qısıılır kola bənövşə.*

Və ya

*Atam Dəlidağdı, İstisu anam,
Nəvə olub oğlum, qızım dağlara.*

Doğrudur, mənim beş il bir yerdə oxuduğum, tələbə yoldaşım Ənvər Rzanın poeziyası vasitəsi ilə Kəlbəcərin təbiəti bə-rədə az-çox təsəvvürüm var idi. Hətta Ənvərin aşağıdakı mis-ralarını aşiq havası üstündə zümzümə etməkdən doymazdım:

*Mərcanı çiyələk, gül də-rə-dərə,
Gəldim bir də-rəyə, də-rə nə də-rə.*

Mətləbdən uzaqlaşmayaraq çəkinmədən deyə bilərəm ki, aşiq sənətinin əlçatmaz zirvəsi Aşiq Ələsgərdən sonra təbiətin gözəlliyini əks etdirən, orijinal lövhələr yaradan ən mahir sənət-kar Aşiq Şəmşirdir. Güman edirəm ki, şair-aşığın «Duman» şeiri deyilənlərə əyani sübut ola bilər:

*Döşlərdə bənzəyir boz sürülərə,
Dərəyə dolanda yattısır duman.
Hərdən qanadlanıb qalxır havaya,
Qara buludlara qatısır duman.*

*Çökür yer üzünə, öpür çəmənə,
Torpaqda göyərdir yaşıl səmənə,
Sulayıb oyadır tər yasəmənə,
Nərgizin dadına yetişir duman.*

*Dəryadan doldurur piyaləsini,
Şəhdə çimizdirir dağ laləsini,
Gizləyir meşənin şəlaləsini,
Qovuşub əl-ələ tutuşur duman.*

Aşıqların I qurultayı ərəfəsində (5 may 1928) Ü.Hacıbəyli «Aşiq sənəti» adlı çox maraqlı məqaləsində yazırdı:

«Aşiq ifaçılıq məharətini sxolastik mühitdə öyrənmir; ona təmiz hava, yaşıl çəmən, çöl çiçəklərinin ətri, uca dağlar, geniş tarlalar, quşların cəh-cəhi, çayların şırıltısı ilham gətirir. Aşiq əsl azad rəssamdır». (Bax: Ü.Hacıbəyov. *Seçilmiş əsərləri*. Bakı, «Yazıçı», 1985, səh.206).

Aşıq Şəmşirin təbiət lirikasının haradan qaynaqlanaraq məftunedici olması Üzeyir bəyin «Aşıq sənəti» məqaləsini oxuyandan sonra daha aydın başa düşülür.

Aşıq Şəmşir bütün aşıq şeir şəkillərində qələmini sınıamış, uğur qazanmış, saz-söz pərəstişkarlarının qəlbində məskən salmışdır. XX əsr Azərbaycan aşıq poeziyasının görkəmli nümayəndəsi ustad Aşıq Şəmşir, ulu aşıq sənətinə verdiyi töhfələr sayəsində bu müqəddəs sənətin memarları sırasında layiqli yerini tutmuşdur.

DAHİLİK MƏRTƏBƏSİNDƏN VİDA NƏĞMƏSİ *

Dünya ədəbiyyatına dəyərli töhfələr verən, adı fəxarətlə çəkilən ədiblərin sırasında ABŞ yazıçıları Mark Tven, Teodor Drayzer, Cek London, Vilyam Folkner, Ernest Heminquey də vardır. Onların əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunduğundan oxucular və tədqiqatçılar onları yaxşı tanıyırlar. Bu ədiblərdən ikisi – V.Folkner (1949) və E.Heminquey (1954) Nobel mükafatı laureatlarıdır. Təəssüf ki, ABŞ-ın başqa Nobel mükafatı laureatları Elton Sinkler (1930), O'Neil (1936), Perl Bak (1938) və Con Steynbek (1962) barədə indiyə qədər azərbaycanlı oxucuların məlumatı, demək olar ki, yox dərəcəsində olub. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dünya klassikləri və Nobel mükafatı laureatlarının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və çapı barədə tarixi sərəncamından sonra vəziyyət kökündən dəyişib. Bu mühüm sərəncamın sayəsində Azərbaycanlı oxucular XX əsr ABŞ ədəbiyyatının ən görkəmli simalarından biri, Nobel mükafatı laureatı Con Steynbekin (27.02.1902 – 20.12.1968) yaradıcılığı ilə də tanış olmaq imkanı qazanmışlar. Maraqlıdır ki, hələ uşaqlıqdan bədii ədəbiyyata böyük maraq göstərən Con Steynbek 1919-cu ildə ABŞ-ın məşhur Stenford Universitetinə daxil olsa da, ədəbiyyata aludəçilik universiteti tərk etməsinə gətirib çıxarmışdı. Conun ixtisasca müəllimə olan anası Oliviya Hamilton oğlu haqqında demişdi: «O, ya dahi, ya da avara olacaq».

Anasının ilk fikri doğru çıxdı. Con Steynbek iradəsi, istedadı, inadkar çalışqanlığı və zəhməti sayəsində dahilik mərtəbəsinə yüksəldi.

Con Steynbek Amerika və dünya ədəbiyyatına, bir çox dillərə tərcümə edilmiş iki möhtəşəm əsər – «Qəzəb salxımı» və

* Bax: **Con Steynbek**. Seçilmiş əsərləri. Önsöz. Bakı, «Şərq-Qərb», 2013, s. 5-8.

«Həyəcanlarımızın qışı» romanlarını bəxş etmişdir. Bilmək maraqlıdır ki, Con Steynbek Nobel mükafatına oxuculara təqdim olunan «Həyəcanlarımızın qışı» romanına görə layiq görülüb (həqiqət naminə deyək ki, qərarda yazıçının «Qəzəb salxımı» və «Çarlı ilə səyahət» əsərləri də yüksək qiymətləndirilib).

«Həyəcanlarımızın qışı» romanını Azərbaycan dilinə Con Steynbek yaradıcılığından namizədlik dissertasiyası yazan və uğurla müdafiə edən mənim dissertantım Müşfiq Babayev tərcümə etmişdir. Tərəddüd etmədən deyə bilirik ki, M.Babayev Azərbaycanda Con Steynbek yaradıcılığına dair tədqiqat apararı, ölkəmizdə və xaricdə sanballı məqalələri və monoqrafiyası çıxarı ilk və hələlik yeganə araşdırıcıdır. ABŞ ədəbiyyatında epoxa olan Con Steynbekin adıçəkilən iki romanının orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə olunması Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələri yolunda atılan mühüm addımdır. Güman edirəm ki, gələcəkdə görkəmli yazıçının «Qızıl piyalə» (1929), «Gözəgörməz Allaha doğru» (1931), «Lacivərd örüş» (1933), «Tortilla Flət» (1935), «Siçanlar və insanlar haqqında» (1937), «Tükənməz vadi» (1938), «Konserv sırası» (1944), «Mirvari» (1945), «Azmış avtobus» (1947) kimi povest və romanları da Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək oxucuların ixtiyarına verilir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, yazıçının «Mirvari» əsərini Manaf Süleymanov vaxtilə rus dilindən Azərbaycan dilinə çevirərək çap etdirmişdi.

Yazıçının yaradıcılığının birinci mərhələsini təşkil edən «Qəzəb salxımı» romanında xalq taleyi və «orta amerikalı» kimi problemlər gündəmə gətirilir.

«Həyəcanlarımızın qışı» romanında isə yazıçı bütövlükdə Amerika nəsrü üçün səciyyəvi olan mühit və şəxsiyyət probleminin tərkib hissəsi olan – «Amerika həyat tərzi» məsələsini qələmə alır. Tədqiqatçıların qənaətinə görə Con Steynbekin bu əsərləri Amerika reallıqlarını əks etdirən, dağıdıcı təsir gücünə malik bir ibrət güzgülüdür. Yazıçının «Qəzəb salxımı» əsəri

ABŞ-da kənd təsərrüfatında islahatların zəruriliyini ortaya qoymuş, çoxlarını bu barədə düşünməyə vadar etmişdi. Bu romanda yazıçı iş tapmaq ümidilə bir yerdən başqa yerə köç edən, acılıq, səfalət və işsizlikdən əziyyət çəkən insanların iztirablı taleyini, faciəsini ürək ağrısı ilə qələmə alaraq bəşəri fəlakət kimi təsvir etmişdir. Şübhəsiz, buna görədir ki, XX əsrin realist roman ənənələrinin 30-cu illərdəki ən mühüm əsərləri sırasında Con Steynbekin «Qəzəb salxımı» romanı xüsusi yer tutur. Bu, o dövr idi ki, iqtisadi böhran dünyanı çulğamışdı. İctimai-siyasi düşüncədə də, mənəviyyatda da tənəzzül hökm sürürdü. Cəmiyyətin ədəbiyyata marağı sürətlə azalmış, mühitdə ədəbi bir laqeydlik yer almışdı. Görkəmli Amerika yazıçısı V.Houels həmin illəri xatırlayaraq kədər və təəssüflə yazırdı ki, Amerikada ədəbiyyatla məşğul olmaq ciddi iş sayılmırdı. Bu iş heç kimi maraqlandırmırdı ki, bu faydalıdır, yoxsa yox. Biz ədəbiyyatçılar özümüzü elə göstərirdik ki, guya biz də nəyəsə lazırıq, fəqət nə böyüklərin, nə də uşaqların bizə ehtiyacı yox idi. Ədəbiyyat onlar üçün dözülməli, lakin məşğul olmaq baxımından yararsız bir əyləncə idi. (Sovet quruluşu dağıldıqdan sonra, keçid dövründə Azərbaycanda da eyni mənzərə müşahidə olunurdu. Prezidentimizin məlum sərəncamı bu baxımdan misilsiz əhəmiyyət kəsb edir.) Yəqin buna görədir ki, Con Steynbekin «Qəzəb salxımı» o zaman yazılsa da, yalnız 1939-cu ildə işıq üzü gördü, həm də kitabın ikinci işlənmiş variantı. Kitabın ikinci variantını bitirəndə yazıçı xüsusi vurğulayırdı ki, bu kitabı başqa kitablar yazılan kimi yazmayıb, həyatda necə varsa eləcə, bəzək-düzəksiz yazıb.

Con Steynbekin həyat həqiqətlərinə sədaqəti, «orta amerikalı»nın faciəli taleyini tam çılpalığı ilə açıb göstərməsi, kapitalizmin dayaqları olan bankirləri, sindikatları, sahibkar elitanı qəzəbləndirmişdi. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında hadisə olan əsərin yayılmasına qadağa qoyulmuşdu. Bununla belə, «Qəzəb salxımı» öz işini görürdü. Əl-əl gəzən əsər xalqın içə-

risində üzüm salxımını tək tədricən yetişir, qəzəbin necə ətə, şi-rəyə-zəhərə döndüyünü əks etdirirdi.

«Həyəcanlarımızın qışı» isə bütövlükdə Amerikaya, onun faciələrinə, orta amerikalının həyat tərzinə, onun yaşamaq uğ-runda aramsız və amansız mübarizəsinə həsr olunmuş sosial-fəlsəfi romandır.

Fəlsəfi-psixoloji tutumuna görə XX əsr Amerika romanının mükəmməl nümunəsi olan «Həyəcanlarımızın qışı» insan, za-man, cəmiyyət və dünya haqqında yazıçının fəlsəfi düşüncələ-rinin nəticəsidir. Bu problemlər, ümumiyyətlə, Con Steynbek yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. Bunu yazıçının 1962-ci ildə Nobel mükafatı təqdimatı mərasimindəki tarixi nitqindən də görmək olur:

«Bizim böyük günahlarımızı və kədərlərimizi açıb göstər-mək yazıçının borcudur. Yazıçı bunun üçün məsuliyyət daşıyır. Bundan başqa, yazıçıya insan gücünü, onun qəlbinin və ruhu-nun böyüklüyünü – puç olmuş arzu və ümidlərini, cəsarət, mərhəmət və sevgi uğrundağı fədakarlığını göstərmək və vəsf et-mək haqqı tanınmışdır».

Maraqlıdır ki, Con Steynbek yaradıcılığında Şərq fəlsəfə-si və sufilik əsas yerlərdən birini tutur. Bu, səbəbsiz deyildir. Riçard Astro qeyd edir ki, Con Steynbek hələ otuzuncu illər-də, «Lacivərd örüş» hekayələrini yazdığı vaxtlarda Şərq və Asi-ya dinləri ilə ciddi şəkildə maraqlanmağa başlamışdı.

Bu isə qədim yunanların «Günəş Şərqdən doğur» və ya «İşıq Şərqdən gəlir» kəlamının doğruluğuna dəlalət edir. De-məli, bu işıq Con Steynbekin də qəlbinə nurlandırmış, ona dünya şöhrəti gətirən «Həyəcanlarımızın qışı» və «Qəzəb salxımı» ki-mi möhtəşəm əsərlərini yazmaqda yardımçı olmuşdur.

Maraqlıdır ki, Con Steynbekin bu romanlarını Azərbaycan ədiblərindən İsmayıl Şıxlı, Anar, Elçin, Əkrəm Əylisli və baş-qalarının əsərləri ilə müqayisə etdikdə nə qədər oxşar süjet və paralellərin üzə çıxdığının şahidi oluruq.

Con Steynbek ABŞ və dünya ədəbiyyatı tarixinə iki zirvəyə bənzər «Qəzəb salxımı» və «Həyəcanlarımızın qışı» romanları ilə daxil olmuşdur. Bu iki əsər təkcə Steynbek yaradıcılığının deyil, ümumiyyətlə, ABŞ nəsrinin nadir incilərindəndir. Tədqiqatçılar göstərirlər ki, Con Steynbek XX əsrin 60-cı illərinə qədər yazdığı əsərlərinin heç birində «Qəzəb salxımı» səviyyəsinə qalxa bilməmişdir. Lakin yazıçı 1961-ci ildə çap etdirdiyi «Həyəcanlarımızın qışı» əsəri ilə o vaxta qədər yüksələ bilmədiyi zirvəyə yüksəldi. Bu zirvə dünyanın hər yanından göründü və cəmiyyəti bir il sonra Nobel mükafatına layiq görüldü.

«Həyəcanlarımızın qışı» az sonra dünyasını dəyişən yazıçının Amerika və dünya ədəbiyyatında son sözü, vida nəğməsi idi.

XALQIMIZA BAŞ UCALIĞI GƏTİRƏN DİLÇİ ALİM*

Mirzə Kazımbəydən başlamış Azərbaycanda çox görkəmli alimlərin yetişdiyini iftixarla qeyd edə bilərik. Lakin bəzi istisnalar olmaqla, onlar, əsasən, türkologiya və rus dilçiliyi ilə məşğul olmuşlar. Fəxrəddin Veysəllinin 1981-ci ildə germanistika üzrə ilk filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi alması, özü də Leninqradda müdafiə etməsi böyük qələbə idi. Azərbaycanlı tədqiqatçılara Qərbi Avropa dilləri üzrə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq Sovet dönəmində inanılmaz iş idi. Ruslar xarici dillər üzrə azərbaycanlılara yalnız metodika üzrə elmlər namizədi və doktoru olmağa rəvac verirdilər. Onun tələbəlik illəri və elmin bu zirvəsinə qalxmaq üçün hansı maneələri dəf etdiyi gözlərim önünə gəlir. Fəxrəddin müəllimin M.F.Axundov adına İnstitutun alman-fransız dilləri fakültəsinə daxil olduğu 1960-cı ildə mən ingilis dili fakültəsinin 3-cü kursunda oxuyurdum. Alman-fransız dilləri fakültəsində tələbələrin sayı hər kursda 25 nəfərə qədər olurdu. Odur ki, fəal və istedadlı tələbələr tezliklə tanınırdılar. Məsələn, alman şöbəsinə Yusif Xəlilov, Hüseynağa Sadıxov, fransız şöbəsinə Oktyabr Əmirbəyov, Bilal İsmayılov, Çəmən Əliyeva və başqalarını göstərmək olar. Tezliklə Fəxrəddin də sayılıb-seçilən tələbələr sırasına qoşuldu. Mən institutu qurtarıb xaricə getdim. Dörd il sonra doğma instituta dönəndə Fəxrəddin müəllimin institutda işlədiyini gördüm. Sonralar görkəmli dilçi və ədəbiyyatşünas alimlər kimi tanınan Məmməd Qocayev, Rasim Mirzəyev, Cümşüd Əhmədov və başqaları ilə tez-tez toplaşardıq.

Elmi mübahisələr zamanı Fəxrəddin müəllimin mühakimələri bəzən bizi düşünməyə vadar edirdi. Fikirləşirdim ki, o, gə-

* Bax: Fəxrəddin Veysəlli – 70. Böyük alim, böyük şəxsiyyət. Bakı, «Mütərcim», 2013.

ləcəkdə beynəlxalq aləmə çıxacaq alim olacaq. Fikrimdə yanılmamışdım. Elə o vaxt istedadı onu bir çoxlarından fərqləndirirdi. Fəxrəddin müəllimi fərqləndirən bir məqamı xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Fəxrəddin müəllim bəziləri kimi qınından çıxıb qınıni bəyənməyən alimlərdən deyil. Elmi fəaliyyətini Azərbaycan xalqına xidmətdə görən alimdir.

Bilənlər bilir ki, Fəxrəddin müəllim elmin bu zirvəsinə yüksəlincə necə keşməkeşli, əzab-əziyyətli yol keçmişdir. Karl Marksın dediyi «ən ağır, ən daşlı-kəsəkli, əzab-əziyyətli yol elm yoludur», sanki onun boyuna biçilib. Gənclər üçün Fəxrəddin müəllim kimi elm adamları nümunə məktəbi olmalıdır. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı üzrə bizə çox hörmətli Qulam Bağirov, Hüseyin Bayramov, İsfəndiyar Cabbarzadə, Soltanpaşa Vəliyev, Səməd Vurgundan xüsusi kurs aparan Xalq şairi, akademik Bəxtiyar Vahabzadə dərs deyirdi. Germanistika üzrə zirvələr fəth edən professor Fəxrəddin Veysəlli adını çəkdiyim müəllimlərimizin də zəhmətini yüksək dəyərləndirmişdir. Azərbaycan dilinə dair elmi məqalələr, monoqrafiyalar yazmış, alman dilindən Azərbaycan dilinə çox dəyərli elmi və bədii əsərləri tərcümə etmişdir. Məşhur fonoloq N.Trubetskoyun «Fonologiyanın əsasları» kitabını Azərbaycan dilinə tərcümə edib. Ölkəmizdə germanistikanın əsasını qoyan, əməyi layiqincə dəyərləndirilən bu yorulmaz alimin yaradıcılığı xarici ölkələrdə də yüksək qiymətləndirilir və kitabları əcnəbi dillərdə çap olunur. Almaniya və Türkiyədə çıxan monoqrafiyaları deyilənlərə əyani sübutdur. Professor F.Veysəlli dünyanın bir çox məşhur universitetlərində məruzələrlə Azərbaycanı təmsil etmiş, ölkəmizə şöhrət gətirmişdir. Onun alman, ingilis, rus və s. dilləri mükəmməl bilməsi müqayisəli tədqiqatlar aparmasına yol açmışdır. Nəzəri dilçiliyin aktual problemlərinə həsr edilən ikicildlik «Dilçilik ensiklopediyası», beşcildlik «Struktur dilçiliyin əsasları», «Dil» adlı kitabları təsadüfi yaranmamışdır. Fəxrəddin müəllimin rəhbərliyi və redaktorluğu ilə 2007-ci ildən çıxmağa baş-

layan «Azərbaycanda xarici dillər» jurnalı nüfuzlu elmi məcmuəyə çevrilmişdir.

Fəxrəddin müəllimin elmi kadrların yetişməsində də böyük rolu vardır. Məsləhətçiliyi ilə dörd elmlər doktoru, rəhbərliyi ilə 40-dan artıq elmlər namizədi yetişmişdir. Onun Daşkənd, Tbilisi və Bakıda dissertasiya (müdafiə) şuralarının üzvü (indi sədri) olması, Ali Təhsil Nazirliyi nəzdində Avropa dilləri və ədəbiyyatı üzrə Elmi-Metodiki şuraya rəhbərlik etməsi, 1994-2001-ci illər arası Azərbaycan Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət Heyətinin üzvü olması, hazırda AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna rəhbərlik etməsi, onun elmi səviyyəsindən və nüfuzundan xəbər verir.

Professor Fəxrəddin Veysəlli xalqımıza üzuağlığı gətirən, ümumi dilçilik sahəsində nüfuzlu söz sahibi olan alimimizdir. Doğru deyirlər, ağac bar gətirdikcə başını aşağı dikər. Nüfuzlu dilçi alim Fəxrəddin Veysəlli olduqca sadə və təvazökar insandır. Elm fədaisi Fəxrəddin Veysəlli fəxr edilməyə layiq alimdir. Heç şübhəm yoxdur ki, onu yaxından tanıyanlar da mənim kimi düşünür və adı gələndə qürur duyurlar.

XALQIN VƏ NƏSLİN İFTİXARI*

Vaxtilə Anarın ictimaiyyətin böyük marağına səbəb olan «Siz-siz» əsərini oxuyanda incə bir məsələyə görə ürəyimin dərinliyində ona etiraz etmişdim. Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin yubileyinə məqalə yazmaq arzumu gerçəkləşəndə, bu əvəzsiz, örnək əsəri yenedən oxudum və etirazımın səbəbini dərindən dərk etdim.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Gəncədə Xan bağında Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin abidəsinin açılışında iştirak etdikdən sonra seçicilər qarşısında çıxışındakı bir məqam da mənə dəyər oldu. Öndərimiz dedi ki, bu ailə Azərbaycana iki Xalq şairi, bir Xalq yazıçısı bəxş etmişdir. Deməli, Rəsul Rza da, Nigar Rəfibəyli də, elə Anar özü də xalqa məxsusdur, xalqın mənəvi dəyəridir. Qəlbimdən qopan etiraz səsi də elə bununla bağlı idi. Nigar xanım dünyasını dəyişəndə Mərkəzi Komitə onun ikinci Fəxri xiyabanda dəfn olunması barədə qərar qəbul etmişdi. Anar Vəfa Quluzadə vasitəsilə MK-nin katibi Kamran Bağirova çatdırmışdı ki, anam ya atamın yanında, ya da ümumi qəbiristanlıqda – anası Cəvahir xanımın yanında dəfn olunacaq. Nə Mərkəzi Komitə, nə də Anar öz qərarından döndü. Anarı hardasa başa düşmək olardı. Rəsul Rza cəmisi üç ay əvvəl dünyasını dəyişmişdi. Qəlbində yaralar hələ qövr eləyirdi. Bir də ki, sağlığında ehtiram qazanmış insan dünyasını dəyişəndə harda torpağa tapşırılmasından asılı olmayaraq, orada fəxri bir guşə yaranır. Bununla belə, təəssüflə deməliyəm ki, sağlığında rejimin ucbatından bir çox məhrumiyyətlərə məruz qalan Nigar xanım ümumxalq ziyarətindən də məhrum oldu. Bu da Nigar xanımın keşməkeşli taleyindən gələn qismət idi.

Bu gün çoxlarının bəxtəvər deyərək həsəd apardığı Xalq şairi Nigar Rəfibəyli ömrünün yarından çoxunu qorxu-hürkü içə-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 05.07.2013, s.3; «Ədəbiyyat qəzeti», 06.07.2013, s.9.

risində keçirib. Hətta Anar yazır ki, anamın, bəlkə də, yeganə qayğısız, qorxusuz yaşadığı illər yeddi yaşına qədər yaşadığı illərdir. Onun hələ yeddi yaşı tamam olmamış bolşeviklər heç bir günahı olmayan atası Xudadat bəyi suçlayaraq Nargin adasında güllələmişdilər. Ailə pərən-pərən düşmüşdü. Xaricə mühacir edən kim, sürgün edilən kim. Nigar Rəfibəyli xalq düşməninin qızı damğası ilə damğalanmışdı. Müsadirə zamanı evlərindən «Günəş şərqdən doğub, şərqdən doğacaq» adlı şeir tapılıb. Nigar xanıma məxsus olmayan şeiri onun adına çıxıblar. Şairin istedadı parlayan bir dövrdə ona qarşı kəskin hücumlar başladı. Azərbaycanın partiya rəhbərlərindən biri Əliheydər Qarayev Nigar xanıma qarşı təhqir və istehza dolu məqalə yazmışdı. Məqalədə göstərmişdir ki, guya o, bu şeirdə şimaldakılara, sovet hökumətinə «düşmən» münasibətini ifadə edib. Sanki bəzi şairlər məqam gözləyirdilər. Nigar xanıma qarşı kampaniyaya başladılar. İmza toplandı, şeirlər, məqalələr yazıldı. Nigar xanımı işdən çıxardılar. Lakin Anarın yazdığı kimi, həmin sənədə Cəfər Cabbarlı və Səməd Vurğun qol çəkməmişdilər. Az sonra Mikayıl Rzaquluzadə Yazıçılar Cəmiyyətinə Moskvadan məktub göndərərək şeirin ona məxsus olduğunu təsdiqlədi. Bununla belə bu hadisə Nigar xanımın gələcək yaradıcılıq taleyinə əngəl törətdi. Bu, onun istedadının qaбаğına hasar çəkmək kimi bir şey idi.

Maraqlıdır ki, «Günəş şərqdən doğub, şərqdən doğacaq» qədim yunanlara məxsus ifadədir.

Deyirlər, Nigar xanım az yazıb. Bunu biz Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun məqaləsində də, Nazim İbrahimovun tərtib etdiyi «Rəsul Rza. Nigar Rəfibəyli» foto-kitabına yazdığı önsözdə də görürük. Anar isə «Əslim, nəslim, əsrim» romanında bu məsələyə başqa rəqursdan yanaşaraq yazır: «Onun (Nigar xanımın) hər yazılmamış əsərinin, yaranmamış şeirinin günahı bizdədir. Bizim hamımızda və bəlkə də, ən çox məndə. Biz onun vaxtını qarət edirdik, yaradıcılığa aid olan hislərini ta-

lan edirdik. Həmişə yanındaydıq, həmişə onu fikirlərindən ayırırdıq, daxili dünyası ilə baş-başa qalmağa imkan vermirdik». Burada bir həqiqət var. Üç övladı böyütmək, Rəsul Rzanın bir şair kimi ruhi rahatlığını təmin etmək, fikir və qəlbini lüzumsuz qayğılı və həyəcanlardan qorumaq da onun payına düşürdü.

Lakin Nigar xanımın nisbətən az yazmasının əsl səbəbi başqa idi. Prof. Rafael Hüseynov yazır ki, Nigar xanımı az yazmaq zorunda qoyan nə məişət qayğıları idi, nə də mətbəx divarları. İlk növbədə, siyasi hürkələr idi ürəyindəkilərin onda birini üzə çıxarmağa qoymayan. Yazmamaqla ərinə də qoruyurdu.

Arxiv materialları göstərir ki, hətta 40-cı illərin ikinci yarısında Nigar xanım və anası Cəvahir xanımın sürgün edilməsi gerçəkləşibmiş. Xoren Qriqoryanın imzası ilə «hakimiyyətə düşmən münasibət bəslədiklərinə görə» onların sürgün edilməsi barədə sənəd M.C.Bağirovun dərkənarı üçün masasının üstünə qoyulmuşdu. Sənəddə M.C.Bağirovun dərkənarı var: «Ostavit», yəni «toxunmayın, qalsınlar».

Bununla belə Xoren Qriqoryanlar Nigar xanımı bir an belə gözdən qoymurdular.

İlyas Əfəndiyevin xatirələrindən:

«... Kinostudiyada ssenari şöbəsinin rəisi işləyirdim. Unudulmaz dostum rəhmətlik Mehdi Hüseyn də studiyanın direktoru idi. Bir gün onun kabinetində söhbət elədiyimiz vaxt təhlükəsizlik idarəsinin bir polkovniki bir kapitanın müşayiətilə içəri girib şəhər əhvali-ruhiyyə ilə salam verdi. «Bəlkə, direktorla məxfi işləri var», – deyərək fikirləşib otaqdan çıxdım. Onlar gəndəndən sonra Mehdiyənin kabinetinə getdim ki, görüm polkovnik nə üçün təşrif gətirmişdi. Mehdi mənalı təbəssümlə mənə baxaraq dedi: «Balam, bu polkovnik sənə hardan tanıyır? Deyirdi İlyasın kefi necədir?» Daha Mehdiyə heç bir sual vermədim, ancaq ürəyimdə gizli bir narahatlıq qaldı. Bir gün bacanağım, hərbi həkim, polkovnik Əli Axundovu həmin polkovniklə dayanıb söhbət eləyən gördüm. Sonra studiya əhvalatını

bacanağıma danışaraq dedim ki, o polkovnikdən soruşsun görək məni hardan tanıyır. Bacanağım bunu soruşur. Polkovnik gülüb deyib ki, «gəlsin İmran Qasimovun qızının ad günündə Nigar xanım haqqında dediyi tostun mətnini İlyasa göstərim». Daha buna nə söz demək olardı. İmran Qasimovun qızı Səidənin ad gününü keçirirdik. Mən həmin məclisdə Nigar xanım haqqında sağlıq demişdim. Mən ki hökumət əleyhinə, partiya əleyhinə bir kəlmə də deməmişdim. Demək, həyatı zahirən sakit keçən Nigar xanım «Dəniz qırağının» (təhlükəsizlik orqanları nəzərdə tutulur) ciddi nəzarətindəymiş. Və yəqin ki, şairə də ürəyinin dərinliklərində bunu bilirdi».

Təsəllini Dostoyevskinin kəlamında tapırıq: «Böyük insanlar həmişə böyük iztirablar çəkməyə məhkumdurlar».

Nigar xanım məşəqqətli ağır günlərini gənclik dostu, görkəmli dilçi alim Nəzakət Ağazadəyə (AMEA-nın müxbir üzvü Əliheydər Orucovun həyat yoldaşı) həsr etdiyi şeirdə real boyalarla, inandırıcı şəkildə verə bilmişdir.

*... Nə ata çörəyi yedik,
nə gördük qardaş sovqatı.
Qamçıladı bizi acı-acı
sərt üzlü yetimlik həyatı.*

*... Ömrün çətin yollarında
Bizə yar oldu Əli, Rəsul.
Onlar açıq ürəkli,
qaynar məhəbbətli
gənclər idi.*

*O zamanlar bizimlə
ünsiyyət bağlamaq
Sadə sevgi deyil,
böyük hünər idi.*

Xalq düşməninin qızı damğası ilə damğalanan Nigar xanım qorxudan suyu üfürə-üfürə içən adamlar kimi şeirlərində sözləri çox diqqətlə seçirdi. İlhamının qabağına sipər çəkməli olurdu. Heç şübhəsiz, buna görədir ki, 1934-cü ildə çıxan ilk «Şeirlər» adlı kitabından başlamış 1957-ci ilə qədər çıxan 10 kitabının ən iri həcmliyi 64 səhifədən ibarətdir. Lakin ab-hava dəyişəndən, sovet rejimi laxlamağa başlayandan sonra Nigar xanımın kitabları böyük həcmdə, həm də tez-tez işıq üzü görməyə başladı. «Şeirlər» (1959), «Dənizin səsi gəlir» (1964), «Ana səsi» (1969), «İşıqlı dünyam» (1969) və vəfatından bir il sonra çıxan «Həzin bir axşamda düşsəm yadına» (1982) və s.

Bu dövrdə Nigar xanımın tərcüməçilik fəaliyyəti də çox məhsuldar olub. Onun Məhsətidən, Nizami Gəncəvidən, A.Çexovdan, Herbet Uelsdən etdiyi tərcümələr oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılıb. Yaxşı yadımdadır, onun Uelsdən tərcümə etdiyi «Görünməz adam» əl-əl gəzirdi.

Nigar xanımın yaradıcılığı sovet ədəbiyyatının təşəkkül tapdığı illərdən başlamış və demək olar ki, 50 ildən artıq davam etmişdir. Onun poeziyasının ana xəttini elə-obaya, vətənə, xalqa, insana, təbiətə məhəbbət təşkil edir:

*Göy çəmənini, axar suyu,
İlk baharı sevməsəydim,
Xoşbəxt ola bilərdimmi
İnsanları sevməsəydim?!*

Şairin arzusu insanları, xüsusən də o vaxtlar kölə vəziyyətində olan qadınları azad və xoşbəxt görmək idi. Ana mövzusu Nigar xanımın yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçir. Onun analarla bağlı şeirləri xüsusi tədqiqat mövzusudur. Şairin hər şeiri bir kəşfdir. «Toy» adlı şeirə fikir verin:

*Deyirlər ki, qısqanırsan,
anasan, əlbət*

*Oğlun bu gün toy eyləyib
səndən ayrılır.*

Tapıntıya heyran olmamaq olmur:

*Qoy cəbhələr ayırmasın
bizi övladdan,
Qoy aparsın oğulları
gözəl gəlinlər.*

«Mətbəx şeirləri» silsiləsi də belədir. Bu şeirlər ədəbi ictimaiyyətdə arasında böyük marağa səbəb olmuşdu. Bu, ədəbiyyatımıza gətirilən yeni mövzu çaları idi:

*Bütün günü yu, sil,
bişir-düşür;
Birinin qismətinə
yüksək masa arxasında oturmaq,
Birinin qismətinə
qab-qacaq yumaq düşür.
Nə zərər,
Bəzən yüksək məclislərdən
daha parlaq,
daha təmiz olur
Adi mətbəxlər...*

Əslində, «Mətbəx şeirləri» şairin həyat, poeziya haqqında düşüncələri idi.

Aşağıdakı şeirdə olduğu kimi:

*Ürək geniş olarsa,
xəyal dərin olarsa,
Nə arzular ölər,
nə fikir sönər.*

Azərbaycan elminin korifeylərindən biri Nəsirəddin Tusi elm və qələm sahiblərindən danışarkən xüsusi vurğulayırdı ki, elm

və qələm sahiblərini yazdıqlarının çoxluğu ilə deyil, əməllərinin faydalılığı, əxlaqlarının saflığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır. Bu hikmətli kəlam sanki Nigar xanımın həyatına və yaradıcılığına işıq tutur. Nigar xanımın sadəliyi, arzularının səmimiyyəti və təvazökarlığı da öz yerində:

*Heykəl də qoymayın şairə vaxtsız,
Zaman sınağından qoy qalib çıxsın.
Nə oxucu ona söyləsin baxtsız,
Nə dövrən uçurub heykəli yıxsın.*

*Qəlblərdə yaşasın onun heykəli,
Şeiri məşəl kimi illəri yarsın.
Gələcəyin xoşbəxt nəsillərinə
Əsrindən, dövründən salam aparsın.*

Nigar xanımın poeziyası nəğmə qədər qəlbəyatandır. Çünki onun lirikası kövrək, ülvi duyğuları tərənnüm edən yüksək poeziya nümunələridir.

*Ala gözlüm, səndən ayrı gecələr,
Bir il qədər uzun olur, neyləyim?!*

Bu ikicə misranın çəkisi, təsir gücü adamı heyran edir. Odur ki, Nigar xanımın poeziyasının cazibə dairəsindən çıxmaq olmur.

Burada bir məsələdən də söz açmaq yerinə düşərdi.

Mənə belə gəlir ki, son illərdə Güney Azərbaycanda nəğməyə çevrilən, oxunanda insanı haldan-hala salan «Ayrılıq» mahnısının sözləri Nigar xanımın «Ayrılıq» şeirinin təsiri altında yazılıb:

*Mən ki doymamışdım heç vüsalından,
Mənə zülm eylədi yaman ayrılıq.
Nə olaydı bir gün durub yuxudan
Görəydim ki, olub yalan ayrılıq.*

Saf məhəbbət, qadın səadəti, övlad, vətən sevgisi və s. Nigar Rəfibəyli poeziyasının qayəsinə çevrilmişdi. Nigar Rəfibəyli respublikamızda Mirvarid Dilbazidən sonra «Xalq şairi» adına layiq görülən ikinci qadın şairimizdir. O, eyni zamanda «Əməkdar mədəniyyət işçisi» adına layiq görülüb (1967).

Bakıda yaşadığı küçə, Gəncədə oxuduğu məktəb, onun adını daşıyır. Gəncənin ən səfəli yerində – Xan bağında abidəsi ucaldılıb.

Göründüyü kimi, Nigar xanımın əzablı, keşməkeşli tale yolunun sonu işıqlı oldu. Təsadüfi deyildir ki, o, son kitablarından birini «İşıqlı dünyam» adlandırıb.

Bu gün poeziyamızı Nigar xanımsız təsəvvür etmək çətinidir. Onun poeziyası həmişəyaşar və təkrarsızdır. Odur ki, Nigar Rəfibəylinin yaradıcılığı həmişə qələm sahiblərinin və ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olub. Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Əli Kərim, Mirvarid Dilbazi, İlyas Əfəndiyev, Mikayıl Rzaquluzadə, Əzizə Cəfərzadə, Gülrux Əlibəyli, Rafael Hüseynov, Əliağa Kürçaylı, Abbas Zamanov, Balas Azəroğlu, Hüseyn Abbaszadə, Nəbi Xəzri və başqaları onun yaradıcılığına sanballı məqalələr həsr etmişlər.

Nigar xanıma həsr olunan saysız-hesabsız şeirlər, onun təsiri altında yazılan poeziya nümunələri şairin böyük nüfuzundan xəbər verir. Baxmayaraq ki, zamanında repressiyaya məruz qalmış nəslin nümayəndəsi olan Nigar xanıma aşağılayanlar az deyildi. Lakin o, təzyiqlərə mətanətlə sinə gərdi. Nə yaxşı ki onun tale yolunda Rəsul Rza dayanmışdı. Həyatdan, quruluşdan küskün, ürəyi nisgilli Nigar xanıma o vaxt arxa olmaq, həqiqətən də, qəhrəmanlığa bərabər idi. Rəsul Rza sovet rejiminin qəddarlığı tüğyan elədiyi 1937-ci ilin fevralında, hətta Nigar xanımla ailə həyatı qurmaqdan belə çəkinmədi. Şairin bu addımı ona başucalığı gətirmiş, ictimaiyyət arasında onun qorxmazlığı, cəsarəti, mərdliyi barədə fikir formalaşmışdı. Bu, Nigar xanımın böyük ehtiramına, tükənməz məhəbbətinə səbəb olmuş, duyğuları, hisləri ölməz poeziya misralarına çevrilmişdi:

*Sən olmasan baharın,
yazın ətri olmazdı.
Sən olmasan bir dünyaya
sevinc belə çox azdı.
Baharın çiçəkləri
açıb-solmasın sənsiz.
Ömrüm sənsiz olmasın,
şeyrim olmasın sənsiz.*

Nigar xanım bu ölümsüz sətirləri yazanda sanki şair fəhmi ilə duymuşdu ki, elə belə də olacaq. O, Rəsul Rzadan cəmi üç ay sonra, 1981-ci il iyulun 9-da dünyasını dəyişdi. Ömür-gün yoldaşının ölümündən xəbərsiz getdi. Anar, Fidan və Təranə bu ağır xəbəri analarına çatdırmağı rəva görmədilər.

Dahi Hötenin məşhur kəlamı var: «Yalnız ata oğlunun istedadına paxıllıq etmir». Sağlığında Nigar xanımın paxıllığını çəkən, ona qibtə edən, qapısına daş atanlar çox olmuşdur. Lakin Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə demişkən, onlar nə murada yetdi, nə kama çatdı. Onlardan toz izi qədər də bir şey qalmadı. Şanlı bir nəslin yadigarı olan Nigar Rəfibəyli isə gözəl poeziyası, ziyalılığı, yüksək mədəniyyəti və şəxsiyyətinin aliliyi ilə insanların qəlbinə yol tapdı, xalqın sevimlisinə çevrildi.

KAŞ GETMƏYƏYDİM O MÜSABİQƏYƏ

İstedadlı gənclərin seçilib üzə çıxarılmasında dövlətin qayğısı və dəstəyi ilə Azərbaycan televiziyaının keçirdiyi Muğam müsabiqələri müstəsna hadisə kimi təkcə Azərbaycan Respublikasında deyil, beynəlxalq aləmdə də təqdir edilir. Mənəvi zənginliyimizə xidmət edən, gənc müğənnilərin yetişməsinə, formalaşmasına təkan verən də möhtəşəm tədbirə həmişə evdə – televiziya baxmağa üstünlük vermişəm. Həyat yoldaşım qərara gəldik ki, «Muğam televiziya müsabiqəsi – 2013»-ün final yarışmasına qeyri-adi tikili Beynəlxalq Muğam Mərkəzində tamaşa edək. Bu halda mənim bir arzum da gerçəkləşəcəkdi. Əməkdar artist Sahib Paşazadənin ecazkar çalğısını yaxından izləyə biləcəkdim. Bu məqsədlə münisflər heyətinin üzvü, mədəniyyətimizin təbliğinə ömür sərf edən Nadir Axundova müraciət etdim. Sağ olsun, iki dəvətnamə təşkil etdi. Oktyabrın 29-da gözəl əhvali-ruhiyyə ilə Beynəlxalq Muğam Mərkəzinə yollandıq. İlk olaraq səhnəyə Xaqani Hacıyev dəvət olundu. Ola bilsin ki, 3 aydan çox Bakıda, rayonlarda, Naxçıvan Muxtar Respublikasında çıxışlar onu yormuşdu. Bu onun səsindən hiss olunurdu. Əvvəlki yaxşı çıxışlarını nəzərə alaraq münisflər heyətinin bütün üzvləri Xaqaninin çıxışını 10 balla qiymətləndirdilər. Lakin Əlibaba müəllim ürək sözünü deməkdən çəkinmədi: «Bilmirəm səndən xanəndə olacaq, yoxsa yox. Mən çox gənc oxuyanlar görmüşəm, sonralar maşınları, var-dövləti olub. Ancaq müğənni ola bilməyib. Öz üzərində işlə».

Zümrüdün oxumağı da yüksək qiymətləndirildi. Lakin qeyd olundu ki, xəstəliyi onun daha yaxşı oxumasına mane oldu. Sonra səhnəyə çox gənc, 17 yaşlı Orxan Hüseynli dəvət olundu.

Onun gur və məlahətli səsi tamaşaçıları heyran etdi. Əvvəldən axıra bu gənc xanəndənin çıxışı sürəkli alqışlarla qarşılandı. O,

oxuyub qurtaranda gurultulu alqışlar xeyli davam etdi. Münsiflər heyətinin üzvləri – Xalq artistləri Ağaxan Abdullayev, Səkinə İsmayılova, Mənsüm İbrahimov, Bəstəkarlar İttifaqının katibi Sərdar Fərəcov bir kəlmə irad tutmadan ona ən yüksək bal – Xalq artisti Arif Babayevin leksikonumuza saldığı «qızıl 10-luq» verdilər. Növbə Xalq artisti Arif Babayevə gələndə gözlənilmədən: «Bu nədir? – dedi. – Hamıya 10 bal veririk. Bu, müsabiqədir, özü də final yarışmasıdır. Mən Orxana 8 bal verirəm. Bir yeri səhv oxudu».

Zalda bir çaxnaşma düşdü. Mən xalq arasında çox böyük hörmət, sənət dostları arasında böyük nüfuz sahibi olan görkəmli sənətkarımız Arif Babayev haqqında nəsə düşünməkdən çox uzağam. Ona çox böyük hörmətim var. Lakin uman yerdən küsərlər – deyirlər. Axı o, müəllimdir. Arif müəllimin o cür çıxışı bir çoxları kimi mənim də ürəyimdə bir nisgil yaratdı. Mən musiqi aləmindən kənar bir adam olsam da, inanıram ki, Orxan gələcəkdə muğamlarımızı, xalq mahnılarımızı yaxşı təbliğ edəcək, Babək Niftəliyev kimi bir müğənni olacaq.

NİGAR RƏFİBƏYLİNİN KEŞMƏKEŞLİ HƏYATI VƏ YARADICILIQ YOLU*

Nə yaxşı ki, ölkə başçısının sərəncamları əsasında yaradıcı adamların yubileyləri layiqincə, toy-bayram kimi keçirilir, konfranslar, elmi sessiyalar təşkil edilir. Yazıçı və şairlərin yaradıcılığına təbii bir maraq oyanır. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda üzvü olduğum Elmi şurada Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin anadan olmasının 100 illiyi ilə əlaqədar çapa təqdim etdiyim bu məruzəyə hazırlaşanda, bir çoxunun nəğməyə çevrilərək dillər əzbəri olan şeirlərini yenidən nəzərdən keçirdim və qəribə bir mənzərə ilə üzləşdim. Bir daha kəşf etdim ki, poeziya insanın hər yaş dövründə bir cür anlaşılır, duyulur, ayrı cür dərk edilir. Poeziyanın ölməzliyi bundaymış. Buymuş onun möcüzəsi. Buymuş onun həmişəyaşarlığı. Bənzərsiz aləm, canlı və zərif xilqət olan poeziyanı onun daxilində olan doğruluğa və saflığa görə oxuyur və sevirik.

Məna və dəyərinə görə lirik əsər heç şeydən, heç kimdən asılı olmur. O özü bütün fikir kamilliyindən ibarət olan bir aləmdir. Nigar xanımın ölməz poeziyasını yenidən oxuduqca özümü bu aləmdə hiss etdim. Həqiqətən də, Nigar xanımın poeziyası zərif duyğular aləmidir. İntellektual səviyyəsi ilə seçilən Nigar Rəfibəylinin poeziyası təkrarsızdır.

Nigar Rəfibəyli o taylı-bu taylı Azərbaycanımızın Xalq şairi adına layiq görülən üç qadın şairəmizdən biridir. Nigar xanıma qədər bu fəxri ada Mirvarid Dilbazi və Hökumə Billuri layiq görülmüşdülər.

Nigar Rəfibəylinin xidmətləri Sovet quruluşu laxlamağa başlayandan sonra qiymətləndirilməyə başlandı. Azərbaycanın Əməkdar mədəniyyət işçisi adına layiq görüldü. «Şərəf nişanı» ordeni ilə təltif edildi. Dalbadal kitabları, tərcümə əsərləri

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 01.11.2013.

çıxmağa başladı. Bu, çoxlarının bəxtəvər deyərək ona həsəd aparmasına, hətta paxıllığını çəkməsinə səbəb oldu. Bu, təbii haldır. İstedadlı adamlara həsəd aparana çox olub və olacaqdır. Alman filosofu Höte təsadüfi demirdi: «Yalnız ata oğlunun istedadına paxıllıq etmir».

Vaxtın yaddaşı zəif və unutkan olur. Çoxları unutmuşdular ki, Nigar xanımın həyat və yaradıcılığı necə əzab-əziyyətli, ağrılı-acılı, daşlı-kəsəkli, keşməkeşli olub. Nigar xanım cəmi 68 il ömür sürüb (1913-1981). Lakin bu illərin yarıdan çoxunu qorxu-hürkü içərisində yaşayıb. Onun iztirabları 7 yaşından başlayıb. 1919-cu ildə onun atasını – Azərbaycanın ilk ali təhsilli cərrahı Xudadat bəyi heç bir günahı olmadan bolşeviklər suçlayaraq Bakıya etap etmiş, Nargin adasında güllələnmişdilər. Nigar xanımın iki qardaşından biri Türkiyəyə, biri isə Rusiyaya mühacir etmişdi. Evləri müsadirə edilən balaca Nigar və anası Cəvahir xanım ağır günlər keçirirdilər. Hətta qohum-qonşu belə «xalq düşməni» damğası ilə damğalanan ailəyə kömək etməkdən belə çəkinir. Onların həyatını Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızı Sara xanımın 60-cı illərə qədər gözümüzün qabağında keçən acınacaqlı həyatı ilə müqayisə etmiş olsaq, gerçəklik bizi dəhşətə gətirər.

Az sonra Cəvahir xanımla Nigarı Bakıya sürgün edirlər. Nigar artıq şeirlər yazırdı. İlk şeiri 1928-ci ildə çap olunmuşdu. 1930-cu ildə Bakıda Pedaqoji Texnikumu bitirir. Daim nəzarətdə olan ailənin evini yoxlayanda çekistlərin əlinə «Günəş şərqdən doğub, şərqdən doğacaq» şeiri keçir*. Mikayıl Rzaquluzadəyə məxsus bu şeir gənc şairəyə qarşı amansız hücumlara əsas verir. Buna siyasi rəng verirlər. Əslində, bu, yunan kəlamıdır.

* «Günəş şərqdən doğub, şərqdən doğacaq» şeirinə siyasi don geydirirlər. Guya gənc şairə Sovet quruluşuna qarşı çıxıb. Əslində, «Günəş şərqdən doğur» və ya «İşiq şərqdən gəlir» qədim yunanlara məxsus ifadədir.

Şairənin istedadının parlادیğı bir dövrdə haqqında tənqidi məqalələr yazılır. Cəfər Cabbarlı və Səməd Vurğunu çıxmaq-la bir çoxları onu «ifşa edən» sənədə qol çəkirlər.

Nigar xanımı işdən çıxarırlar. Ana-bala ağır vəziyyətə düşürlər. Mikayıl Rzaquluzadə Moskvadan Yazıçılar Cəmiyyə-tinə məktub göndərərək «Günəş şərqdən doğub, şərqdən doğa-caq» şeirinin ona məxsus olduğunu təsdiq etsə də, olan olmuş, keçən keçmişdi. Bu hadisə Nigar xanımın istedadının qabağı-na hasar çəkmək kimi bir şey idi.

Deyirlər, Nigar xanım az yazıb. Anar bütün günahı ailənin üzərinə götürür.

Burada bir həqiqət var. Üç övladı dünyaya gətirmək, bö-yütmək, Rəsul Rzanın bir şair kimi ruhi rahatlığını təmin etmək, fikir və qəlbinə lüzumsuz qayğı və həyəcanlardan qorumaq da Nigar xanımın payına düşürdü. Lakin Nigar xanımın nisbətən az yazmasının səbəbi nə məişət qayğıları idi, nə də mətbəx di-varları. Siyasi hürkülər idi. O, ürəyindəkiləri üzə çıxarmamaq-la ərinə də qoruyurdu.

Arxiv materialları göstərir ki, hətta 40-cı illərin ikinci ya-rısında Nigar xanım və anası Cəvahir xanımın sürgün edilmə-si gerçəkləşibmiş. Xoren Qriqoryanın imzası ilə «hakimiyyə-tə düşmən münasibət bəslədiklərinə görə» onların sürgün edil-məsi barədə sənəd M.C.Bağirovun dərkənarı üçün masasının üstünə qoyulmuşdu. Sənəddə M.C.Bağirovun dərkənarı var: «Os-tavit», yəni «toxunmayın, qalsınlar».

Bununla belə Xoren Qriqoryanlar Nigar xanımı bir an be-lə gözdən qoymurdular.

Azərbaycan elminin korifeylərindən biri Nəsirəddin Tusi elm və qələm sahiblərindən danışarkən xüsusi vurğulayırdı ki, elm və qələm sahiblərini yazdıqlarının çoxluğu ilə deyil, əməlləri-nin faydalılığı, əxlaqlarının saflığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır. Bu hikmətli kəlam sanki Nigar xa-nımın həyatına və yaradıcılığına işıq tutur. Nigar xanımın sa-dəliyi, arzularının səmimiyyəti və təvazökarlığı da öz yerində:

*Heykəl də qoymayın şairə vaxtsız,
Zaman sınağından qoy qalib çıxsın.
Nə oxucu ona söyləsin baxtsiz,
Nə dövrən uçurub heykəli yıxsın.*

*Qəlblərdə yaşasın onun heykəli,
Şeiri məşəl kimi illəri yarsın.
Gələcəyin xoşbəxt nəsillərinə
Əsrindən, dövründən salam aparsın.*

Nigar xanımın poeziyası nəğmə qədər qəlbəyatandır. Çünki onun lirikası kövrək, ülvi duyğuları tərənnüm edən yüksək poeziya nümunələridir.

*Ala gözlüm, səndən ayrı gecələr,
Bir il qədər uzun olur, neyləyim?!*

Bu ikicə misranın çəkisi, təsir gücü adamı heyran edir. Nigar xanımın poeziyasının cazibə dairəsindən çıxmaq olmur.

Odur ki, görkəmli və tanınmış bəstəkarlarımız Nigar xanımın poeziyasından qədərincə bəhrələnmişlər.

Fikrət Əmirov, Səid Rüstəmov, Tofiq Quliyev, Polad Bülbüloğlu, Emin Sabitoğlu, Cavanşir Quliyev və başqaları Nigar xanımın şeirlərinə insanı haldan-hala salan mahnılar bəstələmişlər. Zeynəb Xanlarovanın «Dağları duman alanda», Akif İslamzadənin «Ala gözlüm», Xədicə Abbasovanın «Aman ayrılıq» və başqalarının oxuduqları mahnılar indinin özündə belə ən çox sevilən bəstələrdəndir.

Nigar xanım məşəqqətli ağır günlərini onunla eyni taleyi yaşamış gənclik dostu, görkəmli dilçi alim Nəzakət Ağazadəyə (AMEA-nın müxbir üzvü Əliheydər Orucovun həyat yoldaşı) həsr etdiyi şeirdə real boyalarla, inandırıcı şəkildə verə bilmişdir.

*... Nə ata çörəyi yedik,
nə gördük qardaş sovqatı.*

*Qamçıladı bizi acı-acı
sərt üzlü yetimlik həyatı.*

*... Ömrün çətin yollarında
Bizə yar oldu Əli, Rəsul.
Onlar açıq ürəkli,
qaynar məhəbbətli
gənclər idi.*

*O zamanlar bizimlə
ünsiyyət bağlamaq,
Sadə sevgi deyil,
böyük hünər idi.*

Onu da deyim ki, Rəsul Rzanın cəsarəti və sevgisi ona başucalığı gətirmiş, ictimaiyyət arasında onun qorxmazlığı, mərdliyi barədə fikir formalaşmışdı. Aradan 100 ilə yaxın vaxt keçsə də, Rəsul Rzanın bu addımı unudulmur. Nümunə olaraq qalır.

Bu günlərdə Nigar Rəfibəylinin 100 illik yubileyi münasibəti ilə Türkiyədə «Ala gözlüm» adlı kitabı çıxıb. Kitaba Avrasiya Yazarlar Birliyinin sədri Yaqub Öməröglü maraqlı önsöz yazıb. Bu yazıda iki məsələ diqqətimi çox çəkdi və məni sevindirdi. Məqalədən məlum olur ki, hələ o vaxtlar Nigar Rəfibəylinin şeirlərinə bəstələnmiş «Ala gözlüm», «Dağları duman alanda», «Əsən yellər» kimi məşhur mahnılar Türkiyə radiosunda tez-tez səsləndirilmiş. Lakin onları «Qars türküsü» adı ilə verərmişlər ki, sovetlər bir oyun çıxartmasınlar. Önsözdə Yaqub Öməröğlunun etirafı da səmimi görünür:

«İllər sonra bizi başqa dünyaya aparən bu misraların da azərbaycanlı şair Nigar Rəfibəyliyə aid olduğunu öyrənəcəkdim.

Sevdiyim şeirlərin müəllifi olaraq tanıdığım Nigar Rəfibəylini həyatı haqqında öyrəndiklərimdən sonra o mənim könül dünyamda narın, titrəyərək baxdığım kristal bir abidəyə çevrildi. Hətta bəzi dostlar məni anlamaqda çətinlik çəkəcəklər, am-

ma Nigar xanımın həyat yoldaşı və Azərbaycanın böyük şairi Rəsul Rzanı ən çox Nigar xanımla evləndiyi üçün sevdim».

Burada bir məsələni də demək zorundayam.

Vaxtilə Anarın ictimaiyyətin böyük marağına səbəb olan «Siz-siz» əsərini oxuyanda incə bir məsələyə görə ürəyimim dərinliyində ona etiraz etmişdim. Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin yubileyinə məqalə yazmaq arzumu gerçəkləşəndə bu əvəzsiz, örnək əsəri yenidən oxudum və etirazımın səbəbi daha da aydın oldu.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Gəncədə Xan bağında Xalq şairi Nigar Rəfibəylinin abidəsinin açılışında iştirak etdikdən sonra seçicilər qarşısında çıxışındakı bir məqam da mənə dəyər oldu. Öndərimiz dedi ki, bu ailə Azərbaycana iki Xalq şairi, bir Xalq yazıçısı bəxş etmişdir. Rəsul Rza da, Nigar Rəfibəyli də, elə Anar özü də xalqa məxsusdur, xalqın mənəvi dəyəridir. Qəlbimdən Anara qarşı qopan etiraz səsi də elə bununla bağlı idi. Nigar xanım dünyasını dəyişəndə Mərkəzi Komitə onun ikinci Fəxri xiyabanda dəfn olunması barədə qərar qəbul etmişdi. Anarın fikri fərqli idi: «Anam ya atamın yanında I Fəxri xiyabanda, ya da ümumi qəbiristanlıqda – anası Cəvahir xanımın yanında dəfn olunacaq». Anarı hardasa başa düşmək olardı. Rəsul Rza cəmisi üç ay əvvəl dünyasını dəyişmişdi. Qəlbində yaralar hələ qövr eləyirdi. Bir də ki, sağlığında ehtiram qazanmış insan dünyasını dəyişəndə harada torpağa tapşırılmasından asılı olmayaraq, orada fəxri bir guşə yaranır. Bununla belə, təəssüflə deməliyəm ki, sağlığında rejimin ucbatından bir çox məhrumiyyətlərə məruz qalan Nigar xanım ümumxalq ziyarətindən də məhrum oldu. Bu da Nigar xanımın keşməkeşli taleyindən gələn qismət idi. Təsəllini onda tapırıq ki, Bakıda yaşadığı küçə, Gəncədə oxuduğu məktəb şairənin adını daşıyır. Gəncənin seyrangahı Xan bağında abidəsi ucalır. Hər gün yüzlərlə Gəncə sakini və qonaqlar onu ziyarət edirlər.

BAYATILAR FOLKLORDA VƏ YAZILI ƏDƏBİYYATDA*

Məhəmməd Əmaninin, Sarı Aşığın zamanında folklorumuzun və yazılı ədəbiyyatımızın çələnginə çevrilən bayatılar XX əsrin I yarısında zamanı keçmiş janr hesab edilməyə başlamışdı. Odur ki, şairlərimizin yaradıcılığında bu janra önəm verilməmişdi. Hətta xalq arasından toplanmış bayatıların çapı da nadir hallarda işıq üzü görürdü. 1925-ci ildə bayatılar «Maanilər» adı altında çap olunub. 1938-ci ildə Hümət Əlizadə «Azərbaycan bayatıları» kitabını buraxıb. 1943-cü ildə isə M.Təhmasibin «Bayatılar» kitabı Mehdi Hüseynin sanballı giriş məqaləsi ilə çap edilib.

Lakin XX əsrin 2-ci yarısında bayatılar həm toplanıb nəşr olunmağa, həm də tədqiq olunmağa başladı. Folklor üzrə dərslərlər yazıldı. Dərslərlərdə bayatılara geniş yer ayrıldı. Ali məktəblərdə tədris olundu.

Bu dövr bir də onunla əlamətdar oldu ki, şairlərimiz bayatı yazmağa başladılar. Maraqlıdır ki, bu sahədə ilk addımı Azərbaycanda sərbəst şeir məktəbinin banisi, Xalq şairi Rəsul Rza atdı. Heç şübhəsiz, Rəsul Rzanın bu janra müraciət etməsində Kərkük bayatılarının rolu və təsiri böyük olmuşdur. Məsələn burasındadır ki, Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə və Qasım Qasımzadə 1959-cu ildə Kərbəlada dahi Füzulinin qəbrini və Kərkükdə şairin nəvə-nəticələrini ziyarət edərkən təsadüfən kitab dükanında şairin əlinə Əta Tərzibaşının «Kərkük xoyratları və maniləri» kitabı keçir. Rəsul Rza yazırdı: «Kitabı vərəqlədikcə daxili bir həyəcədən bağrım qəhərlənir, ürəyim quş kimi çırpınır, sinəmdən çıxmaq istəyirdi».

Şair hiss və həyəcanının səbəbini sonralar bir dissertasiya işinə bərabər «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» elmi-publisistik əsərində izhar etdi. Şairin bu əvəzsiz əsəri birgə çap etdirdiyimiz

* Bax: **Əli Rza Xələfli**. Bir bayatı çağırdım. Önsöz. Bakı, Xəzər Universitetinin nəşriyyatı, 2013, s. 5-10.

«Kərkük bayatıları» (1968) kitabını bəzədi, onun dəyərini artırdı. Ancaq bu elmi-tədqiqat əsərini yazmaqla şairin ürəyi sakitləşmədi. Özü bayatılar yazmağa başladı və 1964-cü ildə «Aşiq Yanıqlı bayatıları» işıq üzü gördü. 1980-ci ildə isə şairin «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» əsəri yayımlandı. 1981-ci ildə dünyasını dəyişən Rəsul Rza sanki İraqın, xüsusən də Kərkükün bu gününü görüb. Deməli, şairlər hissiyyatla, duyumla gələcəkdə baş verəcək hadisələri görə bilirlər. «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» deyilənlərə dayaqlı olur:

<i>Bağdaddan karvan gəlir,</i>	<i>Kərkükün baş qalası,</i>
<i>Dərdli, pərişan gəlir.</i>	<i>Divarı daş qalası.</i>
<i>Kimlər qurban kəsilib,</i>	<i>Ölü ana yanında</i>
<i>Sularım al-qan gəlir.</i>	<i>Tökür qan-yaş balası.</i>

Azərbaycanda xoyratlardan ilhamlanaraq bayatı janrına müraciət edən şairlərdən biri də Hüseyn Kürdoğludur. Şairin min bayatını içinə alan və «Min bir bayatı» (1992) adlandırılan kitabında, hətta «Yolları daşlı Kərkük» bölümü vardır.

<i>El sözü urvat imiş,</i>	<i>Sovu yox;</i>
<i>Qənd imiş, nabat imiş.</i>	<i>Qılıncımın sovu yox.</i>
<i>Bayatının bacısı</i>	<i>Minmişəm qəm atına</i>
<i>Kərkükdə xoyrat imiş.</i>	<i>Başında cilovu yox.</i>

Hüseyn Kürdoğlunun «Yurduma qurbandır sözüm» (2005) adlı 512 səhifəlik kitabında da xoyratlar çoxluq təşkil edir. Şairin bayatı-xoyrat janrında yazılmış iki poeması da vardır: «Aşiq və Yaxşı» (1997) və «Tovuzum mənəm, Oğuzum mənəm» (1998).

Görkəmli etnoqraf alimimiz, akademik, yazıçı və şair Teymur Bünyadovun da ikicildlik «Bayatılar» kitabı vardır. Bütün bunlar bu qədim janra olan münasibətin köklü şəkildə dəyişdiyini göstərir.

Şair, publisist, bir çox poema, şeir topluları, monoqrafiya və roman müəllifi Əli Rza Xələflinin də qələminə bayatı janrında sınaması maraqlıdır. Onun «Bayatı çələngi» adlı kitabının

əlyazmasını vərəqlədikcə göz önündə vətən xəritəsi, onun dağları, çayları, obaları, gözəl Qarabağı, Cəbrayılı, Füzulisi, Ağdamı, Şuşası və s. canlandı. Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, şair ortaya bayatı janrının tələblərinə tam cavab verə biləcək bir əsər qoymuşdur. Əli Rza Xələflinin əsərində bayatların əvvəlinə «Əziziyəm», «Mən aşıq», «Aşıq» kimi sözlərin artırılmasına təsadüf edilmir.

Yalnız iki bayatıda (s.40) «Eləmi» artırma sözə rast gəlinir. Təbii ki, bu, doğru deyildir. Bayatıda əsas şərt reallıqdır. Epik növdə xalqın dilək və arzuları müəyyən əfsanəvi ünsürlərlə qarışdığı halda, bayatılarda arzu-dilək real ünsürlərdən ibarət olur. «Bayatı çələngi» tamamilə real ünsürlərdən ibarət bir əsərdir. Hər birində bir dünya fikir olan bayatıları fərqləndirən başlıca cəhət hər birinin ayrı-ayrılıqda bitkin bədii əsər olmasında, mənə ilə fəlsəfi fikrin yığcam, əxlaqi və ictimai anlamların dərin olmasındadır. Əsər bu baxımdan da qənaətbəxşdir. Əsərdə toponimlərdən yerli-yerində, bol-bol istifadə olunması da əsərin bədii və elmi dəyərindən xəbər verir. Burada, hətta Savalan da, Kərkük də var.

Şairlərimizin dağlara çoxsaylı qoşmalar həsr etdiyi, dağlara vəsf etdiyi məlumdur.

Əli Rza Xələflinin «Bayatı çələngi» əsərində də dağlara həsr olunmuş çoxsaylı bayatılar var ki, onlar əsərə yenilik çaları gətirir. Şair təsəllini dərdini dağlara söyləməkdə tapır. Düz ilqarlı dağlardan əlac diləyir. El-oba didərgin düşəndən sonra yalnız qalan dağların halına acıyır.

Arzum, niyyətim dağlar,

Vüsala yetim, dağlar.

Əlin eldən üzüldü,

Sən qaldın yetim, dağlar.

Gülü bitəndi dağlar,

Günü ötəndi dağlar.

Demə kimsəsiz qaldı,

Özü Vətənli dağlar.

El-obadan didərgin düşmüş şair təsəllini doğma yurd-yuva həsrətini, dərd-ələmini dərdbilənlərə, həsrət nə olduğunu bilənlərə bayatılarla izhar etməkdə tapır:

*Dəyməsin xətər mənə,
Çəkdiyim yetər mənə.
Bircə günün həsrəti,
Min aydan betər mənə.*

*Dərdimə həmdəm ağlar;
Yad gülər, həmdəm ağlar.
Vətən sarı qərribin,
Gözləri hər dəm ağlar.*

Hər sözün çəkisi, dərin mənası olan misralar dərdə düşmüş şairin istedadından xəbər verir:

*Gözləri yolda qalan,
Yarımcan diriyəm mən.*

Şair qaçqın, köçkün taleyindən, qismətindən də şikayətlənir. Reallığa söykənən misralar adamı haldan-hala salır:

*Dən atdım, əlaq bitdi,
Bəxtimin zəmisində.*

Və ya:

*Dərdim pətək eylədi,
Şan-şan olan bağrımı.*

Əli Rza Xələfli azacıq qəm-qüssədən kənar olanda, pərvazlanıb Azərbaycanın bütün guşələrinə, eləcə də «Bilmirəm haralıyam, torpağım, daşım qərrib» deyən Kərkük ellərinə baş vurur:

*Kərkükdə Məndəli var;
Yurdsevər min dəli var.
Sözə könül bağlayan
Burda da mən dəli var.*

Göründüyü kimi, xalq yaradıcılığının ən qədim növü belə yeni dövrün fikrini ifadə etməkdə çox münasib forma olur. Məhz buna görə də tanınmış şair Əli Rza Xələflinin folklorun zəngin janrı bayatılara müraciətini açıqlayıram. Əminəm ki, şairin bu əsəri də illərdən bəri isti münasibətdə olduğu oxucuların və tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olacaqdır.

KEŞMƏKEŞLİ DÜNYANIN XOŞBƏXTİNİN ŞAH ƏSƏRİ*

Həmsöhbətim danışıqca, məntiqi ardıcılıqla cümlələri bir-birinə caladıqca, asanlıqla mövzudan mövzuya keçdikcə xəyalımda keçən əsrin 50-80-ci illəri canlanırdı. O vaxtlar çox savadlı, bilikli və çox məlumatlı adamları «canlı ensiklopediya» adlandırırdılar. İndi belələrini barmaqla saymaq olar. Sayı-hesabı bilinməyən televiziya kanalları, radio, internet, kompüter, «şeytan əməli»nin lap böyüyü cib telefonları «canlı ensiklopediyalar»ı unutturub. Xoşbəxtlikdən az da olsa «canlı ensiklopediya» missiyasını yerinə yetirənlər vardır. Onlardan biri, bəlkə də, birincisi akademik Vəsim Məmmədəliyevdir. Bir dəfə söhbət poeziyadan düşmüşdü. Dedim ki, payız haqqında ən gözəl şeiri Abbas Səhhət yazıb. Payız fəslini dahi rəssamlar sayacağı təsvir edib. Aşağıdakı dörd misranı əzbərdən dedim:

*Əsdi xəzan yeli, payız yetişi,
Bağın mənzərəsi tamam dəyişdi.
Küləklər taladı bağcanı-bağı,
Söndü al güllərin yanar çırağı.*

Gözləmədiyim halda Vəsim müəllim özünəməxsus təmkinlə dedi ki, şeir Nizaminindir. Abbas Səhhət onu tərcümə edib.

Deməyə söz tapmadım. Ürəyimdən keçən bu oldu: «Bu adam canlı ensiklopediya» deyil, bəs nədir? Hardan deyirsən, ordan kəsir.

Vəsim müəllimlə müqayisəyə sığmasa da, həmsöhbətim Əminə Tuncay da «canlı ensiklopediya»dır – desəm, həqiqətdən kənar olmaz. Təsadüfi deyildir ki, sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Ramiz Zöhrabov Əminə xanımı «ensiklopedik bilik sahibi» adlandırmışdır.

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 10.01.2014.

Məlumat üçün deyim ki, Əminə xanım İncəsənət Universitetini bitirmiş, görkəmli bəstəkar Şəfiqə Axundovadan dərslər almış, 1992-ci ildə «Muğamların fəlsəfi dünyası və tariximizdə musiqinin əhəmiyyəti» mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Onu da deyə bilərik ki, o, Hacı Mayıl kimi qəzəlxan, Hacı Səməd və oğlu Hacı Hidayət kimi muğamat biliciləri yetişdirən Nardaran kəndində dünyaya göz açıb. Əminə xanımda muğama maraq və məhəbbət o mühitdə yaranıb. Muğamlarımıza dair sanballı əsərlər yazıb. Elə yenincə çapdan çıxmış «Musiqi töhfələri» (Bakı, «Adiloğlu», 2013, 324 səh.) kitabının böyük bir hissəsi muğamlarımıza həsr olunub. Kitabı şərti olaraq iki bölümə ayırmaq olar. Birinci bölüm dəyi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığından bəhs edir. İkinci bölüm Azərbaycan xalq musiqisi və muğamlarımızla bağlı tədqiqatlar aparən xarici araşdırıcılar daxil olmaqla musiqişünaslara, mədəniyyət, incəsənət xadimlərinə, müğənnilərə, tarzənlərə, aşıklara, folklorşünaslara, bəstəkarlara, musiqi məclislərinə və s. həsr olunub. Kitabdakı yeniliklər, sürprizlər adamı heyran edir. Akademik Vasim Məmmədəliyevin redaktoru olduğu bu əvəzsiz əsərə ölkəmizin hüdudları xaricində də yaxşı tanınan Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının alimləri, sənətşünaslıq doktorları, professorlar Emruz Əfəndiyeva, Zenfira Qafarova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, BMA-nın prorektoru Gülnaz Abdullazadə, sənətşünaslıq doktoru, professor Arif Əsədullayev və Bəstəkarlar İttifaqının katibi, tanınmış bəstəkar Sərdar Fərəcov rəy vermişlər.

Vətənpərvərlik üstündə köklənən kitabda yer alan 106 məqalənin əksəriyyəti adamı duyğulandırır, istər-istəməz qürur hissi keçirirsən.

Keçən əsrin ortalarında bütün dünyada məşhur olan ABS müğənnisi Pol Robson haqqında məqalədən məlum olur ki, iyirmidən artıq dildə mahnı oxuyan dünya şöhrətli müğənni Moskvada Səid Rüstəmovun şair Hüseyn Arifin sözlərinə bəstələdiyi «Mən sülhə səs verirəm» mahnısını oxumuşdur.

Əminə xanımın dəyərli kitabından bir məsələ də aydın olur. Kərküklü alim Əta Tərzibaşı «Kərkük xoyratları və maniləri» kitabında (İstanbul, 1975, s.264) yazır ki, kərküklü müğənni Sidiq Bəndə Qafur ümumi bir münasibətdə bir azəri şairinin şeirinə bəstələnmiş «Çırpınırdı Qara dəniz» mahnısını oxuduğuna görə zindana atıldı, başı çox bəlalər çəkdi.

O vaxtlar biz nə şairin, nə də mahnının müəllifinin adını bilirdik. Sovet İttifaqının süqutundan sonra öyrəndik ki, şeir repressiya qurbanı Əhməd Cavada məxsusdur. Musiqişünaslar xaric, görəsən, çoxmu adam bilir ki, bu möhtəşəm mahnının müəllifi dahi bəstəkar Üzeyir bəy imiş?!

Burada oxucular üçün maraqlı olacağını nəzərə alaraq bir məsələdən də danışmaq yerinə düşərdi. Akademik Bəkir Nəbiyev «Üzeyir bəyin izahlı ömürnaməsi» kitabının əlyazmasını oxuyub redaktə etməyi mənə həvalə etmişdi (belə şeylər olur. Kitab çıxanda redaktor kimi başqa adamın adı getmişdi). Böyük həcmli əsərin əlyazmasını 10 günə oxuyub redaktə edəndən sonra mənim üçün bir-biri ilə əlaqəli, lakin kitabda əksini tapan iki məsələ qaranlıq qaldı. Kitabın əlyazmasını Bəkir müəllimə qaytaranda müəllifə 14.02.11 tarixli bir məktub da ünvanladım. Məktub «Seçilmiş əsərləri»min V cildində (Bakı, «Təhsil», 2012, s.203) bütövlükdə çap olunub. Məktubdan bir hissəni oxucuların diqqətinə çatdırıram: «Deyilənlərə görə, Firidun bəy Gəncədə öldürüləndə Nərimanov Üzeyir bəyi öz evinə gətirir ki, ona toxunmasınlar. Təəssüf ki, Üzeyir bəylə Nərimanovun münasibətləri barədə kitabınızda elə bir məlumat rast gəlmədim. Çox istərdim Azərbaycanın ağır vaxtlarında hər ikisi Bakıda fəaliyyət göstərən bu iki tarixi şəxsiyyətin münasibətlərinə dair kitabınızda nəşə olaydı».

Məktubda Paşa Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» kitabında Nərimanovun dahi bəstəkarın «Əsli və Kərəm» əsərinə rəy yazdığını da göstərmişdim. Təəssüf ki, Bəkir müəllimin səhhəti axtarışlarını davam etdirməyə imkan vermədi.

Budur, Əminə Tuncayın «Musiqi töhfələri» kitabında oxuyuruq ki, Nəriman Nərimanov 1916-cı ildə Üzeyir bəyin «Arşın mal alan» operettası və «Əsli və Kərəm» operasına bir-birinin ardınca iki məqalə həsr edib. Üzeyir bəyin istedadını yüksək qiymətləndirən Nərimanov məqalədə bəstəkarın xalq yaradıcılığına həssas və dahiyənə münasibətinə heyranlığını bildirmişdir.

Yeri gəlmişkən, Əminə xanım dahi bəstəkarın «Leyli və Məcnun» operasını hərtərəfli şərh edərək orada istifadə olunmuş 25 muğamın fəlsəfi və lüğəti təhlilini elmi əsaslarla açıqlamışdır.

«Musiqi töhfələri» kitabının 1-ci bölümündə müəllifin «Leyli və Məcnun» operasında Füzuli və Üzeyir zirvəsinin fəlsəfi dünyası», «Ü.Hacıbəyli və S.Vurğunun musiqi haqqında mülahizələri», «Hafiz Şirazi Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığında», «Ü.Hacıbəyli ocağının yetişdirməsi», «Üzeyir irsini qoruyub yaşadan sənətkar» və s. ilhamla, milli irsə məhəbbətlə yazılmışdır.

Bu bölümə, eləcə də akademik Ziya Bünyadovun üzə çıxaraq ərəb dilindən tərcümə etdiyi «Koroğlu» dastanının yeni qolu «Misri qılıncın oğurlanması»ndan, «Koroğlu» operasından, onun ifaçısı, xalq qəhrəmanının möhtəşəm obrazını yaradan Bülbüldən, «Gerçək xalq qəhrəmanı» məqaləsində Koroğlunun tarixi şəxsiyyət olmasından, «Misri qılıncın sirləri nədədir» məqaləsində isə çoxlarına məlum olmayan maraqlı məsələlərdən söhbət açılır. Müəllif yazır: «Bunu Türkiyənin «Süleyman Paşa» muzeyindən əldə etmişəm. Bu sirlər belə başlayır. Xəncər bir göz qırpımında qalın mismarı ikiyə bölür, özündə isə heç bir iz qalmır. Dünyada yalnız misri polad buna qadirdir. Bu polad hələ Aristotel vaxtı şöhrət tapıb və haqqında o qədər əfsanələr yaranıb ki... Hətta bu gün də tarixçilər nəyin həqiqət, nəyin əfsanə olduğunu ayırd edə bilmirlər. Bu cür poladın hazırlanma texnologiyasının sirləri həmişəlik itirilmişdi. Müxtəlif əsrlərdə alimlər onun üzərində baş sındırıb, hətta təcürübələr şahı Faradey də bu sahədə özünü sınayıb, lakin misri polad öz sirrini heç kəsə verməyib...

Son vaxtlar Donetsk Politexnik Universitetinin bir qrup alimi bu cür poladın alınma texnologiyasını işləyib hazırlamışlar. Beləliklə, «Koroğlu» dastanında ildırım qılıncı adlandırılan, nəyə vursan kəsib tökən, tünd qara rəngli misri qılıncın hazırlandığı poladın sirri açılmışdır».

Yorulmaq bilməyən Əminə xanım bununla kifayətlənməmiş, elmi axtarışlarını davam etdirmiş, Sankt-Peterburq, Moskva arxivlərində, xüsusən də Türkiyənin «Süleyman Paşa», eləcə də «Süleymaniyyə» və «Səlimağa» Universitet arxivlərində, İstanbul «Tanıtım» musiqi studiyasında tədqiqat aparmış, ədəbiyyat və musiqi tariximizə dair, bizlərə o qədər də məlum olmayan qiymətli materiallar əldə etmiş, qədərincə bəhrələnmiş, kitabında xarici musiqişünasların muğamlarımıza dair məqalələrindən bəhs etmişdir. Müəllif xarici musiqişünaslardan klassik muğamlarımızın tədqiqatçıları, fransız alimləri Jak Dürrünq, Ojjen Oben və rus musiqişünası Viktor Belyayev haqqında maraqlı məqalələr yazmışdır. Araşdırıcı V.Belyayevin «Folklor musiqisi» və qədim yazılar kitabında Azərbaycan xalq musiqisinə geniş yer verildiyini xüsusi vurğulayır. Əsərin «Giriş», «Azərbaycan xalq mahnıları», «Azərbaycan xalq rəqs musiqisi», «Azərbaycan aşıqlarının yaradıcılığı», «Azərbaycan muğamları» bölmələrinin tədqiqatçıları üçün qiymətli mənbə olduğunu göstərir. Burada çox əhəmiyyətli olan odur ki, V.Belyayev Azərbaycan mahnılarını başqa xalqların mahnıları ilə müqayisədə nəzərdən keçirir. Mahnıların təhlilinə ancaq musiqi baxımından baxmır, musiqini mahnı mətni ilə vəhdətdə götürür.

Əminə xanımın bu gərəkli kitabında təbii olaraq musiqi xadimlərinə geniş yer verilib. Bəstəkarlardan Qara Qarayev, Niyazi, Ramiz Mustafayev, Ələkbər Tağıyev, Sərdar Fərəcov, müğənnilərdən Bülbül, tarzənlərdən Əhmədخان Bakıxanov, Əhmədbəy Tahirov, sənətsünas alimlərdən Arif Əsədullayev və başqaları haqqında yazıları oxuduqca xalq qarşısında böyük xidmətləri olan bu şəxsiyyətlər oxucunun gözündə daha da ucalır.

Əminə xanımın Ələkbər Tağıyevə həsr etdiyi «Nəğmələrdə yaşayan ürək» məqaləsini həyəcənsiz oxumaq olmur, insan hal-dan-hala düşür. Xüsusən də Zeynəb Xanlarovanın ifasında oxunan mahnının sözləri çox təsirlidir:

*İtirdim bu eşqə son ümidimi,
Könül rübabinin qırıldı simi.
O acı həsrətin bir xəyal kimi,
Elə hey boylanıb ağlar könlümdə.*

*Büründün dumana dağlar qoynunda,
Getdin, bilinmədi məkanın, yerin.
Qaldım ümidinə xatirələrin,
Hicran çeşmələri çağlar könlümdə.*

Əminə xanımın kitabında önəmli yer tutan tədqiqatlardan biri də «Şamaxı musiqi məclisləri»dir.

Bu böyük həcmli tədqiqat işini oxuyan hər kəs bir daha dərk edəcək ki, niyə muğam sənətimiz Şuşa ilə, Qarabağla bərabər, Şamaxı və Şirvanda zirvələr fəth etmişdir.

Bu yazıda dünya şöhrətli şəxsiyyətlərdən Mahmud ağanın (1823-1896) evində Azərbaycan muğam və mahnılarını dinləyən, Azərbaycan rəqslərini maraqla müşahidə edən fransız yazıçısı Aleksandr Düma, rus etnoqrafı və səyyahı İ.Yevlaxov, Sankt-Peterburq Rəssamlıq Akademiyasının prezidenti Qaqarın yazılarında heyranlıqlarını gizlədə bilməmişlər. Qaqarın məşhur «Şamaxı rəqqasları» rəsm əsərini Şamaxı məclislərinə həsr edib. Aleksandr Düma iki rəqqasın – Nisə və Sona adlarını çəkdiyi halda, Qaqarın öz qeydlərində Nisə və Sonadan başqa Rəna, Səkinə, Hikmət və Məleykədən də məhəbbətlə söz açır.

«Musiqi töhfələri» kitabının sanbalını artıran yazılardan biri də «Dünyanın ən uzaq yolu Fəxri xiyaban» məqaləsidir. Müəllif bu adı nə səbəbdən seçdiyinə belə aydınlıq gətirir: «Dünyanın ən uzaq yolu qəbiristanlığa gedən yoldur. Çünki həyatdan heçliyə ge-

dən bu yolun uzaqlığı həyata ilk göz açıb, son vida dediyin zamanla ölçülür» və sonra əsas mətləbə keçir. Burada uyuyan, xalqımızın qürur mənbəyinə çevrilən şəxsiyyətlərin adlarını çəkir. Cəlil Məmmədquluzadə ilə Həmidə xanımın bir yerdə olmalarına sevinir. Hökümə Qurbanovanın ciyərpərəsi Vəfanın anasından ayrı düşdüyinə kədərlənir. Çoxlarının məzarının harada olduğundan xəbərsiz olduğu Cabbar Qaryağdıoğlundan söz açır. Müğənninin qızı 80 yaşlı Şəhla xanımla əlaqə saxladığını göstərir. Azərbaycanın Xalq artisti, «Şərəf nişanı» ordenli, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının müəllimi, muğamlarımızın mənəvi atası Qaryağdıoğlunun hamının başının müharibəyə qarışdığı, qanlı-qadalı 1944-cü ildə dünyasını dəyişdiyini, müğənninin ümumi qəbiristanlıqda dəfn olunduğunu və qəbrin üstünün götürülmədiyini təəssüflə qeyd edir. Görkəmli sənətkarın qəbrini sahmana salmaq borcumuzdur, yoxsa gələcək nəsillər bizi qınayar.

Ümumiyyətlə, sağlığında da, elə indi də örnək əməlləri ilə xalqımıza başucalığı gətirən, dünyasını dəyişmiş şəxsiyyətlərə Əminə xanımın həsr etdiyi məqalələri oxuduqca onun xeyir-xahlıqla döyünən ürəyinə qibtə etməmək olmur.

Fitri istedadı olan adamlar hərtərəfli biliyə sahib olurlar. Əminə Tuncay folklorumuzu, aşığı musiqisini və aşığı yaradıcılığını da gözəl bilən, biliklərə can atan fədakar tədqiqatçıdır. Onun folklorşünas Vəli Xulufu, «Koroğlu» dastanı və misri qılınc haqqında çox maraqlı və yeni olan məqalələri, Aşığı Alı, Aşığı Ələsgər, Aşığı Şakir haqqında yazıları çox mətləblərdən xəbər verir. Tədqiqatçı Aşığı Şakirlə bağlı çoxlarının bilmədiyi bir məsələni gündəmə gətirir: «Dünya yaxşılardan xali deyil. 1984-cü ildə ABŞ-da Şakirin səsi yazılmış maqnitofon lentini Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Səsyazmalar Arxivinə hədiyyə göndərdilər. Los-Anceles şəhərinin radio verilişləri redaksiyasının əməkdaşları Fred Həyat və Fred Azad (Fəraməz Bərazəndeh) tərəfindən edilmiş bu nəcib təşəbbüs Aşığı Şakiri öz ana yurdunda tamamilə unudulmaq təhlükəsindən xilas etdi».

Onu da deyim ki, Əminə xanım Şakir sənətinin pərəstişkari olub. Dəfələrlə Nardaranda aşığın toy məclislərində iştirak edib. Filarmoniyada aparıcı işləyərkən Şakirin konsertlərini aparıb. Aşıq Şakirə şeirlər də qoşub:

*Mən indi nə deyim, Şakir kim idi,
O, fəryad qoparan sarı sim idi.
Ürəkdə çırpınan şeir kimiydi,
Könül nəğməsiydi Şakirin səsi.*

«Musiqi töhfələri» əsərinin ən oxunaqlı bölmələrindən biri «Nələr olmur bu dünyada» başlıqlı hissəsidir. Burada müğənni, aktyor və bəstəkarlarla bağlı maraqlı hadisələrdən söz açılır. Onlardan ikisini burada veririk.

Məşhur rus müğənnisi Fyodr Şalyapin müğənni əməyini asan iş sayan adamlar haqqında belə demişdir: «Bu cür adamlar bir dəfə mənə Moskvada gəzdirmiş bir faytonçunu xatırladır. O, məndən soruşdu: – Ağa, siz nə işlə məşğulsunuz? Cavab verdim ki, oxuyuram. O, narazılıqla başını buladı: – Bilmək istəyirəm nə iş görürsünüz? Oxumağı elə hamımız bacarıırıq».

Bu, mənim yadıma yenicə yazıçılığa başlayan İsi Məlikzadə ilə atası dəmirçi Abbas arasında olan söhbəti xatırladır.

Nə isə... Mətləbdən uzaqlaşmayaq.

Cənubi Amerikada «Otello» pyesinə tamaşa edən bir şəxs Yaqonun alçaq hərəkətlərinə dözməyib onu güllə ilə vurub öldürür. Qatil tamaşaçını edam edir, onların hər ikisini bir məzarda dəfn edir və qəbir daşında yazırlar: «Ən yaxşı aktyora və ən yaxşı tamaşaçıya abidə».

Əminə xanımla söhbət edəndə adama elə gəlir ki, dünyanın ən xoşbəxti odur dünyada. Onun apardığı tədqiqatlar, milli dəyərlərimizin təbliği yolunda gördüyü əvəzsiz işlər də bunu deməyə əsas verir. Bununla belə, keşməkeşli dünyamızın keşməkeşləri ondan da yan keçməmişdir. Gözəl şair Nüsrət Kəsəmənli «Dörd divar arasında» adlı altı bəndlik şeirini ona həsr edib:

*Nəfəsiylə qızdırar soyuq gecələrini,
Qazanı birnəfərlik, ocağı birnəfərlik.
Ay işığı oxşayar oyaq gecələrini,
Üşüyər açıq qalan qucağı birnəfərlik.*

Əminə Tuncay özü də lirik şairdir. Onun şeirlərinə Şəfiqə Axundova, Ələkbər Tağıyev, Tofiq Bakıxanov, Tamilla Məmmədzadə kimi gözəl bəstəkarlar musiqi bəstələmişlər. «Azərbaycan gəncləri», «Bəlkə, gəldi», «Gözəllik», «Xoşbəxtliklə gülüm», «Sevirsənsə ümid bəslə», «Təbəssüm» və s. zamanında sevilən mahnılar sırasında idi.

Müəllifin «Közərən məhəbbət», «Dağılan dünyam», «Mənsur şeirlər» kitabları işıq üzü görüb. Lakin Əminə xanımın «Musiqi töhfələri» bambaşqadır. Acılı-şirinli xatirələrinizi vərəqləmək, yaddaşınızı təzələmək istəyirsinizsə, ürək çırpıntılarının, sonsuz məhəbbətin bəhrəsi olan, rəvan dildə yazılan bu kitabı oxuyun.

**«KİTABI-DƏDƏ QORQUD»
EPOSUNUN YAZILI VƏ ŞİFAHİ
ƏDƏBİYYATIMIZDA MÖVQEYİ***

«Kitabi-Dədə Qorqud» elə bir əzəli-əbədi abidədir ki, onun daha möhkəm, daha davamlı, daha möhtəşəm və həmişəyaşar olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da əməyi təqdirlə yad edilməlidir. Filologiya elmləri namizədi Yeganə İsmayılovanın təzəcə çapdan çıxmış çox maraqlı və dərin elmi biliklər ehtiva edən, orijinal «Kitabi-Dədə Qorqud» eposu şifahi, qədim, orta və müasir Azərbaycan ədəbiyyatında» adlı monoqrafiyasını, hər şeydən əvvəl, bu baxımdan dəyərləndirmək lazımdır. (*Bakı, Universitet nəşriyyatı, 2013, 226 səh.*) Kitabın redaktoru və rəyçiləri görkəmli ədəbiyyatşünas alimlərimiz Q.Namazov, T.Mütəllibov, T.Hüseynov və M.İmanovdur.

«Kitabi-Dədə Qorqud» bizim epik yaddaşımız, düşüncə qaynağımızdır. Tükənməz bir xəzinədir, qürur və fəxarət yerimizdir. Ədəbiyyatımızın başlanğıcıdır.

Burada bir məsələyə toxunmağı münasib bildik. Bütün tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» elm aləminə 1815-ci ildən bəlli olmuşdur. Məlumdur ki, həmin ildə alman alimi H.F.Dits Drezden kitabxanasında «Dədə Qorqud» dastanlarını aşkara çıxarmış, «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»u alman dilinə çevirərək çap etdirmişdir.

Bizə qalırsa, burada abidənin dünya elminə bəlli olmasından söhbət gedir. Əslində, epos Azərbaycanda xalq arasında, ziyalılar və qələm sahibləri arasında məlum olub. Məsələ burasındadır ki, tədqiqatçının da göstərdiyi kimi, akademik Həmid Araslı XV əsr Azərbaycan şairi Ətainin «Leyli və Məcnun» poemasında «Dədə Qorqud» motivləri» adlı məqaləsində (*bax: «Kitabi-Dədə Qorqud» (məqalələr toplusu). Bakı, «Elm»,*

* Bax: «525-ci qəzet», 29.01.2014.

1999, s. 75-82) göstərir ki, Ətainin əsəri Qorqud Atanın müqəddəs övliya, bir el bilicisi kimi türk dünyasında geniş nüfuzunu əks etdirir. Məqalənin 77-78-ci səhifələrində Ətainin Dədə Qorquda ithaf etdiyi şeirlər yer alır. Bir bəndi oxuculara təqdim edirəm:

*Dədə Qorqud söylədi ki, kimsənin,
Ölüsü ölsə sevinmə düşmənin.
Nişə kim bu cümlə başlardan keçər,
Cümlə aləm həm bu şərbətdən içər.*

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının yazıya köçürülən ən qədim abidəsi, folklorumuzun zirvəsi, ölməz sənət abidəsi «Kitabi-Dədə Qorqud» barədə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış, bu möhtəşəm abidə dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmişdir.

Bu ölməz abidənin tədqiqinə Azərbaycanda keçən əsrin əvvəllərindən Əmin Abidlə (Əmin Mütəllib oğlu Əhmədov) başlanmış, eposa bir çox monoqrafiyalar, dissertasiyalar həsr olunmuş və indinin özündə belə tədqiqatlar davam etdirilir. Ona görə ki, bu əvəzsiz abidə şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın tükənməz enerji mənbəyidir.

Həqiqətən də, «Kitabi-Dədə Qorqud» eposuna hansı cəhətdən yanaşsan, orada istənilən qədər tədqiqata ehtiyac duyulan məsələlər vardır. Lakin əvvəllər tədqiqatlar abidənin özü ilə bağlı aparılırdı. Dosent Yeganə İsmayılovanın monoqrafiyasında ilk dəfə olaraq «Kitabi-Dədə Qorqud»un milli düşüncəmizə, eləcə də milli ədəbi düşüncəmizə təsiri problemi qoyulur və həllini tapır.

Monoqrafiya giriş, üç fəsil və tədqiqatçının istinad etdiyi, bəhrələndiyi məxəzlərin göstəricisindən ibarətdir. Girişdə mövzunun aktuallığı, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi və s. nəzərdən keçirilir. Əsərin etiraf edim ki, çox əhatəli girişi və tədqiqat işi özü o qədər axıcı dillə, fikir zənginliyi ilə yazılıb ki, oxuyanda öz fikirlərimi toplamaqda çətinlik çəkdim. Sözlərimin səmimiyyəti mənimə monoqrafiyadan bir-iki cümləni oxucuların nəzərinə çatdırmağı münasib bildim:

– «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan tarixinin bütün keşməkeşlərini özündə inikas etdirərək onun ayrılmaz, qopmaz parçası olmuş və bizimlə birgə milli müstəqilliyə qovuşmuşdur».

– «Daha sonra abidə «bəraət» qazandı və yenidən elmi və ədəbi fikir dövriyyəsinə daxil edildi».

Açığımı deyim ki, bu qiymətli fikirdən sonra tədqiqatçının nə deyəcəyi məni düşündürürdü. Heyranedici bir qənaətlə üzləşdim:

– «Milli düşüncənin bütün sahələrindən daha çox ədəbiyyatda coşqun «Dədə Qorqud» dövrü başladı. Sanki milli ədəbi düşüncədə bir «Dədə Qorqud» yanğısı var imiş».

Bütün bunlar mövzuya, daha doğrusu, Ana kitabımız «Dədə Qorqud»a olan dərin məhəbbətdən qaynaqlanır.

Monoqrafiyanın «Kitabi-Dədə Qorqud» mövzuları şifahi, qədim və orta əsrlər ədəbiyyatında» adlanan 1-ci fəslində folklor və yazılı ədəbiyyat aspekti, «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ədəbi düşüncəsinin mərhələsi və qaynağı kimi, abidənin Azərbaycan şifahi xalq ədəbi düşüncə tarixinə təsiri problemləri tədqiqata cəlb olunur.

Məlumdur ki, milli-mənəvi və ədəbi düşüncə sistemi üç layı əhatə edir: sakral-mifoloji layı, mənəvi-əxlaqi layı və sosial-mədəni layı. Hər üç düşüncə layı öz mövcudluğunu tarixi abidələrdə qoruyub saxlamışdır. Bu abidələrin ilkinə «Kitabi-Dədə Qorqud»dur. Bütün düşüncə sistemləri, o cümlədən də tədqiqatçının ilk dəfə olaraq araşdırmaya cəlb etdiyi milli ədəbi düşüncə problemi əsərin 1-ci fəslinin 2-ci və 3-cü yarımfəsilələrində «Kitabi-Dədə Qorqud» eposu milli ədəbi düşüncənin ilkin mərhələləri kimi və «Kitabi-Dədə Qorqud» və milli ədəbi düşüncənin inkişaf tarixi» bölmələrində öz əksini tapmışdır.

Deyilənlər tədqiqatçının «Kitabi-Dədə Qorqud»un dərin təsir göstərdiyi «Əhməd Haramı», «Vərqa və Gülşah», «Qurbanı», «Tahir və Zöhrə», «Abbas və Gülgəz», «Şah İsmayıl və Gülüzar», «Koroğlu» və başqa məhəbbət və qəhrəmanlıq das-

tanlarının, eləcə də Nizamidən başlamış yazılı ədəbiyyatımızın təhlili nəticəsində gəldiyi qənaətlərdir.

«Dədə Qorqud» eposundakı «ölüm xofu, ölümdən qaçma», «övladsızlıq», «xəyanət», «ölməzlik qazanmaq arzusu», «gəncələrə igidlik adı verilməsi mərasimi», «nəsil tərbiyəsi» və s. motivlər, oxşarlıqlar dastanlarımızda da özünü göstərir.

Məlumdur ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»un bütün boyları dərin fəlsəfi fikir ifadə edən:

*Hanı dediyim bəy arənlər,
Dünya mənim deyənlər.
Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı.*

– misraları ilə bitir. Dastanlarımızda da «duvaqqapma» adlanan bölmə ibrətli misralarla bitir.

Monoqrafiyanın «Dədə Qorqud» və XX əsr Azərbaycan nəsrinə» adlanan II fəslindən görüldüyü kimi, «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycanda dönə-dönə çap olunandan sonra onun motivləri ədəbi-bədii enerji qaynağı kimi müasir Azərbaycan ədəbiyyatına yeni və rəngarəng mövzular və ovqat gətirmişdir. Təsir o qədər güclü olmuşdur ki, mövzular öz təcəssümünü həm epik, həm lirik, həm də dramatik növlərdə və janrlarda tapmışdır. II fəslin «Müasir nəsr»də «Dədə Qorqud» motivlərinin başlanğıcı: «milli-mənəvi istiqamət» adlanan hissəsində M.Rzaquluzadənin «Dəli Ozan», «El gücü» povestləri, yeddi hekayəsi və Əhmədəğa Muğanlının «Məcəlisə Dədə Qorqud gəldi», «Qorqud Dədənin öyüdü», «Şəhriyar əfsanəsi» povesti, «İtirilmiş dastanlar» roman-povesti «Dədə Qorqud»un işığında tədqiqata cəlb edilmişdir.

Onu da deyək ki, yazılı ədəbiyyatımızda «Kitabi-Dədə Qorqud» motivləri indiyədək ayrıca tədqiqat mövzusunə çevrilməmişdi.

Tədqiqata cəlb olunan 3-cü ədibimiz Anardır. Anarın «Kitabi-Dədə Qorqud»la bağlı yaradıcılığı, sözün həqiqi mənasında, bir hadisədir. Yaxşı yadımdadır, 1985-ci ildə çap olunan «Də-

də Qorqud dünyası» ictimai mühitdə necə təsir buraxdı, bomba kimi partladı. Təsadüfi deyildir ki, ümummillî liderimiz Heydər Əliyev Anarın bu sahədəki (əslində, dəfələrlə başqa sahələrdə də) xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir: «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan ictimaiyyəti, kütlə, xalq üçün tanınmalıdır. Mən bu baxımdan Anarın xidmətlərini xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Mənə belə gəlir ki, biz bu gün, müəyyən zaman keçəndən sonra Anarın bu sahədəki axtarışlarına, xidmətlərinə daha yüksək qiymət verməliyik».

Monoqrafiyanın bu fəslində ədəbiyyatşünas alim Yeganə İsmayılovanın görkəmli yazıcımızın yaradıcılığına verdiyi əsl qiymət məni qane etdi: «Anarın yaradıcılığı milli ədəbiyyatımızın xüsusi səhifəsi olduğu kimi, «Kitabi-Dədə Qorqud» eposu da Anar yaradıcılığının xüsusi səhifəsidir».

Monoqrafiyada Anarın yaradıcılığına geniş yer verilib (səh. 72-92).

Tədqiqatçı Kamal Abdulla yaradıcılığına da geniş yer ayırır və «Dədə Qorqud»la bağlı görkəmli yazıçı və alimin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirib (bax: s. 93-109). O, yazıcının əsərlərindən böyük məhəbbətlə söz açaraq təhlil edib. Xüsusi vurğulayıb ki, ədib-alimin bədii və elmi əsərləri Azərbaycan bədii-elmi mühitində heç kəsin yaradıcılığına bənzəməyən orijinal hadisədir. O, «Yarımqıç əlyazma» üzərində dayanaraq yazır: «Birdən-birə ortaya «Yarımqıç əlyazma» çıxdı: motiv köhnə – «Kitabi-Dədə Qorqud», bədii yozum anlaşılmaz dərəcədə yeni».

Bu bölüm Dədə Qorqudla bağlı Anar və K.Abdullanın həm ədəbi, həm də elmi yaradıcılığına həsr olunub.

«Dədə-Qorqud» eposu postmodernist zaman düşüncəsində» adlanan üçüncü yarımfəsildə tədqiqatçının gəldiyi nəticə diqqəti çəkir:

«Mahiyyətə hər cür ənənəni inkar edən, onu dağıdan postmodernizm bir sıra gənc yazarlar və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən qəbul olunsa da, başdan-başa ənənəvi dəyərlərlə yaşayan

Azərbaycan ədəbi düşüncəsi bütövlükdə postmodernizmi qəbul etmir (səh. 108).

Tədqiqatçı əsərləri səriştəli ədəbiyyatşünas kimi təhlil edir və göstərir ki, milli ideyalar «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının canında, ruhunda yaşamaqla müasir ədəbiyyatımıza dastanın özündən gəlir. Həmin ideyalar öncə M.Rzaquluzadə, daha sonra Əhmədağa Muğanlı nəsrində «mənəvi istiqamət», Anar nəsrində isə «milli özünütəsdiiq istiqaməti» kimi təzahür edir. Kamal Abdullanın yaradıcılığında «Dədə Qorqud» motivlərinin tamamilə yeni və orijinal «yozum istiqaməti» yaranır.

Araşdırıcı tədqiqata cəlb etdiyi əsərləri təhlil etdikdən sonra doğru qənaətə gəlir: «Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında epik növün inkişafı hansı mərhələdən keçibsə-keçsin, daim «Kitabi-Dədə Qorqud»un potensiyası ilə qidalanmışdır.

III fəsil «Çağdaş Azərbaycan poeziyası və dramaturgiyasında «Kitabi-Dədə Qorqud» ideyaları» adlanır. Tədqiqatçı doğru olaraq etiraf edir ki, material o qədər çoxdur ki, hamısını əhatə etmək, hər birinin üzərində xüsusi dayanmaq imkan xaricindədir. Bununla belə, deməliyəm ki, araşdırıcı tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini doğru dərk edərək inandırıcı qənaətə gəlmişdir. Həqiqətən də, «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun müasir Azərbaycan poeziyasına təsiri onun ideya tükənməzliyindən irəli gəlir. Müəllif B.Vahabzadə, N.Xəzri, Səhənd, A.Abdullazadə, N.Kəsəmənli, Z.Yaqub, V.Aslan və başqa şairlərin Dədə Qorqud ruhunda yazılmış poemalarını, eləcə də başqa şairlərin mövzu ilə bağlı şeirlərini tədqiqata cəlb etmişdir.

Maraqlıdır ki, dahi Səməd Vurğun «Kitabi-Dədə Qorqud»un kəskin basqılara məruz qaldığı bir zamanda çəkinmədən şair fəhmi ilə «Dədə Qorqud»un işıqlı gələcəyini görüb, «Gələcəyin toy bayramı» şeirində onu tərənnüm etmişdir.

*Dədə Qorqud dediyimiz min bir yaşlı bir ozan da,
Qoca vaxtı öz sazını sinəsinə basacaqdır.
Bütün xalqlar və tayfalar ona qulaq asacaqdır.*

III fəsildə «Dədə Qorqud» ideyalarının müasir Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafındakı yeri və rolu gündəmə gətirilir. Bu fəsildə Ə.Dəmirçizadənin «Dədə Qorqud» librettosu, «Qaraca çoban», Abay Dağlının «Dədə Qorqud» pyeslərindən, eləcə də B.Vahabzadənin «Özümüzü kəsən qılınc» pyesindən və onların milli birlik və milli vəhdət ideyalarını tərənnüm etdiyindən danışılır. Nəbi Xəzrinin «Torpağa sancılan qılınc» və «Burla Xatun» pyeslərində «Vətən – ana» motivi ön plana çəkilir. K.Abdullanın «Casus» və «Beyrəyin taleyi» pyeslərində «Dədə Qorqud» motivlərinin psixoloji yöndən yozumu qabardılır.

Monoqrafiyada, eləcə də «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları əsasında hazırlanmış tamaşalar tədqiqat süzgəcindən keçirilir. «Mən Dədə Qorqud», «Oğul», «Xatun» və K.Abdullanın «Unutmağa kimsə yox», «Casus» pyeslərinin səhnə həyatı araşdırılır.

Araşdırıcı abidə ilə bağlı tədqiqatlarla, məxəzlərlə, bədii ədəbiyyatla yaxından tanış olmuş, ən kiçik yazılara qədər oxumuş, öz münasibətini bildirmiş, bütün gərəкли əsərləri tədqiqata cəlb etmişdir.

Bununla belə, İ.Şıxlının «Dəli Kür», İ.Hüseynovun «Saz», «Tütək səsi», Y.Səmədoğlunun «Qətl günü», M.Süleymanlının «Köç» kimi «Dədə Qorqud»la səsləşən, ictimai həyatımızda böyük rol oynayan əsərlərinin tədqiqata cəlb olunmaması təəssüf doğurur.

Və nəhayət, qənaətim budur ki, tədqiqatçı bu maraqlı əsərinde Azərbaycan xalqının dünya, zaman, insan, dövlət, ordu, qəhrəmanlıq, ənənə və s. haqqında yazılmış qanunlar, düşüncələr, baxışlar məcmuəsi olan, etnik şüurun göstəricisi kimi onun səviyyəsini, səciyyəvi xüsusiyyətlərini, millətin milli kimliyini açıqlayan, bitkin və sistemli abidə – «Kitabi-Dədə Qorqud»un qədim Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatına dərin təsirini inkarolunmaz faktlarla isbatlamış, ortaya gərəкли bir əsər qoymuşdur.

Monoqrafiyanı oxuyub başa çatanda bir rahatlıq tapdım. Dərk etdim ki, sıralarımıza ədəbiyyatımızı, ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq elmimizi dərindən sevən və yaxşı bilən bir alim qoşulur.

ƏDƏBİ ESTAFETLƏRDƏ YAŞANAN ÖMÜR *

Bəzən həmkarlarım yarızarafat, yarıgerçək deyirlər ki, yazılarımda tərifə çox yer verirəm. Bəlkə də, onlar haqlıdırlar. Ancaq istər bədii, istərsə də elmi olsun, dəyərli bir əsər oxuyanda, bəlkə də, müəllifdən daha çox sevinir, ürəyimdən keçənləri səmimiyyətlə vərəqə köçürürəm. Eləcə də ürəyi həyat və yaradıcılıq eşqi ilə döyünən insanlara qibtə edirəm. Onlardan nümunə götürürəm. Həyatın mənasını daha yaxşı dərk edirəm. Nümunə götürdüyüm insanlardan biri də yaşdı doxsanı haqlamağa az qalan ədəbiyyatşünas alim, elmi fəaliyyəti ilə nümunə məktəbinə çevrilən professor Yavuz Axundludur. Bu yorulmaz alimin son illərdəki elmi fəaliyyəti heyrətamizdir. Təkcə XXI əsrin əvvəlindən bu günə kimi yazılmış və çap olunmuş əsərlərinə nəzər salmaq kifayətdir ki, sözlərimdəki səmimiyyət anlaşılınsın. «Ədəbi yaddaşdan səhifələr» (2002), «Əlimdədir hələ qələm» (2003), «Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər» (2005), «Məmməd Səid Ordubadi» (2012) monoqrafiyaları və akademik İsa Həbibbəylinin redaktəsi ilə yenidən çapdan çıxmış «Ədəbi estafet» («Adiloğlu», 2013, 560 səh.) kitabı deyilənlərə dayaq olur.

Bu əsərlərdə ədəbiyyatımıza, ədəbiyyatşünaslıq elmimizi yarananlara, qələm sahiblərinə dərin məhəbbət qırmızı xətt kimi keçir. Bu yaşda belə tədqiqatlar aparmaq, uğur qazanmaq əsl fədakarlıqdır – desəm, yanılmaram. Qocaman ədəbiyyatşünasımız bu gərəkli fəaliyyəti ilə nəinki gənclərə, eləcə də yaşlı ədəbiyyatşünaslar nəslinə bir nümunədir.

Tədqiqatçının 2012-ci ildə işıq üzü görən, 384 səhifəni əhatə edən böyük həcmli «Məmməd Səid Ordubadi» monoqrafiyasında görkəmli yazıçının dövrü, mühiti və həyatı, bədii ya-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «Ədalət» qəzeti, 07.02.2014.

radıcılığı: poeziya yaradıcılığı, felyetonları, dram yaradıcılığı, elmi-publisistik məqalələri, hekayələri, «İki çocuğun Avropaya səyahəti», «Qanlı sənələr» və s. əsərləri tədqiq edilmiş, yazıcının həyat və yaradıcılığında qaranlıq qalan məqamlar barədə ilk dəfə söz açılmışdır. Kitaba «Azərbaycan tarixi roman məktəbinin banisi» adlı önsöz yazan akademik İsa Həbibbəyli haqlı olaraq Ordubadını ədəbiyyatımızın nəhəngi adlandırmışdır. Bu dəyərli monoqrafiyanın işıq üzü görməsində mənəvi və maddi dəstəyini əsirgəməyən İsa müəllimin özü də yazıçı ilə bağlı tədqiqatlar aparmış, ədibə maraqlı məqalələr həsr etmiş, indiyə qədər çap olunmayan əsərlərini dərc etdirmişdir.

«Məmməd Səid Ordubadi» monoqrafiyası ilə əlaqəli «Korifey yazıçı haqqında bənzərsiz əsər» adlı məqalə ilə çıxış etdiyimizə görə («525-ci qəzet», 3.XI.12) bu yazımızda, əsasən, professor Y.Axundlunun son üç ildə yazdığı elmi və elmi-publisistik məqalələrindən bəhs edəcəyik.

M.F.Axundzadədən, Həsən bəy Zərdabidən, Məhəmməd Şah-taxtıdan, Əli bəy Hüseynzadədən, Əziz Şərifdən, Abbas Zamanovdan başlamış çağdaş yazarlarımıza və ədəbiyyatşünaslarımıza qədər alimlərə həsr olunmuş bu məqalələrin hər biri 15-25 səhifəni əhatə edir. Onlar elmi fikirlərlə, faktlarla zəngin bitkin əsərlərdir.

Heç şübhə yoxdur ki, «Ədəbi estafet»in belə maraqlı və kamil sənət əsəri kimi meydana gəlməsində ömrünün 65 ildən çoxunu ədəbiyyatımıza, onun tədqiqinə həsr edən qocaman alimin elmi və həyat təcrübəsi böyük rol oynamışdır. Aydın məsələdir ki, kiçik bir yazıda tədqiqatçının dəyərli əsərində söz açdığı şəxsiyyətlər və onların yaradıcılığı barədə müfəssəl danışmaq imkan xaricindədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatçı müstəqilliyimizin verdiyi imkanlardan bəhrələnərək ədəbi prosesə, ədəbiyyatşünaslıq problemlərinə yeni bucaqdan baxmış, ortaya gərəkli əsərlər qoymuşdur. Müəllif Azərbaycan realist ədəbiyyatının bani-

si M.F.Axundzadədən söz açarkən bütün qələm sahiblərini onun davamçıları adlandırır və xüsusi vurğulayır ki, M.F.Axundzadə indinin özündə belə çoxlarına nümunə olacaq bir şəxsiyyətdir. Alim M.F.Axundzadənin Azərbaycan dili və əlifbası uğrunda apardığı mübarizədən bəhs edir. Canlı xalq dilinə M.F.Axundzadənin verdiyi önəmdən danışır. Doğrudan da, Axundzadənin dil mədəniyyəti, xüsusən də canlı danışiq dili ilə bağlı xidmətləri böyükdür. Alman mütəfəkkiri Leybnisin dil mədəniyyəti barədə fikirləri M.F.Axundzadənin fikirləri ilə necə də səsləşir: «Mənə mükəmməl dil verin, sizə mükəmməl mədəniyyət verim».

Professor Y.Axundlu böyük mütəfəkkir Axundzadənin dil mədəniyyətinə, əlifbaya, sənətə, sənətkara, ədəbiyyata dair fikirlərinin və mülahizələrinin bu gün də aktual olduğunu xüsusi vurğulayır, yazıcının fikirlərinin həmişəyaşar olmasını onun dahiliyi ilə əlaqələndirir.

Maraqlıdır ki, tədqiqatçı Həsən bəy Zərdabiyə həsr etdiyi məqaləsində A.Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, İsmayıl bəy Qutqaşanlı, M.F.Axundzadə kimi böyük şəxsiyyətlərin yaradıcılığına geniş yer verir. İlk baxışda yersiz görünsə də, müəllif mətləbə keçəndə hər şey aydın olur: «Bu mühit Zərdabi yaradıcılığı üçün əsl məktəb idi. Bütün bunlar Həsən bəy Zərdabinin dünyagörüşünün formalaşmasında müstəsna rol oynayan ilk qaynaqlar idi».

Həsən bəy Zərdabi də M.F.Axundzadə kimi sadə həyat sürmüş, ölüm ərəfəsi bu günümüz üçün də örnək olacaq vəsiyyət etmişdir: «Sizdən xahiş edirəm: təntənəli dəfn mərasimi düzəltməyin, məni çox sadə dəfn edin. Dəfn üçün xərclənməsi lazım gələn vəsaiti müsəlmanlar arasında savad yayan cəmiyyətə verin. Bu, mənim başı bəlalər çəkmiş xalqım üçün daha faydalı olar».

Kaş böyük maarifçinin bu sözlərini yas mərasimləri keçirilən yerlərdə böyük hərfələrlə yazıb asaydılar. Bəlkə, dəbdəbəli və təntənəli yas mərasimi keçirənlər israfçılığa yol verməz, başqalarından fərqlənməyə can atmazdılar.

Tədqiqatçının dünyasını dəyişmiş görkəmli alimlərimiz Əziz Şərif, Abbas Zamanov, Məmməd Cəfər Cəfərov, Bəkir Nəbiyev, Əzizə Cəfərzadə, Yusif Seyidov, şairlərdən İslam Səfərli, Xəlil Rza Ulutürk, Balas Azəroğlu və başqaları barədə yazılarını oxuduqca ürəyim bu nurani ağsaqqala minnətdarlıq hissi ilə döyünürdü. Dünyanın keşməkeşləri, xatirələr məni öz dünyamdan qoparırdı. Axı Yavuz müəllimin söhbət açdığı bu dəyərli insanların hamısını şəxsən tanıyırdım. Abbas Zamanov, Bəkir Nəbiyev, Əzizə Cəfərzadə ilə dostluq edirdim. Ömrün yarpaqtökən çağı o qədər də ürəkaçan deyilmiş. İllərlə dostluq etdiyən insanların, xüsusən də tələbəlik dostlarının itkisi adama rahatlıq vermir. Professorun «Ağır itki» məqaləsində olduğu kimi: «Mən çoxdan üzərində işlədiyim «Ədəbi estafet» silsiləsindən prof. Qəzənfər Paşayev haqqında məqaləmi martın 14-də tamamlayıb, sabahdan Bəkir Nəbiyevə həsr etmək istədiyim məqaləni yazacaqdım. Sən saydığını say, gör fələk nələr sayır...

Gecə Bəkir müəllimin vəfatı xəbəri məni sarsıtdı. Çünki ölüm Bəkir müəllimə yaraşmırdı. Hərəkəti, yerışı, danışığı, fəaliyyəti onun hələ uzun illər yaşayacağına inam yaratmışdı. Ona görə də mən bir neçə gün özümə gələ bilmədim. Lakin taleyin hökmü ilə barışmaqdan başqa yol yoxdur... Bəkir müəllim mənim tələbəlik illərindən dostum idi. Tələbəlik dostunu isə heç cür yaddan çıxarmaq olmur... Bəkir müəllimə uzun ömür, cansağlığı arzularımı «Allah rəhmət eləsin» sözləri ilə əvəz etməli oldum».

Yavuz müəllimin az qala unudulmağa üz qoyan, vətən uğrunda şəhid olan Vəli Məmmədov kimi ziyalılar haqqında yazıları örnəkdir. Unutsaq unudularıq deyilmi bu yanaşmanın fəlsəfəsi?!

Nə gizlədim, indi az-az alimlərimiz tapılar ki, dünyasını dəyişmiş yazar və tədqiqatçılarımıza belə ehtiramla əsərlər həsr etsin və bu ehtiramı mənəvi borc hesab etsin.

Son dərəcə qiymətli «Ədəbi estafet» əsəri rəngarəng mövzuları əhatə etdiyindən maraqla oxunur. Əsərdə diqqətimi

çəkən cəhətlərdən biri də tədqiqatçının istər klassik, istərsə də çağdaş ədəbiyyatımızı yaradan və araşdıranlara eyni məhəbbətlə yanaşması oldu. Məlum oldu ki, qocaman ədəbiyyatşünas çağdaş ədəbiyyatımızı çox ciddi şəkildə izləyir, tədqiqatlarında milli-mənəvi və ənənəvi dəyərlərdən bəhrələnən yazıçı və şairlərin yaradıcılığına geniş yer verir. Xalq yazıçıları Anar və Elçinin, Xalq şairləri Nəriman Həsənzadə və Zəlimxan Yaqubun, tanınmış nəsir Elçin Hüseynbəylinin yaradıcılığına həsr olunan məqalələr deyilənləri təsdiqləyir. Alim ədəbi prosesi də eyni ciddiyətlə izləyir və bu yaşda da ədəbi prosesin fəal iştirakçısına çevrilir. Onun görkəmli alimlərimiz İsa Həbibbəyli, Nizami Cəfərov, Əlyar Səfərli, Teymur Əhmədov, Himalay Qasimov, Muxtar İmanov, Kamran Əliyev, Vaqif Yusifli, Asif Rüstəmli, Cəlal Qasimov, Ərəstü Həbibbəyli, Hüseyn Həşimli və bu sətirlərin müəllifinin yaradıcılığı haqqında yazıları deyilənlərə aydınlıq gətirir.

Professor Yavuz Axundlunun «Ədəbi estafet»ini bəzəyən, hər biri bitkin əsər olan, faktlarla zəngin, sanballı məqalələrini məmnunluq və istəklə oxuyub yazdığım məqaləni çapa hazırlayarkən sevincimə səbəb olan maraqlı məlumat əldə etdim. «Kredo» qəzetində (18.01.14) filologiya üzrə elmlər doktoru Hüseyn Həşimli və Əli Yusifovun «Naxçıvanda yeni üçcildlik» məqaləsini oxudum. Maraqlı məqalədən məlum oldu ki, böyük dövlətçilik ənənələri və elmi potensialı olan bu diyarda yaşayan, ədəbiyyatdan ilk doktorluq dissertasiyası müdafiə edən professor Yavuz Axundlunun Naxçıvan MR Ali Sovetinin sədri Vəsisif Talıbovun sərəncamına əsasən üç cilddən ibarət «Seçilmiş əsərləri» çap olunub. Akademik İsa Həbibbəyli sevimli müəllimin üçcildliyinə ürəkəçiqliyi ilə önsöz yazmışdır. İsa müəllim fəxrlə qeyd edir ki, keçən əsrin 60-cı illərindən Naxçıvanda təhsil alan dilçi və ədəbiyyatçı tələbələr professor Yavuz Axundlunun sinfindən keçmişdir.

Müəlliminin zəhmətinə layiqli qiymət verən akademik bununla kifayətlənmir. Xüsusi vurğulayır ki, yaş həddinə baxma-

yaraq, son iyirmi ildə müdafiə olunan namizədlik və doktorluq dissertasiyalarında, nəşr edilmiş monoqrafik tədqiqatlarda elmi rəhbər, rəsmi opponent, rəyçi, redaktor kimi Yavuz Axundlunun adı və imzası vardır.

Açığını deyim ki, bu yaşda belə təmənnəsiz işi yalnız və yalnız ədəbiyyatımızı, ədəbiyyatşünaslıq elmimizi dərindən sevən, onunla yaşayan fədakar alim edə bilərdi. Bu, ədəbiyyatımızın ağsaqqalı Yavuz Axundludur.

Burada Yavuz müəllimin yaşına münasib bir məsələdən də söz açmaq yerinə düşərdi. Uzunömürlülərlə məşğul olan dünya alimləri – gerontoloqlar 1963-cü ildə Kiyevdə keçirilən konqresdə belə qərara gəlirlər ki, 60-74 yaş arasında olan adamlara «ahıl», 75-89 yaşlı adamlara «qoca» ifadəsi şamil edilsin. Uzunömürlülər kateqoriyasına 90 və daha artıq yaşlılar daxil edilsin.

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim və pedaqoq Yavuz Axundlunun uzunömürlü kimi şərəfli ad almasına, dünya uzunömürlüləri sırasına qoşulmasına lap az qalıb. Allah qismət eləsin! Qoy ədəbi estafetimiz davam etsin!

QÜRBƏT GÖRMÜŞ İRSİMİZƏ DAİR SİSTEMLİ TƏDQIQAT ƏSƏRİ *

Gənclikdə rus yazıçısı Boris Polevoyun Böyük Vətən müharibəsində hər iki ayağını itirmiş təyyarəçi Aleksey Mareseyevin qəhrəmanlığından bəhs edən «Əsl insan haqqında dastan» romanı əsasında çəkilmiş filmə baxanda ağıma sığışdıra bilmirdim ki, protez ayaqlarla gərgin məşq edərək yenidən cəbhəyə qayıtmaq, səksən altı uçuş keçirərək on bir alman təyyarəsini vurmaq olarmış. Eləcə də inana bilmirdim ki, dünya işığından məhrum olmuş Nikolay Ostrovskinin avtobioqrafik «Polad necə bərkidi» romanı olmuş hadisələrdən, həqiqətlərdən söz açır. Onda mən iradə, əzmkarlıq, həyat eşqi nə olduğunu dərk etmirdim.

Aradan illər keçdi. M.F.Axundov adına Dillər İnstitutunda ingilis dilindən dərs deyirdim. İngilis dili fakültəsinə Kürdəmirdən Arif Zeynalov adlı hər iki gözdən şikəst bir gənc daxil olmuşdu. Böyük yaradan ona boy-buxun, istedad, fenomenal yaddaş bəxş etmişdi. O, piano çalanda dinləyənlər haldan-hala düşürdü. Fitri istedadı ilə seçilən Arif müəllim sonralar uzun müddət Respublika Gözdən Şikəstlər Cəmiyyətinin sədri işlədi. Dərindən dərk etdim ki, bir yandan bağlayan fələk, bir yandan da açmış.

Eyni hisləri Ülkər Əliyevanın namizədlik dissertasiyasına opponetlik edərkən keçirmişdim. Bəşəriyyətin zərif və zəif qisminin nümayəndəsi fələyin ağır imtahanına əzmkarlıqla sinə gərmiş, yenilməz iradəsi, həyat eşqi, çalışqanlığı ilə indiki səviyyəyə gəlib çatmışdır.

Folklor İnstitutunun direktoru, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Muxtar İmanov İnstitutun əməkdaşı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Ülkər Əliyevanın «Azərbaycan yurd bil-

* Bax: Ülkər Əliyeva. «Azərbaycan yurd bilgisi» əsərinə önsöz. Bakı, «Elm və təhsil», 2014.

gisi» dərgisində folklorşünaslıq məsələləri» monoqrafiyasına önsöz yazmağı və əsərə redaktor olmağı təklif edəndə bunu mə-nəvi borc kimi qəbul etdim. Özü də təkcə elmi fəaliyyəti ilə çox-larına nümunə olan tədqiqatçı qarşısında deyil, yazılı və şifa-hi ədəbiyyatımızı mühacirətdə dünyaya tanıdan, «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisini qürbətdə nəşr etməklə vətənimizin hüdudları xaricində Azərbaycanşünaslıq elminin əsasını qoyan görkəmli alimlərdən biri, professor Əhməd Cəfəroğlunun ru-hu qarşısında minnətdarlıq borcu kimi dəyərləndirdim.

Məlumdur ki, Sovet İttifaqı süquta yetən kimi Azərbaycanla bağlı mühacirətdə yaranmış mətbu orqanları tədqiqata cəlb etmək imkanı yarandı. Onların arasında prof. Əhməd Cəfəroğlunun tə-sis etdiyi və baş redaktoru olduğu «Azərbaycan yurd bilgisi» dər-gisi sırf elmiliyi ilə fərqlənir və xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Odur ki, prof. Fuad Köprülü, prof. Əhməd Cəfəroğlu və baş-qalarının dərgidə çap olunan elmi əsərləri ölkəmizdə böyük ma-rağa səbəb oldu. Nikpur Cabbarlı, Elşən Əbülhəsənli, Almaz Hə-sənqızı, Şəlalə Həsənova, Gülağa Hüseynov, Vilayət Quliyev, Vaqif Sultanlı, Abid Tahirli və başqaları dərgi ilə bağlı mono-qrafiyalar, hətta namizədlik dissertasiyaları yazdılar. Əhməd Cə-fəroğlunun ədəbiyyatşünaslıq irsi tədqiqat süzgəcindən keçiril-di. Lakin Azərbaycan mühacir folklorşünaslığının təşəkkülündə müstəsna rol oynadığına baxmayaraq, günümüzə qədər dərgi-də yer alan folklorşünaslıq məsələləri sistemli tədqiqat obyektinə çevrilməmişdi. Ülkər İman qızı Əliyeva bu tarixi missiya-nı yerinə yetirdi. Tədqiqatçı dərginin Azərbaycan folklorunun türk dünyasında yayılmasında, elmi səviyyədə təqdim edilmə-sində xidmətlərini qədərincə qiymətləndirə bildi. Araşdırıcının «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində «Folklorşünaslıq məsə-lələri» monoqrafiyası giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

Əsərin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məq-səd və vəzifələri, öyrənilmə dərəcəsi və s. ön plana çəkilir. Təd-

qiqatçı xüsusi vurğulayır ki, «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində sərhədlərimizdən kənarada ədəbi-bədii və folklor üzrə aparılan işlər ciddi və sistemli elmi araşdırmaların ortaya çıxmasına gətirib çıxarmışdır.

Dərgidə təkcə Azərbaycan folkloru deyil, digər türk xalqlarının folkloru da mütəmadi olaraq yer aldığından tədqiqatın obyektini daha geniş materialı əhatə edir. Odur ki, dərgidə folklor materiallarının nəşri və tədqiqi tarixinin araşdırılması da tədqiqat süzgəcindən keçirilir.

Tədqiqatın qarşısında qoyulan başlıca vəzifə «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində çap edilən folklor materiallarının tədqiqinin elmi-tarixi dəyərini müəyyənləşdirməkdir. Bu başdan deyək ki, araşdırıcı bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlmişdir.

Monoqrafiyanın 1-ci fəslində «Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığının təşəkkülündə «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisinin tarixi rolu» adlanır. İki yarım fəsildən ibarət bu fəsildə prof. Ə.Cəfəroğlunun fəaliyyəti və «Azərbaycan yurd bilgisi», eləcə də «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində folklor məsələləri və tarixi-siyasi şərait tədqiq edilir. Burada Əhməd Cəfəroğlunun həyat və fəaliyyətinə nəzər salınır və onun 1932-ci ildə İstanbulda təsis etdiyi və redaktoru olduğu «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisinin səhifələrində çap olunan elmi əsərlər araşdırılır. Tədqiqatçı haqlı olaraq qeyd edir ki, başqa mətbu orqanlardan fərqli olaraq, «Azərbaycan yurd bilgisi» ətrafına Fuad Köprülü, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Məhəmməd Ağaoğlu, Məhəmməd Əli Rəsulzadə, Mirzə Hacızadə və başqaları kimi görkəmli alimləri toplayaraq sırf elmi araşdırmalarla məşğul olmuşdur. Dərginin ən ümdə vəzifələrindən biri Azərbaycan xalqının tarixi, ədəbiyyatı, folkloru, ümumiyyətlə, mədəniyyətini dünyaya tanımaq olmuşdur. Maraqlıdır ki, «Azərbaycan yurd bilgisi»ndə ədəbiyyatımız üç aspektdən öyrənilirdi: şifahi xalq ədəbiyyatı, klassik ədəbiyyat, çağdaş ədəbiyyat. Ə.Cəfəroğlunun dərgidə 40-a qədər elmi məqaləsi dərc edilmişdir.

Dərgidə folklorumuzun, demək olar ki, bütün janrları hər-tərəfli işıqlandırılır və elmi cəhətdən dəyərləndirilirdi. Ülkər Əliyeva dərgidən çıxış edərək tədqiqata dastanları, atalar sözləri və zərb-məsəlləri, sayaçı sözləri, eləcə də aşığı yaradıcılığını cəlb etmişdir. Sayaçı sözlərlə bağlı dissertant təkcə Ə.Cəfəroğlunun maraqlı fikirləri ilə kifayətlənmir, bu janr ətrafında aparılmış bütün tədqiqatlara nəzər salır, yeri gəldikcə öz fikirlərini deməkdən də çəkinmir.

«Azərbaycan yurd bilgisi»ndə geniş yer verilən atalar sözləri və zərb-məsəllərinin tədqiqata cəlb edilməsi təsadüfi deyildir. Atalar sözləri xalqın tarixini, inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, inanc və etiqadını, adət-ənənəsini və s. əks etdirən müstəsna dəyərə malik bir xəzinədir. Məhz bu baxımdan, tədqiqatçının monoqrafiyada atalar sözləri və məsəllərə geniş yer ayırması məntiqi cəhətdən doğrudur.

Monoqrafiyanın II fəslə «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində ozan-aşığı sənətinə və dastan yaradıcılığına dair araşdırmalar» adlanır. Bu fəslə aşığı yaradıcılığının ümumənəzəri problemləri, qəhrəmanlıq dastanları haqqında araşdırmalar, Azərbaycan məhəbbət dastanları və başqa türkdilli xalqların dastanları haqqında araşdırmaları daxildir. Bütün bunlar ozan-aşığı sənətinə və dastan yaradıcılığına dair «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisinin və onun redaktoru, prof. Ə.Cəfəroğlunun əvəzsiz xidmətləri barədə tam təsəvvür yaradır.

Aşığı yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatçı doğru qənaətə gəlir: «Aşığı yaradıcılığı nə tam yazılı ədəbiyyat, nə də tam ağız ədəbiyyatıdır».

Tədqiqatçı araşdırmalar nəticəsində «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində aşığı sənəti və aşığı yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatların dörd istiqamətdə aparıldığını aşkar etmişdir: aşığı şeiri və dastan örnəklərinin şifahi repertuar və yazılı qaynaqlardan toplanıb nəşr edilməsi, klassik Azərbaycan aşıqlarının həyat və yaradıcılığını təqdim və təhlil edən elmi məqalələr, Azərbaycan şifahi xalq

dastanları («Koroğlu», «Aşıq Qərib», «Qurbani», «Qaçaq Nəbi», «Dəli Alı») ilə bağlı araşdırmalar, aşıq yaradıcılığında rus işğalına qarşı mübarizə motivlərinin inikası.

Müəllif bu fəslə elmi və elmi-publisistik dildə yazdığından (bunu mövzu tələb edir) maraqla oxunur. Qəhrəmanlıq dastanlarından söz açan tədqiqatçı «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu», «Cavad xan», «Qaçaq Nəbi», «Dəli Alı» və «Şeyx Şamil» dastanlarını tədqiqata cəlb edir. «Azərbaycan yurd bilgisi»ndə geniş bəhs edilən bu dastanların Azərbaycanda az bilinən maraqlı məqamlarından söz açır.

Türk xalqları dastanlarından «Çingiznamə» və «Manas» gündəmə gətirilir. Tədqiqatçı «Azərbaycan yurd bilgisi»ndən çıxış edərək Azərbaycan məhəbbət dastanlarına geniş yer vermişdir. «Qurbani», «Abbas və Gülgəz», «Aşıq Qərib» belələrinəndir. Tədqiqatçı «Aşıq Qərib» dastanının «Kitabi-Dədə Qorqud»un «Bamsı Beyrək boyu» ilə üst-üstə düşdüyünü bəyan edən prof. M. Təhmasibə haqq qazandırır və öz maraqlı mülahizələrini də irəli sürməkdən çəkinmir: «Aşıq Qərib» dastanı «Bamsı Beyrək boyu»ndan bilavasitə istifadə yolu ilə yaranmış yenitipli məhəbbət dastanıdır».

Monoqrafiyanın çox geniş «Nəticə» hissəsində tədqiqatçının mülahizələri və gəldiyi qənaətlər öz əksini tapır. Xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, Ülkər Əliyevanın bu dəyərli və gərəkli əsərinə qədər «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində gedən folklorşünaslıq məsələləri sistemli və lazımi elmi səviyyədə tədqiq edilmişdi. Azərbaycan mühacir folklorşünaslığının təşəkkülündə müstəsna rol oynayan dərgidə yer alan folklorşünaslıq məsələlərinə həsr edilən monoqrafiya həm elmi, həm də təcürbi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir.

TƏLƏBƏM HAQQINDA VİDA SÖZÜ *

Ömrün yarpaqtökən çağı necə də ağrılı-acılı olmuş. İllərlə dostluq etdiyim insanların, qohumların itkisi, xüsusən də həyata vəsiqə verdiyin tələbələrinin itkisi çox ağır olmuş. Üç il tərcümədən dərs dediyim ədəbiyyatşünas alim, tanınmış tərcüməçi, professor Zeydulla Ağayevin ölüm xəbəri məni sarsıtdı.

Belə sarsıntıni dörd il dərs dediyim, Dillər Universitetində ingilis dili fakültəsinin dekanı kimi məsul vəzifəyə yüksələn, elmi, ziyalılığı ilə kollektivin sevimlisinə çevrilən, ömrünün çiçəkləndiyi bir zamanda tələbəm Məlumat Nurəddinov dünyasını dəyişəndə keçirmişdim.

İndi isə başqa bir istedadlı tələbəm, ədəbi ictimaiyyət arasında yaxşı tanınan, adı gələndə qürur hissi duyduğum, ədəbi məclislərdə haqqında fəxrlə söhbət açdığım, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Zeydulla Ağayev qəlbimi göynətdi. Yaxşı yadımdadır, 1969-cu ildə namizədlik dissertasiyama müdafiə edəndə hələ çox gənc olan Zeydulla haqqımda maraqlı bir məqalə yazmışdı. O məqalə illər keçsə də unudulmaz xatirə tək qəlbimdə yaşayır. Çünki onu tələbəm yazmışdı. Həm də haqqımda, ümumiyyətlə, ilk yazılan məqalə idi. O vaxt çox gənc olsa da istedadı sayəsində Zeydulla artıq institutumuzda çox-tirajlı «Bilik» qəzetinin redaktoru idi. Onun tərcüməçilik və yazıçılıq fəaliyyəti elə o vaxtdan başlamışdı. Bununla belə, sevimli tələbəm elmi yaradıcılığını da davam etdirirdi. Onun hər uğuruna sevinirdim. 1980-ci ildə namizədlik müdafiə edən Zeydulla müəllim məsləhətimlə Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələrinə dair doktorluq dissertasiyası üzərində işləməyə başladı. Mən 1983-cü ildə ABŞ-ın Arizona Universitetində iki aylıq ixtisasartırma kurslarında olarkən ABŞ-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 21.02.2014.

dair çoxlu material gətirmişdim. Həmin materialları məmnuniyyətə istedadlı tələbəm Zeydullaya verdim. Lakin doktorluq dissertasiyası üçün bu kifayət deyildi. Sovet sisteminin dayaqları laxlamağa başlayanda o, ABŞ-a elmi ezamiyyətə getdi (1989). Səkkiz aylıq ezamiyyət ona istənilən qədər material verdi. Bir çox faktları dəqiqləşdirmək üçün sonradan bir dəfə də ezamiyyətə getməli oldu. 1997-ci ildə doktorluq dissertasiyası hazır oldu. Lakin ingilis ədəbiyyatı üzrə opponent çatışmırdı. 1988-ci ildə İngiltərədə İxtisasartırma kurslarında olarkən tanış olduğum professor Q.Səbri Təbrizini dəvət etdik və Zeydulla Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda üzvü olduğum Dissertasiya Şurasında müdafiə etdi. İstedadlı alim elə o vaxtdan doğma Dillər Universitetində ədəbiyyat tarixi kafedrasına rəhbərlik etməyə başladı. Aspirant və dissertantları müdafiə edərək onun şöhrətini daha da artırdılar. Professor Zeydulla Ağayevin istedadı, elmi səviyyəsi universitetin rəhbərliyinin diqqətindən yayınmadı. Onu universitetin elmi işlər üzrə prorektoru vəzifəsinə irəli çəkдилər. Elmi kadrların yetişməsində səmərəli fəaliyyət göstərdi. Bununla belə, yazıçı və tərcüməçi kimi bədii yaradıcılığını davam etdirdi. İstedadı və çalışqanlığı onu nəsr əsərlərini ingilis dilindən Azərbaycan dilinə birbaşa tərcümə sahəsində bir nömrəli tərcüməçiyə çevirdi. Oxucular onun orijinaldan tərcüməsində C.London, A.Konan Doyle, T.Drayzer, E.Sinkler, E.Heminquey, C.Sommertfeld, S.Moyem, A.Azimov, A.Levin kimi dünya şöhrətli nasirlərin roman, povest və hekayələri ilə tanış ola bilmişlər.

ABŞ-da ezamiyyətdə olarkən Ayzek Azimov, Artur Heyli, Stiven Kinq kimi tanınmış yazıçılarla şəxsən tanış olmuşdu. Sonralar mütəmadi olaraq onlarla məktublaşdı. Yadımdadır, onun A.Azimovla müsahibəsi mətbuatda çap olunanda ədəbi ictimaiyyət arasında böyük marağa səbəb olmuşdu. Yeri gəlmişkən, Zeydulla Ağayevin tərcümə edərək 1990-cı ildə çap etdirdiyi, Artur Heylinin «Aeroport» romanı ingilis dilindən Azər-

baycan dilinə birbaşa tərcümə sahəsində ilk əsərdir. İstedadlı tərcüməçi, eyni zamanda Azərbaycan nəsrinin ingilis dilinə tərcüməsi sahəsində də az iş görməmişdir. Onun tərcümələrinin üstünlüyü onda idi ki, tərcümələrində milli ruhu, milli koloriti saxlaya bilirdi. İngilisdilli oxucular bu yorulmaz tərcüməçinin sayəsində əsərlərində milli ruha köklənən İsmayıl Şıxlı, Anar, Elçin, Sabir Əhmədov, Yusif Səmədoğlu kimi nasirlərimizin əsərləri ilə tanış ola bilmişdilər.

Zeydulla Ağayev ədəbi ictimaiyyət arasında həm də maraqlı əsərlər müəllifi kimi də tanınırdı. «Məhəbbət nəğməsi», «Dünyanın düz vaxtı», «Beş günün intizarı» əsərləri onun yazıçı qələminin məhsuludur.

Ədəbi əlaqələr sahəsində danılmaz xidmətləri olan tanınmış alim, yazıçı və tərcüməçi, qürur duyduğum sevimli tələbəm aramızdan tez getdi. Təsəllini onda tapırıq ki, o, fundamental elmi əsərləri, tərcümələri və bədii əsərləri ilə bizimlədir.

Mən namizədlük dissertasiyası müdafiə edəndə unudulmaz tələbəm çox cavan olsa da, yaradıcılığımı ilk işıqlandıran Zeydulla oldu. Məqaləyə qeyri-adi ad qoymuşdu: «Yolun pambıq olsun». Fani dünya keşməkeşlidir. Nə edəsən ki, «həyat daimidir, insan amanat».

Əbədi yatağın pambıq olsun. Nurlu insan idin, qəbrin nurla dolsun. Allah övladlarına, tələbəm olan həyat yoldaşına, qohumlarına, səni istəyənlərə səbir versin.

ƏBƏDİ XOŞBƏXTLİK QAZANAN İNSAN

İctimaiyyət arasında halal insan və gözəl alim kimi tanınan Qənbər müəllimin əziz xatirəsinə həsr etdiyim məqaləni yazmağa başlamazdan əvvəl hələ sağlığında çıxan «70 baharım nə deyir mənə?» kitabını bir daha vərəqlədim. İndi Qənbər müəllim kimi haqq dünyada olan akademiklər Böyükkişi Ağayev, Bəhram Əsgərov, professorlar Müseyib Müseyibov, Dəmir Qənbərov, Əhməd Həsənov, İbrahim İsayev, eləcə də unudulmaz Qənbər müəllimi məhəbbət və ehtiramla yad edən professorlar Abbas Axunbəyli, Yaqub Məmmədov, Firdovsi İskəndərov, Eyyub Əzizov, Cəfər Quluzadə, Davud Pənahov kimi görkəmli elm xadimlərinin Qənbər müəllimə həsr etdikləri məqalələri oxuduqca qürur hissi keçirdim. Ona görə yox ki, eloğlum haqqında ona layiq fikirlər söyləyiblər. Bütün yazılardan əxz etdiyim o oldu ki, Qənbər müəllim övladlarına var-dövlət, mülk deyil, təmiz ad qoyub gedib.

Mən Qənbər Hüseynovun bir cərrah kimi Mustafa bəy Topçubaşov məktəbi keçdiyini, müdafiəsində dünya şöhrətli alimin opponentlik etdiyini yaxşı bilirəm. Bununla belə, bir çoxları kimi, mən də ona həmişə Qənbər müəllim deyər müraciət edirdim. Həqiqətən də, o, əsl müəllim idi. Həm auditoriyada, həm də ictimaiyyət arasında. Onun davranışı, səliqə-sahmanı ilə başqalarına nümunə olması ona müəllim deməyə haqq qazandırırdı.

Qənbər müəllimin iştirak etdiyi elə bir toy, nişan məclisi görmədim ki, gənclərə xeyir-dua verməsini ondan xahiş etməsinlər. Həmin məclislərdə Qənbər doktordan da yaşlı adamlar olurdu. Lakin Qənbər müəllimin söz deməsinə üstünlük verirdilər. Bu, onun nüfuzundan, xalq arasında hörmətindən xəbər verirdi.

Adətən, bir çoxlarına sağlığında layiq olduğu qiyməti vermirlər. Xalq şairi Cabir Novruz insanlara üz tutaraq təsadüfən demirdi: «Sağlığında qiymət verin insanlara».

Lakin az da olsa insanlar xalq arasında, qohum-əqrəba, dostlar arasında sağlığında həqiqi qiyməti alırlar. Belə insanlardan biri tanınmış həkim, seçilən ziyalı, bütöv şəxsiyyət Qənbər müəllim idi. Unudulmaz insan Qənbər Hüseynovun sağlığında – 70 illik yubileyi münasibəti ilə işıq üzü görən, çox mənalı «70 baharım nə deyir mənə?» kitabında on illərlə dostluq etdiyi dostlarının Qənbər müəllimi bir şəxsiyyət kimi, əsl insan kimi səciyyələndirən bəzi fikirləri burada verməkdən yan keçə bilmədim.

Professor Dəmir Qənbərov: «Qənbər müəllim, sözün əsl mənasında, insanlıq etalonudur».

Professor Abbas Axunbəyli: «Onun hər kəlməsi, bir nəsihət, yol göstərən mayaktır. Kimsəsizlərə dayaq olduğuna görə mən Qənbər müəllimə qibtə edirəm».

Professor Paşa Qəlbinur: «Mən Qənbər müəllimi Tanrı dərğahında günahı olmayan bir insan kimi tanıyıram».

Tibb elmləri namizədi Nəsimi Qasimov: «Qənbər müəllim tərbiyə etalonudur. Yadımdadır, bir dəfə rektorluqda bir müəllimin məsələsi müzakirə olunurdu. Mən də gənc müəllim idim. Arxada Qənbər müəllimlə yanaşı oturmuşdum. Özümdən ixtiyarsız olaraq məsələsi müzakirə olunan müəllim haqqında ona «əllilik filankəs» – deyirlər dedim. Qənbər müəllim tərs-tərs məni süzdü: «Danışma, sən nə bilirsən o yaşda olanda sənə nə ayama qoyacaqlar? – dedi. Adam öz iş yoldaşının təəssübünü verməz».

İndi həmin söhbətdən 30 il keçib. Lakin mənim heç bir ayamam yoxdur, çünki mən öz dərşimi vaxtında almışam».

Hər biri bir dərş mövzusu olan bu kəlamlar çox mətləblərdən söz açır.

Mən Qənbər müəllimlə o qədər də yaxın olmamışam. Bunun iki səbəbi vardır. Birincisi, yaş fərqi, ikincisi isə ixtisas fərqi. Lakin Qənbər doktor qayınatam Mikayıl Həmid oğlu ilə dost idi. Mikayıl müəllim peyğəmbər kimi adam idi. Həqiqəti deyən adam idi. Qənbər müəllim haqqında yüksək fikirdə idi. Onun insani keyfiyyətlərindən ürəkdolusu danışardı.

Qənbər müəllim xoşbəxt adam idi. Onu da deyim ki, iki əbədi xoşbəxtlikdən savayı bütün xoşbəxtliklər keçəri, nisbi olur. Birinci əbədi xoşbəxtlik odur ki, vətəni azad görəsən, müstəqil dövlətin olsun. Qənbər müəllim xalqımızın azadlığını, müstəqilliyimizi gördü. İkinci əbədi xoşbəxtlik isə odur ki, övladlarından yarıyasın. Qənbər müəllim övladlarından yarıyan azsaylı atalardan biri idi. Böyük yaradan ona həm də xeyirxahlıq bəxş etmişdi. Qənbər doktor xeyirxahlığı, insanpərvərliyi, inamı, imanı ilə o dünyalığını da qazanmışdı. Yerinin behişt olmağına da şübhə yerim yoxdur. Deməli, o dünyada da cənnətliyini qazanmışdı. Bir müsəlman kimi ən böyük arzusu da yerinə yetib. Yeri nurla dolsun.

ÖMRÜN VƏFA ETMƏDİYİ AŞIQ-ŞAİR *

Aşıq Aydın Çobanoğlunun yaradıcılığını tam əhatə edən bu maraqlı kitabın əlyazmasını vərəqlədikcə gənclik illərindən dostluq etdiyim Aydını sanki yenidən kəşf etdim, digər tərəfdən də dostum haqqında çoxdan bəri söz demək arzumu gerçəkləşdi. Buna görə dostumun ağıllı və savadlı qızı Aytənə minnətdaram. Kitaba önsöz yazmağı Aytən təmənnə etdi. Aşıq Aydının kitabında yer alan, bir çoxunun ilk oxucusu olduğum şeirlərini oxuduqca xəyal məni ağışına alıb arzuların aşib-daşdığı illərə – Aydınlı günlərə apardı. 1972-ci ilin noyabr ayı idi. İraqa 3-cü dəfə uzunmüddətli ezamiyyətə hazırlışırdım. İnstitut dostum, şair Ələmdar İsgilə getmişdim. Ələmdar məni qarayanız, gülürüz bir gənclə tanış etdi. Diqqətimi ilk cəlb edən onun bığları oldu. O vaxt bığ saxlamaq kişilik nişanəsi hesab olunurdu. Demək olar ki, əksər kişilər bığ saxlayırdılar. Ələmdarın da, mənim də bığımız vardı.

– Tovuzludur, tələbə aşıqdır – deyərək Ələmdar gülümsündü. Bununla Aydının mənimlə yerli olduğuna işarə edirdi.

Aydının şirin danışığı vardı. Söhbət zamanı məlum oldu ki, Texniki İnstitutda oxuyan bu gənc çağdaş poeziyamızı və aşıq yaradıcılığını yaxşı bilir. Onda bilmirdim ki, Aydın aşıq ocağından pərvəriş tapıb. Bilmirdim ki, atası Aşıq Çobandan dərslər alıb. Yarı zarafat, yarı gerçək dedim ki, sənə yerin Universitetin filologiya fakültəsidir (O vaxt Azərbaycanda tək-cə ADU vardı). Əvvəl-axır texniki elmlərə həvəsin öləcək – dedim.

– Elə mənim arzumu ya Teatr İnstitutunda, ya da Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində oxumaq olub, tale belə gətirdi – dedi.

* Bax: **Aydın Çobanoğlu**. Ömrün etməyəcək vəfa dedilər. Bakı, «Elm və təhsil», 2014, s. 3-19.

Dediklərimə o qədər də inanmasam da, «tale insanın öz əlin-dədir» – dedim...

1975-ci ilin may ayında İraqdan vətənə qayıdanda gördüm ki, Aydın Musayev universitetin filologiya fakültəsinin qiyabi şöbəsində oxuyur. Dostlaşdıq və dostluğumuz dünyasını dəyiş-diyi günə qədər davam etdi. 1951-ci ildə dünyaya göz açan Aydın 1993-cü ildə faciəli şəkildə dünyasını dəyişdi və cəmi 42 il ömür sürdü. Lakin insan üçün qısa olan ömür payında çox iş gördü. Tarixdə qalacaq iz qoyub getdi. Aydın bir neçə aşırıq ha-vası bəstələmişdir. «Səyyadı», «Aygünüm», «Çobanoğlu», Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun sözlərinə bəstələnmiş «Ana laylası» və Məmməd İsmayılın «Yaman darıxmışam səninçün, ana» şeiri-nə bəstələdiyi hava belələrindəndir. Toylarda indi də oxunan, sevimli şairimiz Məmməd İsmayılın «Gözəldi» qoşmasına bəs-tələdiyi, oğlu Səyyada həsr etdiyi «Səyyadı» havası onun bəs-təkarlığından, musiqi duyumundan xəbər verir. Havanın sözlə-ri də başqa aləmdir:

*Yar ol, yar olana, yar olanda da,
Yolunu gözləsin, yorulanda da.
Eləsinə vurul, vurulanda da,
Desinlər, ay Məmməd, əla gözəldi.*

Aydın sonuncu misranı üç-dörd dəfə təkrar edər, gah «De-sinlər, ay Məmməd, əla gözəldi», gah da «Desinlər, ay Səyyad, əla gözəldi» oxuyardı. Bu özü də havaya xüsusi şirinlik gətirirdi. Aydın gənclikdə «Hicrani» təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı. La-kin sonralar atasının adını təxəllüs kimi götürərək «Çobanoğ-lu» təxəllüsü ilə məşhurlaşdı.

Tez-tez onu saz-söz sənətinin sərraflarının iştirak etdiyi mötə-bər məclislərə dəvət etməyə başladılar. Xüsusi vurğulamaq is-təyirəm ki, onun filologiya üzrə universitet savadı məclis apar-masına, insanlarla şirin münasibət qurmasına çox kömək edir-di. O, həm aşırıq poeziyasını, həm də çağdaş poeziyamızı gözəl

bilirdi. Özü də ilhamlı şair idi. Dünyagörüşü onu bir çox aşıqlardan fərqləndirirdi. Bir sözlə, Aydın Çobanoğlu ziyalıların sevimlisinə, xudmanı məclislərin ən arzuolunan sənətkarına çevrilmişdi. Belə məclislərdə dinləyicilər, adətən, aşığa söz atar, onun nəyə qadir olduğunu yoxlayardılar. Aydın elə cavab verirdi ki, hamı heyran olar, məclis daha da qızıışardı. Bu, bir yandan Aydının istedadından, digər tərəfdən də aşıq ocağında böyüməsindən, bilik səviyyəsindən xəbər verirdi. Çox keçmədi Aşiq Aydın ağır məclislərə dəvət olundu.

Bir gün Şirvan aşıq məktəbinin görkəmli simalarından biri – Aşiq Qurbanxandan soruşurlar ki, indiki aşıqlardan kimi bəyə-nirsən? Cavab verir ki, bir kəndə iki dəfə toya aparılan aşığı.

Aşiq Aydın Çobanoğlu nəinki bir kəndə, hətta bir nəslə dəfələrlə toya aparıldadı. O, elə yaradıcı aşıq idi ki, hətta tez-tez Şirvan bölgəsinə belə məclislər aparmağa dəvət alardı. Bilənlər bilir ki, onun başına gələn faciə Şamaxıdan toydan qayıdarkən yolda baş vermişdi.

Aydın Çobanoğlunu yaradıcılığının çiçəkləndiyi, sazının-sözünün, sənətinin püxtələşdiyi bir dövrdə itirdik. Mübaliğəsiz deyə bilərəm ki, o, Bakıda aşıq sənətini ən fəal və uğurla təbliğ edən, prof. Qara Namazovun təbirincə desək, sazı Bakıya daimi köçürən sənətkarlardan biri idi. Aşiq Aydının qısa ömür payında gördüyü gərəklə işlərə nəzər salanda heyran olmamaq olmur. Bu qədər işi, ulu ozan-aşiq sənətini dərindən sevən, onunla nəfəs alan sənətkar görə bilərdi. Aşiq Aydın Çobanoğlunun ilk uğurları 1975-77-ci illərə təsadüf edib. I Ümumittifaq festivalının laureatı adını 1977-ci ildə qazanıb. 1977-79-cu illər – gənc aşıqların respublika baxış müsabiqələrinin qalibi, 1984-cü il – Polşa Xalq Respublikası Zelena-Qura şəhərində keçirilən XI Beynəlxalq folklor festivalının laureatı, 1985-ci ildə isə II Dünya müharibəsində qələbənin 40 illiyinə həsr edilən Ümumittifaq festivalı laureatı, 1987-ci il – Böyük Oktyabr sosialist inqilabının 70 illiyinə həsr edilən II Ümumittifaq xalq yaradıcılığı festivalının

laureatı, sənətdəki uğurlarına, zəhmətkeşlərin və gənc nəslin estetik tərbiyəsində mühüm xidmətlərinə görə Sov.İKP MK, SSRİ Nazirlər Sovetinin fəxri fərmanına, 1988-ci ildə Respublika Lenin Komsomolu mükafatına, 1988-ci il – Almaniya Demokratik Respublikasına (fevral, mart) «Dostluq səfəri»ndə Xalq çalğı alətləri ansamblı ilə birlikdə rəhbər kimi Abşeron rayonunu təmsil etmiş və çıxışlarına görə fəxri fərmana layiq görülmüşdür.

1988-ci ildə (02-08 aprel) Leninqradda keçirilən XVI «Folklor və gənclik» Ümumittifaq elmi-təcrübi konfransda «Aşıq sənətinin öyrədilməsi yolları» mövzusunda məruzə ilə çıxış edib. O, bu çıxışı ilə müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin və sənətşünaslarının hafizəsində xalqımızın əvəzsiz incisi olan aşıq sənəti, aşıq musiqisi barədə aydın təsəvvür yaratmışdır. Keçmiş İttifaqın elm və incəsənət xadimləri, alimlər Azərbaycan Aşıq sənətinə, Aydın Çobanoğlunun maraqlı məruzəsinə və ustad Aşıq Əkbər Cəfərovlə birgə ifalarına çox yüksək qiymət vermişlər. Aydın Çobanoğlunun xatirə dəftərinə yazılan təəssürlərdən:

Sənətşünaslıq doktoru Viktor Arkadyeviç Lapin: «Musiqi beynəlmiləl dildir, buna görə də dostluq dilidir. Azərbaycan aşıqları bunu Repindəki «Yaradıcılıq evi»ndə beynəlmiləl tamaşaçılar qarşısında parlaq şəkildə sübut etdilər. Sağ olun».

Vladivastok İncəsənət İnstitutunun dosenti Şiskova Alla Viktorovna: «İlk dəfədir ki, ecazkar aşıq sənəti ilə qarşılaşdım. Qarşınızda baş əyir və Sizə çox sağ olun deyirik, Azərbaycan aşıqları!»

İvanova-Frankovsk Konservatoriyası SSRİ xalqları musiqisi kafedrasının müəllimi, musiqişünas A.M.Turyanskaya: «Ecazkar aşıq sənətindən çox böyük həzz aldım. Mənə elə gəlir ki, doğma mahnılara vurğunluğu aşıqlardan öyrənmək lazımdır. Sizə böyük yaradıcılıq uğurları arzu edirəm ki, Sizin gözəl incəsənətinizlə bütün SSRİ xalqları tanış ola bilsinlər!»

Elə həmin ildə Hindistanda Abşeron rayon mədəniyyət şöbəsinin xətti ilə Sovet-Hindistan festivalında (oktyabr-noyabr) folklor kollektivi ilə bərabər 40 günlük qastrol səfərində olmuşdur.

1989-cu ildə (10-18 iyul) İsveçdə Ümumdünya xalq musiqisi festivalında Xalq artisti Cənəli Əkbərov, kaman ustası Elman Bədəlov, tarzən Vamik Məmmədəliyev, qarmon ifaçısı Vaqif Əsədovla birlikdə yüksək səviyyədə qastrol səfərində iştirak edib.

A.Çobanoğlu 1990-91-ci illərdə Türkiyənin Konya şəhərində keçirilən «Konya Aşıqlar Bayramı»nda Qarslı Aşıq Murad Çobanoğlu ilə yarışmada festivalın baş mükafatına – «Atatürk» qızıl medalına layiq görülüb. Bundan başqa, İsveçrədə və Orta Asiya respublikalarında uğurlu qastrol səfərlərində olmuşdur.

Aşıq Aydın «Günay» ailə ansambli və «İncəgülü» aşıqlar ansambli yaratmışdı.

O, 1983-cü ildən Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin üzvü və Aşıqların IV qurultayının (1984) nümayəndəsi olmuşdur. A.Çobanoğlunun Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin yaranmasında xidmətləri olmuşdur. O, ömrünün sonuna qədər Aşıqlar Birliyində Hüseyn Arifin müavini vəzifəsində çalışmışdır.

Bu, təsadüfi deyildi. Aşıq Aydın aşıq sənətini dərindən bilir və ona yaradıcılıqla yanaşırdı. Ona yeniliklər gətirərdi. Yaxşı yadımdadır, o, ADU-nun filologiya fakültəsini bitirəndə görkəmli folklorşünas alim, prof. Vaqif Vəliyevin rəhbərliyi ilə «Aşıq Nəcəfin həyat və yaradıcılığı» mövzusunda diplom işi yazmışdı. Diplom işinin müdafiəsində Xalq şairi, prof. Bəxtiyar Vahabzadə demişdi:

«Bu diplom işi həcminə və mövzu əhatəsinə görə namizədlik işinə layiqdir. Mövzunun adını dəyiş, «II Dünya müharibəsi illərində Tovuz aşıqları» adlandır və müdafiə et».

Təəssüf ki, ecazkar aşıq sənəti Aşıq Aydını elmdən ayırmış, Bəxtiyar müəllimin arzusu arzu olaraq qalmışdı. Təsəllini onda tapırıq ki, onun qoşmalarını, gəraylılarını, təcnislərini, xarici ölkələrə səfər təəssüratlarını, aşıq sənəti və onun daşıyıcıları haqqında düşüncələrini içinə alan bu zəngin kitabda Aydın diplom işi də yer alır. Filoloq və aşıq Aydın Çobanoğlunun

diplom işi ilə tanışlıqdan sonra söz sərrafları akademik Bəxtiyar Vahabzadənin sözlərini bir daha təsdiqləyəcəklər.

İyirmi ildən artıq Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Dissertasiya Şurasının üzvü kimi, gənc alimlərin elmi rəhbəri kimi, onlarla doktorluq və namizədlik dissertasiyalarının müdafiəsində rəsmi opponent kimi çıxış edən tədqiqatçı kimi, Respublikada Folklor üzrə Əlaqələndirmə Şurasının sədri kimi tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, Aydının diplom işi indiki tələbləri nəzərə almaqla, azca əl gəzdirməklə namizədlik dissertasiyaları qarşısında qoyulan tələblərə cavab verir.

Aşiq Aydının «Aşiq sənəti və aşıqlar haqqında düşüncələr» bölümündəki məqalələrini oxuyandan sonra bir daha bu qənaətə gəldim ki, o, bir alim kimi də yetişmişdi. Fikirlərimizi təsdiqə yetirmək üçün onun məqalələrindən bəzisinə nəzər salmağı münasib bildik. Çobanoğlunun «Saz, söz, ifaçılıq və ...» adlı məqaləsi elmi və təcürbi cəhətdən əsaslandırılmış dərs vəsaiti səviyyəsindədir. Burada yeni saz havaları, balaban, onun zəruriliyi, mətin melodiyaya uyğun seçilməsi, aşiq gülləri, aşiq musiqisinin yarıtılmaz təbliği, ifaçı və s. yarımbaşlıqlarda qiymətli fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu fikirlər günümüzdə də öz aktuallığını itirmir.

Aydının Aşiq Əkbərin «Gənclik» nəşriyyatında çap olunan «İşıqlı tellər» kitabına və Əlimərdanlı Aşiq Nəcəfə həsr etdiyi məqalələri göstərir ki, o, aşiq sənətini dərinləndirən bilən nüfuzlu söz sahibidir.

Çobanoğlu «Sazın Ədalət dünyası» məqaləsində Aşiq Ədalət Nəsimovun 1986-cı ilin oktyabr ayının 2-də Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında keçirilən konsertindən söz açır. Görün konsertdə kimlər olub: Mirzə İbrahimov, İsmayıl Şıxlı, Bayram Bayramov, Bəxtiyar Vahabzadə, Qabil, Vaqif Səmədoğlu, Sabir Rüstəmxanlı, Abbas Abdulla, professorlar Qulu Xəlilov, Teymur Bünyadov, türkiyəli alim İbrahim Bozyel və başqaları. Məclisi gənc şair Zəlimxan Yaqub idarə etmiş. Belə tarixi faktları haradan əldə etmək olardı? Yaxşı ki, Aydın Ço-

banoğlu bunları qələmə alıb, bizə yadigar qoyub. Fəxarətlə adlarını sadaladığımız xalqımızın layiqli ziyalıları məclisdə aşıq sənətindən, Ədalət möcüzəsindən söz açmışlar. Aşıq sənətinin inkişafında və təbliğində müstəsna xidmətləri olan Ədalətin ifasında sazın yeni vüsət almasını, bütöv xalqımızın tükənməz sərvətinə çevrilməsini xüsusi vurğulamışlar. Ümumi rəy belə olub ki, Ədalət olan məclisdə ondan əvvəl saz çalmaq günah, ondan sonra saz çalmaq çalğıcı üçün fəlakətdir.

Məncə, bu, Aşıq Ədalətin sənətinə verilən ən ali və dəqiq qiymətdir.

«Sazlı-sözlü nəğməkarlar» məqaləsi ADU-nun tələbəsi Aydın Musayevin ilk qələm təcrübələrindəndir. «Azərbaycan gəncləri» (22.03.1975) qəzetində çıxan bu məqalə Tovuz aşıqlar ansamblının Novruz bayramı günlərində filarmoniyada verdiyi konsertdən bəhs edir. Məqalədə Əkbər Cəfərov, şeyirdləri Aşıq Əlixan Niftəliyev, Ələsgər Tağıyev və Əskinaz Abbasovadan bəhs edir və Tovuz Aşıq məktəbinin bir səhifəsini yazmış olur.

Aşıq Çobanoğlu «Diqqətsizlik, yoxsa...» məqaləsində isə çox aktual bir mövzuya toxunub. Bəzi aşıqların qoşmalarının müxtəlif aşıqların adına çıxılmasından söz açır. Tədqiqatçı faktlarla belə səhvləri göstərir və gələcəkdə belə səhvlərin qarşısının alınması yollarını arayır. Tədqiqatçıları diqqətli olmağa səsleyir.

«Koroğlunun sorağına gəlmişəm» məqaləsində Aşıq Aydın 1988-ci ilin iyun ayında Naxçıvanda Koroğlunun heykəlinin açılışına getməsindən, Babək rayonunun «Yeni yol» kəndində «Cəlili» və «Ayaq Cəlili» havalarının yaradıcısı, XIX əsrin görkəmli ustadlarından biri Aşıq Cəlilin qəbrini ziyarət etmələrindən, Aşıqlar Birliyinin sədri Hüseyn Arifin Naxçıvanın Mədəniyyət naziri Fəttah Heydərovdan aşığın qəbrinin üstünün götürülməsi barədə xahişindən və s. söhbət açır. Bütün bunlar qiymətli məlumatlardır.

Hələ ADU-nun tələbəsi olarkən Aydın «Sovet kəndi» qəzetində (17.04.1976) maraqlı yazı ilə çıxış etmişdi. Məqalədə To-

vuz rayonunda Aşıq Əkbərin ideyası və görkəmli maarif xadimi, Tovuz rayon Maarif şöbəsinin müdiri Qara Sultanovun dəstəyi ilə Aşıq Əkbərin doğma kəndi Bozalqanlı kənd məktəbində 1975-ci ilin sentyabrında 18 nəfərdən ibarət respublikamızda ilk dəfə olaraq saz həvəskarları qrupu yaradılmış, Aşıq Əkbər onlara müəllim təyin olunmuşdu. Tələbə Aydın Musayev nüfuzlu qəzətdə maraqlı məsələ qaldırır. Bu təcrübəni Tovuz rayonunun və eləcə də digər rayonların kənd məktəblərində də yaymaq məsələsini qaldırır. Onun bu arzusu sonralar yerinə yetdi.

Göründüyü kimi, aşıq-şair Aydın Çobanoğlu hələ gənlikdən saz-söz sənəti ilə yaşamış, fikri-zikri bu sənətin inkişaf yollarını aramaq olmuşdur.

Çobanoğlunun aşıq sənəti və ustad aşıqlar haqqında məqalələri, Hindistan və İsveçrə təəssüratları onun səriştəli publisist olmağından xəbər verir.

Aydın, eyni zamanda ilhamlı şair olmuşdur. Təsədüfi deyildir ki, prof. Qara Namazov «Aşıqlar» kitabında (2004, s. 54-55) onu oxucu və tədqiqatçılara şair-aşıq kimi təqdim edir.

Onun poeziya sahəsindəki uğurları xüsusi tədqiqat mövzudur. Aydın Çobanoğlu həm xalq ruhuna daha yaxın olan aşıq poeziyasını, həm də klassik və çağdaş poeziyamızı, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi yaxşı bilir və hər iki qütbə qələmini sınaq edir və uğur qazanırdı.

Aşığın qoşma, gəraylı, təsnif, tənqis, müxəmməslərini, deyişmələrini və s. oxuduqca, onun aşıq yaradıcılığının qaynar çeşməsindən su içdiyinin şahidi oluruq. Onlar kitabda ayrıca bölmədə verilmişdir. Çobanoğlunun mərsiyələri də ayrıca bölmədə verilmişdir. Onun məşhur müğənni Səxavət Məmmədova, Aşıq Şakirə, Salatın Əsgərovaya, dayısı oğlu Yunisə, prof. Xital İsmayılova, atası Aşıq Çobana, görkəmli ictimai xadim Yunus Rzaevə və başqalarına həsr etdiyi mərsiyələrini həyəcənsiz oxumaq olmur. Şair-aşıq Çobanoğlunun nəğmələri də ayrıca bölmədə verilmişdir. Burada «Elmira», «İncəgülü», «Aygünüm»,

«Gülənə bax, gülənə», «Gülnarə», «Qınama məni, qınama» və s. bulaq suyu kimi qəlbə yayılan şeir-nəğmələri vardır.

Aydın Çobanoğlunun ithafları da ayrıca bölmədə verilmişdir. Aşığın ithaflarını izlədikcə onun çağdaş şairlərimizə, incəsənət nümayəndələrinə, saz-söz ustalarına ehtiram və isti münasibətini aydınca görürük. Xalq şairi Səməd Vurğunun 80 illiyinə, Aşıq Hüseyn Saraçlının 70 illiyinə, Sosialist Əməyi qəhrəmanı Fərzəli Abbasova, şair Sücaətə, İlyas Tapdığa, Xalq artisti Arif Babayevə, prof. Teymur Zeynalova, Xalq şairi Söhrab Tahirə, Yunus Novruzogluna, qarşılı Aşıq Murad Çobanoğluna, zəmanənin dönüklüyü ilə vətəndən didərgin düşmüş şair Məmməd İsmayıl, Aşıq Ulduza, şair dostu Ələmdar İsay, şair Knyaza, həkim Hökümə Ağayevaya və başqalarına həsr etdiyi şeirlər XX əsrin 70-80-ci illər ədəbi, mədəni və ictimai mühiti bərdə təsəvvür yaradır. Şair-aşığın Naxçıvana, Cəlilabada, İsmayılı kəndlərinə, Kəlbəcərə, Tovuz, və s. həsr etdiyi şeirlərini oxuduqca sanki vətən xəritəsini vərəqləyirsən. Belə şeirləri «Çağdaş poeziya nümunələri» başlığı altında vermişik. Kitabda Çobanoğlunun aşıq sənəti və aşıqlar haqqında düşüncələri və səfər qeydləri də ayrıca başlıqla verilmişdir.

Aydın məlahətli səsi olan aşıq idi. Pəsdən oxuyurdu. Tələdən gələn qismətini – görücü ilə söhbətini ürəkağrısı ilə «Dedim mən» şeirində qələmə alıb:

*Bəxtinə yazılıb vəfa, dedilər,
Çobanoğlu sürməz vəfa, dedilər.
Ömrün etməyəcək vəfa, dedilər,
Onu həyat özü bilər, dedim mən.*

Doğrudan da, aşıq-şairin ömrü vəfa qılmadı. Dahi Səməd Vurğunun dediyi onun da başına gəldi. Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya.

Onun Aşıq Şakirin xatirəsinə həsr etdiyi şeirə fikir verin:

*Çobanoğlu, qoy cavanlar ucalsın,
Şah sənətin zirvəsinə yol alsın.
Oğlu çalmayıbsa, nəvəsi çalsın,
Qoy yetim qalmasın, sazı Şakirin.*

Arzuya baxın. Həqiqətən də, böyük sənətkar Aşıq Şakirin övladlarından aşiq sənətinə yiyələnən olmadı. Lakin Aydının arzusu sonralar yerinə yetdi. Şakirin nəvəsi babasının sənətini davam etdirdi. Şakirin sazı yetim qalmadı. Təəssüf ki, Çobanoğlu bunu görmədi.

Aydının bütün arzuları xoş niyyətə köklənmişdi:

*Qazancınız qismət olsun aşığa,
Nə həkimə, nə hakimə düşməsin.*

Çobanoğlu qələmini publisistikada sınayaraq çox maraqlı Hindistan və İsviçərə təəssüratlarını yazıb. Eləcə də Hindistana gözəl şeir həsr edib. Lakin bu şeiri yazarkən bir an belə doğma Azərbaycanı unutmayıb:

*Yeni Dehli Bakımızın qardaşı,
Qanqa, bəlkə, Xan Arazın göz yaşı?!
Varanəsi Gəncəmizin sirdaşı,
Bəyənmişik bu mahalı, gözəldir!*

*Görən kimi doğma, əziz bilmişik,
Əzəmətli Tac Mahalı gözəldir!*

Yeri gəlmişkən, Məmməd İsmayıl başda olmaqla, Aydın Çobanoğlu yaradıcılığına saz-söz sənətini dərindən bilən bir çox qələm sahibləri, alimlər məqalələr həsr etmişlər. Aşıq sənətinin təbliğində xidmətləri olan Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun, professorlar Qara Namazovun, Sədnik Paşayevin, Məmməd Aslanın, Ağalar Mirzənin, Telli Pənahqızının, Əli Şamilin, Vəliyəddin İsmayılovun, Osman Əhmədovunun məqalələrinin elmi səviyyəsini xüsusi vurğulamaq istərdim. Heyif ki, Aşıq Aydın sı-

ralarımızı çox erkən tərk etdi. Nə yaxşı ki sağlığında 1991-ci il fevralın 10-da anadan olmasının 40 illiyini yüksək səviyyədə keçirdik. Tədbir «Gülüstan» sarayının banket zalında baş tutdu. Tovuzdan Aydının anası da gəlmişdi. Məclisi aparmaq mə-nə həvalə olunmuşdu. Aşıq Aydının anası, dostları və qohum-ları qarşısında hesabatına çevrilən məclis dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin «Koroğlu» operasının uvertürası ilə başladı. Hamımız ayağa qalxaraq əl-ələ verdik və əllərimizi yuxarı qaldır-dıq. O ağır vaxtlarda bir çox toylarımız da «Koroğlu»nun uver-türası ilə başlayırdı. Hamı ayağa qalxıb əl-ələ tutardı. Bu, vət-ənpərvərlik hislərinin artmasına, milli birliyə çox kömək edirdi. Təəssüf ki, sonralar bu gözəl adət unuduldu.

Qeyd edim ki, Aydının yubileyinə dostu, sevimli müğənni-miz Səxavət Məmmədov da xanəndə və çalançılarla təşrif bu-yurmuşdu. Beş saatdan artıq davam edən, iki videokasetə zor-la sığan (həmin kasetləri öziz xatirə tək indi də saxlayıram) təd-birdə iştirak edən, Aydın haqqında söz deyən dəyərli insanları göz özünə gətirdikcə indinin özündə belə ürəyim qürurla döyünür.

Xalq şairi Zəlimxan Yaqub, professorlardan Teymur Zey-nalov, İbrahim İsayev, Dəmir Qənbərov, Aydının oğlu Səyya-dın kirvəsi Faiq Həsənov, Qənbər Hüseynov, Telli Pənahqızı və başqaları Çobanoğlunun uğurlarından və ulu ozan-aşıq sənəti-nə verdiyi töhfələrdən söz açdılar. Aşıq Aydın hamını haldan-hala salan, yandırır-yaxan «Yanıq Kərəmi»ni çalanda Zəlim-xan Yaqub 2-ci dəfə odlu-alovlu çıxış etdi. Zəlimxan birinci də-fə eşitdiyimiz «Varıymış» qoşmasını oxuyanda məclis təlatü-mə gəldi:

*Qonaq oldum Tovuz adlı mahala,
Hər sinədə min bayatı varıymış.
İndi bildim bu torpaqda ellərin,
Nə dövrünü, nə həyatı varıymış.*

Aydının övladları Aygün və Səyyadın oxuduqları aşıq havaları da hərarətlə qarşılandı. Kaş o günlər olaydı...

Qısa zaman kəsiyində Səxavət Məmmədov, İbrahim İsayev, Dəmir Qənbərov, Qənbər Hüseynov və Aydın Çobanoğlu kimi dəyərli insanları itirmişik. Zəlimxan kimi istedad sahibi, Xalq şairi sağalmaz xəstəliyə mübtəla oldu. Aydın kimi universitet təhsilli bir aşığın aramızdan erkən getməsi aşıq sənəti üçün itkidir. Təəssüflənirəm ki, hamının dostu olan, dostlarının sayı-hesabı bilinməyən bir dostu çox tez itirdik. Təsəllini onda tapırıq ki, dostları onu unutmur.

Aşıq Aydının dostlarından biri də saz-söz sənətini yüksək qiymətləndirən, bir çox el şairlərinin, aşıqların kitablarının çapına dayaqlı olan, ürəyi xeyirxahlıqla döyünən Namazəli Məmmədovdur. Onun sayəsində işıq üzü görün «Ömrün etməyəcək vəfa dedilər» kitabını Çobanoğlu sənətinin pərəstişkarlarına töhfə etməkdən məmnunluq duyuram.

TÜRKOLOGİYA ELMİMİZİN BAYRAQDARI *

Akademik Məmmədəğa Şirəliyev keçmiş sovetlər məkanında, xüsusən də Azərbaycanda adı iftixarla çəkilən, azsaylı dilçi alimlərimizdəndir – desək səhv etmərik. O, böyük alim, böyük elm təşkilatçısı, böyük şəxsiyyət idi. Uzun müddət elmi ictimaiyyətin professor deyəndə hamının onu nəzərdə tutduğu məlumdur. M.Şirəliyev yeganə dilçi alimimizdir ki, «Bakı dialekti» adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə edəndə Bakı Dövlət Universitetinin Müdafiə Şurası əsərin elmi dəyərini, tədqiqatın dərinliyini nəzərə alaraq onu birbaşa filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq görmüş, SSRİ Ali Attestasiya Komissiyası tərəddüd etmədən BDU-nun Müdafiə Şurasının qərarını təsdiqləmişdi. Demək olmaz ki, M.Şirəliyevin əsəri Azərbaycanda dialektologiyaya həsr olunmuş ilk əsər idi. Hələ 1926-cı ildə Aşmarın «Nuxa dialekti» adlı yaxşı bir əsər yazmışdı. Lakin M.Şirəliyevin tədqiqatı sanbalı, elmi dəyəri, elmi yenilikləri ilə seçilirdi. Alimi bu sahəyə müəllimi, prof. Bəkir Çobanzadə istiqamətləndirmişdi. Yeri gəlmişkən, prof. B.Çobanzadənin gələcəkdə görkəmli dilçilər kimi yetişən daha iki tələbəsi vardı. Əbdülzəl Dəmirçizadə və Muxtar Hüseynzadə. Ə.Dəmirçizadə, əsasən, dil tarixi ilə, M.Hüseynzadə müasir dil problemləri ilə, M.Şirəliyev isə, əsasən, türkologiya, onun maraqlı sahələrindən biri olan dialektologiya ilə məşğul olmuşdu. Tələdən ona hər alimə qismət olmayan pay düşmüşdü.

O, Azərbaycan dilçiləri arasında ilk elmlər doktoru, ilk professor, ilk Əməkdar elm xadimi, ilk Dövlət Mükafatı laureatı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ilk müxbir üzvü və ilk akademiki, «Sovetskaya tyurkologiya» jurnalının ilk baş redakto-

* Bax: «Sələflər və xələflər» adlı Beynəlxalq simpoziumda plenar iclasda oxuduğum məruzəm. 22.10.2014.

ru, Türk Dil Qurumunun ilk azərbaycanlı müxbir üzvü (1957), Azərbaycan SSR EA-nın Dil İnstitutunun ilk direktoru (1949-1951), Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun dialektologiya şöbəsinin yaradıcısı və ilk müdiri (1951), ali məktəblər üçün dialektologiya üzrə ilk dərsliyin müəllifi və s. olmuşdur. Akademik Ağamusa Axundovun yazdığı kimi, o, Azərbaycan dilçiliyi hüddurlarını yarıb beynəlxalq aləmə çıxan, elmi türkologiyanın zəngin üfüqlərində öz yeri olan ilk Azərbaycan dilçisidir.

M.Şirəliyev daha çox Azərbaycan dialektologiya elminin banisi və dialektologiya məktəbinin yaradıcısı kimi şöhrət qazanmış, türkologiya tarixində öz layiqli və əbədi yerini tutmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, hələ 1945-ci ildə SSRİ EA-nın müxbir üzvü N.K.Dmitriyev yazmışdır: «M.Şirəliyevi çəkinmədən Azərbaycan dialektologiyasının banisi adlandırmaq olar».

Akad. M.Şirəliyevin «Bakı dialekti» (B., 1949, 1957), «Azərbaycan dialektologiyasının əsasları» (B., 1962, 1968, 2008), «Azərbaycan dilinin dialekt və şivələri» (rusca, B., 1982) türkoqların ən çox bəhrələndiyi əsərlər olub, N.K.Dmitriyevin illərlə öncə dediklərini təsdiqləyir. Dialektologiyanın mövcud nəzəri məsələləri bütövlükdə bu əsərlərdə öz əksini tapıb.

Akademik M.Şirəliyev Azərbaycan Respublikasının Dövlət Mükafatına layiq görülmüş fundamental «Azərbaycan dialektologiyasının əsasları» əsərində Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin təsnifini vermiş, özünün şəxsən iştirak etdiyi dialektoloji ekspedisiyalar zamanı toplanan faktiki materiallar əsasında ümumiləşmələr aparmış, Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin 4 qrupa: şərq, qərb, şimal, cənub qruplarına bölündüyünü inkarolunmaz faktlarla isbatlamışdır. Alim Azərbaycan dialektlərini belə müəyyənləşdirmişdir: Quba, Bakı, Şamaxı (şərq qrupu), Qazax, Qarabağ, Gəncə (qərb qrupu), Nuxa (şimal qrupu), Naxçıvan, Ordubad, Təbriz (cənub qrupu). Bu kitabda Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətləri tam əhatə olunur. Onu da deyək ki, son vaxtlar apa-

rılan tədqiqatlar göstərir ki, Dərbənd dialekti də şərq qrupuna daxildir.

Maraqlıdır ki, hələ 1941-ci ildə M.Şirəliyev rus dilində çap etdirdiyi bir məqaləsində ilk dəfə olaraq Azərbaycan dialektlərinin təsnifini coğrafi prinsip əsasında aparıb və bu bölgü sonralar, 1959-cu ildə UNESCO-nun «Fundamental turcica» əsərində öz əksini tapıb (*bax: M.Şirəliyev. Bibliografiya, B., 1969, s.15*). Akad. M.Şirəliyevin türkologiyada ilk dəfə dialekt və şivələrin təsnifinə dair bölgüsü türkoloqlar tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bu münasibətlə görkəmli qazax dilçisi Ş.Sarıbayev yazmışdır: «Qazax dialektologiyasında mübahisəli məsələlər çoxdur. Onların biri dialektlərin təsnifidir. Bu məsələnin türkoloji aləmdə obyektiv yolunu Azərbaycanın görkəmli türkoloqu M.Şirəliyev müəyyənləşdirmişdir.

Akademik M.Şirəliyevin ən böyük xidmətlərindən biri də türkologiya tarixində ilk olaraq «Azərbaycan dilinin dialektoloji atlası»nı yaratmasıdır (Bakı, «Elm», 1990, 224 s.). M.Şirəliyevin təşəbbüsü, rəhbərliyi və iştirakı ilə hazırlanan atlas türkoloji aləmdə bu sahədə atılan ilk və uğurlu addımdır. Məhz buna görədir ki, başqa türkdilli xalqlar dialektoloji atlasları tərtib edərkən Azərbaycan dialektoloqlarının təcrübəsinə əsaslanırdılar. Türkmənistan EA-nın prezidenti, akademik P.Əzimov bu münasibətlə yazırdı:

«Türkmənlər dialektoloji atlasın tərtibi işlərini M.Şirəliyevin məktəbindən əxz etmişlər».

Onu da deyək ki, Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında dialektlərin rolu məsələsini də ilk dəfə gündəmə gətirən və bu barədə qiymətli əsərlər yazan da akad. M.Şirəliyev olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, türkologiyada dilçilik coğrafiyasının əsasını qoyan da akad. M.Şirəliyev olmuşdur. Bu baxımdan Ural-Altay cəmiyyətinin sədri İ.Qunnarın fikri maraqlıdır: «Türk dillərinin dilçilik coğrafiyası üsulu ilə öyrənilməsi sahəsində M.Şirəliyevin xidmətləri danılmazdır».

Akademik M.Şirəliyevin türkologiya sahəsində gördüyü qlobal işlər, Bakını türkoloji mərkəzə çevirməsini tanınmış türkoloqlar görür və yüksək qiymətləndirirdilər. «Voprosı yazıkoznaniya» jurnalında (№ 5, 1967) «Keçən 50 il ərzində Sovet İttifaqında dilçiliyin inkişafı» adlı baş məqalədə qeyd edilirdi ki, türk dilləri dialektlərinin tədqiqində əldə edilmiş nailiyyətlərdə akad. M.Şirəliyevin böyük xidmətləri olmuşdur.

Görkəmli alimlərin mötəbər orqanlarda akad. M.Şirəliyev haqqında yazdıqlarını toplayacaq olsaq, bir kitaba sığmaz. Türkoloqlar arasında akad. M.Şirəliyevin nüfuzu o qədər böyük idi ki, 1970-ci ildə SSRİ EA-nın Prezidiumunda «Sovetskaya tyurkologiya» jurnalının nəşri və baş redaktor məsələsi ortaya qoyulanda SSRİ Türkoloqlar Komitəsinin sədri, akad. A.Kononov və SSRİ EA-nın Ədəbiyyat və Dil bölməsinin katibi, akademik M.Xrabçenkonun jurnalın Bakıda çıxması və baş redaktor vəzifəsinə akad. M.Şirəliyevin namizədliyini dəstəkləməsi təsadüfi deyildi.

Həqiqətən də, akad. M.Şirəliyev sovet türkologiyasının inkişafında və yüksəkixtisaslı kadrların yetişdirilməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Təkcə Azərbaycanda professorun rəhbərliyi ilə 10 elmlər doktoru (onların arasında akad. A.Axundov, akad. T.Hacıyev, professorlardan M.Rəhimov, M.Adilov, R.Məhərrəmov, Ə.Mahmudov, T.Məmmədov və başqa görkəmli dilçi alimlərimizin adlarını görəndə qürur hissi keçiririk), 50-dən artıq elmlər namizədi yetişmişdir.

Bundan başqa, prof. M.Şirəliyevin rəhbərliyi altında 3 nəfər Balkan, qaqəuz və qaraqalpaq namizədlik dissertasiyası müdafiə edib. Eləcə də 9 özbək, 2 başqırd, 2 tatar, 1 qaraçay və 1 qazax aliminin filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almasında da prof. M.Şirəliyevin xidmətləri böyük olmuşdur.

Yeri gəlmişkən, professoru Avropa və Türkiyədə də yaxşı tanıyırdılar.

M.Şirəliyev dəfələrlə Türkiyədə elmi məclislərdə türkologiyanın ən aktual problemləri, dialektologiya və s. barədə ma-

raqlı məruzələrlə çıxış etmişdi. Professor 1953-1954-cü illərdə Bolqarıstanda Sofiya Universitetində türk filologiyası kafedrasına rəhbərlik etmiş, 1963-cü ildə isə Polşada Varşava və Krakov universitetlərində türk dilindən dərs demişdi.

Professor Bolqarıstanda türk kəndlərini bir-bir gəzərək zəngin material toplamış və həmin materiallar əsasında «Türk dialektologiyası» əsərini, eyni zamanda «Dilçiliyə giriş» dərsliyini yazmışdı. Professorun fəaliyyəti istər bolqar, türk, istərsə də sovet alimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Bolqar alimi Emil Boyev 1966-cı ildə Ankarada XI Türk Dili qurultayında «Bolqarıstanda türk dialektlərinin araşdırılması» mövzusunda məruzə edərkən xüsusi vurğulamışdır:

«Bolqarıstanda türk dialektlərinin araşdırılmasının əsasını prof. M.Şirəliyev qoydu. Biz – onun şagirdləri isə bu işi davam etdiririk».

Akademik M.Şirəliyevin yaradıcılığına Azərbaycan alimləri də yüksək qiymət vermişlər. Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Əbdülzəl Dəmirçizadə, akad. Ağamusa Axundov (silsilə yazılar), akad. Tofiq Hacıyev, professorlardan Mirzə Rəhimov, Yusif Seyidov (silsilə yazılar), Vaqif Aslanov, Əhməd Mahmudov, Rəhilə Məhərrəmov, Qəzənfər Kazımov, Qəzənfər Paşayev və başqaları akad. Şirəliyevə məqalələr həsr etmiş, alimin elmi fəaliyyətinə işiq tutan diqqətəlayiq fikirlər söyləmişlər.

Akad. M.Şirəliyev mənə namizədlük dissertasiyası yazarkən elmi rəhbərim olub. «Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti» adlı mövzunu da özü seçmişdi. 1962-ci ildə İraqa tərcüməçi işləməyə gedəndə mənə yanına çağırırdı və özünün hazırladığı «Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin monoqrafik tədqiqinə dair proqram» (B., Azərbaycan EA-nın nəşriyyatı, 1956, 62 s.) və «Bakı dialekti» kitabını mənə verərək dönə-dönə tapşırırdı ki, Kərkük dialekti İraq türkmənlərinin azərbaycanlı olduğunu göstərə biləcək əsas sübutdur, material topla. Bu şanslı əldən verməməliyik. Akad. M.Şirəliyev böyük nümunə məktəbi idi. Həyatda onun ki-

mi xeyirxah adama az rast gəlmişəm. Həssas, təvazökar, son dərəcə mədəni, hamıya nümunə ola biləcək nadir insan idi.

Burada bir məsələdən də söz açmaq vacibdir. M.Şirəliyev sintaksis üzrə prof. M.Hüseynzadə ilə müştərək yazdığı ən uzunömürlü dərslərin müəllifidir. Türkoloqlar arasında ən çox mübahisəyə səbəb olan isə sintaksisdə tabeli mürəkkəb cümlə məsələsidir. Bəzi alimlər feili bağlama tərkiblərini budaq cümlə hesab edirlər. Prof. M.Şirəliyev, M.Hüseynzadə, Z.Budaqova, Əlövsət Abdullayev, Yusif Seyidov və başqaları isə feili bağlama tərkiblərinin xəbərlik kateqoriyasına məxsus qrammatik əlaməti olmadığına və bu tərkiblər mübtəda ilə uzlaşmadığına görə onu budaq cümlə hesab etmirlər.

Akad. M.Şirəliyev «Tabeli mürəkkəb cümlə problemləri» və «Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlə məsələsi» məqalələrində feili bağlama tərkibləri barədə öz müddəalarını irəli sürmüşdür.

Biz Azərbaycan dilinin Kərkük dialektində -anda, -əndə şəkilçili feili bağlamaların və «isə» modal sözünün şəxslər üzrə dəyişərək mənsubiyyət şəxs şəkilçilərini qəbul etməsi və təsriflənməsini ortaya qoyanda Azərbaycanda sensasiya kimi qarşılandı.

-andə, əndə şəkilçili feili bağlama və feili bağlama tərkiblərinin, eləcə də «isə» modal sözünün mənsubiyyət şəkilçiləri qəbul edərək təsriflənməsi aşağıdakı kimi baş verir.

Təkdə	Cəmdə
I Mən gələndə+m Bəndəroğlu işlirdi	I Biz gələndə+x
II Sən gələndə+u (Kərkük), gələndə+y (Tur Xurmatu, Altun Körpü) Bəndəroğlu işlirdi	II Siz gələndə+viz (K.) gələndə+yiz (A.K.,T.X.)
III O gələndə Bəndəroğlu işlirdi	III Olar gələndə +lər

İsə modal sözü ilə

I Mən isə +m gələndə+m	I Biz isə+x gələndə+x
II Sən isə +u gələndə+u (Kər- kük)	II Siz isə + viz gələndə+ viz (K) Siz isə +yiz gələndə +yiz (A.K.,T.X.)
Sən isə+y gələndə+y (A.K., T.X.)	(A.K.,T.X.)
III O isə gələndə	III Olar isə +lər gələndə +lər

Çoxları budaq cümlə məsələsində akad. M.Şirəliyevin müddəalarına əngəl törəndiyini düşündülər. Professor bu haqda xüsusi məqalə yazdı. Gəldiyi nəticə bu oldu ki, bu proses bütün feili bağlamalara aid olmadığından və həm də təkcə İraq-türkman ləhcəsində müşahidə olunduğundan budaq cümləyə dair onun müddəalarını əngəlləmir.

Professor Azərbaycan dilinə dair xaricdə nə çıxsa, ciddi şəkildə izləyir və ingilis-Azərbaycan dilləri fakültəsini bitirdiyimdən tərcüməsini mənə həvalə edirdi. 1975-ci ilin 2-ci yarısında ABŞ-ın Florida Universitetindən Səlim Hüseynqulu oğlunun «Azərbaycan dilinin generativ fonologiyası» adlı maraqlı dissertasiyasını rəy üçün Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna göndərmişdilər. İnstitutun direktoru akad. M.Şirəliyevlə əsərə müsbət rəy verdik.

Tale elə gətirdi ki, 1983-cü ilin yayında ABŞ-a iki aylıq elmi məzuniyyətə gedəsi oldum. Professor çox sevindi. Dönə-dönə tapşırırdı ki, ABŞ-da Azərbaycan dilinə dair araşdırmalarla (Cənubi Azərbaycan daxil olmaqla) ciddi maraqlanım. ABŞ-da Azərbaycan dilinə və dialektinə dair xeyli tədqiqatların olduğunu üzə çıxardım və vətənə qayıdandan sonra Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əməkdaşları qarşısında məruzə etdim. İnstitutun direktoru M.Şirəliyev direktor müavini prof. Z.Budaqovaya və şöbə müdirlərinə göstəriş verdi ki, Azərbaycan dilinin xaricdə tədqiqinə dair məqalələr toplusu hazırlasınlar. Mənim «ABŞ-da Azərbaycan dilinə dair araşdırmalar» adlı geniş

məqaləm daxil olmaqla məqalələr məcmuəsi «Azərbaycan dili xaricdə» (Bakı, «Elm», 1990, 272 səh.) adı ilə professorun sağlığında işıq üzü gördü və təşəbbüsü öz bəhrəsini verdiyinə görə sevindi.

Hər dəfə Fəxri xiyabanda xalqımızın, sözün həqiqi mənasında, fəxrləri olan görkəmli alimlərimiz Abbas Zamanov, Əliheydər Orucov, Yaşar Qarayev, Qasım Qasımsadə və Araz Dadaşzadəni ziyarət edib, elmi rəhbərim Məmmədəğa Şirəliyevin məzarı önündə dayanır, məni elm aləminə gətirdiyinə, atalıq qayğısı göstərdiyinə görə minnətdarlığımı bildirirəm. Sanki o da heç vaxt üzündən əskik olmayan xoş təbəssümlə çəkdiyi zəhməti itirmədiyimə, qəbrinin üstünü götürtdüyümə görə razılığımı bildirir.

ZƏNGİN ƏDƏBİ MÜHİTİN GÖRKƏMLİ TƏDQIQATÇISI *

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun hazırladığı çoxcildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi» əsərinin V cildini institutun Elmi Şurasında müzakirə edirdik. Qəribə bir mənzərənin şahidi olduq. İnstitutun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli mövzuların hazırlıq səviyyəsi və kimin tərəfindən yazıldığını dəqiqləşdirirdi. İsa müəllim hansı mövzunun adını çəkirdi, elmi katib məlumat verirdi: «O mövzunu prof. Alxan Məmmədov işləyib». Elmi Şuranın sədri, akad. İsa Həbibbəyli yarızarafat, yarıgerçək dedi ki, belə çıxır ki, V cildi prof. Alxan Məmmədovun cildi adlandırılmalı olacağıq. Belə olmaz. Bir neçə mövzunu özü götürdü, bir neçəsini institutun adlı-sanlı əməkdaşları arasında bölüşdürdük. Həmin vaxt məni Alxan Bayramoğlunun (Məmmədovun) əməksevərliyi, ədəbiyyatşünaslıq elmimizə vurğunluğu, dərin tədqiqatları düşündürdü. Haqqında ürək sözlərini yazmaq qərarına gəldim. Alxan Məmmədovun namizədlik və doktorluq dissertasiyası Azərbaycanın ən zəngin mühitlərindən birinə – Şamaxı ədəbi mühitinə həsr olunub. Alimin bu mövzunu seçməsi təsadüfi deyildir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirən (1977) Alxan Məmmədov təyinatla Şamaxı rayonuna göndərilib və xeyli müddət (1977-1982) orada dil-ədəbiyyat müəllimi işləyib. Şamaxı ədəbi mühitinin ənənələrini izləyib. İstehsalatdan ayrılmaqla AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspirantı olsa da, bir an belə Şamaxı ədəbi mühitindən ayrılmamış, dissertasiya mövzusunun M.Ə.Sabirdən götürmüş, aspiranturunu bitirdikdən az sonra «M.Ə.Sabir və ictimai-ədəbi mühit (elmi tərcümeyi-hal məsələləri)» adlı namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Həmin dissertasiya ilə

* Bax: «525-ci qəzet» və «Ədalət» qəzeti. 24.10.2014.

o, M.Ə.Sabirin təmsalında milli ədəbiyyatşünaslıqda birinci olaraq klassik sənətkarın elmi tərcümeyi-halını yazmışdır. Bəzən Alxan müəllimə qibtə edirəm. Xaqani Şirvani, İ.Nəsimi, S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, Abbas Səhhət, M.Hadi kimi görkəmli qələm sahibləri yetirən mühitdən yazmaq şərəflidir. Eyni zamanda böyük məsuliyyət tələb edən bir işdir. Alxan Bayramoğlu «Şamaxı ədəbi mühiti» adlı doktorluq dissertasiyası ilə milli ədəbiyyatşünaslıqda ilk olaraq ədəbiyyatın regional aspektdə araşdırılmasının elmi və təcrübi prinsiplərini müəyyənləşdirib. Onu da deyək ki, Cümhuriyyət dövrü ədəbiyyatın ilk monoqrafik tədqiqini də ortaya Alxan Məmmədov qoyub.

Prof. Alxan Məmmədovun ondan artıq monoqrafiyası, tərtib etdiyi kitablar, çoxsaylı elmi məqalələri ciddi elmi axtarışların nəticəsidir. Onun həddən artıq ciddiliyinə, işdə məsuliyyətinə, heç şübhəsiz, müəllimlik fəaliyyəti də təsir etmişdir. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçi kimi illik elmi-tədqiqat işlərini qat-qat artıqlaması ilə yerinə yetirən Alxan müəllim, eyni zamanda Bakı Dövlət Universitetinin professorudur. On ilə yaxın (1998-2005) Təfəkkür Universitetində Azərbaycan və başqa türk xalqları ədəbiyyatından dərs demişdir. Alxan Məmmədov həm tanınmış pedaqoq, həm də tanınmış ədəbiyyatşünas alimdir. O, doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdiyi 1998-ci ildən cəmi dörd il sonra Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda çox mötəbər Dissertasiya Şurasına üzv təyin edilmişdir. Bu, böyük etimad idi. İyirmi ilə yaxın həmin şurada gah müavin, gah da həmsədr olduğundan fəxrlə deyə bilərəm ki, Alxan Bayramoğlu etimadı ilə ilk ildən doğrultdu və bu gün də həmin şuranın üzvüdür. Burada xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, Dissertasiya Şurasında təkcə iddiaçıların deyil, eləcə də şura üzvlərinin çıxışları zamanı onların bilik səviyyəsi aydın olur. Prof. Alxan Bayramoğlu Dissertasiya Şurasının işində fəal iştirak etməklə, mənalı, məzmunlu, hədəfə düz dəyən çıxışları ilə seçilir.

Professor Alxan Bayramoğlunun pedaqoji fəaliyyətindən yu-

xarıda söz açdıq. O, Bakı Dövlət Universitetində təkcə dərslər deməklə kifayətlənmir, dərslər vəsaitləri, tədris proqramları hazırlayır. Pedaqoji fəaliyyətin çəlgəngi olan dərslər yazır. «Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim dövrdən 1930-cu illərədək)» oçerki, xüsusən də «Azərbaycan jurnalistika məktəbləri» əsəri elmi ictimaiyyət arasında böyük rezonans yaratdı. İkinci əsər onun mətbuatşünaslığa həsr edilən üçüncü kitabıdır. «Azərbaycan jurnalistika məktəbləri» kitabının redaktoru və önsözün müəllifi, tanınmış jurnalist Əflatun Amaşov xüsusi vurğulayır ki, «çoxillik elmi axtarışların məhsulu olan bu kitabda jurnalistikamızın indiyədək keçdiyi yola məhz məktəb prizmasından dəyər verilmişdir. Belə bir dəyərləndirmə, heç şübhəsiz, tarixi keçmişimizi yaradan insanların ruhuna böyük ehtiramdır».

Prof. Alxan Bayramoğlunun elmi əsərlərinə nəzər salanda aydınca görünür ki, onun əsərləri müasirliyi və gərəkliliyi ilə fərqlənir, tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olur.

Fədakar tədqiqatçı alim, qənimət insan Alxan Bayramoğlu qələminin daha da püxtələşdiyi, bir alim kimi daha da müdrikləşdiyi bir çağa qədəm qoyur. Qoy qədəmləri daha da uğurlu olsun. Bu çağ ən böyük arzu məqamıdır.

Altmış yaşın mübarək, Alxan müəllim!

Sənə insan itirdikdən sonra qədrini daha yaxşı bildiyi, qiymətləndirdiyi möhkəm cansağlığı arzu edirəm.

«KOROĞLU» OPERASININ TAMAŞASI HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM *

Bu günlərdə Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında mənə bir daha «Koroğlu» operasına baxmaq qismət oldu. Buna görə mənə operaya birgə baxmağa dəvət edən akademik İsa Həbibbəyliyə minnətdaram. Operanın 2014-2015-ci illər teatr mövsümü üçün nəzərdə tutulan proqramını alıb nəzərdən keçirdim.

«Koroğlu» operasının qısa məzmunu Azərbaycan, rus və ingilis dillərində verilmişdir. Hər pərdədə, hər şəkildə dillər üzrə nə qədər fərq olarmış. Azərbaycan və rus dillərində olan mətnləri ciddi redaktə etmək lazımdır. Bircə misal göstərməklə kifayətlənəcəm. II pərdənin III şəklinə göstərilir ki, Koroğlu döyüş ruhunda öz dəstəsi ilə Çənlibel qalasından çıxır. Rusca mətnə isə bunun əksini görürük. Özü də necə. «Opalennyı boyem, v krepot vxodit Koroqlı so svoim otryadom».

O ki qaldı operanın qısa məzmununun ingiliscə mətninə, təəssüflə deməliyəm ki, bu işi ingiliscə qənaətbəxş biliyi olmayan bir şəxs yerinə yetirib. Əslində, buna tərcümə də demək olmaz. Hesab edirəm ki, bu ən azı məsuliyyətsizlik, mədəniyyətimizə laqeydlikdir. İkincə misalla kifayətlənəcəm.

Operanın I pərdəsinin I fəslə başlayır: «Həsən xanın sahib olduğu dağ kəndlərindən biri. Kəndlilər həyatın ağırlığından və yaşayışın çətinliyindən şikayətlənirlər». İngilis dilinə tərcümədə oxuyuruq: «Azərbaycanın dağlıq bölgəsində Həsən xan tərəfindən idarə olunan şəhər. Şəhərlilər yaşayışlarının ağırlığından şikayət edirlər». İkinci bir misal. Məlumdur ki, Qırat zil qara bir atdır. Səhnəyə də doğru olaraq qara rəngli at çıxarırlar. Tərcümədə ağ at kimi yazılıb. Şəhərlə kəndi, ağ rənglə qara rəngi seçə bilməyən tərcüməçiyə nə deyəsən. Mənə belə gə-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «525-ci qəzet», 05.12.2014.

lir ki, tərcüməçi heç operanı görməyib. Fikir məni götürmüşdü. Məni xəyaldan «Koroğlu» operasının uvertürası ayırdı.

Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin insanı haldan-hala salan qənirsiz musiqisi, gözəl səhnələr, rəqqasələr qrupu sanki opera ilə baletin qovşağında bərqərar olan bu misilsiz əsər, rolları ifa edən Xalq artisti Samir Cəfərov (Koroğlu), Əməkdar artist Zemfira İsmayılova (Nigar), Əliəhməd İbrahimov (Təlxək), Fərid Əliyev (Həmzə bəy), Əməkdar artist Gülyaz Məmmədova (Xanəndə qız), xüsusən də Xalq artisti Şahlar Quliyev (Həsən xan) dəfələrlə sürəkli alqışlarla qarşılandı.

Qürur hissi keçirdim. Fəxr etdim ki, Üzeyir bəy kimi dahi yetirən xalqa mənsubam. Gözümün önünə bu əbədiyaşar operanın şöhrətlənməsində misilsiz xidmətləri olan təkrarsız müğənnilər, SSRİ Xalq artistləri Bülbül, Lütfiyar İmanov, baletmeyster, SSRİ Xalq artisti Qəmər Almaszadə, SSRİ Xalq rəssamı Tahir Salahov gəldi. Ürəyim fərəhlə döyündü ki, xalqın iftixar mənbəyi olan bu böyük şəxsiyyətlərin hamısını şəxsən görmüşəm. Onda fərqi varmırdım, bəlkə də, dərk etmirdim ki, onlar xalqı şöhrətləndirən, mədəniyyətimizi dünyaya yayan və tanıdan əvəzsiz insanlardır.

Üzeyir bəyin zəngin irsi barədə düşündüm. Doğrudur, Üzeyir bəyin «Koroğlu» operası onun şah əsəri hesab olunur. Xalqın yaddaşında daşlaşmış «Koroğlu» dastanı əsasında opera yazmaq o qədər də asan iş deyil. Lakin qeyri-adi fitri istedad sahibi, bütün zamanların bəstəkarı Üzeyir bəy möhtəşəm bir opera yaratmışdır. Bununla bərabər, yüz ildən artıq səhnədən düşməyən, xalqın qəlbinə yol tapan, bu nəhəng sənətkara sonsuz şöhrət gətirən «Leyli və Məcnun», «Əslî və Kərəm», «O olmasın, bu olsun» və bütün dünyada tanınan, əcnəbi dillərdə oynanılan «Arşın mal alan» kimi ölməz əsərlər də mənə qalırsa, şah əsərlərdir. Bu öz yerində.

«Koroğlu» operasına baxandan sonra məndə bu möhtəşəm abidə ilə bağlı təəssüratımı oxucularla bölüşmək arzusu baş qaldırdı. Bu, səbəbsiz deyildir.

Əsərin librettosunda müəyyən çatışmazlıqlar özünü göstərir. M.S.Ordubadi 1937-ci ildə librettonu yazanda «Koroğlu» dastanının bütün qolları ilə tanış olmaq imkanı əldə etməmişdi. O, «Koroğlu» librettosunu yazana qədər, 1912-ci ildə Bakıda işıq üzü görən kitabçanı nəzərə almaşaq, cəmi ikicə dəfə «Koroğlu» dastanı çap olunmuşdu. 1927-ci ildə V.Xulufunun, 1936-cı ildə H.Əlizadənin tərtibində. Başqa bir tərəfdən də «Koroğlu» o vaxt hələ elmi cəhətdən tədqiqata cəlb olunmamışdı. Əks təqdirdə görkəmli yazıçı, şair, dramaturq, publisist, «Nərgiz» və «Nizami» operalarının, «Beş manatlıq gəlin» və «Ürəkçalanlar» musiqili komediyalarının libretto müəllifi M.S.Ordubadi «Koroğlu» operasına daha möhtəşəm libretto yazardı.

Operada Koroğlunun dəliləri görünür. Axı kim bilmir ki, Koroğlunu Koroğlu edən dəliləridir.

«Koroğlu» dastanında Nigar Həsən xanın qızı, Eyvaz isə Koroğlunun sevimli dəlilərindən biridir.

Operada isə Nigar qulluqçu, Eyvaz isə onun qardaşdır. Eyvaza adamın yazığı gəlir. O, donub yerində qalan, boynubükük zavallı təsiri bağışlayır.

Bu isə «Koroğlu» dastanından xəbəri olan tamaşaçıları çaşbaş salır. Tamaşaçı açıqca görür ki, «Koroğlu» filmi dastanla daha çox səsləşir, nəinki opera ilə.

Onu da deyim ki, Çənlibel səhnələri darıxdırıcıdır. Heç olmasa İsmayıl Hidayətzadənin quruluşunda 1937-ci il tamaşasından səhnələrə baxaydılar (ASE, X cild, s.221). Ağaclıq, gül-çiçək ürək açır.

Başqa bir misal. Xalq qəhrəmanı Koroğlu səhnəyə gələndə də, səhnədən çıxıb gedəndə də adi adam təsiri bağışlayır. Səhnədəkilər sanki onu görmürlər. Koroğlunun geyimində də arzuolunmaz bir məsələ diqqəti çəkir. Qəhrəmanın Misri qılıncı arxa tərəfdən çuxanı yuxarı qaldırır, qılıncın ucu görünür. Ürəksixan, Koroğluya yaraşmayan bir mənzərə yaranır.

Bu halı aradan qaldırmaq üçün Bülbülün Misri qılıncı belinə necə bağladığına baxmaq kifayət edərdi (bax: ASE, II cild, s.376).

Başqa bir məsələ. Dastandan məlumdur ki, Koroğlu hər vaxt xalqla məsləhətləşir, onların sözünə qulaq asır. Operada isə hamı bir ağızdan Koroğluya yalvarır ki, Həməyə inanıb onu meh-tər qoymasın, Koroğlu əlinin hərəkəti ilə «yox» deyir.

Əsərin II pərdəsində Həməzə bəy Qıratı oğurlamağa bir şərt-lə gedir ki, Həsən xan qulluqçu qız Nigarı evlənmək üçün ona versin. Əgər o bəydirsə, bir qulluqçu qıza görə həyatını niyə təh-lükəyə atır. Bəyəm Həməzə bəy Həsən xandan qulluqçu qız Ni-garı istəsə xan onun sözünü yerə salardı? Deyilənlər hind film-lərindəki qondarma süjetləri andırır.

«Koroğlu» operasının daha canlı, daha möhtəşəm etmək üçün o qədər yollar var, gəl görəsən. Məsələn, «Koroğlu» dastanında Aşıq Cünun aparıcı obrazlardandır. Operada isə Aşıq Cünun görünmür. Məncə, operada belə bir epizod yerinə düşərdi ki, Aşıq Cünun məclisdə sazı düşünə basaraq Koroğlunu tərifləyir, onun şücaətindən, qəhrəmanlığından söz açır. Koroğlu mərdliyini nümayiş etdirir. Sazla-sözlə Gizir oğlu Mustafa bəyin daha güclü olduğunu bəyan edir. Təbii ki, bunun üçün operaya yeni şeir par-çaları əlavə olunmalıdır. Əslində, onlar dastanda var.

Bütün bunları sadalamaqda sözümün canı odur ki, ilk tama-şasından bir əsrə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycan klassik musiqisinin şah əsəri «Koroğlu» operası İsmayıl Hi-dayətzadənin quruluşunda göstərilir. Mənə qalırsa, yaxşı nə var-sa saxlamaqla, operada yer alan şeirlərə, ümumiyyətlə, libret-toya və operanın quruluşuna yenidən baxmağın vaxtı çatmış-dır. Bu nəcib işə qüdrəti çatan, ürəyi Üzeyir bəyə məhəbbətlə döyünən, vətənpərvərlik duyğuları ilə yaşayan milli ruhlu şairlərimiz və professional rejissorlarımız vardır.

İRAQ TÜRKMANLARININ NAĞIL DÜNYASI *

Əsrlərlə, min illərlə xalqın yaddaşından süzülüb gələn, «əsatir və bayatıda, nağıl və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklor»un (Y. Qarayev) epik növünün zirvə məqamı, çox yayılan və çox da sevilən nağıllardır. Eldən-elə, nəsil-dən-nəslə, evdən-evə, dildən-dilə gəzən, xalqın həyata münasibətini, istək və arzularını, bəxt, tale, xoşbəxt həyat barədə dünyagörüşünü əks etdirən, xeyrin şəri, haqsızlıq üzərində qələbəsini, ədalətin təntənəsini göstərən bu əvəzsiz incilər, təəssüf ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi, xalq təxəyyülünün məhsulu olan «uçan xalçalar»ı təyyarələrin, kosmik gəmilərin əvəz etdiyi zəmanəmizdə öz mövqeyini əldən verməyə, unudulmağa yan almışlar. Nağılçılıq, nağıl söyləmək bir çox xalqlarda söyləniş tərzini dəyişərək səhnə, radio və televiziya ayaq açdığı, maraqlı nağıl filmləri yaradıldığı halda, İraq-türkman folklorunda bir sənət kimi aradan çıxır.

Nağılların folklorşünaslıqda arxa plana keçməsinə təbii proses kimi baxılmalıdır. Bəzi janrlar təbii olaraq get-gedə aradan çıxır, bəziləri isə çiçəklənmə dövrü keçirir. Folklorşünasların fikrincə, xalq mahnıları, atalar sözləri, lətifələr, uşaq nağılları və s. janrlar əbədi olaraq yaşayacaqlar.** Demək lazımdır ki, son illərə qədər Kərkük dolaylarında uzun qış gecələri bir evə toplaşar, xalı və palazlar üzərinə buraxılan sinilərdə samovardan çay içər, kömür közü ilə dolu manqal ətrafında qızınar və

* Bax: İraq-türkman nağılları. Bakı, «Təhsil», 2014, s.7-36.

** Pomerantsev E.V. Rus folkloru haqqında (rusca). M., 1977, s. 4.

nağılları dinləyərdilər. Başqa xalqlarda və Azərbaycanda olduğu kimi* onları, əsasən, peşəkar nağılçılar danışardılar.

Kərkük dolaylarında gündüz nağıl söyləmək məsləhət görülmür. Uşaqlara belə bir inam tələqin edilib ki, kim gündüz nağıl danışsa, nağıl bitəndə çəpə çıxar, yəni başında buynuz bitər. Böyüklər arasında isə belə bir inam var ki, kim gündüz nağıl danışsa, parası pul (qəpik-quruş) olar, yəni müflisləşər.**

Müəyyən qismi toplanaraq çap edilən İraq-türkman nağılları***, bir qayda olaraq, nağılın məzmunu ilə əlaqəsi olmayan pişrovla başlayır. Pişrovdan sonra giriş – başlanğıc gəlir. Lakin realist nağılların əksəriyyəti pişrovsuz-filansız «Var idi, yox idi, bir avçı var idi». «Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasında bir padşah var idi» və s. kimi başlayır.

Yalnız kərküklü yazıçı Mövlud Taha Qayaçının toplayaraq göndərdiyi, əlinizdəki kitabda yer alan, «söyləyən filankəs, qələmə alan Mövlud Taha Qayaçı» göstərdiyimiz məişət nağıllarında və məişət nağıl-hekayələrdə pişrova, demək olar ki, təsadüf edilmir.

Kərkük nağılları aşağıdakı pişrovlarla başlayır:

«Biri var idi, biri yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular meydana başına. Matal gəldi qarıya, hardan-hurtdan, sıxması qar-pız qabuğı, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qərbil saman

* Sehrli sünbüllər. Bakı: «Gənclik», 1990, s. 141.

** **Şakir Sabir Zabit**. Kərkükdə ictimai həyat. Bağdad, 1962, s. 153; **İbrahim Daquqlu**. İraq türkmanları. Dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları. Ankara, 1970, s. 61.

*** **Şakir Sabir Zabit**. Göstərilən əsəri, s. 154-164; Odunçu qızı (toplayanlar: Əhməd Quşçu oğlu və Behcəh Qəmgin). Kərkük, 1971; **Süphi Saatçı**. Kərkük çocuq folkloru. İstanbul, 1984, s. 100-131; Kərkük folkloru antologiyası (toplayanı və tərtib edəni Qəzənfər Paşayev). Bakı, «Azərənəşr», 1987, təkrar nəşr, 1990, s. 145-162, 303-315; Azərbaycan folkloru antologiyası (tərtib edənlər Qəzənfər Paşayev və Əbdüllətif Bəndəroğlu). Bakı, 1999, təkrar nəşr, 2009, s. 298-328, 343-357; İraq türkmanlarının xalq matallarından örnəklər (toplayanı və tərtib edəni Sabir Dəmirçi). Bağdad, 1999, 139 səhifə.

içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Hamamın tası yox, peştamalın ortası yox. Köyümüzə tazı galib, onun da xaltası yox...»

Yaxud:

«Var idi, yox idi, yalan gerçəkdən çox idi. Yalanı doldurdular çuvala, dayadılar duvara. Gerçəyi qoydular qaba, asdılar qazığa. Aman-zaman içində, qərbil saman içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Hamamçının tası yox, peştamalın ortası yox. Birəyə vurdular palam. Otuz iki yerdən çəkдилər kolanı».

Və ya: «Yalan bir yalanıydı, sərçə pəhlivanıydı. Sərçəyə yüklədilər palanı, qırx yerdən çəkдилər kolanı.

Dedi: Eşq olsun! və ya Afərin! Necə uydurdun bu yalanı...»*

Və ya:

«Matal, matal mat atar, bir kişi xurma satar. Xurmanı gəti mən yeyim, görək kim borca batar. Hartdan-hurtdan, sıxması qar-pız qabuğu, dügməsi turpdan...»

Və ya:

«Matal, matal, matına, şeytan mindi atına. Əlində qamçısını və ya quyruğunu dolandırdı, çaldı filankəsin (nağıl danışan məclisdə əyləşən bir dostunun və ya uşağın adını çəkir) suratına. Qamçıya qüvvət, Məhəmmədə salavat. Beləcə nağıl gəldi buraya...»

Demək lazımdır ki, pişrovdə sözlərin axıcılığı, ahəngdarlığı əsas şərtidir. Pişrovlara başqa türkdilli və eləcə də qeyri xalqların nağıllarında da təsadüf edilir. Məsələn, rus dilində «priskazka» adı ilə tanınan pişrovlar vardır. Lakin Azərbaycan və İraq-türkman nağıllarında olduğu kimi, onların nağılın məzmununu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

«Priskazka» da pişrov kimi, oxucunun diqqətini nağıllar aləminə yönəltmək üçün istifadə edilən maraqlı yaradıcılıq örneğidir. Məsələn:

* Kərkük xoyratları (toplayanı və tərtib edəni Osman Məzlum). Bağdad, 1951, s. 105.

«На море-Океане, на остров Буяне, стоит дерево золотые маковки; по этому дереву ходит кот-баюн, вверх идет песню поет, вниз идет сказки рассказывает. Это еще не сказка, а только присказка, сказка впереди будет» və s.

Pişrovdan sonra isə nağılın başlanğıcı gəlir. Məsələn: «Hartdan-hurtdan, sıxması qarpız qabuğı, dügməsi turpdan. Aman-zaman içində, qəlbil saman içində, dəvə bərbərlik edir, əski hamam içində. Var idi, yox idi, iki qardaş var idi» və s. Başlanğıcda qəhrəmanın mənşəyi, hadisənin cərəyan etdiyi yer və s. qısa şəkildə nəql edilir:

«Biri var idi, biri yox idi, darın dünyasında bir padşah var idi», «Var idi, yox idi, bir avçı var idi», «Var idi, yox idi, Həsən adında bir odunçu var idi», «Biri var idi, biri yox idi, bir yəhərçi var idi», «Bir gün-günnərdə su çox axdı. Su axınca dünyanı fəyazan etdi. Əldə qaldı bir dağ. O dağda bir tülkü, bir aslan, bir qatır qaldı», «Var idi, yox idi, bir keçəl var idi», «Var idi, yox idi, darın dünyasında bir keçiyənən bir qoyun varıydı», «Var idi, yox idi, darın dünyasında bir inad xoruz var idi», «Varıydı, yox idi, darın dünyasında bir keçiyənən bir qurt varıydı» və s.

Nağılın ortasında Azərbaycanda olduğu kimi, Kərkük folklorunda da nağılçı uzun bir məsafənin qısa keçildiyini göstərmək üçün:

– Dedi: «Ya Əli, sənə mədəd. Yel kimin dərə, təpə, düz bilmədi, keçdi. Az getdi, üz getdi, dərə, təpə, düz getdi...» Və ya: «Az gedər, üz gedər, dərə, təpə düz gedər...»

Və ya: «Dərələrdən sel kimin, təpələrdən yel kimin keçdi» və s. kimi ifadələr işlədir.

Mətləbin üstünə gəlmək üçün uzun sözün qısa mənasına gələn «Nə başıvızı ağrıdım» – deyərək, nağılda söhbət gedən qızın gözəlliyini uzun-uzadı tərifləmək əvəzinə «Gəl məni gör, dərdimnən öl» və ya «Aya deyir sən bat, mən çıxım» və ya «Elə gözəl, elə gözəl, Şam şamaması, Əcəm alması» kimi ifadələrdən istifadə edilir. Əlçatmaz, ünyetməz, çox qorxulu bir

yeri təsvir edərkən nağılçının: «Quş getsə, qanad tökər, qatır getsə, dırnaq tökər», acıqlı bir məxluqu göstərmək üçün «Bir dodağı yer süpürür; bir dodağı göy» deməsi kifayət edir.

Dinləyicilər hərdənbir «şəkər ye, şəkər ye» – yəni gözəl danışırısan, davam et – deyə nağılçını ruhlandırırlar. Nağılın maraqlı yerinə, kulminasiya nöqtəsinə çatanda, müsbət qəhrəman dardan qurtaranda, istəyinə çatanda dinləyicilər deyirlər: «Darı başımıza» – yəni bizim də işimiz belə uğurlu olsun, biz də istəyimizə çataq, murada yetək.

Qeyd etmək lazımdır ki, Kərkük folklorunda nağılların sonluğu çox rəngarəng və maraqlı olur. Məsələn: «Mən də getdim, əlimə bir şey düşmədi», «Mən də getdim, mənə bir şey vermədilər. Bəlkə, siz verəsiniz» – deyə nağılçı üzünü nağıla qulaq asanlara çevirir. Və ya: «Matal bitdi, ağzımı kimsə şirin etmədi. Bəlkə, siz edəsiniz». Və ya: «Fitnə-fəsaddan xilas oldular. Əvvəlki kimi şad-xürrəm yaşadılar. Siz də şad olasız. Mənim bir nəsnəm yoxdu, mən şad olmam. Bəlkə, siz bir nəsnə verib məni şad edəsiniz».

Və ya: «Qırx gün, qırx gecə toy etdilər. Şadlıqla yaşadılar. Siz də şad olasız. Darı başıvıza. Toya mən də getmişdim. Başları qarışmışdı. Ağzımı şirin edən olmadı. Bəlkə, siz edəsiniz». Və ya: «Qırx gün qırx gecə toy etdilər. Şəkərlər paylandı, sevinclər oldu. Mən də getmişdim, mənə bir şey düşmədi».

Və ya: «Havadan üç alma düşdü. Biri matala, biri matal deyənə, biri də Qədiriyyəyə».

Və ya: «Göydən üç alma düşdü. Biri mənim, biri Əlinin, biri də nağıl söyləyənin».

Maraqlıdır ki, Qədiriyyə də, Əli də elə nağıl söyləyən özüdür.* Nağılçı öz adını nağılın bu məqamında, bu formada çəkməklə, bir yandan nağılın gedişində yaranmış gərginliyi azaldır, dinləyiciləri güldürür, digər tərəfdən də gözlədiyi təmənnaya işarə edir.

* **Süphi Saatçı.** Kərkük çocuq folkloru. İstanbul, 1984, s. 99.

Əgər nəzərə alsaq ki, bir çox xalqlarda indinin özündə belə müəyyən bir peşəni özünə sənət etmiş adamlar, istər müğənni, istər rəqqasə, istər musiqiçi, istər masabəyi, istər pəhlivan, istər kəndirbaz, istər gözbağlayıcı və ya başqa sənət sahibləri olsun, mütləq zəhnəfətləri müqabilində əməkhaqqı təmənnasında olurlar. Belə olan halda, keçmişdə xüsusi nağılçıların zəhmət haqqı diləməsi təəccüb doğurmur.

Bizcə, nağılları bəzəyən, onların bədii və emosional təsirini artıran, onları rəvnaqləndirən belə ifadə vasitələrinin çoxu, nağıl bitəndə nağılçılara müəyyən hədiyyələrin verilməsi ilə bağlıdır.

Demək lazımdır ki, Kərkük nağılları nə pişrov, nə başlanğıc, nə nağılın ortasında, nə sonunda işlənən, Yusif Vəzir Çəmən zəminlinin «nağılın ziynəti» adlandırdığı* belə obrazlı ifadə və oynaq cümlələrə görə Azərbaycan nağıllarından fərqlənmirlər.** Hətta gündüz vaxtı «Nağıl söylə» deyə anasını tənqə gətirən uşağa anası Azərbaycanda olduğu kimi cavab verir və başından edir:

– Əli, Vəli, Pirvəli, dördü də ondan irəli, Damda yatan, pambuq atan, bez satan, bir də sənin rəhmətlik atan. Oğlum, əlim xamırdadı, ha buncası yadımdadı.

Kərkük folklorunda «royat» adlanan bu deyimin*** tədqiqatçılar uşaqların bir-birini acıqlandırmaq, cırnatmaq üçün «Yeri hey, on bir kişiyyə varan nənəli» sözləri ilə əlaqədar yarandığını göstərir. Süphi Saatçı və Məhəmməd Xurşid qeyd edir ki, bəzən uşaqlar deyilənlərə inanır və analarının yanına qaçırlar. Anaları isə zarafatla yuxarıda sadaladığımızı söyləyir.****

* Azərbaycanı öyrənmə yolu. Məcmuə. Bakı, 1928, № 1, s. 37.

** **Seyidov Nurəddin.** Azərbaycan nağıllarının bədii xüsusiyyətlərinə dair bəzi qeydlər. Tədqiqlər. II kitab, Bakı, 1966, s. 37-49; **Paşa Əfəndiyev.** Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 1981, s. 127-128.

*** «Qardaşlıq» dərgisi, № 11, Bağdad, 1962.

**** **Süphi Saatçı.** Kərkük uşaq folkloru. İstanbul, 1984, s. 45-46; **Məhəmməd Xurşid Daquqlu.** Əski sözlər boğçası. Bağdad, 1989, s. 92.

Mövzu, ideya, məzmun, təsvir vasitələri və üsullarına görə müxtəlif və rəngarəng olan İraq-türkman nağıllarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: sehrli nağıllar, qarışıq sehrli-məişət nağılları, ailə-məişət nağılları, məişət nağıl-hekayələri, uşaq nağılları.

Yeri gəlmişkən, bəzi Azərbaycan tədqiqatçıları heyvanlar haqqında nağılları uşaq nağıllarından ayıraraq ayrıca bölmədə tədqiq ediblər ki, bu doğru deyildir, çünki heyvanlar haqqında olan nağıllar da uşaq nağıllarıdır. Odur ki, biz nağılları təsnif edərkən heyvanlar və quşlar haqqında nağılları «uşaq nağılları» bölməsində verməyi münasib bildik.

İraq türkmanlarının nağıl dünyasından bəhs edən, bir əjdadın kökündən pərvəriş tapdığımızıza dəlalət edən yazımıza son verərkən onu xüsusi demək istəyirik ki, Azərbaycan nağıllarına xas olan baş qəhrəmanların, ümumiyyətlə, ideallaşdırılması – ilahi gözəlliklərə, yüksək insani keyfiyyətlərə malik olmaq, ağıl, kamal, rəftarda tayı-bərabəri olmamaq və s. xüsusiyyətlər eyni ilə İraq-türkman nağılları üçün də səciyyəvidir.

Epik növün çox geniş yayılmış janrı olan nağılların bədii-lik cəhətdən böyük əhəmiyyəti vardır. Süjetli olmaları və başqa janrlara bu istiqamətdə təsiri, onları başqa janrlardan müsbət mənada fərqləndirir.

Xalq təfəkkürünün əvəzsiz xəzinəsi, «xalqın psixologiyasını öyrənmək üçün vacib və lazım olan əsl xalq yaradıcılığı nümunələri» sayılan nağıllar, o cümlədən də İraq-türkman nağılları xalqın milli xüsusiyyətlərini, adət-ənənəsini, məişət tərzini, ümumiyyətlə, mədəniyyətini öyrənmək baxımından nə qədər uzaq keçmişlərlə bağlı olsa da, bu gün də öz əhəmiyyətini itirmir.

İRAQ-TÜRKMAN NAĞILLARININ LƏHCƏ ÖZÜNƏMƏXSUSLUĞU *

İraq-türkman nağıllarını Bakıda çap etdirərkən («Təhsil» nəşr., 2014, 432 səh.) qərara gəldim ki, onları ləhcədə olduğu kimi verim. Kitabın redaktorları Pr. Dr. Muxtar İmanov, Dr. Şəmsəddin Küzəçi, rəyçilər Pr. Dr. Məhərrəm Qasımlı və Dr. Mustafa Ziya qərarımı çox bəyəndilər.

Nağıllar müxtəlif kənd və şəhərlərdən toplandığına görə ləhcə fərqləri özünü göstərir. Məsələn, Kərkük ləhcəsində gəldiniz – **gəldiviz** formasında, Tuz Xurmatuda **gəldiyiz** formasında işlənir. Oudur ki, Kərkük, Tuz Xurmatu, Altun Köprü və Ərbil şivələrini əsas götürdük. Əsrlərlə Azərbaycan ədəbi dilinin təsir dairəsindən kənar qalan İraq-türkman ləhcəsində xeyli sayda özünəməxsusluqlar müşahidə edilir. Onları bilmədən İraq-türkman nağıllarını oxuyub-anlamaq çətin olardı, hətta oxucu çaşbaş qalardı.

Oxucular üçün faydalı olacağını düşünərək aşağıdakıları onların nəzərinə çatdırırıq.

İndiki zamanın III şəxsin təkində sözlərin **-ırı, -iri** şəkilçiləri ilə işlədilməsi: məs.: alırı, gəliri, oxuru, yazırı və s.

-andə, əndə şəkilçili feili bağlama və feili bağlama tərkiblərinin təsriflənərək şəxs şəkilçiləri qəbul etməsi:

Təkdə

I Mən gələndə+m Farux işlirdi
II Sən gələndə+u (K.) // gələndə+y (T.X.,A.K.) Farux işlirdi
III O gələndə Farux işlirdi

Cəmdə

I Biz gələndə+x Farux işlirdi
II Siz gələndə+viz (K.) // gələndə+yiz (T.X.,A.K.) Farux işlirdi
III Olar gələndə+lər Farux işlirdi

Feilin bacarıq şəklinin inkarının **-ama, -əmə** şəkilçiləri ilə ifadəsi: məs.: alamadım, qıyamadı, duramadım və s.

* Bax: İraq-türkman nağılları. Bakı, «Təhsil», 2014, s. 37-40.

-alı, -əli ilə yanaşı, **-anı, -əni** feili bağlama şəkilçilərinin işlənməsi: məs.: alanı, gələni, oxuyanı və s.

Qeyri-qəti gələcək zaman **-ar, -ər** şəkilçilərindən **r** səsinin düşməsi və **ə, a** səslərinin müvafiq olaraq **i, ı** səsləri ilə əvəz olunması. Məs.: gəli, göri, bili, alı, süri, unudı və s.

Sifətin istər analitik, istərsə də sintetik yolla üstünlük dərəcəsinin əmələ gəlməsində səciyyəvi xüsusiyyətlərin özünü göstərməsi. Məs.: Çox-çox yedix – lap çox yedik, bambayaz, yapyeşil/-yepyeşil, masmavi, sipsiyah//simsiyah, apaçığ, qasqatı və s.*

«İsə» modal sözünün mənsubiyyət şəxs şəkilçisi qəbul etməsi:

Təkdə	Cəmdə
Mən isə+m	Biz isə+x
Sən isə+u (K.)//isə+y (T.X.,A.K.)	Siz isə+viz (K.)//isə+yiz (T.X.,A.K.)
O isə	Olar isə+lər

Öz qayıdış əvəzliyi Kərkük, Tuz Xurmatu və s. şivələrdə «öz» formasında işləndiyi halda, bütün şəxslər üzrə Ərbil, Teləfər və Altun Köprü şivələrində, Cənubi Azərbaycanda təsadüf edilən formada işlənir. Məs.:

Təkdə	Cəmdə
I bilə+m	bilə+miz
II bilə+y (Altun Köprü, Teləfər)	bilə+yiz (Altun Köprü, Teləfər)
bilə+v (Ərbil ağzı)	bilə+viz (Ərbil ağzı)
III bilə+si	bilə+ləri**

Yönlük halın əvəzinə yerlik, çıxışlıq halın əvəzinə isə yönlük halın işlənməsi. Məs.: At kimin nə xaxın üzündə durusan? Babasına sorar və s.

* Bax: **Ə.Bəndəroğlu**. İraq-türkman dili. Bağdad, 1989, s. 160.

** Prof. Hidayət. Kamal Bayatlı. Irak-türkman türkcəsi, Ankara, 1996, s. 330, 387; **Həbib Hürmüzlü**. Kerkük türkcəsi sözlüğü. İstanbul, 2003, s.94, təkrar nəşr, 2014.

Bəzi bölüşdürücü bağlayıcıların işlədilməsi. Məs.: Əgər ... əgər - «ya ... ya», yan ... yan, - «ya ... ya» və s. Əgər dərviş, əgər hənfiş, ağça ilə bitər hər iş (atalar sözü).

Bütün bunlarla yanaşı, İraq-türkman ləhcəsini başqa dialekt və şivələrimizə yaxınlaşdıran xüsusiyyətlər də çoxdur. Apardığımız tədqiqatlar bizə İraq-türkman ləhcəsini Azərbaycan dili dialektlərindən Cənub və Şərq qrupu dialektlərinə daha yaxın olduğunu söyləməyə imkan verir.

İraq-türkman *ləhcəsini Azərbaycan dilinin Cənub qrupu* dialekt və şivələrinə yaxınlaşdıran xüsusiyyətlər, əsasən, aşağıdakılardır:

Sözün birinci hecasında a səsinin ə səsi ilə əvəzlənməsi; məs.: bəyrağ, qəymağ, qəmçi, əz, əyran və s.

e səsinin ə əsəsi ilə əvəzlənməsi: məs.: ənni, ərkəg, həgbə və s.

o səsinin a səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: avıç, qavın, nav.

ö səsinin ə səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: çəmçə, cəhrə (cöhrə) əzbək və s.

Sözün birinci hecasında qapalı e səmindən əvvəl k səsinin g səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: geçəl, geçi, gevil və s.

g səsinin c səsi ilə əvəzlənməsi (bu xüsusiyyət Ərbil şivəsinə aiddir): məs.: cəl, cet, cidən-cələn, cözəl//cüzəl, cilas və s.

Bir çox hallarda şəkilçilərin sözün ahənginə tabe olmaması: məs.: yediğ, işdiğ, susız, görmağ və s.

Saitlə bitən feillərdə indiki zaman şəkilçisinin bəzən -r şəkilçisi ilə ifadəsi: məs.: tanır, oxur. Et yəəni qəssab tanır (atalar sözü).

İraq-türkman ləhcəsini Azərbaycan dilinin Şərq qrupu dialekt və şivələrinə yaxınlaşdıran xüsusiyyətlər isə, əsasən, aşağıdakılardır:

y səsinin təsiri altında a səsinin darlaşaraq e səsi ilə əvəzlənməsi: məs.: qeyiş, qeytan, yeşil//yeşil və s.

Sözün birinci hecasında o səsinin u səsi ilə və ö səsinin ü səsi ilə əvəzlənməsi (bu xüsusiyyət Altun Köprü şivəsində daha çox müşahidə olunur): məs.: dudax, buğaz, ügrəndim.

Damaq saitlərindən sonra dodaq saitlərinin, dodaq saitlərindən sonra damaq saitlərinin gəlməsi: məs.: başuz, babauz, alduğ, getdü, gəldü, duzlu, durı, gözlüç və s.

Sözün ortasında **g** səsinin inkişafı: məs.: döğüş, söğüş və s.

Sözün ortasında və sonunda **v** səsinin möhkəm olmaması: məs.: au, dauşan, auçı, bızau, yauşan, tauş, hauz və s.

Qeyri-qəti gələcək zamanın inkarında **1** şəxs tək və cəmdə **-man, -mən** şəkilçisinin işlədilməsi: məs.: gəlmənəm, küsmənəm, satmanıx, gülmənix və s. Bu xüsusiyyət Altun Köprü şivəsinə aiddir.

İraq-türkman ləhcəsi üçün səciyyəvi olan söz və ifadələri yeri gəldikcə səhifə ayağında vermişik. Məsələn: **çəm** (meşə), **qırçıl** (çaş), **mon//mun** (qaraqabaq), **rəşə** (rəşmə), **tütün** (tüstü), **sallanqaç** (karusel; yellənən beşik), **yazı** (çöl, səhra, bayır), **yazı xaxı** (kəndlilər), **qaraman** (böyük quyruqlu qoyun), **dallal** (carçı), **havanta** (havayı, müftə), **axırşər** (bəxtsiz, talesiz), **çillə** (çox soyuq vaxt), **çil-çılpaq** (lüt), **avxarlamag** (zor – xoş aldatmaq), **ocağı kor** (övladı olmayan, sonsuz), **daraman** (nəhəng, çox böyük), **gəl zaman – get zaman** (vaxt keçdi), **yengi kissə** (yeni varlanmış adam), **bir qonaqlıq yol** (birgünlük yol), **şeytana kilav girdirmək** (geydirmək), **əşəg cənnəti** (həbsxana), **dəftərdar** (xəzinədar), **qolbağa** (qurbağa), **kəllə-qulağ etməğ** (ölməyə döymək), **qol qıran** (borc alıb qaytarmayan), **pinəduz** (pinəçi), **dört qurna adam** (çox kök, eni-uzunu bərabər adam), **qurna-bucaq** (künc-bucaq), **boyağ əzmək** (birinə kələk gəlmək), **göz qızartmağ** (göz ağartmaq) və s.

İraq-türkman ləhcəsində bircə hərfin dəyişməsi və ya düşməsi ilə ədəbi dilimizlə müqayisədə anlaşılmazlıq əmələ gəlir. Məsələn:

Cəhrə (cöhrə), **hayvan** (heyvan), **loş** (boş), **kər** (kar), **hिलlə** (hiylə), **hərsin** (ərsin), **halav** (alov), **doymağ** (donmaq), **kütək** (kötək), **yavaq** (yanaq), **yağnış** (yanlış) və s.

MEMUAR ƏDƏBİYYATIMIZIN MÖHTƏŞƏM ABİDƏSİ*

Ədəbiyyatımızın mahir bilicisi və təəssübkeşi, filologiya elmləri doktoru İmamverdi Əbilovun zəngin və mənalı ömür yoluna işıq tutan «Ömrün və elmin romantikası» kitabını oxudum. Azər Turanın redaktorluğu və tərtibi ilə nəfis şəkildə nəşr olunan bu möhtəşəm əsərə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, çağdaş ədəbi tənqidimizin tanınmış nümayəndəsi Elnarə Akimova yığcam, lakin mənalı və yadda qalan önsöz yazmışdır.

Açığımı deyim ki, çoxdan belə istək və məhəbbətlə kitab oxumamışdım. Bu möhtəşəm və çox da böyük həcmli əsəri oxuyub başa çıxana qədər rahatlıq tapmadım. Axı kitabda adi adamlardan deyil, xalqa başucalığı və şöhrət gətirən, bizi dünyada tanıdan, qürur və iftixar mənbəyimiz olan, çoxunun adı Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılan böyük şəxsiyyətlərdən söhbət açılır. Mən İmamverdi müəllimi dünyanın xoşbəxt adamlarından sayıram. O, görün kimlərlə təmasda olub, kimlərlə öz halal süfrəsində təam nuş edib... Yusif Məmmədəliyev, Səməd Vurğun, Mustafa bəy Topçubaşov, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Mir Cəlal, Məmməd Rahim, Ziya Bünyadov, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, İlyas Əfəndiyev, Əlövsət Quliyev, Xudu Məmmədov, Fərəməz Maqşudov, Həsən Əliyev, Bəkir Nəbiyev, Anar, Elçin, Qabil, M.C.Cəfərov, Mirzəağa Quluzadə, Kamran Hüseynov, Vəli Axundov, İslam Səfərli, Vladimir Qafarov, Məsud Əlioğlu, Əliağa Kürçaylı, Qılman İlkin, Aydın Qaradağlı, Vaqif Səmədoğlu, Zəlimxan Yaqub və bir çox başqaları İmamverdi müəllimin Neftçaladakı ziyarətəgaha dönmüş evində olub. Yusif Məmmədəliyev, Mustafa bəy Topçubaşov, Rəsul Rza, Əli Kərim, Əlövsət Quliyev, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Şıxlı və başqaları bu doğma ocaqda gecələyiblər.

* Bax: «Respublika» qəzeti, 5 sentyabr 2015.

İndi çoxlarına təəccüblü gələ bilər ki, nə səbəbə onlar rayon mərkəzində mehmanxanada qalmırdılar. Məsələ burasındadır ki, Sovet dönəmində, XX əsrin 50-70-ci illərində, soyuq müharibənin qızğın çağında milyardlarla vəsait havaya sovru-
lurdu, xalqın rifahı, rahatlığı qayğısına qalınmırdı, Moskva meh-
manxana və s. tikməyə pul ayırmırdı. Neftimizin bir faizini be-
lə bizə vermirdilər. Yaşlı nəsil bunu yaxşı xatırlayır. Nə isə...

Kitabda haqqında danışılan qələm sahibləri mənə necə də əziz və doğmadırlar.

Onların əsərlərini oxuya-oxuya boya-başa çatmışam. Kasıb ailədən idim. Gəncə rayonumuzun altmış kilometrliyindədir. Gəncə Pedaqoji İnstitutunda oxumağa hazırlayırdım. Məni Ba-
kiya Mehdi Hüseynin «Abşeron» romanı gətirdi.

İmamverdi müəllimin ədəbiyyatımızın Dədə Qorqudu ad-
landırdığı Süleyman Rəhimovun 60 illik yubileyində institutu-
muzda mən məruzə eləmişəm. Onda 4-cü kurs tələbəsi idim. Cə-
mi səkkiz il sonra, 1968-ci ildə gənclərə xüsusi qayğı göstərən
görməli şair Rəsul Rza ilə «Kərkük bayatıları» kitabım çıxıb.
Bəxtiyar Vahabzadə ilə səmimi münasibətlərimiz var idi. Mən
onun haqqında, o, isə mənim haqqımda məqalə yazıb. Akade-
mik Bəkir Nəbiyevə «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı»
adlı kitab həsr etmişəm. Eləcə də xalq yazıçısı «Elçin haqqın-
da düşüncələrim» kitabım çap olunub. Qabilin «Nəsimi» poe-
ması haqqında 1973-cü ildə Bağdadda çıxan «Qardaşlıq» dər-
gisində məqaləm dərc olunub. Əlfə Qasımov, Vladimir Qafa-
rov, Zəlimxan Yaqub haqqında məqalələrim çıxıb. Səməd
Vurğun, Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli başda olmaqla dünyasını
dəyişmiş qələm sahibləri və alimlərimizə «Borcumuzdur bu eh-
tiram» kitabımı həsr etmişəm.

Böyük insanlar haqqında yazmaq məsuliyyət tələb edən iş-
dir. İmamverdi Əbilov bu işin öhdəsindən bacarıqla gəlib.

Hər şeyi olduğu kimi, açıqca yazması kitabı daha da oxu-
naqlı edib.

Yazıların başlıqlarını xüsusi vurğulamaq istəyirəm.

Kitabda, ilk yazı Azərbaycanın ilk Xalq şairi Səməd Vurğuna həsr olunub. «Şairin son sözü» adlı çox maraqlı oxunan bu yazıda müəllif sevimli şairimizlə bağlı elə məqamlara toxunub ki, bu şairin istedadını, ürəkləri fəth edən poeziyasını həzm edə bilməyənlərə ən tutarlı cavabdır.

Maraqlıdır ki, Səməd Vurğuna olan xalq məhəbbətini İmamverdi müəllimin ayrı-ayrı şəxsiyyətlərə həsr etdiyi yazıların əksəriyyətində görmək olur. Bu gözəl əsərdən çıxış edərək «Şairə sonsuz məhəbbətlə» adlı bir kitab yazmaq olar.

Akademik Mustafa bəy Topçubaşov və professor Ələvsət Quliyevin iştirakı ilə Neftçalada keçirilən sessiyadakı məruzəsində İmamverdi Əbilov deyəndə ki, Səməd Vurğun da, Siz də hər ikiniz Akademiyanın vitse-prezidentisiniz, hər ikiniz eyni ildə Akademiyaya seçilmişsiniz, hər ikiniz SSRİ Ali Sovetinin deputatısınız, Topçubaşov təvazökarlıqla demişdir: «İntəhası, Səməd Vurğun böyük şairdir, mən adi cərrah. Sağ olsun böyük şairimiz, adımlı dillər əzbəri edib».

İmamverdi Əbilov Səməd Vurğunun dünya şöhrətli cərraha həsr etdiyi şeiri oxuyanda salonun necə təlatümə gəldiyini və böyük alimin məmnun qaldığını qeyd edir. Kitabda xüsusi vurğulanır ki, M.C.Bağirov Səməd Vurğunu kəskin tənqid etdiyi yığıncaqda şair ilhamla çıxış edəndə gözlənilmədən hamı, qeyri-iradi olaraq, hətta Bağirov da əl çaldı. Bu, şairə olan sonsuz məhəbbətdən irəli gəlirdi.

Yazıdan məlum olur ki, elə bir yığıncaq olmazmış ki, M.C.Bağirov S.Vurğunu dəlilsiz-sübutsuz ağır ittihamlarla günahlandırmasın. Müəllifin gəldiyi qənaət isə böyük həqiqətdən xəbər verir: «...Bütün qəddarlığına baxmayaraq, M.C.Bağirovun nəzərində şair həmişə böyük sənətkar idi və bəlkə də, Səməd Vurğuna qəzəbi ona olan xalq məhəbbətinin sonsuzluğuna həsəd hissindən irəli gəlirdi. Həsəd isə paxıllıq yolunun başlanğıcıdır».

Qəribədir ki, indinin özündə belə, şairə həsəd aparanlar az deyildir. O da qəribədir ki, onlar ədəbiyyata dəxli olmayan adamlardır. Onlar duymurlar, duya da bilməzlər ki, şairin poeziyasındakı əlçatmaz, dahiyanə sadəlik ona əbədilik qazandırır. Onlar başa düşmürlər ki, ədəbiyyat aləmində Səməd Vurğunun nüfuzu o qədər böyükdür ki, onun yaradıcılığından yan keçmək mümkünsüzdür. Elə götürək «Ədəbiyyat qəzeti»nin sonuncu – 13 iyun tarixli sayını.

Burada professor Gülşən Əliyeva-Kəngərli Hüseyn Cavidə həsr etdiyi «Tarixin hüzurunda: şair və hökmdar» məqaləsinə Səməd Vurğunun «Şair, hökmdarın hüzurundasın» misrasını epigraf seçmişdir. Ədəbiyyatşünas Məti Osmanoglu Mikayıl Müşfiqə həsr etdiyi məqaləsində Səməd Vurğun, Hüseyn Cavid, Rəsul Rza kimi xalq qarşısında böyük xidmətləri olan şairlərimizdən söz açmış, müqayisələr aparmışdır.

Məlumdur ki, Səməd Vurğun Əkrəm Cəfəri «Addımlayan akademiya» adlandırmışdı. Tanınmış ədəbiyyatşünas alim Vaqif Yusiflinin klassik ədəbiyyatımızın mötəbər tədqiqatçısı Əkrəm Cəfərin 110 illiyinə həsr etdiyi məqaləsini «Addımlayan akademiya» adlandırması və məqaləni «Əkrəm Cəfərin nəsilərə sözü» ilə bitirməsi çox mətləblərdən söz açır. Əkrəm Cəfərin nəsilərə vəsiyyəti bir örnəkdir: «İnsanın ata-anası olmayanda ona yetim deyirlər. Daha böyük fəlakətdir ki, millət yetim qalsın. Öz tarixini yarada bilməyən millət yetimdir. Öz dahilərindən, böyük adamlarından xəbərsiz yaşayanlar yetim hesab edilir».

İmamverdi Əbilovun əvəzsiz xidməti ondan ibarətdir ki, bu əsərlə görkəmli və dahi şəxsiyyətləri gələcək nəsilərə tanımaq yolunda, başqalarının dəyirmanına su tökənlərə, «sapı özümüzədən olan baltalar»a tutarlı cavab verə biləcək əsər yazmışdır.

Elə buradaca bir gileyimi bildirmək istəyirəm. Nə gizlədim, böyük intizarla gözləyirdim ki, növbə çatsın, İmamverdi müəllimin Əliağa Kürçaylıya həsr etdiyi «Bütövlük» yazısını oxuyum. Çünki «Yada düşdü» dərgisində Əliağa Kürçaylının Səməd Vur-

ğunla bağlı çox maraqlı yazısını oxumuşdum. Şair onu Səməd Vurğunun Bakıya gətirməyindən, məktəbdə və universitetdə öz hesabına oxutmağından söz açıb. Yəqin, buna görədir ki, İmam-verdi müəllimin yazısından gözlədiyimi ala bilmədim. Görünür ki, Əliəğa Kürçaylının xatirəsi ilə bağlı yazı əlinə çatmayıb.

Bununla belə, «Ömrün və elmin romantikası»nda gedən hər bir yazı bitkin əsərdir, nümunə məktəbidir. Süleyman Rüstəmin zarafatçı olduğunu, onunla bağlı bəzi lətifələri eşitməmişdim. «Süleyman Rüstəm məzahirə» adlı yazını dönə-dönə oxudum. Həzz aldım. Məmməd Səid Ordubadi, Əbüllhəsən, Osman Sarıvəlli və başqaları ilə bağlı lətifələri də kitabda oxudum. Eşitməmişdim. S.Rüstəm çox ciddi olan Mehdi Hüseynlə zarafat etməkdən belə çəkinməzmiş. Hətta həmişə ciddi olan Mehdi Hüseyn də məqamında zarafatdan qalmazmış. «Mənəvi dünyamızın təəssübkeşi» yazısında oxuyuruq: «Görüşün başlanmasına xeyli vaxt vardı. Mehdi müəllimin xahişi ilə bərbərəxanaya getdik. Yaxşı tanıdığım dəllək Ruhulla Mehdi Hüseynin, Loğman isə Əli Vəliyevin boynuna ağ mələfə salıb işə başladılar. Yarım saat keçməmiş Mehdi müəllim stuldan qalxdı. Əli Vəliyev isə ustaya əlavə göstərişlər verirdi: «Boynumun ardına bir də bax». Mehdi Hüseyn gülgülə əlini cibinə saldı və qələm dostuna zarafatla: «Alı, haqq-hesabını vermişəm, ustanı yorma» – dedi.

Qazağa ədəbiyyat ongünlüyünə gedən rus yazarları yolun kənarında çiyini yapıncılı çoban heykəli görüb soruşurlar:

– Kimin heykəlidir bu?

Süleyman Rüstəm fürsəti əldən vermir, inandırıcı əda ilə deyir:

– Həmvətənləri Osman Sarıvəllinin şərəfinə qoyublar.

Qazaxda rus yazarları Osman Sarıvəllini təbrik edirlər. Lakin şair heç nə başa düşmür. Sədası sonra çıxır.

Eləcə də bir yığıncaqda Rəsul Rzanın yazıb başqalarına ötürdüyü bir bəndlik zərif yumorlu sətirləri maraqlı doğurur və bu kitabı bəzəyir:

*İnsaf paylanan zaman,
Yaxında olub Osman.
Nitq ilə məşğul olub,
Gecikmişdi Süleyman.*

Mehdi Hüseyn Süleyman Rüstəmlə bağ qonşusu imiş. Bir dəfə M.Hüseyn S.Rüstəmi səsləyir:

– Sübh tezdən sənin bağından bizim bağa iki gürzə ilanı keçdi, dedim, yəqin Süleymanın işidir, məni çalmağa göndərib.

– Yox, ay Mehdi, elə deyil. Doğrudur, mən göndərmişəm, amma çalmağa yox. Gəldilər ki, zəhərimiz qurtarıb, dolana bilmirik, bəlkə, bizə kömək edəsən. Məndə zəhər hardandır?! Dedim, kimdə olmazsa, Mehдинin dilinin altında bir az qalmış olar.

Mehdi Hüseyn bu cavabdan uğunub gedir...»

Göründüyü kimi, qələm sahibləri zehni yorğunluqlarını zarafatla çıxarmağa çalışırlar. Onlar müəyyən məqamlarla bağlı yaranır, lətifəyə çevrilir.

Bu zarafatlar əylənmək xatirinə edilər, qarşı tərəfi gözdən salmaq məqsədi güdməzmiş.

Kitabda müəllifin ədəbi məsələlərə, elmi söhbətlərə münasibəti, hər kəsə layiq olduğu qiyməti verməyi, söz açdığı görkəmli şəxsiyyətlərin və özünün müdrik kəlamları əsərin dəyərini bir-rə-beş artırır. Bu müdrik kəlamlar müəyyən münasibətlə deyilmişdir. Güman edirəm ki, onlardan bəzi nümunələr versəm, bu yazıya ağırlıq gətirməz.

«Az-az xatırlanan Məmməd Rahim» yazısından: «Böyüklüyə qənim kəsilən təkəbbür olmasaydı, yəqin dünyamız daha cazibədar görünərdi və böyüklər də böyüklüyündən enməzdilər».

İsmayıl Şıxlıya həsr olunmuş yazıdan: «Təmiz səma şimşəkdən qorxmaz» – deyirlər. İsmayıl Şıxlının şəxsiyyəti də, yazıçı aləmi də təmiz, sonsuz səmaya bənzəyirdi. Ona görə də qəfil qopan tufanlar, çaxan şimşəklər bu səmavi aləmi titrətmədi, sarsıtmadı».

«Mənəvi dünyamızın təəssübkeşi» yazısından: «Mehdi Hüseyn o vaxt özündən razı qalırdı ki, kimsəyə gərək olsun, kimsə yanlış yoldan qaytarsın, kimsəyə kömək əli uzatsın. Şöhrətin zirvələrinə ucaldıqca, onun təbiətindəki sadəlik daha bariz şəkildə nəzərə çarpır, adamlara daha çox qaynayıb-qarışırdı».

«Bütövlük» yazısından: «Heç kimin qarşısında, heç vaxt əyilməyən məğrur Əliəğa Kürçaylı, indi – ölümlə əlbəyaxa olduğu məqamda yaşamaq üçün sanki insanlardan imdad diləyirdi».

Müşahidə necə də mükəmməldir. Mən bu halı dünyanın fani olduğunu dərindən bilən, ədəbiyyatımıza deyəcəyi sözü hələ tükənməyən, lakin son günlərini yaşadığını dərk edən ədəbiyyatşünaslıq elmimizin iftixarı Yaşar Qarayevdə də görmüş, gözlərindən oxumuşdum.

Məmməd Cəfərdən bəhs edən «Ömrün və elmin romantikasını» yazısından: «Təfəkkür və düşüncə tərzı, büllur xisləti, pak əxlaqı, elm namınə fədakarlığı, həyat eşqi ilə XX əsrə zinət olan bu nadir şəxsiyyətin, azman mütəfəkkirin şəxsi həyatı da, zəngin irsi də insanın yaşayıb-yaratmaq eşqini qanadlandıran romantik dünyadır...»

... Akademik Yusif Məmmədəliyevə həsr olunmuş «Zəkası da qəlbi qədər geniş insan» yazısından: «Ağıl ilə həya əkiz qardaş kimidir, birini güdaza versən, o birini saxlaya bilməzsən».

Məsud Əlioğluna həsr olunmuş «Söndükdə zəka əhli – vətən ağlayacaqdır» yazısından: «Ürək yandığı, insan inandığı, eşq alovlandığı anda gözəldir».

«Yaddaşın dolaşmaq yollarında» yazısından: «Yüksəlmək hünər deyil, hünər – yüksəklikdə mətanətlə dayanmaqdır. Vəli Axundov mənəvi yüksəkliyi birdəfəlik fəth elədi. Sonralar isə... Səh-hətin və «dostların» dönüklüyünə baxmayaraq, heç zaman bu zirvədən enmədi».

Kitab ürəkaçan məlumatlarla o qədər zəngindir ki, bəzi yazıları dönə-dönə oxumaq istəyi adamı rahat buraxmır. Onlardan biri də Aşıq Pənahdan bəhs edən «Mizrab teldən ayrılsa da» yazısıdır: «Bir həftə sonra Aşıq pənah Səməd Vurğunun yeni-

cə qəzetdə çıxmış şeirini zümzümə edirdi: «İnsan ömrü cavan qalar etibarı görəndə...» Çəlimsiz qız sonralar uzun müddət dostluq etdiyim Mirzə Xəlilin qızı – gələcəyin böyük müğənnisi Rübabə Muradova idi».

«Süleyman Rüstəm məzah» məqaləsindən: «Nəvəsi yaşda olan övladlarımla şairin doğma rəftarını görəndə heyrətlə düşündüm: «Sadəlik də səhhət kimi ilahi töhfədir. Sadəlik elə mənəvi zinətdir ki, insanı yaddaşlardan-yaddaşlara xəyali müsafir edir».

İmamverdi Əbilova ünvanlanmış «Məktublar» bölümü uzun bir zaman kəsiyində baş verən ədəbi prosesə işıq tutur. Çox böyük şəxsiyyətlərin ədəbiyyatımız, ədəbiyyatşünaslıq elmimiz, tənqid və ədəbi prosesə dair fikirlərini ehtiva edən bölümdə «Gecikmiş məktub» adlı yazımın da yer alması mənim üçün xoş oldu.

Bu bölmədə Rəsul Rza və Nigar Rəfibəylinin məktubları böyük mətləblərdən söz açır və ədəbi proses üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Kitabın «Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq» bölümündə görkəmli qələm sahiblərinə, ictimai və elm xadimlərinə həsr olunmuş elmi və elmi-publisistik məqalələr diqqətimi dayanmadan məşğul etdi.

Ümumiyyətlə, kitabdan hasil etdiyim qənaətlər çoxdur. Qələbə yatanlardan biri də odur ki, cəmi 50-60 il bundan əvvəl insanlar daha mehriban, daha vəfalı, daha təvazökar, daha səmimi, daha xeyirxah, daha insafılı olublar. Ən başlıcası isə cəmiyyətdə təbəqələşmə olmayıb. Bir sözlə, bu möhtəşəm əsəri oxuyub nəticə çıxarmalı məsələlər çoxdur, lap çox...

Onu da deyim ki, bu ölməz kitabı oxuduqca gözlərim önündə İmamverdi müəllim, xəyalımda Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin misraları canlanırdı:

*Şöhrətin sevinci, yaşın kədəri,
Tərs kimi ikisi bir vaxta düşür.*

Əminəm ki, «Ömrün və elmin romantikası» memuar ədəbiyyatımızın nadir və möhtəşəm abidəsi kimi tarixə düşəcək, gələcək nəsillərə ən yaxşı ərməğan olacaq.

ZƏLİMXANIN POEZİYA ALƏMİNƏ SƏYAHƏT*

Zəlimxan Yaqub poeziya aləminə gəldiyi ilk gündən ədəbi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olmuş və bu diqqət, bu məhəbbət bir an belə səngiməmiş, çəkilmələrə məruz qalmamışdır. Ona görə də şairin poeziyasında həyat həqiqətdə olduğundan daha həyatidir. Ən önəmlisi isə odur ki, onun poeziyası milli oyanışa, milli ruhun təbliğinə, milli özünüdərkə xidmət edir. Şairə dərin məhəbbətlə yazılan məqalələri toplasaq, cild-cild kitablara sığmaz. Təsadüfi deyildir ki, görkəmli alimimiz Nizami Cəfərov «Zəlimxan Yaqubdan yazılanlar» kitabına yazdığı önsözdə xüsusi vurğulamışdır: «Zəlimxan Yaqub haqda yazılmış elə bir yazı yoxdur ki, şairə bəslənən dərin, hüdudsuz məhəbbət özünü bütün parlaqlığı ilə göstərməsin. Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, bu miqyasda (və bu keyfiyyətdə!) məhəbbət Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində sonuncu dəfə Səməd Vurğuna qismət olmuşdur».

Zəlimxan Yaqubu bu xoşbəxtlik mərtəbəsinə yüksəltdirmiş şəxsiyyətlər arasında ömrünü milli elmimizə, ədəbiyyatımıza, ədəbiyyatşünaslıq elmimizə həsr edən Kamal Talıbzadə, Bəxtiyar Vahabzadə, Yaşar Qarayev, Süleyman Rəhimov, İsa Hüseynov, Mirvarid Dilbazi, Hüseyn Arif, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Tofiq Bayram, Pənah Xəlilov, Budaq Budaqov, Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Camal Mustafayev, Səlahəddin Xəlilov və onlarla başqa elm, ədəbiyyat fədailərini görəndə istər-istəməz qürur duyursan.

İstər «Zəlimxan Yaqubdan yazılanlar» (Bakı, 2005), istərsə də sonra işıq üzü görən üçcildlik «Zəlimxan Yaqub ədəbi düşüncədə» (tərtib edəni və redaktoru Musa Nəbioğlu) kitabları özlüyündə çox şey deyir.

* Bax: Musa Nəbioğlunun «Sözün Zəlimxan zirvəsi» kitabına (Bakı, 2015, s. 3-22) önsöz.

Zəlimxan Yaqubun ədəbi fəaliyyətinin ciddi elmi-tədqiqat müstəvisinə çıxarılması, onun bir şair kimi elm aləmində də yüksək dəyərləndirilməsindən xəbər verir. Əminə Hüseynova «Zəlimxan Yaqubun yaradıcılığı» və Qədim Ruffullayev «Zəlimxan Yaqub və xalq yaradıcılığı» mövzusunda filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə etmişlər.

Çəkinmədən deyə bilərəm ki, bütün bunlar şairin sahiltsiz ümmana bənzər çoxşaxəli yaradıcılığını tam əhatə etməkdən çox uzaqdır. Zəlimxan Yaqubun bağbanı olduğu şeir bağçasına daxil olmaq üçün gərəkdir ki, çağdaş poeziyamızla yanaşı, folklorumuzu, xüsusən də, aşıq yaradıcılığını, Zəlimxanı yetişdirən mühiti yaxşı biləsən. Bunları bilən tədqiqatçı şairin yaradıcılığına hərtərəfli vaqif ola bilər.

«Sözün Zəlimxan zirvəsi» kitabının əlyazmasını önsöz yazmaq üçün mənə təqdim edən Musa Nəbioğlu deyilənlərə cavab verə biləcək tədqiqatçıdır. Zəlimxanın yetişdiyi mühitdə boy atdığından, mayası sazla-sözlə yoğrulduğundan, neçə illərdən bəri Aşıqlar Birliyinin katibi və «Ozan dünyası» jurnalının baş redaktoru kimi aşıq yaradıcılığı ilə məşğul olduğundan, eləcə də uzun illərdən bəri Zəlimxan Yaqubun kitablarının tərtibçisi və redaktoru (şairin 13 cildlik əsərləri külliyyatı da daxil olmaqla) olduğundan və nəhayət, şairin yaradıcılığını mükəmməl bildiyindən «Sözün Zəlimxan zirvəsi» vaxtında yazılmış uğurlu bir əsərdir. Əsərin uğurlu alınmasında yuxarıda sadaladıqlarımızla bərabər, tədqiqatçının istedadı və əməksevərliyi də rol oynamışdır.

Musa Nəbioğlunun ürəyi, qələmi, bütün vücudu Zəlimxan Yaqub yaradıcılığı üstündə köklənib. Tədqiqatçı Zəlimxanın üslubunu tamamilə saxlayaraq sinonimlərdən, antonimlərdən, xalq deyimlərinə Zəlimxan necə istifadə edibsə, öz əsərində eləcə istifadə edib. Bəzən adama elə gəlir ki, tədqiqatçının monoqrafiyasını deyil, Zəlimxan Yaqubun poeziyasını oxuyursan,

şairin özünü dinləyirsən. Giriş və on üç bölümdən ibarət əsərin hər bölümünə şairin şeirlərindən bir misranı başlıq verməsi bu yaxınlığı daha da doğrulayır.

«Sözün Zəlimxan zirvəsi» adlı girişdə Nəbioğlu söz barədə fikirlərini irəli sürür. Qeyd edir ki, o yaradıcılar sözdən möhtəşəm abidələr yarada bilir ki, zamana öz sözünü deyə bilir, sözü urvatdan salmır, onun qədir-qiymətini bilir, zirvələrə yüksəldir. «Sözün Zəlimxan zirvəsi» ona görə yarandı ki, şair sözü göz bəbəyi kimi qorudu, onun üzərində ana övladı üzərində əsdiyi kimi əsdi.

Zəlimxan Yaqubun şeirlərini oxuyanda, söz haqqında fikirlərinin fərfinə varanda Hüseyn Kürdoğlunun misraları qəlbi-mə hakim kəsildi:

*Mən sözün üstündə can qoymuşam ki,
Şeirim kal görünər, sözə söz gələr.*

Zəlimxan Yaqub söz üstündə can qoyan, ona görə də sözləri, misraları ürəklərə məlhəm olan şairdir. Zəlimxanın misralarıdır:

*Əbədi dirilər cərgəsindədi,
Söz üstə şəhiddətə ölən şairlər.*

Zaman səni dana bilməz

Bu bölümdə tədqiqatçı Zəlimxan Yaquba ümumxalq məhəbbəti qazandıran möhtəşəm poeziyası ilə yanaşı, həm də şairin nitq qabiliyyətindən, fenomenal yaddaşından və s. bəhs edir.

Yeri gəlmişkən, poeziyamızı Zəlimxan Yaqub qədər təbliğ edən ikinci bir şair tapmaq çətindir. Bu, bir yandan onun qeyri-adi hafizəsi, digər tərəfdən ürəkgenişliyi və poeziyamıza vurğunluğu ilə bağlıdır. Zəlimxan fenomenal yaddaşı və xeyirxahlığı hesabına başqa şairlərimizi təbliğ etməkdən usanmır.

Böyük yaradan ona hər şey bəxş edib, qısqanclıqdan savayı. Yaxşı yadımdadır, 1994-cü ildə Füzulinin 500 illik yubiley tədbirinə bir avtobusda, qoşa gedib-gəldik. Şair Bakıdan Bağdada qədər klassik şairlərimizdən tutmuş gənc şairlərimizə qədər hər birinin şeirlərindən, eləcə də «Koroğlu» və «Aşiq Qərib» dastanlarından əzbərdən dedi.

Musa Nəbioğlu «Zaman səni dana bilməz» bölümündə şairin yaradıcılığına verilən qiymətdən, Zəlimxanın bir şair kimi missiyasından da söz açır.

Zəlimxan Yaqub xalq ruhu ilə qaynayıb-qarışan, xalqın içində olan, xalq tərəfindən sevilən, poeziyası ilə xalqın qəlbini rıq-qətə gətirən bənzərsiz şairdir.

Haqdan gəlib Haqqa gedən yorulmaz

Bu bölüm də maraqla oxunur. Araşdırıcı əsərində yerinə görə sitatlar gətirir, onlara arxalanaraq fikirlərini sübuta çalışır və buna nail olur: «Hər kəs həqiqətə, gerçəkliyin idrakına öz xüsusi yolu ilə gedir. Mən də yazı ilə» (Lev Tolstoy). Zəlimxan Yaqub yaradıcılığı ilə tanış olan hər kəs deyər ki, elə Zəlimxan da belədir. Dahi yazıcının dedikləri sanki görkəmli şairin boyuna biçilib.

«Yalan qənimidi, dini həqiqətdi şairin», – deyən Zəlimxan heç vaxt əqidəsini dəyişmədi. Əlində qələm, dilində həqiqət həyat kredosuna çevrildi.

Mən elə türkün ruhuyam

Bu bölümə Zəlimxan yaradıcılığında türkçülük, Türk dünyası əhəmiyyətli yer tutur. Tədqiqatçı Zəlimxan Yaqub yaradıcılığında türkçülük ideyasına əsərlər həsr edən araşdırıcıların məqalələrinə müraciət edir. Burada akademik Tofiq Ha-

ciyəvin, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Azər Turanın və tənqidçi Əsəd Cahangirin əsərlərinə üstünlük verir. Xüsusən də Azər Turanın «Əzəl-axır dünya Türkün dünyası» monoqrafiyası dəyərləndirilir: «Zəlimxan Yaqubun şeirlərində Türkün genetik yaddaşı dipdiridir» cümləsi çox mətləblərdən xəbər verir», – deyən müəllif Türk dünyası ilə bağlı şeirlərini tədqiqat süzgəcindən keçirir. Zəlimxanın, Dərbəndə, Kərkükə, Təbrizə, Borçalıya həsr etdiyi şeirlərə xüsusi önəm verir:

*Kərkükü, Dərbəndi xatırlamazdım,
Əgər Borçalıda doğulmasaydım – deyir.*

Bununla Borçalının da, Kərkükün də, Dərbəndin də yad əlində olduğunu bir daha oxucuların, xüsusən də keçmişimizdən az xəbəri olan gənclərin nəzərinə çatdırır. Doğrudan da, tarixin yaddaşı gödək olur. İndi çoxmu adam bilir ki, Dərbənddən əlavə, Dərbənd ətrafında düz 30 kənddə azərbaycanlılar yaşayır?! Şair ingilis yazıçısı Ceyms Oldricin «ikiyə bölünmüş bir ürək» adlandırdığı Güney və Quzey Azərbaycandan ürəkağrısı ilə söz açır.

Tədqiqatçı bu bölümdə Zəlimxan Yaqubun bütün Türk dünyasının şairi olduğunu xüsusi vurğulayır.

Qarabağ ən çətin sualdı, qardaş

Bu bölümdə müstəqillik qazanmağımızla bərabər, Qarabağ problemi ilə də üzləşməyimizlə bağlı şairin narahat anlarından, çözülməsi müşkülə çevrilən Qarabağ dərdindən söz açılır. Şair şeirlərində, M.Nəbioğlu isə tədqiqatında göstərir ki, Qarabağ problemini ortaya atanlar öz çürük niyyətlərini həyata keçirənədək bizdən əl çəkmək niyyətində deyillər. Bizim prezidentimizin, dövlətimizin çalışdığı odur ki, bu bələdan az ziyanla çıxacaq. Z.Yaqub bu gün şairlərin də öz şeirləri ilə sırası əsgərə dönmələrini təkidlə irəli sürür:

*Haqqın var baş olub, başda durmağa,
Qaldır məmləkəti ayağa, şeirim. –*

deyə haray çəkir. «Bu gün şair olan şeirini evdə yox, səngərdə yazmalıdır», – deyir.

Mən dünyanı durultmağa can atdım

Bu bölümə tədqiqatçı şairin mənəvi saflığa, paklığa, daxili gözəlliyə səsləyən poeziyasını araşdırır. Z.Yaqubun «dünyanın çirkabını şair sözü təmizlər» misrasına söykənərək onun çoxsaylı poeziya nümunələrini süzgəcdən keçirir. Tədqiqatçı şairin bu yoldakı amalını ortaya qoyur:

*Nemətdi duruluq, saflıq, təmizlik,
Bəsimdir sənintək bir bulaq olum.*

Z.Yaqub saflığın, paklığın insana başucalığı gətirdiyini, insan qocalanda da vüqarlı olacağını şair fəhmi ilə dəqiq görmüş və şeirlərində qabarıq şəkildə vəsf etmişdir.

Sarıldığım sazdı mənim

Bu bölüm M.Nəbioğlunun ilhamla qələmə aldığı, tədqiqata cəlb etdiyi aşiq yaradıcılığı ilə, sazla-sözlə bağlıdır. Bu, təsadüfi deyildir. Akademik K.Talıbzadə deyirdi: «Zəlimxan sazla şeirin ruhunu, mayasını birləşdirən şairdir». Xalq şairləri Osman Sarıvəlli də, Hüseyn Arif də, AMEA-nın müxbir üzvü S.Xəlilov da bu fikirdədir. Həqiqətən də, Zəlimxanın mayası sazla sözün vəhdətindən yoğrulub. Bu bölümə şairin onlarla şeiri, aşiq yaradıcılığına, aşiq sənətinə, saz havalarına, bu havaları yaradan, yaşadan, aşiq sənətini zirvələrə qaldıran sənətkarlara həsr etdiyi poema və dastanlar tədqiqata cəlb olunub. Tədqiqatda

«Saz», «Yunus Əmrə», «Ələsgər», «Aşıq Hüseyn Saraçlı» kimi lirik-epik poema və dastanlara geniş yer verilib. Şairin bir-cə cümləsi deyilənlərə işıq tutur: «Məni başqa yerdə axtarmağa gərək yoxdur, ünvanımı sazdan soruşun». Bu sözlər çox mətləblərə aydınlıq gətirir.

Tədqiqatçı monoqrafiyasında Zəlimxan Yaqubun saza-sözə, aşıq sənətinə münasibətini şairdən sitatla tamamlayır və hər şey aydın olur: «Saz mənim üçün Türk ruhunun şəksiz və şeriksiz, tək və müqəddəs alətidir. Saz mənim üçün ana laylası, beşikdən məzara qədər ömür yolunda yol yoldaşım, könül sirdaşım, həyatım, varlığımıdır». Şair öz məramını poeziya dili ilə belə çatdırır:

*Sən varsan, həyatda mən varam demək,
Səsimi hər yana yetir, ay sazım.*

Və ya:

*Qalxıb şəhər könlüm, meyli kəndədi,
Xəyalım yaylaqda, göy çəməndədi.
Özüm Göyçədə yox, Göyçə məndədi,
Hər yeri gəzməyə ömür də çatmaz,
Yaxşı ki, sən varsan, ay sədəfli saz.*

Böyüklərin qədrini ancaq böyüklər bilər

Bu bölüm də çox maraqla oxunur. Həqiqət budur ki, Zəlimxan Yaqubun dediyi kimi, hər bir qələm sahibinin xatirə yazmaq dövrü və xatirəyə çevrilmək məqamları var. Zəlimxan Yaqubun görkəmli şəxsiyyətlər, tanınmış ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət adamları haqqında təkrarsız məqalələri, xatirələri vardır. Lakin Zəlimxan Yaqub Zəlimxan olmazdı, əgər bu şəxsiyyətlərə şeirlər, poemalar həsr etməsəydi.

Şair Məhəmməd Əmin Rəsulzadəyə, Səməd Vurğuna, Mikayıl Müşfiqə, İlyas Əfəndiyevə, İsa Muğannaya, Hüseyn Arifə,

Məmməd Araza, Tofiq Bayrama, Musa Yaquba, Cavad Heyətə, Mikayıl Mirzəyə və bir çox başqalarına şeirlər həsr edib. İsa Muğannaya «Ün», Turan Cavidə «Cavidin qız balası», Xudu Məmmədova «İnsan» poemalarını ithaf edib. Bir çox yazıçı və şairlərimiz, ictimai xadimlər haqqında xatirə məqalələri yazıb. Bütün deyilənlər barədə monoqrafiyada müfəssəl danışılıb.

Monoqrafiyada Xalq şairinin Ulu öndərimizə həsr etdiyi irihəcmli «Əbədiyyət dastanı» poemasından da bəhs edilir. Bu, təbiidir. Zəlimxan Yaqubun göz yaşları ilə yazdığı bu möhtəşəm «Əbədiyyət dastanı» Azərbaycan tarixində bir epoxa olan, misilsiz xidmətlərinə görə xalqın xatirəsində əbədilik qazanan, onun qürur və güvənc yerinə çevrilən dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevə kədər dağının zirvəsindən oxunan elegiyadır.

«Əbədiyyət dastanı» ali kədər və ali sevgidən yaranıb.

*Mən belə ağlamışam,
qanlı fələk ilk dəfə
Ürəyimi qıranda.
Yetim qalıb, atamı
torpağa tapşıranda.*

Ali kədər zirvəsində dayanan şair onun ümumxalq kədəri olduğunu dərindən dərk etmiş, bu kədərin və bu sevginin sonsuzluğunu inanılmaz ürək çırpıntıları ilə vəsf etmişdir. Şairin «Əbədiyyət dastanı» poemasına yazdığı giriş məqaləsi də ümummillilik liderimizə həsr olunan məntiqi fikirlərlə zəngindir: «Ölümsüzlüyü ilə ömrüm boyu öyünəcəyim bir şəxsiyyətlə bağlı üstümüzü alan, qapımızı qəfil döyən qara xəbər hamı kimi məni də dərindən-dərinə sarsıtdı. Bu sarsıntılar içində əlimə nə vaxt qələm aldığımdan heç özümün də xəbərim olmadı. O vaxt özümə gəldim ki, artıq sonuncu misranı yazıb, son hissəni tamamlamışam».

Bu deyilənləri ölməz «Əbədiyyət dastanı» poemasının son misraları da təsdiqləyir:

*Həsrətini çəkəcəyəm illər boyu,
Kövrək qəlbim oyum-oyum oyulacaq.
Eşqin ilə yaratdığım bu dastanın
Son nöqtəsi mən öləndə qoyulacaq.*

Şair bu dünyanı boşuna gəzməz

Musa Nəbioğlu bu bölümü də ilhamla işləmişdir. O yazır: «İnsan ömrünün böyük bir hissəsini yollarda, səfərlərdə keçirir. Əslində, bütün həyatımız bir səfərə bənzəyir. İnsan doğulduğu gündən onu axirətə aparən bir yolun yolçusuna çevrilir. Və bu böyük yolun hər dayanacağı, hər tını, hər döngəsi, enişi, yoxuşu insana çox şey öyrədir, dünyagörüşünü zənginləşdirir, həyat təcrübəsini artırır».

Həqiqətən də, yollar, səfərlər çox vaxt əzablı olsalar da, barlı-bəhrəli olurlar. Bunu biz Zəlimxan Yaqubun dəfələrlə səfərlərdən necə barlı-bəhrəli döndüyünün şahidi olaraq da görmüşük. Mənim qənaətimə görə, çağdaş poeziyamızda Zəlimxan Yaqub qədər rəsmi və qeyri-rəsmi səfərlərdə olan ikinci bir şair tapmaq çətinidir. O, bütün türk ellərini, Avropa, Asiya, Afrika qitələrini gəzib, Vətənə bol-bol ədəbi materiallarla, şeirlərlə, poemalarla dönüb. Onun hər səfəri bir kitaba çevrilib. Tədqiqatçı M.Nəbioğlu «Şair bu dünyanı boşuna gəzməz» bölümündə söz açıqlarımızdan hərtərəfli danışib, həqiqəti şairin misralarında tapıb:

*Şair bu dünyanı boşuna gəzməz,
Hər səfər bir tarix, bir kitab olar.*

Təbiət Allahın şah əsəridi

Bu bölümüdə tədqiqatçı Zəlimxan Yaqubu təbiətlə təmasda, təbiətlə vəhdətdə araşdırır. Hüseyn Arıfdən sonra təbiət vurğunu olan, təbiətin qoynunda dinclik tapan şairimiz Zəlimxandır. «Tə-

biətdən böyük ziyarət olmaz», – deyən şair təbiəti ilham mənbəyi, şeir qaynağı, poeziya bulağı, müqəddəslik beşiyi adlandırır.

Musa Nəbioğlu şairin təbiəti vəsf edən, ilhamla yazılmış şeirlərini eyni ilhamla tədqiq edir. Ən uğurlu şeirlərə məhəbbətini, vurğunluğunu gizlətmir. Zəlimxanın təbiəti dərindən duyduğunu xüsusi vurğulayır:

*Ən böyük hikməti təbiətdə gəz,
Olsa da yolları dolaşmaq, çətin.
Yüz il yaşasan da, sirrini verməz,
Dilini bilməsən, sən təbiətin!*

Təbiətin dilini bilmək üçün gərək Zəlimxan kimi onun vurğunu olasan, təbiəti bütün vücudunla sevsən, onun qoynunda boy atasan.

Allahın sözünü sevənlər yazır

Nəbioğlunun əsərinin bu bölümü də böyük ilham, şairin yaradıcılığına dərin məhəbbətlə yazılıb. «Sevgiyə nökrəm, sevgidi şahım», – deyən Zəlimxan bütün yaradıcılığı boyu bir gün də sevgisiz yaşamayıb. Tədqiqatçının doğru olaraq göstərdiyi kimi, altında imzası olmasa belə, Zəlimxanın şeirini oxuyan poeziya pərəstişkarı şeirin kimə məxsus olduğunu müəyyənləşdirə bilər. Şairin şeirlərində diqqəti çəkən mühüm cəhət vardır. Şair sevənləri ismətli olmağa, sevgiyə müqəddəs, ülvi məhəbbət kimi baxmağa çağırır. Şair üçün sevgi inamdı, ümid, həyatdı, dindi, imandı. «Allah sevgi dağına heç kimə göstərməsin», – deyər dua edir. Sevən ürək saf, təmiz, pak, kindən-küdurətdən uzaq olar. Sevənlərin mərd olduğu qənaətinə gəlir. Sevən adamın gözündə cəhənnəmə bənzər bir yer də dönüb lələzar olur. Şair etiraf edir: «Mənim bircə dinim var, dinimin adı sevgi». Şair gözəllik qarşısında heyrdəndən lal olur. Musa Nəbi-

oğlunun qənaəti də maraqlıdır: «Zəlimxan Yaqub üçün gözəllik başdan-başa ilhamdı, düşüncədi».

Öləndə də qəbrim qədər Azərbaycan torpağyam

Tədqiqatçı bu bölümdə Vətən və vətənpərvərlik mövzusunda qələmə aldığı poeziya nümunələrini araşdırır. Akademik Budaq Budaqovdan misal gətirir və göstərir ki, Zəlimxan Yaqub bir vətənpərvər şair kimi qanı canına hopdurulmuş ana torpağın yetişdirdiyi vətənə layiq oğullarımızdandır. Şair doğru deyir: «Sənin eşqin, sənin odun olmasa, şair qəlbi alovlanmaz, ey Vətən». Bu isə tədqiqatçının qənaətidir: «Zəlimxanın hər şeirindən Vətən ətri gəlir, el-obanın, yurd-yuvanının istisi, sazımızın nəfəsi, dilimizin şirinliyi duyulur».

Bu dünya əbədi dirilərindi

Musa Nəbioğlunun «Sözün Zəlimxan zirvəsi» əsərinin bu bölümündə fani dünya, insan, zaman haqqında şairin şeirləri, fikirləri tədqiqat süzgəcindən keçirilir. Nə yaxşı ki, araşdırıcı şairin son vaxtlar yazdığı şeirləri bu son bölümə nəzərdən keçirir. Artıq müəyyən yaşa dolmuş şairin düşüncəsində, fikrində, təfəkküründə baş verən dəyişiklik, mübtəla olduğu xəstəlik ilə bağlı bəzən ümitsizliyə qapılması, həyat həqiqətlərini dərinəndən dərk etməsi bu şeirlərində əksini tapır. Lakin şair ümidini üzür:

*Bircə təsəllim var, eşqim ürəkdən,
Adım yaddaşlardan silinməyəcək.*

Musa Nəbioğlu söhbət açıqlarımızı dərinəndən duymuş və yazmışdır ki, insan-dünya, həyat-ölüm bütün dövrlərdə ədəbiy-

yatın əsas mövzularından olmuşdur. Elə şair tapmaq çətindir ki, bu dünyanın gərdişinə şeir həsr etməmiş olsun. Bu baxımdan Zəlimxan Yaqubun yaradıcılığı da istisna deyil. Dünyanın gərdişinə, həyat fəlsəfəsinə, insanın bu dünyadakı və axirətdəki aqibətinə həsr etdiyi şeirlərində şairin özünəməxsus müdrik yanaşması diqqəti cəlb edir.

Zəlimxan xoşbəxt şairdir. Sevərək yaşayan, ümumxalq məhəbbəti qazanan, sevilən şair əbədilik qazanıb. Və nəhayət, onu da deyim ki, Musa Nəbioğlu bütün əsər boyu şairin poeziyasından dərin məhəbbətlə söz açmış, ortaya şairə layiq bir əsər qoymuşdur. Bizə qalırsa, tədqiqatçının «Sözün Zəlimxan zirvəsi» əsəri şairin sahilsiz ümmana bənzər yaradıcılıq yoluna işıq tutan tədqiqat işi olmaqla bərabər, Zəlimxan Yaqubun poeziya aləminə uğurlu səyahətdir.

İRAQ-TÜRKMAN-AZƏRBAYCAN FOLKLORU*

Əsətir və bayatıda, nağıl və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmğa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mə-nəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklordur (Yaşar Qarayev).

Folkloru bilmədən xalqın psixologiyasını, onun əsl tarixini, bəşər tarixində məxsusi yerini, inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, inam və etiqadını, adət-ənənəsini və s. dərk etmək, anlamaq çətin olur.

Bu baxımdan, müəyyən ictimai-siyasi səbəblər üzündən soy-kökündən ayrı düşmüş, təcrid olunaraq ərəb və kürd xalqları əhatəsində, İraqın şimalında, əsasən, Kərkük vilayətində toplu halda yaşayan, XX əsrin 60-cı illərində sayı 600 min, indi isə iki milyon yarıma yaxın olan elatın – azərbaycanca danışan xalqın folkloru xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Biz «azərbaycanca danışan xalq» terminini təsadüfi işlətmirik. Başda «Böyük Sovet Ensiklopediyası», «Sovet Ensiklopediya lüğəti» olmaqla, keçmiş sovet və əcnəbi mənbələr İraqda azərbaycanlıların yaşadığını göstərirlər.

Görkəmli türkoloq Karl Menqes «Türk dilləri və türk xalqları» kitabında vaxtilə yazmışdır: «Azərbaycanlılar, həmçinin İraqın şimalında da yaşayırlar. Sayları 100 mindən artıqdır».

Türkiyəli tədqiqatçı, prof. Cəlal Ərtuq isə bu münasibətlə yazmışdır: «Ərbil və Kərkük vilayətlərində bu gün iki milyon yarım türkman – azəri yaşamaqdadır. Demək lazımdır ki, onlar toplu halda, əsasən, Kərkük vilayətində: Kərkük şəhərində, Tuz Xurmatu (qəza), Altun Körpü (nahiyə), Təzə Xurmatu (na-

* Bax: «Folklor və etnoqrafiya» jurnalı, №3, 2015, s. 17-23.

hiyə), Badava, Bəşir, Böyük Hasar, Bilava Qarabulaq, Qızılyar, Yaycı, Yarıvəli, Yengicə, Kərküz, Kümbətlər, Leylan, Ömər Məndən, Tərcil, Gögtəppə, Tisin, Toxmaxlı, Türkalın, Çardaxlı və eləcə də «Bayat köyləri» sahəsi adlanan və 64 kəndi əhatə edən Kifri (qəza), Qərətəppə (nahiyə), Daquq (nahiyə), Abud, Cambur, Birauçılı, Bastamlı, Qalxanlı, Qaranaz, Əmirli, Əski Kifri, Zəngili, Yeşiltəpə, Kəhriz, Kingirban, Kötəburun, Laqum, Aştökən, Pirəhməd, Səyyad, Süleyman bəg (Muratlı), Təl Mənzil, Üştəpə, Xasadarlı, Hasarlı, Cabarlı kimi şəhər, rayon, qəsəbə və kəndlərdə yaşayır. Bundan əlavə, Diyala vilayətinin Xanaqin (qəza), Şahraban (qəza), Dəlli Abbas (nahiyə), Məndəli (nahiyə), Qarağan, Qızlarbat, Qızılca, Susuzbulaq kəndlərində, Ərbil vilayətinin mərkəzi Ərbil şəhərində, Mosul vilayətinin Tiləfər qəzasında, Mosul şəhərində və ölkənin paytaxtı Bağdad şəhərində yaşayırlar.

Demək vacibdir ki, Atabəylər, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər dövründə və sonralar da geniş mənada işlənən «türkman» etnonimi indiki mənadan fərqlənir. Məhz buna görədir ki, prof. Ə.Dəmirçizadə «Azəri ədəbi dili tarixi» kitabında yazmışdır: «O dövrlərdə «türkman» etnonimi indiki mənadan bir qədər fərqli işlənmiş, hətta indiki Bağdad ətrafındakı azərilərin türkman adlanmaları da bu sözün əvvəlki mənası ilə əlaqədardır».

Başqa məxəzlərə nəzər saldıqda professor Ə.Dəmirçizadənin bu fikrinin tamamilə doğru olduğu aşkara çıxır.

V.Bartold «Kitabi-Dədə Qorqud»un «Qafqaz türkmanları»na – azərbaycanlılara məxsus olduğundan söz açır.

Şairlərimizdən Nəsimi və Xətəinin yaradıcılığında da bu terminə təsadüf edilir:

*Ərəbin nitqi hağlandı dilindən,
Səni kimdir deyən kim, türkmənsən?*

(Nəsimi)

* * *

*Getdikcə tükənir ərəbin kuhi-məskəni
Bağdad içrə hər necə kim türkman qonar.
(Xətai)*

İraq türkmanlarının nə zaman və haradan köçərək burada məskən salmaları barədə müxtəlif tarixi faktlara rast gəlirik. Əksər tədqiqatçılar onların, əsasən, Azərbaycandan köçüb getdiklərini qeyd edirlər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev təsadüfi yazmırdı: «**Tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq türkmanları bir bütövün parçalarıdır.**»

Onların dialekti və folkloru da deyilənləri təsdiq edir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Kərkük dolaylarında həm Kərkük folkloru, həm də İraq-türkman folkloru terminləri işlənir. İraq-türkman folkloru və ya Kərkük folkloru dedikdə toplu halda yaşayan bütün İraq türkmanlarının şifahi xalq ədəbiyyatı nəzərdə tutulur. Bu, təbii sayılmalıdır. Dərbənd və ya Naxçıvan folkloru dedikdə Dərbənd və Naxçıvan şəhərləri ilə bərabər, ətraf kəndlərdə yaşayan bütün azərbaycanlıların folkloru, Kərkük folkloru dedikdə İraq türkmanlarının toplu halda yaşadığı Kərkük vilayətinin mərkəzi Kərkük şəhəri ilə bərabər, bütün ətraf kənd və rayonların əhalisinin folkloru göz önünə gəlir. Buna görədir ki, oxucular müxtəlif məqamlarda hər iki terminə rast gələ bilirlər.

İraq-türkman folklorunun toplanması, nəşri və qismən də tədqiqinə XX əsrin ortalarından başlanılmışdır. Xalqın əsrlərlə yaradıb nəsil-dən-nəslə töhfə etdiyi bu mənəvi inciləri toplayaraq bəşəriyyətin ən böyük kəşfi olan kitablarda yaşadanlardan danışarkən göz önünə ilk olaraq Əta Tərzibaşı, Molla Sabir, Şakir Sabir Zabit, Məhəmməd Xurşid, Əbdüllətif Bəndəroğlu, İbrahim Daquqi, İhsan Vəsfı, Süphi Saatçı, Mahir Naqib və başqaları gəlirlər. Onların min cür əzab-əziyyətə qatlaşaraq topla-yıb, əsasən, öz hesablarına çap etdirdikləri kitabları vərəqlədik-

cə V.Belinskinin sözləri yada düşür: «Böyük zəhmət və fədakarlıqla xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdir və təşəkkürə layiqdir».

Onların topladığı şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri ilk vaxtlar «Kərkük», «Afaq», «Bəşir», «İraq», «Yurd» qəzetləri, «Qardaşlıq» və «Yeni İraq» dərgilərində çap olunmuş və indi hər hansı bir tədqiqat işində etimad edə biləcəyimiz zəngin material əldə edilmişdir. Atalar sözləri və məsəllər, xoyrat və manilər, xalq mahnıları, mərasim və nəğmələr, lətifələr, inanclar, dualar, bəddualar və s. nümunələr sonralar Molla Sabirin «Kərkük müntəxəb xoyratları», Həbib Sevimlinin «Kərkük xoyratları və maniləri», Şakir Sabirin «Kərkükdə ictimai həyat», «İraq türkmanları ağzında atalar sözü», Əta Tərzibaşının «Kərkük xoyratları və maniləri», «Kərkük havaları», «Kərkük əskilər sözü», İbrahim Daquqinin «İraq türkmanları, dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları», Əbdüllətif Bəndəroğlunun «İraq-türkman ədəbiyyatı yolunda bir addım» və «Ata sözlərimiz», Süphi Saatçının «Kərkük çoucu folkloru», «Kərkükdən dərlənən olay türküləri», İhsan Vəsfinin «İraq türkmanlarında deyimlər və ata sözləri», Məhəmməd Xurşidin «Əski sözlər boğçası», Mahir Naqibin «Kərkük xalq musiqisinin təsnif və təhlili», Həbib Hürmüzlünün «Kərkük türkcəsi sözlüyü», Süphi Saatçının «İraq-türkmən boyları, oymaqları və yerləşmə bölgələri», Siham Zəngi və Qasım Sarıqayanın «İraq türkləri çoucu ədəbiyyatı antologiyası», Yaşar Qarayev və Süphi Saatçının hazırladığı «Azərbaycan-İraq (Kərkük) Türk ədəbiyyatı» (bu kitabda professor Qəzənfər Paşayevin toplayaraq çapına nail olduğu folklor materiallarından bəhəh istifadə edilmişdir), Süphi Saatçı «Kərkükün səsi. Əbdül Vahid Küzəçioğlu», Saleh Turxan «İraq-türkmən havaları» (Kərkük, Tuzxurmatı, Ərbil, Mosul-Tələfər. Bu fundamental əsər 696 səhifəni əhatə edir və bütün xalq havalarının notlarını da içinə alır), Şəmsəddin Küzəçi «Kərkükün əfsanə səsi Əbdül Vahid

Küzəçi», Sabir Dəmirçi «İraq türkmanlarının xalq masallarından örnəklər» və s. kitablarda toplanmışdır. Görülən işlər folklor nümunələrini toplama və nəşretmə çərçivəsində qalmamış, eyni zamanda İraq-türkman folklorunun bəzi janrlarının elmi əsaslar üzrə tədqiqi yolunda da müəyyən addımlar atılmışdır. Bu baxımdan Əta Tərzibaşının xoyratlar, manilər və xalq həvalarına dair araşdırmaları xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Demək lazımdır ki, İraq-türkman folklorunun hərtərəfli tədqiqi tarixi keçmişimiz, dil tariximiz, dialektologiyamız, xalq poeziyamız, estetik fikir tariximiz və s. kimi zəruri məsələlərin tam və əhatəli öyrənilməsi baxımından böyük dəyər kəsb edir.

Xalq dilini bütün incəlikləri ilə özündə yaşadan İraq-türkman folkloru elə bir xəzinədir ki, burada xalqını sevən hər kəs əvəzsiz incilər tapar. Bu xalq müdrikliyi xəzinəsinin hər qatında Azərbaycan folkloruna bir doğmalığ, əkizlik vardır. Nə yaxşı ki, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalq parçalanmayıb! Axı daşlar ovula-ovula, qayalar sökülə-sökülə, bulaqlar quruya-quruya, çaylar çəkilə-çəkilə məhv olur. Millət isə unuda-unuda.

Dil və folklor adlandırılan iki ümdə varlıq vardır ki, həyat yaşadıqca yaşayır, xalqın keçmişi haqqında danışa bilən təkzib-olunmaz tarixi sənədə çevrilir. İraq-türkman folklorunun ədəbi-tarixi qiyməti, bizcə, hər şeydən əvvəl, bundadır.

İraq-türkman folklorunu üç fəslə bölmək olar: mərasim folkloru, lirik növ, epik növ.

Mərasim folkloru. İnsanın həyatını folkhorsuz təsəvvür etmək mümkün deyil. Cəmiyyətin gərdisində öz yeri, sanbalı olan mərasim folkloru xalqın düşüncə tərzini, həyata baxış və münasibətini, etik, estetik, etnoqrafik görüşlərini – adət-ənənəsini, mərasimlərini sistemli tərzdə izləmək baxımından böyük dəyər və əhəmiyyət kəsb edir. Mərasim folklorunu iki yerə bölmək olar:

- ilkin janrlar;
- xalq mərasim və nəğmələri.

İlkin janrlara inanclar, yemindlər (andlar), dualar və bəddualar (qarğış), fallar daxildir.

Xalq mərasim və nəğmələri bölümünə dini bayram və nəğmələr, məişət mərasim və nəğmələri, yas mərasim və nəğmələri, toy mərasim və nəğmələri daxildir.

Lirik növ. Buraya heyrətamiz poetik gücü və zənginliyi ilə seçilən xoyratlar və manilər (cinaslı və cinassız bayatılar), xoyrat üsulları adlanan lirik janr (onların sayı 20-dən artıqdır: Bəşiri, Nobatçı, Müxalif, Yetimi, Kəşük, Yolçu, Qarabağı və ya Qarabağlı, Bayat, Kürdü, Misgini, Matar və s.), xalq türküləri, beşik nəğmələri, ağılar, oxşamalar, bayatı-tapmacalar daxildir.

Epik növ. İraq-türkman folklorunda epik növ də geniş yayılmışdır. Buraya nağıllar (sehrli nağıllar, tarixi nağıllar, ailə-məişət nağılları, heyvanlar haqqında nağıllar), atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar, lətifələr, dastanlar (ən çox yayılan qadın məclislərində söylənən «Arzu-Qəmbər» dastanıdır) daxildir.

Əta Tərzibaşının tədqiq etdiyi xoyratlar, manilər və xalq havalarını çıxarmaqla yerdə qalan ilkin janrlar, xalq mərasim və nəğmələri, bayatı-tapmacalar, beşik nəğmələri, nağıllar, lətifələr, tapmacalar, atalar sözləri və s. İraq-türkman folklorunda elminəzəri cəhətdən tərəfimizdən tədqiq olunmuşdur. Sistemli monoqrafik tədqiqat işi, irəli sürülən fikir və müddəalar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

– Kərkük folkloru Azərbaycan folklorunun qüdrətli qoludur.

– İraq-türkman folklorunun tədqiqi tarixi keçmişimizin, dil tariximizin, estetik fikir tariximizin, xalq poeziyamızın, dialektologiyamızın və eləcə də folklorumuzun tam və əhatəli öyrənilməsi yolunda misilsiz əhəmiyyətə malikdir. Ona görə ki, şifahi xalq ədəbiyyatı, ümumiyyətlə, xalqın tarixi inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, inam və etiqadını, adət-ənənəsini və s. əks etdirən, onun bəşər tarixində məxsusi yerini göstərən müstəsna dəyərə malik tükənməz xəzinədir. Bu xəzinədə uzaq keçmişlərlə bağlı hadisələrə, mərasimlərə, inam və

etiqaqlara, adət-ənənələrə, hətta hafizələrdən silinmiş tarixi həqiqətlərin güclə sezilə bilən izlərinə belə təsadüf edilir.

İraq-türkman folklorşünaslığının tarixində XX əsrin ikinci yarısı mühüm mərhələ təşkil edir. Xoynat və manilər, xalq həvaları, atalar sözü və məsəllər, tapmacalar, ilkin janr nümunələri bu vaxt toplanaraq çap edilmişdir. Görülən işlər, özlüyündə böyük elmi və əməli əhəmiyyəti olan folklor nümunələrini toplama və nəşretmə çərçivəsində qalmamış, ayrı-ayrı janrların tədqiqi yolunda da müəyyən işlər görülmüşdür. Bu sahədə fəaliyyət göstərən tədqiqatçılar arasında Əta Tərzibaşının xidmətləri xüsusi qeyd edilməlidir. Əta Tərzibaşı öz şəxsi nümunəsi və yardımını ilə Kərkük dolaylarında böyük bir folklorşünaslar nəslinin yetişməsinə təkan vermişdir.

Əta Tərzibaşı, Şakir Sabir Zabit, Məhəmməd Xursid, İbrahim Daquqi, Əbdüllətif Bəndəroğlu, İhsan Vəsfı, Süphi Saatçı, Mahir Naqib, Mövlud Taha Qayaçı və başqaları indi İraqın hüdudları xaricində də tanınır və İraq-türkman folklorunu layiqincə təmsil edirlər.

İraq-türkman folklorunun toplanması nəşri, tədqiqi sahəsində Azərbaycanca aparılan genişhəcmli işlər bizə məxsusdur.

Bizim uzun illər ərzində üzərində işlədiyimiz «İraq-türkman folkloru» monoqrafıyası İraq-türkman folklorunun tədqiqi yolunda atılan ciddi addımlardan biridir. Əsərdə kamil sənət abidəsi olan İraq-türkman folklorunun mövcud janr və növləri araşdırılmış, son illərə qədər qədərincə fikir verilməyən ilkin janrlara və xalq mərasim və nəğmələrinə başqa janrlar kimi, xüsusi diqqət yetirilmişdir. Nəzərə alınmışdır ki, insanların real həyat hadisələrinə inam və etiqaqlarının bir növ bədii əksi olan ilkin janrlar və eləcə də xalq mərasimləri qədim adət-ənənələrin, xalqın düşüncə tərzinin, həyata baxış və münasibətinin, etik, estetik, etnoqrafik görüşlərinin, mərasimlərinin sistemli şəkildə izlənməsində, eləcə də yaranışı və keçdiyi qatlarda nə kimi keyfiyyət dəyişikliklərinə uğradığını aydınlaşdırmaqda böyük dəyər və elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Xalq mərasim və nəğmələrindən mövsüm, toy və yas mərasim və nəğmələri xüsusilə diqqət mərkəzində olmuşdur. Toy və yas mərasim və nəğmələrinin müxtəlif anlarına, psixoloji və səciyyəvi cəhətlərinə həsr olunan sazlamaq və nəğmələr, bir tərəfdən xalqın bədii təfəkkürünü, rəngarəng adət-ənənələrini əhatəli əks etdirmək baxımından, digər tərəfdən də İraq-türkman folklor musiqisi ilə bağlı poetik mətnlərin tədqiqi baxımından diqqəti cəlb etmişdir. Nəzərə alınmışdır ki, mərasimdən kənar da nəğmə mənə kəsb etmədiyi kimi, mərasim də nəğməsiz öz ənənəvi mahiyyətindən məhrum olur.

İraq-türkman folklorunda xoyrat və maniləri, xalq havalarını, beşik nəğmələrini, bayatı-tapmacaları əhatə edən, yüksək bədii təfəkkürün məhsulu olan növün heyratəmiz poetik gücü və zənginliyi əsərdə öz tədqiqini lazımınca tapmışdır.

Məlumdur ki, xalq poeziyasının məzmunu xalq həyatının məzmunu ilə müəyyən olunur. Harada ki, xalq poeziyasının məzmunu yoxsuldur, deməli, orada xalq həyatının özü də yoxsuldur və əksinə, xalq poeziyasının məzmunu zəngin olan xalqlarda xalq həyatının özü də zəngin olur. Bu baxımdan, musiqi ilə xalq poeziyasının vəhdətindən yaranan, əsl ilham məhsulu olan bu incilər, onu yaradanların nə qədər incə və zərif zövqə, bəşəri hislərə, duyumlara malik olduqlarına dəlalət edir və bir daha təsdiq edir ki, ümumiyyətlə, xalqın şifahi ədəbiyyatının zənginliyi, onun ifadə etdiyi fəlsəfi dərinlik, müdriklik, xalqın ənənəvi dühasını, yüksək düşüncə qabiliyyətini, təfəkkür və təxəyyülünün inkişaf səviyyəsini göstərən ən ümdə amillərdəndir.

Epik növə daxil olan atalar sözü və məsəllər, nağıllar, tapmacalar və lətifələr də, hər şeydən əvvəl, bu baxımdan fərqlənir. Çox geniş yayılmış bu mükəmməl janrların hər birinin özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətləri və böyük elmi əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatçılar yorulmadan bu mənəvi incilərə istinad edir, onların vasitəsilə müəyyən hadisələrin izlərini və köklərini axtarırlar. Atalar sözü və məsəllərlə bağlı gə-

tirdiyimiz misal, bu və ya digər dərəcədə bütün janrlara aid edilə bilər. Məsələn, tarixçi atalar sözü və məsəlləri qədim tarixə, tarixi hadisələrə dair məlumat baxımından, hüquqşünas onları xalq həyatının yazılmamış qanunları baxımından, etnoqraf atalar sözü və məsəlləri unudulub getmiş adət-ənənələrin hişz olunub saxlandığı mənəvi incilər mənbəyi baxımından qiymətləndirir. Filosof atalar sözü və məsəllər vasitəsi ilə xalqın düşüncə tərzini öyrənməyə, məntiq aləmində yerini düürüstləşdirməyə can atır. Dilçi və dialektoloq isə atalar sözü və məsəllərə insan nitqinin inkişaf pillələrini, dilin leksik-qrammatik qayda-qanunlarını tədqiq etmək işində əvəzsiz mənbə nöqtəyi-nəzərindən yanaşır. Göründüyü kimi, atalar sözləri və məsəllər, eləcə də İraq-türkman folklorunun bütün başqa janrları nəinki xalqın dünyagörüşü və təfəkkürünü ifadə etmək baxımından, həm də xalqın keçmişini barədə bir növ tarixi sənədə çevrilmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

XALQ YAZIÇISI ELÇİNƏ AÇIQ MƏKTUB*

Hörmətli Elçin müəllim!

Real həyatın, bədiyyatın, tarixin (sizin təxəyyülünüzün məhsulu olan tarix daxil) və fəlsəfənin qovşağında bərqərar olan «Baş» romanınızın əlyazmasını maraqla və istəklə oxudum. Dünyanın faniliyindən söz açan, fəlsəfi traktat təsiri bağışlayan əsərinizi oxuyanda təəccüblənmədim. Yaşınızla bağlı dünyanı olduğu kimi dərk etməyiniz belə bir əsərin yaranmasını şərtləndirib. Əsəri gözəl yazmışınız. Romanı oxuduqca adam özünü unudur və əsərdə cərəyan edən hadisələrin şahidinə, bəlkə də, iştirakçısına çevrilir. Keşməkeşli dünyanın əcaib-qəraibliyindən bəhs edən fəlsəfi düşüncələriniz insanı öz dünyasından qoparır. Qeyri-adi təfəkkür sahibi Nizami Cəfərovun çox yığcam «Elçinin cümləsi» məqaləsində («525-ci qəzet», 30.09.15) əsərə geniş yer verməsi, sitatlar gətirməsi də romanın uğurlu taleyindən xəbər verir.

Elçin müəllim, əsərin əvvəlində oxucunu məlumatlandıran və istiqamətləndirən bir neçə sətirlik fikirləriniz narahatlığınızın nəticəsidir və başa düşüləndir. Professor Bədirxan Əhmədovun yazdığı kimi, bəzən akademik tarixlə bədii düşüncədəki «tarix»in üst-üstə düşməməsi, yaxud bədii təxəyyüldəki tarixdən rəncidə olanlar «bu bizim bildiyimiz tarix deyil» – deməklə qalmır, quru faktların köməyi ilə yazıçının yaratdığı tarixi (dəyişik tarixi!) qəbul etmək istəmir. Unudurlar ki, keçmişin təsvirinin yazıçının qarşısında açdığı imkanlar, hətta ona paralel, alternativ tarix (postmodernistlərdə olduğu kimi!) yaratmağa qədər gedib çıxır.

Əsərdə tarixi şəxsiyyətlər Ağa Məhəmməd şah Qacar, knyaz Pavel Sisianov, Fətəli şah, Abbas Mirzə Qacar, İbrahimxəlil xan, Hüseynqulu xan kimi tarixi şəxsiyyətlərdən, onların ta-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «525-ci qəzet», 30.10.2015.

leyindən, xüsusən də Ağa Məhəmməd şah Qacar və general Sisianovun tale oxşarlığından söz açırınsınız. Onlar hər ikisi ağıllı, istedadlı, qorxmaz, cəsarətli və qəddar olublar. Hər ikisi də qəddarlıqlarının qurbanına çevriliblər. Bu, əsərinizdə də belədir. Odur ki, əsərin əvvəlində oxucu və tədqiqatçılara müraciətlə qeyd etdiyiniz «...müəllifin təskinliyi ondadır ki, burada tarixlə üst-üstə düşən və müəllifin fikrincə, tarixilik baxımından əhəmiyyətli olan məqamlar da güman ki, az deyildir» – əsər boyu, demək olar ki, yerini alır. Əhəmiyyətli məqamlardan biri Qacarla bağlıdır. Yazırınsınız ki, o zamanlar Ağa Məhəmməd şah Qacarin qəddarlığı Cənubi Qafqaza elə bir xof dalğası yaymışdı ki, bütün Azərbaycan xanları – təkcə Dərbənd xanlığı müqavimət göstərmişdi – özlərini və taxtlarını qorumaq üçün bir qüvvə axtarırdılar və o qüvvə də Rusiya idi... Ağıllı, istedadlı və cəsarətli olduğu qədər də qəddar olan Ağa Məhəmməd şah Qacarin qorxusu, vahiməsi o zaman, əslində, bütün Cənubi Qafqazda Rusiyanın gözəgörünməz müttəfiqinə çevrilmişdir.

Mən həmişə o fikirdə olmuşam ki, sevimli şairimiz Səməd Vurğun «Vaqif» dramında şair fəhmi ilə Qacarin obrazını olduğu kimi canlandırmışdır. Sizin əsərinizi oxuduqdan sonra qənaətim daha da möhkəmləndi.

Elçin müəllim, çox doğru qənaətdir ki, əsrlər bir-birini əvəz etsə də, dünya dəyişsə də, adət-ənənələr nəsildən-nəslə keçir, yaşayır. Sizin təxəyyülünüzün məhsulu olan, Sisianovun qraf Timofeyev-Boqoyavlevskiyə ünvanladığı məktubu oxuyanda hər gün müxtəlif televiziya kanallarında gördüyümüz hadisələr göz önünə gəlir: «Əziz dostum, hər hansı bir təfərrüat buradakı hadisələrin koloritini göstərməkdə acizdir, çünki o hadisələr və bu yerlərin xarakteristikası birmənalı deyil. Bura bir tərəfdən qəhrəmanlıq, o biri tərəfdən riyakarlıq, bir tərəfdən mərdlik, o biri tərəfdən satqınlıq, bir tərəfdən dərin fəlsəfi düşüncə, o biri tərəfdən cəhalət və nadanlıq diyarıdır. Burada namus üstündə ata qızını, qardaş bacısını, oğul anasını xəncər-

lə qətlə yetirə bilər. Burada 15-16 yaşlı bir oğlan bircə ana söyüşü üstündə adamı parçalaya bilər. Burada gənc və gözəl bir qız pal-tarında kiçik xəncər gizlədib, atasının, ya qardaşının intiqamını ala bilər. Buranın dağları, meşələri, bağları, mənim əziz dostum, İsveçrədən də füsunkardır. Buranın çeşmə suları o dağların, o meşələrin, bağların havası kimi safdır. Bura bir tərəfdən nağıllar aləmidir, o biri tərəfdən isə romantikadan tamamilə uzaq real və qanlı hadisələr diyarıdır».

Tarixi həqiqətlərdən bəhs edən başqa bir fakt. Knyaz Sisianov Timofeyev-Boqoyavlevskiyə yazdığı 27 dekabr 1805-ci il tarixli başqa bir məktubunda ürək ağrısı ilə qeyd edir ki, bir sıra gürcü çarları islamı qəbul etmişdilər, adlarını dəyişmişdilər. (Sisianov milliyətçə gürcü olduğuna görə bu ona ağır gəlirdi.) Burada tarixi bir həqiqət vardır. Keçmişdə güclü dövlətlər başqa torpaqları tutanda şərtə əsasən yerli xalqdan ya dini, ya dili qəbul etmək tələb olunarmış. Osmanlı imperiyası Acarıstanı tutanda acarlar islam dinini qəbul ediblər. İndinin özündə belə onların dini islam dinidir. Elə bizim özümüz atəşpərəst olmuşuq. Ərəblər Azərbaycanı tutanda islamı qılınc gücünə qəbul etdiriblər. «Qılınc müsəlmanı» ifadəsi o vaxtdan qalmaqdadır.

Yazırsınız ki, İbrahimxəlil xanın arvadı Cəvahir xanım məşhur gürcü knyazı Yevgeni Abaşidzenin qızı idi və Cəvahir xanının Qarabağ xanlığının Rusiyanın tabeliyinə keçməsinə rol az olmamışdır.

Mən bilmirəm, bəlkə də, heç Abaşidzenin Cəvahir adlı qızı, bəlkə də, İbrahimxəlil xanın Cəvahir adlı arvadı olmayıb. Lakin əcnəbi qadınların ərələrinin işinə ciddi təsiri faktıdır və tarixdən məlumdur. Elə Sizin məqsədiniz də cəvahirələrdən söz açmaq deyil, keçmişdən dərs almağı, nəticə çıxarmağı, ibrət götürməyi önə çəkməkdir. Türk sultanlarının əcnəbi arvadları Osmanlı imperiyasının zəifləməsində azmi rol oynayıb?

Heç şübhəsiz, buna görədir ki, bəzi ərəb ölkələrində Ana yasında arvadı qeyri-müsəlman olan vətəndaşlarının ölkəyə rəhbər seçilməsinə qadağa qoyulub.

Əsərdə məni qane edən cəhətlər çoxdur. Onlardan biri də odur ki, başqa xalqdan danışırsınız da, həmin fikirlərin sanki xalqımıza aid olduğu üzə çıxır. Əminəm ki, əsəri oxuyan hər bir kəs bunu dərk edəcək. Yazırsınız ki, Rusiya öz xarakteri, daxili təbiəti ilə Avropaya yad idi. Rusiyanın daxilində, əslində, elə bir hərarət, elə bir sadəlik və mərhəmət var idi ki, o hərarət də, o sadəlik və mərhəmət də heç vaxt Avropada olmayıb. O hərarət, o sadəlik və mərhəmət bəzən sadələvhlüyə çevrilirdi, özünə qiymət verməməyə, xaricilərə kor-koranə səcdə etməyə, onları özündən üstün tutmağa gətirib çıxarırdı. Bu, gün kimi aydın həqiqətdir ki, dedikləriniz elə bizə aid edilə bilər.

Elçin müəllim, romanınız kəsilməmiş başın ətrafında cərəyan edir və dünyanın faniliyi tam çılpalıqlığı ilə burada aşkarlanır. Maraqlıdır ki, baş kəsmək məsələsi Qafqazda rusların «kəşfi» olub. Bir qafqazlının başını kəsənə on rubl vermişlər (*bax: A.Düma. Qafqaz. Bakı, 2010, s.95*). On iki baş kəsən Georgi ordeni ilə təltif olunarmış.

Nuxanın komendantı knyaz Tarxanov şəxsən 22 nəfərin başını kəsəndən sonra imperator Nikolay ona ortasında imperatorun nişanı olan, dörd çox qiymətli yaqutun birləşməsindən ibarət qiymətli bir üzük bağışlamışdı. Baş kəsmək çeçen və ruslarda olub. Onu da deyim ki, ləzgilərdə isə qulaq və ya sağ əli kəsmək dəbdə olub. (*Bax: A.Düma. Qafqaz səfəri, Bakı, 1985, s.107-108*).

Hörmətli Elçin müəllim, yazdığınız kimi, Sisianov qəddar, qaniçən olduğu qədər də siyasətçil olub. O, Qoşa Qala qapısına yaxınlaşanda götür-qoy edirdi: «Azərbaycanlılar məğrur olurlar və onların məğrurluğundan ehtiyat etmək, bu məğrurluğu romantik donə bürüyüb, ona hörmət etməklə heç nəyə nail olmaq mümkün deyil, əksinə, həmin məğrurluğu sındırmaq və bunu başqalarına da görk etmək lazımdır. Ən başlıcası isə ayaqlarının altını görməyən, hakimiyyət dəlisi olan, iddiaları yerəgöyə sığmayan gürcü şahzadələrinin, mənəsbəpərəst Azərbaycan-

can xanlarının, quldur Qafqaz hakimlərinin genetik ədavətlərindən istifadə edib, bir-birinə qarşı qoymaq lazımdır. Qafqaz xalqlarının heç birinə etibar yoxdur, sabah fürsət düşsə, mənim də başımı kəsərlər, sonra da nəşimi böyük (və yalançı) təntənə ilə Peterburqa göndərərlər».

Düşünmürdü ki, həmin an əcəl onu ölümə sürükləyir. Ölüm beş addımlıqdadır.

Elçin müəllim, əsərdən hasil olan qənaətlər baş alıb gedir. İnanıram ki, bütün Qafqazda hakimi-mütləq olan, qanı su yerinə axıdan general Sisianovun taleyi mənim kimi oxucuları da düşündürəcək: «Sisianov öz-özünə fikirləşirdi: «Knyaz, ömrünün bu çağında tək qalmısan. Ömrün çoxu yaşlanıb, sona nə qalıb?»

Ölümü yaddan çıxarma – deyə knyaz pıçıldadı. Bir halda ki, ölüm labüddür, nə fərqi var, təksən, cütsən, nəsen, nə deyilsən. Bunun mənasını kim bilir? Heç kim! Heç kim də heç vaxt bilməyəcək, ilahi sirləri bağlanmış qapı insan üçün açılmazdır. Görünür, tək olmaq, ailəsizlik, övladsızlıq, həqiqətən, təbiətin qanunlarına ziddir və insan yaşlaşdıqca, bu ziddiyyətin bütün fəsadları üzə çıxmağa başlayır, bu, daha səndən asılı deyil».

«Səni bir-birini əvəz edən xatirələrdəki, epizodlardakı mənasız mübarizələrdən, mənasız arzu və istəklərdən, mənasız xoşbəxtlik və bədbəxtliklərdən, mənasız sevinc və ıztırablardan yalnız ölüm xilas edə bilər – deyə general həyat həqiqətlərinə üz tutur. Lakin bu hislər ani olaraq keçib gedir. Sisianov bütöv Qafqazı fəth edəcəyi nəşəli günlər barədə düşünür».

Elçin müəllim, əsərinizin hər fəslə sanki bitmiş bir əsərdir. Xüsusən də düşüncələrə qərq olan Hüseyinqulu xanı öz taleyi deyil, Bakı xanlığının taleyi düşündürən fəsil. İnanın ki, xanın ıztıraqları gözlərimin önündən getmir.

Həyəcansız oxuya bilmədiyim fəsillərdən biri də «At oğrusu Cəfər» bölümüdür. Böyük ustalıqla işlədiyiniz bu fəsildə bir yandan Sisianovun qəddarlığı, digər tərəfdən rüsvay olmaqdan

sa, ölümü üstün tutan Cəfərin evdə yolunu gözləyən altı qızının və o altı qızın anasının taleyi, keşməkeşli dünyanın əcaib-qəraibliyi məni də düşüncələrə qərq etdi. Sisianovun əmri ilə Cəfərin qurşaqdan aşağı lüt soyundurularaq eşşəyin üstündə əli-ayağı sarıqlı çölə buraxılması Sisianovun qəddarlığının son həddi idi. O, təkcə Cəfəri deyil, onun altı qızını və arvadını rüsvay etmək istəyirdi. Lakin Cəfər buna yol verə bilməzdi. Nə olsun ki, at oğrusu idi.

«Eşşək dar cığırla irəliləyirdi. Cəfər kənddəki birinci evi görəndə gözlərinin önünə qızları və arvadı gəldi... dəli bir həmlə ilə özünü sola – yarğana tərəf atdı və belə bir həmləni gözləməyən qotur eşşək müvazinətini itirib Cəfərlə birlikdə cığırdan aşaraq yarğanın dibinə yuvarlandı».

Beləliklə, Cəfər ölümü ilə qarı düşməyə qalib gəldi və böyük yaradan Cəfərin qanını yerdə qoymadı.

Elçin müəllim, çox istəyirdim bu fəslə ayrıca əsər kimi işləyəydiniz. İnanın ki, bu əsər «Həyat eşqi», «Son yarpaq», hətta «Qoca və dəniz» kimi əsərlərdən heç də geri qalmazdı.

Bir məsələni diqqətinizə xüsusi çatdırmaqla məktubuma son verirəm. Mən 1983-cü ildə ABŞ-da ingilis dili üzrə ikiaylıq ixtisasartırma kurslarında olarkən A.Dümanın 1859-cu ildə Fransada çap olunan «Qafqaz» əsərinin 1962-ci ildə ABŞ-da ingilis dilinə tərcümə edilərək dərc edildiyinə rast gəldim. Əsərin üzünü çıxartdıraraq Bakıya gətirdim. Tərcümə edərək hissə-hissə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap etdirdim. «Yazıçı» nəşriyyatının direktoru, görkəmli nəşir Əjdər Xanbabayevin məsləhəti ilə əsəri orijinalı ilə fransız dili mütəxəssisi Həmid Abbasovla müqayisəli tərcümə edərək Azərbaycanla bağlı hissəsini «Qafqaz səfəri» (Bakı, «Yazıçı», 1985) adı altında nəşr etdirdik. Məlumdur ki, A.Düma Azərbaycana Sisianovun qətlindən cəmi 52 il sonra, 1858-ci ildə gəlmişdi. A.Dümanın Sisianovun qətlə ilə bağlı fikirləri az əhəmiyyət kəsb etmir. Aleksandr Düma bu münasibətlə yazır: «İsmət və bəkarət rəmzi olan Qız qalasına gəl-

məmişdən qabaq başqa bir abidəyə də rast gəlmişdik. Bu, Gürcüstanın canişini general Sisianovun abidəsi idi. O, Bakını mühasirəyə aldıqda (qurudan və dənizdən), Hüseyinqulu xan şəhəri təslim etməzdən əvvəl, guya öz şərtlərini bildirməkdən ötrü generalla görüşmək arzusunda olduğunu bildirmişdi.

Rusların dostu olan ermənilər Sisianovu xəbər dar etmişdilər ki, görüş zamanı onu öldürəcəklər. Sisianov özünü Sezar kimi cəsur göstərmiş və «Buna cürətləri çatmaz» – demişdi (unutmuşdu ki, elə Sezar da ehtiyatsızlığın qurbanı olmuşdu – *Q.P.*). Xan görüşə gələn generalın başını qılıncı vurmuşdu».

Elçin müəllim, general Sisianovun başının qılıncı vurulması və ermənilərin azərbaycanlılara xəyanəti ilə bağlı tarixi faktlardan yan keçmək olmaz. Arzu edərdim ki, romanı çapa hazırlayanda bunu nəzərə alasınız.

ƏTA TƏRZİBAŞI VƏ
AZƏRBAYCAN-İRAQ-TÜRKMAN
ƏDƏBİ-ELMİ ƏLAQƏLƏRİ*

Bu gün İraq türkmənlərinin görkəmli simələrindən biri Əta Tərzibaşının 91 yaşı tamam olur. O, ədəbi-elmi əlaqələrimiz yolunda müstəsna xidmətlər göstərən tədqiqatçı alimdir. İraq-türkmən elm adamları arasında eyni dilə, eyni folklorla, eyni xalq musiqisinə, eyni adət-ənənəyə malik bir xalq olduğumuzu gündəmə gətirən ilk araşdırıcıdır.

Onlarla elmi məqalənin müəllifi Əta Tərzibaşı «Yazı dili, qonuşma dili» adlı məqaləsində ədəbi dilin mütləq xalq dilinə yaxınlığı məsələsini qoyur. O, haqlı olaraq göstərir ki, ədəbi dil xalq dili əsasında formalaşmalı, yerli şivələrə öz təsirini göstərməlidir. Bu münasibətlə yazır: «Bir millətin yazı dili qonuşma dilinə nə qədər bağlı, nə qədər yaxın isə o dəğin qiymət ifadə edər. Yazı dilinin xalq dilindən uzaq qalması isə o dil üçün bir tələsiklik olur... Bizim türkmən ləhcəsi türk şivəsindən və yazı dilindən azacıq uzaq qalmışdır. Türkmən ləhcəsi azəri ləhcəsinə türk ləhcəsindən daha yaxın və bəlkə, əkiz qardaşlar olmaqla bərabər, bütün bu ləhcələr uzun bir tarix boyunca çeşidli səbəblərin təsiri ilə bir-birindən xəbərsiz olaraq gəlişdikləri halda, aralarında görkəmli fərqlər bilinməmişdir» («Qardaşlıq» dərgisi, №4, Bağdad, 1962, s.26-27).

Əta Tərzibaşı musiqi baxımından da ta qədim zamanlardan qırılmaz tellərlə bağlı olduğumuzu göstərmişdir: «Əskidən bəri azərilərlə dolu olan Təbriz, Marağa, Qarabağ və daha başqa şəhər və səmtlərdə musiqi həyatı yüksək bir səviyyəyə alınmışdır. O zaman İraq türkləri ilə bu ölkələrdə yaşayan türklər arasında dil, ədəbiyyat və musiqi baxımından bulunan yaxın bağlılıq qolaylıqla düşünülə bilər. Bu bağlılıq azərilərlə İraqda yaşayan türk-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «Ədalət» qəzeti, 14.11.2015.

manlar arasında bir dərəcəyə dəgin qüvvətli bir qaynaşma hasilə gətirmişdi. Bununla bərabər, türkmanlar kəndi şivə və musiqilərini az-çox olduğu kimi qoruya bilmişlərdir. Bununla bərabər, bir qisim havaların dəyişikliklə bir-birindən alındığını, böyləcə saysız türkülərin meydana gəldiyini düşünmək qabildir» (*Əta Tərzibaşı. Kərkük havaları. Bağdad, 1961, s.8-9*).

Həqiqətən də, əksər xalq mahnıları eynidir: «Yar bizə qonaq gələcək», «Ay qız, heyranım ollam», «Qalanın dibində bir daş olaydım», «Kətan köynək dizdən, yar», «Bu xal nə xaldı», «Samovar almışam silənim yoxdur», «Ay qız, mənə bax, bax» və bir çox başqa mahnılar bu sahədə də müştərək olduğumuza dəlalət edir.

Əta Tərzibaşı «Qarabağı» muğamının Qarabağla əlaqəsini xüsusi qeyd edir: «Yerli havalarımız arasında «Qarabağı» deyilən bir çeşid uzun havanın azəri mənşəli olduğunu və sırf azəri ağzı ilə söyləndiyini bilməkdəyiz».

Xoyrat, mani və bayatılardan danışarkən burada da şərik olduğumuzdan söz açır: «Bizim xoyrat və manilərimizin ilgisi, ən yaxın olanı mühəqqəq ki, azəri olanlardır» (*Kərkük xoyratları və maniləri. I cild, 1955, s. 140*).

Görkəmli folklorşünas alim eyni zamanda xoyrat və manilərin yayılma arealından bəhs edərəkən bir xalq olduğumuzu xüsusi vurğulayır və yazır ki, xoyratın kökləri İraqda türkmanların yaşadığı bölgələrdə meydana çıxmış, Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu Türkman dövlətləri zamanı inkişaf edərək sonralar İraqdan Türkiyəyə, İranın quzeyinə, xüsusən də əhalisi türkman olan Təbrizə və eləcə də Azəri və ya Azərbaycan deyə adlandırılan və türkmanlardan ibarət Azərbaycan torpaqlarına yayılmışdır (*«Qardaşlıq» dərgisi, №5, Bağdad, 1962, s.8*).

Burada diqqəti çəkən bir məsələni xüsusi vurğulamaq istərdim. İraq-türkman folkloru, ədəbiyyatı və musiqisinin sonrakı nəsil tədqiqatçılarının heç biri Əta bəyin qənaətlərinə qarşı çıxmamış, əksinə, onun fikirlərindən bəhrələnərək onu daha da gücləndirmişlər:

«Kərkükdə qarşımıza çıxan çox rəngli folklor və xalq ədəbiyyatı məzləmələrinin bir qismini bu kitabda topladıq... Verdiyimiz örnəklər incələnersə, Kərkük ağzının, Azəri türkcəsinin motivlərini daşdığı qolayılıqla anlaşılır. İstər Quzey Azərbaycan, istər Güney Azərbaycan olsun, bu bölgələrdəki azərilərin kültür veriləri incələnersə, Kərkükdəki sözlü ədəbiyyat örnəklərinin də eyni qaynaqdan bəslənmiş olduqları kəndilərindən anlaşılır. Laylalardan tutub ta tapmaca və matallara qədər bu birlik və bərabərliyi görmək mümkündür» (*Süphi Saatçı. Kərkük cocuq folkloru. İstanbul, 1984, s.11, 13-14*).

Prof. Dr. Mahir Naqib də Əta Tərzibaşı kimi musiqi baxımından birliyimizi göstərir: «Sinirlərin (sərhəd) bir-birindən uzaqlığı Kərkük türk xalq musiqisi ilə Azərbaycan türk musiqisi arasındakı kök bərabərliyini yox edənməmişdir» (*Kərkük xalq musiqisinin təsnif və təhlili. Ankara, 1991, s.11*).

Mahir Naqibin «İraq-türkman mədəniyyətinin gerçəkdən bir ümdəsi və təməl daşı» adlandırdığı Əta Tərzibaşı 14 noyabr 1924-cü ildə İraq-türkmanlarının baş şəhəri Kərkükdə anadan olmuşdur. Uşaqlıqdan doğma ana dili ilə bərabər, ərəb və ingilis dillərini də mükəmməl öyrənir. Orta məktəbi başa vuran kimi Bağdad Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olur (1946) və 1950-ci ildə universiteti bitirən kimi Kərkükə dönərək avqatlıqla (vəkilliklə) məşğul olur. O, eyni zamanda orta məktəbdən başlayan yaradıcılığını da davam etdirir. Kərkükdə «Afaq» və «Kərkük» qəzetlərin yazarlarından olan Əta Tərzibaşı, türkcə «Bəşir» və ərəbcə «Əl-səqafe əlhədise» adlı həftəlik ədəbi qəzetlərin təsisçisi olmuşdur.

1959-cu ilin martında İraqın Hilla şəhərinə (Bağdadın 105 km cənubundadır. Çoxları Füzulinin bu şəhərdə anadan olduğunu yazırlar) sürgün edilir. Kərkükə qayıtdıqdan sonra da yaradıcılığını davam etdirir. Əta Tərzibaşı ailə həyatı qurmadan ömrünü Kərkük folklorunun, dialektinin (ləhcəsinin) və ədəbiyyatının toplanması, tədqiqi və nəşrinə həsr etmişdir.

İraq-türkman tarixində iz qoyan Əta Tərzibaşının gördüyü işlərin, xalqına göstərdiyi xidmətlərin miqyası barədə tam təsəvvür yaransın deyə əsərlərinin bir qisminin siyahısını burada verməyi münasib bildik:

1. Şərqi və türkülər. Bağdad, 1953.
2. Kərkük xoyrat və maniləri. III cildə, 1-ci cild, Bağdad, 1955; 2-ci cild, Kərkük 1956; 3-cü cild, Kərkük, 1957; Bakı, 1968.
3. Kərkük xoyrat və maniləri (düzəliş və əlavələrlə). Bağdad, 1970, 340 səh.; İstanbul, 1975, 595 səh.; Bakı, 1984, 348 səh.; Ərbil, 1999, 230 səh.
4. Kərkük havaları. Bağdad, 1961; Bakı, 1973; İstanbul, 1980.
5. Kərkük əskilər sözü. Bağdad, 1962; Bakı, 1978.
6. Kərkük şairləri. II cildə. 1-ci cild, Bağdad, 1963; 2-ci cild, Kərkük, 1968.
7. «Arzu-Qəmbər» dastanı, Bağdad, 1964; Tehran, 1967; Bakı, 1971, 1987, 1990, 1999, 2009; İstanbul, 1971; Ərbil, 1999.
8. Ərbil şairləri. III cildə. Kərkük, 2004, 2005, 2007; İstanbul 2007.

9. Kərkük mətbuat tarixi (1879-1985). Kərkük, 2001.

10. Kərkük şairləri. 13 cildə, İstanbul, Ötügen nəşr., 2013. Bundan başqa, onun çox sayda elmi məqaləsi çıxmışdır.

Onlardan bəzisinin adını çəkməklə kifayətlənirik: «Yazı dili, qonuşma dili», «Heca vəznə və gənc şairlərimiz», «Füzulidə qapalı anlamlar», «İraqda türk musiqi tarixinə toplu bir baxış», «Füzulinin doğum yeri haqqında yeni bilgilər», «Şimali Azərbaycanda Türkmanoloji araşdırmalar», «Bizdə (Kərkük) və başqa türk ölkələrində xoyrat və mani» və s.

Göstərilənlər kifayət edir ki, tədqiqatçı haqqında şair Əli Maarufoglunun dediklərinə tam haqq qazandırasan: «XX əsrin birinci yarısında ölümə məhkum olan ədəbiyyatımız (ingilislər İraqı tutduqdan sonra), XX əsrin ikinci yarısında Əta Tərzibaşının sayəsində yenidən dirçəldi».

Bu böyük alimin yazdığı möhtəşəm əsərlər və şəxsi nümunəsi sayəsində İraq-türkman ellərində neçə-neçə folklorşünas və ədəbiyyatşünaslar nəslə yetişmişdir. Çəkinmədən deyə bilərik ki, Əta Tərzibaşı folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində məktəb yaratmışdır. Onun gördüyü möhtəşəm işləri kərki-küklü tədqiqatçı Ərşad Hürmüzlü layiqincə qiymətləndirmişdir:

«Əta Tərzibaşının «Kərkük xoyratları və maniləri», «Kərkük şairləri», «Kərkük havaları» və neçə-neçə başqa əsərləri yeni bir cığır açmış və bu gün bir çox yazarıma folklor və milli dəyərlərə (mədəniyyətə) uğraşma yolunu göstərmiş və buna yönəlmişdir. Əta Tərzibaşının lider olmaq səlahiyyəti (öndərliyi) və rəhbərliyi tarixi bir missiyanı çox bacarıqla yerinə yetirdiyinin göstəricisidir» («*Qardaşlıq*» dərgisi, № 23, 2004, s.18).

Buna görədir ki, indi qocaman tədqiqatçının evi ziyalılar və tədqiqatçıların ziyarətəgahına çevrilmişdir. Ustadı dəfələrlə ziyarət etmək mənə də qismət olub. 1994-cü ilin sentyabr ayında Füzulinin 500 illik yubileyi ilə bağlı 128 nəfərdən ibarət nümayəndə heyətinin üzvlərindən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar, Mətbuat və İnformasiya naziri Sabir Rüstəmxanlı, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru Yaşar Qarayev, «Ədəbiyyat qəzeti»nin baş redaktoru Ayaz Vəfalı ilə birlikdə Kərkükdə Əta bəyi ziyarət etdik. Anar müəllim onun Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə qəbulu barədə vəsiqəni təqdim etdi. Adətən, çox ciddi və qaraqabaq olan Əta bəyin üzündə bir təbəssüm gördüm və onun sevincinə qoşuldum. Sonralar Mövlud Taha Qayaçı, Şəmsəddin Küzəçi və başqaları tez-tez Əta bəylə telefonda bizi görüşdürərdi. Bir dəfə telefonda dedi ki, ürəyim səni istəyir. İraqda vəziyyət çox ağır və qorxulu idi. Bununla belə, Ərbil vasitəsi ilə xocamın görüşünə getdim. Kərküklü ziyalılar Altun Köprüdə mənə üç maşınla qarşıladılar. Bunu deyərkən heç bir mübaliğəyə yol vermirəm. Əta bəylə ilk tanışlığım 1964-cü il sentyabr ayının 26-da Bağdadda İraq-türkman nədisində (mədəniyyət klubu) olub. Hər il ali məktəblərə daxil olan türkman gənclərinin şəninə bu mədəniyyət ocağında şənlik düzəldər, şənliyə ölkənin hər yanından ziyalılar

dəvət edərtilər. Əta Tərzibaşı da gəlmişdi. Qırx yaşı olmasına baxmayaraq, neçə-neçə kitabı, elmi məqalələri çıxmışdı. Hamı ona böyük ehtiram göstərirdi. Dostum Rza Dəmirçi bizi tanış etdi. Biləndə ki, mən Kərkük dialekti ilə məşğul oluram, dedi ki, ləhcəni folklor olmadan öyrənmək, tədqiq etmək mümkün deyil. Sonralar da məktublaşarkən həmişə dəyərli məsləhətləri ilə məni istiqamətləndirirdi. Ustadın əsərlərinin folklorşünas və ədəbiyyatşünas kimi yetişməyimdə rolu az olmayıb. Xocamın əsərlərindən bol-bol bəhrələnmişəm.

Aşağıdakı fakt deyilənlərə dayaq olur. Neçə-neçə kitab müəllifi Ərşad Hürmüzlü Əta Tərzibaşının 80 illik yubileyi münasibəti ilə yazdığı məqaləsində təqribən 50-55 il bundan əvvəl baş vermiş, ibrət götürüləcək bir hadisədən söz açır. Yazır ki, bir kitabımın əlyazmasını ərəbcəsi mükəmməl olan ustada təqdim etdim və xahiş etdim ki, həm ərəbcəsinə baxsın, həm də ümumiyyətlə iradlarını bildirsin. Əta Tərzibaşı yazılı şəkildə bir çox iradlar göstərdi. Onların arasında məxəzlərə münasibət məsələsi də vardı. Əta bəy yazmışdı: «Çalışmanın ciddi olmasını istəyirsənsə, qaynaqları çoxaltmaq üçün hər önünə gələni qaynaq kimi göstərməkdən çəkinməlisən. Elmi dəyəri olmayan kitabı qaynaq göstərməyin kitabının sanbalına xələl gətirə bilər» (*Bax: «Qardaşlıq» dərgisi (Kərkük vəqfi), № 23, İstanbul, 2004, s. 16*).

İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatının ən müqtədirdə tədqiqatçısı Əta Tərzibaşı indi İraq, Türkiyə və Azərbaycanda nüfuzlu alim kimi tanınır. O, Azərbaycanda ilk olaraq «Kərkük xoyratları və maniləri» əsərinə xalq şairi Rəsul Rzanın yazdığı «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsi ilə tanındı. Məqalə «Azərbaycan» jurnalında (1961, № 9) və Rəsul Rza ilə birgə hazırladığımız «Kərkük» bayatıları» (*«Azərnəşr», 1968*) kitabına önsöz kimi verdiyi həmin məqalə ilə və mənim kitaba yazdığım son sözümlə təqdim edildi.

Az sonra görkəmli dilçi alim, dil tarixi üzrə əvəzsiz mütəxəssis Hadi Mirzəzadənin onun «Kərkük xoyratları və maniləri» əsərinə əsasən «İraq ərazisində yaşayan azərbaycanlıların dili

haqqında bəzi mülahizələr» məqaləsi ADU-nun elmi əsərlərində (№4, 1961) çap olundu. Eləcə də mənim Əta Tərzibaşının dil, folklor, musiqi birliyimizdən bəhs edən fikirlərinə əsasən «Kərkük azəriləri» məqaləm işıq üzü gördü («*Elm və həyat*», №4, 1967).

1971-ci ildə mən Əta bəyin 1964-cü ildə Bağdadda çap etdiriyi «Arzu-Qəmbər» dastanını «Bir ömürdən səhifələr» adlı geniş önsözlə çap etdirəndə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik Məmməd Arif mənə çağıraraq dedi ki, Əta Tərzibaşı haqqında çox yazın, onun kitablarını çap etdirin. Özünə də xəbər verin ki, onu Akademiyamıza fəxri üzv seçmək niyyətindəyik. Mən Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə onun «Kərkük havaları» kitabından seçmələri «Kərkük mahnıları» («*Gənclik*», 1973) və «Atalar sözləri» kitablarını önsözlə çap etdirdim.

Məmmədhüseyn Təhmasib, Ayaz Vəfalı və başqaları Əta bəy haqqında məqalələr yazdılar. Lakin Əta Tərzibaşı İraqda vəziyyətin qeyri-sabitliyini, böyük təhlükə ilə üzləşəcəyini nəzərə alaraq təklifdən imtina etdi. Bunun səbəbini professor Süphi Saatçı tam çıpaqlığı ilə açıb göstərmişdir: «Toplumuna Əta Tərzibaşı kimi xidmət edən insanları mənsub olduğu toplumlar əl üstündə tutarlar. Onlar üçün yubileylər düzənləyərək mükafatlandırılar, təltif edirlər. İraqda uzun illər sürən diktator rejimi üzündən, həyatına bir zərər dəyməsin deyər, türkmən toplumunun bu önəmli kultür adamına gərəkən qədirşünaslıq göstərilməmişdir. Tərzibaşıya hər hansı bir xidmətdə bulunmaq təhlükəli görülmüşdür» («*Qardaşlıq*» dərgisi (*Kərkük vəqfi*), № 23, *İstanbul*, 2004, s.10).

Göründüyü kimi, Əta Tərzibaşının Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fəxri üzvü olmaqdan imtina etməsi səbəbsiz deyilmiş.

Aradan illər keçib. Bu gün Əta Tərzibaşı 92 yaşına qədəm qoyur, mən isə ömrümün səksəninə yaxınlaşıram. Keçən illər ərzində bütün ömrünü xalqının folklor adlanan mənəvi

dəyərlərinə, sərvətinə həsr edən bu böyük insan və görkəmli alim haqqında monoqrafiya yazmaq fikri mənə rahatlıq vermirdi. Şükürlər olsun ki, bu arzum da yerinə yetdi.

Arzu-arzudan doğur deyirlər. Arzu edirəm ki, mətbəədə yı-ğılmaqda olan əsər tezliklə qocalıqla mübarizə aparan Əta bəyin əlinə çatsın, kiçik qardaşından qədirşünaslıq payı olsun. Əta bəyi ehtiramla xatırlayır və öz-özümə düşünürəm, mənə İraq-türkman folkloruna, ədəbiyyatına, musiqisinə, onu yaradıb-yaşadan-lara,

*Eyşim qərib;
Eyşim yoldaşım qərib.
Bilmirəm haralıyam,
Torpağım daşım qərib. –*

deyən Türkman ellərinə belə dərinədən bağlayan nədir? Göz önünə ilk olaraq İraq-türkman folkloruna, musiqisinə, ədəbiyyatına Azərbaycanda xalqın məhəbbəti və doğmalığı hissi gəlir. Özüm üçün bir daha «kəşf» edirəm ki, doğmasını sevməmək mümkün olmadığı kimi, onu unutmaq, ona yad münasibət bəsləmək də mümkün deyildir. Başqa bir tərəfdən də düşünürəm ki, parçalanmağa məruz qalmış xalqın ellikə yaratdığı sərvət üçün bağlı qapılar, keçilməz yollar yoxdur. Əta Tərzibaşı kimi bu əvəzsiz işə ömür həsr edən insanların sayəsində nə kəsilən yollar, nə illər mənəvi ayrılığa gətirib çıxara bilməmiş, qismətimizə düşən cismani ayrılıq olmuşdur. Bu, gün kimi aydın həqiqət böyük şəxsiyyət və görkəmli alim Əta Tərzibaşıya həsr etdiyim əsərin hər səhifəsində özünü aşkar hiss etdirir və əsrlər arxasından haray çəkən bu mənəvi birliyin əbədiyyət nəğməsini oxuyur.

«KİTABI-DƏDƏ QORQUD»
EPOSU HAQQINDA MÜLAHİZƏLƏR*

Oğuzların dünya, zaman, insan, dövlət, ordu, qəhrəmanlıq, ənənə və s. haqqında yazılmamış qanunlar, düşüncələr, baxışlar məcmuəsi «Kitabi-Dədə Qorqud» bitkin və sistemli bir abidədir.

Görkəmli türk alimi Fuad Köprülü təsadüfi yazmırdı: «Bütün türk ədəbiyyatı tərəzinin bir gözünə, «Dədə Qorqud» digər gözünə qoyulsa da, Dədə Qorqud ağır basar».

Xalq məişətinin zənginliyini, xalqın müdrikliliyini, ululuğunu göstərən bu əbədiyaşar epos tədqiqatçıların fikrincə, elm aləminə 1815-ci ildə alman şərqşünası Henri Fridrix fon Ditsin «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»un alman dilinə tərcüməsi və çapı ilə məlum olmuşdur.

Bizə qalırsa, burada söhbət abidənin dünya elm aləminə bəlli olmasından gedir.

Dədə Qorqud haqqında hələ uşaqlıqda eşitmişdim.

*İynəyə tikən demədin, ay Dədə Qorqud.
Tikənə sökən demədin, ay Dədə Qorqud.
Gəlinə ayıran demədin, ay Dədə Qorqud.
Ayrana doyran demədin, ay Dədə Qorqud.*

Bu o deməkdir ki, həddən artıq müdrik olduğun halda, bu həqiqəti niyə açıqlamayıbsan?

Sonralar «Kitabi-Dədə Qorqud»la tanışlıqdan sonra gördüm ki, xalq arasında geniş yayılan, nəsildən-nəslə keçən bu deyimə eposda təsadüf edilmir.

Əslində, epos Azərbaycanda xalq arasında, ziyalılar və qələm sahibləri arasında məlum olub. Məsələ burasındadır ki, akademik Həmid Araslı XV əsr Azərbaycan şairi Ətainin «Leyli və Məcnun»

* Bax: «525-ci qəzet», 21.11.2015.

poemasında «Dədə Qorqud motivləri» adlı məqaləsində (*bax: «Kitabi-Dədə Qorqud» (məqalələr toplusu), Bakı, «Elm», 1999, s. 75-82*) göstərir ki, Ətainin əsəri Qorqud Atanın müqəddəs övliya, bir el bilicisi kimi türk dünyasında geniş nüfuzunu əks etdirir. Məqalənin 77-78-ci səhifələrində Ətainin Dədə Qorquda ithaf etdiyi şeirlər yer alır. Bir bəndi oxuculara təqdim edirəm:

*Dədə Qorqud söylədi ki, kimsənin,
Ölüsü ölsə sevinmə düşmənin.
Nişə kim bu cümlə başlardan keçər,
Cümlə aləm həm bu şərbətdən içər.*

Keçən əsrin 40-50-ci illərində «Kitabi-Dədə Qorqud»un kəskin basqılara məruz qaldığı bir zamanda dahi Səməd Vurğun çəkinmədən şair fəhmi ilə «Dədə Qorqud»un işıqlı gələcəyini görüb, «Gələcəyin toy-bayramı» şeirində onu tərənnüm etmişdir.

*Dədə Qorqud dediyimiz min bir yaşlı bir ozan da,
Qoca vaxtı öz sazını sinəsinə basacaqdır.
Bütün xalqlar və tayfalar ona qulaq asacaqdır.*

XX əsrin 60-cı illərindən başlamış abidə «bəraət» qazandı və elmi-ədəbi fikir dövriyyəsinə daxil edildi. Tədqiqatçı Yeganə İsmayılovanın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, milli düşüncənin bütün sahələrindən daha çox ədəbiyyatda coşqun «Dədə Qorqud» dövrü başladı. Sanki milli ədəbi düşüncədə bir «Dədə Qorqud» yangısı var imiş. Sanballı tədqiqatlar və tədqiqatçılar meydana gəldi.

Araşdırıcılar göstərir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun əksər boyları islamiyyətdən çox-çox əvvəl yaranıb, sonralar yazıya köçürülüb. Mənə belə gəlir ki, eposu ilk dəfə yazıya köçürən elə Dədə Qorqud olmuşdur. Eposun adından da bunu görmək olur – «Dədə Qorqudun kitabı». Bizcə, Dədə Qorqud çox qədimlərlə səsləşən əfsanə, rəvayət və hekayətləri toplayaraq yazıya almışdır.

Burada bir mühüm məsələyə xüsusi diqqət yetirmək zərurəti ortaya çıxır. Folklor nümunələrinin yaranması və yazıya alınmasını eyniləşdirmək qətiyyəən doğru deyildir.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un başlanğıc cümləsini – «Rəsul Əley-hissələmin zamanına yaqın Bayat boyundan Qorqud Ata derlər, bir ər qopdu» əsas götürərək eposun VII əsrdə yarandığını göstərmək həqiqətdən uzaqdır. Abidədə yer alan boylarda cərəyan edən, islamla uyuşmayan hadisələr deyilənlərə dəlil-sübutdur.

Dits başda olmaqla əksər tədqiqatçılar «Basatın Təpəgözü öldürdüü boy»u yeni eradan əvvələ aid edirlər.

Dits bu boyun çox qədimlərlə səsləşdiyini ortaya qoymuş və Homerin «Odiseya»sındakı yunan siklopu – Polifemin Təpəgözün təsiri ilə yarandığını isbatlamışdır. Dits bu münasibətlə yazmışdır: «İnanırıq ki, Homer Asiyaya səyahəti zamanı Təpəgöz hekayəsini eşitmiş, onun natamam cizgilərini, tərcüməçinin dediyinə əsaslanaraq öz Polifeminə vermişdir».

Eposun «Duxa qoca oğlu Dəli Domrul» boyu da yeni eradan əvvələ gedib çıxır. Dəli Domrulun Əzrail haqqında təsəvvürünün belə olmaması çox mətləblərdən xəbər verir.

1974-cü ildə Londonda «Dədə Qorqud» dastanları Cofrey Lyuis tərəfindən kütləvi tirajla nəşr edilib. O, abidənin Azərbaycana xas olduğunu göstərir və qətiyyətlə bildirir ki, «Dastanlar» islamiyyətdən əvvəl yaranıb, sonralar isə yazıya köçürülüb.

Deyilənlərə onu da əlavə edək ki, hələ XIV əsrin əvvəllərində (1309) əslən oğuz olan tarixçi Əbubəkr ibn Abdulla əd-Dəvadari Misirdə ərəb dilində «Şöhrətləndirilmişlərin tarixindən bir inci» adlı kiçik əsərində «Kitabi-Dədə Qorqud»dan, Təpəgözdən, Oğuz xandan söz açır və yazır ki, türklərdə «Oğuznamə» adlanan çox məşhur, əldən-ələ keçən bir kitab var. Burada onların ibtidai həyatından, ilk hökmdarlarından bəhs olunur. Çox təəssüf ki, əsərin orijinalı zəmanəmizə qədər gəlib çıxmamışdır... Fakt budur ki, Harun Ər-Rəşidin zamanında bu «Oğuznamə» ərəb dilinə də tərcümə edilibmiş.

Görkəmli türkoloq alimlər Fərhad Zeynalov və Samət Əlizadə «Kitabi-Dədə Qorqud»un 1988-ci il çapına yazdıqları önsözdə qəti qənaətə gəlirlər ki, VIII əsrdə ərəb dilinə tərcümə edilən bu əsər ağızlarda dolayan şifahi ədəbiyyat-folklor dilindən tərcümə edilə bilməzdi. O, yazılı bir əsər olmalı idi. Deməli, hələ o vaxt «Dədə Qorqud» kitabının müəyyən hissələri mövcud imiş.

Mövcud olan isə Öndərimiz Heydər Əliyevin 1300 illiyi haqqında 20 aprel 1997-ci il tarixli Fərmanına əsasən dövlət səviyyəsində bayram etdiyimiz «Dədə-Qorqud»un VII əsrdə yazıya alınan kitabı idi.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un birinci cümləsindən məlum olur ki, Qorqud Ata Bayat boyundandır. Bayat boyu, Bayat əsirəti, Bayat qəbiləsi terminləri ilə tanınan Bayatlar harada məskən salmışlar və «Kitabi-Dədə Qorqud»un onlara təsiri olmuşdurmu?

Kərküklü folklorşünas, etnoqraf və tarixçi Şakir Sabir Zabit (Molla Pənah Vaqifin Bakıda keçirilən 250 illik yubileyində fəal iştirak etmişdir) «Bayat əsirəti haqqında araşdırmalar» kitabında Bağdad və Kərkük şəhərləri arasında 64 bayat köyünün (kənd) olmasından söz açır. (Təəssüf ki, Səddam Hüseyn rejimi vaxtı o kəndlərin bəzisi dağıldı.)

Bayat əsirəti haqqında ilk maraqlı məlumatı «Şərqi-Hind» şirkətinin nümayəndəsi Edmondzun 1820-ci ildə türkmanların yaşadığı ərəziyə səyahətindən əldə etdik. Edmondz yazmışdır: «Saat 8:20-də Quruçaya çatdıq. Burada Bayat türkmanlarının çadırları vardı. Əsirətin başçısı, «Qaraquş bəy» adlanan Həsən bəy gəlib məni yeməyə dəvət etdi» (*Edmondz S.C. Kürdlər, türklər, ərəblər (ingiliscə). London, 1957, s.267*).

Eposun «Duxa qoca oğlu Dəli Domrul» boyunda göstərilir ki, Dəli Domrul Quruçay üzərində körpü salaraq körpüdən keçəndən otuz üç axça, keçmək istəməyəndən qırx axça almırdı. Kimin gücü var gəlsin mənimlə savaşınsın – deyirdi.

Bir halda ki, söhbət Quruçaydan, Dəli Domruldən düşdü, deməyə dəyər ki, Dəli Domrul bu gün də İraq türkmanlarında «Dəli

dobur» formasında – «dəli-dolu» mənasında işlənir (*bax: Həbib Hürmüzlü. Kərkük türkcəsi sözlüğü. İstanbul, 2003, s.132*).

Çəkinmədən demək olar ki, əsrlərlə ərəblər və kürdlər əhatəsində qalan, məhz buna görə də qədim leksik və fonetik göstəricilərini daha çox saxlayan İraq türkmənlərinin ləhcəsi «Kitabi-Dədə Qorqud»un dil xüsusiyyətlərini tamamilə əks etdirir. «Kitabi-Dədə Qorqud»da yer alan onlarca sözün indinin özündə belə Kərkük ellərində işlək olması, daha doğrusu, həmin sözlərin yalnız həmin mənada işlənməsi tutarlı dəlil – sübutdur. Məsələn: kəpənək (yapıncı), xerxız/xırxız (oğru), əkmək (çörək), ənsə (arxa), qalavuz (bələdçi), qısqraq (at, madyan), yayan (piyada), nəsnə (əşya, alət), səmiz (kök), sığır (buğa, çöngə), mavlamaq (huşunu itirmək), qanara (çarmıx), boru çalmaq (şeypur çalmaq), davul dögmək (təbil çalmaq), ismarlamaq (tapşırmaq), yarın (sabah), ög (ön), xoyrad (qaba, kobud, nadan), yağmalamaq (talamaq), qavat (alçaq, əskik adam), oda (otaq), imdi (indi), baş üzərinə (baş üstə!), qaum (qardaş), eyi (gözəl), kəndi (özü), dam (tələ), yoğurd (qatıq) və s.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un İraq-türkmən şifahi və yazılı ədəbiyyatına təsiri də deyilənləri təsdiqləyən əsas amillərdəndir:

*Hanı dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənimdir deyənlər?
Əcəl gəldi, yer gizlətdi,
Fani dünya kimə qaldı?*

İraq-türkmən folklorunda:

*Ya sinnən;
Mim əlifnən, ya sinnən.
Dünya mənim deyənün
İndi gəldim yasınnan.*

Təsadüfi deyildir ki, azərbaycanlı tədqiqatçılar «Kitabi-Dədə Qorqud»u Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının «babası», kərküklü tədqiqatçı Əta Tərzibaşı isə onu İraq türkmənlərinin «ana kitabı» adlandırmışdır.

«Dədə Qorqud» boylarını ərəbcəyə tərcümə edərək «Hekayət Dədə Qorqud» adı altında çap etdirən (*Bağdad, 2007, 264 səh.*) kərküklü yazar Cəlal Polad (Əbdüllətif Bəndəroğlunun kürəkəni) giriş məqaləsində yazmışdır:

«Kitabi-Dədə Qorqud»un dilini araşdırdıqda deyə bilərəm ki, bu dastanlar türkmənca olan ilk əsərdir. Bu dastanların təsiri ilə bir çox tarixi dövrlərdə çoxlu xalq nağılları, dastanları və hekayələri yaranmışdır».

Dünya alimlərinin qənaəti budur ki, «Dədə Qorqud» dastanları Azərbaycan dilində yazılmış və azərbaycanlılara aid bir abidədir. Bu, təkcə onunla izah olunmur ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»-da yer alan əksər toponimlər Azərbaycanla bağlıdır: Əlincə qalası, Dəmir qapı Dərbənd, Qazlıq tağı (Qafqaz dağları), Gəncə, Bərdə, Göyçə gölü, Dondar, Qaradərə (Qarabağda yer adı) və s.

«Kitabi-Dədə Qorqud» tədqiqatçılarından V.Bartold, F.Köprülü, A.Dilaçar, M.Ergin onun azərbaycanlılara, V.Bartoldun təbirincə desək, Qafqaz türkmənlərinə məxsus olduğunu, O.Gökyay, M.Ergin, Y.Yakubovski, H.Araslı, M.Təhmasib, Ə.Dəmirçizadə, Ş.Cəmşidov, X.Koroğlu və başqaları isə əsərin Drezden nüsxəsinin, ümumiyyətlə, Azərbaycanda qələmə alındığını təsdiq edirlər.

Maraqlıdır ki, tədqiqatlarda Azərbaycan ədəbi dili tarixindən danışarkən XV-XVI əsr ədəbi dilimizdə Cənubi Azərbaycan və Bağdad (Kərkük) şivə xüsusiyyətlərinin üstünlük təşkil etdiyi göstərilmiş, İraq-türkmən ləhcəsi Azərbaycan dilinin Cənub qrupu dialekt və şivələri sırasına daxil edilmişdir.

Oğuzların min illər boyu elliklə yaratdığı, ağıl və zəkanın məhsulu olan möhtəşəm abidə – «Kitabi-Dədə Qorqud» şifahi xalq ədəbiyyatımızın zirvəsi, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın başlanğıcı və tükənməz enerji mənbəyidir. Dünya elm aləminə bəlli olmasının 200 illiyinin Azərbaycanın bütün bölgələrində il boyu yüksək səviyyədə qeyd olunması bu ölməz abidəyə və onu yarananlara qədirdüşünəslük əlamətidir.

«AZƏRBAYCAN»
JURNALININ BAŞ REDAKTORU
İNTİQAM QASIMZADƏYƏ*

Hörmətli İntiqam müəllim!

İlk Xalq şairimiz Səməd Vurğunun 110 illiyi münasibəti ilə yeni forma tapıb görkəmli şairimiz Ramiz Rövşənə ünvanladığınız yeddi sualınıza şairin yeddi cavabını abunəçisi olduğum «Azərbaycan» jurnalının son sayında (№3, 2016) oxudum. Yazınızın yığcamlığı, xüsusən də sual və cavablar məni çox-çox qane etdi. Bu yazıda da poeziyasına və şəxsiyyətinə hörmət etdiyim, heç vaxt ağa qara deməyən, həyat həqiqətini poeziyasında da, yaşamında da saxlayan, həmişə səmimi olan Ramiz Rövşənin bu dəfəki səmimiyyəti də məni həddən artıq sevindirdi. Gün kimi aydın həqiqətdir ki, ölümündən 60 il keçməsinə baxmayaraq, ədəbi-ictimaiyyəti ən çox məşğul edən şair Hüseyn Kürdoğlunun Səməd Vurğunun 90 illiyinə həsr etdiyi misralar:

*Zaman səni bulandıra bilmədi,
Büllür qaya bulağısan yenə sən.
Boz təpələr vüqarına ah çəkir,
Şeirimizin Şahdağısan yenə sən.*

– deyə vəsf etdiyi, xalqın iftixarı olan şairin şöhrətinə həsəd aparən «boz təpələr» çox təəssüf ki, indi də vardır. Təəccüblü cəhət odur ki, onların bəzisinin poeziya haqqında anlayışı belə yoxdur, bir misra da şeir yazmayıblar. Məhz buna görə də Ramiz Rövşən və başqa nüfuzlu söz sahiblərinin, yaradıcılığı ilə poeziyamızın inkişafına təkan verən ustaların Səməd Vurğunla bağlı yazılarına ehtiyac duyulur. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev XX əsrin böyük şairləri Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun və

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «525-ci qəzet», 09.04.2016.

Rəsul Rzanın yaradıcılığında müəyyən nüanslar axtarılıb, onları tənqid etməyə çalışanlara cavab olaraq göstərirdi ki, bu ən azı mənəviyyatsızlıqdır.

Başqalarının dəyirmanına su tökən, «sapı özümüzdən olan baltalar» – bədxahlar indinin özündə belə bəd əməllərindən əl çəkmirlər. Belə bədxahların arzusuna xilaf çıxaraq həqiqəti gənc nəslə çatdırmaq vacibdir. Niyə Müşfiq, Cavid, Əhməd Cavad öldürüldü, Səməd Vurğun sağ qaldı, deyənlərə cavab olaraq bu yanaşmanın çox səhv, ədalətsiz yanaşma olduğunu Ramiz Rövşən tutarlı dəlil-sübutlarla bəyan edir.

Səməd Vurğun A.Səhhət, M.Hadi, H.Cavid, C.Cabbarlı kimi romantik Azərbaycan şairlərini dərindən oxuyub dəyərləndirirdi. Qanlı-qadalı günlərdə H.Cavidə «Günlər ötüşsün» adlı bir qoşma da həsr etmişdi.

Həmin şeirdə şair «Gəlin çıxacaq seyrə, günlər ötüşsün» deyərək pis günlərin tez keçib getməsini arzulayır.

Bu da Cavid-Səməd münasibətlərinə ayrı bir məcradan yanaşmaq istəyənlərə cavab.

Bəziləri Səməd Vurğunu folklordan, aşiq yaradıcılığından bəhrələndiyinə, sadə dildə yazdığına görə qınayırdılar, elə indi də belələrinə rast gəlmək olur. Ramiz Rövşən bu məsələyə də aydınlıq gətirir: «Səməd Vurğun danışdığı kimi də yazırdı. Təəssüf ki, ona qədər də, ondan sonra da, lap elə bu gün də bir çox şairlərimizin, hətta istedadlılarının da bədbəxtliyi danışdığı kimi yazmamaqlarındandır».

Onu da deyək ki, XX əsr Azərbaycan dilinin hansı poetik səviyyədə poetik gücə malik olduğunu S.Vurğun poeziyası qədər dəqiq ifadə edən örnəklər çox deyildir. Elə götürək «Azərbaycan» şeirini. Dahiyənə sadəliklə yazılmış bu şeirin cazibə və təsir gücünü hesablayacaq bir cihaz yoxdur. Dövlət himnimizin sözləri ürəkləri fəth edən, dillər əzbəri olan bu şeir olmalı idi.

Vətəni canından daha çox sevən, bədxahların arzusuna xilaf çıxaraq ilahidən gələn, bitib-tükənməyən enerjisini Azərbay-

can xalqının işıqlı gələcəyinə həsr edən Ulu öndərimiz Heydər Əliyev «Azərbaycan» şeirini əzbər deyəndə necə kövrəldiyinin şahidi olmuşuq.

Yeri gəlmişkən, şair bu şeirini qanlı-qadalı 1935-ci ildə yazıb. Əhməd Cavadı «Göygöl» şeirinə görə gedər-gəlməzə göndərdikləri kimi, Səməd Vurğunu da göndərə bilərdilər. Mənə belə gəlir ki, Səməd Vurğunu Ramiz Rövşənin sadaladıqları inandırıcı faktlarla bərabər, bu şeirdə yer alan iki misra da xilas edib. Heç şübhəsiz, şair bu misraları düşünərək yazmışdı:

*Qonaq gəlir bizə quşlar,
Zülm əlindən qurtulmuşlar.*

Ramiz Rövşən şairin məşhurluğundan danışarkən bunu haqlı olaraq onun istedadında və şeirlərinin keyfiyyətində görür. 1937-ci ildə yazılmış «Vaqif» dramından «Şair, hökmdarın hüzurundasən» misralarını və «Şair, nə tez qocaldın sən» şeirlərini misal gətirir.

İntiqam müəllim, sualınıza cavab olaraq sevimli şairimiz Ramiz Rövşən Səməd Vurğunun ilk dövr yaradıcılığından söz açır, şairin özünün 1931-ci ildə yazdığı «Ölən şeirlərim» şeirindən çıxış edərək, onları ölən şeirlər adlandırır. Maraqlıdır ki, həmin şeirlər yalnız şairin ölümündən bir il sonra, 1957-ci ildə «Çiçək» adlandırılan kitabında işıq üzü görmüşdü.

Ramiz Rövşən sizin maraqlı bir sualınıza da köklü-köməcli cavab vermişdir: «Bir ocaq Azərbaycana üç Xalq yazıçısı verib: iki xalq şairi və bir xalq yazıçısı. Lakin bir-birindən fərqli üç sənətkar, üç şəxsiyyət. Bu məşhur üçlüyün ən maraqlı cəhəti elə bir-biri ilə fərqliliyindədir. Arabir mətbuatda qəribə fikirlərə rast gəlirəm. Guya Səməd Vurğun gənc şairlərin inkişafına mane olur, onları təsir altında saxlayırmış. Azərbaycan poeziyasında Səməd Vurğunla Vaqif Səmədoğlu qədər fərqlənən ikinci bir şair yoxdur. Bir şair kimi öz doğma balasına mane olmayan Səməd Vurğun başqalarına necə mane ola bilərdi?!»

Hədəfə düz dəyən cavabdır.

Sual verirsiniz ki, Səməd Vurğun daha 20 il artıq yaşasaydı, şeirlərinin çox fərqli imkanları üzə çıxıb bilərdimi?!

Şair Ramiz Rövşən bu suala cavab verməkdə çətinlik çəkir: «Əgər yaşasaydı, bu onun xoşbəxtliyi olardı, yoxsa bədbəxtliyi? Bilmirəm» – deyir.

İntiqam müəllim, şair yaradıcılığının son illərində Ramiz Rövşənin xüsusi qeyd etdiyi «Şair, nə tez qocaldın sən» şeiri ilə bərabər, «Mən tələsmirəm», «Komsomol poeması»ndan «Dünya», «Tək məzar», «Ölüm sevinməsin qoy» kimi yalnız ona xas, həyat və sənət eşqinin fəlsəfi-poetik ifadəsi olan şeirlər yazmışdı.

Bu şeirlər çox mətləblərdən xəbər verir:

*Ölüm sevinməsin qoy, ömrünü vermir bada,
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər.*

Dahi Üzeyir bəyi son mənzilə yola salarkən oxuduğu bu misraları tərəddüd etmədən şairin özünə də aid etmək olar.

Səməd Vurğun da Üzeyir bəyi kimi sevərək yaşadı, sevilərək əbədiyyətə qovuşdu.

İntiqam müəllim, XX əsr poeziyamızın Şahdağı, şeir bağçamızın bağbanı haqqında çox yığcam şəkildə oxuculara təqdim etdiyiniz yazıya görə vurğunsevərlər adından görkəmli şair Ramiz Rövşənə və ədəbiyyatımıza uzun illərdən bəri təmən-nasız xidmət etdiyinizə görə sizə minnətdarlığımı bildirirəm.

ƏXLAQ SAFLIĞI, KÖNÜL TOXLUĞU İLƏ SEÇİLƏN ALİM*

Hər dəfə sadə və təvazökar insan, gözəl ziyalı, görkəmli alim, əsl pedaqoq Məmməd Qocayev haqqında düşünəndə göz önünə Azərbaycanın dünya şöhrətli alimi, Bağdadda Kazimiy-yə Cümə məscidində imam Museyi Kazımla yanaşı uyuyan, əsərləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunan Nəsirəddin Tusinin kəlamı gəlir. Nəsirəddin Tusi xüsusi vurğulayırdı ki, elm sahiblərini elmlərinin çoxluğu ilə deyil, əməllərinin faydalılığı, əxlaqlarının saflığı və özlərinin xeyirxahlığı ilə sınaqdan keçirmək lazımdır.

Dahi alimimizin göstərdiyi şərtlərlə mizan-tərəzi qurulsaydı, heç şübhəsiz, sınaqdan üzüağ çıxanlar sırasında mütləq nəfsini cilovlamağı bacaran Məmməd müəllim də olardı. Könül toxluğu, xeyirxahlığı onun yaşam tərzidir.

Həyatda az adama qismət olan qazancı tələbə və müəllimlərin, sözün böyük mənasında ictimaiyyətin hörmət və ehtiramı, itkisi isə nəfsinin çəkib aparmaq istədiyi arzuları, istəkləri olub. Düz 25 il bir institutda – M.F.Axundov adına Pedaqoji Dillər İnstitutunda çiyin-çiyinə işləmişik. Kafedramız eyni mərtəbədə idi. Dostluq edirdik. Mən kafedra müdiri işlədiyimdən tez-tez kafedranın müəllimlərinin dərsinə gedirdim. Tez-tez də eyni mənzərənin şahidi olurdum. Hər qrupda 3-4 nəfər dərstdə olmurdu. Kafedrada həmin tələbələrin davamiyyəti və hazırlığı barədə soruşanda eyni cavabı alırdım. Onlar əlaçı tələbələrdir. Lakin...

Müəllimlər inana bilmədiyim cavab verirdilər: «Onlar Məmməd Qocayevin mühazirəsinə gedirlər».

Mən belə bir hadisəyə əvvəllər də rast gəlmişdim. Hamının sonralar Asif Ata kimi tanıdığı Asif Əfəndiyevin Xarici ədəbiy-

* Bax: «Elm və mənəviyyat zirvəsi». Bakı, «Mütərcim», 2016, s.26-28.

yatdan mühazirəsi olanda tələbələr onun mühazirələrinə gədirdilər. Mənə çox təəccüblü gəlirdi. Adı halda Asif müəllimin dilində qüsurlu idi. Fikirləşirdim ki, necə ola bilər ki, tələbələr onun mühazirələrinə belə maraqla gəlsinlər. Bir dəfə onun özündən icazə alıb mühazirəsinə getdim. Asif müəllim gözünü bir nöqtəyə tikib maraqla danışırdı. Bir dəfə də dili dolaşmadı...

Məmməd müəllimin mühazirəsinə tələbələrin axın-axın gəlməsi də mənə eynilə maraqlandırdı. Dost olduğumuza görə ərk etdim, özünə demədən gedib dərslərində oturdum. Məmməd müəllim mənə görcək təbəssümlə: «Qəzənfər müəllim institutumuzun partiya təşkilatının katibinin tədris üzrə müaviniyədir. Qəzənfər müəllim, xoş gəlibsiniz». Ola bilsin ki, partiya təşkilatından dərslərini yoxlamağa gəldiyimi düşünüb ürəyində incidi.

Mən təşəkkür edərək zarafatla dedim ki, mənə sizdən sizə şikayətim var. Bizim kafedranın müəllimləri deyirlər ki, sizin mühazirəniz olanda bəzi tələbələr qaçıb sizin mühazirənizə gəlirlər. Düzünü deyim ki, bu mənə hardasa sevindirir ki, sizin kimi müəllimlərimiz vardır. Mən İngiltərədə və ABŞ-da ixtisasartırma kurslarında olmuşam. Orada da belədir. İxtisasını mükəmməl bilən, tələbələrə qane edən müəllimlərin dərslərinə meyil güclü olur...

Məmməd müəllimin mühazirəsi indi günün tələblərinə cavab verən ustad dərsləri təsiri bağışladı.

Bu mehriban və təmkinli alimlə indi də üzvü olduğum Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Dissertasiya Şurasında birgə fəaliyyət göstərmişik. Sonralar da bəzən opponet kimi, bəzən də birdəfəlik müdafiələrdə Dissertasiya Şurasının üzvü kimi maraqlı və sanballı çıxışları ilə yadda qalıb.

Prof. Məmməd Qocayev böyük alimdir. Yaxşı yadımdadır, rus və xarici ədəbiyyatdan dərslər deyən A.Svariçevski, Satalin, Bela Axundova və başqa tanınmış alimlər Məmməd müəllimlərdən çəkinirdilər. Ömrünü gənc nəslin tərbiyəsinə həsr edən bu görkəmli alim, eyni zamanda milli kadrların yetişməsinə xüsu-

si əhəmiyyət verir. Rəhbərliyi ilə dörd elmlər doktoru, 15 elmlər namizədi yetişmişdir. Saysız-hesabsız elmi məqalələri, monoqrafiyaları ilə rus və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminə töhfələr verir. Alimin azərbaycanca qırxdan çox məqaləsi və dörd monoqrafiyası çıxıb. Onun «Nizaminin insan fəlsəfəsi» monoqrafiyası ədəbi-ictimaiyyət arasında görünməmiş marağa səbəb olduğunun şahidi olmuşam. Bu təvazökar alimin yerinə başqa birisi olsaydı, ədası yerə-göyə sığmazdı.

Yüksək mədəniyyəti, əxlaqı və nəfsini qoruya bilməsi ilə seçilən Məmməd Qocayev əsl pedaqoqdur. Tələbələri Məmməd müəllimlə fəxr edirlər, çünki o, bütün parametrləri ilə müəllim adını yüksək tutur. Dahi Səməd Vurğunun yaradıcılığının ilk dövründə (1924-1929) yazdığı misraları sanki onun boyuna biçilib:

*Almanlar bu sözü etmişlər təkrar –
Gələcək mənimdir, müəllimim var.*

İMAMVERDİ MÜƏLLİM NÜMUNƏ MƏKTƏBİ İDİ*

Səhər tezdən telefonum zəng çaldı. Hüzünlü səsle dostum Şirindil xəbər verdi ki, İmamverdi müəllim gecə keçinib. Dəfn mərasiminə çatmaq üçün yola düşdük. Yolboyu neçə illərdən bəri dostluq etdiyim, yüksək səviyyədə keçirilən yubiley tədbirlərində iştirak etdiyim, Füzulinin 500 illik yubileyinə bir yerdə, avtobusla Bağdada gedib-gəldiyim (1994), çox vaxt may ayının birində Neftçalada ziyarət etdiyim İmamverdi müəllimin mənalı və zəngin həyat yolu kinolenti kimi gözümün önündən keçdi. İlk olaraq sadəliyi, təvazökarlığı barədə düşündüm. Hardansa bu böyük insanın 70 illik yubileyində Xalq şairi Qabilin oxuduğu misralar yaddaşımda canlandı:

*Bu ev bülbül yuvasıdı dəyməyin,
Qapısını bəd niyyətlə döyməyin.
İmamverdi bir təvazö heykəli,
Qarşısında özünüzü öyməyin.*

Məktublaşardıq. Çox vaxt məktublarımız mətbuatda çap olunardı. Müdriklilik mücəssəməsi olan İmamverdi müəllim el ağsaq qalı, nümünə məktəbi idi. Elə bu, bəs edirdi ki, tez-tez onu ziyarət edim. Kitabları ilə böyüdüyüm, təəssüf ki, üzünü görmək mənə qismət olmayan yazıçı və şairlərimizdən aramla danışar, onlarla çəkdirdiyi şəkilləri, məktublarını, avtoqrafla hədiyyə aldığı kitabları göstərirdi. Müqəddəs saydığım dostumu keçən il may ayının 1-də professor Şirindil Alışanovla birgə ziyarət etdim. İmamverdi müəllim bizə oxunmamış kitab təsiri bağışlayan xatirələrini danışdı. O qədər mənalı, ibrətamiz məsələlərdən söhbət edirdi ki, bizə yuxu kimi gəlirdi. Sanki ustad dərəsi deyirdi. Heç vaxt gileyilməyən, şikayətlənməyən İmamverdi müəllim bu dəfə xə-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 16.04.2016.

təliyəndən və vaxtının çoxunu yataqda keçirdiyindən gileyləndi. Çox işlərinin yarımçıq qaldığından söz açdı. O, danışıqca özünün də yaxşı tanıdığı, tez-tez xəbər tutduğu, onunla bir ayda dünyasını dəyişən kərküklü alim Əta Tərzibaşının ölümündən bir ay əvvəl yazdığı bayatı ürəyimdən keçirdi:

*Dərd məni aldı neylim,
Yatağa saldı neylim.
Çox niyyətlər etmişdim,
Könlümdə qaldı neylim.*

Yadıma ictimaiyyət, xüsusən də ədəbi ictimaiyyət arasında yayılan kəlam gəldi: «Neftçala deyəndə göz önünə ilk olaraq İmamverdi müəllim, İmamverdi müəllim deyəndə Neftçala gəlir».

Bu kəlam məni çox düşündürdü. Səbəbini anlamağa çalışdım. İmamverdi müəllim, bəlkə də, əyalətdə fəaliyyət göstərən, paytaxta, qaynar həyata can atmayan ilk ədəbiyyat adamı olub.

Deyilənlərdən və yazılanlardan məlum olur ki, uzun illər onun evi sanki Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının bölgə filialı imiş, qələm sahiblərinin, alimlərin doğma ocağına çevrilibmiş.

Bu böyük insanın, ədəbiyyatşünas alimin, görkəmli pedaqoqun sadədən-sadə evində kimlər olmayıb:

Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Süleyman Rəhimov, Hüseyn Mehdi, Əli Vəliyev, Mir Cəlal, Məmməd Rəhim, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, İlyas Əfəndiyev, İslam Səfərli, Əliəğa Kürçaylı, Qılman İlkin, Qabil, Anar, Elçin, Vəqif Səmədoğlu, Zəlimxan Yaqub, alimlərdən Yusif Məmmədəliyev, Mustafə bəy Topçubaşov, Əlövsət Quliyev, Xudu Məmmədov, Həsən Əliyev, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mirəğa Quluzadə, Bəkir Nəbiyev və bir çox başqaları.

Axı adlarını sadələdiyim adamlar adi adamlar deyil, xalqa başucalığı gətirən, bizi dünyada tanıdan, qürur və iftixar mənbəyimiz olan, çoxunun adı Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılan böyük şəxsiyyətlər idi. Belə insanlarla təmasda olmaq

özü böyük xoşbəxtlik idi. İmamverdi müəllim yaradıcı adam kimi də xoşbəxt taleli alimlərdən idi. Qələmindən 15 monoqrafiya və neçə-neçə elmi-publisistik əsər çıxmışdır.

«Orta məktəbdə siyasi lirikanın tədrisi», «Xatirələr işıqında», «Rəsul Rzanın yaradıcılıq yolu», «Uzaq keçmişimizdən uzaq gələcəyə», «Zamanla vaxt arasında», «Təbiətin və təfəkkürün möcüzəsi», «Ömrün və elmin romantikası» kimi fundamental əsərlərin müəllifidir.

Unudulmaz İmamverdi müəllimin həyatı və fəaliyyətini işıqlandıran «İmamverdi Əbilov» və «Ömrün dan qızırtısı» telefilmləri çəkilməmişdir.

Əminəm ki, onun əsərləri, xüsusən də zəngin və mənalı ömür yoluna işıq tutan «Ömrün və elmin romantikası» memuar əsəri ədəbiyyatımızın nadir və möhtəşəm abidəsi kimi tarixə düşəcək, bu «qalın və qalan» (Yaşar Qarayev) əsər müəllifini əbədi yaşadacaqdır. Bu, xoşbəxtlik deyil, bəs nədir?

Mənim qənaətimə görə İmamverdi müəllimin böyük xoşbəxtliklərindən biri də övladlarından yarımmasıdır. Azər Turan kimi xalqa, əbədi ictimaiyyətə gərəkli oğul bəxş edən İmamverdi müəllim dünyasını nisgilsiz dəyişdi.

Onun həyatda ən böyük qazancı isə insanların hörmət və ehtiramı, itkisi isə nəfsinin çəkib aparmaq istədiyi arzuları və istəkləri olub.

Bunun nə demək olduğunu bilmək üçün onun 30-40 il bundan əvvəl tikdirdiyi bir mərtəbəli kürsüsüz evini görmək kifayət edər.

İddiasız yaşam tərzi onun üçün həyat tərzi idi. Heç bir vəzifəsi olmayan bu böyük insan dünyasını gecə dəyişmişdi. Səhərişi gün qonşu rayonlardan və Bakıdan ziyalılar, dövlət xadimləri, millət vəkilləri, yazıçı və şairlər, alimlər, adi adamlar onu son mənzilə yola salmağa gəlmişdilər. İmamverdi müəllimə olan hörmət, ehtiram və məhəbbət məndə ikili hiss oyatdı: sevinc və nisgil hissi.

Təsəllim dahi Üzeyir bəyi son mənzilə yola salanda sevimli şairimiz Səməd Vurğunun oxuduğu şeir oldu:

*Ölüm sevinməsin qoy, ömrünü vermir bada,
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər.*

QƏNİMƏT ADAMA MƏKTUB*

Hörmətli Cümşüd müəllim!

Neçə illərdən bəri mətbuatda ara-sıra xatirələrinizi, tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı fikirlərinizi, gülməcələrinizi oxuyub gah gülmüş, gah da düşünmüşəm. O yazılarda düşündürücü anlar daha çox olduğundan yaddaşıma hopub. Hər dəfə Sizinlə görüşəndə söhbətimiz həmin xatirələr ətrafında gedib. Şərqlilərə məxsus müdrikiyiniz, dünyagörüşünüz, adət-ənənələrimizi dərinləndən bilməyiniz, yumora, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə, doğma el-obaya vurğunluğunuz, nikbinliyiniz, böyüklər, tarixi şəxsiyyətlər haqqında böyük ehtiramla danışmağınız məni heyran qoyub.

İsrarla xatirələrinizi yazın, çap etdirin – demişəm. Axı özünüz deyirsiniz ki, görkəmli jurnalist Hacı Hacıyev deyərdi ki, ömrə etibar yoxdur, nəyiniz var yazın, gələcək nəsillərə yadigar qoyun gedin!

Təbəssümlə deyərdiniz: «Elə mən də o barədə düşünürəm». Sizinlə neçə illərdir dostluq edirik. Yəqin taledən gələn qismətdir ki, həmişə özümdən xeyli yaşlı adamlarla dostluq etmişəm. Müasirlərimiz mənim Abbas Zamanov, Bəkir Nəbiyev, Qasım Qasımzadə, Budaq Budaqov, İmamverdi Əbilov, Yaşar Qarayev, Hüseyn Kürdoğlu, Teymur Bünyadov, Yavuz Axundlu kimi şəxsiyyətlərlə münasibətimdən xəbərdardılar. Onlarla dostluğumdan həmişə qürur duymuşam.

Dostlarımdan biri də, artıq qeyd etdiyim kimi dünyanın uzunömürlülər siyahısında yer alan, doxsan yaş bu günlərdə tamam olan, ictimaiyyət arasında «qənimət adam» kimi tanınan Sizsiniz, Cümşüd müəllim. Onu da deyim ki, Bakı ətrafı kəndlərdə «qənimət adam» və «müəllim» adına layiq görülmək böyük şərəfdir. Dəfələrlə Vəsim Məmmədəliyev məclisə gi-

* Bax: «Ədəbiyyat» və «Ədalət» qəzetləri, 23.07.2016.

rəndə «müəllim» gəldi deyərək ayağa qalxdıqlarını görmüşəm. Eyni ehtiramı Sizə də göstərdiklərinin şahidi olmuşam.

Sovet sistemi süqut etdikdən sonra Həcc ziyarətinə ilk gədənənlərdən biri – Siz bu adı (neçə-neçə həmyerlinizə müqəddəs yerləri ziyarət etməkdə maddi-mənəvi dəstək olubsunuz) insanlara qayğınız, halallığınız, könül toxluğunuz, ağsaqqallığınız, səmimiyyətiniz ilə qazanıbsınız. Əslində, bu keyfiyyətlər uzunömürlülüyə dəlalət edir.

Akademik Telman Əliyev maraqlı bir məsələdən söz açır. Yazır ki, dünya miqyasında aparılmış statistik məlumatlar göstərir ki, 80 yaşa çatmış adamların yalnız bir faizi 90 yaşa çatır. Fəxr edirəm ki, Cümşüd müəllim, bu bir faizin içində Azərbaycanı təmsil edirsiniz.

Siz müdrik adamsınız. Müdrikliyi qismən Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqsünaslıq fakültəsinin fars dili şöbəsində təhsil alarkən (1945-1950) müəllimlərdən öyrənib, bədii və elmi əsərlərdən əxz edibsiniz.

Mən qismən sözünü təsadüfi işlətmədim. Müdriklik elə keyfiyyətdir ki, o adama istedad kimi, ilahi vergi kimi gəlir. İnsan yaşa dolduqca həyat dərsləri onda yeni keyfiyyətlərə gətirib çıxarır, insan daha da kamilləşir, daha da müdrikləşir. Bunu Sizin yenicə çapdan çıxmış «Unudulmaz xatirələr» (*Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2016, 280 səh.*) kitabınızdan da görmək olur. Kitabın ərsəyə gəlməsindən bir-iki kəlmə demək istərdim.

Düz üç il bundan əvvəl «Unudulmaz xatirələr» adlı kitabın əlyazmasını mənə verdiniz və oxuyub fikrimi bildirməyi xahiş etdiniz. Nə gizlədim, memuar ədəbiyyat mənim stixiyamdır. Çünki memuar ədəbiyyatda, adətən, xalqa başucalığı və şöhrət gətirən, qürur və iftixar mənbəyi olan, adı tarixə qızıl hərfələrlə yazılan böyük şəxsiyyətlərdən, həyat həqiqətlərindən, keşməkeşli dünyamızın ibrət dərslərindən söhbət açılır. Mən bunu prof. İmamverdi Əbilovun «Ömrün və elmin romantikası» və prof. Yavuz Axundlunun «Xatirələr işığında ömür keçdi, gün

keçdi» kitablarında da görmüşəm. Hər iki kitabı istək və məhəbbətlə oxumuşam. Mətbuatda hər iki müəllif və kitab haqqında düşüncələrimi oxucularla bölüşmüşəm.

Cümşüd müəllim, Sizin kitabınız da istisna olmadı. Kitabda ömür yolunuzdan – uşaqlıq, gənclik, tələbəlik illərindən, İrana və Əfqanıstana uzunmüddətli ezamiyyətlərinizdən, elmi yaradıcılığınızdan, doğma Qala kəndindən, onun tarixindən, adət-ənənələrindən, tanınmış şəxsiyyətlərindən, məşhur musiqiçilərindən, Qala Muzeyindən söz açırınsınız. Ayrıca başlıqlarla görkəmli yazıçı, ədəbiyyatşünas alim, Mir Cəlal Paşayev, Azərbaycanın ilk Xalq şairi Səməd Vurğun, yazıçı-alim, görkəmli dövlət xadimi Şıxəli Qurbanov, musiqi mədəniyyətimizə xidmətlər göstərən Mansurovlar ailəsi, akademiklər Heydər Hüseynov, Telman Əliyev, Xalq şairi Nəriman Həsənzadə, yazıçı Əlibala Hacızadə və digərləri barədə ədəbi ictimaiyyətə az məlum olan xatirələriniz verilib. Əlyazmanı oxuyub «Unudulmaz xatirələr»ə «Bənzərsiz əsər» başlıqlı rəy yazdım. Aylar, illər keçdi, bu çox maraqlı və gərəkli əsər işıq üzü görmədi. Hər dəfə, Cümşüd müəllim, Sizi görəndə kitabın taleyi ilə maraqlanırdım, «Darıxma, çıxar» cavabını alırdım. Sən demə, məqsəd kitabı Cümşüd müəllimin 90 illik yubileyi ərəfəsində çap etdirmək imiş...

Bu günlərdə telefonum zəng çaldı. Cümşüd müəllim, siz idiniz. Sevinclə kitabın çıxdığını xəbər verdiniz. Kitab nəfis şəkildə çap olunub («*Adiloğlu*», 2016, 280 səh.). Kitabın çapına ikili sevindim. Kitabın titullarında səlhiyə ilə yazıbsınız:

«Əziz qardaşım Qəzənfər!

Çoxdan arzuladığınız kitab işıq üzü gördü.

Sevincimə şərik olmağınıza görə çox məmnunam!

Çox hörmətlə, Sizin Cümşüd».

14.06.2016

Sevincimə səbəb olan bir də o idi ki, bu bənzərsiz kitabın əvvəlində akademik Telman Əliyevin çox maraqlı rəyi ilə bərabər, mənim də rəyimi çap etdiribsiniz. İcazənizlə, oxucuların «Unudulmaz xatirələr» haqqında daha dolğun təsəvvürü olsun deyə əsər barədə bir az ətraflı danışmağı münasib bildim. Nəzərə aldım ki, cəmi min nüsxə çıxan bu qiymətli əsəri az qism oxucu əldə edə biləcək.

Lakin öncə böyük şəxsiyyətlərlə bağlı kitabda yer alan lətifəyə bənzər bir neçə duzlu-məzəli, olmuş əhvalatdan söz açmaq istərdim. Hamı bilir ki, Mir Cəlal müəllimin kiçik bacanağısınız.

Cümşüd müəllim, yazırsınız ki, müxtəlif qonaqlıqlarda, toylarda Mir Cəlal müəllim haqqında sağlıq deyəndə, qulağıma yarızarafat, yarıgerçək yavaşca deyərdi:

– Püstəxanımı da yada salsınlar.

Yazırsınız ki, Mir Cəlal müəllimin bir şəkəri vardı. Maraqlı bir əhvalat haqqında danışmazdan əvvəl gülərdi. Püstəxanım deyərdi: «Ay kişi, söhbəti elə, sonra gül». Mir Cəlal müəllim mətləbə keçərdi.

Bir gün Ə.Haqverdiyevdən mühazirə oxuyurdum. Birdən Mirzə Cəlilin Haqverdiyevlə olan söhbətləri yadıma düşdü. Çay kənarında oturub söhbət edirlərmiş, kənardan bir «donosçu» onlara qulaq asırmış, ona nəsə deyirlər, o da oradan uzaqlaşır. Ertəsi gün həmin «donosçu» onlara rast gəlir:

– Dünən məni yaman əkdiniz ha, – deyir.

Haqverdiyev cavabında:

– Səni əkənin atabaatasına lənət!

Çox ciddi adam olan akademik Məmməd Arif Mir Cəlal müəllimgilə gəlirmiş. Söhbət əsnasında Məmməd Arif deyir:

– Mir Cəlal, bilirsən, «Beşmərtəbə»dən yuxarı, «Azad qadın» heykəlinin ətrafında kimlər yığılır?

– Kimlər?

– Ürəyiyumşaq qadınlar.

Mir Cəlal müəllim təbəssümlə deyib:

– Ay Arif, bəs sənin orada nə işin vardı?!

Bir dəfə Səməd Vurğun ailəsi ilə birlikdə süfrədə oturub parça-bozbaş yeyirmiş. Kasasından yaxşı bir tikə götürüb ov itinə verir.

Uşaqlardan biri deyir:

– Ata, iti bizdən çox istəyirsən?

Səməd Vurğun deyir:

– Az danış, hamınızı bir istəyirəm.

Lətifəyə bənzər əhvalatların sayını artırmaq da olardı. Lakin dənizin suyunun duzlu olduğunu bilmək üçün bir damla bəs etdiyi kimi, misal gətirdiyimiz maraqlı əhvalatlar da o böyük insanlar barədə təsəvvür yaradır, insanın əhvali-ruhiyyəsi daha da yaxşılaşır.

Buna görə, Cümşüd müəllim, Sizə təşəkkür etmək azdır.

O ki, qaldı çox maraqlı kitabınıza, şübhəm yoxdur ki, zəngin hadisələrlə dolu, mənalı yaşanmış uzun bir ömrün salnaməsi olan «Unudulmaz xatirələr» hamının, xüsusən də Bakı əhlinin stolüstü kitabına, anlayanlar üçün bir müdriklik məktəbinə çevriləcək. Oxucunu düşündürəcək. İndiki zamanda buna çox ehtiyacımız var. Təkcə oxuculara ünvanlanmış bir səhifə yarım-lıq «Bir neçə söz»ün hər cümləsi qızıl qiymətli fikirlər olub, Sizin necə dərin biliyə, həyat təcrübəsinə malik, müdriklik zirvəsində dayanan, həyat və insanlıq barədə nüfuzlu söz deməyə qadirdir bir insan olduğunuzdan xəbər verir: «**Həyatda qazancım insanların hörmət və ehtiramı, itkim isə nəfsimin çəkib aparmaq istədiyi arzularım, istəklərim olub**». Böyük fikirdir. Hamı yaxşı bilir ki, nəfsini boğmaq çətindir. Təəssüf ki, çoxları nəfsini cilovlaya bilmir. Nəticədə peşmançılıqla üz-üzə qalır.

Könül toxluğu, xeyirxahlıq Cümşüd müəllim, Sizin yaşam tərzinizdir. Xeyirxahlıq nəinki təkcə insanların hörmət və ehtiramını qazandırır, eləcə də ömür uzadır. Sizin 90 yaşı haqlamağınız xeyirxahlığınız, insanlara xoş münasibətiniz, könül rahatlığınız sayəsində mümkün olmuşdur.

Bəşər övladı üçün vacib olan bu məsələlər kitabda qırmızı xətt kimi keçir. Siz ömrünüz boyu xalqa gərəkli işlər görmüş, rahat həyat keçirmişsiniz. Bunu kitabın hər səhifəsindən aydınca görmək olur. Kitabı vərəqlədikcə poeziyasını çox sevdiyim, odur ki, yaradıcılığına Gülzar İbrahimqızı ilə portret kitab həsr etdiyim Tofiq Bayramın Qaysın Quliyevdən tərcümə etdiyi misralar gəlirdi:

*Qoy şirin yuxuna girsin gecələr,
Sənin ürəyincə olan bir həyat.
Ləkəli deyilsə vicdanın əgər,
Sən arxayın yat!*

Cümşüd müəllim, Siz ürəyincə olan bir həyat yaşayıbsınız və həyatınızın ən mənalı anlarını kitaba köçürübsünüz. Kitab bir-birindən maraqlı fəsillərə bölünüb. Burada «Qala kəndi – ömrümün yenilməz qalası», «Həyat salnaməsi», «Səfərlərim», Əfqanıstan, İran və s. ölkələrə uzunmüddətli ezamiyyətləriniz və təəssüratlarınızdan, «Görkəmli şəxsiyyətlərlə bağlı xatirələrim», «Eşitdiklərim, gördüklərim, bildiklərim», «Mətbuatda dərc edilmiş məqalələrimdən seçmələr» və s. faktlarla zəngin, adamı ağışuna alıb öz aləmindən ayıran bölmələr vardır. Kitabı oxuduqca sadəliyiniz, təvazökarlığınız və səmimiyyətiniz insanın qəlbinə hakim kəsilir. Elə fəsillərin başlıqları özləri çox şey deyir.

Cümşüd müəllim, «Unudulmaz xatirələr» kitabınız tarixi-etnoqrafik yönlü memuar əsərdir. Kitabın həm yaşlı, həm də gənc nəsil üçün eyni dərəcədə gərəkli olacağına əminəm.

Bu kitabın ən böyük məziyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onun təsiri ilə tariximiz, ədəbiyyatımız, tarixi şəxsiyyətlərimiz, ümumən mədəniyyətimizin qaranlıq səhifələrinə işıq tutacaq «Unudulmaz xatirələr»ə bənzər bir çox kitablar meydana gələcək. Sizi bu bənzərsiz, ibrətamiz əsər münasibəti ilə ürəkdən təbrik edirəm.

BÖLGƏLƏRDƏ ƏDƏBİ HƏYATIN YORULMAZ TƏDQIQATÇISI*

Bölgələrdə ədəbi həyatın mənzərəsini uzun illərdən bəri usanmadan tədqiqat aparan tanınmış tənqidçi, sadə və təvazökar alim Vaqif Yusiflinin araşdırmalarından görmək olur. Bu bir həqiqətdir ki, o, bölgələrdə yazıb-yaradan qələm sahiblərindən sistemli şəkildə yazan yeganə alimimizdir.

Vaqiflə otuz ildən artıqdır yaxın münasibətdəyəm. Yaradıcılığını mütəmadi olaraq izləyirəm. Çəkinmədən demək olar ki, yaradan istedad və ədəbiyyata sonsuz məhəbbəti Vaqif Yusiflindən əsirgəməyib. Mənə qalırsa, indi o, ədəbiyyatşünaslıq və tənqid sahəsində nüfuzlu və mötəbər söz sahibi, ədəbiyyatımızın taleyinə cavabdeh olan alimlərimizdən biridir.

Böyük yaradan onu həyatda heç nə ilə əldə edilə bilməyən istedad, təfəkkür və müdrikliklə şərəfləndirmişdir. Yaşlı ədəbiyyat adamları yaxşı bilir ki, Vaqif 1975-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əyani aspiranturasına iş verəndə, institutun əyani şöbəsinə bir yer ayrılmışdı. Müsabiqədə səkkiz nəfər iştirak edirdi. İxtisas imtahanından yeganə beş qiymət alan Vaqif aspiranturaya qəbul edilmişdi. Tezliklə müdafiə etmiş, hələ aspirantlıq dövründə tənqidi yazıları ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmişdi. Xalq yazıçısı Elçin təsadüfi yazmır ki, Vaqif Yusifli yetmişinci-səksəninci illərin canlı ədəbi tənqidinin yetişdirdiyi Aydın Məmmədov, Kamil Vəliyev, Nadir Cabbarov, Vilayət Quliyev, Kamal Abdulla, Şirindil Alışanov, Rəhim Əliyev, Nizaməddin Şəmsizadə, Nizami Cəfərov, Arif Məmmədov, İlham Rəhimli, Məryəm Əlizadə kimi parlaq tənqidçilər nəslinin istedadlı və iddiasız nümayəndəsidir.

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 17 dekabr 2016 və Vaqif Yusifli. Bölgələrdə ədəbi həyat. Bakı, «Elm və təhsil», 2017, s.3-17.

Ədəbiyyatımızın, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin əlli illik bir dövrü onun gözləri önündə keçib. Ədəbiyyatımızla, ədəbiyyatımızı yaradanlarla bir zaman kəsiyində birgə addımlayan, ədəbi prosesin içində bişən, ədəbiyyatşünaslıq elmimizi dərindən bilən, tədqiq edən, bu sahədə görkəmli tənqidçi alim kimi yetişən Vaqif Yusifli sanki canlı ensiklopediyadır.

Akademik İsa Həbibbəyli çox doğru olaraq yazanda ki, ədəbiyyat, tənqid, ədəbiyyatşünaslıq bu təvazökar alimin taleyidir, həyatının əsas hissəsidir, ədəbi proses, ədəbiyyatımızın uğurları və kəsirləri, problem və vəzifələri onun əsərlərində öz əksini aydın və konkret şəkildə tapır – alimin səmimiyyətinə və fikirlərinə haqq qazandırırıq.

Vaqif Yusifli ədəbi prosesi və imzaları davamlı olaraq izləyən azsaylı tənqidçilərimizdəndir. Poeziyamızı və nəsrimizi şair və nasir qədər duyur və onlardan yaxşı təhlil edir. Şübhəsiz, burada onun köməyinə namizədlik dissertasiyasını nəsrdən, doktorluğunu isə poeziyadan yazması da çatıb.

Yeri gəlmişkən, Vaqif doktorluq dissertasiyasını müdafiə edəndə şuraya mən sədrlik edirdim. Əsər barədə o qədər maraq və ilhamla danışdı ki, sözünü kəsməyi insafdan kənar saydım. Dissertasiyanın əsas müddəaları barədə bir saatdan çox danışdı. Sonra xahiş etdi ki, sevimli şairimiz Əli Kərim haqqında ayrıca danışmağa icazə verək. Şura üzvləri etiraz etmədilər.

Maraqlıdır ki, son vaxtlar doktorluq dissertasiyası müdafiə edən ədəbiyyatşünaslar arasında təsdiqini ən tez alan Vaqif Yusifli oldu. Bu, onun bir alim kimi elmi potensialına, yaradıcılığına verilən yüksək qiymət kimi dəyərləndirilməlidir.

İncə cüssəli, ədəbiyyatşünas və tənqidçi alimə Yaradan tükənməz enerji bəxş edib, gecə-gündüz yazıb-yaradır, usanmır, sözün geniş mənasında, ədəbiyyatla nəfəs alır. Mənə belə gəlir ki, balıq sudan ayrılanda yaşaya bilmədiyi kimi, Vaqif də birçə ay ədəbiyyatdan kənar düşsə, bu ayrılığa dözə bilməz.

İndi poeziyamız keşməkeşli günlər yaşayır. Zəif şeirlər mətbuatda baş alıb gedir. Cızma-qara yazanlar düşünürlər ki, elə

onlar da yaza bilərlər. Yazır və meydan da sulayırlar. Belə bir vaxtda Vaqif Yusiflinin mayası poeziya ilə yoğrulmuş gənc istedadları üzə çıxararaq ədəbi ictimaiyyətə təqdim etməsi təqdirə layiqdir. O, özü bu münasibətlə yazır: «İstedadına şübhə etmədiyim, inandığım, gələcəyinə ümid bəslədiyim cavan şairlərə üz tuturam, sevincimi, kədərimi bölüşürəm. Onlar mənə inansalar, bu, mənim xoşbəxtliyim, oxucuları inandıra bilsəm, bu, cavan şairlərin xoşbəxtliyi».

Bəli, tənqidin başlıca missiyalarından biri də şair və yazıçıları sevdirməkdir.

O, istedadına inandığı gənc şairlərin əsərlərinə müraciət edəndə onların özünəməxsusluğunu göstərməklə kifayətlənmir, onları yaradıcılığa ruhlandırır. Onun yazılarında obyektivlik və ədalət kompas kimi bir qütbü – həqiqəti göstərir.

Bununla belə, bəzən görürsən ki, Vaqif Yusifli tanınmayan və ya unudulmağa üz tutan bir qələm sahibini ədəbi ictimaiyyətə təqdim edəndə onun təmənnəsiz xidmətini, zəhmətini qiymətləndirmək əvəzinə ağız büzənlər də olur. Xalq yazıçısı Elçin etiraf edir ki, vaxtilə Vaqifə irad da tutmuşdu.

Lakin indi Elçin o gənc şairlərin, nasirlərin yeni-yeni əsərlərini oxuyanda, Vaqifin onlar haqqında məqalələrini göz önünə gətirəndə, o qələm sahibləri kimi, az qala özünü də Vaqif Yusifliyə borclu hesab edir.

Vaqifin «Ədalət» qəzetində «Yaş o yaş olmasa da...» (Bölgələrdə ədəbiyyat silsiləsindən – Binnət Eloğlu) adlı məqaləsini oxuyanda ürəyim dağa döndü. Təkcə ona görə yox ki, tədqiqatçı «şanlı-şöhrətli sənət ocağı» kimi qəbul etdiyi Tovuz mahalından, Tovuzun aşiq-şairlərindən – Hüseyin Bozalqanlı və Mikayıl Azafıdan, alim və şairlərindən söz açıb, bir də ona görə ki, yetmiş beş yaşlı eloğlum, şair Binnət Eloğlunu, onun nəşr olunan kitabından çıxış edərək ədəbi ictimaiyyətə layiqincə təqdim edib. Mən hələ onun ömrünün son iki onilliyini Tovuzda keçirən, orada yazıb-yaradan Məstan Günərə həsr etdiyi məqalələrini demirəm.

Tənqidçiyə minnətdarlığımı «Qədirşünasa qədirşünaslıqla» məktubumda «Ədəbiyyat» və «Ədalət» qəzetlərində, eləcə də «Ədəbi məktublar» kitabımda (*Bakı, «Təhsil», 2015, s. 146-150*) ifadə etdim.

Bölgələrdə yaşayan qələm sahiblərini ədəbi ictimaiyyətə tanımaq, təqdim və təbliğ etmək həm gənclərə qayğı və diqqətin, həm də poeziya və nəsrimizin zənginliyinin göstəricisidir. Bunu nəzərə alaraq bir gün illərdən bəri ədəbiyyatşünaslıq elmimizin flaqmanı Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda çiyin-çiyinə çalışdığım, otuz ildən artıq dostluq etdiyim, zamanında «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımın rəsmi rəyçisi olan, ədəbiyyatımıza, sözün həqiqi mənasında, təmənnəsiz xidmət edən, ömrünü ədəbiyyatımızın tədqiqinə həsr edən Vaqif müəllimə dedim ki, bölgələrdə ədəbi həyata dair məqalələrini topla çap etdirək.

Əvvəlcə elə bildi zarafat edirəm. Ciddiliyimə əmin olduqdan sonra dedi: «Bir şərtlə. Kitabın redaktorluğunu və ona önsöz yazmağı boynuna götürəsən». Razılaşdıq.

Kitabın əlyazması ilə tanış olanda ilk qənaətim bu oldu ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin bölgələrdə fəaliyyət göstərən iyirmiye yaxın bölməsində yazıb-yaradan o qədər istedadlı qələm sahibləri var ki, gözəl şairimiz Məmməd Arazın təbirincə desək, onlar bölgə deyil, ölkə şairləridir. Həqiqətən də, Asim Yadigar (Naxçıvan), Bahadır Fərman (Gəncə), Ofelya Babayeva (Sumqayıt), Qəni Bəxtəvər (Masallı), Məryəm Həsənova (Quba) və başqalarına bölgə şairi deməyə adamın dili gəlmir. Mən hələ bütün ölkədə yaxşı tanınan, sevilən, ədəbi aləmdə məxsusi yeri olan Məstan Günər (Tovuz), Musa Yaqub (İsmayilli), Qərib Mehdi (Gəncə) kimi güdrətli qələm sahiblərini, Ağasəfa (Xızı), Barat Vüsal (Qazax), Ramiz Qusarçaylı (Quba), Vaqif Aslan (Şəki), Xanəli Kərimli (Naxçıvan), Zirəddin Qafarlı (Sumqayıt), Xəzəngül (Gəncə) kimi istedadlı şairləri demirəm.

Odur ki, kitaba «Bölgələrdə ədəbi həyat» adı verməyi münaşib bildik. Əsəri tərtib edərkən ilk olaraq Naxçıvan Muxtar Res-

publikasında, Gəncədə, Sumqayıtda, Lənkəranda və s. ədəbi həyata yer verdik. Ardıcılığını gözləyərkən yazarların sayından asılı olmayaraq, bölgələrin ictimai həyatda mövqeyi, əhalinin sayı, elmi və texniki potensialı nəzərə alınmışdır.

«Bölgələrdə ədəbi həyat» məqalələr toplusunu oxuduqca bir daha inandım ki, ədəbi ictimaiyyət arasında bəzən eşitdiyim «Vaqif müəllim yalnız tərifi məşğuldur» – fikri tamamilə əsassızdır. Keçmişdə də, indi də o, yazarlar və əsərlər barədə obyektiv tənqidi söz deməkdən çəkinməyib. Yaşlı nəsil ədəbiyyat adamları unutmayıblar ki, o, Cəlal Bərgüşad, Gəray Fəzli, Ələviyyə Babayeva, Əlibala Hacızadə, Məmməd Hüseyin Əliyev, Mahmud İsmayılov, hətta hamının düz sözündən çəkindişi Qulu Xəlilov kimi ədəbiyyatşünas alimi tənqid etdiyinə görə problemlərlə üzləşmişdi. Vaqif Yusifli indinin özündə belə çox keşməkeşlərlə üzləşəcəyindən çəkinməyərək həqiqəti açıqca deyir: «Tənqid ciddiliyini, kəsərini itirib. Postmodernizm adı ilə çap olunan cəfəngiyyat baş alıb gedir».

Axına qarşı çıxmaq böyük cəsarət tələb edir, Vaqif hərtərəfli savadına arxalanaraq bunu etməkdən çəkinmir. O, «Bölgələrdə ədəbi həyat» kitabında da tənqidi söz deməkdən çəkinmir: «Aslan Quliyevin (Yardımlı) «Yazıcının savaşı» kitabında roman adlandırdığı əsərləri janr xüsusiyyətinə görə sırf povestlərdir. Bu əsərlərdə romanın modelinə uyğun gələn xüsusiyyətlər nəzərə çarpmır».

Görünür, Vaqif Yusiflinin ustalılıqla, səriştəli tənqidi yanaşması bəzilərini qane etmir. Başqa bir misal: «Ağasəfa (Xızı) çox təvazökar adamdır. Və onun təvazökarlığı şairliyində də hiss olunur. Bəzi üzdənirəq həmkarları kimi yazıları barədə tənqidçilərdən, ya şair dostlarından tərif ummur».

Yəqin Vaqifi tənqidsizlikdə ittiham edənlər güman edir ki, tənqidçi tərif umanların siyahısını verməli imiş. Vaqif müəllim ustalılıqla daha çox ədəbiyyatımızın taleyinə cavabdeh olan ədəbiyyatşünas kimi ədəbiyyatımızın problemlərini tənqid müstə-

visində üzə çıxarır: «Məlumdur ki, müstəqillik insanlara söz azadlığı verdi və bundan xeyli feyziyab olan bir qrup ədəbiyyat xəstəsi cild-cild «əsərlər» yazmağa başladılar... Şairlər var ki, bir ildə beş-altı kitabı çıxır. Amma o beş-altı kitabdan heç birçə şeir də poeziya nümunəsinə çevrilmir. Çünki o şeirlərdə ruh yoxdur... Heca şeirini adiliyə, hətta bəsitliyə endirən, ürəkdən deyil, kitablardakı nümunələrdən süzülən şeirlərin təkrarına çevirən yazarlarımız az deyildir». Tənqidçi xüsusi vurğulayır ki, şeiri hamı yazır, mən də yazıram prinsipi ilə deyil, ürəkdən gələn ilhamla yazmaq gərəkdir. Bu isə istedadla bağlıdır.

Vaqif Yusifli şəxsi münasibətlərindən asılı olmayaraq, istər gənc, istərsə də yaşlı nəsil olsun, yeri gəldikcə zəif şeirlərinə görə onları tənqid edir. Məsələn, Əlirza Həsəti (Cəlilabad) «Dünyanı adam basıb» şeirindəki aşağıdakı bəndə görə çox ciddi tənqid etmişdir:

*Bir sevda duasıdı,
Ürəyimdə bu sancı.
Şair əti yeməkdir,
Dünyanın son qazancı.*

Bir sözlə, Vaqif müəllim şair və yazıçıların yaxşı əsərlərini təqdir etməklə kifayətlənmir, onların zəif əsərlərini ciddi tənqid etməkdən, gənclərə yol göstərməkdən, yaşlı nəslə məsləhət verməkdən də çəkinmir. Yeri gəldikcə ədəbiyyatımızın məqsəd və vəzifələrindən söhbət açır. Tənqidçinin bu yanaşmasını bölgələrdə yaşayıb-yaradan yazarlara ustad dərsi kimi qiymətləndirmək də olar.

Tədqiqatçı bölgələrdə yaşayan yazarların elə əsərlərini tədqiqata cəlb edir ki, tərbiyəvi əhəmiyyəti olsun, oxucunu düşündürsün. Bahadır Fərmanın (Gəncə) dönüklərə, küskünlərə mesaj olan şeiri üzərində xüsusi dayanır:

*Vətəndən küsübsən, bu nə qaydadır?
Axtarma, qürbətdə Vətən tapılmaz!*

*Sənin ki həsrətin Vətən boydadı,
Öləndə boynuna kəfən tapılmaz.*

*Sinəni göynədər bu həsrət dağın,
Yüz ağrı göyərər xəlvət içində.
Gizlədə bilməzsən, mənim yazığım,
Vətən həsrətini sərvət içində.*

*Dolub ürəyinə qürbətənin çəni,
Ən kövrək duyğular oyadacaqsan.
Bu, Ana vətəndir, atarmı səni?
Ən azı tabutda qayıdacaqsan.*

Bu ibrətamiz şeir bundan da ibrətamiz real bir hadisəni yada salır.

Tanınmış yazıçı Mustafa Çəmənli «Nəşriyyatlarda keçən ömrüm» əsərində göstərir ki, Qulam Məmmədlinin həyat yoldaşı, anası alman mənşəli olan Lida xanım müstəqillik illərinin ağır vaxtlarında qızı ilə Almaniyaya gedibmiş. Bir müddət sonra dünyasını dəyişib. Alimin qızı anasını orada torpağa tapşırmaııb, vətəni Azərbaycana gətirib (*bax: «Ədalət» qəzeti, 26.11.16*).

İnanmıram ki, Gəncədə yaşayan Bahadur Fərmanın bu real həqiqəti əks etdirən hadisədən xəbəri olsun. Necə olsa da, onun şeiri vətənə bağlılıqdan xəbər verən bu ibrətamiz hadisə ilə çox səsləşir.

Bu qəmli hadisəni yazarkən həyat yoldaşım abunəçisi olduğum «Ədalət» qəzetinin 7 dekabr 2016-cı il tarixli sayını yazı masamın üstünə qoydu. Əhvalım dəyişsin deyər «Günün lətifəsi»ni oxudum. Təəssüf ki, əvvəllər qəzetdə getmiş bir lətifə idi. Dördüncü səhifəyə baxdım. Gözlərimə inanmadım. Musa Ələkbərli və Əbülfət Mədətoğlunun başsağlığı və Musa Ələkbərlinin Bahadur Fərmanın əziz xatirəsinə həsr etdiyi doqquz bənddən ibarət şeiri də verilib.

Şeir bir oxucu kimi mənə dərin təsir etdi.

Musa Ələkbərliyə telefon açaraq diqqətinə görə təşəkkür etdim.

«Bundan sonra anasının ürəyi rahatlanacaq. Oğlu yanındadır» – dedi və qəmli-qəmli Bahadur Fərmanın aşağıdakı bəndini əzbər söylədi:

*Avtobus dayanır bir yol başında,
Biletlər yoxlanır yenə də bir-bir.
Heç kimsə bilmir ki, həmin maşında
Bir ana ürəyi biletsiz gedir.*

Taleyə bax – deyə düşündüm və ürəyimdə Bahadur Fərman haqqında dəyərli portret oçerk yazan Vaqif Yusifliyə minnətdarlığımı bildirdim.

Bununla belə, tənqidçinin bəzi fikirlərinə görə onunla mübahisə də etmək olar. Vaqif müəllim yazır ki, doxsanıncı illərdə əvvəlki nəsillərə bənzəməyən bir nəsil yaranmışdı. Həmin əbədi nəsil içərisində Salam Sarvan, Əlizadə Nuri, Əlirza Həsərət, Bilal Alarlı, Rəsmiyyə Sabir, Tərlan Əbilov, Böyükxan Pərviz, İslam Rzayev kimi cavan şairlər xüsusilə seçilirdilər. Onlar uğurlu poetik deyimlərə, yaxşı mənada «söz oyunu»na meyil edirdilər. Bu meyil ikimininci illərin əvvəlindən zəifləməyə başladı. Çoxları həmin təmayüldən uzaqlaşdılar. Əvvəlki şiddət olmasa da, yalnız Əlirza Nurun və Əlirza Həsərin şeirlərində bu təmayülün sönmədiyini görürük.

Vaqif müəllim Əlirza Həsərati (Cəlilabad) istedadlı şair kimi təqdim edir və şeirlərindən misallar verir:

*Hər yol axan quru sudu,
Quru su eşq yuxusudu.*

Və yazır: «Bu tipli şeirləri anlamaq və dərk etmək üçün dönə-dönə oxumaq və öyrəşmək lazımdır».

Mənə belə gəlir ki, şeir ilk oxunuşdan səni tutmursa, onu dönə-dönə oxumağa dəyməz.

«Bölgələrdə ədəbi həyat» toplusu Vaqif Yusiflinin bölgələrdə yaşayan, yazıb-yaradan qələm sahiblərinə həsr etdiyi əsərlərinin bir qismidir. Toplunun çox maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatçı əvvəlcə ayrı-ayrı bölgələrdə işıq üzü görünən toplu və müəlliflərin çap olunmuş kitablarını əldə edir, sonra tədqiqat aparır. Kitablər öz yerində, toplular az deyildir: «Duyğu yarpaqları» (Xaçmaz), «Dağ çiçəyi» (İsmayılı) və «Ay işığı» məcmuələrinin çap etdirdiyi kitablər (Quba), «Ömürdən yarpaqlar» (Lənkəran), «Masallının söz çələngi» (Masallı), «Dağların söz xəzinəsi» (Yardımlı), «20 il Qubadlı həsrəti ilə», «Laçın antologiyası», «Lerikin söz ətri» (Lerik), Naxçıvanda və Lənkəranda çıxan ədəbi jurnallar, Kamil Alışanovun «XX əsr Şəki ədəbi-mədəni mühiti», İlham Məmmədlinin «Kəlbəcər ədəbi mühiti» və s. kitab və toplular özlüyündə bölgələrdə ədəbi həyat barədə az-çox təsəvvür yaratsa da, orada yer alan istedadlı gəncləri və ya az tanınan yaşlı nəslə ədəbi ictimaiyyətə Vaqif Yusifli təqdim edir.

Onların yaradıcılığı obyektiv şəkildə çağdaş ədəbi proses fonunda təhlil edilir və tədqiqat süzgəcindən keçirilir. Məsələn, tədqiqatçı «Cənub inciləri» başlığı altında verilən yazısında əvvəlcə bu bölgədən çıxan, əbədiyyətə qovuşan, lakin ədəbi ictimaiyyətin yaxşı xatırladığı Şəkər Aslan, Vaqif Hüseynov, Abbasəğa, Zeydulla Ağayev, Azad Talışoğlu, Ağəddin Mansurzadə, Mirkazım Aslan və başqaları barədə xoşməramla söz açır. Sonra isə az tanınan və ya tanınmayan qələm sahiblərini təqdim edir.

Əslində, «Cənub inciləri» ayrılıqda böyük tədqiqat işidir. Tədqiqatçının Cənub bölgəsində boya-başa çatdığından, buradakı yazarlarla daha çox ünsiyyətdə olduğundan Lənkəran, Masallı, Astara, Lerik, Yardımlı, Cəlilabad rayonlarında dünyaya göz açan qələm sahiblərinin yaradıcılığına daha çox yer ayırması təbii, təəccüb doğurmur. İstər-istəməz doğulduğu yer, yurd amili öz işini görür.

Lakin bu başqa bölgə yazarlarına diqqətin azalmasına gətirib çıxarır. Bununla belə, deməliyəm ki, «Bölgələrdə ədəbi həyat»

ölkəmizin bütün bölgələrini əhatə edir və ədəbi həyatın səviyyəsini bariz şəkildə göstərir.

Müəllif bir ədəbiyyatçı kimi bəzi bölgələrdə ədəbi həyatın zənginliyinə sevinir, bəzi bölgələrdə isə onun ürəkaçan olmadığına təəssüflənir. Xüsusi vurğulayır ki, ədəbi həyat Naxçıvan, Gəncəbasar və Cənub bölgəsində, xüsusən Cəlilabadda daha zəngindir.

Etiraf edək ki, bölgələrdə yaşayan, yazıb-yaradan istedadlı qələm sahiblərinin ədəbi ictimaiyyətə təqdim olunmasında Vaqif Yusiflinin zəhməti və xidməti inkarolunmazdır. Tanınmış ədib və şairlər haqqında, Vaqif Yusifli daxil, hamımız yazırıq. Tanınmayanları tanımaq isə onun payına düşüb.

Dahi Səməd Vurğunun olduğu iddia edilən aşağıdakı iki misra onun fəaliyyətinə işıq tutur:

*Arxasıza arxa ol ki, – dayaq desinlər,
Arxalıya arxa olma, – yamaq desinlər.*

Tam əminliklə demək olar ki, Vaqif Yusifli ədəbiyyat tarixində görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi alim kimi qalmaqla bərabər, bölgələrdə yaşayan, yazıb-yaradan ədib və şairlərin yorulmaz tədqiqatçısı kimi də qalacaqdır.

ETİRAF MƏKTUBU*

Hörmətli Rəşad müəllim!

Bu yazını Sizə ünvanlamaqda məqsədim özümə yaraşdırmadığım bir hadisədən söz açmaqdır.

İctimai Televiziyanın 6 dekabr 2016-cı il tarixli «Yadigarlar» verilişi sevimli şairimiz Tofiq Bayrama həsr olunmuşdu. Verilişə şairin bacısı Svetlana Bayramova və mən də dəvət olunmuşdum. Şairin yaradıcılığına yaxşı bələd olduğumdan və haqqında kitab yazdığımdan böyük məhəbbətlə onun «Valokardin», «Qadın ürəyi», «Vağzalı çalınır», «Ay gecikmiş məhəbbətim», «Cavanlığım», «Təyyarə» və s. gözəl şeirlərindən, Hüseyn Arifə, İsi Məlikzadəyə, Anara həsr etdiyi, onların obrazlarını məharətlə yaratdığı dostluq şarjlarından söz açdım, onları əzbərdən dedim. Qoy «525-ci qəzet»in oxucuları sözümlün doğruluğuna şahid olsun – deyə onları burada verirəm.

Hüseyn Arif barədə:

*Aşıqlar evini mən yaratmışam,
Necə danışmayım özüm barədə.
Bu yolda can qoyub, saç ağartmışam,
Müdirəm, rəhbərəm o idarədə.*

İsi Məlikzadə barədə:

*Adıma yazdılar qırmızı diplom,
Oldu ixtisasım qaz mühəndisi.
Elə bil çiynimdən boru asdılar,
Dedim, ilişmisən, vayındır, İsi!*

Anar barədə:

*Filmimlə pyesim verib səs-səsə,
Roman yazmağa da xoşum var, xoşum!*

*Bax: «525-ci qəzet», 30.12.2016.

*Tənqid güldən ağır mənə söz desə,
Fikrim var, hirslənib şeir də qoşum.*

Sonra şairin Rəsul Həmzətov, A.Tvardovski və Qaysın Quliyevdən tərcümələrindən söz saldım. Qaysın Quliyevdən tərcümə etdiyi şeirdən dörd misranı əzbərdən dedim:

*Qoy şirin yuxuna girsin gecələr,
Sənin ürəyincə olan bir həyat.
Ləkəli deyilsə vicdanın əgər,
Sən arxayın yat!*

Sonra isə Tofiq Bayramın 2-ci kursda oxuyarkən (1956) yazdığı 12 bənddən ibarət «Dağlar» qoşmasını yada saldım.

Oxucularda düzgün təsəvvür yaransın deyə qoşmanın bəzi bəndlərinin son iki misrasını burada verməyi münasib bildim:

*Əyilib su içdim qaynar döşündən,
Oldum körpə kimi analı, dağlar.*

* * *

*Ən gözəl əsərsən, ən böyük rəssam,
Ey Səttar fırçalı, boyalı dağlar.*

* * *

*Ələsgərin sözü səndə qalıbdır,
Sənsən şeir qədər mənalı, dağlar.*

* * *

*Sanki Dədə Şəmşir oxuyur pəsdən,
Yuxuya verməyə maralı, dağlar... və s.*

Bəli, bu gözəl misralar 2-ci kurs tələbəsinin ürəyindən süzülüb gəlmişdir.

Təsədüfi deyildir ki, Xalq şairi Səməd Vurğun onun istedadını duymuş və yazmışdır: «Bu gəncin dili səlis, misraları ləngərlidir».

Tofiq Bayramın poeziyası, eləcə də «Dağlar» qoşması məni özümdən ayırmışdı, coşmuşdum. İnsan çox əsəbi olanda, bir də coşanda bəzən nitqini idarə edə bilmir, dili çaşır. Mənim də dilimdən xəta çıxıb. Bəzi şairlərin «Dağlar» qoşmasından Tofiq Bayramın «Dağlar»ının üstün olduğunu, o sıradan da Aşıq Ələsgərin qoşmasından – demişəm...

Veriliş gedən günü yaxın qohumumun toyu olduğundan verilişə baxa bilməmişdim. Səhərisi gün professor Şirindil Alışanov və 1955-ci ildə Səməd Vurğun Kəlbəcərdə olarkən Turşsu bulağından şairə su gətirən, indi Dillər Universitetinin qocaman müəllimi Səfər İskəndərli zəng edərək verilişi çox bəyəndiklərini, lakin Aşıq Ələsgərlə bağlı başqa fikirdə olduqlarını bildirdilər. Düzü, söhbətin nədən getdiyini anlamadım.

Dekabr ayının 18-də veriliş yenidən göstərildi. Verilişə baxanda soyuq tər məni basdı. Ürəyimdən bir sızıltı keçdi. Axı mən Aşıq Ələsgərin «Dağlar» qoşmasına Səməd Vurğunun necə böyük qiymət verdiyini bildirdim. Aşıq Ələsgərin bacısı oğlu Aşıq Nəcəf yazır ki, 1955-ci ildə Səməd Vurğun İstisuya gələn vaxtı Göyçədən bir neçə aşıq onun görüşünə gəlmişdik. Açıq havada yaxşı bir məclis qurulmuşdu (11 yaşlı Səfər şairə bulaqdan suyu bu məclisə gətirmişdi). Şəmşir başda olmaqla məclisdə Kəlbəcərin cavan aşıqlarından da vardı. Hamımızın nəzəri Səməd Vurğunda idi. Onun hər bir hərəkətini izləyirdik, elin bu sadə oğlunda qeyri-adilik axtarırdıq.

Şairin xahişi ilə aşıqlardan biri Aşıq Ələsgərin «Dağlar» sözünü oxudu. Sonra Səməd Vurğunun «Dağlar» sözünü oxumağa başladı.

Səməd Vurğun buna etiraz edib dedi:

– Aşıq qardaş! Ələsgərin «Dağlar»ından sonra ayrı «Dağlar» oxumazlar...

Şairin nə dediyi hamımıza aydın olsa da, şair sözünə davam etdi:

– Düzdü, biz də yazırıq, amma elə olur ki, dörd misra yazanda, bəzən ikisi xoşumuza gəlmir, pozub özgə misra yazırıq. İndiki şairlər nə yazsa, elmin gücünə yazır. Şairlərimizin yazdıqları yerin dərin qatlarından çıxarılmış artezian suyuna, yazı-pozu bilməyən Aşiq Ələsgərin şeirləri isə dağların sinəsindən təbii qaydada axıb gələn bulaqlara bənzəyir. Mən onun belə qoşmalarının bədahətən yaradıldığına şübhə etmirəm. Onun ku haqq vergisidir.

Həqiqətən də, böyük yaradan Aşiq Ələsgərə qeyri-adi, müqayisəyə gəlməz istedad bəxş etmişdi. Hətta aşiq sənətinin zirvəsində bərqərar olan Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşiq Valeh, Şəmkiirli Hüseyin, Aşiq Alı, Molla Cümə, Bozalqanlı Hüseyin kimi nəhənglər arasında Aşiq Ələsgər zirvəsi möhtəşəmliyi ilə seçilir və apaydın görünür.

Təsadüfi deyildir ki, Sovet dönəmində Öndərimiz Heydər Əliyevin səyi nəticəsində aşiq-şairin 150 illik yubileyi Kremlin Qurultaylar Sarayında təntənəli şəkildə qeyd olunmuşdu.

Aşiq Ələsgər qüdrətli şair idi. Bəstəkarlarımız onun sözlərinə onlarca mahnılar bəstələmişlər. Həmin mahnılar dillər əzbəri olmuşdur.

Aşiq Ələsgər xalqın qəlbində əbədi məskən salan, ölməzlik qazanan azsaylı xoşbəxt sənətkarlardandır. Aşiq sənətinə, sənətkarlara dair tədqiqatlar apardığımdan, Aşiq Ələsgərin dahiliyini dərinlən duyduğumdan yersiz müqayisəyə görə heyifsilənir və təskinliyi aşiq sənətini, Ələsgər poeziyasını sevən oxuculara bu mətləbi çatdırmaqda tapıram.

ZƏLİMXANSIZ KEÇƏN BİR İL*

Bu gün Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun anadan olan günüdür. Yanvarın doqquzu isə əbədiyyətə qovuşduğu gündür. Həmin gün Azərbaycanın Heydər Əliyev, Üzeyir Hacıbəyov, Cəlil Məmmədquluzadə, Yusif Məmmədəliyev, Səməd Vurğun, Mikayıl Hüseynov, Mustafa Topçubaşov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Rəsul Rza, Rəşid Behbudov və bir çox başqa dahi şəxsiyyətlərin uyuduğu Fəxri xiyabanda şairin özünə yaraşan möhtəşəm abidəsinin açılışı və ölümünün ilinə toplaşmışdıq.

Xalq qarşısında böyük xidmətləri olan şəxsiyyətləri son mənzilə yola salanda və onların qırxında Fəxri xiyabanda insan əlindən tərپənməyə yer olmadığını çox görmüşəm. Lakin öldünümü mərasimində yalnız seçilmişlərin elliklə ziyarət edildiklərinin şahidi olmuşam. Yanvarın 9-da Xalq şairi Zəlimxan Yaqubu ziyarət edənlərin sayı-hesabı yox idi. Bölgələrdən və qonşu ölkələrdən də çox adam gəlmişdi. Yığıncağı akademik Rafael Hüseynov aparırdı. Akademik xüsusi vurğuladı ki, şair bütün yaradıcılığı ilə onsuz da qəlblərdə abidəyə çevrilmişdi. O, bu gün abidə formasında yenidən bizə qayıtdı. Sonra AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov, İrandan gəlmiş şair Əli Abdullahı və mən çıxış edərək şairin çoxşaxəli yaradıcılığından, ədəbiyyatımız və xalq qarşısında xidmətlərindən söz açdıq. Şair Əli Abdullahı Zəlimxan Yaquba həsr etdiyi çox təsirli şeirini oxudu. Bir bənd yaddaşımda qaldı:

*Elə bil ki, sel apardı Saranı,
Fələk kəsdi umudumu, çaramı.
Qövr eyləyən, sağalmayan yaramı,
İldə bir yol qaştıyacam, Zəlimxan.*

*Bax: «525-ci qəzet» və «Ədalət» qəzeti, 20.01.2017.

Sonda şairin böyük oğlu Bəhlul göstərilən qayğıya görə dövlət başçısına, şairin məzarüstü abidəsinin müəllifləri, Xalq rəssamı Natiq Əliyev və memarı Tərhan Həsənova, çıxış edənlərə, bütün Zəlimxansevərlərə minnətdarlığını elə yığcam, elə mənalı, elə məntiqlə çatdırdı ki, sanki şairin özü idi danışan.

Belə mərasimlərdə çox danışmağın etikadan kənar olduğunu düşünərək mən yığcam danışmağa çalışdım. Uzun illər dostluq etdiyim şair haqqında, yaradıcılığı barədə demək istədiyim bir çox mətləblər ürəyimdə deyilməmiş qaldı. Odur ki, ürəyimdə deyilməmiş qalan fikirlərimi oxucularla bölüşmək istəyirəm...

Yaradan ondan heç nəyi əsirgəməmişdi: Boy-buxun, yaraşır, ağıl, təfəkkür, heç nəylə əldə edilməyən müdriklilik, bələğətli nitq, qeyri-adi yaddaş, fitri şairlik istedadı, ilham, tükənməyən enerji, xeyirxahlıqla döyünən ürək bəxş etmişdi. Lap gəncliyindən hamı ona şair – deyə müraciət edirdi. Və bu, heç də təsadüfi deyildi. Zəlimxan Yaqub poeziyamıza şimşək kimi çaxaraq, dağ çayı tək kükrəyərək, kürə kimi püskürərək, bulaq kimi qaynayaraq gəlmişdi. O, əlli ilə yaxın söz üstə əriyərək şair ömrü yaşadı. Dünyanı, xüsusən də türk dünyasını, eli-obanı gəzdirdi, yazıb-yaratdı, xalq ruhu ilə qaynayıb-qarışdı. Zəlimxan Azərbaycanın deyil, Türk dünyasının şairidir. Onun yaradıcılığını Türkiyə və İranda təsəvvür edilməyəcək dərəcədə çox sevirlər. Kitabları Türkiyədə, İranda, Gürcüstanda, Qazaxıstanda, Rusiyada və başqa ölkələrdə böyük tirajla çap olunur. Şair, demək olar ki, bütün Türk dünyasını qarış-qarış gəzib. O, bu səfərlərin böyük əhəmiyyətindən söz açırdı:

*Şair bu dünyanı boşuna gəzməz,
Hər səfər bir tarix, bir kitab olar – deyirdi.*

Həqiqətən də, Zəlimxanın hər səfəri düşündürücü bir əsər – oxuyanda adamı haldan-hala salan poemaya çevrilirdi: «İçim-də Kırım ağlayır», «Yunus İmrə», «Göyçə dərdi», «Sürgün», «Bir kövrək havadır, sazımda Kərkük» və s. poemaların hər biri böyük

mətləblərdən xəbər verir. Şairin keyfiyyətə fərqlənən «Peyğəmbər» və «Əbədiyyət dastanı» poemalarını xüsusi vurğulamaq istədim. «Peyğəmbər» Məhəmməd Peyğəmbərə, «Əbədiyyət dastanı» isə keçmişin mizan-tərəzisi ilə ölçsək (keçmişdə dövləti ağılla, dərrakə ilə idarə edən hökmdarlar peyğəmbər adlandırılmış. Yoxsa 124 min peyğəmbər necə ola bilərdi), uzaq-görənliyi, təfəkkürü müdrikliyi ilə peyğəmbər timsallı Heydər Əliyevə həsr olunub. Azərbaycan tarixinə qızıl hərfərlə yazılan, bir epoxa olan Heydər Əliyevə əsər həsr etmək həm şərəfli, həm də olduqca məsuliyyətli bir işdir. Belə mövzulara özündə yaradıcılıq hünəri hiss edən, inkişafın şəriət, təriqət, mərifət, həqiqət kimi mərhələlərinə vaqif olan, dünyanın gedişatını dərinləndən dərk edən şair girişə bilərdi. Zəlimxan Yaqub bu çox məsuliyyətli işə girişdi və ilahidən gələn fitri istedadı sayəsində uğur qazandı. Şairin, eləcə də Aşıq Ələsgərə, Hüseyn Bozalqanlıya, Hüseyn Saraçlıya həsr etdiyi poemaları, xüsusən də onun «Türk ruhunun şəksiz və şəriksiz, tək və müqəddəs aləti» adlandırdığı saza həsr etdiyi «Saz» poeması və poeziyası onu bir şair kimi əbədləşdirdi və bu ölümlü dünyamızda ölümsüzlüyünü təmin etdi.

Otaylı-butaylı Azərbaycanın sevimli şairi Şəhriyarın iki misrası həmişə məni düşündürüb. Şairin:

*Bizdən irəlidi avropalılar,
İşi iş bilənə tapşırıv onlar –*

misralarını Zəlimxan Yaqub Aşıqlar Birliyinə sədr seçiləndən (2008) sonra, az müddət ərzində gördüyü möhtəşəm işləri göz önünə gətirdikcə daha dərinləndən dərk etdim. Zəlimxan bütün aşıq mühitlərini birləşdirdi. Sazla-sözlə Güney və Quzey Azərbaycanı bir bütöv halına gətirdi. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə hər iki ildən bir keçirilən Beynəlxalq Aşıq Festivalı ilə Türkiyə başda olmaqla bütün Türk dünyasını qovuşdurdu.

Zəlimxan Aşıqlar Birliyinə sədr seçiləndən sonra kimsəsiz qalmış aşıqların pənah apardığı ocaq yarandı. O, bu ocağı öz doğma ocağı hesab edir, onunla nəfəs alırdı. Aşıqlar Birliyinə şairin rəhbərliyi dövründə aşıq sənətinə dövlətin qayğısı daha da artdı. Azərbaycan televiziyasında «Musiqi irsimizdən», İctimai Televiziyada «Ozan» verilişləri yarandı. Bu verilişlər xalqın zövqünün formalaşmasına, vətənpərvərlik hissəsinin artmasına xidmət etdi.

Zəlimxan Yaqubu fərqləndirən bəzi məqamları da yada salmaq insafdan olardı.

Qədim romalıların kəlamı var: «Şairlər doğulur, natiqlər yetişir». Zəlimxan anadan şair və natiq doğulmuşdu. Xəlil Rza Ulutürk təsadüfi yazmırdı: «Onun apardığı görüşlər bizim üçün örnəkdir. Zəlimxanı dinləyəndə kiçik salon genişləyir, təlatümə gəlir, ləngər vurur, damarlarda qan coşur, ürək qanadlanır».

Zəlimxanı başqa şairlərdən fərqləndirən bir cəhət də vardı. Yaradan ona qeyri-adi yaddaş və xeyirxahlıqla döyünən ürək vermişdi. Qısqanclıq, paxıllıq, həsəd nə olduğunu bilməzdi. Məclislərdə böyük səxavətlə başqa şairlərin şeirlərini əzbərdən deyərdi. Mən poeziyamızı Zəlimxan Yaqub qədər məhəbbətlə təbliğ edən, sevdirən az şairə rast gəlmişəm. Bu, bir yandan onun qeyri-adi hafizəsi, digər tərəfdən isə ürək genişliyi ilə bağlı idi. Bu, onun bir şair və insan kimi qədir-qiymətinə daha da artırdı.

Zəlimxan Yaqub xoşbəxt şairlərimizdəndir.

Sevimli şairimiz Səməd Vurğunun misralarıdır:

*Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər.*

Zəlimxan Yaqub sevərək yaşadı, ümumxalq məhəbbəti qazandı, sevilərək fani dünyamızı tərək etdi.

DİLÇİLİK ELMİMİZİN İFTİXARI HAQQINDA XATİRƏLƏRİM*

Akademik Məmmədəğa Şirəliyevdən sonra Azərbaycan dilçiliyi hüduqlarını yarıb beynəlxalq aləmə çıxan ikinci Azərbaycan dilçisi Ağamusa Axundovla tanışlığımın tarixi 60 ilə yaxındır. Dillər İnstitutunun Qərbi Avropa dilləri fakültəsinin ingilis-Azərbaycan dilləri şöbəsinin III kursunda oxuyurdum. Elmə, təhsilə böyük maraq göstərilən keçən əsrin 50-ci illərinin sonu idi (1959). Bir gün dəhlizdə ucaboy, enlikürək, yaraşlıqlı bir nəfərin müəllimlərlə mehribancasına söhbət etdiyini gördüm. Dedilər tələbəmizdir, həm də BDU-nun müəllimidir, alimdir, elmlər namizədidir. Tezliklə Ağamusa müəllimin şöhrəti institutumuzun divarları arasına sığmadı. Məlum oldu ki, Ağamusa müəllim 1958-ci ildə namizədlik dissertasiyası müdafiə edərək aspirantlıq müddətinin bitməsinə iki ay qalmış diplomunu alanda bu görünməmiş hadisə elmi ictimaiyyətin geniş müzakirəsinə səbəb olub. Ümumi rəy belə olub ki, Ağamusa müəllim qeyri-adi fitri istedadla və təfəkkürə malik bir alimdir.

Ağamusa Axundov cəmi altı il sonra, 1964-cü ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək SSRİ miqyasında filologiya üzrə ən gənc elmlər doktoru olanda Yaradanın Azərbaycan dilçilik elminə təkrarsız bir alimin bəxş etdiyinin göstəricisi kimi qəbul edilmişdi.

Ağamusa müəllimlə bağlı başqa bir hadisədən də söz açmaq istərdim. Mən tələbə olanda yaxşı oxuyan, gələcəyinə ümid bəslənən tələbələrini elmi konfranslara cəlb edirdilər. Səhv etməməyə, 1961-ci il idi. Akademiyamızın Rəyasət Heyətinin binasında Türkoloji konfrans keçirilirdi. Dəhlizdə iki yaşlı rus alimi söhbət edirdi. Sonralar onların B.A.Serebrennikov və N.A.Bas-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «525-ci qəzet», 18.02.2017; Ağamusa Axundov xatirələrində. Bakı, «SBS», 2017, s. 92-97.

kakov olduğunu öyrəndim. Onlar Ağamusa müəllim haqqında danışdırlar. İndiki kimi yadımdadır, Serebrennikov dedi ki, konfransda yenilik olacaq. Ağamusa riyazi dilçilikdən məruzə edəcək. Gedək qulaq asaq. Onun parlaq gələcəyi var.

Həyat Serebrennikovun tarixi sözlərini təsdiq etdi.

Sonralar Ağamusa Axundovun «Riyazi dilçilik» əsəri çap olundu (1979). Bu monoqrafiya Azərbaycan dilçiliyi tarixində ilk elmi araşdırma kimi bu gün də öz əhəmiyyətini itirmir.

1962-ci ildə institutu bitirdikdən sonra məni İraq Respublikasına tərcüməçi işləməyə göndərdilər. 1964-cü ilin may ayında doğma instituta döndüm. Bir gün dəhlizdə Ağamusa müəllimlə Tofiq Hacıyevi gördüm. Tofiq müəllim onda bizim institutda işləyirdi. O, zarafatla: «Qəzənfər, tələbəmizlə tanış ol» – dedi. Sonra isə məni Ağamusa müəllimə təqdim etdi. Demək olar ki, Ağamusa müəllim mənimlə bir saata qədər söhbət etdi. Xaricdə işlə bağlı hər şey onu maraqlandırır.

Məzuniyyətdən sonra yenidən İraqa getdim. 1966-cı ilin may ayında vətənə dönəndə öyrəndim ki, institutun ingilis dili fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirən alim Misir Ərəb Respublikasının paytaxtı Qahirədə Eyn-Şəms Universitetində Azərbaycan dili və ədəbiyyatından ingilis dilində dərslər deməyə göndərilib. O da məlum oldu ki, Ağamusa müəllimin dil öyrənmək istəyi, mənimlə xaricdə işlə bağlı söhbəti səbəbsiz deyilmiş. Onu da deməliyəm ki, o vaxtlar xaricdə işləmək hər adama qismət olmurdu. Ağamusa müəllimə böyük etimad göstərmişdilər. Alim göstərilən etimadı doğrultmuşdu. Gələcəkdə ABŞ və Yaponiyaya ezam olunması deyilənləri təsdiqləyir.

Unuda bilmədiyim bir hadisədən də söz açmaq yerinə düşər. BDU-da görkəmli dilçi alim Muxtar Hüseynzadənin 80 illik yubileyi keçirilirdi. Muxtar müəllim çıxışında gözlənilmədən dedi: «Mən onsuz da kitablarıma və pedaqoji fəaliyyətimə görə professor adına layiq görülmüşdüm. Doktorluq müdafiə etmək istəmədim. Bu uşaqlar məni məcbur etdilər». O çevrilərək cər-

gə ilə oturmuş tələbələrini göstərdi. Başda Ağamusa müəllim əyləşmişdi. Sonra Yusif Seyidov, Fərhad Zeynalov, Musa Adilov, Tofiq Hacıyev, Samət Əlizadə, Əbülfəz Rəcəbov və başqaları gəlirdi. Ağamusa müəllimin başda əyləşməsi onun elmi səviyyəsindən və bir alim kimi nüfuzundan xəbər verirdi.

1975-ci ildə Nəsimi adına Dilçilik İnstitutuna ABŞ-ın Florida Universitetindən Səlim Hüseynqulu oğlunun ingiliscə «Azərbaycan dilinin generativ fonologiyası» adlı doktorluq dissertasiyası rəyə göndərilmişdi. Namizədlik dissertasiyasında elmi rəhbərim olmuş akademik Məmmədəğa Şirəliyevlə əsərə müsbət rəy vermişdik.

Tale elə gətirdi ki, 1983-cü ilin iyun-avqust aylarında ABŞ-a ixtisasartırma kurslarına göndərildim. Getməmişdən əvvəl məni həmişə oğlu hesab edən elmi rəhbərimə baş çəkdim. Professor bu xəbərə çox sevindi.

«Oğlum, orada Azərbaycan dilinə dair tədqiqlər çox olmalıdır. Bu məsələyə xüsusi diqqət yetir», – dedi.

Doğrudan da, ABŞ-da prof. Gerd Frayenkelin «Azərbaycan danışq dili», Fred Hausholderin «Azərbaycan onomastikası» və 1962-ci ildə İndiana Universitetində müdafiə etdiyi 579 səhifədən ibarət «Azərbaycan dilinin generativ qrammatikası» doktorluq dissertasiyası və bir çox başqa tədqiqatlar vardı.

Lakin mən burada birbaşa Ağamusa Axundovun tədqiqatları ilə bağlı iki dissertasiyadan bəhs etmək istərdim. Onlardan biri C.Asaturianın Corctaun Universitetində müdafiə etdiyi «Azərbaycan dilinin fonologiyası» adlı namizədlik dissertasiyası, ikincisi isə Səlim Hüseynqulu oğlunun «Azərbaycan dilinin generativ fonologiyası» adlı doktorluq dissertasiyasıdır. Dissertasiyalarda Ağamusa Axundovun əsərlərindən bol-bol istifadə edilmiş, alimin tədqiqatlarına yüksək qiymət verilmişdir. Vətənə dönəndən sonra «ABŞ-da Azərbaycan dilinə dair araşdırmalar» mövzusunda Dilçilik İnstitutunda məruzə etdim və məruzəm «Azərbaycan dili xaricdə» məcmuəsində (*«Elm»*, 1990,

s.65-70) və «Dilimiz – varlığımız» kitabımda («Ozan» nəşriyyatı, 2011, s.43-53) çap olundu. Məqələdə göstərdiyim kimi professor Ağamusa Axundov ABŞ-da ən çox tanınan dilçi alimimizdir. Professor Ağamusa Axundov 1975-ci ildə ilk dəfə ABŞ-da dostluq səfərində olmuş, 1986-cı ildə SSRİ-ABŞ Cəmiyyəti Bakı bölməsinin sədri seçilmiş, 1987-ci ildə «Azərbaycan Dünyası»nın təşkil etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində yenidən ABŞ-da dostluq səfərində olmuşdur.

ABŞ-da görkəmli alim və ictimai xadim kimi tanınan Ağamusa Axundova o vaxt ABŞ Prezidenti olan (1987) Cimmi Karterin həyat yoldaşı, «Friendship force» – «Dostluq gücü» İctimai Birliyinin prezidenti Rozalin Karterin imzası ilə fəxri fərman təqdim edilmişdir. O, eləcə də Nyu-Orlean şəhərinin fəxri xarici vətəndaşı adına layiq görülmüşdür.

Dünya şöhrətli alimin Tokio Elmə Yardım Cəmiyyətinin dəvəti ilə Tokio Universitetində bir ay Azərbaycan dilindən dərslər deməsi, Kobe Universitetində və Tokio Şərq Kitabxanasında «Azərbaycan dili inkişaf yollarında» mövzusunda konfranslar keçirməsi də çox mətləblərdən xəbər verir.

Professor Ağamusa Axundov bir sıra fundamental monoqrafiyaların müəllifidir. Bu monoqrafiyalar Azərbaycan dilinin müxtəlif sahələrinə, eləcə də riyazi və ümumi dilçiliyə həsr olunub. Lakin dilimizin bir sahəsi bütövlükdə onun adı ilə bağlıdır. Bu Azərbaycan dilinin fonetikasındır. «Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi» (1973, 302 səh.), «Azərbaycan dilinin tarixi fonetikasını» (1973, 110 səh.) və «Azərbaycan dilinin fonetikasını» (1983, 388 səh.) monoqrafiyaları onu dünya fonetistləri cərgəsinə qatmışdır.

Alimin «Azərbaycan dilinin fonetikasını» əsərinin Dövlət mükafatına layiq görülməsi deyilənlərə dayaq olur.

Qürur hissi duyuram ki, belə bir şöhrətli alimlə elmi əməkdaşlıq mənə də qismət olub. Filologiya elmləri namizədi Zirəddin Xasıyevin çox maraqlı «Tovuzun toponim dünyası» kita-

bını birgə redaktə etmişik. Bundan əlavə rəhbərlik etdiyi Dilçilik İnstitutunda təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə «Dialektologiya» şöbəsində (şöbə müdiri professor Qəzənfər Kazımov idi) «İraq-türkman ləhcəsi» adlı fundamental monoqrafiyanı iki ilə yazdıq və çap etdirdik (*Bakı, «Elm», 2004, 422 səh.*). Kitabın üzərində əsirdi. Hətta iki dəfə İraqdan Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu-nu dəvət etdirdi, əsəri müzakirə etdik. Əsərin redaktorluğunu Ə.Bəndəroğlu ilə birgə boynuna götürdü. Çox sevindir ki, əsər İraq-türkman ləhcəsinin bütün aspektlərini əhatə edən ilk nəzəri əsərdir.

Çox az adam bilir ki, bu böyük alim, həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. İkinci kursda oxuyarkən «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında (1957, №12) «İkinci görüş» adlı hekayəsi çap olunmuşdu. Lakin sonralar ədəbiyyatşünaslıqla məşğul olan görkəmli dilçilərdən Yusif Seyidov, Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov (Ağamusa müəllimin tələbəsi), Qəzənfər Kazımov, Buludxan Xəlilov və başqaları kimi alimlərin önündə gəldirdi. Alimin «Şeir və sənət» (1980, 160 səh.) və ikicildlik «Dil və ədəbiyyat» (*I cild – 656 səh., II cild – 36 səh. «Gənclik» nəşriyyatı, 2003*) əsərləri filoloqların stolüstü kitabına çevrilmişdir. Bu kitablar ədəbiyyatşünaslıq elmimizin iftixarı Yaşar Qarayevin təbirincə desək – «qalın və qalan» kitablardır.

Ümummillî liderimiz Heydər Əliyev yazıçı və şairləri dilin qurucuları adlandırır.

Ağamusa müəllim bədii əsərləri təhlil edərkən öndərimizin bu qiymətli fikrini rəhbər tuturdu. Möhtəşəm ikicildliyini «Dil və ədəbiyyat» adlandırması da bununla bağlıdır.

Bu təkrarsız alim uzun illər poeziyamızın və nəsrimizin sənətkarlıq problemləri ilə ciddi məşğul olmuşdur. Alimin 1981-ci ildən Yazıçılar Birliyinin, eləcə də «Ulduz» və «Azərbaycan» jurnallarının redaksiya heyətinin üzvü olması çox mətləblərdən xəbər verir. Ağamusa müəllim ədəbiyyatşünaslıq sahəsində nüfuzlu söz sahibi idi. Dili səlis, fikri aydın idi.

Yazılarını oxuduqca oxuyur, doymursan:

«... Bütün bunlar indi tarixə çevrilib, keçmişdə qalıb. Gənclik illərinin ilıq nəfəsi soyumağa, keçid dövrünün tufanları səngiməyə, müstəqilliyimizin uğurları bəhrələrini verməyə başlayıb. Ömrümün səkkizinci, bəlkə də, sonuncu onilliyi yarıdan ötüb, qaçılmaz, mənim üçün məchul bir zaman hüdduna yaxınlaşır...

Ömür kitabını vərəqləyirəm, olub keçənlər bir daha gözlərim önündə canlanır: atamı, anamı, qardaşlarımı, bacımı, unudulmaz əziz dostlarımla çoxunu artıq ölüm, bir qismini isə həyatın özü əlimdən alıb. Zaman verdiyini verib, aldığımlı alıb. Əziz dostum, Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin misraları yadıma düşür:

*Şöhrətin sevinci, yaşın kədəri,
Tərs kimi ikisi bir vaxta düşür.*

Akademik Ağamusa Axundovu fərqləndirən cəhətlər, məziyyətlər qədərincədir. O, bacarıqlı elm təşkilatçısı idi. Elmi kadrın yetişməsində, dilçilik elmimizin inkişafında misilsiz xidmətləri olan, məktəb yaradan, çoxşaxəli zəngin yaradıcılıq yolu keçən, iddiasız yaşamağı bacaran, mənalı və şərəfli ömür sürən, ziyalılığı, yüksək mədəniyyəti, nəcibliyi ilə nümunə olan, dilçilik elmimizi beynəlxalq aləmə çıxaran, hər məqamda adını ictimaiyyətlə paylaşmış bu böyük insan elmi və pedaqoji fəaliyyəti ilə əbədilik qazanan azsaylı alimlərimizdənədir.

KƏRKÜK FOLKLORŞÜNASLIQ VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ ELMINİN İFTİXARI*

Əta Tərzibaşının folklorla bağlı bütün tədqiqatları əvəzsizdir. Ona görə ki, tükənməz incilər xəzinəsi olan folklor Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin iftixarı prof. Dr. Yaşar Qarayevin göstərdiyi kimi, əsatir və xoyratlarda, nağıl və dastanlarda əbədiləşir, canlı yaddaşa çevrilir, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymur, onu parçalanmaqdan xilas edir, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edir.

Ustadıma həsr etdiyim «Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti» (*Bakı, «Təhsil», 2016, 264 səh.*) monoqrafiyamda alimin folklor sahəsindəki tədqiqatlarına bu müstəvidən baxmış və dəyərləndirmişəm.

İraq-türkman folklorunun toplanması, nəşri və qismən də tədqiqinə XX əsrin 50-ci illərindən başlanmışdır. Xalqın əsrlərlə yaradıb nəsildən-nəslə töhfə etdiyi bu mənəvi inciləri toplaya-raq bəşəriyyətin ən böyük kəşfi olan kitablarda yaşadanlardan danışarkən göz önünə ilk olaraq Əta Tərzibaşı, Molla Sabir, Şakir Sabir Zabit, Məhəmməd Xurşid, İbrahim Daquqi, İhsan Vəsfı, Süphi Saatçı, Mahir Naqib, Əbdüllətif Bəndəroğlu, Həbib Hürmüzlü və başqaları gəlir. Əta Tərzibaşı xoyratlar və mənələrin, xalq mahnıları və türkülərin, xoyrat üsullarının, «Arzu-Qəmbər» dastanının, aşıq havalarının, eləcə də atalar sözlərinin tədqiqi sahəsində böyük uğurlar qazanmış və əsərləri nəinki təkcə İraqda, eləcə də Türkiyə, İran və Azərbaycanda dönə-dönə çap olunmuşdur. Molla Sabir xoyratları, professor Süphi Saatçı uşaq folklorunu, professor Mahir Naqib xalq musiqisini, İhsan Vəsfı deyimlər və qanadlı sözləri, professor İb-

* Bax: Ankarada Əta Tərzibaşının ölümünün bir illiyinə həsr olunmuş konfransın plenar iclasında məruzəm. 28.03.2017.

rahim Daquqi və Məhəmməd Xurşid Kərkük folklorunun ayrı-ayrı janrlarını, Şakir Sabir Zabit mərasim folklorunu toplamış, qismən tədqiq və nəşr etmişlər. Dr. Əli Bəndər və Dr. Mustafa Ziya xoyratlarla bayatılarımızın müqayisəli tədqiqinə böyük bir əsər həsr etmişlər. Onların min cür əzab-əziyyətə qatlaşaraq toplayıb öz hesablarına çap etdirdikləri kitabları vərəqlədikcə böyük rus ədəbiyyatşünas alimi V.Q.Belinskinin sözləri yada düşür: «Böyük zəhmət və fədakarlıqla xalq ədəbiyyatının qiymətli gövhərlərini toplayan və onları unudulub tələf olmaqdan qoruyan təvazökar və qərəzsiz adamların zəhməti hər cür təqdir və təşəkkürə layıqdır».*

Belinskinin bu sözlərini oxuduqca göz önünə ilk gələn Əta Tərzibaşı olur. Onun xidmətlərini həmyerlisi Əli Maarufoglu layiqincə qiymətləndirmişdir: «XX əsrin birinci yarısında ölümə məhkum olan ədəbiyyatımız XX əsrin ikinci yarısında Əta Tərzibaşının sayəsində yenidən dirçəldi».**

Əta Tərzibaşı İraq-türkman folklorunun ən müqtədir tədqiqatçısıdır. O, öz fəaliyyəti ilə bir nümunə məktəbinə çevrilmiş, həqiqətən də, məktəb yaratmışdır.

Gənclərin elm yolunda istiqamətlənməsində və yetişməsində Əta bəyin xidmətləri əvəzsizdir.

Bircə misalla kifayətlənəcəyəm. Neçə-neçə kitab müəllifi Ərşad Hürmüzlü Əta Tərzibaşının 80 illik yubileyi münasibəti ilə yazdığı məqaləsində təqribən 50-55 il bundan əvvəl baş vermiş, ibrət götürüləcək bir hadisədən söz açır. Yazır ki, bir kitabımın əlyazmasını ərəbcəsi mükəmməl olan ustada təqdim etdim və xahiş etdim ki, həm ərəbcəsinə baxsın, həm də, ümumiyyətlə, iradlarını bildirsin. Əta Tərzibaşı yazılı şəkildə bir çox iradlar göstərdi. Onların arasında məxəzlərə münasibət məsələsi də vardı. Əta bəy yazmışdı: «Çalışmanın ciddi olmasını istəyirsənsə, qaynaqları çoxaltmaq üçün hər önünə gələnə qaynaq

* **Belinski V.Q.** Seçilmiş əsərləri, Bakı, «Uşaqgəncnəşr», 1948.

** «Arzu-Qəmbər» dastanı, Bakı, 1971, s. 9.

kimi göstərməkdən çəkinməlisən. Elmi dəyəri olmayan kitabı qaynaq göstərməyin kitabının sanbalına xələl gətirə bilər».*

Bu böyük alimin yazdığı möhtəşəm əsərlər sayəsində İraq-türkman ellərində neçə-neçə folklorşünas yetişmişdir. Professor Mahir Naqib təsadüfi deməmişdir: «Əta Tərzibaşı mədəniyyətimizin gerçəkdən bir ümdəsi və təməl daşındır».**

Tədqiqatçının ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq sahəsində gördüyü möhtəşəm işləri, Ərşad Hürmüzlü də layiqincə qiymətləndirmişdir:

«Əta Tərzibaşının «Kərkük xoyratları və maniləri», «Kərkük şairləri», «Kərkük havaları» və neçə-neçə başqa əsəri yeni bir cığır açmış və bu gün bir çox yazarımıza folklor və milli dəyərlərə (mədəniyyətə) uğraşma yolunu göstərmiş və buna yönəlmişdir. Əta Tərzibaşının lider olmaq səlahiyyəti (öndərliyi) və rəhbərliyi, tarixi bir missiyanı çox bacarıqla yerinə yetirdiyinin göstəricisidir»***

Əta bəylə ilk tanışlığım 1964-cü il sentyabr ayının 26-da Bağdadda İraq-türkman nadisində (mədəniyyət mərkəzi) olub. Hər il ali məktəblərə daxil olan türkman gənclərinin şəninə bu mədəniyyət ocağında şənlik düzəldir, ölkənin hər yanından ziyalılar o şənliyə gələrdilər. Kərkükdən Əta Tərzibaşı da gəlmişdi. Qırx yaşı olmasına baxmayaraq, neçə-neçə kitabı, elmi məqalələri çıxmışdı. Hamı ona böyük ehtiram göstərirdi. Dostum Rza Dəmirçi bizi tanış etdi. Biləndə ki, Kərkük dialekti ilə məşğul oluram, dedi ki, ləhcəni folklor olmadan tədqiq etmək mümkün deyil. Sonralar da həm Kərkükdə onu ziyarət edərkən, həm telefon bağlantılarında, həm də məktublaşarkən həmişə dəyərli məsləhətləri ilə məni istiqamətləndirirdi. Ustadın əsərlərinin folklorşünas kimi yetişməyimdə rolu az olmayıb. Xocamın əsərlərindən bol-bol bəhrələnmişəm. Bu əsəri Əta bəyə həsr etməyim ona minnətdarlıq əlamətidir.

* «Qardaşlıq» dərgisi (Kərkük vəqfi), №3, İstanbul, 2004, s. 16.

** «Qardaşlıq» dərgisi, №23, İstanbul, 2004, s. 21.

*** «Qardaşlıq» dərgisi (Kərkük vəqfi), №23, İstanbul, 2004, s. 18.

Əta Tərzibaşı həm görkəmli folklorşünas, həm də ədəbiyyatşünasdır. Onun ədəbiyyatşünaslıq sahəsində gördüyü gərəkli işləri, çap etdirdiyi kitablara istinadən təqribən belə qruplaşdırmaq olar:

«Əta Tərzibaşı və klassik İraq-türkman ədəbiyyatı», «Əta Tərzibaşı və çağdaş İraq-türkman ədəbiyyatı», «Füzuli yaradıcılığı Əta Tərzibaşının tədqiqatlarında», «Əta Tərzibaşının «İraq-türkman mətbuat tarixi» əsərində ədəbiyyat məsələləri», «Əta Tərzibaşı və Azərbaycan-İraq-türkman ədəbi-elmi əlaqələri» və s.

İraq-türkman tarixində iz qoyan Əta Tərzibaşının gördüyü işlərin, xalqına göstərdiyi xidmətlərin miqyası barədə tam təsəvvür yaransın deyərək əsərlərinin bir qisminin siyahısını burada verməyi münasib bildik:

1. Şərqi və türkülər. Bağdad, 1953.
2. Kərkük xoyrat və maniləri. III cilddə, 1-ci cild, Bağdad, 1955; 2-ci cild, Kərkük, 1956; 3-cü cild, Kərkük, 1957; Bakı, 1968.
3. Kərkük xoyrat və maniləri (düzəliş və əlavələrlə). Bağdad, 1970, 344 səh.; İstanbul, 1975, 592 səh.; Bakı, 1984, 352 səh.; Ərbil, 1999, 232 səh.
4. Kərkük havaları. Bağdad, 1961; Bakı, 1973; İstanbul, 1980.
5. Kərkük əskilər sözü. Bağdad, 1962; Bakı, 1978.
6. Kərkük şairləri. II cilddə. 1-ci cild, Bağdad, 1963; 2-ci cild, Kərkük, 1968.
7. «Arzu-Qəmbər» dastanı. Bağdad, 1964; Tehran, 1967; Bakı, 1971, 1987, 1990, 1999, 2009; İstanbul, 1971; Ərbil, 1999.
8. Ərbil şairləri. III cilddə. Kərkük, 2004, 2005, 2007; İstanbul, 2007.
9. Kərkük mətbuat tarixi (1879-1985). Kərkük, 2001.
10. Kərkük şairləri. Dörd möhtəşəm kitabda.

I kitab. 1 və 2-ci cildlər, İstanbul, Ötüken nəşr., 2013.

II kitab. 3, 4 və 5-ci cildlər, İstanbul, 2013.

III kitab. 6, 7, 8 və 9-cu cildlər. İstanbul, 2013.

IV kitab. 10, 11, 12 və 13-cü cildlər. İstanbul, 2013.

Bundan başqa, onun 268 elmi məqaləsi çıxmışdır.

Bu siyahı Əta Tərzibaşı haqda Əli Maarufəoğlunun dediklərinə tam haqq qazandırır. Alimin əsərlərinin siyahısından o da məlum olur ki, tədqiqatçı İraq, Türkiyə və Azərbaycanda eyni dərəcədə tanınır. Əta Tərzibaşı yuxarıda göstərilən kitablarına qədər Azərbaycanda Xalq şairi Rəsul Rzanın onun «Kərkük xoyratları və maniləri» əsərinə istinadən yazdığı «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsi ilə tanındı. Məqaləni «Azərbaycan» jurnalında (1960, №9) və Rəsul Rza ilə birgə hazırladığımız «Kərkük bayatıları» («Azərənəşr», 1968) kitabına yazdığı önsöz və mənim kitaba yazdığım son sözümdən tanındılar. Əta bəyin 1964-cü ildə Bağdadda çap etdirdiyi «Arzu-Qəmbər» dastanını 1971-ci ildə Bakıda «Bir ömürdən səhifələr» adlı önsözlə çap etdirəndə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti akademik Məmməd Arif məni çağıraraq dedi ki, Əta Tərzibaşı haqqında çox yazın, onun kitablarını çap etdirin. Özünə də xəbər verin ki, onu akademiyaımıza fəxri üzv seçmək niyyətindəyik. Mən Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə onun «Kərkük havaları» kitabından seçmələri «Kərkük mahnıları» və «Atalar sözləri» kitablarını önsözlə çap etdirdim.

Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, Məmmədhüseyn Təhmasib, Ayaz Vəfalı və başqaları Əta bəy haqqında məqalələr yazdılar. Lakin Əta Tərzibaşı İraqda vəziyyətin qeyri-sabitliyini, böyük təhlükə ilə üzləşəcəyini nəzərə alaraq təklifdən imtina etdi. Bəlkə də, ehtiyatlı tərpxənməsə idi, Səddam Hüseyn onu da bir bəhanə ilə məhv edərdi. Bunu professor Süphi Saatçı tam çılpaqlığı ilə açıb göstərmişdir: «Toplumuna Əta Tərzibaşı kimi xidmət edən insanları mənsub olduğu toplumlar əl üstündə tutarlar. Onlar üçün yubileylər düzənləyərək mükafatlandırarlar, təltif edərlər. İraq-

da uzun illər sürən diktator rejimi üzündən, həyatına bir zərər dəyməsin deyə, türkman toplumunun bu önəmli kültür adamına gərəkən qədirşünaslıq göstərilməmişdir. Tərzibaşığıya hər hansı bir xidmətdə bulunmaq təhlükəli görülmüşdür».*

Göründüyü kimi, Əta Tərzibaşının Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fəxri üzvü olmaqdan imtina etməsi səbəbsiz deyilmiş.

Qürur hissi ilə demək istəyirəm ki, Bakıda (2016-cı il) və Kərkükdə (2017-ci il) prof.Dr. Məhərrəm Qasımlı və Dr. Mustafa Ziyanın önsözü ilə çap olunan, 6 fəsildən ibarət «Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti» monoqrafiyamızda alimin «Həyatı və ilk yaradıcılıq illərindən, xoyrat və manilərə, xalq havaları və türkülərə, aşıqlar, aşıq havaları və dastanlara, xüsusən də «Arzu-Qəmbər» dastanına, atalar sözləri və məsəllərinə dair tədqiqatlarından söz açmış, müqtədir araşdırıcının «Azərbaycan-İraq-türkman ədəbi-elmi əlaqələri» mövzusunda tədqiqatlarını gündəmə gətirmişik.

Türk dünyasının görkəmli simalarından biri Əta Tərzibaşının anım gününə toplaşan elm adamları, vətənpərvər insanlar tədqiqatçının yaradıcılığını hamınız dərinədən bilirsiniz.

Türk dünyasında yaxşı tanınan prof. Dr. Ahmet Bican Erçilasunun və prof.Dr. Mahir Naqibin məruzələri də bir daha bunu təsdiq edir. Odur ki, vaxtınızı çox aldığımıza görə sizdən üzr istəyərək önəmli bir məsələdən söz açaraq məruzəmi yekunlaşdırıram.

Minnətdarlıq hissi ilə yada salmaq istəyirəm ki, 1962-ci ildə İraqa ilk səfərim ərəfəsində Xalq şairləri Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə və Qasım Qasımzadənin İraq-türkman folkloru və ədəbiyyatı ilə bağlı maraqlı yazılarını oxumuş, mərhum akademik M.Şirəliyevin Kərkük ləhcəsi barədə dəyərli məsləhətlərini dinləmişdim. O vaxtdan mənə Kərkük ləhcəsi və folk-

* «Qardaşlıq» dərgisi (Kərkük vəqfi), №23, İstanbul, 2004, s. 10.

loruna maraqlı oyanmışdı. Sonralar bu maraqlı məcrasını dəyişərək məhəbbətə çevrildi. Bu məhəbbətin arxasında İraqda keçirdiyim altı ilin acılı-şirinli anları, artıq əbədiyyətə qovuşan, eləcə də yaşayıb-yaradan tədqiqatçılar durur.

Əta Tərzibaşı, Şakir Sabir Zabit, Məhəmməd Xurşid, İbrahim Daquqi, Əbdüllətif Bəndəroğlu, İhsan Vəfsi Allahın rəhmətinə qovuşublar. Süphi Saatçı, Mahir Naqib, Ərşad Hürmüzlü, Mustafa Ziya, Şəmsəddin Küzəçi, Həbib Hürmüzlü və başqaları indi İraqın hüdudları xaricində də tanınır və İraq-türkman folklorunu, ədəbiyyatını və mədəniyyətini layiqincə təmsil edirlər.

Onların hamısını ehtiramla anır və bəzən öz-özümə fikirləşirəm: «Məni İraq-türkman folkloruna, onu yaradıb-yaşadana belə dərindən bağlayan nədir?» Göz önünə ilk olaraq Azərbaycanca İraq-türkman folkloruna xalqın dərin məhəbbəti və doğmalığı hissi gəlir. Özüm üçün bir daha «kəşf» edirəm ki, doğmasını sevməmək mümkün olmadığı kimi, onu unutmaq, ona yad münasibət bəsləmək də mümkün deyildir. Başqa bir tərəfdən də düşünürəm: parçalanmağa məruz qalmış xalqın ellikcə yaratdığı sərvət üçün bağlı qapılar, keçilməz yollar yoxdur. Əta Tərzibaşı kimi bu əvəzsiz işə ömür həsr edən dəyərlı insanların sayəsində nə kəsilən yollar, nə illər mənəvi ayrılığa gətirib çıxara bilmiş, qismətimizə düşən cismani ayrılıq olmuşdur. Bu, gün kimi aydın həqiqət böyük şəxsiyyət və görkəmli alim Əta Tərzibaşıya həsr etdiyim əsərin hər səhifəsində özünü aşkar hiss etdirir və əsrlər arxasından haray çəkən bu mənəvi birliyin əbədiyyət nəğməsini oxuyur.

ƏLLİ İL ƏDƏBİYYATIMIZA TƏMƏNNASIZ XİDMƏT*

Bilmirəm indi təmənnasız sözünü hansı məqamda işlətmək olar. Zəmanənin keşməkeşləri onu bizə çox gördü. «Təmənnasız iş», «təmənnasız adam» ifadələrini işlətməkdən çəkinirik. Lakin çəkinmədən deyirəm, o, əlli il ədəbiyyatımıza təmənnasız xidmət etdi. Özü də «Ədəbiyyat qəzeti» kimi ədəbi ictimaiyyətin daim diqqət mərkəzində olan, hətta Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müntəzəm oxuduğu bir qəzetdə.

O, Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirib «Ədəbiyyat qəzeti»nə texniki işçi kimi gəlmişdi (layiq olduğu vəzifəyə işə düzəlmək həmişə çətin olub). Lakin baş redaktor Qasım Qasımzadə onun qabiliyyətini görüb, tezliklə onu ədəbi işçi vəzifəsinə irəli çəkmişdi. Sonra şöbə müdiri, məsul katib, baş redaktor müavini, baş redaktor vəzifələrinə yüksəlmişdi. Sadaladıqlarım, acılı-şirinli 50 illik zaman kəsiyində başa gəlmişdi. Əlli il bir müəssisədə, özü də söz adamlarının nişan-gahı olan «Ədəbiyyat qəzeti»ndə işləmək qəhrəmanlıq deyil, bəs nədir? Bunun üçün böyük iradə, vicdanla işləmək, obyektiv olmaq tələb olunur. Odur ki, Ayaz Vəfalı ədəbi ictimaiyyət arasında hörmət və ehtiramla anılır. Bununla belə, demək olmaz ki, hamı onun xatirini eyni dərəcədə istəyir. İlhamdan, istedad-dan kasad ədəbiyyatçıların qabağına «Ədəbiyyat qəzeti»ndə siper çəkmişdi. Elələrinin hücumlarına sinə gərmək onun kimi vicdanlı, obyektiv, ən başlıcası isə ədəbiyyatımıza təmənnasız xidmət edən adamlara nəsib olur. O, həmişə səssiz-küysüz vəzifə borcunu yerinə yetirən şair-alim və nasirdir. Vaxtın qədri-ni bilən qələm sahibidir. İki nəfərin – ədəbiyyatşünaslıq elmimiz-in iftixarı Yaşar Qarayev və Ayaz Vəfalının vəzifə borcunu yerinə yetirdikləri masanın üstündə iri hərflərlə «İtən qızılı tapmaq

* Bax: «525-ci qəzet», 01.04.2017.

olar, itən vaxtı yox» yazılmış stolüstü lövhəcik görərdik. Vaxtın qədrini bilmək onlar üçün həyat kredosuna çevrilmişdi.

Düşünəndə dərk edirsən ki, yaradıcı adam üçün əvəzsiz sərvət olan vaxtı itirmək özünə qəsd etmək kimi bir şeydir.

Ayaz müəllim «Ədəbiyyat qəzeti»ndə enişli-yoxuşlu yol keçmiş hörmət qazanmış, qəzetdə bir vaxtlar çiyin-çiyinə işlədiyi, görkəmli alimimiz Nizami Cəfərovun göstərdiyi kimi qəzetdə böyük bir redaktə məktəbi yaratmışdı.

Bəzən mənə deyirlər: «Ayaz Vəfalının xasiyyəti ağır, özü də adamayovuşmazdır. Onunla necə dostluq edirsən?» Suala sualla cavab verirəm: Xasiyyəti ağır olan, adamayovuşmaz birisi əlli il bir müəssisədə necə işləyə bilər? Sadəcə olaraq o, ədəbi məsələlərdə barışmaz mövqedə durur. Belə adamlardan təbii ki, inciyənlər olur, lakin zaman hər şeyi yerbəyer edəndən sonra, onun haqlı olduğunu etiraf edirlər. Ayaz Vəfalı ədası yerə-göyə sığmayan qələm sahibləri ilə çox qarşılaşıb. Biliyi-savadı ilə onların yerini göstərüb. Poeziyanı dərinləndirən bilən şairdir, tənqidçidir. Əlli ildən artıq bir dövrdə ədəbiyyatımıza vicdanla xidmət edən, onun keşiyində sayıq dayanan ədəbiyyatşünas alimdir. Qəzet işini bütün incəliklərinə qədər bilən peşəkar mətbuat işçisidir. Ən əsası isə odur ki, nəfsi tox, təmənnasız adamdır.

Uzun illər Ayaz Vəfalı ilə bir yerdə işləyən Xalq şairi Qabil onun kimliyini tam dəqiqliyi ilə açıb göstərib: «Ayaz Vəfalı qələmilə külüng çalır». Həqiqətən də, Ayaz Vəfalının yeganə dayağı qələmi olub. Tərcümələr edib, məqalələr yazıb, monoqrafiyalar, şeir kitabları buraxıb. «Azərnəşr», «Gənclik» və «Yazıçı» nəşriyyatlarının xahişi ilə plana düşəcək kitablara rəylər yazıb. Məvacibindən əlavə yeganə gəlir mənbəyi, Qabilin doğru olaraq göstərdiyi kimi, qələmi ilə külüng çalmaq olub.

Ayaz Vəfalını tanıyanlar bilir ki, o, dostluqda vəfalıdır. Yaxşı yadımdadır, Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi üzərində anlaşılmazlıq baş verəndə, Ayaz Vəfalıya pul təklif eləmişdilər, hədə-qorxu gəlmişdilər ki, mənə haqlı ol-

duğumu sübut edən məqalə yazmasın. Lakin o, heç nədən çəkinmədən dostluğa sədaqətini göstərdi. Xalq şairi Nəriman Həsənzadə onda «Ədəbiyyat qəzeti»nin redaktoru idi. Deyilənləri təsdiq edə bilər. Ayaz Vəfalı sözünə düz, əqidəsinə sadıq adamdır. Bunu onun «Hippokrat andı» şeirindən də görmək olur:

*Söz də
bizim məsləkimiz, –
Kəlmə-kəlmə ölçək, biçək;
Ələ qələm alanda biz, –
Hippokrat andı içək!..*

Ayaz Vəfalının poeziyası xalq yaradıcılığından qaynaqlanıb, folklordan, adət-ənənələrimizdən qidalanıb. Odur ki, maraqla oxunur. Xalq yaradıcılığı onun poetik dünyasının ana xəttini təşkil edir. Bunu şairin «İllər və nəsillər» kitabından («Azərbaycan», 1964) başlamış, «Ürək və od», «Turacın mahnısı», «Bəlkə, onda öyrənmişdik», «Özü oda yana-yana» şeirlər kitablarından, poemalarından, xüsusən də «Sağ gözüm sənə qurban» poemasından və hətta tərcümələrindən də görmək olur. Şairin əsərləri və tərcümələri «Yarım əsrlik yol» kitabında (Bakı, «NMB» nəşr, 2010, 554 səh.) çap olunub. XX əsrin 70-ci illərində, dinlə heç bir əlaqəsi olmayan Novruz bayramının yasaq edildiyi vaxtlarda o çəkinmədən Novruz bayramına şeir həsr etmişdi. Maraqlıdır ki, Ayaz Vəfalı şeiri kitabına daxil edib və kitaba həmin şeirdən götürdüyü misra ilə «Bəlkə, onda öyrənmişdik» adını verib («Yazıçı», 1979). Şeir «Yaz gələndə axşam üstü – Həyətdə od qalardıq; Burulardı qara tüstü – Kəndə hay-küy salardıq» misraları ilə başlayır, sonra «Qada-bala, azar-bezar, – Qatılandı alova» deyir və gözlənilmədən əsl mətləbə keçir:

*Deməyin ki, əylənmişdik,
Duymamışdıq heç nəyi, –
Bəlkə, onda öyrənmişdik
Od içindən keçməyi...*

Ayaz Vəfalının folklorla bağlılığı, bütün yaradıcılığı boyu ondan bəhrələnməsi təsadüfi deyildir. O, folklorşünaslıq elmimizə yenilik gətirən tədqiqatçılardandır. Görkəmli folklorşünas alim Məhəmmədhüseyn Təhmasibin rəhbərliyi ilə «Füzuli və folklor» namizədlik dissertasiyasını yazan Ayaz Vəfaliya qədər yalnız Cəlal Abdullayev «Səməd Vurğun və folklor» adlı namizədlik dissertasiyası yazmışdı. Ayaz Vəfalıdan sonra yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığında folklor motivlərinə dair çoxsaylı dissertasiyalar yazıldı. Ayaz Vəfalının dissertasiya işi ona Azərbaycan və İraqda şan-şöhrət gətirdi. Akademik Mirzə İbrahimov tədqiqatçının dissertasiyasını əhatə edən «Füzuli öyrədir» monoqrafiyasını oxuyaraq ona «Düzlük və yaradıcılıq» adlı məqalə həsr etdi. Görkəmli kərküklü folklorşünas alim Əta Tərzibaşı Bağdadda çıxan «Qardaşlıq» dərgisində və Abbas Zamanova ünvanladığı məktubda Ayaz Vəfalının «Az yaşlı, ağır başlı» – yəni ağıllı, zəkali olduğunu xüsusi vurğulamışdı. Kərküklü yazıçı, tədqiqatçı və tərcüməçi Cəlal Polad (o, «Kitabi-Dədəd Qorqud»u ərəb dilinə tərcümə edərək İraqda nəşr etdirmişdir. Bağdad, 2007, 264 səh.) alimin «Füzuli öyrədir» və «Füzuli xəlqiliyi» əsərlərini oxuyaraq Kərkükdə çıxan «Yurd» dərgisində «Ayaz Vəfalıdan Füzuliyə vəfa» adlı çox maraqlı və böyük həcmli məqalə çap etdirmişdir. Cəlal Poladın gəldiyi nəticə budur: «Ayaz Vəfalı bu kitablar üzərində işləyərkən Füzuliyə boyun borcunu ödəmək üçün hər qapını çalmış, bağlı və örtülü duran hər düyünü açmışdır».

Ayaz Vəfalının folklorla bağlılığı, xalqın söz sərvətindən bəhrələnməsi «Sənətkar və xalq» məqalələr toplusunda özünü bəriz şəkildə göstərir. Onun folklorla vurğunluğu ona gətirib çıxarmışdır ki, dünya xalqlarının atalar sözlərini dilimizə tərcümə edərək «Atalar sözü – aqlın gözü» adı altında çap etdirmişdir («Azərənəşr», 1976). O, «Atalar sözü – aqlın gözü» kitabı üzərində yenidən işləmiş, çoxlu əlavələr etmiş, hər bir atalar sözünü latın, kiril və ərəb əlifbasında vermiş, kitabı «Elm» nəşriyya-

tının direktoru Şirindil Alışanlının köməyi ilə çap etdirmişdir (*Bakı, «Elm», 2012, 1216 səh.*).

Ayaz Vəfalı tərcümə sahəsində də diqqətəlayiq işlər görmüşdür. Əlişir Nəvidən «Leyli və Məcnun» poemasını tərcümə etmişdir. O, eyni zamanda Taras Şevçenkonun «Kor qadın» poemasını, Aleksandr Çakovskinin «Qələbə» romanını (I kitab), Lesya Ukrainka, Konstantin Simonov, Həmid Əlimcan, Erkin Vahidov və başqalarının neçə-neçə poetik nümunələrini dilimizə çevirmişdir. Tərcümələr o qədər peşəkarlıqla, məharətlə edilmişdir ki, sanki şairin öz şeirləridir. Bizə qalırsa, bu, ədəbi əlaqələrə ən yaxşı xidmətdir. Ədəbi əlaqələr yolunda Ayaz Vəfalının xidmətlərindən biri də İraq türkmənləri ilə bağlıdır. İraq türkmənləri ilə ədəbi-elmi-mədəni əlaqələrin genişlənməsi və möhkəmlənməsində onun da əməyi az olmamışdır. Onun «Həsərət nəğməsi», «Əta bəyin hüzurunda», «Nəsiminin İraq Divanını oxuyarkən», «Qələm və qan qardaşlığı» və başqa məqalələri kərküklülər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

«Ədəbiyyat qəzeti»nin 50 illik yubileyi keçiriləndə Ayaz Vəfalı bu mötəbər qəzətdə artıq 25 il idi işləyirdi. Bu münasibətlə yazmışdı:

*İllər necə gəldi, necə sovuşdu, –
Az qalıb ki, ola iyirmi beş il.
Bəli, yarım əsrin yarısıdır bu,
Bir igid ömrüdür – zarafat deyil!*

Yarım əsrin yarısı zarafat-zarafat yarım əsrə çevrildi. Ayaz Vəfalı yarım əsr «Ədəbiyyat qəzeti»ndə səmərəli fəaliyyət göstərirdi. İndi Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda «Mətbuat tarixi» şöbəsində işləyir. Bu qocaman fikir adamını bu yaşda işlə təmin etdiyinə görə onu yaxından tanıyanlar, dost münasibətində olanlar İnstitutun direktoru akademik İsa Həbibbəyliyə minnətdarlığını bildirir.

Bu gün Ayaz Vəfalının 80 yaşı tamam olur. Bilmirəm 80 il ömür üçün çoxdur, ya az? Bir onu bilirəm ki, illəri illərə calayıb uzun illər boyu necə gəldi yaşamaq böyük hünər deyil, həyatı həyat kimi ləyaqətlə, iddiasız yaşamaq, yaranın bəxş etdiyi istedadından bəhrələnmək yaratmaq, iz qoyub getmək hünərdir. Ayaz Vəfalı ikincilər sırasındadır.

Bu fərəhli günündə qələm dostuma möhkəm cansağlığı, gümrahlıq, yaradıcılığında yeni-yeni uğurlar diləyirəm.

O, İDDİASIZ VƏ TƏMƏNNASIZ YAŞAMAĞI BACARIRDI*

Vaxtın amansızcasına keçib getdiyi qısa zaman kəsiyində neçə-neçə dəyərli insanlar, o cümlədən də, mənə əziz olan, dostluq etdiyim akademiklər – Bəkir Nəbiyev, Tofiq Hacıyev, Xalq şairi Zəlimxan Yaqub, sevimli tələbəm, professor Zeydulla Ağayev, kərküklü alim Əta Tərzibaşı və qocaman ədəbiyyatşünas İmamverdi Əbilovu itirdik. Xalq qarşısında danılmaz xidmətləri olan bu şəxsiyyətlər haqqında vida sözü yazmaq mənim payıma düşüb. Bunun necə ağrılı-acılı olduğunu dost itirənlər yaxşı bilirlər.

Onlar adi adamlar deyil, bizə başucalığı gətirən, qürur və iftixar mənbəyimiz olan şəxsiyyətlərdir. Elə götürək, aprelin 9-da ili tamam olacaq İmamverdi müəllimi. Bölgələrdə ədəbi həyatın yaranmasında müstəsna xidmətləri olan İmamverdi müəllim bir nümunə məktəbi idi. O, Nefçalada yaşayır, orada yazıb-yaradırdı. Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rəhimov, Mir Cəlal Paşayev, İlyas Əfəndiyev, Bəkir Nəbiyev, Bəxtiyar Vahabzadə, Əliağa Kürçaylı, Əlövsət Quliyev, Qabil və başqaları ilə dostluq edirdi. Böyük yaradan ona elə qeyri-adi xasiyyət bəxş etmişdi ki, özündən yaşca çox kiçik olan yaradıcı adamlarla da dostluq edə bilirdi. Onun Anar, Elçin, Zəlimxan Yaqub və başqaları ilə dostluğuna yaxşı mənada həsəd aparmaq olardı. İmamverdi müəllimlə mən də dostluq edirdim. Tez-tez məktublaşardıq.

Dostluğumuz 1994-cü ildə Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyinə – İraqa avtobusla birgə gedib-gələndə daha da möhkəmləndi.

Sonralar bu böyük şəxsiyyətin 70, 75, 80 illik yubileylərində iştirak etdim. Demək olar ki, hər il may ayının 1-də onu zi-

*Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 8.04.2017.

yarət edirdim. Söhbətlərindən və avtoqrafla yazılmış dahi şəxsiyyətlərin əsərləri toplanmış kitabxanasından, tarixi şəxsiyyətlərlə çəkilmiş, səliqə ilə sahmana salınmış albomlardan, saralmış şəkillərə baxmaqdan doymaq olmurdu.

Deyirlər ki, insan qocalanda dəyişir, bəzən uşağa dönür. 2015-ci il may ayının 1-də (alimin ölümünə bir il qalmış) professor Şirindil Alışanovla İmamverdi müəllimi ziyarət etdik. Onun müdriqliyi, təfəkkürü, yaddaşı, ədəbiyyatımıza, insanlara olan məhəbbəti bizi heyran qoydu.

Dünyasını dəyişən dostlarından danışarkən kövrəldi. Xeyli susdu. Xəyal onu qanadları üstünə alıb əlçatmaz, ünyetməz görüşlərdə, məclislərdə onlarla birgə keçirdiyi xoşbəxt günlərə aparmışdı. Gah gülümsəyir, gah da qəm, qüssə, kədərə qərq olurdu.

İmamverdi müəllim həddən artıq sadə və ləyaqətli adam idi. İddiasız və təmənnəsiz yaşamağı bacarırdı. Yuxarıda bu müdrik və təmənnəsiz insanın halal süfrəsindən təam nuş edən, xalqın böyük hörmətini qazanan bəzi şəxsiyyətlərin adını çəkdim. Vəli Axundov, Kamran Hüseynov, Mustafa bəy Topçubaşov, Yusif Məmmədəliyev, Həsən Əliyev, Fərəməz Maqsudov və başqa görkəmli şəxsiyyətlər də onun ziyarətgaha çevrilmiş birmərtəbəli, indi də olduğu kimi qalan sadə evində olub, bəzisi, hətta bu evdə gecələyib də. Bu qədər böyük əlaqəsi olan İmamverdi müəllimin bircə kəlməsi bəs edərki ki, o adi evin yerində ikimərtəbəli saray ucaldılsın. Onda İmamverdi müəllim İmamverdi müəllim olmazdı. O ikimərtəbəli ev ziyarətgaha çevrilməzdi. İmamverdi müəllimin təmənnəsizliyini bilməsəydilər, onun sadə evinə gəlməz, halal süfrəsinə əl uzatmazdılar. Yaxşı bilirdilər ki, İmamverdi müəllim ləyaqətli adamdır. Ən böyük vətəndaş isə ləyaqət və vicandır. Həyatda hər şeyi qazanmaq və xərcləmək olar, qazanırsan xərcləmək üçün. Ləyaqət və vicdan da həyatda qazanılır. Lakin ömür boyu onun qədrini bilməli, xərcləməməlisən.

İmamverdi müəllim ömrü boyu qazandığı ləyaqət, hörmət və ehtiramı xərcləmədi. Bunun onun dünyasını dəyişdiyi gün şahidi oldum. Səhər saat 8 raddələrində prof. Şirindil Alışanov telefon açıb İmamverdi müəllimin vəfat etdiyini xəbər verdi. Saat 11-də artıq Neftçalada idik... İmamverdi müəllimi son mənzilə yola salmağa gələnlərin sayı-hesabı yox idi. Qonşu rayonların vəzifəli şəxsləri, ağsaqqallar, millət vəkilləri daxil olmaqla qəbiristanlığa getdik. Millət vəkili Arif Rəhimzadə və başqa neçə-neçə ağsaqqal, elm adamı çıxış edərək İmamverdi müəllimin ömür yolundan, elmindən, ağsaqqallığından, ləyaqətindən söz açdılar. Ürəyim qürurla doldu. Öz-özümə dedim ki, ləyaqətli adamı elə belə ləyaqətlə yola salarlar. Onu da dərk etdim ki, niyə Neftçala deyəndə İmamverdi müəllim, İmamverdi Əbilov deyəndə Neftçala göz önünə gəlirmiş. Sabah – aprelin 9-da böyük iman və inam sahibi İmamverdi müəllimin şəxsiyyət və sənət heyranları ilə birgə ziyarətinə gedəcək, pak ruhuna dualar oxuyacağım. Allah İmamverdi müəllimə rəhmət eləsin, qəbri nurla dolsun.

NƏSİMİNİN HƏYATINA DAİR BƏZİ MƏQAMLAR*

İki il aramsız olaraq üzərində işlədiyim Nəsiminin «İraq Divanı»nın çapından illər keçsə də (*Bakı, 1987, 334 səh.*), Azərbaycan ədəbi dili və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bəzi məqamlar qələbimə və beynimə rahatlıq vermir. Son zamanlar əldə edilən yeni materiallar tərəddüd və şübhələrimə son qoyacaq tutarlı faktlar olmaq baxımından inandırıcı görünür. S.Mümtazdan başlayaraq tədqiqatçılarımız göstərirlər ki, şair Nəsimi təxəllüsünü Nəsiminin təxəllüsü ilə həmahəng səslənsin deyə qəbul etmişdir. Lakin bu ehtimalı təsdiqləyən elə bir sübut yoxdur. Əksinə, şairin doğum yeri başqa fikir irəli sürməyə imkan verir. S.Mümtaz, akademik H.Araslı, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, fil.e.n. S.Şıxıyeva və əcnəbi nəsimişünaslar müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq şairin İraqda türkmənlər (azərbaycanlılar) yaşayan Kifri qəzasının Nəsim kəndində, Diyarbəkirdə (Türkiyə), Təbrizdə, Şirazda, Şamaxıda və ya Bakıda doğulduğundan söz açmışlar.

Bizə qalırsa, şairin Nəsim kəndində anadan olması və Nəsimi nisbəsini buradan götürməsi ehtimalı daha inandırıcıdır. Çünki keçmişdə (indinin özündə də) şairlərin anadan olduğu yeri nisbə kimi götürməsi dəbdə olub. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Arif Ərdəbili, Füzuli Bağdadi və b.

Nəsimişünas S.Şıxıyevanın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, Lətifi Qəstəmonlunun (Təzkireyi Lətifi, hicri 1314-cü il) əsərindən etibarən bir sıra təzkirə və araşdırmalarda Nəsiminin Bağdad yaxınlığında Nəsim kəndindən olması fikri qətiyyətlə irəli sürülmüşdür. Həqiqətən də, görkəmli iraqlı alim Abbas Əzza-

* Bax: Nəsimi – 600. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. III Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı, 2017, s.52-55.

vi, İraq-türkman alimləri İbrahim Daquqi, Ə.Bəndəroğlu, türk alimləri K.Kürçüoğlu, H.Qınalızadə, Nəsiminin fars divanının tədqiqatçısı Y.Pəndari və başqaları şairin İraq türkmanlarından olduğunu göstərmişlər.

Şairin İraqda – Nəsim kəndində anadan olduğunu söyləsək də, onun valideynlərinin İraqa Təbrizdən köçməsinə, sonralar şairin Şamaxıya gəlməsinə və orada yaşamasına da istisna etmirik. Əksinə, bunu ehtimal etməyə imkan verən faktlar da mövcuddur. Əbülqazi Bahadır xan yazır ki, Salur Qazan xanın hakimiyyəti dövründə (1295-1304) paytaxtı Təbriz olan Elxanilər dövləti güclənmişdi. Lakin Şahməliyin darmadağın edildiyi vaxt Dinli bəyin başçılığı ilə Salur eli İraqa yollandı; onlar orada çox illər yaşayanlardan sonra, onların arasında Oğurcuk adlı bir alicənab igid peyda oldu... O zamanlar İraqda köçəri xalq – Bayandur eli vardı.*

Oğurcuk alp Bayandur bəyin buyruğuna baxmadı. Bayandur bəy Oğurciyə qarşı qəzəbləndi. Oğurciyin bayandurlarla döyüşməyə gücü yox idi. Min evlik eli ilə o, İraqdan qaçdı və Şamaxıya gəldi; doqquz yüz ev salurlu, yüz ev – qarqınlı idi. O, orada yerləşmək istədi.**

Nəsimi zəngin irs qoyub getmişdir. Onun Azərbaycan və fars dillərində divanları vardır. Elm aləminə onun ərəbcə şeirləri də məlumdur.

Həsənoğludan az sonra yazıb-yaradan, Qazi Bürhanəddinin (1344-1398) müasiri, heyrətətamiz poeziyası ilə dövründən çox yüksəkdə duran şair Nəsimidir. Azərbaycan dilində fəlsəfi qəzəlin banisi, aşiq yaradıcılığının «Əlif lam və tərs əlifba», «Deyişmə», «Bağlama», «Qıfılənd» kimi janrlarının çiçəklənməsinə təkan verən, ədəbi-bədii kamilliyinə görə özündən sonra-

* Şah İsmayıl oğlu Təhmasibə vəsiyyət eləyəndə qeyd etmişdi ki, səfəvilər Bayandurların və Ağqoyunluların birbaşa varisləridirlər (bax: Yunus Oğuz. «Təhmasib şah». Bakı, 2009, s.62).

** Əbülqazi Bahadır xan. Şəcərəi-Tərakimə (Türkmənlərin soy kitabı). Rus dilindən tərcümə edən İ.M.Osmanlı. Bakı, 2002, s.96-99.

kı bir çox şairlərə örnək olan Nəsimi poeziyasının belə füsunkar yaranmasına qədər anadilli poeziyamız, şübhəsiz, bir təkamül yolu keçməli idi.

Söhbət açmaq istədiyimiz əsas məqamlardan biri də Nəsiminin edamı ilə bağlıdır.

Demək lazımdır ki, Orta əsrlərdə açıq fikirli adamları dini ittihamlarla məhv etmək geniş yayılmışdı. Avropada inkvizisiya daha amansız idi. Məlum olduğu kimi, XIII əsrin əvvəllərindən öz düşmənləri ilə mübarizə aparmaq üçün katolik kilsəsi məhkəmə-polis təşkilatı yaratmışdı. İnsanları diri-diri tonqalda yandırmaq, dar ağacından asmaq, başlarını bədənlərindən ayırmaq adi hal almışdı. Din xadimlərinə, dövlətin siyasətinə qarşı çıxanları ölüm gözləyirdi. Bu, İslam aləmində də belə idi. Bu baxımdan, dövrləri ilə müxalifətdə olan şairlərin, o cümlədən də «ağalar və qullar dünyası»nın əksliklərini bədii sözün qüdrəti ilə aşkarlayan, məslək mücahidi Nəsiminin aqibəti, qismət payı işgəncəli ölüm olmuşdur.

Lakin elə buradaca qeyd edək ki, Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulması fikri həqiqətdən uzaqdır. Nəsiminin müasiri İbn Həcər Əsqəlani (1372-1449) «Ənba əl-ğumr biənba əl-ümr» əsərində yazmışdır: «Onun başını kəsib dərisini soydular və cəsədini çarmıxa çəkдилər» (sitat akad. Ziya Bünyadovun «Nəsiminin məhkəməsi və qətli» məqaləsindən götürülmüşdür). İbn Həcər əl-Əsqəlaniyə sonra yaşayan Şəmsəddin Səxavi (1427-1497) və İbn əl-Həmbəli də eyni fikirdə olmuşlar.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi üzərində tədqiqat apararkən qəribə bir mənzərənin şahidi olduq. Divan nüsxəsində yer alan şeirlərin üçdə bir hissəsindən çoxu Yaradanın, İslam dininin, peyğəmbərimizin və başqa müqəddəslərin tərənnümünə həsr olunub.

Nəsiminin poetik hünərinin əsasında şairin Allaha və onun qüdrətinə misilsiz, səmimi iman və inamı durur. Onun təfəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran bir iman, Allaha nəhayətsiz və şəriksiz sevgidir. Allaha sevgisi Nəsimi üçün hər şeydir.

Bu isə şairin ölümünə fitva verilməsinin mahiyyətini xeyli asanlaşdırır. «Nəsiminin din əleyhinə şeirlərinə və dini əqidəsinə görə təqsirli bilib edam etmişlər» – fikrini alt-üst edir.

Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasir və başqaları Nəsiminin edamı ilə bağlı müəyyən faktlar üzə çıxarmışlar. O dövrün ərəb tarixçilərinin Nəsiminin məhkəməsinə dair diqqətəlayiq qeydləri vardır. Ərəb tarixçisi Məhəmməd Rağıb Mahmud bin Haşim ət-Təbbah göstərir ki, bəzi ağılsızlar Nəsimini dönük, zindiq və mülhid adlandırırdılar. Onları kimsə yoldan çıxarmışdı.

Bu, bir həqiqətdir ki, o vaxt azad fikirli adamları xalqın gözündən salmaq və öz istəklərinə nail olmaq üçün kafir, dönük damğası ilə damğalamaq ən münasib vasitə olub. Hadisələrin gedişi göstərir ki, Nəsimini də bu yolla aradan götürmək qərara alınmış. Şairin məhkəməsi Hələbin şeyxi, naibi və qazılar qazısının və rəsmi qəbul olunmuş məzhəblərin (hənəfilik, malikilik, şafilik, hənəbəlilik) dördünün də nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilib. İttiham ilə hənəfilərin qazılar qazısı İbn əş-Şənqaşi çıxış edib. Hələbin naibi Yəşbək üzünü Nəsimiyə tutaraq: «Deyilənləri inkar edə bilməsən, səni öldürəcəm» – deyir.

Bu sözləri eşitcək İbn əş-Şənqaşi Yəşbəkin məkrli niyyətini anlayır və ittihamdan imtina edir.

Hənəbəlilər şeyxi Şinabəddin ibn Hilal məhkəmənin pozulduğunu görərək malikilərin qazısı Fətxəddindən yuxarı başa keçir, Nəsiminin öldürülməsi barədə yazılı fitva verir və Nəsiminin tövbəsinin qəbul olunmayacağını qeyd edir. Nəsimi «kəlməyi-şəhadət» alıb deyilənləri rədd edir. Məclisdə əyləşən din xadimləri qazı və alimlər fitva ilə tanış olduqdan sonra onun əsassız olduğunu və güman ki, şairin bənzərsiz dini şeirlərini nəzərə alaraq fitvanı qəbul etməyiblər. Qazılar qazısı Fətxəddin Şihabəddinə deyib: «Qazı və üləmələr sənidlə razı olmadığı halda, mən sənə sözünlə durub ona necə ölüm kəsə bilərəm?»*

* **Ziya Bünyadov.** Nəsiminin məhkəməsi və qətl. Bax: «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 19 sentyabr 1980.

Vəziyyətin başqa məcraya döndüyünü görən Hələb canişini Yəşbək tez sözə qarışıb: «Sultan nəticəni ona bildirməyi, Nəsimi haqqında veriləcək göstərişi gözləməyi əmr etdi».*

Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasirin göstərdiyi kimi, Şeyx Kamil əl-İzzinin Hələbin tarixindən bəhs edən çox böyük həcmli «Nəhr əz-zəhəb» («Qızıl çayı») əsərində də Nəsiminin həyatı və məhkəməsi barədə qiymətli məlumat vardır. Əsərin III cildində oxumaq olar: «Əmir Yəşbək hər dörd məzhəbin qazılarından tələb etmişdi ki, Nəsimini ölümə məhkum etsinlər. Baş qazı: «Nəsimi Əmirin istəyinə əsasən mühakimə olunur» – desə də, qazılar və üləmalar şairin küfrdə təqsirləndirilməsi barədə qərara gələ bilməyiblər».**

* * *

Məclis dağılıb. Misirdən – Sultan Müəyyəddən cavab gələndə qədər şairi zindənda saxlayıblar.

Çox keçmir ki, sultan Müəyyəddən əmr gəlir. Əmrə əsasən, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, şairin başını kəsib dərisini soyaraq cəsədini çarmıxa çəkirlər. Əmrdə xüsusi vurğulanırdı: «Carçı car çəksin. Hələbdə yeddi gün göstərilsin. Sonra da əl-ayağı kəsilsin, bir parçası Zülqədər oğlu Əlibəyə, qardaşı Nəsirəddin və Osman Qarayölkə göndərilsin; çünki Nəsimi onların inanclarını (etiqaqlarını) pozmuşdur (yoldan azdırmışdır – *Q.P.*). Bunun üzərinə Nəsimi öldürülür»***

Guya onları Nəsimi yoldan çıxarmışdı. Həqiqət naminə deməli ki, Nəsimi Ağqoyunlu və Qaraqoyunluların yeritdiyi siyasəti dəstəkləyirdi. Sultan Müəyyəd isə Nəsiminin xalq arasında böyük nüfuza malik olmasından xəbərdar idi. Yaxşı bi-

* Ə.Səfərlı, X.Yusifov. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s.193.

** Bəkir ən-Nasir. İmadəddin Nəsimi. «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987, s.170.

*** Ə.Səfərlı, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s.193.

lirdi ki, Hələbdə hürufiyyə məzhəbinin şeyxi kimi Nəsiminin sərəncamları yerinə yetirilir.

Ərəb tarixçisi Abbas Əzzavi «Tarix-İraq beynə ixtilaleyn» (*Bağdad, 1973*) əsərində Nəsiminin şəxsiyyəti, fikir tarixində yeri və s. ilə bağlı yazmışdır: «Nəsiminin təhlükəsi artmışdı, səsi ucalmış, ona uyanlar çoxalmışdı. Təriqətinin genişlənməsi qorxusu aləmi bürümüşdü. Şairlik gücü ilə təbliğat aparması, mühakimə olunmasına yol açmışdı. Aşqın və daşqın sözləri ilə islam etiqadını cığırından çıxardığı anlaşılırdı... Gözəl bədii üslubu ilə dinləyiciləri sarsıdırdı. O, yaman cəsur bir şair idi».*

Sultan Müəyyəd, güman ki, Türkiyənin lap sərhədində olan Hələbdə Nəsiminin türkmanları (o vaxt Şamla Hələb arasında Qara Türkman xanlığı vardı – *Q.P.*) ona qarşı qaldıracağından çəkinib. Onun Nəsimini aradan götürməyə rəvac verməsi, bəlkə də, bu xofla bağlı olmuşdur. Lakin Sultan Müəyyədin əmrindən göründüyü kimi, Nəsimi dinə qarşı təqsirli bilinərək öldürülməyib. Sultan Müəyyəd Hələb şeyxi, qazılar və din xadimlərinin rəyini qulaqardına vura bilməzdi. Onlar Nəsimini dinə qarşı çıxmaqda təqsirli bilməmişdilər. Belə olan halda, Sultan Müəyyəd əsl həqiqəti açmalı olmuşdu. Onu Əlibəyi, qardaşı Nəsirəddini, Osman Qarayölükü yoldan çıxarmaqda, osmanlılarla onların arasında düşmənçilik toxumu səpməkdə təqsirli bilərək edamına göstəriş vermişdi.

Nəsimi dini əqidəsinə görə edam edilsəydi, İslamın ilk illərindən üzərində bərqərar olduğu dayaqlarından birində – Suriyada məsciddə dəfn olunmazdı. Burada Nəsimiyə məqbərə tikilməzdi. Türbəsi hələ orta əsrlərdən ziyarətgaha çevrilməzdi. Bəkir ən-Nasirin göstərdiyi kimi, divarlarda Nəsimi sənətini əks etdirən Azərbaycan və ərəb dillərində kitabələr və şeirlər yazılmış lövhələr asılmazdı. Həmin lövhələrin birinin üzərində aşağıdakıları yazmağa cürət etməzdilər:

* Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifov. Ədəbiyyat. IX sinif üçün dərslik. Bakı, 1979, s.159.

*Əgər qəlbində sıxıntı hiss etsən,
Onu Nəsiminin nəfəsi ilə müalicə et.
Və orda, içərisində Nəsiminin sirləri olan
Şərəfli (yerin) mənzərəsini müşahidə et.**

Yada salsaq ki, XIX əsrin ikinci yarısında böyük mütəfəkkir M.F.Axundov ərəb əlifbasından latın qrafikasına keçilməsinə cəhd göstərdiyinə görə dünyasını dəyişdikdən sonra qəbrinə dəfələrlə təcvüz edilmişdi, nəşinin müsəlman qəbiristanlığından çıxarılmasına çalışmışdılar, məsələyə tam aydınlıq gələr.

Nəsiminin Hələbdə adına küçə qoyulması, hələ XVII əsrdə Hələbi ziyarət edən türk səyyah-alimi Övliya Çələbinin onu Şeyx Nəsimi adlandırması, Hələbdə Nəsimi təkyəsinin olmasından söz açması, təkyənin bu günə qədər mövcud olması, Xalq şairi Rəsul Rzanın Hələbdə onun Divan nüsxəsini üzə çıxarması, Nəsiminin soykökünün – şəcərəsinin Hələbdə zəmanəmizə qədər davam etməsi çox mətləblərdən söz açır, şairin mühiti, həyat və yaradıcılığına yeni dəyərlər prizmasından baxmaq zərurətini ortaya qoyur.

Burada kimin nə qədər iş görəcəyi fərq etməz. Nəsimi elə bir zirvə, elə bir möhtəşəm abidədir ki, Rəsul Rza demiş, onun daha gözəl, daha dəqiq, uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdir-lə yad edilməlidir.

* **Bəkir ən-Nəsir.** İmadəddin Nəsimi. «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987, s.169-170.

DÖZMƏK OLMUR AYRILIĞA*

Şair Rasim Kərimlinin ölümündən xeyli keçsə də unudulmur. Sözlərinə yazılmış «Səndən savayı», «Biləydim kaş», «Bir qız bir oğlanındır», «Sənsiz», «Min yaşasın», «Axtarıram səni», «Qurban olum», «Deyişmə» kimi bir çox mahnıları el şənliklərində, toylarda, hətta muğam müsabiqələrində oxunur. Həmin nəğmələri oxuyanlar arasında Xalq artistləri Əlibala Məmmədov və Asif Babayev, Teymur Mustafayev, Nazpəri Dostəliyeva, Zümrüd Məmmədova, Təhmiraz, dünyasını dəyişmiş Mayis Salmanov, Mayis Məmmədov və bir çox başqaları vardır.

Cəmi beş yaş fərqlə bir kənddə – Tovuz rayonunun Düzqırxılı kəndində boya-başa çatdığımız şairin yoxluğunu ürək ağrısı ilə xatırlayıram. Rasim yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir dövrdə dünyasını dəyişdi.

Şairin «Dostluq ilk sözümdür» (1969), «Şəfqət bulağım» (1975), «Dünya mərdlər dünyası» (1979), «Biləydim kaş» (1983), «İntizarda qoyma məni» (1991) və s. kitablarını vərəqlədikcə ayrılığın nə olduğunu dərinlən dərk etmədiyimiz illər göz önünə gəlir.

Rasim Kərimli xalq ruhunda yazan, xalqın qəlbinə yol tapan, sevilən şairlərdən idi. Hələ orta məktəbdə oxuyarkən şeir yazırdı. Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində oxuyarkən artıq respublika mətbuatında çap olunurdu. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin üç dəfə Respublika Üzümçülərinin zona müşavirəsini keçirdiyi Düzqırxılı kəndindən görkəmli alimlər, Sosialist Əməyi Qəhrəmanları, ictimai xadimlər, millət vəkili çıxıb. Lakin o, bu kənddən çıxan və xalq tərəfindən etiraf edilən, Yazıçılar Birliyinə üzv seçilən yeganə şairdir. Yeri gəlmişkən, Birliyə hər ikimiz 1989-cu ildə seçilmişdik. Neçə-neçə kitabı çıxan, xalq arasında sevilən şairin Birliyə vaxtında üzv

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 29.04.2017.

olmasını mümkünsüz edən, onun sovet quruluşunu, sovet həyat tərzini satirik şeirlərində açıq-aşkar tənqid etməsi olmuşdu.

Rasimin yaradıcılığı Vaqif, Səməd Vurğun, Osman Sarıvəlli, Hüseyn Arif ruhu, folklor və aşıq yaradıcılığı ilə qaynayıb-qarışır. Bu, təsadüfi deyildir.

Uşaqlıqdan qonşuları Aşıq Nağının yanında (Azərbaycan radiosunda qızıl fondada saxlanılan «Yarın bağçasında üç gül açıbdır» mahnısı onun ifasında lentə alınıb) aşıq havalarını və el şairlərinin şeirlərini əzbər öyrənməsi onun gələcək yaradıcılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmişdi. Bu təsir o qədər güclü olmuşdür ki, həyatı boyu saz-söz adamlarının cazibəsindən kənara çıxıb bilməmişdir. Keçən əsrin ortalarında aşıqlar şəhərə müəyyən münasibətlə gəlirdilər. Və mütləq səhər-səhər qatardan düşəndə Rasim Kərimlinin evinə gələrdilər. Təkcə ona görə yox ki, şair dəmiryol vağzalının lap yaxınlığında, indiki Süleyman Rəhimov küçəsində yaşayırdı. Bir də ona görə ki, Rasimlə dostluq edirdilər. Ona baş çəkənlər arasında ürək və yaradıcılıq dostları Hüseyn Saraçlı, Əmrah, Kamandar, Mikayıl Azaflı, Əkbər, İmran, Xanlar, Əlixan, Əli kimi xalq arasında şöhrət tapmış aşıqlar vardı.

Şairin həyat yoldaşı Zəminə xanımın obrazlı şəkildə dediyi kimi, evləri hələ o vaxtlar mövcud olmayan Aşıqlar Birliyinin filialı idi (Aşıqlar Birliyi sonralar 1982-ci ildə yaranmışdı).

Tənqidçi Bəsti Əlibəyli təsadüfi yazır: «Ötən əsrin 50-ci illərində poeziyamıza üç tovuzlu şair gəldi: Rasim Kərimli, Məstətan Günər və Məmməd İsmayıl...

Zəngin ənənələri olan Tovuz aşıq məktəbinin təsirindən çıxıb bilməyən Rasim Kərimli xanəndələrin, aşıqların oxuduğu bir çox mahnıların şeirlərinin müəllifi kimi populyarlaşdı. Eldən gəldi – elə qarışdı».

Şairin yaradıcılıq diapazonu geniş idi. Bunu onun ölümündən sonra şair Bağman Babanın tərtib etdiyi, mənim redaktorluğum və geniş önsözümü, millət vəkili Qənirə Paşayevanın maddi dəstə

təyi ilə çap olunan «Dözmək olmur ayrılığa» («Nurlan», 2009, 448 səh.) kitabından da görmək olur. Şairin poetik irsini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: «Gəraylılar», «Qoşmalar», «Satirik şeirlər», «Təmsillər», «İthaflar», «Dördlüklər», «Nəzirələr», «Bayatılar». Bundan başqa, şairin Aşıq Ədalətə həsr etdiyi «Elə çaldın» və görkəmli kaman ustası Həbil Əliyevə ithaf etdiyi «Kaman dindi» lirik poemaları vardır. Şair, eləcə də İ.Nəsimi, M.Füzuli, M.Ə.Sabir, Səməd Vurğun, Rübabə Muradova, Zeynəb Xanlarova, tarzən Ramiz Quliyev, professorlardan Qoşqar Əhmədov, Həbib Şirinov, Bəşir Əhmədov, Camal Mustafayev və başqalarına şeirlər həsr etmişdir.

Şairin poeziyası istər lirik olsun, istər satirik, istərsə də ictimai-siyasi, fəlsəfi olsun, aydın və qəlbəyatandır.

Rasim Kərimli poeziyasına məqalələr həsr etdiyimdən, yaradıcılığını təhlil süzgəcindən keçirdiyimdən, burada əsasən satirik şeirlərinə daha çox yer verməklə bəzi şeirlərini oxuculara təqdim etməklə kifayətlənirəm. Qoy poeziyasevərlər onları özləri qiymətləndirsinlər.

QAR YAĞIR

*Sevinclə gözlərməmiş qarı babalar,
Demişlər: «Əkinin yorğanıdır qar».
Hər nemət gözəldir, öz ölçüsü var,
Balı da çox yesən yandırıb-yaxır,
Arana qar yağır, dağa qar yağır.*

*Bildirir aləmə qış öz dadını,
Sulara buzlarla yazır adını.
Kürklülər dördnala çapır atını,
Kürksüzlər qəlbində ildırım çaxır,
Arana qar yağır, dağa qar yağır.*

*Piylənmək gör necə haraya çatır,
Ayılar dünyadan bixəbər yatır.
Alçacıq yuvalar qar altda batır,
Dərd varmı yuvasız qalmaqdan ağır?
Arana qar yağır, dağa qar yağır.*

*Vermir heç bir ara elə ələyir,
Kövrək budaqları yamanca əyir.
Tikan da ağ geyir, gül də ağ geyir,
Hər yerə, hər şeyə bir gözlə baxır,
Arana qar yağır, dağa qar yağır.*

EVİN ÇIRAĞI

Bu şeir qadınlara həsr olunub

*Evə qayıdanda hər axşam çağı,
Elə ki görürəm işığım yanır.
Bilirəm evdədir evin çırağı,
Gözüm də, könlüm də nura boyanır.*

*İşıq gəlməyəndə pəncərələrdən,
Qəlbimdə parlayan işıq da sönür.
Evə yaxınlaşmaq istəmirəm mən,
Hər yan gözlərimdə zülmətə dönür.*

*Heç əskik olmasın evin çırağı,
O, qəlbə dayaqdır, o, ömrə keşik.
Çəkmişəm qəhrini çıraqsızlığın,
Çıraqsız olmasın bir ev, bir eşik.*

SƏNDƏN SAVAYI

*Məftunu olmayıb könüm heç kəsin,
Ay xumar baxışlım, səndən savayı.
Sığındım eşqinə bir pay görmədim,
Dumandan savayı, çəndən savayı.*

*Qaytar eşq havası çalan günləri,
Ağlımı başımdan alan günləri.
Ömürdən saymıram qalan günləri,
Oduna yandığım gündən savayı.*

*Hanı sədasına uçduğum o səs,
Dərdə düşməyənlər dərdimi bilməz.
Tərk etdin Rasimi, demədinmi bəs,
Yoxdur bir kimsəsi məndən savayı?*

NƏ FAYDA

*Elinə, gününə yanmayan bir kəs
Tutaq ki, sultandı, xandı, nə fayda?
Gənclikdə özünü xar eyləyənlər
Çallaşan vaxtında qandı, nə fayda?*

*Yeri ayırıcadır dünya üzündə,
Qəlbi xainin də, könlü düzün də.
Hamının əksi var elin gözündə,
Alçaqlar adını dandı, nə fayda?*

*Rasiməm dar gündə insana dayaq,
İnamın yoxdursa, imtahan et, bax.
Zülmət gecələrdə yanmayan çıraq
Günəşli günlərdə yandı, nə fayda?*

OLMUR

*Çağlamaq eşqiylə coşur ürəyim,
Hər yanı bənd alıb çağlamaq olmur.
Qeyrətsiz deyirlər ağlayan kəsə,
Dərd deşir sinəmi ağlamaq olmur.*

*Alçaqlar ucalıb, ucalar enib,
Məhəbbət məhv olub, sədaqət sönüb.
Hamı ac aslana, ac qurda dönüb,
Heç kimə etibar bağlamaq olmur.*

*Qanqaldan qiymətsiz olub qızılgül,
Sərçənin əlinə su tökür bülbül.
Bu dərddən od tutub alışır könül,
Haqsız haqq ilə dağlamaq olmur.*

*Köpəklər qurdlarla aşnalıq qatıb,
Sürünü dəyərdə-dəyməzə satıb.
Tülkülər, çaqqallar o qədər artıb,
Bir toyuq, bir cücə saxlamaq olmur.*

*Rasim, öz piltəsi əridər şamı,
Saxlasa qabığı saxlar badamı.
Qanmazlar bir kökə salır adamı,
Əllicə yaşı da haqlamaq olmur.*

VERİLMƏDİ

*Yetirin ərzimi naşı təbibə,
Deyin ki, dərmanım düz verilmədi.
Sərraflar əlindən düşməyən zərə
Misgər bazarında üz verilmədi.*

*İstəsən qəlbinə nur ələsin dağ,
Zirvəyə qartalın gözləriylə bax.
Günəşin nurunu sevməz yapalaq,
Bayquşa əzəldən göz verilmədi.*

*Rasim, tək olanda hünər də laldı,
Yalqızın taleyi gümana qaldı.
Qarğa qarıldadı, mükafat aldı,
Biçarə bülbülə söz verilmədi...*

**TALEYİMDƏ MÜSTƏSNA ROL OYNAYAN
İKİ ŞƏXSİYYƏTDƏN BİRİ***

Dillər İnstitutunun İngilis-Azərbaycan dilləri fakültəsində oxuyurdum.

Rus və ingilis dillərini yaxşı bilən tələbələri seçib bir il sonra xaricdə tərcüməçi işləməyə göndərəcəkdilər. Biz üç tələbə dost İndoneziyanı seçmişdik. Bir gün M.F.Axundov adına Milli kitabxanamızda oturub İndoneziyanın tarixi, mədəniyyəti və adət-ənənələrinə dair materiallarla tanış olurdum. Kitabxanada hamı Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə və Qasım Qasımzadənin İraqa səfərindən və Rəsul Rzanın «Azərbaycan jurnalı»nda çıxan «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsindən danışırdı. Məqaləni oxudum və ilk dəfə İraqda dili dilimizdən olan «türkman» adlandırılan azərbaycanlıların yaşadığını, xoyratlarının bayatılarımızdan fərqlənmədiyini öyrəndim. Füzuli möhnətini duydum. Nazirliyə qaçaraq ısrarla xahiş etdim ki, mənə İraq Respublikasına göndərsinlər. Bəxt üzümə güldü, mənə İraqa göndərdilər.

Əgər Rəsul Rzanın «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsini oxumasaydım, tələbə dostlarım Qəzənfər Məmmədov və mərhum Zöhrab Əliyev kimi İndoneziyaya gedəcəkdim. Altı aydan sonra orada çevriliş baş verəndə onlar kimi kor-peşman vətənə qayıdacaqdım. Mən isə vətənə altı ildən sonra kərküklülərin zəngin ləhcə və folklor xəzinəsilə döndüm.

Şairi ilk dəfə gördüyümü xoş məramla xatırlayıram. Elmə, biliyə, ədəbiyyata böyük maraq göstərilən XX əsrin ikinci yarısının 60-cı ili idi. İnstitutumuzda görkəmli ədibimiz Süleyman Rəhimovun 60 illik yubileyi təntənə ilə keçirilirdi. Tələbələr adından çıxış etmək mənə həvalə olunmuşdu. «Saçlı» romanının ilk

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti» və «525-ci qəzet», 13.05.2017.

çap tarixi üstündə Nəbi Xəzri ilə mübahisəm düşdü. Mən romanın ilk çapının 1944-cü ildə, Nəbi Xəzri isə 1948-ci ildə işiq üzü gördüyünü deyirdi. İndiki kimi yadımdadır, Süleyman müəllim dedi ki, «Nəbi, sənin Moskvada, Leninqradda başın oxumağa qarışmışdı. O balam düz deyir». Qalib kimi qürreləndim. Rəsul Rza «Bu oğlandan nəsə çıxacaq» deyəndə zalda xeyriməmi, ziyanıمامı olduğunu anlamadığım gülüş səsləri ucaldı. Qismətə bax ki, taleyimdə müstəsna rol oynayan, XX əsr poeziyamızın zirvələrindən biri Rəsul Rzanın, bəlkə də, şair fəhmi ilə dediyi «Bu oğlandan nəsə çıxacaq» sözlərindən cəmisi səkkiz il sonra – 1968-ci ildə həyatımda 2-ci əlamətdar hadisə baş verdi. O da Rəsul Rza ilə bağlı idi. Xalq şairi ilə birgə hazırladığımız, Azərbaycanda və İraqda hadisəyə çevrilən «Kərkük bayatıları» kitabını «Azərnəşr» şairin önsözü ilə və böyük tirajla çap etdi.

Dünya şöhrətli şairin ədəbiyyat aləmində heç bir xidməti olmayan, tanınmayan bir gəncin adının kitabda öz adı ilə qoşa getməsinə razılıq verməsi, böyük şair ürəyinin sayəsində gənclərə göstərilən qayğının, inamin, onları ruhlandırmaq arzusunun nəticəsi imiş.

Buna görə şairə ömrüm boyu borclu olduğumu bir an belə unutmuram.

Görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayevin Rəsul Rza haqqında müdrik kəlamını yaşa dolduqca daha yaxşı başa düşmək olur: «Gənclərlə qaynayıb-qarışan, onların poetik nailiyyətlərini öz nailiyyəti hesab edən sənətkarlar heç vaxt qocalmırlar. Bunun üçün böyük şair ürəyi lazımdır. Rəsul Rza belə bir insan idi».

Rəsul Rza ilə məni yaxınlaşdıran «əfsanə və bayatıda, əsətir və dastanda əbədiləşən, canlı yaddaşa çevrilən, heç kəsin soyunu, əslini, zatını unutmağa qoymayan, onu parçalanmaqdan xilas edən, şüurda, düşüncədə, mənəviyyatda xalqın bütövlüyünü təmin edən folklor» olmuşdur.

Maraqlıdır ki, Kərkük xoyratları şairə o qədər güclü təsir etmişdi ki, Azərbaycanda «Sərbəst şeir məktəbi»nin banisi Rəsul Rza ömrünün sonuna qədər onların cazibəsindən çıxıbilməmiş, 1961-1964-cü illərdə «Aşırıq Yanıqlı bayatıları»nı, ölümünə bir il qalmış, 1980-ci ildə «Yaralı Kərkükün bugünlü xoyrat və maniləri» silsiləsini yazmışdır. Yaradıcılığının daha da parlacağı, məşhur «Rənglər» silsiləsini yazdığı bir dövrdə, şairin bayatı formasına müraciəti bir daha təsdiq edir ki, ənənə Rəsul Rza kimi sənətkarlar üçün təməldir. Büdrəməmək, yıxılmamaq üçün söykənəcəkdir, arxadır.

Bunu nəzərə alaraq, 2007-ci ildə şairin xoyrat və manilərini, eləcə də kərküklü qıza həsr etdiyi «Ağlama, gözəl, ağlama» şeirindən götürdüyümüz «Ağlayan çox, gülən hanı?» adı altında şeirlərini mərhum Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə geniş önsözlə Kərkükdə çap etdirdik. Kitab türkman ellərində əl-əl gəzdi.

Şairin «Ağlama, gözəl, ağlama!» şeiri İraq-türkman ellərinin başına gələn bəladan, faciədən söz açır. Şeiri ixtisarla oxuculara təqdim edirik:

*Hicran dərdi yaman olur,
Yollar çiskin, duman olur.
Hər dərdə bir güman olur;
Ağlama, gözəl, ağlama!*

*Kərkük üstü duman oldu,
Abad evlər viran oldu.
Aydın hava boran oldu,
Ağlama, gözəl, ağlama!*

*Göy üzündə şimşək çaxdı,
Ərbildən od-alov qalxdı.
Kimlər yazdı belə baxtı –
Ağlama, gözəl, ağlama!*

*Yandı Dədə Gur-gur, Mosul.
Oda girdi bütün sağ-sol.
Qurban getdi neçə oğul,
Ağlama, gözəl, ağlama!*

*Ağlayan çox, gülən hanı?
Göz yaşını silən hanı?
Matəm tutub bu dünyanı
Ağlama, gözəl, ağlama!*

Rəsul Rzanın şair fəhmi ilə yazdığı xoyratlar və manilər sanki İraqın bu günündən bəhs edir:

*Kərkükün baş qalası,
Divarı daş qalası.
Ölü ana yanında
Tökür qan-yaş balası.*

*Bağdaddan karvan gəlir,
Dərdli, pərişan gəlir.
Kimlər qurban kəsilib,
Sularım al-qan gəlir.*

*Bağdad qızıl, gümüşdü,
Bağdada yangın düşdü.
Belə qara günləri
Bağdad haçan görmüşdü?!*

*Atlarım;
İlxı-ılxı atlarım.
Bir çətin günə düşdüm,
Ağladı xoyratlarım.*

*Ərbilə;
Yanğın düşdü Ərbilə;
Höcəti kəsmək olmaz
Dava-dalaş, hər b ilə.*

Ustadın bu xoyratlarından da görüldüyü kimi, bayatını vaxtı keçmiş janr hesab edənlər yanılırlar. Xalq yaradıcılığının ən qədim və ən geniş yayılan, lirik növün bədii cəhətdən ən kamil janrı xoyrat və bayatılarda yeni dövrün fikrini ifadə etmək münasib forma olur. Ölməz sənət əsərləri səviyyəsinə yüksələn, xalqın dünənini, bu gününü, həyat tərzini, adət-ənənəsini əks etdirən əvəzsiz xəzinəyə çevrilən Kərkük xoyrat və maniləri Rəsul Rzada sözlə ifadə edilməz sonsuz məhəbbət oyatmışdı. Bunu vaxtilə SSRİ-də türkdilli xalqların oyanışına böyük təkan verən görkəmli türk şairi Nazim Hikmətin sözlərindən də bilmək olur:

«Ötən il Rəsul Rza İraqa getmişdi (1959-cu il). Qayıdanda əlində bir kitab gördüm. Elə bil şair əlində öz ürəyini aparırdı. Azərbaycancaya çox, lap çox yaxın olan bu şeirlər İraqda yaşayan türklərin xoyratları idi».

Burada söhbət kərküklü folklorşünas Əta Tərzibaşının «Kərkük xoyratları və maniləri» kitabından gedir. O kitab ki, İraqda, Türkiyədə və Azərbaycanda dönə-dönə çap olunub və çoxları bu nadir incini əlinə alanda Nazim Hikmətin təbirincə desək, sanki əlində ürəyini aparır.

Yaşlı nəsil yaxşı bilir ki, 1968-ci ildə «Kərkük bayatıları» Bakıda çap olunanda elə belə də olmuşdu, eləcə də şairin «Uzaq ellərin yaxın töhfələri» məqaləsi. Poetik sözün əsl nümunəsi olan bu sanballı elmi-publisistik məqalə həm İraqda, həm də Azərbaycanda böyük hadisə kimi qarşılandı və dönə-dönə çap olundu.

Rəsul Rzanın xalq qarşısında xidmətləri ölçüyəgəlməzdir. Onun ən böyük xidmətlərindən biri də Suriyanın Hələb şəhərində, 1968-ci ildə Nəsiminin qəbrini üzə çıxarması olmuşdur.

Taleyə bax ki, düz qırx il sonra – 2008-ci ildə Nəsiminin 600 illik yubileyində akademik Bəkir Nəbiyev, professor Teymur Kərimli və nəsimişünas Səadət Şıxıyeva Hələb şəhərində məruzələrlə çıxış etdik. Mən məruzəmdə Nəsimi ilə bağlı Rəsul Rzanın fəaliyyətindən bəhs etdim. Nəsiminin qəbrini ziyarət edəndə hər iki ölməz şairin ruhuna dualar oxuduq.

Sevinirəm ki, hər iki şair haqqında az-çox xidmət göstərmişəm. «Nəsimi. İraq divanı» («Yazıçı», 1987, 336 s.) və «Nəsimi haqqında araşdırmalar» («Qarabağ», 2010, 168 s.) kitablarım çıxıb. Rəsul Rzanın yaradıcılığına məqalələr həsr etmişəm. Şairin Kərkükdə Ə.Bəndəroğlu ilə birgə «Ağlayan çox, gülən hanı?» adlı 180 səhifəlik kitabını buraxmışam.

Rəsul müəllimlə bağlı bir məsələni də oxucuların nəzərinə çatdırmaq istərdim. Ötən əsrin 80-ci illərində Bakı şəhər Partiya Komitəsinin qərarı ilə Bakı Şəhər Sovetində küçələrə ad-qoyma komissiyası yaradılmışdı. Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri Etibar Babayev komissiyanın tərkibinə nüfuzlu şəxsləri salmışdı. Komissiyanın tərkibində mən də vardım. İki təkliflə çıxış etdim. Yaşadığım Suren Osepyan küçəsini Süleyman Rüstəmin adına, Rəsul Rzanın yaşamış olduğu küçəni onun adına qoymağı təklif etdim.

Xalq yazıçısı Anar 1-ci təklifimi zarafatla «tapıntı» adlandırdı. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov, Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə və Sabir Rüstəmxanlı hər iki təklifimi dəstəklədilər və müsbət qərar qəbul olundu...

İndi hər dəfə Rəsul Rza küçəsindən keçəndə qürur duyuram. Qürur duyuram ki, belə bir dahi şəxsiyyətin müasiri olmuşam.

MEMUAR ƏDƏBİYYATIMIZI ZƏNGİNLƏŞDİRƏN DƏYƏRLİ ƏSƏR*

Onunla Respublika Ağsaqqallar Şurasında tanış oldum. Hər ikimiz eyni vaxtda Şuranın İdarə Heyətinə seçildik. Səmimiyyətə deyirəm, çox az təşkilatların yığıncaqlarına belə həvəslə gedirəm. Təkcə ona görə yox ki, burada şuranın sədri, hörmətli Fəttah Heydərov başda olmaqla dövlət və xalq qarşısında böyük xidmətləri olan Allahşükür Paşazadə, Arif Paşayev, Teymur Bünyadov, Südeyif İmamverdiyev, Bayram Yusifov, Əhliman Əmiraslanov, Yaqub Mahmudov, Adilə Namazova, Xoşbət Yusifzadə, Cəfər Qiyasi, Vasim Məmmədəliyev, Kərim Kərimov, Məhərrəm Məmmədyarov, Rəhim Rəhimov, Vəli Əliyev, Akif Rəfiyev, Musa Rüstəmov, Maqşud Qasımov, Musa Mirzəyev kimi sayılıb-seçilən keçmiş təsərrüfat rəhbərləri, alimlər cəm olublar. Bir də ona görə ki, buradakı şəxsiyyətlərin hər biri 70-80 illik tariximizi səhifə-səhifə qəlbində yaşadır, danışdıqca qürur mənbəyinə çevrilirlər. İbrət götürüləcək söhbətlərindən doymaq olmur. Onlardan biri də 80-i arxada qoymuş İmran Əbilovdur (ona 70 yaş da vermək olmaz. Doğrudur ki, ürək genişliyi, xeyirxahlıq insanı cavan saxlayır).

Kənd təsərrüfatı üzrə tanınmış mütəxəssis İmran müəllim ədəbiyyatımızı, xüsusən də poeziyamızı dərinləndirən sevən, təbliğ edən, sevirən bir insandır. Bir çox şairlərimizin yaradıcılığını əzbər bilir. Bizi yaxın edən, hər şeydən əvvəl, onun bu xüsusiyyətləri oldu. Kitablarımın bəzisini ona hədiyyə etdim. Bugünlərdə telefon açdı. Görüşmək istədiyini bildirdi. Məramı mənə təzəcə çapdan çıxmış kitabını bağışlamaq imiş.

«Vətənə vurğun ömürdən səhifələr» («Araz» nəşriyyatı, 2017, 280 səh.) İmran Əbilovun memuar əsəridir. Doğrudur, onun ix-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 27.05.2017.

tisası üzrə yazdığı 15-dən artıq monoqrafiya və əsərləri arasında professor Ağaxan Ağabəylinin anadan olmasının 100 illiyinə həsr etdiyi, şərikli yazdığı 288 səhifəlik kitabı, Ş. Ağayevlə birgə yazdığı «Bir ömrün salnaməsi» adlı 256 səhifəlik əsəri və «Azərbaycanın elm və mədəniyyət xadimləri» kitabı da memuar əsərlər səviyyəsindədir.

Nə gizlədim, son vaxtlar ən çox oxuduğum kitablar memuar ədəbiyyatdır. Sanki bir an kimi keçən ömrü vərəqləyirsən, həyatın anlarını yaşayırsan.

İmran müəllimin bu maraqlı kitabına qədər qocaman ədəbiyyatşünas İmamverdi Əbilovun «Ömrün və elmin romantikasını» və professor Yavuz Axundlunun «Xatirələr işığında ömür keçdi, gün keçdi» əsərlərini oxumuşdum. İbrət götürüləcək faktlarla zəngin olan hər iki əsər barədə fikirlərimi mətbuatda oxucularla bölüşmüşəm. İmran Əbilovun kitabı bədilik cəhətdən bir az kəm-kəsirli görünsə də oxunaqlıdır. Bu kitabda da ibrət götürüləcək məsələlər çoxdur. Kitabdən görüldüyü kimi, Yaradan müdrikliyi ondan əsirgəməmişdir. Həyatda rast gəldiyi elə bir önəmli hadisə yoxdur ki, kitabda ona öz səmimi münasibətini bildirməsin.

Müəllifin avtoqrafla mənə ünvanladığı «Professor Qəzənfər Paşayevə xoş və səmimi arzularla kiçik bir xatirə» cümləsini oxuyuram. Xəttinə heyran qalırım. Hərflər muncuq kimi bir-birini tamamlayır. İllərcə öncə gözəl xətti ona öyrədən sinif müəllimi Ağarəhim Rəhimovu yada salır, ona rəhmət diləməyi belə unutmur.

Kitab müəllifin «Unutsaq unudularıq» adlı yığcam önsözü ilə başlayır.

Kitabın redaktoru, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Şahrza Ağayevin «Müdrik insan» başlığı ilə İmran Əbilovun həyat və fəaliyyətindən bəhs edən geniş məqaləsi əsərin sanbalını daha da artırır. O yazır: «Alovlu vətənpərvər İmran Əbilovda xalq sevgisi, torpaq eşqi, vətən istəyi çox böyükdür».

Bu, əsərin hər səhifəsində özünü bariz şəkildə göstərir. Kitabdan hasil olan qənaətlər çoxdur. Ömrü boyu hər cür yeyintinin, əyintinin, dağıntının baş verə biləcəyi sahələrdə yüksək vəzifələrdə çalışsa da, nəfsini boğmağı, iddiasız yaşamağı həyat kredosuna çevirən İmran müəllim rahat həyat yaşamışdır. Güzəl şairimiz Tofiq Bayramın Qaysın Quliyevdən tərcümə etdiyi misralar sanki onun boyuna biçilmişdir:

*Qoy şirin yuxuna girsin gecələr,
Ürəyincə olan gözəl bir həyat.
Ləkəli deyilsə vicdanın əgər,
Sən rahat yat!*

Kitabda Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza, İlyas Əfəndiyev, Nəbi Xəzri ilə bağlı ədəbiyyatşünaslar üçün maraqlı ola biləcək məlumatlar vardır. 1952-ci ildə Lənkəran Pedaqoji texnikomunda oxuyarkən müəllimi Qüdrət Xəlilovun məsləhəti ilə Səməd Vurğuna məktub yazmağından, cavab almağından, şairin məktubunun yerli qəzətdə çapından, 1955-ci ildə Gəncədə Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda oxuyarkən Səməd Vurğun və Nazim Hikmətin Gəncəyə gəlməsindən, Nazim Hikmətlə tələbələrin görüşündən, şairin yaradıcılığı haqda çıxış etməyindən, şairin «Oğlum Mehmedə» şeirini əzbər deməyindən, şairin onu öpməyindən, çox mütəəssir olmağından, kövrəlməyindən söz açır.

İmran Əbilov Mehdi Hüseyn və Rəsul Rzayla 1963-cü ilin noyabr ayında baş tutan görüşünə üç səhifə həsr edib. Müəllif yazarlarımızın Qızılağac qoruğuna ova gəlmələrindən, Mehdi Hüseynin balıq tutmaqla məşğul olmağından, Rəsul Rzanın qoşalülə tüfəngindən, lakin bir dəfə də onun tətini çəkmədiyindən, quşu, xüsusən də turacı vurmağa əlim gəlmir deməyindən, qeyd dəftərində fikirli-fikirli qeydlər aparmağından söz açır.

Xüsusi vurğulayır ki, Rəsul müəllim Bakıya qayıdarkən mənə tərəf dönüb dedi:

«Oğlum, sənin böyük gələcəyin var, unutma, bunu mən deyirəm».

Həqiqətən də, Rəsul Rzanın şair fəhmilə dediyi sözlər yerini aldı. O vaxt Masallıda rayon istehsalat idarəsinin rəisi işləyən İmran Əbilovun sədası nazirliklər və Mərkəzi Komitədən gəldi. Onun həddən artıq tələbkar olan, səhvi bağışlamayan Ulu öndərimizin hakimiyyəti dövründə uzun müddət Kənd Təsərrüfatı nazirinin müavini işləməsi çox mətləblərdən xəbər verir.

Kitabda etnoqrafiyamıza, adət-ənənələrimizə dair zəngin materiallar vardır.

Maraqlıdır ki, müəllif əsərdə Azərbaycanın bütün bölgələrinin yeməklərini sadalayır, bu və ya digər xörəyin hansı bölgəyə aid olduğu haqqında ətraflı məlumat verir. Təkcə yeməklərin adı iki səhifəni əhatə edir. Bu isə Azərbaycan mətbəxinin zənginliyindən xəbər verir.

Əsərdə müəllifin ürəkağrısı ilə söhbət açdığı ibrətamiz bir məsələdən yan keçmək olmur:

«Arxa cəbhədə müharibədən də çox dəhşətlər yaşanırdı. Hər tərəfdə aclıq tüğyan edirdi. Ac insanlar dilənir, nələri vardısı hamısını satır və ya çörəyə dəyişirdilər. Təkcə namuslarını qoruyurdular.

Tamahkar, xəbis adamlar ehtiyacı olanların qızıl əşyalarını bir çörəyə dəyişir, varlanırdılar. Çörəyə möhtac adamların əmlakını, var-yoxunu dəyər-dəyməzinə əlindən alan həmin adamlar müharibədən sonra tamamilə məhv oldular. Bu, Allahın möcüzəsi idi».

İnstituta girərkən əla qiymətlər alan İmran Əbilov 2-ci kursda Stalin təqaüdünə layiq görülüb. Buna görə müəllimlərinə minnətdar olduğunu xüsusi vurğulayır və yazır: «Tələbələr müəllim-professor heyətinə ən müqəddəs adamlar kimi baxır, nə dərdi olsaydı, onlara müraciət edirdilər».

Bizim dövrümüzdə də belə idi. Akademik Ağamusa Axundovun yazdığı kimi, müəllimlər məhəbbət və hörmət obyektii,

ümid istinadgahı idilər. Təəssüf ki, sonralar bütün bunlar göz-
lərimizin önündə itməyə, yox olmağa başladı.

Bu maraqlı kitabın böyük bir hissəsi Ulu öndərimiz Heydər Əliyevə həsr olunub. Burada bu böyük şəxsiyyətin möhtəşəm işlərindən söz açılır. Onun elmi səviyyəsi imkan verib ki, da-
hi şəxsiyyət Heydər Əliyev haqqında mötəbər söz deyə bilsin. Azərbaycan tarixində epoxa olan öndərimizin fəaliyyətinin elə məqamlarına toxunur ki, böyük marağa səbəb olur.

Ulu öndərimizin müasiri olduğumdan onun sahilsiz ümmana bənzər fəaliyyətini izləmək mənə də qismət olub. Milli-mənəvi dəyərlərimizin hamisininin fəaliyyətindən bircə anı oxucuların nəzərinə çatdırmaq istərdim. Büdcədə pul, dəyirməndə un, tabaqda çörək olmayan ağır vaxtlarda (1994-cü il) 128 nəfərdən ibarət nümayəndə heyətini dövlət hesabına İraqa – Füzulinin 500 illik yubileyinə göndərdi. Həmin ilin noyabr ayında isə Ankarada böyük şairimizin yubileyinə həsr olunmuş şənliklərə nümayəndə heyətini öz təyyarəsində apardı. Bu, ədəbiyyatımıza, ümumən mədəniyyətimizə dərin məhəbbətin göstəricisi idi.

Müəllif kitabda İlyas Əfəndiyev, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Calal Bərgüşad, Həbil Əliyev, İsmayıl Dağıstanlı ilə gözəl münasibətlərindən söz açır. Dost münasibətində olduğu 50-dən artıq şəxsiyyət haqqında yazıb. Onların arasında Xalq şairi Nəbi Xəzri və ədəbiyyatşünas alim İmamverdi Əbilovun adına rast gəlmək xoş oldu.

Kitabda müəllifin ziyarətdə və ya elmi konfranslarda olduğu İsveçrə, Misir, Hindistan, Bolqarıstan, Səudiyyə Ərəbistanı, İran və keçmiş Sovetlər Birliyi ölkələri haqqında maraqlı yazıları, səfər təəssüratları da yer alır.

Yazıçı Məmməd Əfşar «Mən görən kişilər» kitabında bu müdrik adamın sanki portretini yaratmışdır: «Halallıq, paklıq, insanpərvərlik onun qanına-canına hopmuşdur».

Bütün bunlar, özünün və ailəsinin iman sahibi olması bu ailənin respublikanın tanınmış ziyalıları ilə qohumluğuna, qız alıb,

qız verməsinə gətirib çıxarmışdır. Özü də, həyat yoldaşı Gülsara xanım da, oğlanları Azər və Vüsal da, qızı Ülkər və kürəkəni Samir Vəliyev də müqəddəs yerlərdə, Həcc ziyarətində olublar. Maraqlı odur ki, ailənin başçısı İmran Əbilov lap gəncliyindən iman sahibi olmuşdur. İkinci kursda ona Stalin təqaüdü verəndə Şah Abbas məscidinə gedib 10 manat nəzir verib və bu ənənə institutu bitirənə qədər davam edib.

Əsər boyu ədəbiyyat adamı olmayan İmran Əbilovun yazıçı və şairlərə belə şirin münasibətinin haradan qaynaqlandığı məni düşündürürdü. Əsərin sonuncu – «Bədi düşüncələr» bölməsinə çatanda hər şey aydın oldu. Məlum oldu ki, şair təbiətli İmran müəllim özü də şeir yazırmış. 1978-ci ildə Hindistanda beynəlxalq konfrans zamanı Aqra şəhərində dünyanın yeddi möcüzəsindən biri Tac Mahalı ziyarət etmiş və diqqəti cəlb edən şeir yazmışdır. 2011-ci ildə Nizaminin 870 illik yubileyində Dövlət nümayəndə heyəti tərkibində Hindistanda olmaq, ingiliscə «Azərbaycan-Hindistan ədəbi-mədəni əlaqələri» mövzusunda məruzə etmək və illərcə arzusunda olduğum Tac Mahalı ziyarət etmək mənə də qismət oldu. O təəssürat o qədər güclü idi ki, indi də unudulmur. Ola bilsin ki, İmran Əbilovun şeiri bu səbəbdən mənə əsl poeziya nümunəsi kimi təsir edib, bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, əslən türk olan Cahanşahın tikdirdiyi bu möhtəşəm və bənzərsiz abidəni İmran müəllim çox gözəl tərənnüm edib:

*Baxdıqca heyrətdən donub qalıram,
İnsan zəkasının qüdrətinə bax.
Dərin xəyallara, fikrə dalıram,
Keçmiş əsrlərdən verir o soraq.*

*Tac Mahal Aqranın başının tacı,
Gözəl abidələr dayanmış qoşa.
Sanki iki əkiz, iki cüt bacı,
Ey türk möcüzəsi, min illər yaşa.*

«Ayrılıq» şeirindən götürdüyümüz misralardan göründüyü kimi, İmran Əbilov dərindən duyduqlarını qələmə alır:

*Ağladıb insanı, Həbil sayacağı,
Çalır ürəklərdə kaman ayrılıq.*

Deyirlər, müdriklik, ləyaqət və istedad Allah vergisidir. Bu baxımdan İmran müəllimin «Ləyaqət» şeiri məni düşündürdü. Bu şeir keşməkeşli zəmanəmizdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mənə qalırsa, həyatda ən böyük var-dövlət ləyaqətdir. Hər şeyi xərcləmək olar, qazanırsan xərcləmək üçün. Ləyaqət və vicdandan savayı. Onu xərcləmək olmaz. O insana ehtiram və başucalığı gətirir. Şeirdən verdiyimiz misralar deyilənlərə dayaq olur:

*Ləyaqət deyilən bir qismət vardır,
Kimə pay düşərsə, daim ucalar.
Ləyaqət sahibi nə bəxtiyardır!
Tanrı mükafatı başa tac olar.*

Deyirəm, nə yaxşı ki xalqımızın İmran Əbilov kimi ləyaqətli oğulları, nümunə ola biləcək şəxsiyyətləri vardır. Nə yaxşı ki belələrini Yaradan xalqa bəxş edir.

YAZIÇI QƏRİB MEHDİYƏ MƏKTUB*

Hörmətli Qərib müəllim!

Sizi – çağdaş nəsrimizin görkəmli nümayəndəsini ad gününüz münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Sizin ilk hekayəniz «İşığın qəzəbi» 1958-ci ildə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində çap olunanda mən hələ ikinci kursda oxuyurdum. O vaxtlar bədii ədəbiyyatı hərisliklə oxuyurdun. Keçən əsrin 60-cı illərindən çap olunan kitablarınızı, hekayə və povestlərinizi kitabxanadan alıb məhəbbət və ehtiramla oxuyurdun.

Bu yaşda – gözümün nuru azalan bir vaxtda «Skripka üçün mi simi» povestinizi maraqla oxudum. Qəti qənaətim budur ki, vətənimizin müxtəlif guşələrində yazıb-yaradan qələm sahiblərimiz təbiətlə, sadə insanlarla gündəlik təmasda olur və ədəbiyyatımızın zənginləşməsinə töhfələr verirlər. Bölgələrdə ədəbi mühitin təməlini Neftçalanı qaynar ədəbi mühitə çevirən qocaman ədəbiyyatşünas alimimiz İmamverdi Əbilov qoymuşdur. İndi bölgələrdə Məmməd Arazın təbirincə desək, Asim Yedigər (Naxçıvan), dünyasını yaxınlarda dəyişən Bahadır Fərman (Gəncə), Xəzəngül (Gəncə), Ofelya Babayeva (Sumqayıt), Qəni Bəxtəvər (Masallı), Ağasəfa (Xızı), Barat Vüsal (Qazax), Ramiz Qusarçaylı (Quba), Vaqif Aslan (Şəki), Xanəli Kərimli (Naxçıvan) kimi istedadlı bölgə deyil, ölkə şairləri yetişmişdir. Onlara bölgə şairi deməyə adamın dili gəlmir.

Qərib müəllim, mən filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflinin «Bölgələrdə ədəbi həyat» (*Bakı, «Elm və təhsil», 2017, 268 s.əh.*) kitabına yazdığım önsözdə adı keçən qələm sahiblərindən məhəbbətlə söz açmışam. Eyni zamanda mən bütün ölkədə yaxşı tanınan, sevilən, ədəbi aləmdə məxsusi yeri olan Məstan Günər (Tovuz), Musa Yaqub (İsmayılı) və Sizi qüdrətli qələm sahi-

* Bax: «Ədəbiyyat qəzeti», 24.06.2017.

bi kimi dəyərləndirmişəm. Mən bunu ürəyimin səsi ilə etmişəm.

Siz buna layiqsiniz. 50 ildən artıq zaman kəsiyində paytaxtın qaynar ədəbi mühitindən kənar da xalq tərəfindən sevilən dəyərli əsərlər yaradırsınız.

Siz, eyni zamanda 1979-cu ildən Gəncədə Alimlər evi nəzdində fəaliyyət göstərən «İlham» ədəbi birliyinə rəhbərlik edirsiniz. İki yetiştirməniz – Sərvaz Hüseynoğlu və Qəşəm Nəcəfzadə ədəbi ictimaiyyət arasında yaxşı tanınırlar. Bir yandan bədii yaradıcılıqla məşğul olmaq, gözəl əsərlər yazmaq, digər tərəfdən də istedadlı gəncləri istiqamətləndirmək, ədəbi aləmə çıxarmaq xoşbəxtlikdir.

İndi bədii ədəbiyyata həvəs göstərən az adam tapılar ki, Qərib Mehdi imzasını tanımasın. Bu, böyük xoşbəxtlikdir.

Qərib müəllim, Sizə bundan sonra da əvvəlki ilhamla yazıb-yaratmaq, qədrini itirəndən sonra bildiyimiz möhkəm cansağlığı, gümrahlıq arzulayıram.

**DÜNYA ŞÖHRƏTLİ FRANSIZ YAZIÇISI
ALEKSANDR DÜMANIN MAHMUD AĞA VƏ
MƏCLİSİ BARƏDƏ TƏƏSSÜRRATI***
(24 noyabr 1858-ci il)

Hələ bazarda gəzərkən bir dəvətnamə aldım. Şamaxının ən varlı adamlarından biri olan Mahmud bəy bizi həmin gün qonaq çağırırdı. Şərqşayağı qonaqlıqda musiqi və rəqs olacağını deyirdilər. Təkcə Şirvanda deyil, bütün Qafqazda məşhur olan Şamaxı rəqqasələri haqqında bizə çox danışmışdılar. Knyaz Dundukov bizə demişdi: «Şamaxı rəqqasələrinin oyununa tamaşa etməyi yaddan çıxarmayın!» Baqration tapşırırdı: «Şamaxıda rəqqasələrə baxmağı unutmayın!». «Şamaxı da rəqqasələrə tamaşa etməyi unutmayın!» – Bakıda da təkrar etmişdilər.

Bu rəqqasələr xanlıqlar dövründən qalmadı. Onlar saray rəqqasələri olmuşdular. Bir bədbəxtlik üzündən rəqqasələrin biri yox idi. İndi dəstə iki rəqqasə qızdan və bir balaca oğlandan ibarət idi. Həddindən artıq gözəl olan üçüncü qız Şamaxıya səs salan bir hadisənin ucbatından baş götürüb bu diyardan getmişdi. Onun adı Sona idi.

Lakin rəqs dəstəsi üçlükdən – üç qadından ibarət olmalı idi. Üç rəqəmi, xüsusilə şərq oyun havalarında müqəddəs və sirli hesab olunur. Odur ki, gözəl Sonanı qız paltarını geyinmiş balaca bir oğlan əvəz etmişdir. Maraqlıdır ki, bu əvəzetmə rəqsin bədii və estetik məzmununa xələl gətirmək əvəzinə, onu daha da canlandırmışdır. Azərbaycanlıların qədd-qaməti çox gözəldir! Gözəl qədd-qamət yalnız onların payına düşmüşdür.

Mahmud bəyin evi Dərbənddən Tiflisə qədər gördüyüm evlərin ən gözəli idi. O, Şərq memarlıq üslubunda tikilmiş qiymətli bir imarət idi.

* Məqalə Şamaxıda çıxan «Beytüs səfa» davamçıları jurnalının redaktoru, professor Seyfəddin Qəniyevin xahişi ilə yazılıb.

Biz adamı valeh edən, gözəlliyini sözlə ifadə etmək, qələmlə təsvir etmək mümkün olmayan çox zəngin, şərqsayağı bəzədilmiş bir salona daxil olduq. Qonaqlar qızılı haşiyəli döşəkçələrin üstündə oturmuş, al-əlvan, qumaş mütəkkələrə dirsəklənmişdilər. Salonun o başında incə naxışlarla bəzədilmiş, şəkəli böyük və hündür pəncərənin yanında üç rəqqasə və beş çalğıçı vardı.

Bir azdan sazəndələr məharətlərini göstərməyə başladılar. Onlar milli musiqi alətlərində çalırdılar. Dəmir ayaqcıqlar üzərində yerləşdirilmiş, nəhəng yumurtanın yarısına bənzər təbil, bizim fleytanı andıran qədim nəfəsli musiqi aləti – tütək, üstündə mis simlər olan və mizrabla çalınan, bizim mandalinaya oxşar tar və nəhayət, qonçuraya bənzər dəmir ayaqlı, bir növ musiqi aləti – kamança. Bu musiqi alətinin sol tərəfində bir dəstək vardı. Simlər bu dəstəyə dolanmışdı. Onu kaman yayı ilə çalırdılar. Orkestr böyük səs-küylə çalsada, rəqqasələrin diqqətlə izlədiyi və ona uyğun oynadığı müəyyən bir ritm aydın duyulurdu.

Rəqqasə qadınlardan birinə o qədər də gözəl demək olmazdı. Digərinin isə cavanlıqda çox gözəl olduğu hiss edilirdi. Lakin yaş öz işini görmüşdü. İndi onun gözəlliyini payız günəşi ilə müqayisə etmək olardı. Parıldasa da, odlayıb yandıra bilmirdi. O, mənə 1826-cı və ya 1827-ci ildə tanış olduğum madmazel Jorju xatırladırdı. Jorj da çox gözəl idi. Lakin müqayisədə üstünlüyü Jorja verəsi olacağam. Əgər Nisə bir qəlbi ovlamış, ona hakim olmuşdusa, Jorj iki qəlbi ram etmişdi. Başqa bir tərəfdən də Jorj məclislər görmüş, çox ölkələr gəzmişdi. Gözəl Nisə isə bütün ömrü boyu Şamaxıdan bir yana çıxmamışdı.

Bütün şərqli qadınlar kimi, Nisə özünə xüsusi sığal verərək, bəzənib-düzənmişdi. Onun cazibədar qara gözləri, kamana bənzər qara çatmaqaşları, hind fındığına bənzər burnu və püstə ağızı vardı. Məftunedici, mərcan kimi qırmızı, ehtiraslı dodaqları hərdən açılır və mirvariyə bənzər ağappaq dişləri görünürdü. Onun gur, qara saçları kiçik məxmər araqqının altından çiyinlərinə

tökülürdü. Nisə oynadıqca saysız-hesabsız xırda pul – Azərbaycan pulu yağış kimi onun başına səpilir. Əynində qızılı xətlərlə işlənmiş dar məxmər arxalığı vardı. Duvağı tüldən idi. Üzərində palma budaqlarının şəkli həkk olunmuş donu döşəməyə toxunduğundan ayaqları görünmürdü.

Nisbətən gənc olan rəqqasənin geyimi də özü kimi o qədər qəşəng deyildi. Vaxtında xəbər verməsəydilər, üçüncü rəqqasın da qız olduğunu güman edərdim. Çünki bu gənc oğlan çox gözəl idi. Oyuna oğlan başladı. Onun barmaqları arasında mis şaxsax vardı. Onu gurultulu alqışlarla qarşıladılar. Sonra o, gənc rəqqasə ilə oynadı. Nəhayət, Nisə də onlara qoşuldu.

Şərq rəqsləri hər yerdə bir-birinə bənzəyir. Mən bu rəqsləri Əlcəzairdə, Konstantinopolda, Tunisdə, Tripolidə və Şamaxıda görmüşəm. Bu rəqsləri ifa edərkən, ayaqları gah iti, gah da yavaş hərəkət etdirir, bədəni və ombaları da buna uyğun oynadırlar. Nisənin rəqsi, doğrudan da, valehedici idi. Mən «Arılar» rəqsini ifa etmələrini xahiş etdim. Dedilər ki, bu rəqs kiçik məclislərdə ifa olunur.

Nisənin rəqsindən böyük ləzzət almış bu adamların yanında az əhəmiyyətli görünən təklifimi geri götürdüm.

Rəqs başa çatdıqdan sonra şam yeməyinə dəvət olundu.

Xörəklərin ən ətəsi – yanında nardança və yağ olan, beçə ətindən turşulu-döşəməli plov idi.

Süfrəyə hər cür şərab qoyulmuşdu, lakin ev sahibi və bir neçə Məhəmməd ümməti sudan başqa heç nə içmədi. Yeməkdən sonra yenə rəqs başlandı. Qeyd etməyə dəyər ki, bu rəqs axşamı həddini aşmadı. Mən Parisdə çox bal gecələri görmüşəm ki, oradan adamlar səhər saat 3-də dağılışırlar. Parisdə hamı, hətta qadınlar da qonaqlıqda şərab içdikləri halda, burada, bayaq dediyim kimi, kişilərin də çoxu şərab içmirdi. Bundan başqa, Parisdəkindən fərqli olaraq, Şamaxıda rəqqasələrin iştirakı ilə keçirilən bu qonaqlıq nisbətən tez qurtardı.

Siz gözəl başa düşürsünüz ki, belə tez çıxıb getməklə mən böyük hörmətlə qəbul edildiyim və bütün qonaqlarına dərin hörmət bəslədiyim bir evdən qaçmırdım, səyyahlar qrupunun rəhbəri kimi sabahkı gün haqqında düşünürdüm.

Düz gündüz saat 12-də, əvvəlcədən qərara alındığı kimi, şəhər komendantı və onun ailəsi ilə vidalaşdıq. Bizi Nuxaya qədər müşayiət etmək üçün o, ən cəsur yasavulu Nurmat-Matın başçılığı ilə 12 nəfərlik bir dəstə ayırmışdı.

Şamaxı ilə vidalaşmağımız orta əsrlərin vidalaşmağına bənzəyirdi. XIX əsrin 30-cu illərinə qədər Fransada dəbdə olan bir mənzərə ilə qarşılaşdıq. Mahmud bəy özünün ən mahir ovçusunu göndərmişdi ki, Şamaxı ilə Ağsu (Yeni Şamaxı) arasındakı dərələrdən birində şahinlə ov ovlamağı bizə göstərsinlər.

Qabaqda qollarının üstündə şahin olan ovçular, arxada isə biz, Şamaxını tərk edirdik.

Şamaxıdan Ağsuya gedən yol yaxşı idi. Bakıdan Şamaxıya qədər bir ağac belə görməmişdim. Burada isə üstündə hələ də yarpaq olan hər cür ağac və kol-kos vardı. Yolboyu murdarça ağaclarına tez-tez rast gəlirdik. Hava mülayim, səma aydın idi.

Saat yarım içində ov edəcəyimiz yerlə Şamaxı arasındakı iyirmi kilometrlik yolu qət etdik. Biz oranı hələ uzaqdan tanımışdıq. Çünki orada bizi Mahmud bəyin adamlarından daha ikisi gözləyirdi. Onların yanında üç ov tulası və bizim istifadəmiz üçün iki əlavə at vardı. Faytonlardan yerə tökülüşdük. Bütün yolboyu mən dovşanların oynadıqlarını görmüşdüm. Odur ki, yerə düşən kimi özümü sıx kol-kosun içinə verdim və mənim üçün atı hazır saxlayan azərbaycanlıdan xahiş etdim ki, dalımca gəlsin. Moyne də mənim kimi etdi. Heç yüz metr getməmişdik ki, adama bir dovşan vurduq. Bundan başqa, mən bir qırqovul uçurtmuşdum, onun kolluğa düşməyini gözləyirdim.

Bir azdan qırqovul uzaqda yerə endi. Mən ata minib, ovçuları şahinlərlə ova dəvət etdim. Ovçular tez bizim yanımıza gəl-

dilər. Onlara qırqovul düşən səmti göstərdim. Tulaların başını açıb buraxdıq və həmin səmtə tərəf getməyə başladıq.

Mənim göstərdiyim yerə gəlib çatanda başqa bir aləmlə qarşılaşdıq. Ətrafımızda dəstə-dəstə kəklik və qırqovul uçuşurdu. Biz onları izlədik. İki yüz addım atmamış artıq quş şahinimin caynağında idi. Onu diri-diri tutmaq üçün özümü lap vaxtında çatdırmışdım. Bu, gözəl bir qırqovul idi, təkcə başından – bircə yerdən yarası vardı.

Bizim şahingəzdiren öz dəri çantasından bir tikə qanlı ət çıxarıb, mükafat olaraq quşa verdi. Heç şübhəsiz ki, quşu bu adam uçurtmuşdu.

Biz faytonlarımızın yanına qayıtdıq. Moyne də elə mənim kimi xoşbəxt idi. Çünki onun əlində diri, lakin daha pis hala salınmış çox gözəl bir qırqovul vardı. Quşun başını bir anda üzüb, faytonun dalındakı iki dovşanın yanına qoydular. Sonra isə Moyne ilə bir yüksəkliyə qalxdıq. Buradan ətraf ovuc içi kimi görünürdü. Atların üstündə heykəl kimi dayanıb şahinlə ova tamaşa etdik.

Əllərində şahin olan ovçular kol-kosların arası ilə irəli cuman tazıların ardınca gedirdilər. Bir qırqovul havaya qalxdı. Şahinlərdən birini o saat onun dalınca uçurdular. Lakin qırqovul uçub canını qurtardı. Bu vaxt tazıların önündən başqa bir qırqovul pırıltı ilə uçdu. İkinci şahin havaya qalxdı. Şahin üç-dörd dəfə caynaq atmaqla qırqovulu haldan saldı. Az vaxt içində ovçuların çantaları, demək olar ki, dolmaq üzrə idi. Şahinlər nəinki qırqovul, kəklik, torağay və başqa quşları, hətta dovşanları belə ovlayırdılar.

Qəribə bir hadisənin şahidi olduq:

Bizə tərəf uçan qırqovulu haqlamaqda olan şahin birdən güllə kimi kolluğa endi. Başımı qaldıranda, bir göz qırpımında baş verən bu hadisənin səbəbi aydınlaşdı. Yüz metr aralıda, böyük bir qartal səmada qıy vururdu.

Şahinin dalınca qaçdım və onu çox böyük çətinlikdən sonra tapa bildim. Özünü sız kolluğa soxmuş quşun bütün bədəni qorxudan əsim-əsim əsirdi. Cidd-cəhdinə baxmayaraq, onu gizləndiyi yerdən ehmalca dartıb çıxartdım. Quşcuğazın ayaqları elə tutulmuşdu ki, nə çiyində, nə də əlimdə dayana bilirdi. Lakin onun qorxusu əbəs yerə idi. Qartal artıq uzaqlaşmış və səma göz işlədikcə bomboş idi. Elə bu vaxt ovçu da gəlib çıxdı. O, quşcuğazı mənim əlimdən alıb, sıgallayaraq cürətləndirməyə başladı. Amma onun yenidən ov dalınca uçması o gün mümkün deyildi.

Müşahidə edə bildiyim bu görünməmiş hadisə mənim üçün həm təəccüblü, həm maraqlı, həm də xoş idi.

Vaxt keçirdi. Üstündə gecələyəcəyimiz Girdimançaya çatmaq üçün gün batmamış nəhəng bir dağ aşırımını keçməli, otuz kilometr yol qət etməliyik. Odur ki, ovu qurtardıq. Ovçular Mahmud bəyin göstərişini yerinə yetirib, ovun hamısını bizə verdilər. Biz də əvəzində ovçulara pul verib uzaqlaşdıq.

***FİLOLOGİYA ELMLƏRİ VƏ FƏLSƏFƏ
DOKTORU ELMİ DƏRƏCƏSİ ALMAQ ÜÇÜN
TƏQDİM EDİLƏN DİSSERTASIYALARA RƏSMİ
OPPONENT RƏYİ***

**Məhəbbət Tofiq qızı Paşayevanın tarix üzrə
elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təq-
dim etdiyi «Azərbaycanlıların adət və inancları»
mövzusunda dissertasiya işinə rəsmi opponent**

R Ə Y İ

«Azərbaycanlıların adət və inancları» dissertasiya işinin böyük bir hissəsi ilə hələ 2009-cu ildə tanış olmuşdum. Məhəbbət Paşayevanın «Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr» monoqrafiyasının əlyazmasını oxuyaraq ona «Bənzərsiz etnoslar haqqında bənzərsiz əsər» adlı önsöz yazmışdım. Çox güman ki, tədqiqatçının doktorluq işinə məni opponent təyin edəndə bu amil nəzərə alınmışdır.

Hər şeydən əvvəl onu deyim ki, həddən artıq aktual mövzuya həsr olunmuş dissertasiya işi etnoqrafiya sahəsində boşluğu doldurmaq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Doğrudur, Azərbaycanda mövcud olan etnosların XX əsrin 20-30-cu illərindən sonrakı dövrlərdəki etnik durumu, ayrı-ayrı etnosların tarixi, mənəvi mədəniyyəti, adət-ənənəsi və s. etnoqrafiya elmində hərtərəfli tədqiqata cəlb olunmuşdur. Bununla belə, deməliyəm ki, bu dissertasiyada ilk dəfə olaraq Azərbaycan türkləri ilə Azərbaycanda birgə yaşayan etnosların XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində etnososial vəziyyəti, etnik proseslər, etnosların yayılma arealı, azərbaycanlıların toy adətlərində spesifik cəhətlər və ortaqlar ənənələr, doğum adətləri və ayinlər, dəfn-yas adət-

lərində arxaik ənənələr, xalq inancları, xalq bayramları və mərasimlərinin tarixi kökləri, xalq mərasimlərində etnik ənənələr və s. tədqiqata cəlb olunub, bir-birindən maraqlı beş fəsildə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın əsas məziyyətlərindən biri odur ki, tədqiqatçı Azərbaycanda mövcud olan bütün etnoslardan söz açır. Buraya Hind-Avropa dilləri ailəsinin İran dilləri qrupuna daxil olan tatlar, talışlar, kürdlər, dağ yəhudiləri, Qafqaz dilləri ailəsinə daxil olan ləzgilər, avarlar, udilər, saxurlar, «Şahdağ qrupu»na daxil olan xınalıqlar, buduqlar, qızırlar, Qafqaz dillərinin kartvel qrupuna daxil olan ingiloylar daxildir. Maraqlı cəhət bir də ondan ibarətdir ki, ingiloy, xınalıq, qırız, buduq, udi etnik qruplar dünyanın etnik xəritəsində yalnız Azərbaycanda qeydə alınmışdır. Türk dilləri ailəsinə daxil olan Azərbaycan dilini də bura əlavə etsək, görürük ki, dünyada mövcud olan 12 dil ailəsindən 3-nə Azərbaycanda təsadüf edilir. Nəzərə alsaq ki, dünyanın 11 iqlim zonasından 9-u Azərbaycanda mövcuddur, ölkəmizdə flora, fauna və s. ilə bərabər, adət-ənənələrin rəngarəngliyi təəccüb doğurmalıdır. Adət-ənənələrin, inancların, toy, yas mərasimlərinin müxtəlifliyi, zənginliyi ölkədə yuxarıda sadaladığımız çoxsaylı etnosların olması ilə üzvi surətdə əlaqədardır.

Bunu ümummillî liderimiz Heydər Əliyev dərinədən duymuşdur: «Dövlət nə qədər çox xalq birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və saxlayacağıq. Çalışacağıq ki, bu sərvətimiz əbədi olsun. İstər böyük, istər kiçik xalq olsun, fərqi yoxdur, onların özünəməxsus adət-ənənələri, folkloru, dilinin müəyyən ayrılığı yaşayıb və yaşamalıdır. Bu da göstərir ki, onlar yaşamağa qadir olan adət-ənənələrdir».

Ulu öndərimizin ölməz fikirləri Məhəbbət Paşayevanın tədqiqatının ana xəttini təşkil edir.

Tədqiqatçı haqlı olaraq bunun təzahürlərini Azərbaycanda ləzgi, kürd, talış dillərində radio verilişlərinin səslənməsində, tat, ləzgi, udi, xınalıq və digər dillərdə dərsliklərin çap edilməsində, etnik qrupların yaşadıkları kəndlərin məktəblərində bu dillərin tədris olunmasında və s. görür. Baxmayaraq ki, onlardan bəzilərinin sayı çox azdır. Məsələn, udilər – 41000 nəfər, xınalıqlılar – 8500 nəfər, ingiloylar – 14900 nəfər, buduqlar – 15000 nəfər, qızıllar – 2000 nəfər təşkil edir.

Tarixdən bəllidir ki, kiçik xalqlar, etnoslar bəzən əriyib yoxa çıxır, dilləri unudulur. Təbii ki, daşıyıcıları olmayan dil yaşamır. Xoşbəxtlikdən bu, dövlət qayğısı sayəsində bizim ölkədə baş verməyib.

Təsadüfi deyildir ki, Prezident İlham Əliyev xüsusi vurğulamışdır: «Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi mən Azərbaycanda yaşayan bütün xalqların təminatçısı və dövlət başçısıyam... Burada yaşayan bütün xalqlar eyni hüquqa malikdir, onlara eyni münasibət göstərilir. Bu, ulu öndər Heydər Əliyevin siyasətidir».

Məhəbbət Paşayevanın əvvəlcə avtoreferatını, sonra isə 321 səhifəni əhatə edən böyük həcmli dissertasiyasını ciddiyyət və maraqla oxudum. Hər səhifədə qeydlər apardım, bir çox diqqətçəkən məqamlarla üzləşdim. Tədqiqatın aktuallığını, əhəmiyyətini, dissertantın gərgin əməyinin bəhrəsi olan dissertasiyanın miqyasını dərinlən dərk etdim. Xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, belə bir mövzuya girişmək tarix və etnoqrafiya elmlərinə vafiq olmaqla bərabər, folklor, toponimika, ümumi dilçilik problemlərindən də xəbərdar olmağı tələb edir. Tədqiqatçı bu ağır işin öhdəsindən gələ bilmişdir. Əsər boyu dissertant gah gözəl tarixçi, gah etnoqraf, gah folklorçu, gah da dilçi-dialektoloq və toponimist kimi çıxış edir. Giriş, XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan etnoslarının vəziyyəti, Azərbaycanda etnosların yayılma arealı, etnik proseslər, tarixi demoqrafik məlumat, etnogenetik əlaqələr özü bir dissertasiya səviyyəsində yazılmış işdir.

Eləcə də XIX-XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların toy adətlərində spesifik cəhətlər və ortaq ənənələr, doğum adətlərinin dini-maşik strukturu, dəfn-yas mərasimlərində arxaik ənənələr və xalq inancları fəsillərinin hər biri ayrı-ayrılıqda bitmiş əsərdir. Dissertasiyada diqqətəlayiq cəhətlər çoxdur. Onlardan biri də əsərdə müqayisələr nəinki təkcə türk xalqlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə, eləcə də dünya xalqlarının uyğun gələn adət-ənənələri, inancları ilə də aparılır. Bu işə dissertantın hərtərəfli biliyə, mövzuya dərinədən bələd olmasına dəlalət edir.

Dissertant hər fəsildən sonra qənaətləri, gəldiyi nəticələri yığcam şəkildə təqdim edir.

Tədqiqatçı Azərbaycanın etnoslar yaşayan bölgələrində etnosların 115 nümayəndəsi ilə görüşmüş, onların danışdıqlarını yazıya almış, sistemləşdirmiş və ümumiləşdirmişdir. Təbii ki, bu, çox böyük zəhmət tələb edən, ağır bir işdir. Əsər nəinki indiki, hətta gələcək nəsillər üçün də əvəzsiz xəzinədir. Lakin nöqsanlardan da xali deyildir. Bəzisi arzu-istək olmaqla, onlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Dissertasiyada, eləcə də avtoreferatda xeyli sayda orfoqrafik səhvlərə yol verilib. Elə mündəricatın özündə 2 səhv vardır: s.2-də spesifik əvəzinə spesfik, s. 3-də edilən əvəzinə – edinə, s.36-da – 5 orfoqrafik səhv, s.42-də 5 səhv, s.43-də 5 səhv və s. Hətta avtoreferatda səhifə 4-də doğru olaraq buduqlar, qızıqlar, dağ yəhudiləri yazıldığı halda, səhifə 5-də buduqlər, qızıqlər, dağ yəhudiləri gedib.

2. Eyni kənd, hətta eyni səhifədə iki cür verilmişdir: Cək – Çək (s.49), Haput – Hapıt. Tədqiqatçı dissertasiyada da, avtoreferatda da xınalıqlar və xınalıqlıları qarışdırır, xınalıq etnosun adı, xınalıqlılar onun daşıyıcılarıdır.

3. Məna pozğunluğu və məntiqsizlik: Onlar öz torpaqlarını dəfələrlə yadelli basqınlardan qorumuş, düşməne ağır tələfat vermiş, lakin sonda özləri də həlak olmuşlar (s.36) və ya «Maraqlıdır ki, saxur və rutul şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri təmizliyinə

heç bir xələl gətirilmədən məhz Azərbaycan ədəbi dilində qorunub saxlanmışdır (cümlədə 2 orfoqrafik səhv də vardır). Halbuki Dağıstanın Dərbənd şəhərində, Rutul rayonunun Aşağı Katrux kəndində yaşayan azərbaycanlıların şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri Azərbaycan dili (burada da orfoqrafik səhv vardır) dialektlərindədir» (s.168) və ya «qapının kənarında ucu qıfıllanmış kəndir qoyur» (s.169). Güman ki, «qapının kəndarında ucu düyünlənmiş kəndir qoyur» olar.

4. Dissertasiyada Azərbaycan məişətindəki arxaik inamların, ayinlərin, adətlərin mənşəyi, həmçinin Azərbaycanda etnik durum, ayrı-ayrı etnosların etnik tarixi, mənəvi mədəniyyəti, adət-ənənələri ilə bağlı T.Bünyadov, Q.Qeybullayev, H.A.Quliyev, F.Kərimov, R.Babayeva, Q.Cavadov, N.M.Quliyeva, Q.H.Qədirzadə, Ə.Məmmədli və A.Mustafayevin dəyərli tarixi-etnoqrafik araşdırmalarından söz açılır (s. 19). Cəmi on alimə müraciət edilir. Avtoreferatda isə 24 alimin adı sadalanır. Burada Q.Cavadovun və N.M.Quliyevanın adı səhvən iki dəfə çəkilir (s. 15). Bunu mexaniki səhv hesab edərək üstündən sükutla keçmək olardı. Məsələ burasındadır ki, bu alimlərdən geniş şəkildə dissertasiyada danışılmalı idi, avtoreferatda isə əksinə.

5. Etnoslar arasında adət-ənənələr və inanclarla bağlı həmin etnosların daşıyıcıları olan şair və yazıçıların əsərlərinə yer verilməyib.

Tədqiqatçının bu çox əhəmiyyətli məsələyə dissertasiyada yer ayırmaması təəssüf doğurur. Yalnız bircə yerdə Şamil Əsgərovdan iki misralıq misal verib. Məxəz kimi verdiyi əsərin adı dissertasiyada «Dəlidağdan salamlar» (s.64), ədəbiyyat siyahısında isə «Dəlidağın salamı» (s.301) gedib.

Mən, hətta arzu edərdim ki, yas və dəfn mərasimlərini lap keçmişdən XX əsrin əvvəllərinə qədər «Od içində», «Qızlar bulağı», «Əli və Nino» kimi əsərlərində bolluca təsvir edən, adət və inanclara geniş yer verən Yusif Vəzir Çəmənizəminli kimi ədibimizin yaradıcılığı da tədqiqata cəlb olunaydı.

6. Avtoreferatın ingiliscə xülasəsi bərbad vəziyyətdədir. Dissertasiya elə aktual mövzuya həsr olunub ki, əcnəbi alimlər mütləq əsərlə ciddi maraqlanacaqlar. Lakin özünə hörmət edən bir alim ingiliscə xülasə ilə tanış olduqdan sonra əsəri oxumayacaq. Hətta rusca verilən xülasədə buduq və qızlardan söhbət getdiyi halda, ingiliscə xülasədə yoxdur. Vəziyyətdən çıxış yolu var. İndi yaxşı tərcümə mərkəzləri vardır. Orada səriştəli mütəxəssislər işləyirlər. Rusca və ingiliscə xülasəni orada tərcümə etdirib, təsdiq olunmuş halda tələb etmək lazımdır. Mən bu məsələni AMEA-nın Ədəbiyyat və Dilçilik İnstitutlarında da gündəmə gətirmişəm və çox da bəyənilib.

Göstərilənlər sanballı və maraqlı tədqiqat işinin dəyərini azalda biləcək ciddi nöqsanlar olmayıb, düzəldilməsi asan olan qüsurlar və çatışmazlıqlardır. Tədqiqatçı əsəri yüksək elmi səviyyədə yazmış və bizə qalırsa, məqsədinə nail olmuşdur.

Avtoreferat, iki monoqrafiya, ölkə daxilində və xaricdə nüfuzlu mətbu orqanlarda çıxan çoxsaylı məqalələr dissertasiyanın məzmununu əhatə edir.

Fikrimizcə, «Azərbaycanlıların adət və inancları» tədqiqat işi doktorluq dissertasiyaları qarşısında qoyulan tələblərə cavab verir və onun müəllifi Məhəbbət Tofiq qızı Paşayeva etnoqrafiya, etnologiya üzrə (5102.01) tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı abidələr şöbəsinin baş elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

17.04.2013

Əliağa Qafar oğlu Cəfərovun «Şifahi və yazılı ənənədə «Koroğlu» süjetləri (eposun Azərbaycan versiyası əsasında)» adlı doktorluq dissertasiyasına rəsmi opponet

RƏYİ

Sovet sistemi çökəndən sonra əldə etdiyimiz müstəqillik və azadlığın Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi xoşbəxtliklər göz qabağındadır. Odur ki, milli-mənəvi dəyərlərə qayıdış, onların açıq gözlə yenidən qiymətləndirilməsi, təhlil süzgəcindən keçirilməsi zərurəti ortaya çıxır.

Xalqımızın azadlığı uğrunda mübarizə aparan milli qəhrəman Koroğludan bəhs edən dissertasiya işini, hər şeydən əvvəl, bu baxımdan dəyərləndirmək lazımdır.

Ədəbi-elmi müstəvidən düşməyən, xalqın azadlıq mübarizəsinə həsr olunan «Koroğlu» eposu, eyni zamanda Azərbaycan dastançılıq tarixində mühüm mərhələ olub, məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarının yaranmasına münbit zəmin yaratmışdır.

Əliağa Cəfərovun dissertasiya işi eposun yayılma areallarını, qollarını və süjetlərini əhatə edən sanballı elmi-tədqiqat işidir.

Dissertasiya işi giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Girişdə tədqiqatın ümumi səciyyəsinə nəzər salınır, mövzunun aktuallığı, öyrənilmə dərəcəsi, məqsəd və vəzifələri, elmi yenilikləri, nəzəri və praktik əhəmiyyəti və s. yığcam şəkildə diqqətə çatdırılır.

Tədqiqatın «Aşiq repertuarında ilk «Koroğlu» nəğmə və süjetləri» adlanan I fəslində «Koroğlu» dastanının variant və nüsxələrinin əsas xüsusiyyətləri və «Koroğlu» nəğmələrinin poetik strukturu, İ.Şopen «Koroğlu» süjetinin ilk toplayıcısı kimi və «Koroğlu» süjetlərinin aşiq repertuarına daxil olması və yayılması kimi problemlər araşdırılır. Qeyd edim ki, dissertant nəğmə və süjetlərin yayılması spesifikasını üzə çıxarmışdır.

Burada eləcə də eposun tədqiqi tarixinə nəzər salınmış və qəti qənaətə gəlinmişdir ki, epos ən çox Azərbaycan xalqı arasında yayılmışdır. Burada A.Xodzko və J.Sandın tədqiqatlarına geniş yer verilmişdir. Bu fəsildə, eləcə də «Koroğlu» eposunun ayrı-ayrı variantlarının çapı problemi də gündəmə gətirilmişdir. Burada ilk nəğmə və süjetlərin «Koroğlu» dastanı ilə bağlılığı üzə çıxarılmış, süjetlərin aşıq repertuarına daxil olma yolları və yayılması aşkarlanmışdır.

İ.Şopenin guya Koroğlunun Rassudana adlı gürcü qızına aşiq olması barədə «Alı kişi» və «Həməzənin Qıratı aparması» qollarına əlavəsi xüsusi tənqid atəşinə tutulur.

Dissertasiyanın «Koroğlu» dastanının Güney Azərbaycanda variant və nüsxələri» adlanan II fəslində dastanın bu ərazidə yayılması tədqiq edilir. Qeyd edilir ki, «Koroğlu» dastanının ilk toplayıcısı və tərcüməçisi polyak yazıçı və alimi A.Xodzko olmuşdur. A.Xodzkonun yazıya aldığı dastanın 13 məclisdən ibarət olduğu xüsusi vurğulanır.

Bu fəsildə «Koroğlu» dastanının «Aşıq Sadıq» variantından müfəssəl söz açılır. «Koroğlu»nun bu variantının 1750-ci ildə yazıya alındığı göstərilir. Deməli, A.Xodzkoya qədər türkcə «Koroğlunamə» olmuşdur.

Lakin A.Xodzkonun xidmətləri böyükdür. O, ömrünün son illərini Parisdə yaşamış və Paris Universitetinin Slavyan ədəbiyyatı kafedrasında professor işləmişdir. O burada məşhur fransız yazıçısı Jorj Sandla tanış olur və xahiş edir ki, «Koroğlu» eposunu fransız dilinə tərcümə etsin. Sand bu işə girişir və 13 məclisdən 7 məclisi fransız dilinə tərcümə edir. Beləliklə, «Koroğlu» eposu fransız ədəbi-elmi ictimaiyyətinə məlum olur.

Dissertasiyanın III fəslində Aşıq Hüseyn Bozalqanlının repertuarında ilk «Koroğlu» qolları, eləcə də Gəncəbasar bölgəsinin başqa aşıqlarının repertuarında «Koroğlu» dastanı və Axıska türklərində «Koroğlu» süjetləri tədqiqata cəlb olunmuşdur. Folklorşünaslıq tarixinə «Koroğlu» dastanının mahir söyləyicisi kimi

daxil olan Hüseyn Bozalqanlı «Koroğlu»nun 2 qolunu – «Toqat səfəri» və «Bağdad səfəri»ni ifa etmişdir. Folklorşünas Vəli Xulufu həmin qolları 1927-1929-cu illərdə çap etdirmişdir.

Hüseyn Bozalqanlı «Koroğlu»nun daha üç qolundan – «Bolu bəy», «Ərəb Reyhan», «Ərzurum səfəri»ndən bəhs etmişdir.

Tədqiqatçı bu fəsildə Aşıq Mirzə Bayramov, Aşıq Əsəd, Aşıq İmran, Aşıq Əkbər, Aşıq İsfəndiyar, Aşıq İslam, Şair Vəli, Aşıq Sadıq və bir çox başqalarının Koroğlu qollarını və süjetlərini məharətlə ifa etmələrindən də söz açır.

Dissertasiyanın IV fəslə Şirvan və Dərbənd aşıqlarının repertuarında «Koroğlu» dastanı, eləcə də aşıqların ifasında yazıya afınmış qolları tədqiq olunur. Göstərilir ki, bu bölgələrdə Aşıq Bilal, Aşıq İbrahim, Aşıq Şakir «Koroğlu» dastanının mahir ifaçıları olublar.

Dissertasiyanın «Nəticə» hissəsi əsəri tamamilə əhatə edir. Tədqiqatçının fikir və mülahizələri, gəldiyi nəticələr öz əksini 9 bənddə tapır.

Dissertasiyada dörd səhifədən ibarət «Xülasə» də yer alır. «Xülasə»də araşdırıcı dissertasiyaya yığcam şəkildə nəzər salır. Dissertasiyada istifadə olunmuş ədəbiyyat zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Uzun illərin, ağır zəhmətin nəticəsi olan dissertasiya işi dərin elmiliyi və orijinallığı ilə seçilir. Dissertasiya üzrə müəllifin 27 məqaləsi və «Aşıq repertuarında «Koroğlu» dastanı. (Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2011, 368 səh.) və «Azərbaycan «Koroğlu» dastançılığı ənənələri» (Bakı, «Elm» nəşriyyatı, 2014, 184 səh.) adlı iki monoqrafiyası çıxıb. Bundan əlavə Əliağa Cəfərov «Koroğlu» eposunun 1842-ci il London nəşrinin ilk dəfə olaraq tam halında tərcüməsinə nail olmuş, önsöz yazaraq kitabı nəşr etdirmişdir (Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 2014, 520 səh.). O, eləcə də Əhliman Axundovun toplayıb tərtib etdiyi «Azərbaycan folkloru antologiyası» əsərini yenidən işləmiş, nəşrə hazırlamış və önsöz yazaraq nəşr etdirmişdir (Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 2015, 614 səh.).

Bütün bu deyilənlər göstərir ki, əvvəllər daha çox yazıçı kimi tanındığımız Əliağa Cəfərov folklorumuzun da gözəl bilicisi imiş. Şübhə etmirəm ki, sıralarımıza təvazökar və imanlı bir folklorşünas qoşulur.

Bununla belə, bu sanballı dissertasiyada təsadüf etdiyim arzu və istək xarakterli bəzi məsələləri hörmətli Dissertasiya Şurasının üzvlərinin nəzərinə çatdırmaq istərdim.

1. Tədqiqatçı çox zəhmət və vaxt tələb edən bir işin öhdəsindən gələ bilmişdir. Demək olar ki, «Koroğlu» dastanının bütün qollarını ifa edən aşıqlar haqqında araşdırma aparmışdır. Lakin nədənsə o, Tovuz Aşiq məktəbinin adlı-sanlı nümayəndələri tərəfindən «Koroğlu» dastanının dörd qolunun vala köçürülməsini qeyd etməyi unutmuşdur. «Koroğlunun Dərbənd səfəri» (Mikayıl Azafli), «Durna Teli» (Əkbər Cəfərov), «Tokat səfəri» (Mahmud Məmmədov), «Koroğlu və Bolu bəy» (Əlixan Niftaliev) vala köçürülüb və Azərbaycan Dövlət radiosunun qızıl fonduna daxil edilmişdir.

2. Əsərin quruluşu möhkəmdir. «Azərbaycan aşıqlarının repertuarı əsasında yaranmış digər «Koroğlu» variantları» adlı IV fəsilə «Şirvan və Dərbənd aşıqlarının repertuarında «Koroğlu» və «Aşıqlardan yazıya alınmış başqa «Koroğlu» qolları» yarım-fəsilləri gözəl işlənmişdir. Lakin burada «Axıska türklərində yeni süjet nümunələri» yarım-fəsli artıq görünür. Əvvəla, bu mözünü professor Asif Hacıyev və az da olsa professor Valeh Hacılı işləyiblər. İkinci isə belə olan halda gərək türkmən, özbək, qırğız və s. xalqlarda olan süjet fərqləri nümunələri də tədqiqata cəlb olunaydı. Başlıcası isə odur ki, tədqiqat eposun Azərbaycan versiyalarına əsaslanır.

3. Bütün əsər boyu aşıqların yaş sırası nəzərə alınmayıb. Məsələn, Aşiq Əlixan, Aşiq Əkbər (Əlixan Əkbərin şagirdi olub), Aşiq Mirzə Bayramov, Aşiq Əsəd və başqaları (bax: s.149).

4. Tədqiqatçı yazır ki, Tovuz aşiq sənəti həm Göyçə aşıqlarının, həm də Qazax aşıqlarının ifaçılıq xüsusiyyətlərini mənim-

səyərək, müstəqil inkişaf yolu keçmişlər. Əvvəla, onu deyək ki, Göyçə aşığı mühiti ilə Tovuz aşığı məktəbi arasında bir fərq yoxdur. O ki, qaldı Qazax aşıqlarına Tovuz aşıqlarından ifaçılıq xüsusiyyətini onlar mənimsəmişlər.

5. Dissertant yazır ki, «Koroğlu»dan ifa etdiklərinə görə çox sevilən Tovuz aşıqlarından Aşığı Əsədi, Hüseyn Bozalqanlı Aşığı Mehdi Nəsim oğlunu, Aşığı Mirzəni, Aşığı Məhəmməd Sarı oğlunu, Aşığı Qocanı fərqləndirmək olar. Elə buradaca tədqiqatçı xüsusi vurğulayır: «Tovuz aşığı sənətinə Göyçə və Şirvan məktəbləri də təsir etmişdir. Əvvəla adıçəkilən aşıqların «Koroğlu» qollarını yüksək sənətkarlıqla ifa etmələrinə şübhə yoxdur. Lakin XX əsrin 2-ci yarısında «Koroğlu» qollarının ən mahir ifaçıları Aşığı İmran və Aşığı Əkbər idi.

O ki qaldı, Tovuz aşığı sənətinə Şirvan aşığı məktəbinin təsiri məsələsinə, bu, həqiqətdən uzaqdır.

6. Avtoreferat və ədəbiyyat siyahısında professor Cəlil Nağıyevin «Koroğlu»nun Çin qaynaqları» əsərini (*Bakı, Asiya nəşriyyatı, 1998*) göstərirsiniz (s.5). Tədqiqatınızda bu əsərə münasibətinizi bilmək maraqlı olardı. Çünki dissertasiyada nə əsərə, nə də ona münasibətə rast gəldim. Görünür bu 4 çap vərəqi həcmində əsərə mənim «Koroğlu»nu yadelliləşdirmək cəhdi əbəsdir» adlı tənqidi yazımı oxumamısınız (*bax: Qəzənfər Paşayev. «Seçilmiş əsərləri», Bakı, «Təhsil», 2012, IV cild, s. 236-240*).

Bununla belə, «Şifahi və yazılı ənənədə «Koroğlu» süjetləri» (eposun Azərbaycan versiyası əsasında)» tədqiqat işi o qədər zəngin, o qədər əhatəlidir ki, deyilənlər onun elmi dəyərinə təsir edəcək gücündə deyildir.

Dissertant əsərdə qarşıya qoyduğu problemləri elmi səviyyədə həll edə bilmiş, məqsədinə nail olmuşdur. Avtoreferat, iki sanballı monoqrafiya, mövzu üzrə tərtib etdiyi folklor kitabları, mötəbər elmi əsərlərdə çap olunan çoxsaylı məqalələr dissertasiyanı tam əhatə edir.

Mənə qalırsa, «Şifahi və yazılı ənənədə «Koroğlu» süjetləri» (eposun Azərbaycan versiyası əsasında)» doktorluq dissertasiyası AAK-ın qarşıya qoyduğu tələblərə tam cavab verir və onun müəllifi Əliağa Qafar oğlu Cəfərov folklorşünaslıq üzrə (5719.01) filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev
*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
16.06.2015

**Çinarə Tofiq qızı Mütəllimovanın filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim etdiyi «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq
dastanlarında oxşar süjet və motivlər» adlı dis-
sertasiya işinə opponent**

R Ə Y İ

Dövlətimizin müstəqilliyi, xalqımızın azadlığı başqa sahələrdə olduğu kimi, elmimizin də inkişafına böyük təkan vermişdir. Cəmiyyətimiz 20 il bundan əvvəl, hətta mühacirət ədəbiyyatımızın, o cümlədən də mühacirət folklorumuzun tədqiqindən söz açmaq mümkün deyildi. Lakin bu gün mühacirət ədəbiyyatımız və folklorumuzun tədqiqi öz yerində, başqa xalqlarla ədəbi və folklor əlaqələrindən bəhs edir, araşdırmalar aparır. Tarixi, elmi, etnoqrafik əhəmiyyətli belə araşdırmalar ədəbi-elmi əlaqələrimizin, eləcə də folklorumuzun keçdiyi tarixi yola işıq tutur, oxşar süjet və motivləri, eləcə də fərqli cəhətləri üzə çıxarır, bir-birinə təsirdən bəhs edir. Çinarə Mütəllimovanın «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar süjet və motivlər» dissertasiya işi bu baxımdan böyük dəyər kəsb edir. Məhz buna görə də əsərin II fəsilində dissertantın «Ərəb Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları arasında əlaqə və motivlərin bağlılığı hələ böyük elmi yaradıcılığın başlanğıcı sayılmalıdır» qənaətinə haqq qazandırmaq olar.

Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Araşdırmanın girişində mövzunun aktuallığından, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən, tədqiqatın elmi yeniliyindən, nəzəri və praktik əhəmiyyətindən bəhs edilir.

«Azərbaycan və ərəb xalq qəhrəmanlıq dastanlarının genezisi və poetik xüsusiyyətləri» adlanan I fəsildə ərəb və Azərbaycan xalq dastanlarının mifoloji qatı və üslub xüsusiyyətləri, eləcə də qəhrəmanlıq dastanlarında qəhrəman obrazının genezisi və

tipologiyası tədqiqata cəlb olunur. Bu fəsil iki yarım fəsildən ibarətdir. «Ərəb xalq qəhrəmanlıq dastanlarının mifoloji qatı və üslub xüsusiyyətləri» adlanan birinci yarım fəsilə 47 səhifə ayrılıb və burada bütövlükdə ərəb xalq dastanlarının mifoloji qatı və üslub xüsusiyyətləri tədqiqat süzgəcindən keçirilir. Bu fəslin 2-ci yarım bölümü – «Azərbaycan xalq qəhrəmanlıq dastanlarında qəhrəman obrazının genezisi və tipologiyası» cəmi 14 səhifəni əhatə edir. Mən şəxsən tədqiqatçının bu yanaşmasına haqq qazandırırım. Ona görə ki, Azərbaycan elm adamlarının ərəb xalq qəhrəmanlıq dastanlarına dair məlumatı çox azdır. Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarına dair məlumatları kifayət qədərdir.

Tədqiqatçı «Əntərə», «Seyf Zu Yəzən», «Əli Zibak» və «Zat əl-Himma» ərəb qəhrəmanlıq dastanlarının genezisinə, inkişaf yoluna, mifoloji və stilistik xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqdan sonra müqayisəyə keçir və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarında mifoloji obrazdan tarixi şəxsiyyətə doğru inkişafını izləyir. I fəsildə ərəb qəhrəmanlıq dastanlarının araşdırılma tarixi tədqiq olunur.

Ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında folklor layının dini layla sıx bağlılığı üzə çıxarılır. Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanları müqayisəli şəkildə araşdırılır və inandırıcı elmi qənaətlərə gəlinir. Xüsusi vurğulanır ki, hər iki xalqın qəhrəmanlıq dastanlarında nəzm də, nəsr də yer alır və hər iki hissə bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olur.

Dissertasiyanın II fəslə «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında kompozisiya elementlərinin tipologiyası» adlanır. Ümumiyyətlə, tədqiqatın əsas yükü bu fəsildə yer alan iki yarım fəslin üzərinə düşür. Birinci yarım fəsil «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında mövzu, süjet, motiv və ideya oxşarlığının sosial tarixi və mədəni aspektləri» adlanır. Bu yarım fəsildə «Dədə Qorqud» və «Koroğlu» kimi eposlarımızın ərəb folkloruna və əksinə, bir sıra ərəb eposlarının folklorumuza təsiri tədqiq edilir. Məlum olur ki, ərəb və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları arasında bir çox oxşar süjet və motivlər vardır.

Dissertasiyanın II fəslinin 2-ci yarımfəslə «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında motivlərin və poetik üslubun tipologiyası» adlanır. Bu, dissertantın uğurla işlədiyi, böyük elmi əhəmiyyət kəsb edən bölmədir. Burada motiv, kompozisiya və s. hərtərəfli tədqiqata cəlb edilir. Müəllif vurğulayır ki, folklor-da xüsusi məna kəsb edən motiv dastanın zaman və məkan problemi ilə bağlı olur. Ona görə ki, hər bir folklor nümunəsi tarixilik, ənənəvilik, konservativlik kimi anlayışlarla seçilir və onda sinkretik təfəkkür hakimdir. Kompozisiya isə obrazlar sistemini, süjet, xarakterlər, stilistik vasitələr, nitq və dil problemlərini, şeir quruluşunu, şeir-nəsr münasibətlərini və s. əhatə edir.

Dissertant dastanlarda yer alan tipik motivlərdən aşağıdakıları tədqiqata cəlb etmişdir: motiv-situasiya, motiv-hərəkət, motiv-təsvir və s.

Bu fəsilə dissertant hər iki xalqın qəhrəmanlıq dastanlarında dil, forma və məzmun xüsusiyyətlərini öyrənmiş, qəhrəmanlıq eposlarında təsadüf edilən kələkbazlıq motivinin tədqiqinə geniş yer vermiş, kələkbazlığın cəmiyyətin böhranlı, iqtisadi vəziyyətinin pisləşdiyi zaman daha çox özünü göstərdiyini təsdiqə çalışmış, ərəb və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar qəhrəman qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətlərini üzə çıxarmış, mifik elementlər arasındakı oxşarlığı araşdırmış, qəhrəmanlıq dastanlarında obrazlar sistemini hərtərəfli tədqiqat süzgəcindən keçirmişdir. Ümumiyyətlə, Çinarə Mütəllimovanın yeniliklərlə dolu olan əsərini diqqət və maraqla oxudum. Qənaətim budur ki, bu əsər folklorşünaslıq elmimizə dəyərli töhfədir. Bununla belə, əsər nöqsanlardan da xali deyildir. Onlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Bəzən sitatlar yarım səhifəni əhatə edir (s.8, 9, 21 və s.), cümlə üzvləri arasında üzlaşma pozulur (s.4, 5, 10, 71, 77, 105, 108), diqqətsizlik üzündən orfoqrafik səhvlərə rast gəlinir (s. 5, 9, 25, 41, 54, 67, 72, 93, 107, 108).

2. Tədqiqatçı «Koroğlu» və başqa qəhrəmanlıq dastanlarımızda obrazlar sistemindən söz açır (s.58-67). Lakin bir dəfə də

Y.İsmayılovun «Koroğlu» dastanında obrazlar sistemi» monoqrafiyasını və Kəmalə İslamzadənin əsərlərini qaynaq olaraq göstərmir. Deyilənləri dissertasiyanın qəhrəman qadın obrazlarından bəhs edən hissəsinə də aid etmək olar (s.112-115).

3. Araşdırıcı Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında atlara xeyli yer ayırmışdır (s.104-107). Təəssüf ki, özündən əvvəlki müəlliflərin əsərlərinə nə münasibət bildirmiş, nə də onları məxəz kimi göstərmişdir. Halbuki prof. Bəhlul Abdulla «Azərbaycan folklorunda mifik at» və «Kitabi-Dədə Qorqud»da atlar» adlı maraqlı kitablar buraxmışdır. Qırat və Dürat barədə prof. Elbrus Əzizovun və Qəzənfər Paşayevin yeni fikirləri vardır. Tədqiqatçı isə «Koroğlu» eposunun bir əlyazmasında – «Koroğlu-Tacir Əhməd (söhbət çap olunmayan bir əlyazmasından gedir) Qıratın boz rəngdə olması bildirilir» – deməklə işini bitmiş hesab edir.

Deyilənlər, bu çox maraqlı elmi əsərin dəyərini azalda biləcək ciddi nöqsanlar olmayıb, düzəldiləsi asan xətalardır. Dissertant bir şərqşünas və folklorçu olaraq mövzunun dərin qatlarına nüfuz etmiş və ortaya dəyərli bir əsər qoymuşdur. Dissertasiyanın avtoreferatı mövzunu tam əhatə edir. Tədqiqatçının çap olunmuş monoqrafiyası və çoxsaylı məqalələri də imkan verir tərəddüd etmədən deyək ki, Çinarə Tofiq qızı Mütəllibovanın «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar süjet və motivlər» əsəri Ali Attestasiya Komissiyasının filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən dissertasiyalar qarşısında qoyulan tələblərə cavab verir və əsərin müəllifi filologiya üzrə (10.01.09 – folklorşünaslıq) fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
14.05.2012*

**Nailə Baxşəli qızı Əskərin filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi
«Aşıq Nəsbibin dövrü, mühiti və yaradıcılıq yolu»
mövzusunda dissertasiya işinə rəsmi opponent**

R Ə Y İ

Sinkretik aşıq sənətindən ağır sənət təsəvvür etmək çətindir. Aşıq bəstəkardır, aşıq xanəndə və müğənnidir, aşıq aktyordur, aşıq rəqqasdır, aşıq bədii qiraət ustasıdır, aşıq şairdir, aşıq dastançıdır, aşıq musiqiçidir. Bütün bu cəhətləri ehtiva edən aşıqlar ecazkar aşıq sənətinin zirvəsində bərqərar olurlar. Bu sırada Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşıq Valeh, Şəmki Hüseyn, Alı, Ələsgər, Mola Cuma, Bozalqanlı Hüseynin adlarını iftixarla çəkirik. İkinci sırada ustad aşıqlar gəlir. Sonda isə başqalarının sözlərini oxuyan, saz çalan ifaçı aşıqlar gəlir. Nailə Əskərin dissertasiyasından görünür ki, xalq arasında «Kor Nəsbib» ləqəbi ilə məşhur olan Aşıq Nəsbib zamanında tanınmış ustad aşıq olmuşdur. Aşıq Nəsbibin qiyməti yalnız müstəqillik qazandığımız XX əsrin 90-cı illərindən sonra verilmişdir. Aşığın irsi dissertantın elmi rəhbəri Hüseyn İsmayılov və Tacir Səməmi tərəfindən toplanaraq tərtib edilmiş və kitab halında buraxılmış, eləcə də A. Ağbabanın «Aşıq Nəsbibin sənət dünyası» adlı tədqiqatı işiq üzü görmüşdür (*Bakı, 2008, 96 səh.*). Lakin indiyə qədər Aşıq Nəsbibin mühiti, həyatı və yaradıcılığı hərtərəfli tədqiqata cəlb edilməmişdir. Nailə Əskərin dissertasiyası bu baxımdan orijinallığı ilə seçilir. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, metodoloji əsasları, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, məqsəd və vəzifələri nəzərdən keçirilir.

«Aşıq Nəsbibin dövrü və mühiti» adlanan I fəsildə aşığın həyatı, dövrü və mühiti ayrı-ayrı yarım fəsillərdə tədqiqat süzgecindən keçirilir. Xüsusi vurğulamaq istərdim ki, dissertasiyanın

bu fəslə təkcə folklorşünaslar üçün deyil, ümumiyyətlə, tarixçilər və etnoqraflar üçün zəngin material verir.

«Aşıq Nəsibin yaradıcılığı» adlanan II fəsilə tədqiqatçı aşığın yaradıcılığını üç mərhələyə bölür və tədqiq edir. Aşığın yaradıcılığının 1-ci dövrü uşaqlıqdan Aşıq Şenliyə şəyird olduğu zaman kəsiyini əhatə edir. Burada Nəsibin qısa müddətə Aşıq İbrahimin yanında şəyird olduğu da göstərilir.

Dissertant XIX əsrin 90-cı illərindən 1920-ci ilədək olan vaxt kəsiyini 2-ci dövr, 1920-ci ildən dünyasını dəyişdiyi 1944-cü ilə qədər olan vaxtı 3-cü dövr adlandırır.

Dissertasiyanın bu fəslində Aşıq Nəsibin «Vətənpərvərlik şeirləri», «Məhəbbət lirikası», «Təbiət lirikası» və «Aşıq rəvayətləri» tədqiqatına cəlb edilir. Araşdırmadan görüldüyü kimi, dissertant Aşıq Nəsibin poeziyasını dərinləndirir və elmi səviyyədə tədqiq edir. Dissertasiyadan gəldiyim qənaət budur ki, Aşıq Nəsib taleyüklü dərdlərimizi, xalqımıza zaman-zaman üz verən bəlaları bəyan etməklə xalqı ayıq-sayıq olmağa çağırır. Bu baxımdan Aşıq Nəsibin vətənpərvərlik poeziyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aşıq Nəsibin dili anlaşılıq və safdır. Şübhəsiz, bu ona görə belədir ki, xalq ruhundan qaynaqlanır. Aşığın poeziyası dilimizin saflığına, şəffaflığına xidmət edir. Ermənilərin çoxluq təşkil etdiyi mühitdə Azərbaycan dilini qorumaq, təbliğ etmək qəhrəmanlıq idi. Alman alimi Leybnisin tarixi kəlamı var: «Mənə mükəmməl dil verin, sizə mükəmməl mədəniyyət verim». Deməli, Aşıq Nəsibin mədəniyyətimizə layiqincə xidməti olmuşdur.

Bütün bu fikirləri dissertasiyanın II fəslini oxuduqca hasil etmişəm. Aşıq Nəsibin «Baharı», «Şörəyel gözəlləməsi», «Tərcümanı» kimi havalarının olması, onun ustad sənətkarlığından xəbər verir.

Dissertasiyanın III fəslə «Aşığın şeirlərinin poetik xüsusiyyətləri» adlanır. Bu fəsilə «Şeirlərin janrları» və «Şeirlərin bədii ifadə və təsvir vasitələri» adlı yarım fəsilləri yer alır. Tədqiqatçı Aşıq Nəsibin yaradıcılığında aşıq rəvayətləri daxil olmaqla yeddi janrın müşahidə edildiyini qeyd edir. Nailə Əskər aşığın bayatılarını, qoşmalarını, gəraylılarını, mükəmməs və təcnilərini, diva-

nilərini tədqiqata cəlb etmişdir. Araşdırıcı hər janrın spesifik xüsusiyyətlərini, quruluş və qafiyə sistemini, məna tutumunu, daha çox hansı məqamlarda istifadə edilməsini aşkarlamışdır.

III fəslin «Şeirlərin bədii ifadə və təsvir vasitələri» adlanan bölməsində Aşıq Nəsibin sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, işlətdiyi poetik fiqurlardan söz açılır.

Tədqiqatçı bu bölməni də yüksək ədəbi-nəzəri cəhətdən təhlilə cəlb etmişdir. Altıillik səmərəli zəhmətin nəticəsi olan dissertasiya işi folklorşünaslarımız üçün maraqlı olmaqla, aşıq yaradıcılığında boş qalan səhifəni doldurmaq baxımından da maraq doğurur. Tədqiqatçının Aşıq Nəsibin ilk dissident aşıq olmasını üzə çıxarması yenilikdir. Dördü xaricdə çıxmaqla mövzə üzrə tədqiqatçının 11 məqaləsi çıxıb. O, xaricdə konfranslarda elmi məruzələrlə çıxış edib.

Deyilənlər o qənaətə gəlməyə imkan verir deyək ki, sıramıza hazırlıqlı bir folklorşünas gəlir.

Dissertasiyada elə bir ciddi nöqsana rast gəlmədim. Bununla belə, müəllifinin diqqətində aşağıdakı iradlarını çatdırmaq istərdim:

1. Yazırsınız ki, Aşıq Nəsib ustadı Aşıq Şenlik kimi rüyada buta almışdı. 15-16 yaşlarında qonşu qızı Bahara vurulur. Dissertasiyada (s.26-27) və avtoreferatda yer alan (s.11-12) həmin yeri olduğu kimi verirəm: «Nəsib tez-tez qonşularının alma bağına gedir, böyük bir ağacın altında Baharı gözləyirmiş. Bir gün Nəsib yenə həmin ağacın altında durur. O nə qədər gözləsə də, Bahar gəlib çıxmır. Necə olursa, yuxu onu apırır. Yuxuda bir dərviş ona bir alma verir. Nəsib almanı dərvişdən alıb yeyir. Bir də ayılıb görür ki, Bahar gəlir... Baharın valideynləri onu zorla çıldırlı bir varlıya ərə verir».

Beləliklə, bizə məlum olur ki, dissertantın yuxuda buta verilməsi barədə əsaslı məlumatı yoxdur.

2. Aşıq Nəsibin yaradıcılığını üç mərhələyə bölürsünüz. Təəssüf ki, bölgünü elmi cəhətdən əsaslandırılmamısınız.

3. II fəslin «Aşıq rəvayətləri» yarım-fəslində «Aşıq Ələsgərlə Aşıq Nəsibin qabaqlaşması» fəslə inandırıcı deyildir. Ömrünü Aşıq

Ələsgərin yaradıcılığına həsr edilən İslam Ələsgərin «Bu rəvayətin tarixi əsası və heç bir sənət dəyəri yoxdur. Həm fikir, həm də bədii cəhətdən zəif olan şeirlər də dastan düzəldənlərin uydurmalarıdır» (bax: dissertasiya, s.88) – sözlərinə şübhə ilə yanaşmaq, dastandan götürülən uydurma bəndi əsas tutaraq fikir yürütmək doğru deyildir. Bir də ki, Aşıq Nəsib meydana atılanda Aşıq Ələsgərin yaşı 80-i keçmişdi. Aşıq Ələsgər o yaşda toy aparmağa gəlməzdi.

4. Əsərin giriş hissəsində (s.3) yazırsınız ki, Sovet dönəmində aşıq yaradıcılığı kommunist partiyasını, şura quruluşunu, xalqlar dostluğunu və beynəlmiləlciliyi, sosializm yarışını və «kolxozun işıqlı lampalarını» vəsf edən bir sənət kimi təqdim və qəbul edilmişdir. Xalqlar dostluğunu, beynəlmiləlciliyi vəsf etmək nə vaxtdan qəbahət sayılır. Sovet sisteminin amansızlığını inkar etmirəm. Ancaq Aşıqlar qurultayları, Aşıqlar Birliyi sovet quruluşu zamanı yarandı. «İşıqlıdı lampaları kolxozun», «Başdan-başa şəhər olub kəndimiz» gəlişi gözəl misralar deyil. Kəndlərə elektrik işığı çəkiləndən sonra, həqiqətən də, kəndlə şəhər arasındakı fərq azaldı. Aşıq Şakir bundan söz açırdı.

Bütün bu deyilənlər maraqlı dissertasiya işinin dəyərini azalda biləcək ciddi nöqsanlar olmayıb, islah olunması asan olan xətalardır. Dissertant əsərdə qarşıya qoyduğu problemlərin elmi səviyyədə həllinə nail olmuşdur. Avtoreferat və dissertantın çap olunan məqalələri dissertasiyanı tam əhatə edir. Bizə qalırsa, «Aşıq Nəsibin dövrü, mühiti və yaradıcılıq yolu» adlı tədqiqat işi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiyalar qarşısına qoyulan tələblərə tam cavab verir və onun müəllifi Nailə Baxşəli qızı Əskər filologiya üzrə (10.01.09 – folklorşünaslıq) fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

12.11.2012

Lalə Məhəbbət qızı Fərəcovanın «Şəxsi arxivlərdə folklor materialları (Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondları əsasında)» mövzusunda dissertasiya işinə rəsmi opponet

R Ə Y İ

Şifahi xalq ədəbiyyatı sahilsiz ümmana bənzər bir xəzinədir. Bu xəzinəni bəzəyən incilər könullərdə boy atır, eldən elə yayılır və kamilləşir. Sonra isə ziyalılar tərəfindən qələmə alınaraq əlyazma halına salınır və mötəbər mənbəyə çevrilir. Belə olmasa idi «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi tükənməz xəzinə, möhtəşəm abidə it-bat olar, yaddaşlardan silinərdi. Dünya elmi belə bir abidənin mövcudluğundan bixəbər qalardı.

Lalə Fərəcovanın dissertasiya işini vərəqlədikcə göz önünə ilk gələn bu oldu. Eyni zamanda təsəllini onda tapdım ki, Y.V.Çəmənzəminli, S.Mümtaz kimi repressiya qurbanlarının şəxsi arxivləri nə yaxşı ki, məhv edilməyib.

Bu başdan deyim ki, Lalə Fərəcovanın tədqiqatı orijinaldır.

Doğrudur, şəxsi arxivlərdə saxlanılan folklor materialları qismən tədqiq olunub. Lakin dissertantın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, K.Məmmədov, T.Hüseynoğlu, B.Abdulla, R.Tağıyev və başqa alimlərimiz şəxsi arxivlərdəki materialları öz mövzu dairələri çərçivəsində araşdırmışlar.

Lalə Fərəcova isə ilk dəfə olaraq XIX-XX əsrlərdə yaşamış görkəmli yazıçı, alim, sənət adamlarının Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında saxlanılan şəxsi arxivi ilə yaxından tanış olmuş, zəngin folklor materialını janrlar üzrə tədqiq etmişdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat işinin I fəslə «Şəxsi arxivlərdəki folklor materiallarının elmi- paleoqrafik təsviri» adlanır. Üç yarım fəsil və doqquz paraqrafdan ibarət olan bu fəslin «Kiçik həcmli folklor materialları»

adlanan I yarım fəslində, əsasən, R.B.Əfəndiyevin, S.Mümtazın, Y.V.Çəmən zəminlinin, H.Sarabskinin, M.S.Ordubadinin şəxsi arxivlərində saxlanan bayatılardan, atalar sözü və məsəllərdən, tapmaca və xalq mahnılarından, sayacı sözü və yanılmaclardan bəhs edilir, onların paleoqrafik təsviri verilir.

I fəslin II yarım fəslə «İri həcmli folklor materialları» adlanır. Burada Əlyazmalar İnstitutunun fondlarında saxlanılan nağıllar, lətifələr və dastanların paleoqrafik təsviri yer alır.

I fəslin «Folklorşünaslığa dair elmi-nəzəri materiallar» adlı çox dolğun və əhəmiyyətli yarım fəslində R.B.Əfəndiyev, S.Mümtaz, C.Cabbarlı və Y.V.Çəmən zəminlinin arxivlərində rast gəlinən elmi-nəzəri materiallardan bəhs edilir. Bu yarım fəsilə ağılardan və ağıçılardan (S.Mümtazın şəxsi arxivində, hətta Şəki, Qarabağ və Şirvanın məşhur ağıçıllarının siyahısı da verilir) danışıldığı halda, dissertant təəssüf ki, tədqiqatında ağıl və nazlamaları tədqiqata cəlb etməyib.

Dissertasiyanın «Şəxsi arxivlərdəki kiçik həcmli folklor materiallarının tekstoloji təhlili» adlanan II fəslində atalar sözü və məsəllər, bayatılar, tapmacalar, xalq mahnıları, sayacı sözləri, yanılmaclar müasir nəşrlərlə müqayisə edilərək tekstoloji təhlilə cəlb olunublar. Tədqiqatçı bu fəslə yaxşı işləmişdir. Gəldiyi qənaətləri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın «Şəxsi arxivlərdəki iri həcmli folklor materiallarının tekstoloji təhlili» adlanan III fəslə 4 yarım fəslə bölünür. Əvvəlki üç yarım fəsilə Əli Nəzmi, Y.V.Çəmən zəminli və S.Mümtazın şəxsi arxivində saxlanılan nağıllar, lətifələr və dastanlar tekstoloji təhlilə cəlb edilir.

Dördüncü yarım fəsilə isə nağıllar və dastanlar mövcud nəşrlərlə müqayisə edilir. Tədqiqatçı şəxsi mülahizə və fikirlərini ortaya qoymaqdan çəkinmir, elmi-nəzəri müddəaları inandırıcıdır.

Dissertasiyanın nəticə hissəsi də qənaətbəxşdir.

Tədqiqat işinin Azərbaycanda folklorun toplama tarixinin öyrənilməsi, folklorşünaslıq elminin yaranması və inkişaf mərhə-

lələrinin dəqiqləşdirilməsi kimi zəruri problemlərin aydınlaşdırılması və şəxsi arxivlərdə saxlanan folklor materiallarının elm aləminə çatdırılmasında əhəmiyyəti böyükdür və tədqiqat işinin aktuallığından xəbər verir.

Bununla belə, bizə mübahisəli və nöqsan görünən bir-iki məsələni iddiaçının və Dissertasiya Şurasının üzvlərinin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm:

1. Əsər boyu və fəsilərin adlarında «kiçik həcmli folklor materialları» və «böyük həcmli folklor materialları» terminləri işlənir və «kiçik həcmli folklor materialları» adı altında bayatılar, atalar sözü və məsəllər, tapmacalar, xalq mahnıları, sayaçı sözləri, yarıltmaclar tədqiq edilir.

Folklorun epik növünə daxil olan nağıllar, lətifələr, dastanlar isə «böyük həcmli folklor materialları» adı altında tədqiq edilir.

Doğrudur, folklorlarda arxaik janrlar (onlara bəzən ilkin janrlar da deyilir) – alqışlar, qarğışlar, andlar, inanclar, fallar kiçik həcmlidir. Lakin onlardan siz söz açmayıbsınız. Qalaq-qalaq cildlərə sığmayan bayatılar, atalar sözləri və məsəllər heç vaxt kiçik həcmli folklor materialı ola bilməz. Folklorşünaslıqda sabitləşmiş «kiçik həcmli folklor materialları» və «böyük həcmli folklor materialları» terminləri yoxdur və onlar folklor janrları məqamında işlənə bilməz.

2. Bayatı-tapmacalardan söz açan iddiaçı nədənsə «bayatı-tapmaca» termininin, eləcə də janrının Azərbaycan və İraq-türkman folklorşünaslığına tərəfimizdən gətirildiyini unudub. Halbuki hələ 1992-ci ildə Bakı Dövlət Universitetində folklorla həsr olunmuş konfransda «Folklorumuzda yerini tutmamış janr» adlı məruzə ilə çıxış etdim və məruzəm konfransın materiallarında yer alıb. Bundan əlavə Bakıda, İstanbulda, Tehranda çap olunan «İraq-türkman folkloru» kitabımda «bayatı-tapmacalar» lirik növün ayrıca janrı kimi geniş tədqiqatə cəlb olunub.

Doğrudur, dissertant göstərir: «Q.Paşayev yazır ki, Azərbaycan və Kərkük bayatı-tapmacaları arasında forma və məzmunca

heç bir fərq yoxdur». Maraqlıdır ki, araşdırıcı məxəz olaraq rusca çıxan «İraq-türkman folklorunun janrları» kitabımızı göstərmişdir.

3. Tədqiqatçı Salman Mümtazın şəxsi arxivindən götürdüyü:

*Hamam hamam içində,
Xəlbir saman içində.*

*Dəvə dəlləklik edir
Köhnə (əski) hamam içində.*

– nağıl pişrovunu tapmaca kimi təqdim edir: «Bu tapmaca, hər şeydən əvvəl, gözəl şeir parçasıdır» – deməklə şübhəsini bildirsə də, pişrovu səhvən tapmaca kimi təqdim edib (s.62).

Arzu-istək şəklində olan qeydlərimiz bu sanballı işin elmi səviyyəsinə xələl gətirəcək nöqsan kimi qəbul olunmamalıdır. Göstərilənlər asanlıqla islah edilə biləcək xırda qüsurlardır. Sadələdliqlərimiz çox maraqlı bir mövzuya həsr olunmuş, böyük zəhmət bəhrəsi olan dissertasiya işinin dəyərini aşağı sala bilməz.

Avtoreferat və dissertasiya ilə bağlı ölkəmizdə və xaricdə çıxan məqalələr onun əsas müddəalarını əks etdirir.

Bizə qalırsa, «Şəxsi arxivlərdə folklor materialları (Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun materialları əsasında)» tədqiqat işi namizədlik dissertasiyaları qarşısında qoyulan tələblərə cavab verdiyindən onun müəllifi Lalə Möhübbət qızı Fərəcova filologiya üzrə (5719.01 – folklorşünaslıq) fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponent:

Qəzənfər Paşayev
*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
19.05.2014

**Anar İrza oğlu Süleymanovun filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
etdiyi «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı və ərəb mə-
dəniyyəti» adlı dissertasiyasına rəsmi opponent**

R Ə Y İ

Milli varlığımızın ən mötəbər qaynağı, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın başlanğıcı, ümummilli lider Heydər Əliyevin iki cildlik «Kitabi-Dədə Qorqud» Ensiklopediyasına yazdığı önsözdə xüsusi vurğuladığı kimi, bu ölməz epos böyük elm, mədəniyyət, mənəviyyat və ədəbiyyat abidəsidir. «Kitabi-Dədə Qorqud» şifahi xalq ədəbiyyatımızın yazıya köçürülən ən qədim abidəsi, folklorumuzun zirvəsidir. Bu möhtəşəm abidə xalqımızın mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin tədqiqində əvəzsiz mənbədir. İki yüz ildir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» elm və ədəbi fikir dövrüyyəsindən düşmür. Azərbaycanda bu eposla bağlı yüzlərlə monoqrafiyalar, dissertasiyalar yazılıb, indi də tədqiqatlar səngimir. Danılmaz faktdır ki, tükənməz enerji mənbəyi olan eposa hansı cəhətdən yanaşsan, orada istənilən qədər tədqiqata ehtiyac duyulan məsələlər vardır. Lakin indiyə qədər yazılan doktorluq və namizədlik dissertasiyalarında tədqiqatlar əsərin özü ilə bağlı aparılırdı.

Müdafiəyə təqdim edilən «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı və ərəb mədəniyyəti» tədqiqat işi bu baxımdan tamamilə fərqlənir.

Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqatın ümumi səciyyəsinə ön plana çəkən müəllif haqlı olaraq göstərir ki, istər tarixi gerçəkliyin diferensial inikasının dolğunluğuna, istər etnomədəni mühitin real əks-sədasına (tayfa-qəbilə sistemi, dövlət quruluşu, həyat fəlsəfəsi, ailə-məişət və adət-ənənələr), istərsə də bədii mükəmməlliyinə, hadisə, əhvalat və qəhrəmanların mənəvi-əxlaqi aləminin dərin psixoloji təsvirinə görə türk dastan yaradıcılığında «Kitabi-

Dədə Qorqud» ilə müqayisə edilə biləcək bədii əsər nümunəsi tapmaq çətindir. Əsərin girişində həm də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın elmi yeniliyindən və s. söz açılır.

Dissertasiyanın dörd yarımfəsildən ibarət I fəslı «Kitabi-Dədə Qorqud» və islamaqədərki ərəb mədəniyyəti» adlanır.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un nəşr və tədqiq tarixi» adlanan birinci yarımfəslin islamaqədərki islam mədəniyyətinə heç bir aidiyyəti olmadığına, dissertasiya və monoqrafiyalarda hərtərəfli işıqlandırıldığına görə bu yarımfəsli dissertasiyada artıq hesab edirəm.

I fəslin «Kitabi-Dədə Qorqud» və qədim türk mifologiyası» adlanan 2-ci yarımfəslində xüsusi vurğulanır ki, bu abidə yalnız qəhrəmanlıq ənənələrinin və tarixi hadisələrin əks-sədası deyildir, eləcə də oğuzlara məxsus əski inam və təsəvvürlərin, mifoloji baxış və yozumların özünəməxsus ifadə və inikasındır.

Bizə qalırsa, bu yarımfəsil sonrakı yarımfəsillər üçün açar olması baxımından xüsusi dəyər kəsb edir.

Dissertasiyanın I fəslinin «Kitabi-Dədə Qorqud»da adət-ənənələr» adlanan 3-cü yarımfəslində oğuzların əxlaqi-mənəvi normalarından bəhs edilir.

Tədqiqatın I fəslinin 4-cü yarımfəsli – «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında islamaqədərki inancların yeri» də yaxşı işlənmişdir. Burada alqış, dua, ağı, qarğış, təbiətə, göy cisimlərinə inam ön plana çəkilir.

Dissertasiyanın «Kitabi-Dədə Qorqud» və islam mədəniyyəti» adlanan II fəsli də dörd yarımfəsildən ibarətdir. Birinci yarımfəsilə islamın bir dini sistem, ilahi doktrina olduğu, bu sahədə «Qurani-Kərim»in əvəzsiz rolu aşkarlanır. Oğuzlar artıq «Qurani-Kərim»i həyat və yaşayışlarını tənzimləyən müqəddəs kitab kimi qəbul edirlər. Allahın birliyinə, yeganəliyinə inanaraq, kəlimeyi-şəhadət alır, Məhəmməd Peyğəmbərin onun rəsulu olduğuna şübhə etmirlər.

Doğrudur, hələ onlar orucluq, zəkat, Həcc ziyarəti nə olduğunu bilmirlər.

II fəslin 2-ci yarımfəslində Dədə Qorqud övliya kimi təsvir edilir. Göstərilir ki, Dədə Qorqud bir övliya, kəramət sahibi və ulu əcdaddır.

II fəslin «Kitabi-Dədə Qorqud»da islam mədəniyyətinin izləri» yarımfəslində islamı qəbul edən oğuzların həyat tərzi ilə islam dünyagörüşü arasında ziddiyyətin yer aldığı, şərab içmələri, qızların, gəlinlərin çadra taxmamaları, at minib qılınc oynatmaları, gələcək ömür-gün yoldaşını özlərinin seçmələri göstərilir. Bununla belə, tədqiqatçının çox doğru olaraq göstərildiyi kimi eposda iki mədəniyyətin – Oğuz və islam mədəniyyətinin yaxınlaşma və qovuşma prosesi qarşılıqlı güzəşt və uyğunlaşma müstəvisində baş verib.

II fəslin «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı ərəb dilində» adlanan 4-cü fəslində (ərəbcə kitabı göstərirəm – *Q.P.*) Azərbaycan-İraq ədəbi əlaqəsində müstəsna xidmətləri olan Ə.Bəndəroğlunun kürəkəni, kərküklü yazıçı və tərcüməçi Cəlal Poladın Dədə Qorqud boylarını ərəb dilinə tərcüməsindən bəhs edilir. Bizcə, tədqiqatın bu bölümü ədəbi əlaqələr baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tərcümədə dastanın bütün boylarının verildiyini qeyd edən araşdırıcı onu yüksək qiymətləndirməklə çatışmayan cəhətlərini də göstərməkdən çəkinmir. Tədqiqatçının qənaəti budur ki, Cəlal Poladın tərcüməsi uğurlu olub, «Kitabi-Dədə Qorqud»u ərəb oxucularına çatdırmaq işində ciddi bir addımdır.

Araşdırmanın nəticə bölümündə iddiaçı əldə olunmuş elmi qənaət və fikirlərini ümumiləşdirmişdir.

Bununla belə, tədqiqat işi bəzi nöqsanlardan da xali deyildir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Dissertasiyanın I fəslinin 1-ci yarımfəslə «Kitabi-Dədə Qorqud»un nəşr və tədqiq tarixi» elm aləminə çoxdan bəlli olduğuna, islamaqədərki ərəb mədəniyyətinə heç bir dəxli olmadığına və iddiaçının heç bir yeni fikir söyləyə bilmədiyinə görə bu yarımfəsil dissertasiya işində artıq görünür.

2. Dissertasiyada tədqiqatla bağlı əlaqəli mənbələrdən qənaətbəxş istifadə edilməyib. Əsərdə fil.f.d. Ülkər Nəbiyevanın nə «Kitabi-Dədə Qorqud» və folklor ənənələri» namizədlik dissertasiyası, nə də monoqrafiyası mənbə kimi göstərilməyib. Halbuki Ülkər Nəbiyevanın əsərində mərasimlər, qonaq qarşılama, alqışlar, qarğışlar, dualar, ağılar, əski inam və təsəvvürlər mükəmməl şəkildə işlənib. Tədqiqatçı I fəslin 3-cü və 4-cü yarımfəsillərində: «Kitabi-Dədə Qorqud»da adət-ənənələr» və «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında islamaqədərki inancların yeri» bölümlərində Ülkər Nəbiyevanın əsərindən bol-bol bəhrələnmə bilirdi.

Xüsusən də dissertasiya ilə birbaşa bağlı olan Çinarə Mütəlimovanın «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar süjet və motivlər» dissertasiya işində «Dədə Qorqud» və «Koroğlu» kimi eposlarımızın ərəb folkloruna və əksinə, ərəb eposlarının folklorumuza təsiri tədqiq edilir. Oxşar süjet və motivlər üzrə çıxarılır. Bu dissertasiyada, eləcə də ərəb və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar qəhrəman qadın obrazlarının tipoloji xüsusiyyətləri tədqiqata cəlb edilmiş, mifik elementlər arasında oxşarlıq araşdırılmış, hər iki xalqın qəhrəmanlıq dastanlarında obrazlar sistemi hərtərəfli tədqiqat süzgəcindən keçirilmişdir. Bunları bir məqsədlə yada salıram. Folkloردan tədqiqat apararı araşdırıcılar Folklor İnstitutu ilə sıxı əlaqədə olmalı, məsləhətlər almalıdırlar. İnstitutun və Folklor üzrə Respublika Problem Şurasının elmi katibi, fil.f.d. Afaq Xürrəmdən istənilən məlumatı almaq olur.

3. Ədəbiyyat siyahısını hazırlayarkən dissertant diqqətsizliyə yol vermişdir. Məsələn, Elçinin «Kitabi-Dədə Qorqud» aliliyi» əsəri müəllifin adı göstərilmədən, özü də «Dədə Qorqud aliliyi» adı ilə verilmişdir (bax: s. 122, sıra nömrəsi 24). Eləcə də II cildlik «Kitabi-Dədə Qorqud» Ensiklopediyası, «Kitabi-Dədə Qorqud»un Ensiklopediyası kimi verilmişdir (bax: səh. 124, sıra nömrəsi 49).

Hörmətli Dissertasiya Şurasının üzvləri göstərilənlər dissertasiya işinin elmi dəyərinə xələl gətirə biləcək nöqsanlar olmayıb, düzəldilməsi mümkün olan iradlardır.

Dissertasiya işi qənaətbəxş elmi səviyyədə yazılmışdır. Avtoreferat tədqiqatı tam əhatə edir. Dissertantın elmi məqalələri Bakıda, Ankara və Moskvada çap olunmuşdur. Deyilənləri nəzərə alaraq tam əminliklə deyə bilərik ki, müdafiəyə təqdim edilən əsər filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyaları qarşısında qoyulan tələblərə cavab verir və onun müəllifi Anar İrza oğlu Süleymanov filologiya (5719.01 – folklorşünaslıq) üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponent:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İnstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

24.10.2014

**Şükufə Vəliyevanın filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi
«XX əsr Amerika ədəbiyyatında Amerika ideya-
sından Amerika mifinə doğru (V.Folkner və
P.Osterin yaradıcılığı əsasında)» dissertasiyasına
rəsmi opponent**

R Ə Y İ

ABŞ ədəbiyyat sahəsində dünyaya ən çox Nobel mükafatçıları bəxş edən ölkələrdəndir. Vilyam Folkner, Ernest Heminqvey, Lyuis Sinkler, Yucin O'Nil, Perl Bak və Con Steynbek. Şükufə Vəliyevanın dissertasiya işində Folkner, Heminqvey, Sinkler, Steynbek kimi nəhənglərin yaradıcılığından bəhs edilir.

Dünyaşöhrətli yazıçılardan dissertasiya işi yazmaq həm həddən artıq məsuliyyətli, həm də şərəfli işdir. Bu başdan deyim ki, dissertant bu məsuliyyətli işin öhdəsindən gələ bilmişdir. Dissertasiya işi həm maraqlı, həm də bütün zamanlar üçün aktual olan ümumdünya ədəbi prosesi öyrənmək kimi gərəkli bir mövzuya həsr olunmuşdur. Əsər mükəmməl işlənib. Doğrudur, mövzu bizim ədəbiyyatşünaslıqda, dissertantın da qeyd etdiyi kimi, iki yolla yerinə yetirilir. Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq kontekstində və birbaşa dünya ədəbi prosesinə nüfuz etməklə iddiaçı ikinci yolu seçib və xüsusi vurğulayıb ki, belə bir səhv fikir formalaşıb ki, fransız ədəbiyyatını fransızlardan, Amerika ədəbiyyatını Amerika tədqiqatçılarından, Rumın ədəbiyyatını rumın ədəbiyyatşünaslarından və s. daha yaxşı öyrənmək mümkün deyil. Araşdırıcı ilə razılaşmamaq olmur. Mənim aspirantım Müşfiq Babayev «Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə» mövzusunda namizədlik dissertasiyası yazanda üzə çıxardı ki, yazıçının yaradıcılığında Şərq fəlsəfəsi və sufilik əsas yerlərdən birini tutur. Onun «Con Steynbek və sufizm»

məqaləsi ABŞ-da «Con Steynbek Mərkəzi»ndə çap olundu və kəşf kimi qəbul edildi. Beləliklə, dissertantın dedikləri yerini alır.

Mixail Baxtinin məşhur kəlamı var: «Ədəbi hadisə uzaqdan daha aydın şəkildə görünür». Birinci, yəni müəyyən zaman keçdikdən sonra, ikinci isə fərqli meyarlar baxımından. Dissertant tədqiqatında fərqli ədəbi meyarlara üstünlük versə də, tədqiqat obyektı göstərir ki, ədəbi hadisə müəyyən zaman keçdikdən sonra da əhəmiyyətini itirmir.

Şükufə Vəliyevanın orijinal dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Girişdə mövzunun aktuallığı, elmi yeniliyi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir.

Dissertasiyanın «Amerika ideyası, təzahürü, formalaşması və ədəbiyyatda inikası» adlı I fəslı üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmədə Amerika ideyası və Amerika pragmatizmi – tarix və ədəbiyyat məsələsi araşdırılır. Burada üç faktordan söhbət gedir. Birinci faktor kimi millət və dövlətin formalaşması xüsusiyyəti ön plana çəkilir. İkinci faktor dini faktordur, üçüncü faktor isə sosial utopiyaya yaxınlıqdan ibarətdir. İddiaçı bu faktorların hər birinin ədəbiyyatda təzahürü, formalaşması və inikasına önəm vermişdir.

I fəslin 2-ci bölümü «XX əsr amerikan ədəbiyyatını formalaşdıran amillər» adlanır. Bu yarımfəsildə dissertant «beaten generation» – «məğlub edilmiş nəsıl» adlanan nəsılın ideologiyası və estetikasından, insanın özgələşməsi problemindən söz açır. 1950-ci illər gənc nəsılın kübar cəmiyyəti inkar etməsi, buddizmə, caz musiqisinə, azad seksə, adamı rahatlayan həblərə meyil etməsi bədi ədəbiyyatın mövzusu olub. Bu qrup San Fransiskoda formalaşmışdı. Bu vaxt Cek Keruak, Allen Ginzberq və Norman Meylerin əsərləri, xüsusən də Meylerin «Amerikan arzusu» geniş yayılmışdı.

Bu fəslin «XX əsr Amerika nəsrində insanın taleyi» adlanan 3-cü yarımfəsildə XX əsr Amerika ədəbiyyatında insan konsepsiyası təhlil edilir. Burada eləcə də insan taleyi, zaman, cəmiyyəti

yət haqqında fəlsəfi düşüncələr tədqiqat süzgəcindən keçirilir. Con Steynbekin «Qəzəb salxımı», Heminqueyin «Əcəl zəngi», Folknerin «Yoknopatofa saqası» araşdırıcının köməyinə gəlir.

Lakin XX əsrin sonlarına yaxın dünyada yeni ədəbi cərəyanlar, yeni üslub istiqamətləri yarandı. Yazıçı Pol Osterin romanları meydana gəldi. Onun romanlarında qəhrəman axtarmaq cəhdi əbəsdir. Bu romanlarda səyahəti sevən, intellektli, hər şeyi bəxtə buraxan, nə istədiyini özü də bilməyən postmodernist dünyanın sakinləridir.

Dissertasiyanın «XX əsrin 2-ci yarısı Amerika ədəbiyyatında mifoloji modellər» adlanan II fəslində Folkner və digər amerikan yazıçılarının əsərləri əsasında Amerika ədəbi mifinin spesifikasi, Amerika ədəbi mifinin inkişafında iki istiqamət və bunun bədii obrazlarda təcəssümü problemi tədqiq edilir. Burada dissertant Folknerin «Səs-küy və qəzəb», «Qırmızı yelkənlər», «Pəri Qrimm», «Balaca kəndlər» və L.Sinklerin «Kinqs Blat. Krallar nəslı» araşdırmaya cəlb olunur. II fəsil mükəmməl işlənmişdir.

Dissertasiyanın III fəslı, «P.Osterin nəsrində mənəvi problemlər» adlanır. Yüksək elmi səviyyədə yazılan bu fəsildə yazıçının nəsr əsərlərində mənəvi axtarışlar təhlil edilir. Pol Osterin postmodernist kimi yaradıcılığına geniş yer verilir.

Dissertasiya işinin «Nəticə» hissəsi də maraqlı doğurur. Dissertant qənaətlərini yığcam şəkildə izah edir. Son dərəcə yüksək elmi səviyyədə yazılmış dissertasiyada və avtoreferatda, demək olar ki, orfoqrafik və stilistik səhvlərə rast gəlinmir. Əsərin dili elmi-ədəbi olmaqla mükəmməldir. Əsərdə məqamında işlənən **gerçəkləşir, ikitirəlik, büsbütün** və s. sözlər dissertantın Azərbaycan dilinə yaxşı bələdliyindən xəbər verir. Dərin mənə kəsb edən, axıcı, oxunaqlı cümlələr də dediklərimizi təsdiqləyir:

«Əlavə mifoloji cizgilər obrazlara ucalıq, xeyirxahlıq və ali-cənablıq gətirir; Folkneri iri məştblı müharibə səhnələri yox, qanlı müharibənin yaddaşda, beyində və şüurda açdığı sırımmlar maraqlandırmışdır. Keçən əsrin əvvəllərindən dünyada başlayan

və indi də davam edən humanitar böhran bir sıra izahı məchul, uzun sürən xəstəliyə bənzər hadisələr zəncirini yaratdı. Bu hadisələr, şübhəsiz ki, bədii düşüncəyə də sirayət etdi, orada yuva qurdu və ədəbi aləmdə, ədəbi prosesin girdablarında dərin təbəddülatlar oyatdı» və s.

Mən buna görə yuxarıda «elmi-ədəbi dil» terminin işlətdim.

İddiaçının əsəri, həqiqətən də, yüksək elmi-bədii səviyyədə yazılmışdır. Əsəri oxuduqca bir rahatlıq tapırsan, zövq alırsan.

Bununla bərabər, arzu-istək xarakterli qeydlərimi Dissertasiya Şurasının üzvlərinin nəzərinə çatdırmaq istərdim:

1. Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələrinə dair doktorluq (Zeydulla Ağayev) və namizədlik (Müşfiq Babayev) dissertasiyaları müdafiə edilib. Professor İrac Pərsinecadın 1989-cu ildə ABŞ-da «Axundovun ədəbi tənqidi» adlı kitabı çap olunub. Con Steynbekin iki möhtəşəm romanı – «Qəzəb salxımı» və «Həyəcanlarımızın qışı» mənim «Dahilik mərtəbəsindən vida nəğməsi» adlı giriş məqaləmlə Azərbaycanda işıq üzü görüb. Müşfiq Babayevin «Con Steynbek yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı ilə müqayisəli kontekstdə» monoqrafiyası («*Elm və təhsil*» nəşriyyatı, 2009, 214 səh.) redaktorluğum və önsözümü çap olunub. Mən özüm 1983-cü ildə ABŞ-da iki aylıq ixtisasartırma kurslarında olarkən Azərbaycan dilinə, ədəbiyyatına dair xeyli sayda əsərlərlə rastlaşdım. Çoxsaylı məqalələrim və önsözülə iki tərcümə kitabım çıxıb. Balaxan Hüseynov və başqalarının da əsərləri, tərcümələri var. Bütün bunları nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, dissertasiyanın I fəslinin 1-ci yarım fəslə Azərbaycan-ABŞ ədəbi əlaqələrinə həsr olunsa idi, dissertasiyanın sanbalı daha da artardı.

2. Dissertasiyada yerinə düşməyən ifadələr yer alır. Məsələn:

– Ailə həyatı ona sevinc gətirmir, çünki arvadının **pul ehtirası** sərhəd tanımır. Ehtiras başqa mənada işlənir. Bu məqamda **pula hərislik** işlənilməlidir.

– Qəhrəman Nyu-Yorkun lap dibinə çökür. Əlbəttə, **dibinə enir** olmalıdır.

- Hər şeyi şansa buraxır ifadəsində şans əvəzinə **bəxt, tale, qismət** olmalıdır.
- Onun romanlarının parçaları müxtəlif yerlərə **dağılmış** hadisələrdən, insan hislərindən ibarət **pazldır**.

Məncə, **dağılmış** əvəzinə **səpələnmiş, pazl** əvəzinə **tapma-cadır** yazılışdı, daha dəqiq olardı.

3. Kitabiyatın «İngiliscə ədəbiyyat» bölməsində Pol Osterin 15 əsəri və mü sahibləri verilib. Lakin V.Folkner və E.Heminqueyin nə rusca, nə də ingiliscə bir əsərinə belə təsadüf edilmir. Xarici ədəbiyyata həsr olunan dissertasiyada orijinal mənbələrdən istifadə edilməsi vacibdir.

4. Rolan Bartın «Mif bu gün» əsərindən misal gətirirsiniz. Lakin məxəz kimi professor Qorxmaz Quliyev və f.ü.f.d. Ülviyə Rəhimovanın kitabını göstərirsiniz.

Deyilənlər bu çox maraqlı və orijinal tədqiqat işinin dəyərinə və sanbalına xələl gətirəcək iradlar olmayıb, düzəldilməsi asan olan məsələlərdir.

Əsər yüksək elmi səviyyədə yazılıb. Avtoreferat və çap olunmuş məqalələr dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir.

Bizə qalırsa, «XX əsr Amerika ədəbiyyatında Amerika ideyasından Amerika mifinə doğru (V.Folkner və P.Osterin yaradıcılığı əsasında)» dissertasiya işi AAK-ın tələblərinə cavab verir və onun müəllifi Şükufə Vəliyeva dünya ədəbiyyatından (5718.01) filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa tamamilə layiqdir.

Rəsmi opponent:

Qəzənfər Paşayev
*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
17.12.2015

**Aynurə Qəzənfər qızı Qurbanovanın filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təq-
dim etdiyi «Azərbaycan-Qumuq folklor əlaqələri»
adlı dissertasiya işinə rəsmi opponent**

RƏYİ

İddiaçının müdafiəyə təqdim etdiyi tədqiqat işi tamamilə orijinal bir mövzuya həsr olunmuşdur. Azərbaycan-Qumuq folklor əlaqələrinin tədqiqi ilk dəfədir ki, elmi dövriyyəyə gətirilir. Doğrudur, folklor əlaqələri sahəsində təcrübəmiz vardır. «Azərbaycan-özbək» (Azad Nəbiyev), «Azərbaycan-Türkmən» (Sevinc Musayeva) və s. folklor əlaqələrindən dissertasiyalar yazılıb. «Azərbaycan-Qumuq folklor əlaqələri» tədqiqat işi onunla fərqlənir ki, bəzi alimlər iddia edir ki, qumuqlar türk xalqları dil ailəsinə daxil deyillər. Lakin unudurlar ki, xalqın kimliyini bariz şəkildə göstərən iki amil var, dil və folklor. Tədqiqatçı bu məsələni Azərbaycan və başqa xalqların folkloru ilə müqayisəli şəkildə ortaya qoymuş, dəlil-sübutlarla göstərmişdir ki, qumuq dili Türk dilləri ailəsinin qıpçaq qrupuna daxildir. Dissertantın əsərinə mən, hər şeydən əvvəl, bu müstəvidən baxır və yüksək qiymətləndirirəm. Tədqiqatçının türk, rus, ingilis dillərini yaxşı bilməsi, folklorşünaslıq sahəsində dünya elminin nailiyyətlərindən yeri gəldikcə bəhrələnməsi, ümumiləşdirmələr aparması əsərin sanbalını daha da artırır.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Girişdə mövzunun aktuallığı, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın obyektı və predmeti, işin elmi yenilikləri və s. barədə danışılır.

Dissertasiyanın I fəslı «Qumuq folklorunun inkişaf mərhələləri və spesifik janrları» adlanır. Tədqiqatçı qumuq folklor materiallarının toplanması və qismən araşdırılmasını üç mərhələyə böl-

müşdür. Birinci mərhələ 1880-1900-cu illəri əhatə edir, ikinci mərhələ 1900-1920-ci illəri, üçüncü mərhələ 1920-ci ildən sonrakı illəri əhatə edir. Elə buradaca deyək ki, Sovet dövründən sonrakı illərdə tədqiqatlar daha ardıcıl və sistemli şəkildə aparıldığına görə 1990-cı ildən sonrakı vaxt kəsiyi ayrıca dövr kimi götürülsə, daha doğru olardı. Bu fəsildə, eyni zamanda «Qumuq folkloru ümumtürk mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi» və «Qumuq folklorunda lirik mətnlərin özünəməxsusluğu: sarınlar və yırlar» adlı iki yarım fəsil vardır. Burada çox maraqlı sarın və yır janrları tədqiqat süzgəcindən keçirilir, Sarın qumuq türkcəsində mahnı, mani, nəğmə mənasını verir. Sarınlar quruluşca bayatlardan fərqlənir.

Yır isə tədqiqatçının göstərdiyi kimi, «türkü» yerinə işlənən termindir. Ümumi mənada yır – mahnı, nəğmə deməkdir. Dissertant Sarınlar və yırlarla bağlı çox maraqlı nümunələr vermişdir.

Dissertasiyanın II fəslı «Qumuq mərasimləri və onlarla bağlı yaranan janrlar» adlanır. Bu fəslin iki yarım fəslində mövsüm və mərasim nəğmələri, eləcə də qumuq inancları, ovsun və tapmacalar tədqiqata cəlb olunur, Azərbaycan folklor nümunələri ilə müqayisələr aparılır. Tədqiqatçı mülahizə və qənaətlərini folklor materialları ilə təsbit edir. Burada toy və yas mərasimləri ilə əlaqədar adət-ənənələr, hətta «qızqaçırma» adəti mükəmməl işlənmişdir. Bu fəsildə alqışlar, qarğışlar, ovsunlar və tapmacalar araşdırılmış, qumuq və Azərbaycan folklorunda oxşar və fərqli cəhətlər üzə çıxarılmışdır.

Sarınlarla folklorumuzda yer alan, Naxçıvanda geniş yayılan haxışdaların bənzərliyi çox inandırıcı faktlarla, folklor materialı ilə təsbit edilmişdir.

«Qumuq epik mətnlərinin səciyyəvi xüsusiyyətləri» adlanan III fəsildə çox maraqlı və çox da mükəmməl işlənmiş üç yarım fəsil tədqiqat süzgəcindən keçirilmişdir. «Mifoloji mətn və obrazların qumuq folklorunda izləri» adlanan yarım fəslindən məlum olur ki, qumuq folklorunda Albashi, Akkatun, Sütkatun Azərbaycan folklorundakı Hal anasının ekvivalentidir. Bu ob-

raz yəhudi və xristian mifologiyasının qəhrəmanı Lilit ilə müqayisə edilir. Dissertant bu yarımfəsildə maraqlı obrazlar üzə çıxarmışdır. Qumuq folklorunda yer alan «Cavad bəyin yır»nda Cavad bəy, «Kitabi-Dədə Qorqud»da Dəli Domrul.

III fəsildə qumuq folklorunda geniş yayılan nağıllar Azərbaycan nağılları ilə müqayisə edilir. Eyni və oxşar olan nağıllardan söhbət açılır. «Lətifələr, onların əsas qəhrəmanları, atalar sözü və deyimlər» III fəslin üçüncü yarımfəslində tədqiqata cəlb olunur.

Tədqiqatçı xüsusi vurğulayır ki, qumuq folklorunda ən çox yayılan janr atalar sözləri və deyimlərdir. Dissertasiyadan göründüyü kimi, ən çox tədqiq və nəşr edilən də atalar sözləri və deyimlərdir.

Dissertasiyanın nəticə hissəsi də qənaətbəxş işlənmişdir. Tədqiqatçının doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, «Azərbaycan-qumuq folklor əlaqələri» dissertasiya işinə qədər ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən qumuq folkloru haqqında müəyyən fikirlər söylənsə də, bu mövzu dərinlən işlənilməmiş, müqayisələr aparılmamışdır.

Dissertant qumuq folklorunda yer alan sarın, yır, nağıl, atalar sözü, tapmacalar, alqış və qarğışların özünəməxsusluğunu və Azərbaycan folkloru ilə yaxın və fərqli cəhətləri üzə çıxarmışdır. Dissertasiya işi yüksək elmi səviyyədə yazılmışdır. Bununla belə, əsər bəzi nöqsanlardan da xali deyildir:

1. Dissertasiyada ciddi redaktəyə ehtiyac duyulur. İstər dissertasiyada, istərsə də avtoreferatda orfoqrafik və stilistik səhvlərin çoxluğu diqqəti çəkir (s. 3, 4, 6, 7, 11, 19, 21, 22, 24, 26, 37, 55, 62, 73, 79, 84, 89, 96, 97, 100, 101, 105, 125, 128, 129, 133 və s.)

2. Türkiyənin Üçqozən, Quşoturağı və s. 7 kənddə yaşayan qumuqlar haqqında, onların folkloru haqqında, sayları barədə məlumat verəydiniz. Axı Xalipayeva dissertasiyasında Türkiyədə yaşayan qumuqlar haqqında, onların folkloru haqqında müfəssəl yazıb, folklor materialları verib.

3. Dissertasiyanın strukturu mükəmməl deyil, strukturda yeknəsəqlik aydınca görünür. Müxtəlif janrlar bir-birinə qarışdırılıb. Sual olunur, mükəmməl və əbədiyaşar atalar sözləri lətifələrlə və ya tapmacalar ovsunlar və inanclarla nə səbəbə qarışdırılıb? Tapmacalar nə vaxtdan mərasimlərlə bağlı yaranıb, onları ayrıca yarımfəsil kimi tədqiq etmək əsərin sanbalını artırardı.

4. Lətifələr və onların əsas qəhrəmanları, atalar sözləri bölümü gözəl işlənilib. Əsərdə Dağıstanda «Molla Nasrutdin» adında Dövlət Teatrının olmasını oxuyanda qürur duyduğum. Molla Nəsrəddinin qumuqlar arasında da məşhur olması çox mətləblərdən xəbər verir. Lakin onun davamçılarının olmaması məni məyus etdi. Doğrudur, Borağanlı Alisin lətifələrindən söz açırınsınız. Bu şəxsin yaradıcılığından verdiyiniz zəif nümunələrdən görünür ki, onlar lətifə janrına uyğun gəlmir. Axı özünüz yazırsınız ki, lətifələr, əsasən, dinləyəni güldürmək məqsədi ilə söylənir (s. 125). Borağanlı Alis lətifə ustası deyil. Onunla bağlı yırlarda lətifədən əsər-əlamət yoxdur.

5. Dissertant Qumuq folklorunun inkişaf mərhələlərini 3 (üç) dövrə ayırır.

Birinci mərhələ 1880-1900-cü illəri əhatə edir. İkinci mərhələ 1990-1920-ci illəri, üçüncü mərhələ isə 1920-ci ildən sonrakı dövrü əhatə edir. Maraqlıdır ki, tədqiqatçı dönə-dönə qeyd edir ki, sovet dövründə eyni kökdən olan xalqların yaxınlaşması, onların bir-birini öyrənməsi millətçilik damğası vurularaq pislənilmişdir. Araşdırıcı onu da xüsusi vurğulayır ki, Sovet rejimi dağıldıqdan sonra qumuqlar Rusiyanın (Rusiya Federasiyasının – *Q.P.*) tərkibində qalsalar da, daha çox araşdırmalar aparmışlar. Bu, həqiqətən də belədir. Sovet dövründən sonrakı illərdə tədqiqatlar daha ardıcıl və sistemli şəkildə aparıldığına görə 1990-cı ildən sonrakı zaman kəsiyi ayrıca dövr kimi götürülsəydi, daha doğru olardı.

6. Sarınlarla bağlı tədqiqatçı yazır ki, ilk iki misra ilə keçid etdikdən sonra əsas məzmunu keçid məhz 3-4-cü misralarda

gerçəkləşir. Bunu bütün sarın, bayatı-xoyrat və manilərə aid etmək doğru deyil. Çoxsaylı sarın, bayatı-xoyratlar var ki, bütün misralar arasında məna bağlılığı möhkəm olur. Bu, Mehdi Hüseynin M.Təhmasibin 1943-cü ildə çap olunan «Bayatılar» kitabına yazdığı önsözdə də, Əta Tərzibaşının, Vaqif Vəliyev və başqalarının tədqiqatlarında da təsdiqini tapır. Bunu elə sizin dissertasiyanızda (s. 33) verdiyiniz Kərkük bayatılarından da görmək olur:

Durdu qəm;

Açdı yaram, durdu qəm.

Mən miskin olduğumçün

Üstümə qudurdu qəm.

Qanad ağlar:

Ox titrər, qanad ağlar.

Ovum yaralı getdi

Boyandı qana dağlar.

Azərbaycan və Kərkük bayatı-xoyratları arasında elələri var ki, misralar arasında əlaqə son dərəcə sənətkaranə gözlənilmişdir.

Əzizim, aydın olsun,

Ay doğsun, aydın olsun.

Gəl yardan xəbər verim

Gözlərin aydın olsun.

Dolandı gün;

Döndü gün, dolandı gün.

Mən sənə daldalandım,

Sənə də dolandı gün.

(Kərkük)

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, son vaxtlara qədər əksər tədqiqatçılar bayatı-xoyrat və manilərin 1-ci və 2-ci misralarının, ümumiyyətlə, formal xarakter daşdığını və sonrakı iki misradakı fikir üçün bir növ zəmin hazırladığını qeyd edirdilər.

Əfsuslar olsun ki, araşdırıcı Aynurə Qurbanova da bu fikir də olmuş, sarın, bayatı-xoyrat və manilərin hamısını bədii cəhətdən qeyri-mükəmməl janr kimi nişan vermişdir.

Bununla belə, deməliyəm ki, göstərdiklərimiz asanlıqla düzəldiləsi nöqsanlardır. Əsər, həqiqətən də, yüksək elmi səviyyədə yazılmışdır. Əsərin mövzu üzrə Azərbaycan, türk, qumuq, rus, ingilis, alman dillərində kitabları ehtiva edən kitabiyat hissəsi zəngindir. Avtoreferat və araşdırıcının Hindistan, Fransa, Ukray-

na, Rusiya Federasiyası, Türkiyə, Türkmənistan və Azərbaycanda çap olunan məqalələri dissertasiyanı tam əhatə edir. Türkiyədə altı məqaləsinin çıxması dissertantın artıq türk aləmində tanınmasından xəbər verir.

Bizə qalırsa, «Azərbaycan-qumuq folklor əlaqələri» dissertasiya işi AAK-ın tələblərinə tam cavab verir və onun müəllifi Aynurə Qəzənfər qızı Qurbanova filologiya (folklorşünaslıq – 5719.01) üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
15.12.2015*

**Nuridə Zabit qızı Muxtarzadənin filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təq-
dim etdiyi «İnanc folkloru kontekstində ocaqlar
və pirlər (Masallı örnəkləri əsasında)» adlı dis-
sertasiya işinə opponent**

RƏYİ

Dissertasiya işi orijinal və aktual bir mövzuya həsr olunmuşdur. Doğrudur, Məşədخانım Nemət «Azərbaycan pirləri» (1992, 104 s.) və Tacəddin Səməmi tarixi abidə kimi «Ağbaba ziyarətgahları» (2008, 102 s.) əsərlərini çap etdirmişlər. Lakin həmin əsərlər təsvirçilik baxımından seçilir. Bu sahədə sanballı elmi tədqiqatlar iddiaçının elmi rəhbəri, professor Füzuli Bayata məxsusdur. Lakin professor F. Bayat, əsasən, nəzəri məsələlərdən bəhs edir və Masallı ocaq və pirlərindən, ocaqlar və pirlərlə bağlı folklorumuzun arxaik janrlarından olan inanclar haqqında danışır. Məhz buna görə də biz Nuridə Muxtarzadənin dissertasiyasının orijinal və aktual olması fikrini irəli sürürük. Şübhə etmirik ki, bu tədqiqat işi gələcəkdə bu qəbildən olan neçə-neçə dissertasiyaların yaranmasında yardımçı olacaq.

Bütün bölgələrdə insanların böyük inam göstərdiyi ocaqlar, pirlər, ziyarətgahlar qədərincədir. Naxçıvanda «Qurani-Kərim»də adı çəkilən «Asəf Kəf», Gəncədə «İmamzadə», Tovuzda «Aldə-də», Bakıda «Bibiheybət» insanların axın-axın ziyarət etdiyi, qəlbəndən inandığı, etiqad göstərdiyi yerlərdir. Təəssüf ki, sovet dönəmində xalqın müqəddəs saydığı, mənəvi və daxili rahatlıq tapdığı bu yerlərin ziyarət edilməsi, dini ayinlərin keçirilməsi, tədqiq edilməsi, ictimai yerlərdə onlar haqqında danışmaq, yazıya almaq yasaq edilmişdi.

Müstəqilliyimiz xalqa etiqad azadlığı bəxş etmişdir. Dissertasiya işi bu etiqadın mənbələrindən olan ocaq və pirlərə qayıdıq inancına həsr olunduğundan böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Tədqiqatın giriş bölümündə onun aktuallığı, obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti gündəmə gətirilir.

Dissertasiyanın «Ocaqlar, pirlər və türbələrlə bağlı inanc və kultlar» adlanan I fəslə iki yarım fəslə bölünüb. «Atalar kultu baxımından ocaqlar, pirlər və türbələr» adlanan yarım fəslində tədqiqat islamdan əvvəlki inanc sistemində atalar kultunun roluna yönəldilmişdir. Burada xüsusi vurğulanır ki, nə buddizm, nə də islam türklərin milli kimliklərinin bir parçası halına gələn müqəddəs yerlərə ziyarətində, qurban kəsməyində, mədəd diləməklərinə əngəl törədə bilməmişdir. Bununla belə, kökü atalar kultuna bağlanan pir və ocaqlar islamın təsiri ilə yeni məzmun qazanmışdır. Burada xüsusi qeyd edilməlidir ki, qədim türklərin inanc sistemində ocaq və kult əhəmiyyətli yer tutur. Masallı rayonu ərazisindəki ziyarət yerlərinə, əsasən, ocaq deyilsə də, bəzi kəndlərdə pir də adlanır. Odur ki, dissertant həm ocaqları, həm də pirləri tədqiqata cəlb etmişdir.

«Kəramət kontekstində övliya və seyid kultu» adlanan yarım fəsilə isə ocaq və pirlərlə bağlı övliya və seyidlərin kəramətləri haqqında **mənqəbə** adlanan şifahi mətnlərdən bəhs edilir.

Bu yarım fəsilə uşağı olmayan, bəxtinin açılmasını istəyən, işləri yaxşı gətirməyən və s. səbəbdən övliyaliqna inanılan adamlardan mədət umulduğunun da övliyaliq və seyidlik kultunun formalaşmasındakı rolu araşdırılmışdır. Dissertantın gəldiyi qənaətə görə övliya elə seyiddir.

Dissertasiyanın «Ocaqlar və pirlər haqqında söylənen mətnlər» adlanan II fəslə üç yarım fəsilədən ibarətdir.

«Əfsanə» adlanan I-ci yarım fəsilə daha çox peyğəmbərimiz, imamlar və başqa din xadimləri barədə yaranan dini əfsanələrdən bəhs edilir. Şifahi şəkildə olan dini əfsanələr sonralar savadlı din xadimləri tərəfindən yazıya alınmışlar. Beləliklə, bu tip əfsanələrin geniş yayılmasına münbit şərait yaranmışdır.

Ocaq və pirlərin, övliya və seyidlərin kəramətləri haqqında olan rəvayətlər, «Mənqəbə»lər bu fəslin 2-ci yarım fəslini təşkil edir. Mənqəbələr zəmanəmizdə xalq arasında geniş yayılan dini əfsanənin bir qolu olsa da, Azərbaycanda ən az tədqiq olunan folklor nümunəsidir. Onların mövzusu, dissertantın doğru olaraq göstərdiyi kimi, gerçək insanlardır. Tədqiqatçının fikrincə, onların bir qismi tarixi hadisələrlə uyğunlaşmasa da, bir qismi həqiqətdə baş vermiş hadisələrdən qaynaqlanır. «Müştərək motivlər» adlanan 3-cü yarım fəsildə türk dünyasında məşhur olan övliya kəramətləri ilə uzlaşan motivlər və Masallıda seyidlərlə bağlı söylənən mənqəbələrin müştərək motivləri nəzərdən keçirilir.

Dissertasiyanın III fəslə «Funksiyasına görə ocaqlar və pirlər» adlanır. Üç yarım fəsil və on paragrafdan ibarət bu fəsildə ocaq və pirlərin tarixi, tarixi-etnoqrafik, sosial tərəfləri və eləcə də insanların həyatında, mənəvi dünyalarının formalaşmasında və zənginləşməsində semantik-funksional rolunu araşdırılmışdır.

Bu orijinal əsər böyük elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir. Əsərin orijinallığı onunla şərtlənir ki, gələcəkdə bu tip tədqiqatlara geniş meydan açır. Tədqiqatçı qarşıya qoyduğu hədəfə nail olmuşdur.

Bununla belə, bizə görə əsər bəzi xırda çatışmazlıqlardan da xali deyildir. Arzu-istək xarakterli həmin çatışmazlıqlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dissertasiyanın III fəslində verilən on paragrafdə dissertantın ziyarət yerlərini: hər hansı bir istək üçün gedilənlər, uşaq olması üçün gedilənlər, yaxşı iş və vəzifəyə düzəlmək üçün gedilənlər, qismət açmaq üçün gedilənlər (bəlkə, bəxt açmaq üçün gedilənlər), revmatizm, psixoloji xəstəliklər, danışma qüsuru üçün gedilənlər, yerimə problemi, xəstə heyvanlar, digər xəstəliklərlə bağlı ocaqlara müraciət edənlər başlıqları ilə ayrı-ayrılıqda verməyinə heç bir lüzum yox idi.

İnsanlar ocaqlara və müqəddəs yerlərə hansısa niyyətlə getdiklərindən göstərilən paraqraflara ehtiyac duyulmur.

2. Avtoreferatın 15-ci səhifəsinin üçdə birini təşkil edən abzas 16-cı səhifədə eynilə təkrar olunub.

3. Yaxşı olardı ki, dissertasiya işi Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi nəzdində fəaliyyət göstərən İslam Universitetində, Bakı Dövlət Universitetinin ilahiyyat fakültəsində müzakirə ediləydi ki, sonra çapına rəy verəydilər.

4. Dissertasiyanın adı – «İnanc folkloru kontekstində ocaqlar və pirlər» əvəzinə «Folklorun arxaik janrlarından inanc kontekstində Ocaqlar və Pirlər» olsaydı, daha doğru olardı.

Göründüyü kimi, göstərdiyim iradlar arzu-istək xarakterlidir. Odur ki, əsərin elmi dəyərində xələl gətirəcək nöqsanlar deyil.

Dissertasiya işi qənaətbəxş elmi səviyyədə yazılmışdır. Avtoreferat və tədqiqatçının Azərbaycanda və xaricdə çap olunan məqalələri dissertasiyanı tam əhatə edir.

Bizə qalırsa, inam, iman və məhəbbətlə yazılan «İnanc folkloru kontekstində ocaqlar və pirlər (Masallı örnəkləri əsasında)» dissertasiya işi AAK-ın namizədlik dissertasiyaları qarşısında qoyduğu tələblərə cavab verir və onun müəllifi Nuridə Muxtarzadə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (folklorşünaslıq – 5719.09) elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

19.02.2016

**Aytac Hicran qızı Abbasovanın filologiya üz-
rə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim etdiyi «Azərbaycan folklorunun regional
xüsusiyyətləri (Kəlbəcər nümunələri əsasında)»
dissertasiya işinə opponent**

RƏYİ

Hörmətli sədr və Dissertasiya Şurasının üzvləri, folklorla sıxı bağlı olan dialektologiya elm sahəsində XX əsrin ortalarından başlamış regionlarda dialekt və şivələrin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin, özünəməxsusluğunun ciddi şəkildə öyrənilməsinə, SSRİ miqyasında «Dialektoloji Atlas»ın buraxılmasına (2015-ci ildə isə «Azərbaycan dilinin Naxçıvan Dialektoloji Atlası» çap olundu) baxmayaraq, bütün regionlar üzrə folklor antologiyaları çap olunsa da, Azərbaycan folklorunun regional özünəməxsusluğu, səciyyəvi xüsusiyyətləri, demək olar ki, son vaxtlara qədər tədqiqata cəlb olunmamışdı. Görünür, bu çox ciddi elmi problem Folklor İnstitutunun taleyi ilə bağlı imiş. Bu institutun görkəmli alimləri İsrafil Abbasov, Hüseyin İsmayılov, Seyfəddin Qəniyev, eləcə də M.Abdullayeva, A.Əliyev, L.Süleymanova, A.Səfərova və başqaları folklorumuzun hərtərəfli öyrənilməsinə töhfələr vermiş, ortaya bu yöndə dəyərli elmi-tədqiqat işləri qoymuşdur.

Aytac Abbasovanın Kəlbəcər folkloru nümunələri əsasında yazdığı «Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri» dissertasiyası da bu qəbildəndir. Bu dissertasiya işi bir də ona görə böyük dəyərə malikdir ki, illərdən bəri düşmənlər tapdığı altında qalan, zəngin folklor ənənələri olan bir regionun şifahi xalq ədəbiyyatının səciyyəvi xüsusiyyətlərinə həsr olunub. Bu mövzunu dissertanta təklif edən Əməkdar elm xadimi Kamran Əliyevə minnətdarlığımızı bildirməliyik.

Aytac Abbasovanın bu çox dəyərli dissertasiya işi üç fəsil, nəticə və tədqiqatda istinad edilmiş əsərlərin siyahısından ibarətdir. Girişdə mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-praktik əhəmiyyəti və s. nəzərdən keçirilir. Girişdə mövzunun aktuallığı ön plana çəkilir. Tədqiqatçı haqlı olaraq göstərir ki, Azərbaycan folklorunun bölgələr üzrə araşdırılması folklor mətnləri arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri aşkarlayır və bölgələrdə folklorun özünəməxsus cəhətlərinin öyrənilməsini təmin etmiş olur. Regionların özünəməxsus şəraiti, həyat tərzini fərqləndirən kimi orada yaşayan insanların poetik düşüncəsi də fərqli olur. Bu isə Azərbaycan folklorunda çoxvariantlılığa gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində regionlardakı folklor nümunələrinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edir.

Dissertasiyanın «Lirik növün janrları» adlandırılan birinci fəsilində «Bayatılar», «Laylalar», eləcə də «Aşıq yaradıcılığı və onun folklor qaynaqları» yarım fəsilləri tədqiqata cəlb olunur. Müəllif yeni toplanmış nümunələr əsasında cinaslı və cinassız olmaqla Kəlbəcər bayatılarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmışdır. Qaçqın, köçkün həyatı keçirən kəlbəcərlilərin bayatılarında el-oba həsrəti özünü qabarıq şəkildə göstərir. Odur ki, dissertant bu fəsildə el-oba həsrətindən bəhs edən bayatılar üzərində xüsusi dayanmışdır.

«Laylalar» adlanan ikinci yarım fəsildə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşan kəlbəcərlilə qaçqın, köçkün və didərginlərindən toplanmış laylalar tədqiq olunur. Məlumdur ki, Göyçə və Kəlbəcər aşıq mühiti çox zəngindir. Tədqiqatçı bunu nəzərə alaraq «Aşıq yaradıcılığı və onun folklor qaynaqları» adlı 3-cü yarım fəsli bu fəsildə araşdırmaq qərarına gəlmişdir.

Həqiqətən də, Kəlbəcər aşıq yaradıcılığını folklorlardan ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Burada Ağdabanlı Qurban, Aşıq Bəsti, Aşıq Şəmşir kimi görkəmli ustadlar folklorlardan bəhrələnərək sənətin zirvəsinə yüksəlmişlər. Dissertant Şəmşir yara-

dıcılığında folklor nümunələrinin özünü bariz şəkildə göstərməsini xüsusi vurğulayır. Doğrudan da, Şəmşir poeziyasını xalqdan gələn hikmətli sözlər, atalar sözləri bəzəyir:

Dissertasiyanın ikinci fəslı «Epik növün janrları» adlanır. Bu fəsildə Kəlbəcər bölgəsində müşahidə edilən mifoloji inanlar, əfsanə və rəvayətlər, lətifələr və nağılların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Mükəmməl işlənmiş «Mifoloji inanlar» yarım fəsildə yağışın yağması və kəsməsi ilə bağlı ovsunlar, çövrəklə bağlı inanlar, ovçuluqla bağlı inanlar, qurd ağzı bağlamaqla əlaqədar inanlar, «şər vaxtı» ilə bağlı inanlar, Hal anası ilə bağlı inanlar araşdırılmışdır. Müqayisələr Kərkük folkloru daxil, folklorumuzla bağlı aparılmış, qənaətbəxş nəticələrə gəlinmişdir.

Bu fəslin əfsanə və rəvayətlər bölməsi də yaxşı işlənmiş, Kəlbəcər rəvayət və əfsanələrinin özünəməxsusluğu barədə maraqlı fikirlər irəli sürülmüşdür.

«Epik növün janrları» fəslinin «Lətifələr» və «Nağıllar» bölümü də tədqiqatçı tərəfindən qənaətbəxş işlənmişdir. Təbii ki, Kəlbəcər folklorunun zənginliyi də araşdırıcıya yeni söz deməyə imkan vermişdir.

Dissertasiyanın «Mərasim folkloru» adlanan üçüncü fəslı də tədqiqata cəlb olunan materialın zənginliyindən və müəllifin səriştəli tədqiqatçı kimi çıxış etməsindən xəbər verir. Bu hərtərəfli işlənmiş fəsildə «Məişət mərasimləri», «Doğum mərasimi», «Toy mərasimi», «Yas mərasimi», «Novruz adət-ənənələri», mövsüm mərasimi kimi «Xalq oyunları» adlı yarım fəsillər araşdırılıb. Gəlinən nəticələr qənaətbəxşdir. Əsərin nəticə (147-151-ci səhifələr) hissəsində tədqiqatçı əsər boyu görülən işlərdən və gəldiyi qənaətlərdən söz açır. Dissertant qənaətlərini folklorun Kəlbəcər nümunələrində təsadüf edilən faktlarla təsbit edir. Əsər yaxşı elmi səviyyədə yazılmışdır.

Bunula belə, bu dəyərli və gərəkli əsər bəzi xırda kəm-kəsirdən də xali deyildir. Arzu-istək formasında aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Əsərin «İstifadə edilmiş ədəbiyyat» bölümündə tədqiqatçı diqqətsizliyə yol verib. Bayatılardan söz açan müəllif nədənsə, mənbə kimi Şakir Albaliyevin «Azərbaycan məişət nağıllarında şah obrazı» əsərini göstərmişdir (bax: s.152, nömrə 8). Eləcə də ağılardan bəhs edən araşdırıcı yazır: «Bu ağı eyni olaraq Qubadlı sakininin dilindən də toplanmışdır» (68, 130). Kitabiyatda 68 məxəz «Əsatir, əfsanə və rəvayətlərdir» (bax: s.155).

2. Məlumdur ki, formaca bayatı və ağı eynidir. Həm bayatılardan, həm də ağılardan qədərincə söz açan müəllif onların fərqi göstərsə, daha yaxşı olardı.

3. Kəlbəcər dastanların ən çox yayıldığı bölgədir (təkcə dastançı Əlinin – Əli Qurbanovun yeddi dastanı çap olunmuşdur). Yaxşı olardı, dastanlar da tədqiqata cəlb olunaydı.

4. Tədqiqatçı bayatılardan danışarkən iki bayatının üstündə ciddi dayanır:

*Mən aşiqəm Salyana,
Dara zülfün, sal yana.
Necəsən bir ah çəkəm?
Araz qopa, sal yana.*

Və ya:

*Mən aşiqəm Salyana,
Dara zülfün, sal yana.
Necəsən bir ah çəkim?
Kür quruya, sal yana.*

Birinci bayatını müəllif özü toplamış, 2-ci bayatı isə «Azərbaycan bayatıları» (Bakı, 2004, s.304) kitabından götürülmüşdür.

Tədqiqatçı yazır: «Seçdiyimiz variantlar arasındakı fərq bayatılarda ifadə olunan mövzu, ideya, əsasən, son misrada həm dəyişdirilmiş, həm də daha da qabarıq formada göstərilmişdir. Kürü qurudan «ah»la Arazı Salyana qopardan – çatdıran «ah» arasında fərq hiss olunur: biri çayın qurumasını, digəri isə onun məcrasından çıxmasını ifadə edir» (s.14).

Anlaşılmazlıq və ciddi nöqsan göz qabağındadır. Əvvəla, Araz çayı Sabirabad rayonu ərazisində Kür çayı ilə birləşir. İkincisi isə müəllif Kəlbəcər nümunələrindən istifadə edib onun özünə-məxsusluğunu göstərməli olduğu halda, özünü də çaşdırır, qoparmaq sözünü çatdırmaq kimi qələmə verməyə çalışır.

Bütün bu deyilənlər bu qiymətli əsərin dəyərinə xələl gətirə biləcək qeydlər deyildir. Dissertant əsərdə qarşıya qoyduğu problemləri elmi səviyyədə həll etmiş, məqsədinə nail olmuşdur.

Avtoreferat, monoqrafiya və çoxsaylı məqalələr dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir.

Mənə qalırsa, «Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Kəlbəcər nümunələri əsasında)» tədqiqat işi filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyaları qarşısında qoyulan tələblərə cavab verir və onun müəllifi Aytac Abbasova filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (57.19.01 – folklorşünaslıq) elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponent:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İnstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

19.09.2016

**Gülnar Zakir qızı Osmanovanın filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim etdiyi «Çağdaş Azərbaycan nəsrində
mifologizm (1980-2010-cu illər)» adlı dissertasiya
işinə rəsmi opponent**

RƏYİ

Dissertasiya işi çağdaş Azərbaycan nəsrində az tədqiq olunmuş bir sahəyə həsr olunub. Deməli, orijinal bir araşdırmaadır. Tədqiqat işi o qədər zəngin və hərtərəflidir ki, sanki doktorluq dissertasiyasıdır. Burada araşdırıcının elmi rəhbəri, Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Kamran Əliyevin belə bir mövzunun seçilməsi və dissertantı istiqamətləndirməsi baxımından zəhmətini vurğulamaq istərdim.

Dissertasiya 3 fəsildən, giriş, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqatın girişində mövzunun aktuallığından, məqsəd və vəzifələrindən, öyrənilmə dərəcəsinədən, nəzəri-metodoloji əsaslarından, elmi yeniliklərindən, nəzəri-praktik əhəmiyyətindən və s. bəhs edilir.

Dissertasiyanın I fəslı «Çağdaş Azərbaycan nəsrində (1980-2010-cu illər) mifoloji obrazlar» adlanır və problem dörd yarım-fəsildə öz həllini tapır. «Çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizmdən istifadə üsulları» yarım-fəsildə tədqiqatçı mifologizmin 2 formada olduğu fikrini irəli sürür: a) bədii mətnin strukturunda mifologizm, b) obrazın təşkilində mifologizm. I fəslin 2-ci yarım-fəsildə təbiət kulturları ilə bağlı obrazlardan söz açan tədqiqatçı ağac, dağ, su, sakral kulturlar və onqon obrazlarını gündəmə gətirir.

«Çağdaş Azərbaycan nəsrində demonoloji obrazlar» adlanan III yarım-fəsildə Hal anası, cin, şeytan kimi demonik obrazlar təhlil süzgəcindən keçirilir.

Fəslin IV yarım-fəsildə isə Xızır, pəri və dərviş obrazları, onların nəsr əsərlərindəki yeri müəyyənləşdirilir.

«Çağdaş Azərbaycan nəsrində (1980-2010-cu illər) mifoloji motivlər» adlanan II fəsildə mifoloji motivlərin tipologiyası, səciyyəsi, möcüzəli doğuluş motivi, butavermə motivi, mağara motivi, quşaçevrilmə motivi tədqiqata cəlb olunur.

Çox maraqlı «Çağdaş Azərbaycan nəsrində mifoloji zaman və məkan (dastan və nağıl xronotopu)» adlanan III fəsildə tədqiqatçı xronotopdan istifadə üsullarını, nağıl xronotopunu və dastan xronotopunu araşdırır.

Gülınar Osmanovanın dissertasiya işi yüksək elmi səviyyədə yazılmışdır. Tədqiqata cəlb olunan problemlər barədə dissertantın öz fikri olması, məntiqi nəticələrə gəlməsi əsərin elmi səviyyə-sindən, yaradıcı şəkildə işlənməsindən xəbər verir. Tədqiqat folk-lorşünaslıq elmimiz üçün yeni və faydalıdır. Müəllif ilk dəfə olaraq 1980-2010-cu illərdə Azərbaycan nəsrində mifologizm mövzusunun müasir elmi-nəzəri aspektdən sistemli şəkildə tədqiq etmişdir.

Əsərin məziyyətləri ilə bağlı deyilənlərlə bərabər, arzu, istək formasında aşağıdakıları dissertantın nəzərinə çatdırmaq istərdim:

1. Avtoreferatda da (s.20), dissertasiyada da (s.109) doğru olaraq müəllif xronotop (zamanla məkanın vəhdəti) termininin ilk dəfə dünya şöhrətli fizik Albert Eynşteynin işlətdiyini, bədii ədəbiyyatda isə M.Baxtinin tətbiq etdiyini göstərir. Təəssüf ki, nə avtoreferatda, nə də dissertasiyada məxəzə rast gəlinmir.

2. Folklorda Hal ana və butavermə hərtərəfli işləndiyinə görə onlar haqqında əhatəli danışmağa ehtiyac yox idi.

3. Butavermə ilə bağlı professor Ramazan Qafarlının «Bir qayda olaraq, buta fərasətsiz, fərsiz, kimsəsiz, arxasız gənclərin yuxusuna qarışır» (s.92) fikrinə münasibətinizi bilmək istərdim. Butanın fərasətsiz, xüsusən də fərsiz gənclərə verilməsi ağılasığan məsələyə oxşamır. Bu rus nağıllarında baş verir.

4. Mənə belə gəlir ki, hərtərəfli tədqiqata cəlb olunmuş «Qətl günü», «Mahmud və Məryəm», eləcə də «Ağ qoç, qara qoç» əsər-

lərini bu qədər geniş təhlil etməyə ehtiyac yox idi. Axı dissertasiyanın həcmi tələb edir ki, ixtisarlar aparılsın.

Deyilənlər bu orijinal və yüksək elmi səviyyədə yazılmış tədqiqat işinin dəyərində xələl gətirəcək nöqsan olmayıb, düzəldilməsi asan olan xətalardır. Dissertant tədqiqat işində qarşıya qoyduğu məqsədinə çatmışdır.

Avtoreferat və tədqiqatçının çap olunmuş məqalələri dissertasiyanın məzmununu əhatə edir.

Fikrimcə, «Çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizm (1980-2010-cu illər)» dissertasiya işi AAK-ın qarşıya qoyduğu tələblərə tam cavab verdiyindən onun müəllifi Gülnar Osmanova folklorşünaslıq – 5719.01 ixtisasından filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İnstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

14.06.2017

Cəmilə Köçər qızı İsbəndiyarovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Klassik ənənə və XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları» adlı dissertasiya işinə opponent

RƏYİ

Cəmilə İsbəndiyarova saz-söz sənətini yetərincə yaxşı bilən və təbliğ edən tədqiqatçılardandır. Azərbaycanın görkəmli alim və yazıçılarından akademiklər İsa Həbibbəyli, Kamal Abdulla, Rəfael Hüseynov, Nizami Cəfərov, Teymur Kərimli, Muxtar İmanov, Vasim Məmmədəliyev, Xalq yazıçıları Anar və Elçin, Xalq şairləri Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı, siyasi elmlər doktoru Qənirə Paşayeva və yazıçı-publisist İntiqam Mehdiyevin önsöz yazdığı, redaktoru olduğu və ya rəy verdiyi «Arı çiçəyə gəlib» («Azərnaşr», 2013, 512 səh.), «Kəlbəcərin saz qalası» («Azərnaşr», 2013 və 2014, 368 səh.), «Sən dağlardan ayrılmadın» («Azərnaşr», 2013, 512 səh.), «Səməd Vurğun – Aşıq Şəmşir dastanı» («Yazıçı», 2014, 208 səh.), «Sazımız ağlayır dağlar bağında» («Azərnaşr», 2014, 624 səh.) kitabları ilə tanış olandan sonra bu qənaətə gəldim ki, ömrünü saza-sözə həsr edən Cəmilə İsbəndiyarovaya elə bu sanballı əsərlərinə görə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi adı vermək olardı. Bəd ayaqda Aşıq Şəmşirdən mövzu götürüb tezliklə müdafiə edə bilərdi. Lakin tükənməz enerji ilə çalışan tədqiqatçı görülən işlərlə kifayətlənmədi. Füzuli Bayatın rəhbərliyi ilə AMEA-nın Folklor İnstitutunda «Klassik ənənə və XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları» mövzusunda dissertasiya işinə girişdi və maraqlı bir əsər ortaya qoydu.

Dissertasiya işi orijinallığı ilə seçilir. Giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan tədqiqatın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektinə

predmeti, əsərin məqsəd və vəzifələri tədqiqatın elmi yeniliyindən və s. bəhs edilir. Tədqiqatın I fəslı dörd yarım fəsildən ibarətdir. I fəslin «Məhəbbət dastanlarının araşdırılma tarixindən» yarım fəsildə tədqiqatçı məhəbbət dastanlarının toplanıb yazıya alınmasından, təsnif edilməsindən, tədqiqata cəlb olunmasından və s. danışıır. SMOMPK məcmuəsinin bu işdə misilsiz xidmətlərini xüsusi vurğulayır. Həqiqətən də, «Əslı və Kərəm», «Aşıq Qərib», «Tahir və Zöhrə», «Şah İsmayıl», «Abbas və Gülgəz» və başqa məhəbbət dastanları ilk dəfə olaraq bu məcmuədə çap olunmuşdur. Bu yarım fəsildə folklorşünaslığımızda klassik məhəbbət dastanlarının yaranma yolları, poetikasını, xüsusiyyətləri tədqiqat süzğəcindən keçirilir. Məhəbbət dastanlarının yaranma yolları barədə dissertant görkəmli alimlərlə polemikaya girişməkdən də çəkinmir. I fəslin «Klassik məhəbbət dastanlarından müasir dastanlara» adlı ikinci yarım fəsildə klassik məhəbbət dastanları müasir dastanlarla müqayisə edilir, klassik məhəbbət dastanlarının üstünlüyü ön plana çəkilir, müasir dastanların səviyyəcə zəif olduđu fikri irəli sürülür. «Şahzadə Bəhrəm», «Fərhad və Şirin», «Soltan və Qəndab», «Şəmsir və Sənubər» və başqa dastanlarda real həyat təsvir edilir. Klassik dastanları fərqləndirən bir cəhətə xüsusi diqqət yetirilir. Onların bir çoxunun müştərək mədəniyyət hadisəsi olması ön plana çəkilir. Onların başqa türk xalqları arasında yayılması göstərilir. Müasir dastanlar isə iddiaçının qeyd etdiyi kimi, məhdud arealda yayılmış və ya heç yayılmamışdır. Ümumi rəy belədir ki, müasir dastanlar görkəmli aşıqların sözləri əsasında yaranır, onlar sonra yaşamış aşıqlar tərəfindən cilalanır, yeni epizodlar, süjetlər əlavə olunur. Məhz buna görə də onlar folklor janrı kimi tədqiq olunurlar.

I fəslin dördüncü yarım fəslı «Yeni məhəbbət dastanlarının xarakterik xüsusiyyətləri» adlanır. Müəllif bu yığcam yarım fəsildə XX əsrdə yaranmış dastanlara nəzər salır və onların xarakterik xüsusiyyətlərini – onların məhdud arealda yayılması, bəzi yeni yaradılmış məhəbbət dastanlarının yalnız onu yarananın ifa etməsi, beləliklə, cilalanmaması, yeni motivlərlə, elementlərlə

zənginləşməməsi, onların bəzisinin mövzusunun yazılı ədəbiyyatdan götürülməsi, bir qisminin avtobioqrafik xarakter daşması, bəzisinin sosializmi təbliğ etməsi, çoxunun müəllifinin məlum olması kimi məsələlərdən bəhs edilir. Tədqiqatçı eyni zamanda doğru olaraq qeyd edir ki, dastan yaradıcılığını ömrünü başa vurmuş dövr hesab etmək olmaz (68). Doğru qənaətdir. Təkcə Tovuzda «Azafılı və Narınc Xatun» adlı dastan vardır. Dastan Azafılı və Narınc Xatunun sağlığında çap olunub. «Məftun və Leyla» da dastan kimi formalaşmağa üz tutub.

II fəsil «Yeni yaranan məhəbbət dastanlarının struktur funksional özəlliyi» adlanır. Bu fəsil üç yarımfəslə bölünür. Burada yeni yaranan məhəbbət dastanları ənənəvilik və müasirlik baxımından tədqiqata cəlb olunub. Klassik və yeni məhəbbət dastanlarının poetik-üslubi xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə öyrənilir. Bu fəslin «Səməd Vurğun yaradıcılığında dastan motivləri və sovet dövrünün məhəbbət dastanları» adlanan üçüncü yarım-fəsləli mükəmməl işlənmişdir. İddiaçının şairə olan məhəbbəti o qədər güclü olmuşdur ki, az qala dissertasiyanın bir fəslinə bərabər dolğun və maraqlı, heç bir irada sığmayan, şairə layiq iş ortaya qoymuşdur. Bu yarımfəsildə Səməd Vurğunun klassik ənənə ilə qırılmaz tellərlə bağlılığı ön plana çəkilir. Dissertantın gəldiyi nəticə böyük həqiqətlərdən xəbər verir. «Səməd Vurğun klassik ənənənin böyük davamçısı idi və özü də klassikləşən sənətkardır».

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Vurğun bütün poemalarında klassik ənənəyə arxalanmış, folklor motivlərindən bol-bol istifadə etmişdir. Odur ki, «Səməd Vurğun – Aşıq Şəmşir dastanı»nın meydana gəlməsi təəccüb doğurmur.

Dissertasiyanın III fəslə «Kitabi-Dədə Qorqud və yeni yaranan məhəbbət dastanları» adlanır. İki yarımfəsildən ibarət olan III fəsildə şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın başlanğıcı, tükənməz enerji mənbəyi «Kitabi-Dədə Qorqud» eposundakı məhəbbət motivləri XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları ilə müqayisə edilir, qəhrəmancasına elçilik, onun müasir məhəbbət dastanlarındakı epizodlarla oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarılır. Əsərin

dili rəvandır, xalq dili ilə ədəbi dilin qovşağında bərqərar olub. Dissertasiya yüksək elmi səviyyədə yazılmışdır. Bununla belə, bizə nöqsan təsiri bağışlayan bəzi çatışmazlıqları Dissertasiya Şurasının üzvlərinin və dissertantın nəzərinə çatdırmaq istərdim:

1. Bizə qalırsa, I fəslin «Ənənəvi məhəbbət dastanlarında Haqq aşığı və obrazlar sistemi» (s.36-64) adlanan üçüncü yarım fəslə dissertasiya işi ilə uzlaşmır. Bu fəsilə bir dəfə də olsun, nə yeni məhəbbət dastanlarından söhbət gedir, nə də onlarla müqayisə aparılır.

2. Dastanlardan tədqiqat aparan araşdırıcıların hamısının adları çəkilir (s.13), professor Vaqif Vəliyevdən başqa. Halbuki o, dastanların təhlil və təsnifatını aparan ən yaxşı tədqiqatçılarıdır. [Bax: Vaqif Vəliyev, «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» (1970, s.373-400) kitabı (bu kitabı heç məxəz kimi göstərməyibsiniz) və «Azərbaycan folkloru» dərsliyi («Maarif» nəş., 1985, s.359-381).]

3. İddiaçı dastan yaradıcılığı məsələlərində Həmid Araslı, M.Təhmasib və Feyzulla Qasımzadənin fikirlərinə qarşı çıxır, öz müddəalarını irəli sürür. Lakin necə? Gənc alimə yaraşmayan əndazədən çıxmaqla: «...Həmid Araslının bir sıra mübahisəli qənaətlərinin, razılaşması mümkün olmayan fikirlərinin də olmasına baxmayaraq (s.12) və ya Təhmasibin «Məgər süjetli, konfliktli, sürətli, səciyyəli, aşığı-məşuqlu, «bağlama» və «açmal», «duvaqqapmalı» və «ustadnaməli» dastan yaratmaq kiçik şeirlər, qoşmalar yaratmaqdan çox asandır ki, bu 2-cini ustadlara, birincini isə «naməlum»lara bağlayaq» fikrinə qarşı çıxır və bəyan edir: «Bu, elmi müddəadan uzaqdır».

Görəsən iddiaçının söz açdığı elmi müddəanı kimlər yaradıb? Feyzulla Qasımzadənin «Ustad aşığı haqqında sevgi dastanları bəzən onların özləri tərəfindən, həyatda ikən yaradılır» fikrinə qarşı çıxan müəllif göstərir ki, bu dastan yaradıcılığının təbiətinə ziddir (s.19).

Hər şeydən əvvəl, iddiaçının Tufarqanlı Abbas, Qurbani, Xəstə Qasım kimi ustad aşığıların olmasına şübhə ilə yanaşması qətiy-

yən düzgün deyildir. Başqa bir tərəfdən də az sonra iddiaçı öz fikirlərinə qarşı çıxır. «...O cümlədən bir qədər əvvəlki dövrdə, yəni XIX əsrdə yaşamış ustad aşiq Alı tərəfindən yaradılmış «Aşiq Alı və Bəstixanım» dastanını, eləcə də Dədə Ələsgərin «Dastan-rəvayətlər» adlandırılmış «Ələsgər və Səhnəbanu», «Həcər Xanım», «Anaxanımın küsməyi» və s. kimi onlarla, bəlkə də, yüzə yaxın digər müəllifi bəlli olan məhəbbət dastanlarını göstərmək olar».

Onu da əlavə edək ki, «Şəmşir və Sənubər», eləcə də «Azafli və Narınc Xatun» dastanı sağlıqlarında yaradılıb.

4. Dissertasiyanın 33-cü səhifəsində oxuyuruq: «Yaradılan bütün əsərlər kimi dastanlar da, sovet ideologiyasına xidmət göstərməyə məhkum edilmişdir: «Şahzadə Bəhrəm», «Şam Şahzadə», «Dilsuz və Xəzangül», «Soltan və Qəndab», «Şəmşir və Sənubər» və s. kimi dastanlar buna əyani sübutdur» (s.11,64). Kitabıyata baxıram. Məxəz kimi Əhliman Axundovun 1966-cı ildə çap olunan əsəri göstərilmişdir. Ağıl kəsən iş deyil. Bütün həyatı boyu sovet quruluşuna qulluq edən Axundov o dövrdə belə bir fikir söyləyə bilməzdi.

5. Çox maraqlı II fəsildə yeni dastanların bəzi poetik xüsusiyyətləri, dastan şeiri ilə dastandankənar aşiq şeirinin fərqi məsələsi də nəzərdən keçirilir (s.81). Müəllif M.Cəfərovun «Dastandankənar aşiq şeiri ilə dastan şeiri arasında olan fərq «Atalar sözü ilə məsəllərin arasındakı fərqi bənzədilir» iddiasına qarşı çıxır. Dissertant: «Bu fikri yeni dastanlara aid etmək daha düzgün olardı» – deyər səhv hökm verir və deyir: «Klassik məhəbbət dastanlarımızda o qədər bitkin, mükəmməl dastandankənar, sərbəst məzmun ifadə edə bilən şeirlər vardır ki, onlarsız dastanı təsəvvür etmək mümkün deyildir».

Tədqiqatçı fəhm edə bilmir ki, elə akademik M.Cəfərov bunu nəzərdə tutmuşdur.

Atalar sözü və məsəllərin arasında elə əsaslı fərq yoxdur. Birçə sözü artırıb – əskiltməklə biri digərinə keçə bilər. Məsələn: «Adam ağzından söz, qazan altından köz» məsəlindən atalar sözü düzəltmək üçün birinci hissəyə «çıxar» sözünü artırmaq kifayətdir.

Kərkükdə də belədir. Məsələn, «Nə söyüd ağacınnan bar, nə də arsızdan ar», «Nə beşdə alacağım, nə də onda verəcəyim», «Əkmək eldən, su göldən». Bu məsəllərə «gözlə», «var», «gə-lər» artırmaqla atalar sözü alınır.

6. Dissertasiyanın kitabiyat hissəsində və özündə Osman Sarıvəllinin «Aşığı ürəkli şair, şair ürəkli aşığı Şəmşir» («*Elm*», 1973, *Avropa*, 2010), eləcə də Şəmşirin şeyirdi olmuş Aşığı Sakit Köçərinin «Belə aşığı olanmazdı» (Dərbənd, 2007) kitablarına istinad edilməməsi təəssüf doğurur. Axı hər iki kitab Səməd Vurğunla Aşığı Şəmşirin əlaqələrinə həsr olunub.

Bundan əlavə, Aşığı Ələsgərin bacısı oğlu Aşığı Nəcəf və başqalarının xatirələri cəm olunmuş kitabdan da istifadə olunsa, dissertasiya daha dolğun olar və qazanardı.

7. Arzu edərdik ki, dastanların müasir qələm sahiblərinin yaradıcılığına təsiri məsələsinə də diqqət yetiriləydi. Bunun üçün kifayət qədər material vardır. Xalq yazıçısı Elçinin lap son dövrdə yaranmış «Mahmud və Məryəm», Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun «Hüseyn Saraclı dastanı» və «Ələsgər» poemasını göstərmək olar.

Çoxu arzu-istək bildirən qeydlərim bu yüksək elmi səviyyədə yazılmış dissertasiya işinin dəyərinə xələl gətirəcək gücdə deyildir. Avtoreferat və iddiaçının məqalələri dissertasiyanı tam əhatə edir.

Bizə qalırsa, «Klassik ənənə və XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları» əsəri Ali Attestasiya Komissiyasının namizədlik dissertasiyaları qarşısında qoyduğu tələblərə tam cavab verir və onun müəllifi Cəmilə Köçər qızı İsbəndiyarova filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi (5719.01–folklorşünaslıq) almağa layiqdir.

Rəsmi opponet:

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami Gəncəvi adına

Ədəbiyyat İnstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

18.12.2017

**FİLOLOGİYA ÜZRƏ DOKTORLUQ
DİSSERTASIYALARINA RƏYLƏR**

Ziyəddin Həmil oğlu Məhərrəmovun filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «İrəvan ədəbi mühiti (1800-1920-ci illər)» adlı dissertasiya işinə

R Ə Y

Ziyəddin Həmil oğlu Məhərrəmovun «İrəvan ədəbi mühiti» adlı dissertasiyası aktual bir mövzuya həsr edilmişdir.

Azərbaycanın, xüsusən də keçmiş İrəvan xanlığına daxil olan ərazilərin xalqımızın min illərin o üzündən yol alıb gələn ən qədim tarixi barədə ilkin bilgiler öncə mifik təfəkkürdə, bu təfəkkürün daşlaşdığı mifoloji mətnlərdə günümüzə qədər gəlib çıxmışdır. İrəvan xanlığının Göyçə, Vedibasar, Gərnibasar, Zəngibasar, Sərdarabad, Sürməli mahallarını əhatə edən, Azərbaycan, Türkiyə, İran və Ermənistanın bugünkü dövlət sərhədlərinin kəşif etdiyi bir məkanda yer alan İrəvan ədəbi mühitinin tədqiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Təqdim olunan dissertasiyanın girişində işin ümumi səciyyəsi, mövzunun aktuallığı, tədqiqatın predmeti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodologiyası, tədqiqatın öyrənilməsi dərəcəsi, tədqiqatın elmi yeniliyi, işin praktik əhəmiyyəti və s. nəzərdən keçirilir. Dissertasiya giriş, beş fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Ziyəddin Həmil oğlu Məhərrəmov «İrəvan ədəbi mühiti» adlı dissertasiyanın I fəslində «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı və aşiq yaradıcılığı»na dair verilən məlumatlar, aşiq Ələsgər və onun yaradıcılıq ənənələrini davam etdirən «Ələsgər ocağı» sənətkarlarının yaradıcılıqları, mühitin tanınmış saz-söz adamları barədə

məlumatlar, həmçinin ədəbi mühitin folklor örtüyü və İrəvan xanlığında formalaşan aşıqların yaradıcılıqlarından bəhs etmişdir. Müəllif haqlı olaraq bu fəsildə qeyd edir ki, Azərbaycan xalqının milli mədəniyyətində müstəsna rol oynamış şifahi xalq ədəbiyyatı və aşiq sənəti tarixboyu müxtəlif adlar daşımaqla zəngin inkişaf yolu keçmiş, Dədə Qorquddan tutmuş zəmanəmizə kimi ustadlıq zirvəsinə yüksələn sənətkarların folklor örtüyümüzdə özünə vəsiqə qazanan yaradıcılıq nümunələrini həm sələflərinin, həm də xələflərinin yaddaşında saxlamaqla xalqın mənəvi sərvətinə çevirmişlər. Tədqiq edilən mövzu həm xronoloji ardıcılıqla, həm də məsələnin sosial-fəlsəfi təlimlərdən hasil edilən nəticələri kontekstində öyrənilir.

İrəvan xanlığı ərazisində, o cümlədən Göyçə mahalında ilk el aşığı kimi tanınan Ağ Aşığın, el şairlərindən Alməmmədin, Məmmədhüseynin, ustad aşıqlardan Aşıq Alının, Aşıq Məhərrəmin, Aşıq Musanın, Molla Tağı oğlu Məhəmmədin, Mərzə Bəylərin, Aşıq Əzizin, Usta Aşıq Ələsgər ocağından çıxan çoxsaylı sənətkarların yaradıcılıq və ifaçılıq qüdrəti Göyçə aşiq mühitinin təşəkkül və inkişaf özünəməxsusluğundan soraq verir.

Dissertant Göyçə aşiq mühitinin özünün ən kamil və yetkin çağlarının XIX-XX yüzilliklərdə formalaşdığını diqqətə çatdırır. Əvvəlki yüzilliklərdə gedən yaradıcılıq axtarışlarının folklor örnəklərinin yaratdığı tükənməz bədii potensiya uzun bir zaman ərzində Aşıq Ələsgər, Aşıq Musa, Aşıq Nəcəf, Məmmədhüseyn, Növrəs İman, Aşıq Talıb ucalığının poetik üslubunun təşəkkülünü hazırlamışdır.

Aşıq mühitlərində yetişmiş Qurbani (Dirili), Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Abdal Güləbli, Aşıq Valeh, Molla Cümə, Bozalqanlı Hüseyn və başqa bu sıradan olan ustadların saz-söz irsini incəliyinə qədər mənimsəyən, qədim türk dastançılıq ənənələrini, o cümlədən də Azərbaycan xalq dastançılığının sənətkarlıq keyfiyyətlərini yaradıcı şəkildə əks etdirən Göyçə mühitinin özü də unikal sənət örnəkləri – saz-söz inciləri, dolğun dastanlar, zərif aşiq havaları ortaya qoymuşdur. «Göyçə gözəlləməsi», «Köhnə

Göyçə», «Göyçəgülü», «Göyçə Qaragözü», «Heydəri», «Nəcəfi», «Ağır Şərihi», «Şahsevəni», «Məmmədsöyünü» kimi melodik zənginliyə malik saz havaları Göyçə aşığı mühitinə məxsus bəstəçiliyin tarixi yadigarlarıdır.

Göyçə aşığı mühitinə sənət mənzərəsi göstərir ki, bu mühit əvvəlki yüzilliklər ərzində əldə olunmuş tarixi təcrübəni həm ifaçılıq, həm də yaradıcılıq istiqamətində uğurla davam etdirmişdir. Sözügedən mərhələnin sənət həyatının bağlı olduğu ilkin qaynaqları ümumiləşdirici bir baxışla nəzərdən keçirdikdə görürük ki, XIX əsr Göyçə aşığı mühitini ərsəyə gətirən tarixi yol İrəvan xanlığına daxil olan digər ərazilərdə də saz-söz adamlarının sənət həyatı qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyə şərait yaratmışdır. İrəvan xanlığı ərazilərinin folklor örtüyü, xüsusən aşığı sənəti tarixi baxımdan sufi-dərviş ocaqları ilə sıx şəkildə təşəkkül tapmışdır. Bu mühitin yaranmasında məşhur Miskin Abdal ocağının misilsiz rolu olmuşdur.

Miskin Abdal Göyçənin Zərgərli (Sarıyaqub) kəndində dünyaya göz açmışdır. Onun əsl adı Hüseyn olmuş, həyatı qeyri-adiliklər içində keçmişdir.

Miskin Abdalın zəngin yaradıcılığı olub. Onun «Unutma», «A dağlar», «Düşərsən» rədifli qoşmaları aşığı şeirinin ən yaxşı nümunələrindəndir. Miskin Abdalın saz-söz irsi isə Göyçədə sənət mühitinin püxtələşməsinə ölçüyəgəlməz dərəcədə güclü təsir göstərmişdir.

Dissertasiyanın II fəslində «Milli mətbuatın yaranması və ideya istiqamətləri» adlanır. Təqdirəlayiqdir ki, bu fəsildə müəllif tədqiq edilən mövzu ilə bağlı müxtəlif yarım-fəsillərdə mühüm problemlər – xüsusilə «İctimai-siyasi, ədəbi və mədəni mühitin ədəbi nəşrlərdə əksi», «Ermənistandan azərbaycanlıların departasiyası və repressiyasının mətbuatda əksi», «Lək-lək» və «Bürhani-həqiqət» jurnallarının ictimai və mədəni həyata təsiri, «Bürhani-həqiqət» ədəbi, siyasi, tarixi və elmi jurnaldır» və «İrəvanda «Molla Nəsrəddin»çilər»ə geniş yer ayırmışdır.

Tədqiqatın III fəslində «İrəvan mədəni həyatında dirçəliş: teatr truppalarının və peşəkar Dram Teatrının fəaliyyəti»ndən söhbət

açılır. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir: «İrəvanda teatr truppaları və peşəkar Dram Teatrının yaranması ədəbi mühitin inkişafına təsirsiz qalmamışdır». Dissertant Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində olduğu kimi, İrəvan xanlığı ərazisində də xalq oyun-tamaşalarının geniş təşəkkül tapmasından söz açır.

IV fəsil «Azərbaycan klassik ədəbi irsi erməni ədəbi qaynaqlarında» adlanır. Bu fəslin «Azəri-erməni ədəbi əlaqələri» yarım-fəslində müəllif Azərbaycan həqiqətləri erməni ədəbi qaynaqlarında, erməni elitasının etirafları və onun doğurduğu qənaətləri ümumiləşdirir. Bu fəsil daha çox zamanın tələblərinə cavab verir.

Dissertasiyanın V fəslində isə müəllif «XIX əsrin axırları və XX əsrin əvvəllərində (1800-1920-ci illər) İrəvan ədəbi mühitini şərtləndirən tarixi şərait və ictimai-siyasi və mədəni amillər»dən bəhs edir. Burada «İrəvan ədəbi mühiti»ni formalaşdıran tarixi şərait və mədəni-siyasi amillərə daha çox diqqət yetirilir. İlk növbədə, birinci yarım-fəsildə irəvanlılar və İrəvan şairləri haqqında məlumat verilir. Digər yarım-fəsillərdə problemin «Maarifçilik, ədəbi-ictimai fikrin yeni mərhələsi», «İrəvanda məktəbdarlıq məsələləri» və «İrəvanda kitab nəşri» məsələləri tədqiqata cəlb olunur. Mühitin mədəni spesifikasiyası ortaya qoyulur. Onun ayrı-ayrı ziyalılarının (Mirzə Ələkbər Elxanov, Məşədi Molla İsmayıl Hacı Kazımov, Mirzə Məmməd vəli Qəmərinski, Məmmədbağır Tağızadə və s.) ictimai-siyasi, mədəni və ədəbi mühitdə hansı dəyərlərlə səciyyələnməsi məsələlərinə diqqət yetirir.

Bütövlükdə Ziyəddin Həmil oğlu Məhərrəmovun «İrəvan ədəbi mühiti» adlı elmi tədqiqat əsəri Azərbaycan Prezidenti yanında AAK-ın doktorluq dissertasiyaları qarşısında qoyduğu tələblərə cavab verir və onun müəllifi filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
20.12.2017

İlhamə Gülbala qızı Məmmədovanın «XIX-XX əsrin əvvəllərində Təbriz şəhərinin mədəni irsi (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)» adlı tarix üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiyanın avtoreferatı əsasında

R Ə Y

Sovet dönəmində Güney Azərbaycanla əlaqələrimiz, demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Təsadüfi deyildir ki, ingilis yazıçısı Ceyms Oldric «Diplomat» romanında Azərbaycanı «ikiyə bölünmüş bir ürək» adlandırmışdı.

Şəhriyar o tayda, Süleyman Rüstəm, Bəxtiyar Vahabzadə və başqaları bu tayda təsəllilərini bir-birinə göz yaşlarına qarq olmuş şeirlər yazmaqda tapırdılar. Müğənnilər ürək ağrısı ilə oxuyurdular:

*Aramızdan axıb gedir,
Araz bulana-bulana.
Seyr edirəm görkəmini,
Yaram sulana, sulana.*

Görkəmli aşiq Mikayıl Azaflı xalqımızın başına gətirilən bəlalardan söz açırdı:

*Qoca Azaflıyam, dilim var, lalam.
Təbrizdə qardaşım, Sibirdə balam.
Elə dərd varmı ki, çəkməmiş olam?
Bax onlar ağartdı saçımı mənim.*

Hüseyn Arif deyirdi: «Başqaları Aya, Marsa uçur. Təbriz necə uzaqmış, biz ora gedə bilmirik». Lakin ümidini itirmirdi. Təbrizli şairə yazırdı: «Əmoğlu, bir gün gələ, Təbrizə oğlunun toyuna gələrəm».

Şükürlər olsun ki, Hüseyn Arifin arzuları çin oldu. Sovet sistemi çökdü, yollar açıldı. O tay, bu tay hər sahədə qovuşmağa üz tutdu. Müstəqilliyimizin bəhrəsi olan bu qovuşma elm sahəsində də özünü göstərdi.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru İlhamə Məmmədovanın «XIX-XX əsrin əvvəllərində Təbriz şəhərinin mədəni irsi (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)» adlı doktorluq dissertasiyası bu baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatçının 2010-2016-cı illər arası Cənubi Azərbaycana çoxsaylı və uzunmüddətli ezamiyyətlərinin, ağır zəhmətin bəhrəsi kimi ərsəyə gələn bu tədqiqat işi Təbriz şəhərinin etnoqrafiyasına həsr olunan ilk araşdırmaadır.

Dissertasiya giriş, yeddi fəsil, nəticə, mənbələr, ədəbiyyat siyahısı və çox zəngin illüstrasiyalardan ibarətdir. Bu orijinal əsər indiyə kimi işlənməmiş aktual bir mövzuya – Təbriz şəhərinin etnoqrafiyasına həsr olunub.

Dissertasiyanın giriş hissəsində müəllif müxtəlif tarixi, siyasi, iqtisadi, sosial proseslərin təsiri altında təşəkkül tapan şəhərlərin mədəni irsinin özünəməxsusluğundan, mövzunun aktuallığından, elmi yeniliyindən, mədəniyyətindən söz açır. Tədqiqat işində «Şəhərin tarixi coğrafiyası», «Yaşayış məskəni və evlər», «İctimai məkanlar və tikililər», «Su təchizatı», «Yollar və nəqliyyat», «Mətbəx mədəniyyəti» və «Geyim mədəniyyəti» kimi maraqlı fəsillər tədqiqat süzgəcindən keçirilir. Əsər faktiki material bolluğu ilə seçilir. Müəllif xüsusi vurğulayır ki, Azərbaycan etnoqrafiya elmində bir sıra mövzular – bazarlar, karvansaralar, səqqaxanalar, nağaraxanalar və s. ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb olunur.

Məlumdur ki, XX əsr tarix elmində şəhər mədəniyyətinin tədqiqi məqsədyönlü şəkildə diqqətdən kənar saxlanılır, daha çox kənd yaşayış yerləri tədqiqata cəlb olunurdu. Müəllif doğru olaraq göstərir ki, bu yanaşmada məqsəd Azərbaycanı aqrar ölkə kimi təqdim etmək, inkişaf etmiş şəhər mədəniyyətinin

mövcudluğunu inkar etmək idi. İddiəçinin bu izahatı, elmi təhlili dissertasiyanın əsas məqsədlərindən birini ortaya qoyur: Təbrizi inkişaf etmiş şəhər mədəniyyəti müstəvisində tədqiq etmək.

Dissertasiyanın ən mühüm üstünlüklərindən biri XIX-XX əsrin əvvəllərində, yəni mühüm sosial-iqtisadi yeniliklərin baş verdiyi bir dövrdə Təbriz şəhərinin siyasi həyatındakı dəyişikliklərin mədəni inkişafa göstərdiyi təsirinin hərtərəfli təhlilidir.

Bizə qalırsa, Təbriz şəhərinin mədəni irsinin etnoqrafik baxımdan tədqiqi elmdə ciddi uğur sayılmalıdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanan dissertasiya işi Təbrizin mədəni irsinin təsviri və təhlili ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif şəhərin tarixən formalaşan məhəllələrini, imarət və xalq yaşayış evlərini, bazar kompleksini, karvansaralarını, məscidlərini, hamamlarını, meydanlarını, bağlarını, kəhrizlərini, su anbarlarını, buxanalarını, səqqaxanalarını, İpək Yolu üzərindəki ənənəvi karvan yollarını, mətbəx və geyim mədəniyyətini araşdırır, onlarla bağlı adət-ənənələri və mərasimləri şərh edir. Əsərdə təhsil və elm sahələri mədəni irsin mühüm göstəricisi kimi təhlil olunur, tarixi proseslərin mədəni irsin hər bir elementinə təsiri üzə çıxarılır. Özünəməxsus xüsusiyyətləri olan, tarixi inkişaf yolu keçən Təbrizin mədəni irsinin elmi təsviri, müqayisəli təhlili maraqlı doğurur. İddiaçı Təbrizin mədəni irsinə Azərbaycan etnoqrafiya elmində indiyədək aparılmış tədqiqatlara əsaslanaraq baxmış, onu Ordubad, Naxçıvan, Bakı, Gəncə, Lənkəran və digər tarixi şəhərlərimizlə müqayisəli şəkildə öyrənmişdir. Bununla da, Təbriz şəhərinə bütövlükdə Azərbaycanın mədəni irsi müstəvisində yanaşmışdır. Doktorantın «Təbriz şəhərinin maddi mədəniyyəti» (*Bakı, «Çaşıoğlu», 2016, 498 səh.*) tarixi etnoqrafik tədqiqatı deyilənləri təsdiq edən təkrarlanmaz möhtəşəm mənbədir. Çəkinmədən demək olar ki, təkrarsız abidədir.

Dissertasiya yüksək elmi-nəzəri səviyyədə yazılmış, müəllif qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin öhdəsindən bacarıqla

gəlmişdir. İlhamə Məmmədovanın 5102.01 – etnoqrafiya və etnologiya ixtisası üzrə təqdim etdiyi «XIX-XX əsrin əvvəllərində Təbriz şəhərinin mədəni irsi (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)» adlı dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə tam cavab verir və onun müəllifi tarix üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
27.12.2017*

**Esmira Seyfəl qızı Şükürovanın filologiya
üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim etdiyi «XX əsr Cənubi Azərbaycan
ədəbiyyatında poema janrı: inkişaf mərhələləri
və problemləri» adlı dissertasiya işinə**

RƏY

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Esmira Şükürova çağdaş ədəbiyyatımızda ən məhsuldar alimlərimizdəndir. Elə tədqiqatçılar var ki, yalnız seçdiyi mövzu üzrə əsərlər yazmaqla işini bitmiş hesab edir. Esmira Şükürovanın yaradıcılığı çoxşaxəlidir. Məsələn, onun altmış ilə yaxın ədəbi prosesin gedişatında söz sahibi olan, akademik Bəkir Nəbiyevə həsr etdiyi «Bəkirnamə» əsəri («*Elm*» nəşriyyatı, 2017, 240 səh.) bariz şəkildə göstərir ki, o, çağdaş ədəbi prosesi dərinədən izləməklə bərabər, klassik ədəbi irsi, tənqidi, ədəbi əlaqələri, poeziyada sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə də qədərincə bələd olan alimdir. Onun «Sözə sevdalılar» əsəri isə ədəbiyyatşünas alimlərimizin, yazıçı və şairlərimizin yaradıcılığına həsr olunan maraqlı kitabdır. Bu əsəri «Ədəbi portretlər» də adlandırmaq olardı.

Esmira Şükürovanın «XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı: inkişaf mərhələləri və problemləri» mövzusu üzrə ilk məqaləsi 2001-ci ildə çıxıb. Bundan sonra iddiaçının Azərbaycanda çox böyük həcmli «Söz sərrafı Şəhriyar» (2010, 204 səh.) monoqrafiyası, «Güney Azərbaycanda çağdaş ədəbi proses» (2016, 174 səh.), «XX əsr Güney Azərbaycan epik şeiri» (2016, 372 səh.), eləcə də Türkiyədə «Mühammət Hüseyn Şəhriyar» (İstanbul, 2013, 376 səh.) monoqrafiyaları, çox sayda elmi-publisistik məqalələri Azərbaycanda və xaricdə çap olunmuşdur. Açığını deyim, belə tədqiqatçılara bir çox ölkələrdə birbaşa elmi ad verirlər.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Esmira Şükürovanın «XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı: inkişaf mərhələləri və problemləri» əsəri 20 ilə yaxın apardığı vüsətli tədqiqatlarının bəhrəsidir.

Giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarət əsər dərin elmi araşdırmaların, müəllifin mövzuya olan dərin məhəbbətinin nəticəsi kimi diqqəti cəlb edir.

Dissertasiyanın giriş hissəsində Esmira Şükürova mövzunun aktuallığından, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən, işin elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətindən və s. bəhs edir.

İngilis yazıçısı Ceyms Oldric «Diplomat» romanında Azərbaycanı ikiyə bölünmüş bir ürək adlandırmışdır.

Esmira Şükürovanın əsərinin aktuallığı bununla da şərtlənir. Bu əsər, hər şeydən əvvəl, ikiyə bölünmüş ürəyin yaralarının sağalmasına xidmət edir.

Tədqiqatın dörd yarımfəsildən ibarət I fəslində Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının təşəkkülü və tədqiqi problemləri araşdırılır. Orijinallığı ilə seçilən, ilk dəfə olaraq elmi müstəviyə çıxarılan bu fəsildə müəllif elm aləminə nüfuzlu alim sözünü deyə bilmişdir. Çünki bu fəsildə, demək olar ki, indiyə qədər sistemli şəkildə araşdırılmayan, folklordan qaynaqlanan poema janrının təzahür formaları, poema janrının tədqiqi tarixi, klassik poeziyanın Cənubi Azərbaycanda poema yaradıcılığına təsiri kimi məsələlər elmi müstəviyə çıxarılır.

Dissertasiyanın «Poema janrının inkişafında yeni meyil və təmayüllər» adlanan II fəslində XX əsrin birinci yarısında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmış poemalar, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında Şəhriyar mərhələsi, XX əsrin ikinci yarısında Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının inkişaf problemləri, cənublu mühacir şairlərin yaradıcılığında poema kimi çox maraqlı mövzular tədqiqat süzgəcindən keçirilmişdir.

Tədqiqatın «Tarixiliyin müasirlik müstəvisində epik təsviri» adlı III fəslə və «Cənubi Azərbaycan epik şeirinin poetik sistemi» adlanan IV fəslə də yüksək elmi səviyyədə yazılmışdır.

Esmira Seyfəl qızı Şükürovanın çap olunmuş əsərləri və orijinal dissertasiya işi ona filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almağa haqq verir.

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

07.03.2018

**PROFESSOR ADI ALMAQ
ÜÇÜN VERİLƏN RƏY**

Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının baş elmi işçisi, sənətsünaslıq doktoru, dosent İlqar Cəmil oğlu İmamverdiyevin professor elmi adı almaq üçün elmi-pedaqoji, ifaçılıq fəaliyyətinə

R Ə Y

Mən, Bakı Musiqi Akademiyasının dosenti, İlqar İmamverdiyevi həmin ali müəssisədə çalışdığı ilk illərdən, yəni 1982-ci ildən bəridir ki, tar və saz ifaçısı olaraq tanıyıram. İlqar müəllimin konsert fəaliyyətini ayrı-ayrı illərdə Televiziya və Radionun çeşidli proqramlarında və fərqli dövlət tədbirlərində, müxtəlif məramla keçirilən mərasimlərdə mütəmadi olaraq müşahidə edib dinləmişəm. Hər dəfə də ifaçılıq sənətindəki uğurlu fəaliyyətinə qəlbən sevinmişəm. 1988-ci ildə oktyabr ayının 23-də A.Şərifzadə adına Aktyor Evində saz-söz ustası Azafı Mikayılın yaradıcılığı münasibəti ilə təşkil etdiyim gecədə İlqar İmamverdiyevin də iştirakını məqsəduyğun saydım. Bu mərasimin açılışında İlqar müəllim ilk dəfə sazda Aşıq Mikayılın bəstələdiyi «Azafı himni» adlı saz havasını ustadın özünün də iştirak etdiyi gecədə uğurla səsləndirdiyini heç unutmuram. Buna görə də 1994-cü ildə M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında Azafının yaradıcılığına həsr etdiyim gecədə İlqar müəllimə yenə də həmin saz havası ilə məclisin ilk musiqisini təkrar ifa etməsini məsləhət bildik. Həmin gecə Azərbaycan televiziyasında təkrar göstərilib xalqımıza çatdırıldı.

İllər keçdikcə İlqar İmamverdiyevin mətbuat səhifələrində folklorumuza, xüsusən də xalq musiqimizə, saz-söz ifaçılığı, aşıq

sənətinə dair maraqlı yazılarını oxuyub tanış olmağa başladım. Sonralar bu məqalələr bir araya gəlməklə, nəhayət, elmi işə çevrildi. İlqar İmamverdiyev 1994-cü ildə «Azərbaycan aşiq ifaçılığı sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri» adlı elmi işini professor Gülnaz Abdullazadənin rəhbərliyi ilə uğurla müdafiə edib, sənətsünaslıq namizədi adına layiq görüldü. İlqar müəllimin elmi yaradıcılıq axtarırları, vaxt ötdükcə Güney Azərbaycan aşiq mühitləri (Qərbi və Şərqi Azərbaycan), aşiq ifaçılığı sənəti ilə öz əhatə dairəsini bir qədər də genişləndirmiş oldu. Dəfələrlə İranda elmi ekspedisiyalarda olan İlqar İmamverdiyev, nəhayət, topladığı zəngin folklor-musiqi nümunələri, aşiq musiqisi, saz ifaçılığı sənətinə dair materialları bir araya gətirib elmi təhlillər əsasında «Azərbaycan və İran türklərinin aşiq ifaçılıq sənətinin qarşılıqlı əlaqələri» adlı sənətsünaslıq üzrə doktorluq dissertasiyasını 2008-ci ildə Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının Dissertasiya Şurasında uğurla müdafiə etdi. İlqar müəllimin bu aktual mövzuda yazdığı elmi iş rəy verən alimlərdən biri də mən idim.

Onu da qeyd etməyi vacib sayıram ki, 2004-cü ildən keçən on il ərzində İlqar müəllim Azərbaycan folkloru, musiqisi, aşiq sənətinə dair 30-dan yuxarı monoqrafiya və məqalələrini çap etdirməyə nail olmuşdur. Alimin çap etdirdiyi kitabları onun davamlı axtarırlarda olduğunu göstərgəsidir: Dördcildlik «Azərbaycan saz havaları», ikicildlik «Azərbaycan rəqs havaları», «Saz havaları antologiyası», üçcildlik «Muğam dəramədləri və rəngləri», altıcildlik «Azərbaycan xalq mahnıları», «Muğam inciləri», «İran türklərində aşiq toy mərasimləri», «Azərbaycan və İran türklərinin aşiq ifaçılıq sənətinin qarşılıqlı əlaqələri», «Miskin Abdal ocağının el sənətkarları», «Fortepiano müşayiətli saz əsərləri», iki cilddən ibarət «Fortepiano müşayiətli tar əsərləri» və s.

İlqar İmamverdiyevin çoxyönlü fəaliyyəti ilə həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə iki qardaş xalqın mədəni əlaqələrinin

inkişafında, xüsusilə də musiqi ifaçılıq sənətinin bir-birlərinə daha da yaxınlaşmasında, tanındılmasında, təbliği və tədrisində xidmətləri böyükdür.

Sənətşünas alimin elmi-pedaqoji, ifaçılıq, xalq musiqisi, folkloru sahəsindəki xidmətlərini nəzərə alaraq tam əminliklə deyə bilərəm ki, İlqar Cəmil oğlu İmamverdiyev «Professor» elmi adı almağa layiqdir.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
03.11.2014

***FİLOLOGİYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU ELMİ
DƏRƏCƏSİ ALMAQ ÜÇÜN TƏQDİM EDİLƏN
DİSSERTASIYALARIN AVTOREFERATLARINA
VERDİYİM RƏYLƏR***

**Sevinc Orucəli qızı Əliyevanın filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
etdiyi «Füzulinin türkcə «Divanı»nın dilinin lek-
sikası» adlı dissertasiyasının avtoreferatına**

RƏY

Füzuli elə bir abidədir ki, onun daha möhkəm, daha davamlı olmasında bir kərpic qoyanın da, min kərpic qoyanın da zəhməti təqdirlə yad edilməlidir. Mən Sevinc Əliyevanın dissertasiya işini, hər şeydən əvvəl, bu baxımdan qiymətləndirirəm. Tədqiqat işi aktual və orijinal bir mövzuya həsr olunub. Füzuli klassik poeziyamızın zirvəsində bərqərar olan, nəinki Yaxın və Orta Şərqdə, eləcə də Avropada tədqiqata cəlb edilən ölməz şairimizdir.

Sevinc Əliyevanın avtoreferatı mənə təqdim olunanda mövzu məni təəccübləndirdi. İndiyə qədər dahi şairimizin türkcə «Divanı»nın leksikasının tədqiqata cəlb olunmaması məni mat qoydu. Əksər ədib və şairlərimizin əsərlərinin leksikası araşdırıldığı halda, poeziyamızın nəhənglərindən biri – Füzulinin türkcə «Divanı»nın leksikası nə səbəbə görə diqqətdən kənar qalıb – deyə haqlı olaraq düşündüm. Nə yaxşı ki, aspirantın elmi rəhbəri, professor Sevil Mehdiyeva bu mövzunun aktuallığını görmüş, tədqiqatçıya bu orijinal mövzu üzərində işləməyi təklif etmiş, nəticədə sanballı bir dissertasiya işi ortaya qoyulmuşdur.

Bu əsərdə ilk dəfə olaraq təkrarsız şairimizin anadilli əsərlərinin lüğət tərkibi, leksik-semantik söz qrupları – sinonimlər, omonimlər, antonimlər, eyni zamanda Füzulinin dilindəki söz yara-

dıcılığı prosesi tək cə dil vahidi kimi yox, eləcə də poetik-üslubi vasitələr kimi linqvistik və üslubi vasitələr kimi linqvistik və üslubi-linqvistik metodla araşdırılmışdır.

Giriş, üç fəsil, nəticə və s-dən ibarət olan dissertasiyanın I fəslı «Füzulinin türkcə «Divanı»nın dilinin lüğət tərkibi» adlanır. Burada şairin türkcə «Divanı»nın leksik vahidləri mövzu üzrə semantik qruplara ayrılır və linqvistik təhlilə cəlb edilir. Bu fəsildə, eləcə də «Eşq, məhəbbət (poetik) leksikası», «Təbiət leksikası», «Məişət leksikası» və s. tədqiqat süzğəcindən keçirilir. Dissertasiyanın «Füzulinin türkcə «Divanı»nın dilində leksik-semantik söz qrupları» adlanan II fəsil, eləcə də «Füzulinin türkcə «Divanı»nın dilində söz yaradıcılığı» adlı III fəslı də qənaətbəxş işlənmişdir.

Dissertasiyada bizi ən çox razı salan məsələlərdən biri də, şairin dilinin leksikasının onun anadan olduğu, boya-başa çatdığı mühitlə əlaqəli tədqiq etməsidir. İraqda indinin özündə belə 2 milyondan artıq türkman-azəri yaşayır. Biz də vaxtilə türkman adlanmışıq. Şah İsmayıl Xətai yazmışdır:

*Tükənilir ərəbin kuhi-məskəni,
Onda ki, Bağdad içrə türkman qonar.*

Sevinc Əliyevanın dissertasiyasında haqlı olaraq Füzulinin türkcə «Divanı»nın leksikasını yeri gəldikcə İraq-türkman ləhcəsi ilə müqayisə etməsi maraqlı nəticələrə gətirib çıxarır.

Dissertasiyanın mövzusu ilə əlaqədar müəllifin çap etdirdiyi məqalələr və avtoreferat tədqiqat işini tam əhatə edir.

Bizə qalırsa, Sevinc Əliyevanın «Füzulinin türkcə «Divanı»nın dilinin leksikası» adlı dissertasiya işi Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə tam cavab verdiyindən, onun müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layıqdır.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun
baş elmi işçisi, filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
06.02.2012*

İradə Tofiq qızı Köçərlinin sənətsünəşliq doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Aşiq sənətində sinkretizm və sintez problemlərinin tədqiqi» adlı dissertasiyasının avtoreferatına

R Ə Y

Dissertasiya işi tamamilə tədqiq olunmamış orijinal bir mövzuya həsr olunmuşdur. Mövzu üzrə ədəbiyyatın olmaması fikrimizi təsdiq edir. Məlumdur ki, aşiq sənəti sinkretik sənətdir və bu sinkretizm hadisəsini Azərbaycan incəsənətində yalnız aşiq sənəti yaradır. Ustad aşıqlar şairdir, bəstəkardır, xanəndədir, saz çalan ifaçıdır, rəqqasdır, bədii qiraətçidir və nəhayət aktyordur. Təsadüfi deyildir ki, dahi Üzeyir bəy vaxtilə yazırdı: «Aşiq yaradıcılığı elə bir sənət aləmidir ki, orada şairin də, bəstəkarın da, xanəndənin də, rəqqasın da istədiyi qədər götürə biləcəyi pay vardır». Üzeyir bəyin bu fikrinə arxalanaraq deyə bilərik ki, həqiqətən də, aşiq yaradıcılığı ədəbiyyat, musiqi, ifaçılıq, rəqs və teatr elementlərini özündə birləşdirən çoxcəhətli sinkretik sənətdir. Göründüyü kimi, burada incəsənətin müxtəlif növləri qovuşmuşdur. Dissertantın avtoreferatda xüsusi vurğuladığı kimi aşiq özündə bir neçə kommunikativ funksiyaları sintezləşdirir – incəsənət daşıyıcısı – şair, bəstəkar, instrumentalçı, vokalçı, tərbiyəçi və s.

İradə Köçərlinin giriş, dörd fəsil və altı yarım fəsildən ibarət dissertasiya işinin avtoreferatının girişində mövzunun aktuallığı, tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri, mövzunun işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın elmi yeniliyi, tədqiqatın obyektı və predmeti, eləcə də təcürbi əhəmiyyəti nəzərdən keçirilmişdir. Elə girişdən dissertantın mövzuya dərinədən bələdliyi nəzərə çarpır.

Dissertasiyanın «Aşiq sənətində sinkretizm və sintez problemlərinin öyrənilmə aspektləri» adlanan I fəslində dissertant

aşıqlıq fenomeninin təkamül prosesini qədim dövrün sinkretizmindən başlayan və bədii sintezə istiqamətlənən inkişaf yolunu, keyfiyyət dəyişiklikləri xəttini müəyyənləşdirməyə çalışmış və istəyinə nail olmuşdur. Dissertasiyanın bütün fəsilləri yüksək elmi səviyyədə işlənmişdir. Dissertant səliqə-səhmanı ilə seçilən, aşiq sənətini dərinlən bilən bir araşdırıcıdır. Bunu onun mövzu üzrə üç monoqrafiyası və 32 məqaləsi də təsdiq edir.

Bizə qalırsa, İradə Tofiq qızı Köçərlinin sənətsünaslıq doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Aşiq sənətində sinkretizm və sintez problemlərinin tədqiqi» adlı dissertasiya işi Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə cavab verdiyindən onu müdafiəyə buraxmaq olar.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
12.03.2012*

**Tahir Rzayevin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Müasir
Azərbaycan nəsrində epos ənənəsi (İsmayıl Şıx-
lının «Dəli Kür» romanı əsasında)» dissertasi-
yasına avtoreferat əsasında**

RƏY

Folklorla bədii ədəbiyyat həmişə bir-birindən bəhrələnmiş, bir-birini zənginləşdirmişdir. Ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq elmimiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bu məsələyə çoxsaylı dissertasiyaların həsr olunması təsadüfi deyildir.

Tahir Rzayevin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiya işi də bu problemə həsr olunub.

Bu bir həqiqətdir ki, «Dəli Kür» romanı Azərbaycan filoloji fikrində tədqiqata ən çox cəlb olunan əsərlərdəndir. Bununla belə, bu əsər epos ənənəsi kontekstində monoqrafik tədqiqata cəlb olunmamışdır. «Dəli Kür» ilk dəfə olaraq Tahir Rzayevin dissertasiyasında epos ənənəsi kontekstində sistemli şəkildə araşdırılmışdır.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Əsərin giriş hissəsində mövzunun aktuallığından, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrindən, mövzunun öyrənilmə dərəcəsindən, araşdırmanın elmi yeniliklərindən bəhs edilir.

Dissertasiyanın hər üç fəslə bir-birini tamamlayır. «Türk epos təfəkkürü müasir Azərbaycan nəsrinin ideya-estetik mənbəyi kimi» adlanan I fəsilə Azərbaycan nəsrində türk epos təfəkkürü işığında tədqiq olunmuşdur. Bu fəsil «60-70-ci illər Azərbaycan nəsrinin yeni ideya axtarışları və folklor», «Müasir Azərbaycan romanı və epos təfəkkürü», «İsmayıl Şıxlı: şəxsiyyətin folklor

tipologiyası (epos mətnindən «Dəli Kür»ə aparan yollar)» yarımfəsillərdə hərtərəfli araşdırılmışdır.

Dissertasiyanın II fəslə «Dəli Kür» romanında epos poetikası» adlanır. İki yarımfəslə bölünən bu maraqlı fəsildə romanda epos poetikası ilə bağlı faktlar, işarələr, detallar, motiv və süjetlər müqayisə olunaraq elmi nəticələrə gəlinmişdir.

Tədqiqatın III fəslə «Cahandar ağa obrazının epik qəhrəman arxetipi baxımından təhlili» adlanır. Bu fəsildə gəlinən qənaət belədir: «Dəli Kür»də təsvir olunan hadisələrin mərkəzi obrazda konsentrasiya edilməsi bilavasitə epos təfəkküründə olan epik qəhrəman arxetipindən qaynaqlanır. Odur ki, Cahandar ağa obrazı epik qəhrəman arxetipi aspektindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatçı əsəri tələb olunan elmi səviyyədə yazmışdır.

Avtoreferat və tədqiqatçının Azərbaycanda və xaricdə çıxan doqquz məqaləsi dissertasiyanın məzmununu əhatə edir.

Bizə qalırsa, «Müasir Azərbaycan nəsrində epos ənənəsi (İsmayıl Şıxlının «Dəli Kür» romanı əsasında)» tədqiqat işi Ali Attestasiya Komissiyasının qarşıya qoyduğu tələblərə bütövlükdə cavab verir və müəllifi Tahir Rzayev filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa tamamilə layiqdir.

Qəzənfər Paşayev

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat

İnstitutunun baş elmi işçisi,

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

18.11.2013

**Nilufər Bəhlul qızı Məmməd zadənin filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim etdiyi «Herman Hessenin yaradıcılığında
insan konsepsiyası» mövzusunda dissertasiyanın
avtoreferatına**

RƏY

Alman-Azərbaycan ədəbi-elmi əlaqələrinin tarixi qədimdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, H.F.Dits «Kitabi-Dədə Qorqud»un sonralar Drezden nüsxəsi adlandırılacaq əlyazmasını İstanbulda əldə edərək 1815-ci ildə epos haqqında ətraflı məlumat dərc etmiş və «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»u tərcümə edərək çap etdirmişdi. Elə həmin əsrin ortalarında F.Bodenştedt Mirzə Şəfi Vazehin şeirlərini alman dilinə tərcümə edərək başqa şərq şairlərinin əsərləri ilə birlikdə «Şərqdə min bir gün» (1850) və az sonra «Mirzə Şəfinin şərqiləri» (1851) kitablarını nəşr etdirmişdi.

Azərbaycan-Alman ədəbi əlaqələri nisbətən sonrakı dövrə təsadüf etsə də, sürətlə inkişaf etmiş, nəticədə həm ədəbi, həm də ədəbi-elmi əlaqələrdə uğurlar qazanılmışdır. Görkəmli alman yazıçı və şairlərinin əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Ən əhəmiyyətli odur ki, bu əsərlərin çoxu Vilayət Hacıyev, Çərkəz Qurbanov, Yusif Savalan, Kifayət Sadıxova və başqa alman dili mütəxəssisləri tərəfindən orijinaldan tərcümə edilmişdir. Bu isə elmi əlaqələrin inkişafına təkan vermişdir. Əgər Hessenin «Yalquzaq» əsəri Vilayət Hacıyev tərəfindən azərbaycan dilinə tərcümə edilərək 1990-cı ildə prof. Qorxmaz Quliyevin «Hesse dünyası» adlı giriş məqaləsi ilə çap olunmasaydı, Nilufər Məmməd zadə, bəlkə də, bu mövzuya girişməzdi.

Tədqiqatçı «Herman Hessenin yaradıcılığında insan konsepsiyası» əsərini Azərbaycan ədəbiyyatı kontekstində və bədii

ədəbiyyatda insan konsepsiyasına dair görkəmli azərbaycan ədəbiyyatşünasları Nərgiz Paşayeva və İsmayıl Vəliyevin əsərləri müstəvisində araşdırmışdır.

Nilufər Məmmədžadənin dissertasiyası giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısını əhatə edir.

Dissertasiyanın «XX əsrin əvvəllərində sosial kataklizmlər və «Yalquzaq» romanında insan konsepsiyası» adlanan I fəslində tədqiqatçı müddəalarını irəli sürərəkən qənaətlərinin doğruluğuna əmin olmaq üçün Ziqmun Freyd, Fridrix Nitsşe, Nərgiz Paşayeva, İsmayıl Vəliyevin fikirlərinə arxalanır.

Dissertasiyanın «Muncuq oyunu» əsərində insan və cəmiyyət problemi» adlanan II fəslə də yüksək elmi səviyyədə yazılmışdır.

Nilufər Məmmədžadə 20 ildən artıqdır ki, Azərbaycan Dövlət Dillər Universitetində alman dilindən dərs deyir. Odur ki, bütün materialları orijinalda oxuyub, lazımı qənaətə gəlməyə imkanı vardır.

Tədqiqatçının 2-si Rusiya Federasiyasında olmaqla 8 məqaləsi çıxıb.

Arzu edərdik ki, araşdırıcının məqalələri Almaniyada da çıxaydı. Eləcə də gələcəkdə monoqrafiyası almanca çap olunaydı. Bu Azərbaycan-Alman ədəbi-elmi əlaqələrinə böyük töhfə olardı.

Bizə qalırsa, Nilufər Məmmədžadənin «Herman Hessenin yaradıcılığında insan konsepsiyası» dissertasiya işi yüksək elmi səviyyədə yazıldığından AAK-ın tələblərinə cavab verir və müəllif filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
24.11.2014*

**Lalə Məmmədovanın filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi
«Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrinə Füzuli
təsirləri» adlı dissertasiya işinin avtoreferatına**

RƏY

Füzuli klassik poeziyamızın zirvəsində bərqərar olan, nəinki Yaxın və Orta Şərqdə, eləcə də Avropada ciddi tədqiqata cəlb edilən ölməz şairimizdir. Lalə Məmmədovanın «Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrinə Füzuli təsirləri» adlı dissertasiya işi orijinal bir mövzuya həsr olunub. Bu əsərdə ilk dəfə olaraq, təkrarsız şairimizin çağdaş Azərbaycan bədii nəsrinə təsiri məsələləri tədqiqat süzgəcindən keçirilir.

Avtoreferatdan gəldiyim nəticə fərəhləndiricidir. Məlum olur ki, bütün türk aləminin mütəfəkkir şairi ədiblərimizə və onların bədii nəsrinə, daxili aləminə, hiss və həyəcanlarına, psixoloji sarsıntularına romantik bir vüsətlə güclü təsir etmiş və etməkdədir.

Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri və s. nəzərdən keçirilmiş, tədqiqatçı öz müddəalarını irəli sürmüşdür.

Müəllif nəsrimizin tarixinin çox qədimlərə gedib çıxdığını göstərsə də, çağdaş mənada onun tarixini M.F.Axundzadənin 1857-ci ildə yazdığı «Aldanmış kəvakib»i ilə əlaqələndirir. Eyni zamanda xüsusi vurğulayır ki, klassik Azərbaycan poeziyası, eləcə də Füzuli yaradıcılığı çağdaş lirik-psixoloji nəsrin mühüm qaynaqlarından biridir. Lakin lirik-psixoloji üslub M.F.Axundovun «Aldanmış kəvakib»indən təxminən yüz il sonra meydana gəldi. Abdulla Şaiq, Mir Cəlal, Ənvər Məmmədخانlı, İlyas Əfəndiyev, Anar, Elçin, İsi Məlikzadə və başqaları psixoloji üslubun imkanlarından bol-bol istifadə etdilər.

Tədqiqatçı əsərində «Çağdaş nəsrdə məhəbbət mövzusu və Füzuli» motivinə geniş yer verir. Bunu təbii hesab edirik. Çünki Füzulinin «Leyli və Məcnun»u özündən əvvəl yazılmış bir çox «Leyli və Məcnun»ları üstələdi və özündən sonra gələn qələm sahiblərinə güclü təsir etdi. Təsadüfi deyildir ki, əsərin bir yarım-fəslə «İsa Muğannanın povestlərində Füzuli məhəbbəti» adlanır. Başqa bir yarım-fəsil isə «Anarın lirik nəsrində Füzuli izlərinin aşkarlanması» adlanır. Demək lazımdır ki, dissertant bütün bölmələri, xüsusən də «Çağdaş nəsrə Füzuli kədəri» bölümünü böyük məhəbbətlə işləmişdir.

Əsərin nəticə hissəsində tədqiqatçının elmi qənaətləri ümumiləşdirilmişdir.

Müəllifin çap etdirdiyi məqalələr və avtoreferat tədqiqat işini bütövlükdə əhatə edir. Bizə qalırsa, Lalə Məmmədovanın «Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrində Füzuli təsirləri» adlı dissertasiya işi AAK-ın tələblərinə tam cavab verir və onun müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layiqdir.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*
11.04.2016

**Pərvin Ələmdar qızı Nurəliyevanın filologiya
üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim etdiyi «Anar nəsrində tale və zaman ka-
taklizmləri axarında dəyişən və dəyişməyən in-
san» adlı dissertasiya işinin avtoreferatına**

R Ə Y

Çağdaş ədəbiyyatımızın görkəmli və nüfuzlu nümayəndəsi Anar haqqında dissertasiya yazmaq asan deyil. Gərək bunun üçün elmi səviyyən olsun.

İllərdir Pərvinin yaradıcılığını izləyirəm. Hətta beş il öncə «525-ci qəzet»də yaradıcılığı barədə fikirlərimi oxucularla bölüşmüşəm (9.11.2012).

Pərvinin məni qane edən, yaradıcı adam üçün hava kimi, su kimi vacib olan müşahidə və məntiqi ümumiləşdirmə qabiliyyəti, ədəbiyyatımız və ədəbiyyatşünaslıq elmimizə bələdliyidir.

Pərvinin publisistikası, istər bədii, elmi, siyasi olsun sovet dönməindən sonra mətbuatımızda baş alıb gedən, naşı jurnalistlərin meydan suladığı eraya son qoymaq baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xalq yazıçısı Elçin təsadüfi demirdi: «Səviyyəsiz mətbuat, səviyyəsiz də oxucu yetişdirir».

«525-ci qəzet»in oxunaqlı olmasında Pərvinin də əməyini yadda saxlamalıyıq.

Pərvinin Anarın nəsrinə həsr elədiyi dissertasiya işi orijinallığı ilə seçilir.

Tədqiqatda mövzunun aktuallığı, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın obyektı və predmeti, mövzunun araşdırılma səviyyəsi, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti nəzərdən keçirilir.

Dissertasiya işində Anarın nəsrinə hərtərəfli tədqiq olunur. «Anar nəsrinin özünəməxsusluğu» və «Anar nəsrində «yeni insan» konsepsiyası. Tənhalıq fəlsəfəsi» layiqincə tədqiqata cəlb olunur.

II fəsildə «Anar nəsrində insan xarakterləri tale və zaman müstəvisində» adlanır. Bu fəsildə Anar nəsri çox maraqlı «Dəyişən və dəyişməyən obrazlar aləmi» və «Müstəqillik dövrü Anar nəsrində milli problemlərin təcəssümü, yeni dövr insanının iç dünyası» araşdırılır.

Müəllifin bir fikri Anar yaradıcılığına işıq tutur, çağdaş yazığımızın səviyyəsindən xəbər verir: «Anar zamanla bərabər addımlayan, çox vaxt da zamanı qabaqlayan yazıçıdır».

Tədqiqatçının «Anar dünyası» kitabı, ölkəmizdə və xaricdə çıxan məqalələri onun əsl ədəbiyyatşünas kimi yetişməyindən xəbər verir.

Tam əminliklə demək olar ki, «Anar nəsrində tale və zaman kataklizmləri axarında dəyişən və dəyişməyən insan» dissertasiya işi Ali Attestasiya Komissiyasının qarşıya qoyduğu tələblərə tam cavab verir və onun müəllifi Pərvin Nurəliyeva filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almağa layıqdır.

Qəzənfər Paşayev

*AMEA Nizami adına Ədəbiyyat
İnstitutunun baş elmi işçisi,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
28.07.2017*

**GÖRKƏMLİ ELM ADAMLARI VƏ QƏLƏM
SAHİBLƏRİNİN PROF. QƏZƏNFƏR PAŞAYEV
HAQQINDA ÜRƏK SÖZLƏRİ**

Materiallar prof. Qəzənfər Paşayevin yaradıcılığına həsr olunan «Ömrün əbədiləşən illəri» və «Bu sevda ölüncədi» kitablarından, eləcə də mətbuat səhifələrindən götürülmüşdür.

Hörmətli Qəzənfər, «Kərkük folkloru antologiyası» kitabını oxudum. Bu inciləri oxuduqca xalqımla kərküklülər arasında çox incə bağlar və tellər gördüm, xalqımın mənəvi böyüklüyünün şahidi oldum.

Sən İraqda 6 il rəsmi bir vəzifədə işləyərkən, bu sahədə öz vəzifə borcunu yerinə yetirməklə də kifayətlənə bilərdin. Lakin içində qımıldanan vətəndaşlıq hissi səni daha başqa bir borca səslədi. Bu səs damarlarından axan qan yaddaşının səsi idi. Sənin damarlarında dillənən səs, kərküklü qardaşlarının əsrlərdən bəri qanlarında qoruyub saxladıkları əcdadın – kökün səsi ilə həmahəng səsləndi və səni mənəvi borcunu ödəməyə çağırdı. Sən bu mənəvi vəzifəni şərəflə yerinə yetirdin. Rəsmi vəzifə borcun sənin İraqda olduğun müddətin çərçivəsində qaldı. İçində qımıldanan səsin əmri ilə yerinə yetirdiyin mənəvi vəzifə isə heç bir müddətə sığmır, müddətin çərçivəsini dağıdıb tarixə qovuşur. Çünki sən bu vəzifəni yerinə yetirməklə özünə deyil, bir-birindən ayrılmış böyük bir xalqa xidmət etdin. Şəxsi borc və ictimai borc burada haçalanır. Şəxsi borcu ödəməklə insan özünə, ictimai borcu ödəməklə isə xalqa xidmət etmiş olur.

Bəxtiyar Vahabzadə
Xalq şairi, akademik

Bizim nəsil üçün İraq Füzulidən, Füzuli Kərbaladan başladı kimi, Kərkük də Qəzənfər Paşayevdən başlayır.

Prof. Yaşar Qarayev
AMEA-nın müxbir üzvü

* * *

Altıllık səmərəli zəhmətin əbədiləşən səhifələrini nəzərdən keçirdikcə Q.Paşayevin şəxsində istedadlı dilçi, ədəbiyyatşünas, tarixçi, etnoqraf alimlə, sosioloq və jurnalistlə, ən ümdəsi də bütün bunları özündə cəmləşdirən, görüb-götürmüş şərqşünas bir mühasiblə üz-üzə dayanırıq.

Prof. Qasım Qasımzadə
şair-alim

* * *

İraq türkmənlərini, onların çox zəngin mənəviyyat xəzinəsini öz əsərləri ilə Azərbaycan üçün, müəyyən mənada, bəlkə də, bütün türk elləri üçün, məhz Qəzənfər müəllim kəşf etmişdir... O, böyük vətənpərvər ziyalıdır.

Tarixən Azərbaycanda üç ziyalı tipi olub: ənənəvi şərq ziyalı tipi, rus-qərb ziyalı tipi və hər ikisinin uğurlu sintezindən ibarət olan yeni Azərbaycan ziyalı tipi. Prof. Qəzənfər Paşayev Şərq və Qərb ziyalı tipinin ən yaxşı keyfiyyətlərini özündə birləşdirən dəyərli ziyalılarımızdandır.

Bəkir Nəbiyev
akademik

* * *

İstedadı və gərgin əməyi sayəsində Qəzənfər Paşayev bu gün Azərbaycanda İraq-türkman dili və ədəbiyyatının, türkman folklorunun ən gözəl bilicisi, beynəlxalq aləmdə isə bu sahənin ən görkəmli mütəxəssislərindən biri hesab edilir. Qəzənfər Paşayev İraq-türkman dili, ədəbiyyatı və folkloruna dair bir sıra fundamental əsərlərin müəllifi və tərtibçisidir...

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

Cəsarətlə deyə bilərik ki, Qəzənfər Paşayev «Altı il Dəcələ-Fərat sahillərində» kitabından başqa bir şey yazmasaydı belə, təkcə bu əsər onun bir ədib kimi şöhrət qazanması üçün kifayət idi. Kitabı Azərbaycan dilində olduğu kimi, ərəb dilində də ürəksiz, həyəcansız oxumaq mümkün deyildir.

Vasim Məmmədəliyev
akademik

* * *

Həqiqətən, bu gün azərbaycanşünaslıqda kərkükşünaslıq adlı müstəqil bir elm sahəsi var. Bu elm sahəsi Kərkük-türkman elinin, dilinin, folklorunun, tarixinin bir sintez şəklində təqdimidir. Onun qurucusu prof. Qəzənfər Paşayevdir... Prof. Q.Paşayevin monoqrafiyaları və tərtib etdiyi kitabların sayı 40-dan artıqdır. Düşünmək olardı ki, o, folklorşünas, ədəbiyyatşünas, tərcüməçi, publisist kimi xalq arasında yaxşı tanındığına, bu sahədə nüfuz sahibi olduğuna görə bir daha dilçilik aləminə qayıtmaz. Lakin belə deyilmiş. «Dilimiz – varlığımız» kitabını (Bakı – 2011) oxuduqca gözlərimiz önündə qədirşünas bir dilçi alim canlanır.

Prof. Tofiq Hacıyev
AMEA-nın müxbir üzvü

* * *

İraq türkmanları ilə bağlı dərin və sanballı tədqiqatları Qəzənfər Paşayev aparmışdır. Paşayev bizim o ziyalılarımızdan, o böyük alimlərimizdəndir ki, yalnız bir sahə üzrə işləməyib. Biz onu gözəl dilçi, folklorşünas, etnoqraf, tərcüməçi və s. kimi tanıyıırıq. Q.Paşayev bizim alimlərimiz içərisində, bəlkə də, ən çox iş görən və ən təvazökar tədqiqatçılardandır. O, böyük bir institutun görə bilməyəcəyi işi görmüşdür. Bu da onun bizim bugünkü ədəbi-ictimai həyatımızda mövqeyini xüsusilə möhkəmləndirir. Bu qədər böyük işləri başqa birisi görmüş olsaydı, yəqin onun ədası yerə-göyə sığmazdı.

Prof. Nizami Cəfərov
AMEA-nın müxbir üzvü

* * *

Tanınmış elm və maarif xadimi, f.e.d., prof. Qəzənfər Paşayev İraqlı soydaşlarımız olan kərküklülərin folkloru, dili və ədəbiyyatı haqqında yazdığı dəyərli əsərləri ilə turan elində böyük ad-san qazanmışdır.

Ağamusa Axundov
akademik

* * *

Prof. Sula Benetin çox maraqlı «Necə yaşayasan yüzü haqlayasan» əsərini ingilis dilindən Azərbaycan dilinə Qəzənfər Paşayev yüksək peşəkarlıqla tərcümə etmişdir. Əsər azərbaycanlı oxuculara layiqli töhfədir. Əlçatmaz, ünyetməz uzaq Amerikanın bu töhfəsini bizə yaxın edən, doğma edən Qəzənfər Paşayevə minnətdarıq.

Teymur Bünyadov
akademik

* * *

Bir zamanlar tək vahid torpaq halında olan Kərkük və Azərbaycan indi iki ayrı ada halına gəlmişdir. Bu gün bu iki adanı bir-birinə bağlayan körpünün memarı məhz Qəzənfər Paşayevdir... İftixarla söyləyə bilərik ki, artıq o, Əta Tərzibaşı qədər dəyərli bir araşdırıcımızdır.

Prof. Dr. Mahir Naqib

* * *

Qəzənfər Paşayevin «İraq-türkman folkloru» kitabına bənzər bir kitab indiyə qədər nə İraq türkmanları, nə də İraq türkmanlarının folkloru ilə məşğul olan xarici alim və tədqiqatçılar tərəfindən yazılmışdır... Ağlasığmayan yorğunluqların məhsulu olan bu misilsiz əsəri İraq türkmanları arasında folklor çərçivəsində bir şah əsər kimi qiymətləndirmək daha doğrudur. Bu günə qədər bizdə – İraq türkmanlarında, Türkiyədə və Azərbaycanda folklorumuzun bu biçimdə tədqiqi, incələnməsi və araşdırılması olmamışdır.

Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

* * *

Qəzənfər Paşayevin yaratdığı «İraq-türkman ocağı»nı ilk ziyarət edən adamlardan olduğumdan çox məmnun oldum. Əminəm ki, bu ocağın istisinə və işığına türk xalqlarının mədəniyyətinin bir çox nümayəndələri yığışacaqlar. Uğurlar olsun. Ən xoş arzularla.

Prof. Fatma Abdullayeva

* * *

Professor Qəzənfər Paşayev «İraq-türkman ocağı»nın həm maddi, həm də mənəvi memarıdır. Hər şey onun əsəri sayılır. Tabloların, rəsmlərin, bəzənmiş salonların təmir işlərinin xərcini özü çəkmişdir. Muzeyi əhatə edən kitabları alim İraq və Türkiyədən gətirmişdir... Türkman folkloru mütəxəssisi prof. Q.Paşayevin hazırladığı proqram son dərəcə dinamik və təsiredici idi. İhsan Doğramacı söz və nəğmələrlə bəzənmiş səhnələr qarşısında dərin bir səssizliyə dalmışdı və xatirələrin həzin səsləri altında ruhunu dinləyirdi... bu hislər Doğramacıyı illərin, ayların dolaylarına götürmüşdü... müğənnilərin oxuduğu Kərkük mahnılarının qucağında yer-göy Kərkük, Ərbil olmuşdu.

Prof. Dr. Cəlal Ərtuq

* * *

Elə bu yerdə mən bizim görkəmli ədəbiyyatşünas alimimiz Qəzənfər Paşayevin böyük və şübhəsiz ki, gərgin zəhmətinin bəhrəsi kimi azərbaycanlı oxuculara təqdim etdiyi fundamental yaradıcılıq işini – Mişel Nostradamusun bütün Senturiyalarının dilimizə tərcüməsini və geniş izahını xüsusi qeyd etmək istəyirəm və bunu yalnız tərcümə ədəbiyyatımızın deyil, ümumiyyətlə, ictimai fikrimizin inkişafında hadisə hesab edirəm.

Elçin

Xalq yazıçısı

* * *

Qəzənfər Paşayevin «İraq-türkman folkloru» kitabı bilimsəl və orijinal bir şəkildə Kərkük və Azərbaycan folklorunun müştərəkliyini ortaya qoyan müstəsna və nadir bir çalışmadır.

İzzəttin Kərkük

Kərkük Vəqfinin təsisçisi və başqanı

* * *

Prof. Qəzənfər Paşayev, əslində, azərbaycanlılara Kərkük dünyası üçün bir pəncərə açdı və Bakıda İraq türkmanlarının bir elçisi oldu.

Prof. Dr. Süphi Saatçı

* * *

Gözəl niyyətlə yazılan və gerçəyi olduğu kimi ortaya qoyan çox qiymətli «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabı İraq-Azərbaycan dostluğunun tarixinə çağlar boyunca işıq tutacaq və bu iki ölkə arasındakı ədəbi əlaqələrin də sürətli bir biçimdə inkişafına kömək göstərəcəkdir. Kitabı ərəb dilinə tərcümə edərək Bağdadda çap etdirməyimiz, hər şeydən əvvəl, bununla bağlıdır.

Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu

* * *

«Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabı məndə dağ seli kimi coşqun hislər, xatirələr oyatdı. Oradakı zəngin məlumat, yeri düşdükcə incə yumor, səlis, ahəngdar dil, dost ölkəyə səmimi hörmət və məhəbbət hissi son on-on beş ildə oxuduğum xatirə oçerklərinin, publisistik kitabların içərisində bir oxucu və həmin ölkəni tanıyan, bilən və sevənlərdən biri kimi məni çox həyəcanlandırdı. Ona görə də kitabın müəllifinə səmimi təşəkkürümü bildirirəm.

Prof. Əzizə Cəfərzadə

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

* * *

İraq türkmanlarının folklorunu azərbaycanlı qardaşlarımıza tanıtmək üçün bir çox araşdırmalar yapan Q.Paşayevin əsərləri Oğuz kökündən və soyundan olan Azərbaycan türkləriylə İraq türklərinin dil və folklor baxımından nə qədər bir-birlərinə bağlı olduqlarını açıqca göstərməkdədir.

Prof. Dr. Mustafa Arqunşah
Kayseri Universiteti, Türkiyə

* * *

«Bilmirəm haralıyam, torpağım, daşım qərib», – deyən kərküklülərin bayatlarından, xalq mahnılarından, atalar sözlərindən, tapmacalarından ibarət nəfis nəşrlər (biz hələ «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» adlı məşhur kitabı demirik) son illərdə oxucularımızın kitab rəflərini bəzəməkdədir. Bütün bunlar uzun illərdən bəri kərküklülər içərisində işləyən Qəzənfər Paşayevin Kərkük folklorunu toplamaq sahəsində gördüyü gərgin işinin, fədakar yaradıcı əməyinin nəticəsidir.

Prof. Azad Nəbiyev
AMEA-nın müxbir üzvü

* * *

«Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» azərbaycanlı alim, professor Qəzənfər Paşayevin nəinki ölkəmizə məhəbbətini, hətta müəllifin İraqın mədəni, tarixi və siyasi əhəmiyyətini dərk etdiyini nümayiş etdirir. Bu kitabın vətənimizin tarixi ilə ilk dəfə tanış olan əcnəbi oxucular üçün yazılmasına baxmayaraq, müəllifin İraqın ictimai-ədəbi həyatına ekskursiyalarının təfsilatları kitabı iraqılı oxucular üçün xüsusi bir rəyihə ilə süsləndirir... Kitab bizi oba-oba gəzdirir, İraqın elm və mədəniyyət mərkəzləri ilə tanış edir. Əsər iraqılı oxucuda bu ölkəyə mənsub olması fəxr hissi və kitabın hörmətli müəllifinə

və mütərcim dostumuz şair Əbdüllətif Bəndəroğluna dərin minnətdarlıq hisləri oyadır.

Əbdülhəmid Həmudi

*«Əs-Saura» (İnqilab) qəzeti,
Bağdad, 07.06.1996*

* * *

İraq türkmanlarının ədəbiyyat və folkloru ilə ilgili yazılarınızla bizi çox məmnun edirsiniz. Bu qiymətli incələmələrinizi çox diqqətlə oxuyuruq... Söz vermişdim, sizə Azərbaycan-Kərkük ədəbi birliyinə dair bir yazı göndərim. Amma «Azərbaycan» dərgisindəki yazıları oxudum və vaz keçdim. Söyləməyə bir söz buraxmamışsınız.

Mövlud Taha Qayaçı

*İraq-Kərkük, Azərbaycan
Yazıçılar birliklərinin üzvü*

* * *

Professor Q.Paşayevin elmi-ədəbi fəaliyyəti ən müxtəlif istiqamətlərdə ayrıca tədqiqat mövzusu, araşdırma obyektinə layiqdir. Görkəmli alimin folklorşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, tərcüməçilik fəaliyyətinin hər biri geniş bir tədqiqat mövzudur. Lap elə İraq türkmanlarının dili, folkloru və ədəbiyyat sahəsindəki çalışmaları özündən ayrıca bir dissertasiya işinin yazılması ancaq və ancaq qədirşünaslıq kimi dəyərləndirilə bilər.

Prof. Məhərrəm Qasımlı

* * *

Q.Paşayev İraq türkmanlarının həyat və məişətini ağız ədəbiyyatı ilə birlikdə araşdırma-araşdırma, bu yöndə kitablar yazma-yazma bizi də Kərkük sevdasına mübtəla etdi. Böyük sevdə

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

şairi M.Füzulini yetirən el-oba, Q.Paşayev Kərküknaməsindən sonra bizim üçün Şəki, Şirvan, Qarabağ, Naxçıvan kimi əlçatan, ünyetən el-oba oldu.

Muxtar İmanov

filologiya üzrə elmlər doktoru

* * *

Xatirəni yaratmaq da, yaşatmaq da çətindir. Dəqiq desək, xatirəni yaratmaq üçün də, yaşatmaq üçün də şəxsiyyət olmaq lazımdır. Prof. Qəzənfər Paşayev ədəbi-ictimai mühitdə sayılıb-seçilən, nüfuzu və yeri olan, həm müasirlərinə, həm də dünyasını dəyişmiş unudulmazlara yüksək qədirşünaslıq bildirən belə şəxsiyyətlərdən biridir... Onun «Borcumuzdur bu ehtiram» kitabına başda Ulu Öndər Heydər Əliyev olmaqla iyirmi beş ziyalı – dövlət xadimi, alim, müəllim, yazıçı və şair haqqında portret çerklər toplanıb. Kitaba daxil olan bütün çerklər böyük səmimiyyətlə yazılıb, hər biri şirin layla kimi, nurlu elegiya kimi oxunur... Müxtəlif illərdə qələmə alınan bu yazıların hamısını qəmli bir «...ölümündən sonra» fəryadı birləşdirir.

Prof. Nizaməddin Şəmsizadə

* * *

Görkəmli folklorşünas və ədəbiyyatşünas Qəzənfər Paşayevin həm imzası, həm əsərləri, həm də efirdən və ekrandan eşidilən fikir və düşüncələri geniş oxucu kütləsinə, elmi və ədəbi ictimaiyyətə yaxşı məlumdur... Elmi araşdırmalar aləmində keçən əlli ildən artıq dövrün uğurları və dəyərləri ilə diqqəti cəlb edən ədəbiyyatşünas alim, pedaqoq, dilçi, tərcüməçi, professor Q.Paşayev çox maraqlı və olduqca zəngin həyat və yaradıcılıq yolu keçmişdir.

Prof. Vaqif Arzumanlı

* * *

Azərbaycanda, humanitar fikir aləmində Q.Paşayevi tanımayan, hətta deyərdim, sevməyən adam tapılmaz. Çünki o qədər işıqlı adamdır ki, inanmıram, bu işığın nuruna kimsə paxıllıq eləyə... O, görkəmli alimdir. Hansını deyim? O dilçidi, folklorşünasdı, ədəbiyyatşünasdı, tərcüməçidi, publisistdi...

Vaqif Yusifli

filologiya üzrə elmlər doktoru

* * *

Qəzənfər Paşayevi ilk dəfə «Kərkük bayatıları» ilə tanıdım. Onu tanımağım həm də böyük bir millətin ayrı düşmüş parçasını tanımağım idi. «Kərkük bayatıları» ilə İraq türkmənləri kəşf olunmuşdu. Bəlkə də, bu kitab olmasaydı, mən 1969-cu ildə radioda «Bulaq» verilişini yaratmazdım. O zaman məndən bir addım qabaqda olan bir neçə sağlam düşüncəli adama sığınmışdım. Qəzənfər Paşayev də bu düşüncəni yaşadan ziyalılardandır.

Mövlud Süleymanlı

Xalq yazıçısı

* * *

Əlinə qələm alan gündən Söz adlı bir mülkün ucaldılmasında böyük cəfəkeşlik və can yangısı ilə çalışan Q.Paşayevin indiyədək müəllifi olduğu 13, tərtib etdiyi 21, tərcümədə çətirdiyi 4 və yaradıcılığı haqqında 2 kitab işıq üzü görüb. Bu yay alimin 75 yaşı tamam olacaq. Bu möhtəşəm yubileyə ilk hədiyyə müəllifin özündən gəlib. «Təhsil» nəşriyyatında «Seçilmiş əsərləri»nin yeddi cildi çap olunub. Həmin kitabları müəllifin ədəbi hesabatı da adlandırmaq olar. Q.Paşayevin böyük ustalılıqla ucaldığı söz mülkünün bu yeddi qatının hər birinin öz sehri vardır...

Flora Xəlilzadə

jurnalist

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

* * *

İraqlı alimlər cənab Qəzənfər Paşayevin tədqiqatlarına böyük qiymət verir və ondan istifadə edirlər. Biz onu nəinki İraqşünas tədqiqatçı və yazıçı kimi tanıyıırıq, eyni zamanda Azərbaycanın İraqda səfiri kimi qəbul edirik. Məlumdur ki, indiyə qədər Azərbaycanın İraqda rəsmi təmsilçisi yoxdur. Qəzənfər Paşayev uzun illər boyu apardığı dərin tədqiqatları ilə İraq və Azərbaycan xalqlarını ədəbi və mədəni əlaqələr baxımından bir-birinə möhkəm tellərlə bağlamışdır. O, İraq xalqının dostu və qardaşdır.

Fərrux Salman Davud

İraqın Azərbaycandakı səfiri

* * *

Nyu-Yorkdakı İnsanı tədqiq edən Elmi-tədqiqat İnstitutunun əməkdaşı, prof. Sula Benet uzun müddət (1970-1975) Qafqazda uzunömürlülük məsələsi üzrə tədqiqat aparmış və «Necə yaşayasan yüzü haqlayasan» adlı çox maraqlı kitab yazaraq çap etdirmişdir (Nyu-York, 1976). Bu qiymətli kitabı ABŞ-da üzə çıxaran və zəhmət çəkib doğma dilimizə tərcümə edən Qəzənfər Paşayevə öz minnətdarlığımızı bildiririk.

Prof. Mehdi Sultanov

tibb elmləri doktoru

* * *

Prof. Qəzənfər Paşayev ömrünün kamillik və müdrilik zirvəsindədir. O zirvənin fəthi heç də asan olmamışdır. Onun bundan sonrakı amalı həmin fəth olunmuş zirvədə, əngin yüksəklikdə tab gətirə bilməsidir. Onu tanıyanlar inanır ki, tab gətirəcək və Azərbaycan xalqı hələ bundan sonra da öz ziyalı oğlunun nur çeşməsindən bəhrələnəcəkdir.

Prof. Zeydulla Ağayev

* * *

Qəzənfər Paşayev uzun illərdən bəri M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutunda Xarici dillər kafedrasına rəhbərlik edir. Əmək kitabçasından məlumatlar: Adı iki dəfə SSRİ-nin İraq Respublikasındakı səfirliyinin Fəxri kitabına salınmışdır. O, SSRİ Maarif Nazirliyinin fəxri fərmanı, İraq Respublikasının «Əməkdə şücaətə görə» medalı ilə təltif olunmuşdur. SSRİ Ali Təhsil Nazirliyinin və Azərbaycan SSRİ-nin Təhsil Nazirliyinin təşəkkürünə layiq görülmüşdür. 1976-cı ildə Q.Paşayev xaricdə çoxillik uğurlu işinə görə SSRİ Nazirlər Kabinetinin Fəxri Fərmanı ilə təltif edilmişdir.

Prof. Murtuz Sadıxov

* * *

«Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabı azərbaycanlı ədib, prof. Qəzənfər Paşayevin tariximiz və mədəniyyətimiz barədə fikir və mülahizələrini özündə ehtiva edir. Müəllif böyük şövq və məhəbbətlə bizim haqqımızda yazır. Ondan heç nə tələb olunmadan, o özü heç nə tələb etmədən İraqı sevir. Onun bu kitabının ərəb dilinə tərcümə edilməsi qədirdəbilənliyə cavabın ən gözəl nümunəsidir.

Dr. Cəlil Kəmaləddin

*«Əl-Cümhuriyyə» («Respublika»)
qəzeti, Bağdad, 14.05.1996*

* * *

Otuz ilə yaxın müddət ərzində İraq-türkman folklorunu amsız olaraq toplayan, nəşr edən, elmi əsaslarla tədqiq və təbliğ edən Qəzənfər Paşayevin hər bir əsəri gərgin elmi zəhmətin bəhrəsidir.

Prof. Musa Adilov

* * *

Pedaqoq, folklorşünas, ədəbiyyatşünas, dilçi, yazıçı-publisist, tərcüməçi Qəzənfər Paşayevi bircə cümlə ilə belə səciyə

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

yələndirmək olar: «Azərbaycanı dünyanın hər yerində ləyaqətlə təmsil edə biləcək müdrik alim, vətənpərvər ziyalı».

Nahid Hacıadə

yazıçı

* * *

Qardaşımız, dostumuz Qəzənfər Paşayev təkcə Azərbaycan xalqının deyil, həmçinin İraq xalqının oğludur.

Dr. Mehdi İbrahim Ət-Tai

İraqın Bakıdakı müvəqqəti işlər vəkili

* * *

Elmi ictimaiyyətin tanınmış folklorşünas və ədəbiyyatşünas alim, dilçi, publisist, tərcüməçi kimi tanıdığı prof. Qəzənfər Paşayev, həm də aşiq sənətinin bilicisi və təbliğatçısıdır. Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin İdarə Heyətinin üzvü olan Qəzənfər Paşayevin elmi yaradıcılığında aşiq sənətinə dair tədqiqatlar mühüm yer tutur. Böyük iftixarla qeyd etmək istəyirəm ki, bu sahədə bir sıra sanballı əsərlər Qəzənfər müəllimin adı ilə bağlıdır. Son illərdə bir çox tanınmış ustad aşıqların irsinin toplanaraq kitab halında çap olunmasında prof. Qəzənfər Paşayevin gərgin əməyi xüsusilə qeyd olunmalıdır

Zəlimxan Yaqub

Xalq şairi

* * *

Milli qeyrət! Çox vaxt namus sözü ilə işlənsə də, Qeyrət təkcə Namusun sinonimi deyil, o həm də mərdliyin, mərhəmətin, vətəndaşlığın, kişiliyin, insanlara əl tutmaq qabiliyyətinin, fədakarlığın, millət yolunda çıraq kimi yanmaq ifadəsinin sinonimi, ekvivalentidir. Qəzənfər müəllimin ömrü boyu gördüyü bütün işlərin də, həyatının və yaşayış tərzinin də ən dəqiq qiyməti elə budur: Milli qeyrət!

Sabir Rüstəmxanlı

Xalq şairi

* * *

Bu gün Qəzənfər Paşayevin adı təkcə Azərbaycanda deyil, onun sərhədlərindən kənar da böyük şərəflə çəkilir, onun həyat və yaradıcılığı, yaratdığı əsərlər internet vasitəsilə maraqla oxunur və öyrənilir. Artıq onun adı böyük şəxsiyyət kimi tarixləşib. Əminliklə deyə bilərəm ki, onun əbədiyaşar əsərləri, yaradıcılığı, ədəbiyyatımızın, ədəbiyyatşünaslığımızın zənginləşməsində müstəsna rol oynayıb.

Nəsib Nəbioğlu

*Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin
Moskva bölməsinin katibi*

* * *

Qəzənfər Paşayev bizim nəslə gözəl əxlaqı ilə nümunə olub, örnəyə çevrilib. O, gözəl ziyalı, gözəl ailə başçısı və gözəl əmi obrazıdır. Bütün məqamlarda adının, milli kimliyinin qarşısında bu epiteti işlətmək olar.

Qənirə Paşayeva

millət vəkili

* * *

Hamının vətəndaş-alim kimi tanıdığı Qəzənfər Paşayev haqqında yazılmış «Ömrün əbədiləşən illəri» kitabında «Yaxın dost, gözəl insan, əsl vətəndaş, əqidəli ziyalı» (Sabir Rüstəmxanlı) təşbehləri ilə süslənə-süslənə təqdim olunan yazı professor Qəzənfər Paşayev fenomeninin ədəbi mühitin gözündə və sözündə necə canlandırılmasını, necə qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir. Kitabı oxuduqca qürur hisi keçirirsən ki, belə bir müasirim var, belə bir azərbaycanlı var, belə bir ziyalı var... Əslində, Qəzənfər Paşayev yaradıcı şəxsiyyətində, niyyətində və istəyində özündən əvvəlki böyük azərbaycanlı ziyalılara məxsus ənənələrin, əqidənin, məsləkin daşıyıcısına çevrilmişdir.

Qurban Bayramov

tənqidçi-ədəbiyyatşünas

Qəzənfər Paşayev haqqında ürək sözləri

* * *

Azərbaycan oxucusuna təqdim edilmiş yeddicildlik «Seçilmiş əsərləri» Qəzənfər Paşayevin 75 illik ömür yolunun, zəngin həyat təcrübəsinin, müdriklik və kamilliyinin, zəhmətkeşlik və fədakarlığının nümunəsi kimi meydana çıxmışdır. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində ilk yeddicildlik kimi də mühüm əhəmiyyətə malikdir...

Fikrimcə, Qəzənfər Paşayev Azərbaycan kərkükşünaslıq elminin qüdrətli yaradıcısıdır. Nəinki Azərbaycanda, yaxud da dünyanın başqa bir yerində, hətta Kərkükdə belə kərkükşünaslıqda Qəzənfər Paşayevlə müqayisə edilə biləcək tədqiqatçı göstərmək çətindir.

İsa Həbibbəyli
akademik

* * *

Miqyashlı alim olan Qəzənfər Paşayev ensiklopedik biliyə, geniş erudisiyaya, güclü məntiqə, aydın təfəkkürə, dərin müşahidə qabiliyyətinə malikdir.

Teymur Bünyadov
akademik

* * *

Mənsub olduğu xalqın, millətin tarixi yaddaşını elmi-publisistik yaradıcılığında yaradan və uca tutan, özünəməxsus məktəb yaradan nüfuzlu ziyalılardan biri də zəngin dünyagörüşünə, dərin biliyə, qibtə ediləcək təfəkkürə sahib olan professor Qəzənfər Paşayevdir.

Akif Musayev
AMEA-nın müxbir üzvü

* * *

Azərbaycanın İraqla əlaqələri çox qədimdir. Ölkəmizin bu qardaş diyarda ilk mədəniyyət və mənəviyyət təmsilçisi dahi şairimiz Məhəməd Füzuli olub. Bu gün Qəzənfər Paşayev həmin missiyanı ləyaqətlə yerinə yetirir. O, türkman qardaşları-

mızı bir daha bizə tanıtdı, yenidən doğmalığ köynəyindən keçirdi – səmimiyyəti, qayğıkeşliyi və böyük təbiətilə...

ANAR

Xalq yazıçısı

* * *

İnsanın ağılı, zəkası ən böyük gücüdür və Qəzənfər Paşayev bu gərəkli dəyərlərin, mənəvi gücün daşıyıcılarından, sahiblərindən biridir.

Fikrət Qoca

Xalq şairi

* * *

Qəzənfər Paşayev mənim də mənsub olduğum alimlər nəslinin böyük müəllimlərindəndir. Qəzənfər müəllim özü bir sənət əsəri kimidir. Yaradıcılığının yiyəsi olan, ona sahib çıxa bilən bir alimdir.

Nizami Cəfərov

AMEA-nın müxbir üzvü

* * *

Qəzənfər Paşayevin fəaliyyətini bir cümlə ilə belə qiymətləndirmək olar: Əbədiyaşar ədəbi elmi abidə və ya iftixar doğuran yaradıcılıq.

Prof. Qəzənfər Kazımov

* * *

– Ana, məni Azərbaycana göndərirlər.
– Çox yaxşı, uğur olsun. Orada Qəzənfər Paşayevi tap.
– O mənə nə kömək edə bilər?
– Qəzənfər Paşayev sənə Kərkükü tanıdacaq. – Bu, anamın sözü idi. Mən gəlib Qəzənfər Paşayevi elə anamın dediyi kimi gördüm.

Casim Məmmədov

İraq səfirinin müşaviri

PROFESSOR QƏZƏNFƏR PAŞAYEV HAQQINDA

Görkəmli ədəbiyyatşünas, folklorçu, dilçi alim, filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev 1937-ci ilin avqust ayının 27-də Tovuz rayonunun Düzqırxlı kəndində anadan olub.

Qəzənfər Paşayev 1962-ci ildə Dillər İnstitutunun İngilis-Azərbaycan dilləri fakültəsini bitirib. Az bir müddət müəllim işlədikdən sonra tərcüməçi kimi İraqa uzunmüddətli eza-miyyətə göndərilib (1962-1966; 1972-1975). Ədəbi və elmi fəaliyyətə məhz İraqda çalışarkən başlamış, İraq türkmanlarının dialektinin və folklorunun toplanması və araşdırılmasıyla məşğul olmuş, namizədlik və doktorluq dis-sertasiyalarını bu mövzuya həsr etmişdir. Müəllifi və tərtibçisi olduğu 50-dən artıq kitabın böyük əksəriyyəti İraq türkmanlarının folkloru, ədəbiyyatı və dialektindən bəhs edir və o bu sahədə ixtisaslaşmış görkəmli alim kimi ölkəmizdən kənar da məşhurdur. Alimin «İraq-türkman folkloru» monoqrafiyası Bakı, Bağdad, İstanbul və Tehrandə çap olunmuşdur. «Kərkük bayatıları» (1968, Rəsul Rza ilə birgə), «Arzu-Qəmbər» dastanı (1971), «Kərkük mahnıları» (1973), «İraq-Kərkük atalar sözləri» (1978), «İraq-Kərkük bayatıları» (1984), «Kərkük folkloru antologiyası» (1987, təkrar nəşr: 1990, 1999, 2009), «Kərkük folklorunun fonetikasısı» (2003), «İraq-türkman folklorunun janrları» (rusca, 2003), «Rusca-ərəbcə danışmaq kitabı» (Bağdad, 1974), «İraq-türkman ləhcəsi» (2004, şərikli), «Dilimiz – varlığımız» (2011), «İraq-türkman nağılları» (2014), «Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti» (2016) və s. kitabları onun folklor və dilçilik sahəsində uğur-

larından söz açır. O, Kərkük dialektini və folklorunu nəzəri cəhətdən tədqiq edən ilk alimdir.

Alimin ədəbiyyatşünaslıq sahəsində də uğurları böyükdür. «Nəsiminin İraq Divanı» (1987), Gülzar İbrahimqızı ilə birgə Hüseyn Arif, Tofiq Bayram, İsi Məlikzadə, Əlibala Hacızadə, Fikrət Qoca və Bəkir Nəbiyəvə həsr etdiyi portret kitabları (2004-2005), «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» (1985, 1987, 2015), «Nəsimi haqqında araşdırmalar» (2010), «Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı» (2010), «Borcumuzdur bu ehtiram» (2010), «Elçin haqqında düşüncələrim» (Bakı, 2013), «Ədəbi məktublar» (2015), «Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası» (2017), «Ədəbi estafetlərdə keçən ömür» (2017), «Nostradamusun möcüzəli aləmi» (2007, 2011, 2014), 7 cildlik «Seçilmiş əsərləri» (2012) və başqa kitabları ona geniş oxucu auditoriyası qazandırmışdır.

Qəzənfər Paşayev tanınmış alim və şairlərimizin 50-dən artıq kitabına önsöz və məqalə həsr etmişdir. Bəndəroğlu ilə İraqda Rəsul Rzanın «Ağlayan çox, gülən hanı?» (Kərkük, 2007) və Elçinin «Mahmud və Məryəm» (Kərkük, 2007) kitablarını geniş giriş məqalələri ilə çap etdirmişdir. Bakıda Bəndəroğlu ilə birgə «Çağdaş İraq şeirindən seçmələr» (2001) kitabını buraxmışdır. Politoloq alim tərcümə sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərir. İngilis yazıçısı Aqata Kristinin «Mavi qatarın sirri», ABŞ alimi Sula Benetin «Necə yaşayasan yüzü haqlayasan», prof. İrəc Parsinecadın «M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi» əsərlərini ingilis dilindən, Aleksandr Dümanın «Qafqaz səfəri» əsərini ingilis-fransız dilindən şərqli tərcümə etmişdir.

Qəzənfər Paşayev aşiq yaradıcılığını dərindən bilən və tədqiq edən alim kimi də ictimaiyyət arasında tanınır. O, Aşiq

Ələsgər, Aşıq Şəmşir, Aşıq Şakir, Aşıq Əkbər, Aşıq Xanlar, Aşıq Ələsgər Tağıyev və başqalarına sanballı məqalələr həsr etmiş, Azaflı Mikayılın külliyyatını tərtib edərək geniş giriş məqaləsi ilə «Qoca Azaflıyam» (Bakı, «Nurlan», 2008, 760 səh.) adı altında, eləcə də Aydın Çobanoğlunun şeirlərini və elmi əsərlərini tərtib edərək «Ömrün etməyəcək vəfa dedilər» («Elm və təhsil», 2014, 448 səh.) adı altında çap etdirmişdir.

Alimin xaricdə çap olunan «İraq-türkman folkloru» (Bağdad, İstanbul, Tehran), «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» (ərəbcə, Bağdad, 1996, təkrar nəşr: 2014), «Nəsimi haqqında araşdırmalar» (Tehran, 2011), «Elçin haqqında düşüncələrim» (Tehran, 2014), «Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti» (Ankara, 2017), «Ədəbi məktublar» (Tehran, 2017) kitabları onun türk dünyasında yaxşı tanınmasından və nüfuzundan xəbər verir.

Yaradıcılığına xaricdə və Azərbaycanda bir çox görkəmli alimlər, yazıçı və şairlər kitablar və iki poema həsr ediblər:

Hüseyn Kürdoğlu. «Tovuzum mənim – oğuzum mənim» (poema) (Bakı, 1998), «Bu sevdə ölüncədi» (Bakı, 2001), «İraq bizə iraq deyil» (Bakı, 2002), «Ömrün əbədləşən illəri» (Bakı, 2012), «Prof. Qəzənfər Paşayev – 75» (Bakı, 2013), «Kərkük sevdalı elm adamı» (Bakı, 2013), «Prof. Qəzənfər Paşayev. Biblioqrafiya» (Bakı, 2013), Vaqif İsaqoğlu. «Mənalı ömrün dastanı» (poema) (Bakı, 2014), Dr.Hüseyn Soytürk. «Əbədi şəxsiyyət Qəzənfər Paşayevin həyat və yaradıcılığı» (Tehran, 2014), Mustafa Ziya, Şemsettin Küzeçi. «Kərkük sevdalısı Gazanfer Paşayev. Həyatı və əsərləri» (Kerkük, 2017), «Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri. Qəzənfər Paşayev. Biblioqrafiya» (Bakı, 2017).

Professor Qəzənfər Paşayevin yaradıcılığına alimlər və yazarlar çoxsaylı məqalələr həsr etmişlər. Onlardan bəzisinin adını çəkməklə kifayətlənirik: akademiklər B.Vahabzadə, B.Nəbiyev, T.Bünyadov, İsa Həbibbəyli, V.Məmmədəliyev, T.Hacıyev, Y.Qarayev, N.Cəfərov, M.İmanov, Kamran Əliyev, Ş.Alışanov, professorlar M.Təhmasib, Q.Qasımzadə, V.Vəliyev, M.Adilov, M.Sadıxov, Ə.Cəfərzadə, T.Alışanoğlu, Q.Kazımov, Z.Ağayev, İlham Rəhimov, M.Əliyev, Xalq yazıçıları Anar, Elçin, Xalq şairləri Nəriman Həsənzadə, Sabir Rüstəmxanlı və başqaları. Xarici ölkə alimlərindən: Ə.Tərzibaşı, Dr. Ə.Bəndəroğlu, Dr. Sinan Səid, prof. S.Saatçı, prof. M.Naqib (İraq), prof. M.Arquşah, prof. C.Ərtuq, prof. İ.Özqan (Türkiyə).

Müəllifin özü də bir çox görkəmli Azərbaycan, ərəb, İraq-türkman, ingilis, fransız və amerikan yazıçı və şairlərinə, elm adamlarına çoxsaylı məqalələr həsr etmişdir. Bu məqalələr Azərbaycan, türk, ingilis, ərəb, rus dillərində Azərbaycan, Türkiyə, İraq, İran, Hindistan və ABŞ-da çap olunmuşdur.

Alimin Azərbaycan, rus, türk, ingilis və ərəb dillərində 60-a yaxın monoqrafiyası, tərtib etdiyi, eləcə də ingilis dilindən tərcümə kitabları çıxıb.

Professor Qəzənfər Paşayev uzun müddət pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuş, əsl pedaqoq kimi ad-san qazanmışdır. Alim M.F.Axundov adına API-də müəllim, dekan müavini işləmiş, xarici dillər kafedrasının müdiri (1972-1989) olmuşdur. BDU-da (1989-2000) dərs demişdir. ABŞ (1983) və İngiltərədə (1988) ixtisasartırma kurslarını bitirmişdir.

Dövlət Nümayəndə Heyəti tərkibində İraq (1994), Türkiyə (1994), Səudiyyə Ərəbistanı (2007), Suriya (2008)

və Hindistanda (2012) olmuş, ingilis, türk və ərəb dillərində məruzələrlə çıxış etmişdir.

Əmək fəaliyyətini bir müddət Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində davam etdirmiş (2001-2005), 2003-cü ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçidir.

Alimin pedaqoji və elmi kadrların yetişməsində xidmətləri böyükdür. Aspirantlara və dissertantlara rəhbərlik edib və edir. İki aspirantı xarici ədəbiyyatdan – biri İraq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Ə.Bəndəroğludan, o biri aspirantı ABS yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı Con Steynbekdən müdafiə edib.

Qəzənfər Paşayev folklorşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, etnoqrafiya, dünya ədəbiyyatı, ingilis dilinin tədrisi metodikası üzrə bir çox doktorluq və namizədlik dissertasiyaları üzrə Sankt-Peterburqda Gertsen adına İnstitutda, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda, Naxçıvan Dövlət Universitetində, BDU-da, Azərbaycan Dillər Universitetində, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunda, Folklor İnstitutunda oponent, eləcə də elmi kitabların redaktoru olub.

«Ədəbiyyat qəzeti»nin «Folklor və etnoqrafiya», «Fillologiya məsələləri», «Kərkük» (İraq) və «Yada düşdü» dərgilərinin redaksiya heyətinin üzvüdür.

İctimai fəaliyyəti və ədəbi əlaqələrin genişləndirilməsi sahəsində də xidmətləri təqdirəlayiqdir. Ali Təhsil Nazirliyinin nəzdində Qərbi Avropa dilləri üzrə Elmi-Metodik Şuranın elmi katibi (1976-1982), Azərbaycan-İraq Dostluq Cəmiyyətinin sədr müavini olmuş (1990-2003), 1984-cü ildən Aşıqlar Birliyinin İdarə Heyətinin, 1994-cü ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən Müdafiə Şurasının üzvüdür. 1997-2006-cı illər arası və 2011-ci ildən 2015-ci ilə qədər

yenidən həmin şuranın həmsədri olub. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın yarandığı 1997-ci ildən bu günə kimi üzvüdür. 2004-cü ildən Yazıçılar Birliyinin Təftiş Komissiyasının sədridir. 2012-ci ilin may ayından 2014-cü ilə qədər folklor üzrə Respublika Problem (əlaqələndirmə) Şurasının sədri olub. Respublika Ağsaqqallar Şurasının Divan üzvüdür.

İraq Respublikasında səmərəli fəaliyyətinə görə «Əməkdə şücaətə görə» medalı ilə təltif edilib. SSRİ Nazirlər Sovetinin İqtisadi Əlaqələr Komitəsinin, SSRİ Ali Təhsil Nazirliyinin, Azərbaycan Ali Təhsil Nazirliyinin, AMEA Rəyasət Heyətinin, Respublika Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyasının, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun, Respublika Ağsaqqallar Şurasının Fəxri Fərmanları ilə təltif edilib. 2014-cü ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda (2014) və Ali Mediada (2017) «**İlin alimi**» seçilib. Dəfələrlə Kərkük Vəqfinin, İraq-Türkman Cəbhəsinin, İraq Yazarlar Birliyinin, Ankarada Türkman Eli Kültür Mərkəzinin, Türkiyə universitetlərinin yüksək diplom və ödüllərinə layiq görülüb. Beynəlxalq Rəsul Rza (2008), Cabir Novruz (2016), Cəfər Cabbarlı (2018) və «Qızıl qələm» mükafatı laureatıdır.

**Qəzənfər Paşayevin
çap olunmuş kitabları**

1. Rusca-ərəbcə danışıq kitabı. Bağdad, 1974, 98 səh., 3.000 nüsxə.
2. İngiltərə haqqında (ingiliscə «Ölkəşünaslıq» fənni üzrə dərs vəsaiti). Bakı, APİ nəşr, 1982, 128 səh., 1.500 nüsxə.
3. Altı il Dəclə-Fərat sahillərində. Bakı, «Yazıçı», 1985, 224 səh., 10.000 nüsxə, təkrar nəşr, 1987, 230 səh., 120.000 nüsxə, təkrar nəşr: Bakı, «Kitab nəşri», 2015, 312 səh., 200 nüsxə.
4. İraq–Türkman folkloru (monoqrafiya). Bakı, «Yazıçı», 1992, 216 səh., 5000 nüsxə.
5. Kərkük dialektinin fonetikasını (monoqrafiya). Bakı, «Elm», 2003, 212 səh., 500 nüsxə.
6. İraq–Türkman folklorunun janrlar sistemi (Rusca monoqrafiya). «Bakınəşr», 2003, 128 səh., 500 nüsxə.
7. Kərkük folklorunun janrları (monoqrafiya). Bakı, «Elm», 2003, 320 səh., 500 nüsxə.
8. İraq–Türkman ləhcəsi (ortaqlı). Bakı, «Elm», 2004, 432 səh., 500 nüsxə.
9. Nostradamusun möcüzəli aləmi. Bakı, «Təhsil», 2007, 760 səh., 3000 nüsxə, təkrar nəşr: 2011, 3.000 nüsxə.
10. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı, «Qarabağ» nəşriyyatı, 2010, 168 səh., 400 nüsxə.
11. Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin patriarxı. Bakı, «Ozan», 2010, 104 səh., 250 nüsxə.
12. Borcumuzdur bu ehtiram. Bakı, «Ozan», 2010, 200 səh., 300 nüsxə, təkmilləşdirilmiş 2-ci nəşri, 2010, 240 səh. 300 nüsxə.

13. Dilimiz – varlığımız. Bakı, «Ozan», 2011, 208 səh., 250 nüsxə.
14. Seçilmiş əsərləri. 7 cildə, Bakı, «Təhsil», 2012, hər cild – 300 nüsxə. Üst-üstə hər cild 580 səhifəni əhatə edir.
15. Elçin haqqında düşüncələrim. Bakı, «Təhsil», 2013, 144 səh., 300 nüsxə.
16. Ədəbi məktublar. Bakı, «Təhsil», 2015, 256 səh., 200 nüsxə.
17. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti. Bakı, «Təhsil», 2016, 264 səh., 200 nüsxə.
18. Abbas Zamanov. Bakı, «Gənclik», 2017, 132 səh., 100 nüsxə.
19. Hüseyn Kürdoğlunun poetik dünyası. Bakı, «Sabah» nəşr., 2017, 288 səh., 300 nüsxə.
20. Ədəbi estafetlərdə keçən ömür. Bakı, «Təhsil», 2017, 416 səh., 200 nüsxə.
21. Həyat düşüncələri. Bakı, «Təhsil», 2017, 192 səh., 400 nüsxə.

**Qəzənfər Paşayevin tərtib
və önsözlə çap etdirdiyi kitablar**

1. Kərkük bayatıları (Rəsul Rza ilə birgə). Bakı, «Azərnəşr», 1968, 184 səh., 18.000 nüsxə.
2. «Arzu-Qəmbər» dastanı. Bakı, «Gənclik», 1971, 32 səh., 5.000 nüsxə.
3. Kərkük mahnıları. Bakı, «Gənclik», 1973, 48 səh., 10.000 nüsxə.
4. İraq-Kərkük atalar sözləri. Bakı, «Azərnəşr», 1978, 76 səh., 25.000 nüsxə.

5. İraq-Kərkük bayatıları. Bakı, «Yazıçı», 1984, 352 səh., 30.000 nüsxə.
6. Kərkük tapmacaları. Bakı, «Gənclik», 1984, 38 səh., 5.000 nüsxə.
7. Nəsimi. İraq divanı. Bakı, «Yazıçı», 1987, 337 səh., 15.000 nüsxə.
8. Kərkük folkloru antologiyası. Bakı, «Azərnəşr», 1987, 368 səh., 40.000 nüsxə, təkrar nəşr: 1990, 368 səh., 40.000 nüsxə.
9. Göylər unutmuşdu yağacağını (Ə.Bəndəroğlunun şeirləri və poemaları). Bakı, «Yazıçı», 1991, 126 səh., 5.000 nüsxə.
10. Azərbaycan folkloru antologiyası. İraq-Türkmən cildi (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə). Bakı, «Ağrıdağ», 1999, 468 səh., 1.000 nüsxə, təkrar nəşr: «Nurlan», 2009, 436 səh., 500 nüsxə.
11. Çağdaş İraq şeirindən seçmələr (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə). Bakı, «Elm», 2001, 108 səh., 500 nüsxə.
12. Yolun sonunadək (Ə.Bəndəroğlunun şeirlər toplusu). Bakı, «Elm», 2001, 62 səh., 300 nüsxə.
13. Hüseyn Arif –80. Portret kitab (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə). «Bakınəşr», 2004, 64 səh., 400 nüsxə.
14. İsi Məlikzadə–70. Portret kitab (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə). «Bakınəşr», 2004, 32 səh., 150 nüsxə.
15. Tofiq Bayram–70. Portret kitab (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə). «Bakınəşr», 2005, 72 səh., 150 nüsxə.
16. Əlibala Hacızadə–70. Portret kitab (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə). «Bakınəşr», 2005, 72 səh., 400 nüsxə.
17. Fikrət Qoca–70. Portret kitab (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə). «Bakınəşr», 2005, 82 səh., 300 nüsxə.

18. Bəkir Nəbiyev–75. Portret kitab (Gülzar İbrahim qızı ilə birgə). «Bakınəşr», 2005, 68 səh., 400 nüsxə.
19. Ağlayan çox, gülən hamı? (Rəsul Rzanın şeirlər toplusu). Kərkük, «Arabka» basım evi, 2007, 182 səh., 500 nüsxə.
20. Mahmud və Məryəm. «Elçinin sənət dünyası» adlı önsözlə. (Ə.Bəndəroğlu ilə birgə) Kərkük, «Yurd» yayımlarından, 2007, 215 səh., 500 nüsxə.
21. Qoca Azaflıyam (Azaflı Mikayılın şeirlər toplusuna önsözlə). Bakı, «Nurlan», 2008, 760 səh., 1000 nüsxə (Maral Azaflı ilə birgə), təkrar nəşr: 2011, 500 nüsxə, təkrar nəşr: Bakı, «Kitab klubu», 2016, 760 səh., 300 nüsxə.
22. Aydın Çobanoğlu. Ömrün etməyəcək vəfa dedilər. Bakı, «Elm və təhsil», 2014, 448 səh., 500 nüsxə.
23. İraq-türkman nağılları. Bakı, «Təhsil», 2014, 432 səh., 300 nüsxə.
24. Nəsimi. İraq divanı. Təkrar nəşr: Bakı, «CBS-PP», 2018, 384 səh.

Qəzənfər Paşayevin tərcümə etdiyi kitablar

1. **Aleksandr Düma.** Qafqaz səfəri (ingilis və fransız dillərindən tərcümə (Həmid Abbasovla birgə). Bakı, «Yazıçı», 1985, 140 səh., 40.000 nüsxə, təkrar nəşr: Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2014, 192 səh.
2. **Sula Benet.** Necə yaşayasan yüzü haqlayasan (ingilis dilindən tərcümə). Bakı, «Yazıçı», 1989, 212 səh., 25.000 nüsxə.
3. **Aqata Kristi.** Mavi qatarın sirri (ingilis dilindən tərcümə). Bakı, «Sabah» nəşriyyatı, 1995, 248 səh., 2.500 nüsxə.

4. **Prof. İrəc Parsinecad.** M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi (ingilis dilindən tərcümə). «Ədəbiyyat qəzeti», 23.12.1994, 6.01.1995, 13.01.1995; «Azərbaycan» jurnalı №2, 2012, Q.Paşayev «Seçilmiş əsərləri». C.VII, 2012.

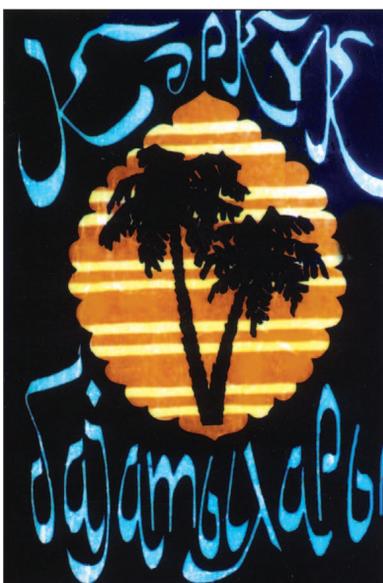
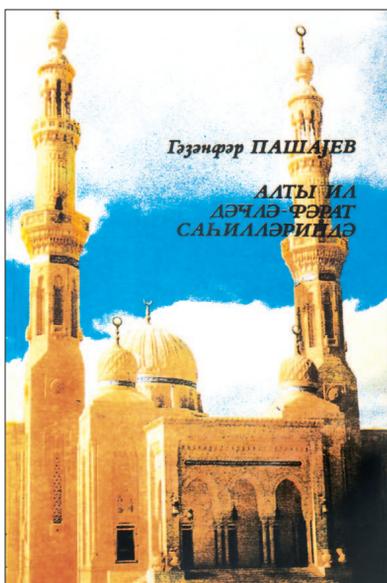
**Qəzənfər Paşayevin xaricdə
çap olunmuş kitabları**

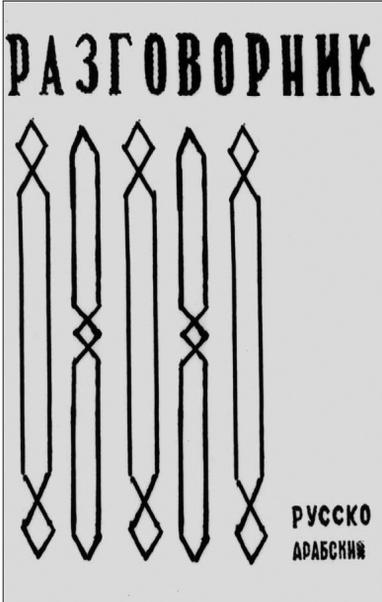
1. Rusca-ərəbcə danışıq kitabı. Bağdad, 1974, 98 səh., 3.000 nüsxə.
2. Altı il Dəclə-Fərat sahillərində (ərəbcə). Bağdad, 1996, 128 səh., təkrar nəşr: Bağdad, 2014, 160 səh.
3. İraq-Türkman folkloru. Bağdad, 1995, 160 səh.
4. İraq-Türkman folkloru. İstanbul, 1998, 320 səh., 500 nüsxə.
5. İraq-Türkman folklorunun janrları. Tehran, 2008, 312 səh., 3000 nüsxə.
6. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Tehran, «ALP» yayım, 2011, 168 səh., 300 nüsxə.
7. Elçin haqqında düşüncələrim. Tehran, 2014, 154 səh., 1000 nüsxə.
8. Ədəbi məktublar (ərəb əlifbası ilə). Tehran, «Nəğməy-E-Zendegi» nəşr., 2017, 185 səh., 1000 nüsxə.
9. Əta Tərzibaşının folklorşünaslıq fəaliyyəti (ərəb əlifbası ilə). Ankara, 2017, 214 səh., 300 nüsxə.
10. Həyat düşüncələri (Ərəb əlifbası ilə). Tehran, «Nəğməy-E-Zendegi» nəşr., 2018, 140 səh, 1000 nüsxə.

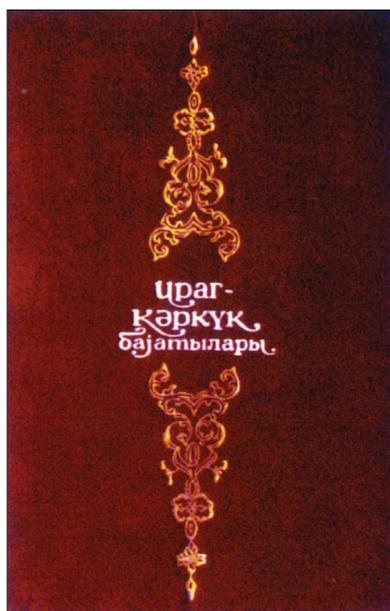
**Qəzənfər Paşayevə
həsr olunmuş əsərlər**

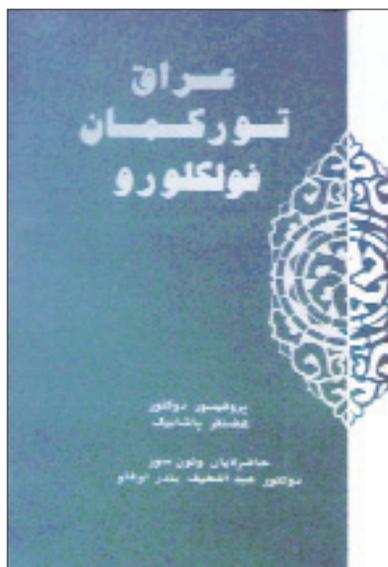
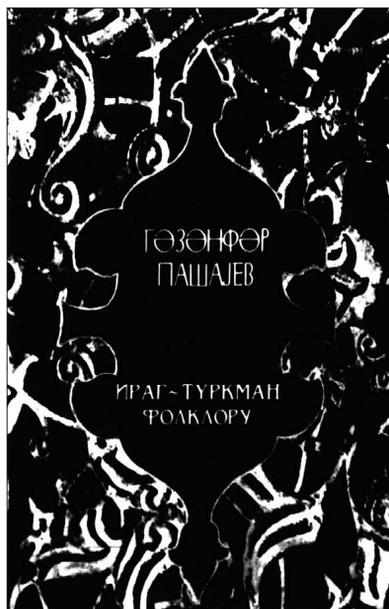
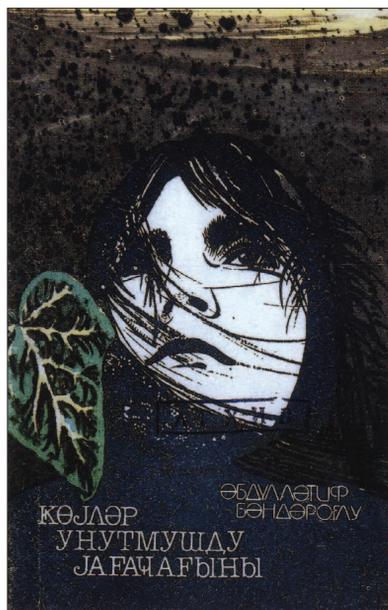
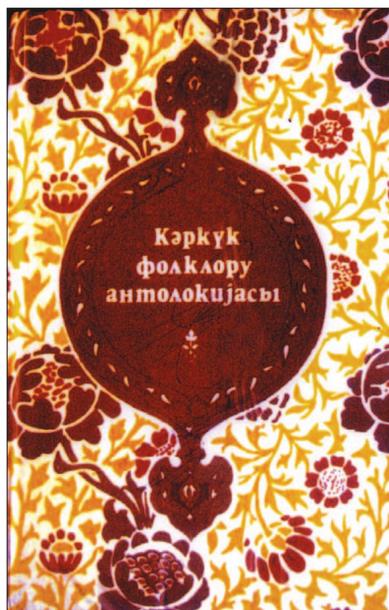
1. **Hüseyn Kürdoğlu. Tovuzum mənim – Oğuzum mənim** (poema). Bakı, «Elm», 1998, 108 s., 1000 nüsxə.
2. **Bu sevdə ölüncədi.** Bakı, «Oskar», 2001, 1000 nüsxə. Tərtibçilər: prof. Xatirə Bəşirova, Sədaqət Hüseynova.
3. **İraq bizə iraq deyil.** Bakı, «Bakınəşr», 2002, 64 s., 1000 nüsxə.
4. **Ömrün əbədiləşən illəri** (Azərbaycan alimləri və publisistlərinin məqalələri). Bakı, «Təhsil», 2012, 672 səh., 500 nüsxə.
5. **Prof. Qəzənfər Paşayev – 75.** Bakı, «Elm və təhsil» nəşr., 2013, 84 səh., 150 nüsxə.
6. **Kərkük sevdalı elm adamı** (Əcnəbi alimlərin məqalələri). Bakı, «Təhsil», 2013, 232 səh., 250 nüsxə.
7. **Prof. Qəzənfər Paşayev. Bibliografiya.** Bakı, «Təhsil», 2013, 240 səh., 300 nüsxə. Tərtib edəni: İsmət Səfərov.
8. **Vaqif İsaqoğlu. Mənalı ömrün dastanı** (poema). Bakı, «MBM» nəşriyyatı, 2014, 96 səh., 300 nüsxə.
9. **Dr.Hüseyn Soytürk. Əbədi şəxsiyyət Qəzənfər Paşayevin həyat və yaradıcılığı.** Farsca və azərbaycanca. Tehran, 2014, 280 səh., 1000 nüsxə.
10. **Mustafa Ziya, Şemsettin Küzeçi. Kerkük sevdalısı Gazanfer Paşayev. Həyatı və əsərləri.** Kerkük, «Kerkük Kültür Derneği (cəmiyyəti)», 2017, 152 səh., 500 nüsxə. Təkmilləşdirilmiş təkrar nəşri: Kerkük, 2018, 212 səh., 500 nüsxə.
11. **Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri. Qəzənfər Paşayev. Bibliografiya.** Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Azərbaycan Milli Kitabxanasının birgə lahiyəsi. Bakı, 2017, 320 səh., 300 nüsxə.
12. **Qəzənfər Paşayev. Fotodastan.** Bakı, «Kür-Araz» Nəşrlər Evi, 2017, 224 səh., 300 nüsxə.
13. **Gülxani Pənah. Şəxsiyyətlə yaradıcılığın vəhdəti.** Bakı, «Elm və təhsil», 2018, 174 səh., 300 nüsxə.

PROFESSOR QƏZƏNFƏR PAŞAYEVİN
AZƏRBAYCAN, İRAQ, TÜRKİYƏ VƏ
İRANDA AZƏRBAYCAN, TÜRK,
TÜRKMƏN, ƏRƏB, RUS, İNGİLİS
DİLLƏRİNDƏ ÇAP OLUNMUŞ
KİTABLARININ ÜZ QABIĞI

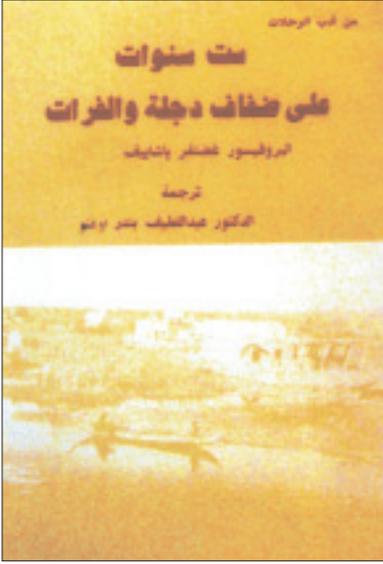

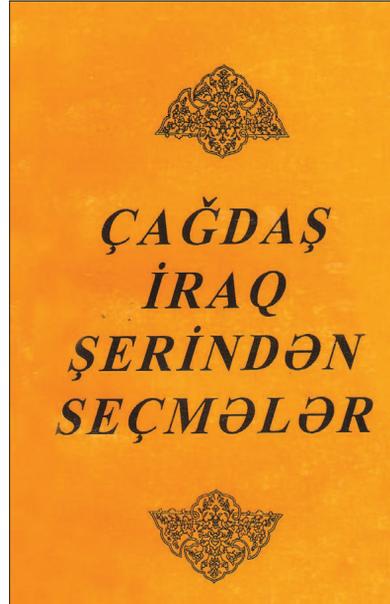
Bağdad – 1995

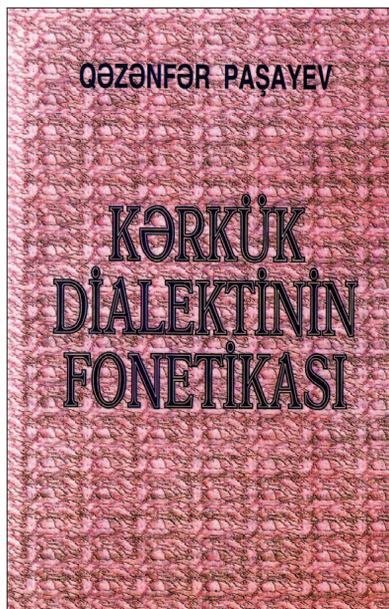
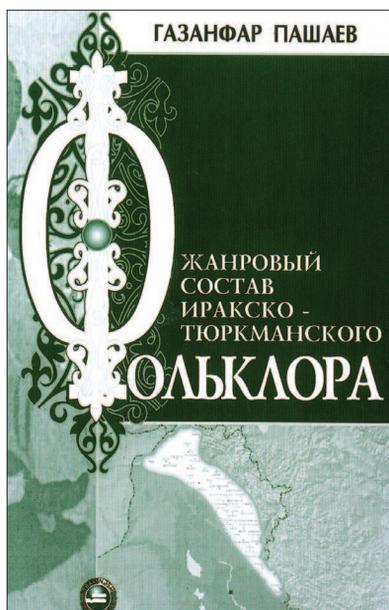

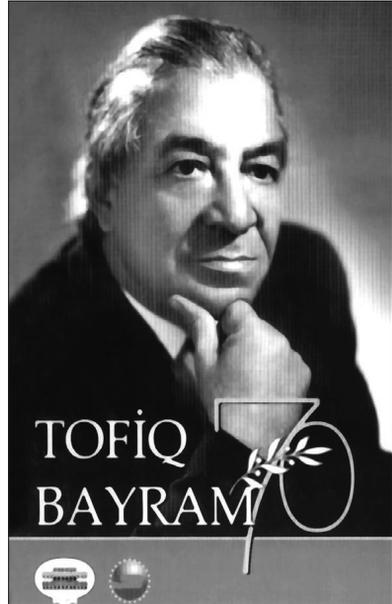
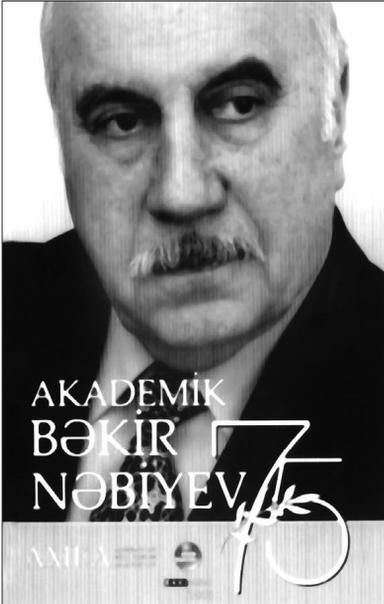
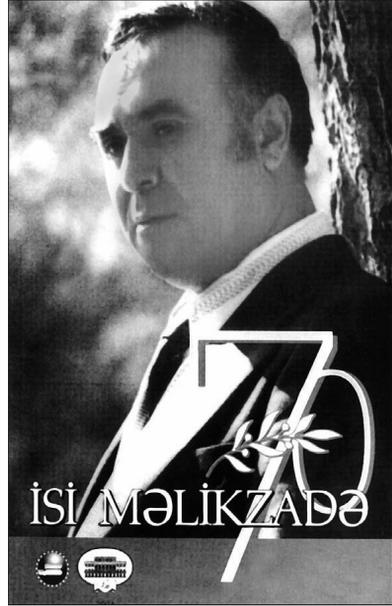
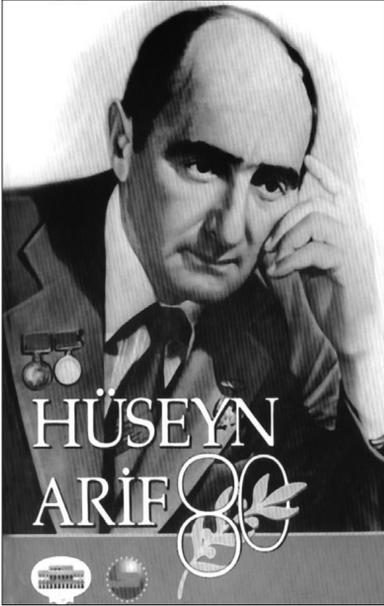
Bağdad – 1996

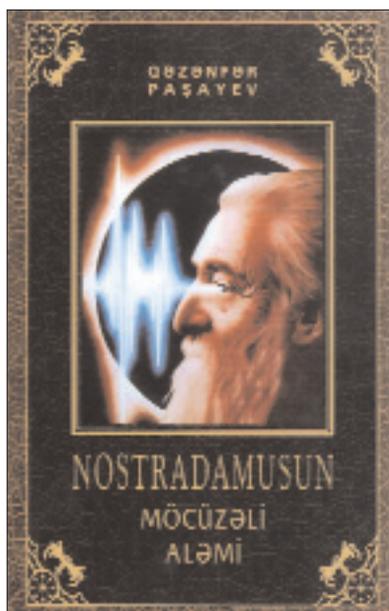
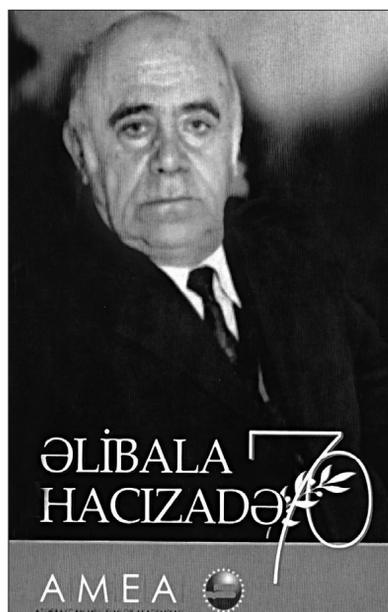
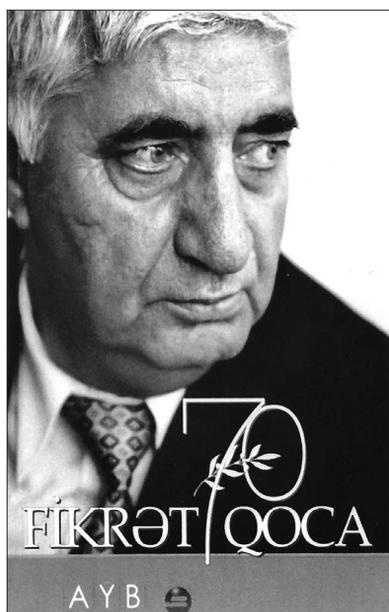

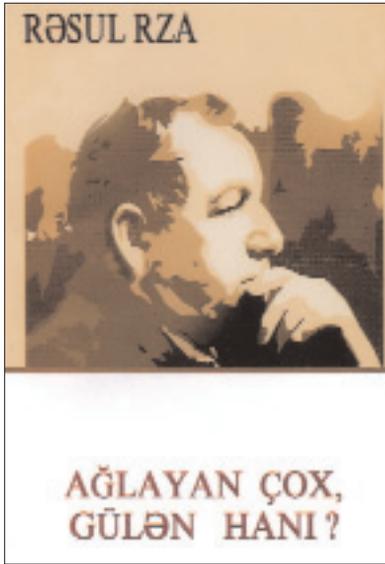
İstanbul– 1998

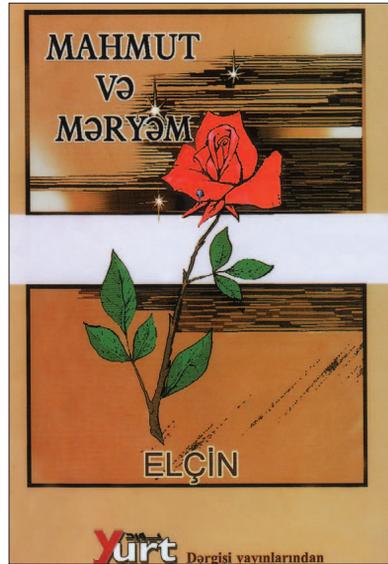

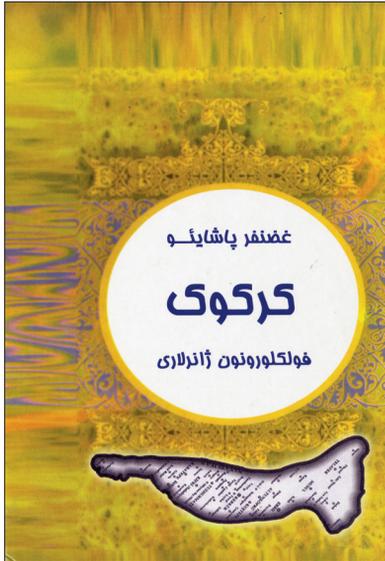

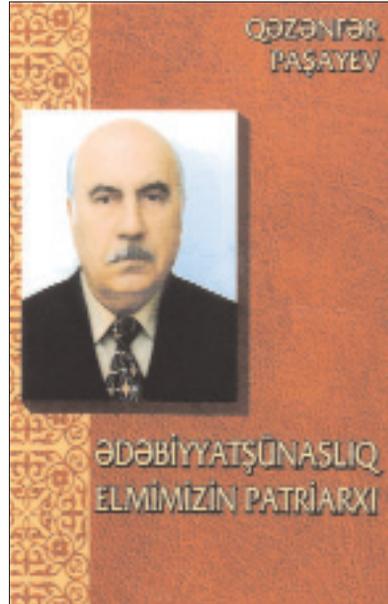
Kərkük – 2007

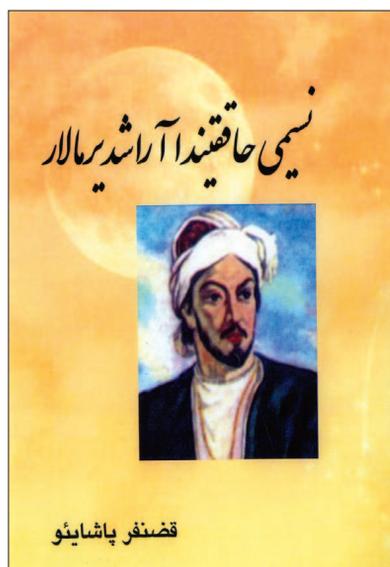
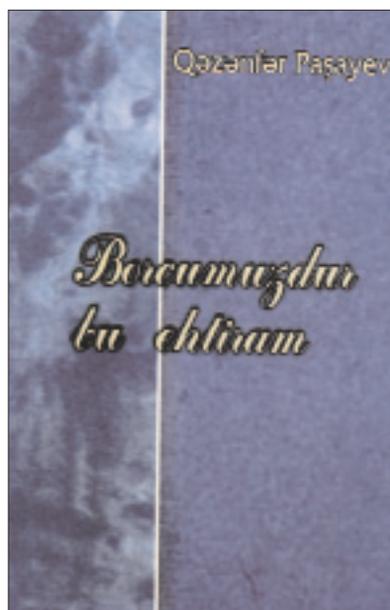
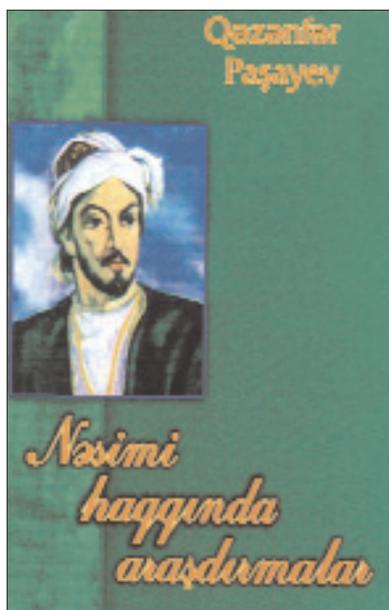

Kərkük – 2007

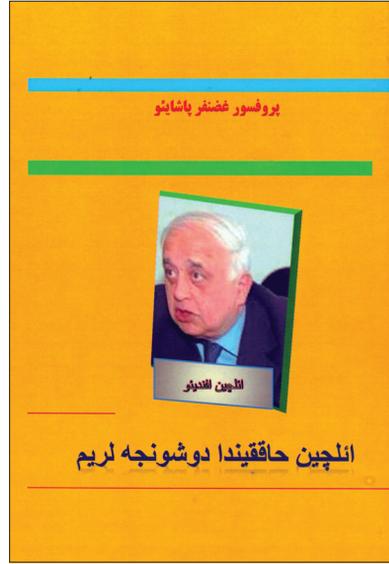
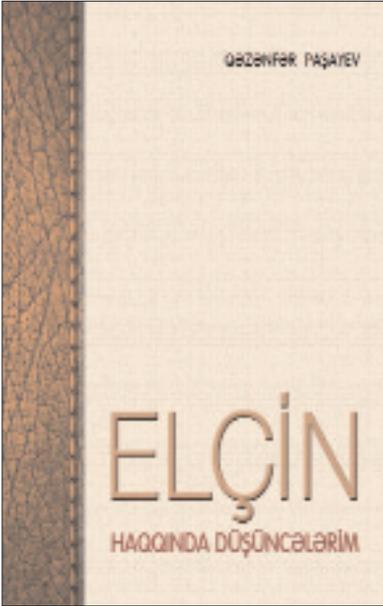

Tehran – 2008

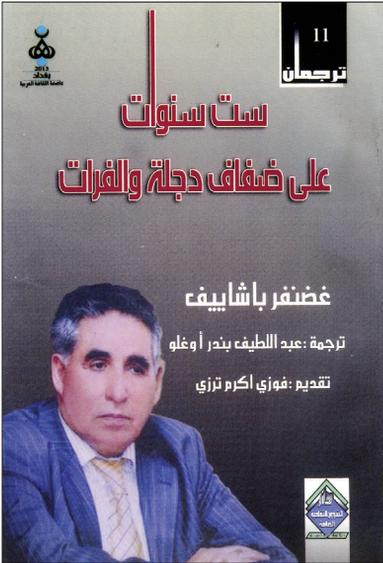

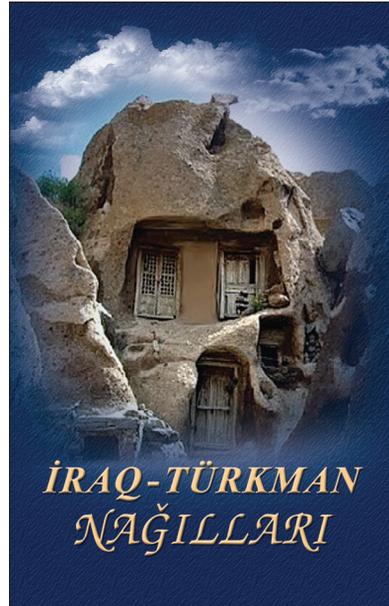
Tehran – 2011

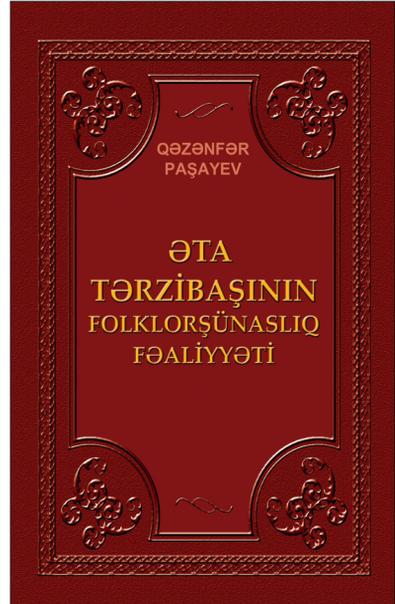
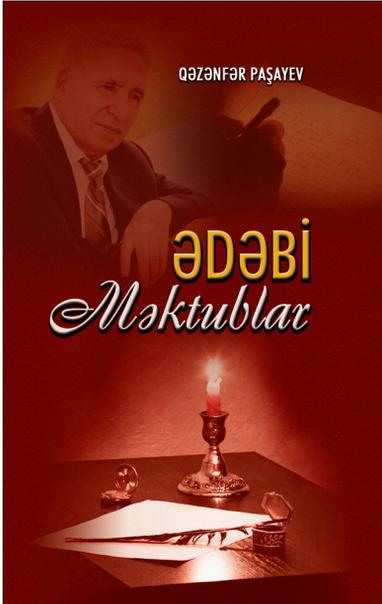
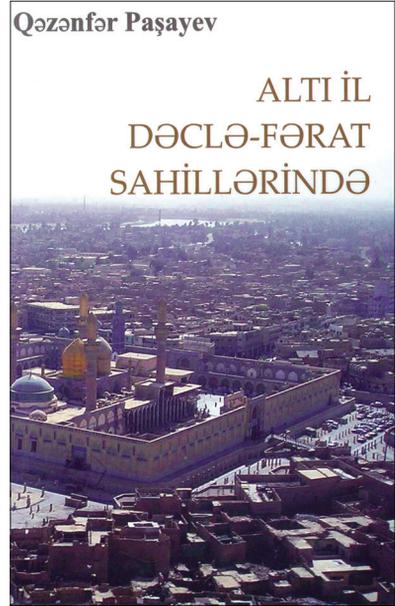
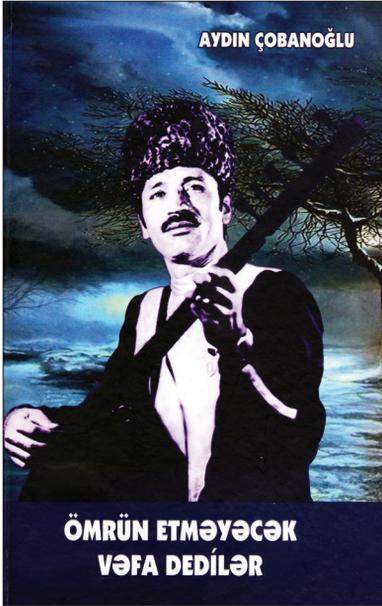

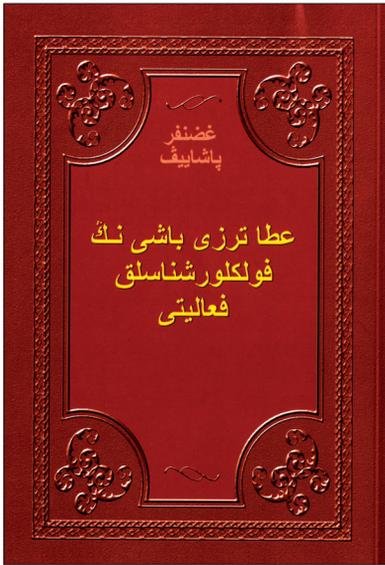
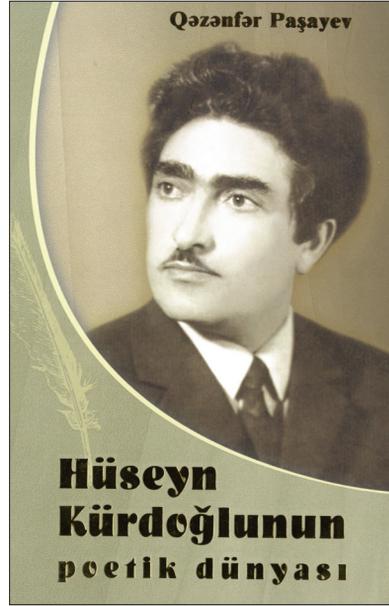
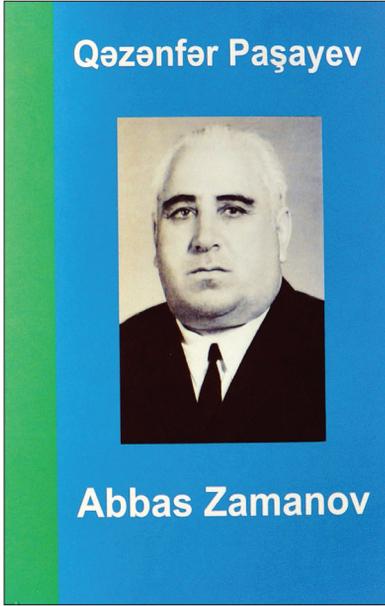
Tehran – 2014

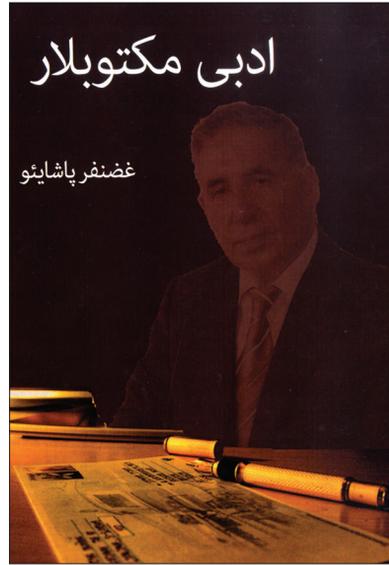
Bağdad – 2014

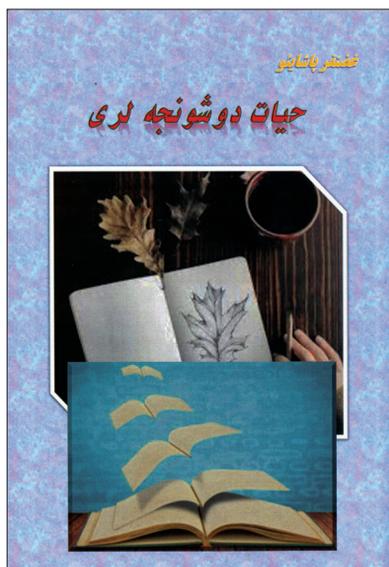
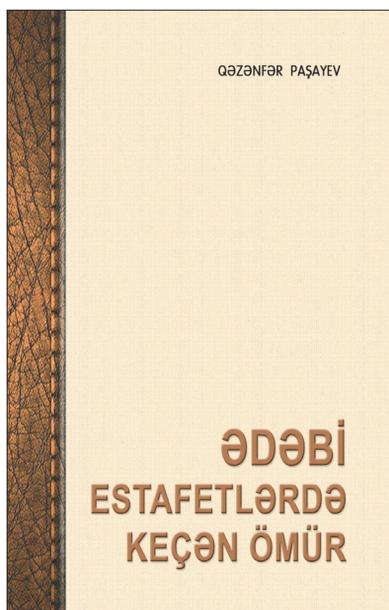

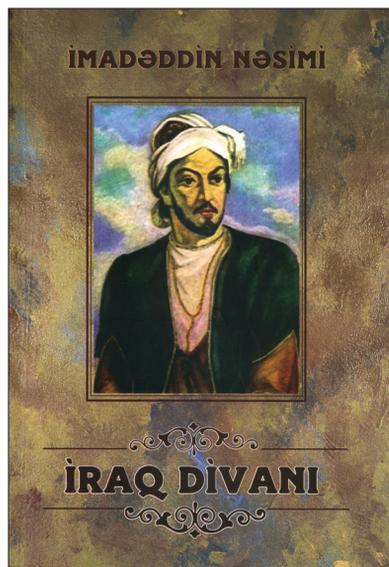
Ankara – 2017

Tehran – 2017

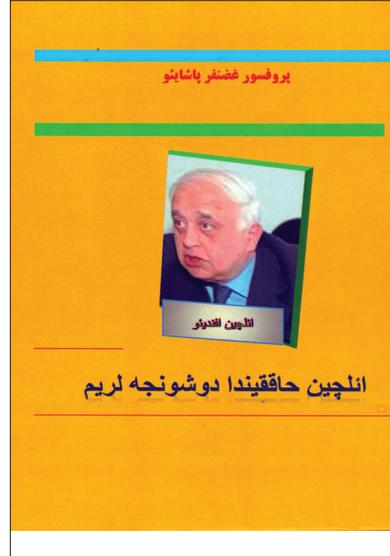

Tehran – 2018

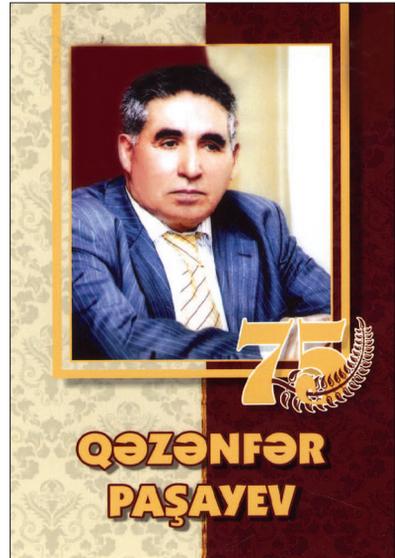
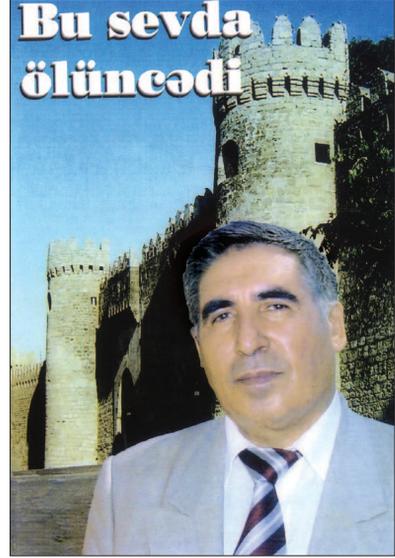
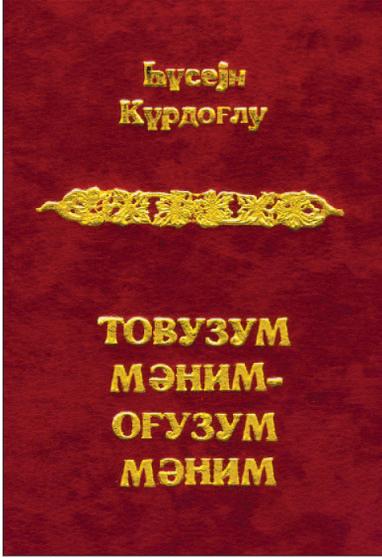

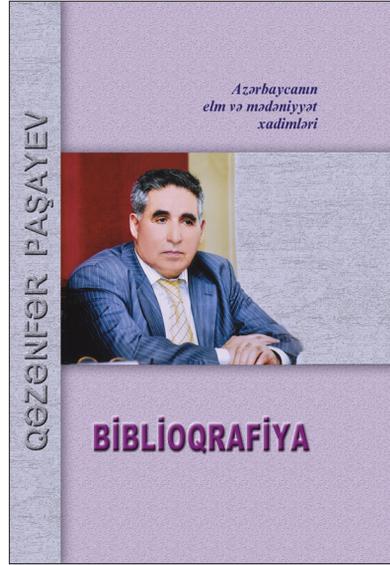
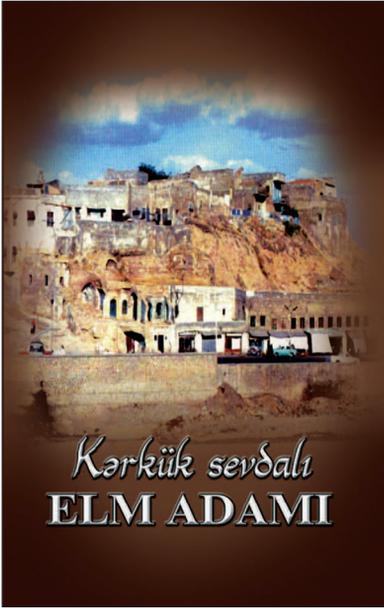
Bakı – 2018

PROFESSOR QƏZƏNFƏR PAŞAYEVİN
TƏRCÜMƏ ETDİYİ KİTABLARIN ÜZ QABIĞI

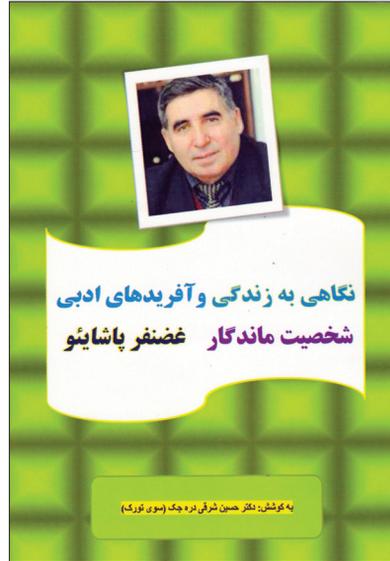

PROFESSOR QƏZƏNFƏR PAŞAYEV HAQQINDA
ÇAP OLUNMUŞ KİTABLARIN ÜZ QABIĞI

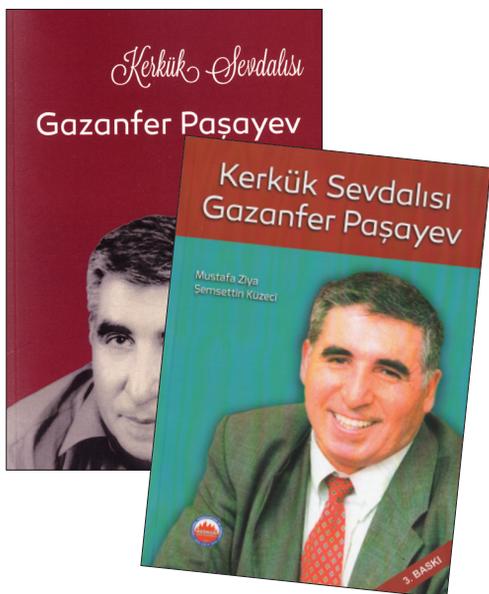

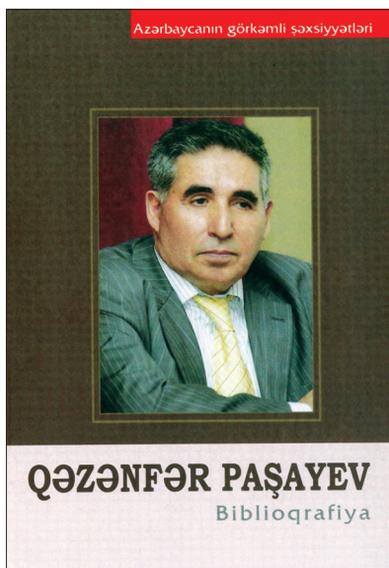
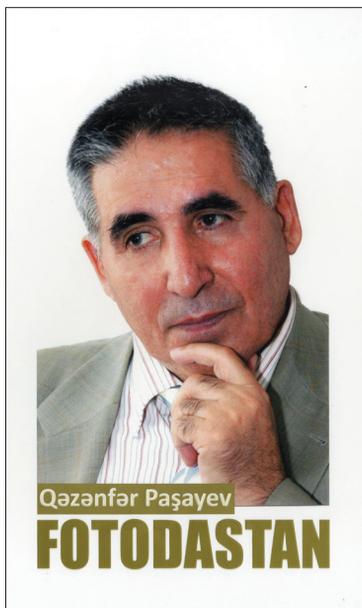
Bakı – 2013

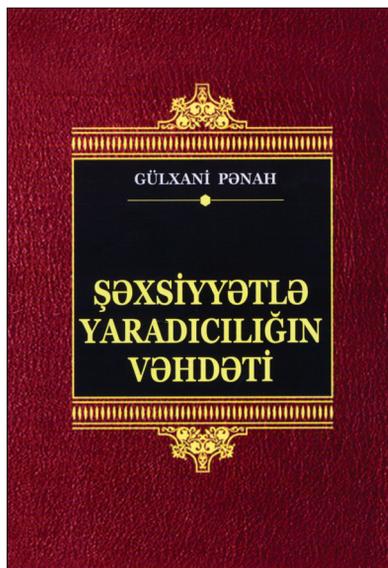
Tehran – 2014

*Kərkük – 2017; təkmilləşdirilmiş
nəşri Kərkük – 2018*

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

ƏDƏBİ ESTAFETLƏRDƏ KEÇƏN ÖMÜR

Filoloji fikrimizin görkəmli nümayəndəsi.....	7
«Əbədiyyət dastanı»na oxunan nəğmə.....	17
Yubiley məktubu.....	22
Böyük itki	24
Sağlığında əbədilik qazanan insan, örnək alim	29
Yoxluğunun xiffətini çəkdiyim sənətkar	31
Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi milli mədəniyyət hadisəsidir (<i>Bəkir Nəbiyevin «Üzeyir Hacıbəylinin ömürnaməsi» əsəri milli mədəniyyət hadisəsi kimi</i>).....	38
Söhbət mənəviyyət aləmindən gedir	45
Hədər yaşanmayan ömür	49
Korifey yazıçı haqqında bənzərsiz əsər.....	55
Azərbaycan və Hindistan ədəbi-mədəni əlaqələrinə bir baxış.....	60
Nizami dühasına məhəbbətlə.....	71
Böyük alim, bənzərsiz şəxsiyyət	77
Görkəmli alim, böyük ziyalı.....	82
Unudulmaz Bəkir müəllim	88
Aşıq sənətinin memarlarından biri	93
Dahilik mərtəbəsindən vida nəğməsi.....	101
Xalqımıza baş ucalığı gətirən dilçi alim.....	106
Xalqın və nəslin iftixarı	109
Kaş getməyəydim o müsabiqəyə	118
Nigar Rəfibəylinin keşməkeşli həyatı və yarıdıcılıq yolu	120
Bayatılar folklorda və yazılı ədəbiyyatda.....	126
Keşməkeşli dünyanın xoşbəxtinin şah əsəri.....	130
«Kitabi-Dədə Qorqud» eposunun yazılı və şifahi ədəbiyyatımızda mövqeyi.....	139
Ədəbi estafetlərdə yaşanan ömür.....	146

Qürbət görmüş irsimizə dair sistemli tədqiqat əsəri.....	152
Tələbəm haqqında vida sözü	157
Əbədi xoşbəxtlik qazanan insan	160
Ömrün vəfa etmədiyi aşiq-şair	163
Türkologiya elmimizin bayraqdarı	175
Zəngin ədəbi mühitin görkəmli tədqiqatçısı.....	183
«Koroğlu» operasının tamaşası haqqında düşüncələrim ...	186
İraq türkmanlarının nağıl dünyası	190
İraq-türkman nağıllarının ləhcə özünəməxsusluğu	197
Memuar ədəbiyyatımızın möhtəşəm abidəsi	201
Zəlimxanın poeziya aləminə səyahət.....	209
İraq-Türkman-Azərbaycan folkloru	221
Xalq yazıçısı Elçinə açıq məktub	230
Əta Tərzibaşı və Azərbaycan-İraq-Türkman ədəbi-elmi əlaqələri	237
«Kitabi-Dədə Qorqud» eposu haqqında mülahizələr	245
«Azərbaycan» jurnalının baş redaktoru İntiqam Qasımzadəyə.....	251
Əxlaq saflığı, könül toxluğu ilə seçilən alim	255
İmamverdi müəllim nümunə məktəbi idi	258
Qənimət adama məktub	262
Bölgələrdə ədəbi həyatın yorulmaz tədqiqatçısı	268
Etiraf məktubu	278
Zəlimxansız keçən bir il	282
Dilçilik elmimizin iftixarı haqqında xatirələrim	286
Kərkük folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq elminin iftixarı	292
Əlli il ədəbiyyatımıza təmənnəsiz xidmət.....	299
O, iddiasız və təmənnəsiz yaşamağı bacarırdı	305
Nəsiminin həyatına dair bəzi məqamlar	308
Dözmək olmur ayrılığa.....	315
Taleyimdə müstəsna rol oynayan iki şəxsiyyətdən biri (<i>Rəsul Rzanın doğum gününə</i>)	322

Memuar ədəbiyyatımızı zənginləşdirən dəyərli əsər.....	328
Yazıçı Qərib Mehdiyə məktub.....	335
Dünya şöhrətli fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın Mahmud ağa və məclisi barədə təəssüratı.....	337

**FİLOLOGIYA ELMLƏRİ VƏ FƏLSƏFƏ
DOKTORU ELMI DƏRƏCƏSİ ALMAQ ÜÇÜN
TƏQDİM EDİLƏN DİSSERTASIYALARA RƏSMİ
OPPONENT RƏYİ**

Məhəbbət Tofiq qızı Paşayevanın tarix üzrə elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Azərbaycanlıların adət və inancları» mövzusunda dissertasiya işinə rəsmi opponent rəyi.....343

Əliəğa Qafar oğlu Cəfərovun «Şifahi və yazılı ənənədə «Koroğlu» süjetləri (eposun Azərbaycan versiyası əsasında) adlı doktorluq dissertasiyasına rəsmi opponent rəyi349

Çinarə Tofiq qızı Mütəllimovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Azərbaycan və ərəb qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar süjet və motivlər» adlı dissertasiya işinə opponent rəyi355

Nailə Baxşəli qızı Əskərin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Aşığı Nəsibin dövrü, mühiti və yaradıcılıq yolu» mövzusunda dissertasiya işinə rəsmi opponent rəyi.....359

Lalə Möhübbət qızı Fərəcovanın «Şəxsi arxivlərdə folklor materialları (Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun fondları əsasında)» mövzusunda dissertasiya işinə rəsmi opponent rəyi.....363

Anar İrza oğlu Süleymanovun filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı və ərəb mədəniyyəti» adlı dissertasiyasına rəsmi opponent rəyi.....367

Şükufə Vəliyevanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «XX əsr Amerika ədəbiyyatında Amerika ideyasından Amerika mifinə doğru (V.Folkner və P.Osterin yaradıcılığı əsasında)» dissertasiyasına rəsmi opponent rəyi.....372

Aynurə Qəzənfər qızı Qurbanovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Azərbaycan-Qumuq folklor əlaqələri» adlı dissertasiya işinə rəsmi opponent rəyi377

Nuridə Zabit qızı Muxtarzadənin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «İnanc folkloru kontekstində ocaqlar və pirlər (Masallı örnəkləri əsasında)» adlı dissertasiya işinə opponent rəyi.....383

Aytac Hicran qızı Abbasovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Kəlbəcər nümunələri əsasında)» dissertasiya işinə opponent rəyi ...387

Gülnar Zakir qızı Osmanovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Çağdaş Azərbaycan nəsrində mifologizm (1980–2010-cu illər)» adlı dissertasiya işinə rəsmi opponent rəyi.....392

Cəmilə Köçər qızı İsbəndiyarovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Klassik ənənə və XX əsr Azərbaycan məhəbbət dastanları» adlı dissertasiya işinə opponent rəyi.....395

FİLOLOGİYA ÜZRƏ DOKTORLUQ DİSSERTASIYALARINA RƏYLƏR

Ziyəddin Həmil oğlu Məhərrəmovun filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «İrəvan ədəbi mühiti (1800–1920-ci illər)» adlı dissertasiya işinə rəy.....401

İlhamə Gülbala qızı Məmmədovanın «XIX–XX əsrin əvvəllərində Təbriz şəhərinin mədəni irsi (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)» adlı tarix üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi dissertasiyanın avtoreferatı əsasında rəy.....405

Esmira Seyfəl qızı Şükürovanın filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrı: inkişaf mərhələləri və problemləri» adlı dissertasiya işinə rəy.....409

PROFESSOR ADI ALMAQ ÜÇÜN VERİLƏN RƏY

İlqar Cəmil oğlu İmamverdiyevin (Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının baş elmi işçisi, sənətşünaslıq doktoru, dosent) professor elmi adı almaq üçün elmi-pedaqoji, ifaçılıq fəaliyyətinə rəy.....412

FİLOLOGIYA ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU ELMİ DƏRƏCƏSİ ALMAQ ÜÇÜN TƏQDİM EDİLƏN DİSSERTASIYALARIN AVTOREFERATLARINA VERDİYİM RƏYLƏR

Sevinc Orucəli qızı Əliyevanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Füzulinin türkcə «Divanı»nın dilinin leksikası» adlı dissertasiyasının avtoreferatına rəy415

İradə Tofiq qızı Köçərlinin sənətşünaslıq doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Aşıq sənətində sinkretizm və sintez problemlərinin tədqiqi» adlı dissertasiyasının avtoreferatına rəy417

Tahir Rzayevin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Müasir Azərbaycan

nəsrində epos ənənəsi (İsmayıl Şıxlının «Dəli Kür» romanı əsasında)» dissertasiyasına avtoreferat əsasında rəy419

Nilufər Bəhlul qızı Məmmədžadənin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Herman Hessenin yaradıcılığında insan konsepsiyası» mövzusunda dissertasiyanın avtoreferatına rəy421

Lalə Məmmədovanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Çağdaş Azərbaycan bədii nəsrinə Füzuli təsirləri» adlı dissertasiya işinin avtoreferatına rəy423

Pərvin Ələmdar qızı Nurəliyevanın filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi «Anar nəsrində tale və zaman kataklizmləri axarında dəyişən və dəyişməyən insan» adlı dissertasiya işinin avtoreferatına rəy425

GÖRKƏMLİ ELM ADAMLARI VƏ QƏLƏM

SAHİBLƏRİNİN PROF. QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

HAQQINDA ÜRƏK SÖZLƏRİ427

Professor Qəzənfər Paşayev haqqında443

Qəzənfər Paşayevin çap olunmuş kitabları449

Qəzənfər Paşayevin tərtib və önsözlə çap etdirdiyi kitablar450

Qəzənfər Paşayevin tərcümə etdiyi kitablar452

Qəzənfər Paşayevin xaricdə çap olunmuş kitabları453

Qəzənfər Paşayevə həsr olunmuş əsərlər454

Professor Qəzənfər Paşayevin Azərbaycan, İraq, Türkiyə və İranda Azərbaycan, türk, türkmən, ərəb, rus, ingilis dillərində çap olunmuş kitablarının üz qabığı455

Professor Qəzənfər Paşayevin tərcümə etdiyi kitabların üz qabığı469

Professor Qəzənfər Paşayev haqqında çap olunmuş kitabların üz qabığı470

Bədii və texniki redaktoru *Abdulla Ələkbərov*
Kompüter tərtibatçıları *Mələk Şimşək, Aqil Əmrahov*
Korrektoru *Ülkər Şahmuradova*

Çapa imzalanmışdır 04.06.2018. Kağız formatı 60x90 ¹/₁₆
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi 30,0. Sifariş 26. Tiraj 200.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» müəssisəsinin
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, AZ 1052, Fətəli xan Xoyski küç., 149.
Tel.: (+994 12) 567-81-28/29

Qəzənfər Paşayev
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
IX CİLD

Bakı, «Təhsil», 2018.

BAKI - 2018